

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍՐԱՆ

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

**ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի
ասպիրանտների և հայցորդների
2015 թ. նստաշրջանի
նյութերի ժողովածու**

Երևան
ԵՊՀ հրատարակչություն
2016

ՀՏԴ 34:06
ԳՄԴ 67
Ե 540

Հրատարկության է երաշխավորել
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի գիտական խորհուրդը
Գլխավոր խմբագիր՝
իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Գ. Ս. Ղազինյան

Խմբագրակազմ՝

իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Հ. Գաբուզյան
իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Ս. Ա. Դիլբանդյան
իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Գ. Բ. Դանիելյան
իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Ս. Հայկյանց
իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյան
իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Վ. Դ. Ավետիսյան
իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Վ. Վ. Ստեփանյան
իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ Կ. Ա. Գևորգյան
իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ Ս. Գ. Մեղրյան

Ե 540 ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտների և
հայցորդների 2015 թ. նստաշրջանի նյութերի ժողովածու/
ԵՊՀ, Իրավագիտության ֆակուլտետ: Խմբագիր՝ Գ. Ս. Ղա-
զինյան. – Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2016, 600 էջ:

Ժողովածուն ընդգրկում է 2015 թ. դեկտեմբերի 8-ի նստաշրջանի զեկուցում-
ները, որոնք վերաբերում են իրավունքի տարբեր ճյուղերի հիմնախնդիրներին:
Կարող է օգտակար լինել ուսանողներին, մագիստրոսներին, ասպիրանտներին և
իրավագիտության հարցերով հետաքրքրվողներին:

ՀՏԴ 34:06
ԳՄԴ 67

ISBN 978-5-8084-2088-5

© Հեղ. կոլեկտիվ, 2016
© ԵՊՀ հրատ., 2016

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Կարեն Ամիրյան

ՀՀ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԴԵՐԸ ՀԱՆՐԱՅԻՆ-
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՏԱՄԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԿԶԲՈՒՆՔԻ
ԻՐԱՅՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ 8

Տիգրան Ղազարյան

«Է»-Ի ԵՎ «ՊԵՏՔ Է»-Ի ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԴՐԱԿԱՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՕԲՅԵԿՏԻՎՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՅՈՒՄ 22

Անի Վարդանյան

ԻՐԱՎԱՍՏԵՂԾ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ ԿԱՆԽԱՏԵՍՄԱՆ
ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԻ ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՅԵՐԸ.....30

Պարզև Սարգսյան

ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏՆ ԱՆՎԱՎԵՐ ՃԱՆԱՉԵԼՈՒ
ՄԱՍԻՆ ՀՀ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՏԻ
ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՄԲ ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ
ՎՆԱՍԻ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ՀԱՄԱՐ.....46

Նանե Ղազարյան

ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ
ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ՝ ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ
ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ 66

Մերի Սարգսյան

ԳՈՐԾԱԴԻՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ
ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՄԿՈՂՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԵՐԻ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ
ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 81

Հասմիկ Սարգսյան

ԹԱՓԱՌԱՇՐՋԻԿ ԱՆՁԱՆՑ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՎԱՐՉԱԿԱՆ
ՀԱՐԿԱԴՐԱՆՔԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԱՐԴԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՅԵՐԸ.....98

Արտաշէս Խալաթյան	
ՀՀ ՆԱԽԱԳԱՀԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԱՎՈՐ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ	115
Արսէն Հովհաննիսյան	
ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱՀԱՋՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈՐՊՈՐԱՏԻՎ ՏԻՊԻ ԻՐԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԱՆՅ ՎԵՐԱԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՈՒՄ	132
Ռաֆիկ Գրիգորյան	
ՈՉ ԹՂԹԱՅԻՆ ԱՐԺԵԹՂԹԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ.....	147
Աշխէն Սողոմոնյան	
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐԿԱԴԻՐ ԼՈՒԾԱՐՄԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ	158
Աննա Ավետիսյան	
ՖԱԿՏՈՐԻՆԳԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	170
Արուս Հայրապետյան	
ԱՌԵՎՏՐՈՅԻՆ ԳԱՂՏՆԻՔԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	185
Նարինէ Ավագյան	
ԱՆՀԱՏԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ	205
Արմենուհի Զիֆլիկյան	
ՀԱՄԱՅԱՆՅԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ԱՆՁԻ ՊԱՏՎԻ, ԱՐԺԱՆԱՊԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾԱՐԱՐ ՀԱՄԲԱՎԻ ՆՍԵՄԱՅՄԱՆ ԿԱՊԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ ԾԱԳՈՂ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ.....	218
Շուշանիկ Ղուկասյան	
«ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ, ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱՍ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ	

ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԻ ՀԱՏՈՒՅՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ԵՎ ԱՐՏԱՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ» 233 Մարիամ Այվազյան ՈՐԲ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 245 Գուրգեն Մեղրյան ԽՈՇՈՐ ԳՈՐԾԱՐՔԻ ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ 260 Նանե Սահակյան «ԳՆՈՒՄ» ԵՎ «ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՏՎԵՐ» ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 283 Հայկուհի Սեդրակյան ՄԱՐԶՈՒՄԱՅԻՆ ՓՈԽՀԱՏՈՒՅՈՒՄԸ ՖՈՒՏԲՈԼՈՒՄ 297 Տիգրան Խաչիկյան ԱՐՏԱԳՆԱ ՄԱՔՍԱՅԻՆ ՍՏՈՒԳՄԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ԻՐԱՎԱԶՍՓՈԽԹՅԱՆ ՎԱՎԵՐԱՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ ՄԱՔՍԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՄԱՔՍԱՅԻՆ ՕՐԵՆՍԳՐՔԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ ... 317 Լաուրա Զոհրաբյան ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՎԵՃԵՐԻ ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ..... 331 Անահիտ Անտոնյան ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԿՈՂՄԻՅ ՕՐԵՆՔԻ ՄԻԱՏԵՍԱԿ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆՆ ՈՒՂՂՎԱԾ ՔԱՂԱՔՅԱՅԻԱԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ՆԵՐԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 349 Անի Միքայելյան ՔԱՂԱՔՅԱՅԻԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ԸՆԴԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ ԵՎ ԷՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ..... 366	

Հայկ Հովհաննիսյան	
ԱՐԲԻՏՐԱԺԱՅԻՆ ՎՃԻՌՆԵՐԻ ՎԻՃԱՐԿՄԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ	385
Գոռ Միրզոյան	
ՄԱՔՍԱՆԵՆԳՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՍՏ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ.....	402
Ժենյա Ստեփանյան	
ՊԱՏԺ ՆՇԱՆԱԿԵԼՈՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԱՌԱՋԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՌԵՑԻԴԻՎԻ ԴԵՊՔՈՒՄ	433
Նինա Փիրումյան	
ԽՄԲԱՅԻՆ ՀԱՆՑԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐՈՒՄ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԴԱՏԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱՆ. ՀԱՄԵՄՏԱԽՐԱՎԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ	442
Սրբուհի Գալյան	
ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԱՆՑ ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՍՈՂԵԼՆԵՐԸ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ	466
Գոհար Հակոբյան	
ԾԱՅՐԱՀԵՂ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԳԱՂՏՆԻՔԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿՄԱՆ ՀԱՆՑԱԿԱԶՄԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ	476
Աննա Ասատրյան	
ՊԵՆԻՏԵՆՑԻԱՐ ՀԱՆՑԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ	495
Տաթևիկ Սուջյան	
ՎՃՌԱԲԵԿՈՒԹՅԱՆ` ՈՐՊԵՄ ԴԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱՆԱՅՄԱՆ ՁԵՎԻ (ՄԵԽԱՆԻԶՄԻ) ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ	504

Անի Դանիելյան	
ՎԱՐՈՒՅԹԻ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ	
ՄԻՆԶԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԸ ԴԱՏԱՐԱՆ ԲՈՂՈՔԱՐԿԵԼՈՒ	
ԻՐԱՎԱԶՄՓՈԻԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ	532
Նելլի Աղաբաբյան	
ԱՆՉԱՓԱՀԱՍՆԵՐԻ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՉԱԿԱՆ	
ԲՆՈՒՅԹԻ ՀԱՐԿԱԴՐԱՆՔԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ	
ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ	547
Անահիտ Հարությունյան	
ՓԱՍՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ԷԹԻԿԱՅԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄԸ ՔՐԵԱԿԱՆ	
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ	565
Անի Աթանեսյան	
ԱՌԵՎՏՐԻ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ	
ԿՈՂՄԻՑ ՎԵՃԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ	
ԿԻՐԱՌՎՈՂ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ	583
Անի Խլղաթյան	
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ	
ՕԴԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ ԵՎ ԴՐԱ	
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	591

ՀՀ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԴԵՐՈՇ ՀԱՆՐԱՅԻՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ ԻՐԱՅՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ

Իշխանության մարմինների և պաշտոնատար անձանց հանրային պատասխանատվությունը պետք է դիտարկել նրանց կողմից իրենց իրավունքների և պարտականությունների անպայման կատարման տեսանկյունից: Ուստի, բացի լիազորությունների, իրավունքների և պարտականությունների սահմանումից օրենսդրությունը պետք է հստակ սահմանի նաև մարմինների և պաշտոնատար անձանց իրավական պատասխանատվությունն այդ լիազորությունների, իրավունքների և պարտականությունների չկատարման համար: Այդպիսի պատասխանատվությունը համարվում է հանրային-իրավական պատասխանատվություն²: Հանրային-իրավական պատասխանատվության սկզբունքը, որպես պետական ապարատի կազմակերպման և գործունեության սկզբունք, հատուկ է նաև դատական սահմանադրական վերահսկողության միջոցով սահմանադրական արդարադատություն իրականացնող մարմիններին: Սահմանադրական արդարադատության մարմինների դերը հանրային-իրավական պատասխանատվության համակարգում լիարժեք ընթերցելու համար նախնառաջ անհրաժեշտ է նշել, որ ընդհանուր առմամբ, պետական իշխանության բոլոր մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց հանրային-իրավական պատասխանատվությունն ունի երկակի բնույթ: Մի կողմից վերջիններս հանդես են գալիս որպես հանրային-իրավական պատասխանատվության սուբյեկտ, իսկ մյուս կողմից՝ որպես հանրային-իրավական պատասխանատվության ենթարկող սուբյեկտ: Այս մոտեցումը վերաբերելի է նաև Սահմանադրական դատարանին այն համատեքստում, որ մի կողմից Սահմանադրական դատարանը, ինչպես պետական իշխանությո-

¹ ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. Գ. ղ, պրոֆեսոր Գ. Գ. Հարությունյան:

² Տե՛ս **Վաղարշյան Ա.**, Պետության և իրավունքի տեսություն-1 (դասախոսություններ), Երևան, 2013, էջ 187:

յան բոլոր մարմինները, իր գործունեությամբ պատասխանատու և հաշվետու է հանրությանը, իսկ մյուս կողմից՝ հանդես է գալիս որպես հանրային-իրավական պատասխանատվության ենթարկող սուբյեկտ: Միննույն ժամանակ, Սահմանադրական դատարանը որոշ դեպքերում հանդես է գալիս նաև որպես հանրային-իրավական պատասխանատվությանն անուղղակիորեն մասնակցություն, դերակատարություն ունեցող մարմին: Սույն աշխատանքի շրջանակներում մեր ուսումնասիրման և վերլուծության շրջանակը սահմանափակվում է միայն երկրորդ ասպեկտով: Մյուս կողմից էլ, հաշվի առնելով ուսումնասիրության հիմքում ընկած հարցերի բազմաբովանդակությունն ու ընդգրկուն լինելը, սույն աշխատանքի շրջանակներում կներկայացնենք ՀՀ Սահմանադրական դատարանի կողմից հանրային-իրավական պատասխանատվության ենթարկելուն առնչվող այն հարցերը, որոնք դատարանը կայացրել է ՀՀ սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 1-ին և 3.1 կետերով սահմանված հիմքերով գործերի քննության արդյունքներով: Սահմանադրությունը բազմագործառությանի նկատմամբ, որը մի կողմից ամրագրում է սահմանադրաիրավական հարաբերությունների սուբյեկտների իրավական կարգավիճակի հիմունքները, մյուս կողմից՝ կազմում այդ սուբյեկտների իրավաբանական պատասխանատվության նորմատիվ հենքը¹: Սահմանադրական արդարադատության մարմնի գործառությանի նկատմամբ Սահմանադրության գերակայության, դրա անմիջական գործողության ապահովումը և պաշտպանությունն է պետության ողջ տարածքում, այսինքն՝ սահմանադրական իրավական վիճակի ապահովումը և պաշտպանությունը²: Հանրային-իրավական պատասխանատվության սկզբունքի իրացման հարցում Սահմանադրական դատարանի դերը կանխորոշված է Սահմանադրական դատարանի նշված առաքելությամբ, այն է՝ ապահովել սահմանադրության գերակայությունն ու անմիջական գործողությունը: Սահմանադրական դատարանը հանդես է գալիս որպես կենտրոնական, բայց ոչ միակ գործիքը ժողովրդավարության և սահմանադրականության

¹ St 'u **Oliver D.**, Constitutional Guarantees in the Right of Privatisation: From political to legal controls, Athens, 2007,

² St 'u **Витрук Н. В.**, Цель, задачи и функции конституционного правосудия в государствах новой демократии /Конституционное правосудие/. N 2(16), 2002. էջ 10,

կայացման ճանապարհին: Հետևաբար, Սահմանադրական դատարանի դերը պետք է դիտարկել ավելի լայն տեսանկյունից՝ ընդգրկելով այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են ժողովրդավարությունը, սահմանադրությունը և սահմանադրականությունը¹: Այս համատեքստում, կարևորելով Սահմանադրական դատարանի դերը հանրային-իրավական պատասխանատվության սկզբունքի իրացման գործընթացում, գտնում ենք, որ այդ դերն ամենից առաջ ընդգծվում է իր որոշումների մեջ:

Սահմանադրական դատարանը, քննության առարկա դարձնելով տարբեր իրավադրույթների սահմանադրականության հարցը, հարստացնում է իրավական պատասխանատվության մասին առկա գիտատեսական մոտեցումները, ուղղորդող դեր է ունենում իրավական պատասխանատվության հիմքում ընկած սկզբունքների իրացման չափանիշների, կիրառման շրջանակների հստակեցման և դրանք նորովի, դատարանի կողմից բացահայտված բովանդակությամբ և նրբերանգներով ընկալման գործում: Սահմանադրական դատարանի իրավական դրույթները հարստացնում են իրավաբանական պատասխանատվության բովանդակությունը, սահմանում դրանց իրականացման պայմաններն օրենսդրության և իրավակիրառության մեջ: Այս համատեքստում կարևոր ենք համարում ընդգծել, որ Սահմանադրական դատարանն իր ուրույն դերակատարությունն ունի նախևառաջ իրավական պատասխանատվության սկզբունքների բովանդակության բացահայտման մեջ: Հեղինակների կողմից տեսակետ է արտահայտվում, որ «Սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումները զգալիորեն հստակեցրել են սահմանադրաիրավական պատասխանատվության հիմքերի տեսական մոտեցումները: Սահմանադրական դատարանը, քննության առարկա դարձնելով ՌԴ սուբյեկտների օրենսդիր մարմինների, տեղական ինքնակառավարման ներկայացուցչական մարմինների, պատգամավորների պատասխանատվության առանձին դրույթների սահմանադրականության հարցերը, բազմիցս արտահայտվել է իրավական պատասխանատվության ընդհանուր սկզբունքների մասին,

¹ Stéu **Rait Maruste**, The role of Constitutional court in democratic society, Juridica international XIII/, 2007, էջ 8
http://www.juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2007_2_8.pdf:

որոնք անմիջականորեն բխում են ՌԴ Սահմանադրությունից¹»։ Այսպես, օրինակ, ՀՀ Սահմանադրական դատարանն իրավական դիրքորոշումներ է արտահայտել իրավական պատասխանատվության հիմքում ընկած սկզբունքներից մեկի՝ համաչափության սկզբունքի մասին՝ նշելով.

ա) «... հանրային իշխանության իրականացումը նախնառաջ սահմանափակվում է իրավական պետության գաղափարից բխող համաչափության ընդհանուր սկզբունքով։ Այս սկզբունքը հանդիսանում է ընդհանրապես իրավաբանական պատասխանատվության և, մասնավորապես, վարչական պատասխանատվության հիմքում ընկած կարևորագույն սկզբունքներից մեկը...» (ՄԴՈ-920 որոշում),

բ) «... համաչափության սկզբունքը պահանջում է ապահովել արդարացի հավասարակշռություն սահմանվող պատասխանատվության միջոցի ու չափի և պատասխանատվության սահմանմամբ հետապնդվող իրավաչափ նպատակի միջև» (ՄԴՈ-920 որոշում),

գ) «Իրավաբանական պատասխանատվության հիմքում ընկած համաչափության սահմանադրական սկզբունքը պահանջում է նաև, որ սահմանված պատասխանատվության չափը լինի տարբերակված՝ ելնելով կատարված արարքի ծանրությունից, հանրային վտանգավորության աստիճանից, պատճառված վնասից, մեղքի աստիճանից և այլ էական հանգամանքներից։ Ըստ այդմ, օրենսդրից պահանջվում է սահմանել պատասխանատվության այնպիսի իրավակարգավորում, որը պատասխանատվության ենթարկող իրավասու մարմնին հնարավորություն ընձեռի որոշելու նշանակվող պատասխանատվության կոնկրետ չափը՝ ելնելով զանցանքի բնույթից և լրջությունից» (ՄԴՈ-927 որոշում)։

Իրավական պատասխանատվության հիմքում ընկած սկզբունքների մասին իր որոշումներում անդրադարձել է նաև ՌԴ Սահմանադրական դատարանը։ Մասնավորապես, մեղքի հետ կապված հարցերի առնչությամբ վերջինս նշել է. «Մեղքի առկայությունը հանդես է գալիս որպես իրավական պատասխանատվության ընդհանուր սկզբունք իրավունքի բոլոր ճյուղերում, և այդ սկզբունքից ցան-

¹ St 'u **Никифорова Н. В.**, Конституционно-правовая ответственность в правовых позициях конституционного суда российской федерации: проблемы реализации и развития, Новосибирск, 2009, էջ 43:

կացած բացառություն պետք է հստակ և միանշանակ ամրագրված լինի¹։ Սահմանադրական դատարանի գործունեությունը հանրային-իրավական պատասխանատվության ոլորտում չի սահմանափակվում լոկ իրավական պատասխանատվության սկզբունքների բովանդակության բացահայտմամբ, այլ ընդգրկում է հարցերի ավելի լայն շրջանակ, մասնավորապես, այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են հանրային-իրավական նեգատիվ և պոզիտիվ պատասխանատվությունը։ Ընդհանրապես, նեգատիվ պատասխանատվությունն ընդունված է ընկալել որպես հատուցում կամ բացասական հետևանք կատարած իրավախախտմանը։ Իսկ պոզիտիվ պատասխանատվությունը սեփական պարտականությունների գիտակցական-կամային կատարման անհրաժեշտության և կենսականության ըմբռնմամբ պատասխանատու և հաշվետու լինելն է հանրության առջև և դրսևորվում է վերաբերելի իրավանորմների պահպանմամբ, դրանց պահանջների կատարմամբ։

Ընդհանրացնելով գիտատեսական գրականության մեջ առկա մոտեցումները նեգատիվ և պոզիտիվ պատասխանատվության վերաբերյալ, տարածելով դրանք Սահմանադրական դատարանի որոշումների վրա՝ գալիս ենք այն եզրահանգման, որ Սահմանադրական դատարանը կայացրել է բազմաթիվ որոշումներ, որոնք հանդես են գալիս որպես պոզիտիվ հանրային-իրավական և նեգատիվ հանրային-իրավական պատասխանատվության օրինակներ։ Սահմանադրական դատարանի որոշումների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ նեգատիվ պատասխանատվությունը դրսևորվում է միայն վիճարկվող դրույթները Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչելու միջոցով և, հետևաբար, այն իր ամրագրում է գտնում որոշման եզրափակիչ մասում։ ՀՀ Սահմանադրական դատարանը ՀՀ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 1-ին կետով նախատեսված հարցերով քննության է առել վիճարկվող 14 ակտերի՝ ամբողջությամբ և վիճարկվող ակտերի 493 դրույթների (ներառյալ՝ կոնկրետ գործերով վեճի առարկա 55 դրույթների հետ համակարգային առու-

¹ St 'u по делу о проверке конституционности положения пункта 2 статьи 1070 Гражданского кодекса Российской Федерации в связи с жалобами граждан И. В. Богданова, А. Б. Зернова, С. И. Капьянова и Н. В. Труханова: постановление Конституционного Суда РФ от 25 января 2001 г. № 1 - П // Собрание законодательства Российской Федерации. 2001. № 7, էջ 700:

մով փոխկապակցված դրույթները) սահմանադրականության հարցեր, որի արդյունքում վիճարկվող 2 ակտեր՝ ամբողջությամբ և վիճարկվող ակտերի 163 դրույթներ ճանաչվել են ՀՀ Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր (ուսումնասիրությունն ընդգրկում է դատարանի գործունեության օրվանից մինչև 2015 թ. նոյեմբեր ամիսն ընկած ժամանակահատվածի ընթացքում կայացված որոշումները): Այսպիսի հանրային-իրավական պատասխանատվությունը կոչվում է նեգատիվ, քանի որ հանդիսանում է այն բացասական հետևանքը, որն առաջանում է օրենսդիր մարմնի նկատմամբ իր սահմանադրաիրավական պարտականությունների չկատարման կամ ոչ պատշաճ կատարման դեպքում: ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերի համաձայն. «Սահմանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ, և նրա նորմերը գործում են անմիջականորեն: Օրենքները պետք է համապատասխանեն Սահմանադրությանը: Այլ իրավական ակտերը պետք է համապատասխանեն Սահմանադրությանը և օրենքներին»: Նեգատիվ պատասխանատվության դեպքում ստացվում է, որ օրենսդիր մարմինը թերացել է իր հիմնական գործառնության՝ օրենքներ ընդունելու, օրինաստեղծ գործունեության հարցում և ընդունել է հակասահմանադրական դրույթներ: Սահմանադրական դատարանը նեգատիվ պատասխանատվության միջոցով վիճարկվող դրույթները ճանաչում է Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր, ինչի արդյունքում այդպիսի դրույթները դադարում են իրավաշրջանառվել և այլևս չեն կարող հասարակական հարաբերությունների իրավակարգավորիչ հանդիսանալ: Սահմանադրությանը հակասող ճանաչված դրույթները կորցնում են իրենց իրավաբանական ուժը, իսկ նախնական սահմանադրական վերահսկողության պարագայում՝ նույնիսկ ուժի մեջ չեն մտնում: Հակասահմանադրական ճանաչված դրույթների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հիմնականում հակասահմանադրականությունը պայմանավորված է մարդու իրավունքների և ազատությունների՝ օրենսդրորեն ոչ բավարար և ամբողջական ճանաչմամբ, սահմանմամբ, պահպանմամբ, երաշխավորմամբ և պաշտպանությամբ, որոնք էլ իրենց հերթին հաճախ օրենսդրական բացի, իրավական անորոշության հետևանք են: Ինչ վերաբերում է պոզիտիվ հանրային-իրավական պատասխանատվությանը, ապա, ուսումնասիրելով ՀՀ Սահմանադրական դատարանի որոշումները, կարևոր ենք համա-

րում նշել, որ ՀՀ Սահմանադրական դատարանն ընդունել է ավելի քան 50 որոշումներ, որոնցում արտահայտված իրավական դիրքորոշումներով պոզիտիվ պատասխանատվության է ենթարկել պետական համապատասխան իրավասու մարմիններին, մասնավորապես, օրենսդիրն, այն է՝ սահմանել համապատասխան նոր իրավակարգավորումներ՝ դրանով վերացնելով օրենսդրական հարթության մեջ առկա անկատարությունները, որոնք, ինչպես առանձին, այնպես էլ իրավակիրառական պրակտիկայի ձևախեղման հետ ամբողջականության մեջ մարդու սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների խախտման իրական վտանգ են պարունակում: Ռուսաստանի Սահմանադրական դատարանի կողմից կայացված որոշումների ուսումնասիրությունը նույնպես վկայում է, որ 2010-2014 թթ. ընթացքում դատարանը 149 որոշումներից շուրջ 71-ում փաստել է համապատասխան նոր իրավակարգավորումներ սահմանելու անհրաժեշտության մասին¹: Որպես ՀՀ Սահմանադրական դատարանի կողմից պոզիտիվ պատասխանատվության կիրառման օրինակ կարող ենք նշել 28.11.2007 թ. ՄԴՈ-719 որոշումը, որտեղ, մասնավորապես, ամրագրվել է, որ. «Անձի դատական պաշտպանության սահմանադրական իրավունքից ածանցվում է պետության պոզիտիվ պարտականությունը՝ ապահովել այն թե՛ նորմաստեղծ, թե՛ իրավակիրառման գործունեություն իրականացնելիս: Դա ենթադրում է, մի դեպքում, օրենսդրի պարտականությունը՝ լիարժեք դատական պաշտպանության հնարավորություն և մեխանիզմներ ամրագրել օրենքներում, մյուս կողմից, իրավակիրառողի պարտականությունը՝ առանց բացառությունների քննարկման ընդունել անձանց՝ օրինական կարգով իրենց ուղղված դիմումները, որոնցով նրանք հայցում են իրավական պաշտպանություն իրենց իրավունքների ենթադրյալ խախտումներից»: Ավելին, խոսելով հանրային իշխանության համարժեք պարտավորությունների մասին, Սահմանադրական դատարանը՝ 2007 թ. մայիսի 11-ի ՄԴՈ-701 որոշման մեջ արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումը. «...եթե Սահմանադրության 102 հոդվածի 3-րդ մասի, ինչպես նաև «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 68 հոդվածի 15-րդ մասի առաջին պարբերության

¹ St' u <http://www.ksrf.ru/ru/Info/Maintenance/Informationks/Pages/Report KS2014.aspx>:

դրույթները Մահմանադրական դատարանի համար հիմք են իրավական ակտի կամ դրա առանձին հակասահմանադրական դրույթի ուժը կորցնելու տարաժամկետման համար, ապա պետական իշխանության ու տեղական ինքնակառավարման մարմինները (հատկապես իրավաստեղծ) պարտավոր են այդ ժամանակահատվածում այնպիսի հնարավոր և անհրաժեշտ միջոցառումներ իրականացնել, որոնցով կկանխվեն «Մահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 68 հոդվածի 15-րդ մասի առաջին պարբերությունում նշված հետևանքները: Հետևաբար, հակասահմանադրական ճանաչված և տարաժամկետված իրավական նորմերի հետագա կիրառմանը չպետք է մեխանիկական մոտեցում ցուցաբերվի, այլ այն պետք է իրականացվի՝ հաշվի առնելով տարաժամկետման հիմքում ընկած և օրենքով նախատեսված վերոհիշյալ գերակայություններից ու սահմանադրական հիմնարար սկզբունքներից բխող՝ Մահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումը, բացառելով նաև հակասահմանադրական ճանաչված դրույթների վերարտադրությունը ցանկացած իրավական ակտում»: Մահմանադրական դատարանի որոշումների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս պոզիտիվ հանրային-իրավական պատասխանատվությունը դասակարգել մի շարք խմբերի՝ հիմք ընդունելով որոշակի չափանիշներ: Այսպես, ըստ Մահմանադրական դատարանի որոշման մեջ ամրագրման տեղի՝ պոզիտիվ հանրային-իրավական պատասխանատվություն նախատեսող իրավական դիրքորոշումներն արտացոլված են որոշման պատճառաբանական կամ եզրափակիչ մասերում: Պոզիտիվ հանրային-իրավական պատասխանատվություն նախատեսող մոտեցումները եզրափակիչ մասում տեղ են գտնում այն դեպքում, երբ Մահմանադրական դատարանը, հիմք ընդունելով և հաշվի առնելով ՀՀ Մահմանադրության 102-րդ հոդվածի 3-րդ մասի և «Մահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 68-րդ հոդվածի 15-րդ մասի պահանջները, տարաժամկետում է Մահմանադրությանը հակասող նորմի ուժը կորցնելը: Մահմանադրական դատարանը մինչ այժմ ընդունել է շուրջ 11 որոշումներ (ՄԴՈ-753, ՄԴՈ-780, ՄԴՈ-782, ՄԴՈ-873, ՄԴՈ-929, ՄԴՈ-930, ՄԴՈ-943, ՄԴՈ-984, ՄԴՈ-1121, ՄԴՈ-1127, ՄԴՈ-1142), որոնց եզրափակիչ մասում, հաշվի առնելով, որ ՀՀ Մահմանադրությանը հակասող ճանաչված նորմերի՝ որոշման հրապարակման պահին անվավեր ճանաչումն անխուսափելիորեն կհանգեցնի

այնպիսի հետևանքների, որոնք կխաթարեն այդ պահին տվյալ նորմերի վերացմամբ հաստատվելիք իրավական անվտանգությունը, սահմանել է հակասող ճանաչված նորմերի՝ իրավական ուժը կորցնելու վերջնաժամկետ՝ ուղղված նախևառաջ համապատասխան իրավասու մարմիններին՝ շուտափույթ կերպով կատարել դատարանի որոշման մեջ արտահայտված պահանջները: Այսինքն, Սահմանադրական դատարանը, հակասող ճանաչված նորմերի՝ իրավական ուժը կորցնելու վերջնաժամկետ սահմանելով, պոզիտիվ պատասխանատվության է ենթարկում իրավասու հասցեատեր պետական մարմիններին՝ վերջիններիս համար նախանշելով ձեռնարկվելիք անհրաժեշտ միջոցները:

Սահմանադրական դատարանի կողմից պոզիտիվ պատասխանատվության մասին վկայում են որոշումների եզրափակիչ մասում տեղ գտած պահանջները: Օրինակ, դատարանն իր 2013 թվականի դեկտեմբերի 10-ի ՄԴՈ-1127 որոշման եզրափակիչ մասում նշել է. «...նկատի ունենալով, որ անհրաժեշտ է հայցադիմումը և կից փաստաթղթերի պատճենները (եթե դրանք հնարավոր է պատճենահանել) պատասխանողին և գործին մասնակցող այլ անձանց՝ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքով սահմանված պատշաճ կարգով ուղարկելու պահանջի և գործի քննության ամբողջ ընթացքում կողմերի համար հավասար հնարավորություններ ապահովելու իրավական համարժեք երաշխիքների հստակ և համակարգված օրենսդրական կանոնակարգում...»: Մեկ այլ որոշման մեջ դատարանը նշել է, որ «... հաշվի առնելով, որ վարչական արդարադատության առկա երկաստիճան համակարգի գործունակության և արդյունավետության անհրաժեշտ մակարդակի ապահովումը կամ հիմնախնդրին համակարգային այլ լուծումներ տալը պահանջում են օրենսդրական համարժեք կարգավորումներ...» (13 ապրիլի 2010 թվականի ՄԴՈ-873 որոշում): Ըստ բնույթի պոզիտիվ հանրային-իրավական պատասխանատվությունը լինում է բացարձակ, հարաբերական, խառը և վերահաստատող: Բացարձակ ասելով՝ նկատի ունենք այդ դեպքերը, երբ դատարանը ոչ թե ընդհանրացված կերպով է փաստում անհրաժեշտ օրենսդրական կամ այլ միջոցառումների (այդ թվում՝ կազմակերպատեխնիկական) անհրաժեշտության մասին, այլ կոնկրետացնում և հստակորեն նշում է դրանք: Մասնավորապես, Սահմանադրական դատարանն իր 2015 թվականի սեպ-

տեմբերի 29 ՄԴՌ-1227 որոշման մեջ հստակ իրավական դիրքորոշում է արտահայտել, որ «... իրավունքի գերակայության սկզբունքով առաջնորդվելիս Սահմանադրական դատարան դիմելու հնարավորությունը դատարանների համար պետք է ընկալել ոչ միայն իրավունք, այլև պարտականություն: Օրենսդրական հետագա զարգացումները պետք է ընթանան այս ուղղությամբ»: Հարաբերական պատասխանատվության տակ հասկացվում են այն դեպքերը, երբ դատարանն ընդհանրացված կերպով է փաստում անհրաժեշտ օրենսդրական կամ այլ միջոցառումների անհրաժեշտության մասին, չի կոնկրետացնում դրանք, և այդ նոր իրավակարգավորումներն առավելապես վերաբերում են երաշխիքների սահմանմանը կամ մանրամասնեցմանը, իրավունքի սկզբունքներից բխող անհրաժեշտ կանոնակարգումներին: Մասնավորապես, Սահմանադրական դատարանն իր 2010 թվականի սեպտեմբերի 7-ի ՄԴՌ-906 որոշման մեջ նշել է. «...Սահմանադրական դատարանը գտնում է, որ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրքը շահագրգիռ (կանոնադրական համապատասխան իրավասությամբ օժտված) հասարակական կազմակերպությունների համար, որպես իրավաբանական անձ, կարող է սահմանել տվյալ ոլորտում անձանց խախտված իրավունքների համար դատարան դիմելու իրավունքի իրացման դեպքերը և կարգը՝ հաշվի առնելով «actio popularis» բողոքների ինստիտուտի առնչությամբ եվրոպական ներկա զարգացումների միտումները»:

Ինչ վերաբերում է խառը պոզիտիվ պատասխանատվությանը, ապա այն իր մեջ ամփոփում է բացարձակն ու հարաբերականը, հանդես է գալիս որպես վերջիններիս համակցություն: Այսինքն՝ մի կողմից դատարանն իր իրավական դիրքորոշման մեջ ընդհանրացված կերպով փաստում է անհրաժեշտ օրենսդրական կամ այլ միջոցառումների անհրաժեշտության մասին, մյուս կողմից էլ՝ կոնկրետացնում և հստակորեն նշում է առավել կենսականն ու էականը: Որպես օրինակ կարող են նշել այն, որ Սահմանադրական դատարանն իր 2013 թվականի նոյեմբերի 19-ի ՄԴՌ-1124 որոշման մեջ մի կողմից նշել է, որ «...ՀՀ Ազգային ժողովը նույնպես պարտավոր է տվյալ կոնվենցիաներով ստանձնված պարտավորությունների իրացմանը համալիր մոտեցում ցուցաբերել և առաջին հերթին հաշվի առնել պատժի համաչափության սկզբունքը, ինչպես նաև հենց կոնվենցիոն նորմերից ելնելով բարեխիղճ աշխատող պետական պաշ-

տոնյաների պաշտպանության օրենսդրական համարժեք երաշխիքներ ստեղծել, հաղթահարել օրենսդրության մեջ հնարավոր ներքին անհամապատասխանությունները» (այս դիրքորոշումը հանդես է գալիս որպես պոզիտիվ հարաբերական պատասխանատվություն), իսկ մյուս կողմից՝ կոնկրետացրել և հստակորեն նշել է վերոնշյալ դիրքորոշման մեջ արտահայտված միջոցառումների որոշակի խումբ, այն է՝ «...կաշառք ստացողի համար գործուն զղջալու ակտիվ գործողությունների պարտադիր ժամկետ ամրագրելով, կամավոր հայտարարության հասկացության վերաբերյալ տարաբնույթ մոտեցումներից առավելագույնս խուսափելու, դատաքննչական մարմինների կողմից բացթողումները և սխալները հնարավորինս բացառելու նպատակով, թերևս, ՀՀ քրեական օրենսգրքում կարող էր կատարվել լրացում և օրենսգրքի 312-րդ հոդվածում, որպես ծանոթագրություն, տալ կամավոր հասկացության բնորոշումը» (այս դիրքորոշումը հանդես է գալիս որպես պոզիտիվ բացարձակ պատասխանատվություն):

Ինչպես նշեցինք, Սահմանադրական դատարանը ընդունել է նաև որոշումներ, որոնք վերահաստատող պոզիտիվ պատասխանատվությանը բնորոշ իրավական դիրքորոշումներ են պարունակում: Դրանք այն դիրքորոշումներն են, որոնցում, դատարանը, քննության առարկա գործի շրջանակներում, մատնանշելով վիճարկվող դրույթներում առկա իրավական խութերը, մի կողմից փաստում է, որ ստեղծված իրավիճակը պայմանավորված է նրանով, որ դատարանի կողմից արտահայտված իրավական դիրքորոշումներն իրավասու մարմինների կողմից չեն դիտարկվել իրենց ամբողջականության մեջ և չեն դարձել տվյալ իրավակարգավորումների ուղենիշ, իսկ մյուս կողմից՝ վերահաստատում տվյալ իրավահարաբերությունների սահմանադրաիրավական բովանդակության վերաբերյալ դատարանի՝ նախկինում արտահայտած դիրքորոշումները:

Պոզիտիվ հանրային-իրավական պատասխանատվության վերաբերյալ դիրքորոշումները Սահմանադրական դատարանը հիմնականում շարադրել է այն որոշումներում, որոնցում քննության առարկա իրավադրույթները ճանաչվել են սահմանադրությանը համապատասխանող կամ սահմանադրությանը համապատասխանող՝ արտահայտված իրավական դիրքորոշումների շրջանակներում: Սակայն ուշադրության արժանի է նաև այն հանգամանքը, որ

Սահմանադրական դատարանը պոզիտիվ հանրային-իրավական պատասխանատվության վերաբերյալ դիրքորոշումներ արտահայտել է նաև Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչված, ինչպես նաև կարճամյա որոշումներում (թվարկված վերջին հանգամանքի մասին են վկայում ՄԴՈ-1124, ՄԴՈ-1140, ՄԴՈ-1143, ՄԴՈ-1227 որոշումները):

Ամբողջացնելով շարադրված մոտեցումները՝ կարող ենք փաստել, որ Սահմանադրական դատարանի դերը հանրային-իրավական պատասխանատվության գործում նախնառաջ պայմանավորված է պետական իշխանության համակարգում դատարանի դերակատարությամբ: Սահմանադրական դատարանն իր որոշումներում արտահայտած իրավական դիրքորոշումներով կատարելագործում է իրավական մշակույթը, այդ թվում՝ սահմանադրական մշակույթը, որը «սահմանադիր նորմերով ու սկզբունքներով, փոխհամաձայնությամբ ձեռք բերած հասարակական գոյի ընդհանուր կանոններով ստեղծագործաբար ապրելու մարդկային հանրության արժեքային որոշակի համակարգ է»¹: Այն նպաստում է նաև իրավական համակարգի կատարելագործմանը, իրավական քաղաքականությունն իրավունքի գերակայության սկզբունքին ներդաշնակ ու համահունչ դարձնելուն:

¹ Տե՛ս **Հարությունյան Գ.**, Սահմանադրական մշակույթ. Պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները, Երևան, 2005, էջ 20:

THE ROLE OF THE CONSTITUTIONAL COURT IN THE PROCESS OF REALIZATION OF THE PRINCIPLE OF PUBLIC LEGAL LIABILITY

Within the framework of the present work the subject of discussion by the author has become the role of the RA Constitutional Court in the context of exercise of the principle of public-legal liability. The Constitutional Court has been regarded from the perspective of a subject bringing to public-legal liability only under the paragraphs 1 and 3.1 of the Article 100 of the RA Constitution. Within the scope of the ideas put forward by the author the negative and positive aspects of the decisions by the bodies administering constitutional justice have been observed, content of the latter has been disclosed, a certain classification has been done.

In particular, the positive public-legal liability has been classified in the following way: absolute, relative, mixed, and reaffirming. As a result, the analysis indicates that prescribing public-legal liability in its decisions, the RA Constitutional Court enriches the existing scientific-theoretical approaches to legal liability, plays a guiding role in the precision of the application framework of the standards for the exercise of principles laid at legal liability, and in their perception in a new way: by the content and nuances revealed by the court.

Карен Амирян
Аспирант кафедры теории и истории государства и права ЕГУ

РОЛЬ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА РА В ПРОЦЕССЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА ПУБЛИЧНО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

В рамках настоящей работы, предметом рассмотрения автора стала роль Конституционного суда Республики Армения в контексте осуществления принципа публично-правовой ответственности. Конституционный суд был рассмотрен только с позиций субъекта подвергающего публично-правовой ответственности, в контексте пол-

номочий, установленных пунктами 1 и 3.1, статьи 100, конституции Республики Армения.

В рамках идей, выдвинутых автором, решения органов осуществляющих конституционное правосудие, были рассмотрены в негативном и позитивном аспектах, было раскрыто содержание последних, была произведена определенная классификация. В частности, по характеру, позитивная публично-правовая ответственность была квалифицирована следующим образом: абсолютная, относительная, смешанная и переподтверждающая. В итоге, проведенное исследование свидетельствует, что в своих решениях Конституционный суд Республики Армения предусматривая публично-правовую ответственность, обогащает имеющиеся научные подходы к правовой ответственности, имеет направляющую роль в уточнении критериев реализации принципов положенных в основе правовой ответственности, границ применения и в деле понимания их по-новому, с выявленным судом содержанием и оттенками.

Բանալի բառեր՝ պատասխանատվություն, իրավական պատասխանատվություն, հանրային-իրավական պատասխանատվություն, պետական իշխանության պատասխանատվություն, պոզիտիվ պատասխանատվություն, նեգատիվ պատասխանատվություն, Մահմանադրական դատարան, Մահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշում:

Keywords: *liability, legal liability, public-legal liability, state authority liability, positive liability, negative liability, constitutional court, legal position of the Constitutional Court.*

Ключевые слова: *ответственность, правовая ответственность, публично-правовая ответственность, ответственность государственной власти, позитивная ответственность, негативная ответственность, конституционный суд, правовая позиция конституционного суда.*

«Է»-Ի ԵՎ «ՊԵՏՔ Է»-Ի ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ՝
ԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՕԲՅԵԿՏԻՎՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՑՈՒՄ

Դրական իրավունքի անբաժանելի մասնիկը՝ «ատոմը», նորմն է։ Սակայն, նորմն միշտ արտահայտվում է որևէ մատերիայում։ Այդ մատերիան լեզվական միավորն է՝ նշանը, որի միջոցով ձևակերպվում է նորմատիվ նախադասությունը²։ Նորմատիվ նախադասությունն ինքնին կոնկրետ բնական կամ ձևական լեզվի քերականության կանոններով և սկզբունքներով պայմանավորված հասկացություն է։

Նորմատիվ նախադասության իմաստը նորմն է³։ Նորմատիվ նախադասությունն ինքնին արտահայտման առումով երկբնույթ է։ Այսինքն, այն և՛ կարող է արտահայտել նորմ, և՛ նորմի գոյության փաստը հավաստող դատողություն⁴։ Եթե այն ձևակերպվում է պատվիրագրերի լեզվի միջոցով, ապա արտահայտում է նորմ⁵։ Եթե այն օգտագործվում է նկարագրողական (դիսկրիպտիվ) լեզվի միջոցով, ապա այն արտահայտում է նորմատիվ դատողություն⁶։

¹ ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի աւպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ Ի.գ.դ., պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյան։

² Տե՛ս Wright, G. Norm and action. 1st ed. London: Routledge and Kegan Paul. 1963. P. 93, 105.

³ Տե՛ս Bulygin, E. Objectivity of Law in the View of Legal Positivism. *Analisi e diritto*, 2004. P. 225.

⁴ Ibid.

⁵ Տե՛ս Wright, G. Norm and action. 1st ed. London. P. 105

⁶ Տե՛ս Bulygin, E. True or False Statements in Normative Discourse// in Egidi, R. In search of a new humanism. 1st ed. Dordrecht: Kluwer Academic. 1999. P 184, Wright, G. 1983. Norms, Truth And Logic // Practical Reason, Philosophical Papers, / ed. Wright, Georg Henrik von. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press. P. 131, Mazzarese, T. Norm Proposition: Epistemic and Semantic Queries. Rechtstheorie, Vol. 22. 1991. pp. 39-70, Казарян Т. М. Методы анализа норм права в аналитической философии права// Проблемы методологии и философии права// Проблемы методологии и философии права: сб. ст. междунар. круглого стола. 28 февраля 2014 г. Самара: Самар. гуманит. акад., 2014. С. 36-46.

Նորմի և նորմատիվ դատողության տարանջատումը հիմնվում է «Է»-ից (ղիսկրիպտիվ նախադասություններից) «պետք է»-ի (պրեսկրիպտիվ նախադասությունների) դեդուկտիվ դուրսբերման անհնարինության հյումյան թեզի վրա¹:

19-րդ դարում, խոշոր իրավագետ-պոզիտիվիստ Ջ. Օսթինն օգտագործելով հյումյան թեզի տրամաբանական հետևանքները՝ դրեց վերլուծական իրավագիտության հիմքը²: Վերլուծական իրավագիտության խնդիրն էր դրական իրավունքի նորմատիվ փաստերի նկարագրությունն՝ այնպես «ինչպես, որ է», և ոչ այնպես ինչպես «պետք է լինի»:

20-րդ դարի սկզբին որոշ տրամաբանական պոզիտիվիզմի փիլիսոփայության ներկայացուցիչներ կասկածի տակ դրեցին նկարագրողական նախադասություններից՝ պատվիրագրող նախադասությունների դուրսբերման անհնարինության հյումյան թեզը: Այս սկեպտիցիզմն առաջ է բերում դրական իրավունքի ուսումնասիրման հետ կապված հետևյալ հարցերը:

Առաջին՝ այս հարցը կապված է դրական իրավունքի ուսումնասիրման լեզվի սեմանտիկ բնույթի հետ: Եթե հնարավոր է՝ «Է»-ով նախադասություններից բխեցնել «պետք է»-ով նախադասություններ, ապա իրավունքի ուսումնասիրման լեզուն ոչ միայն գործ ունի դրական իրավունքի նորմատիվ փաստերի օբյեկտիվ արտահայտման և վերլուծության հետ, այլև դրա բարոյական, էթիկական քննադատության հետ:

Երկրորդ՝ այս հարցը կապված է նաև իրավունքի ուսումնասիրման լեզվի մեթոդաբանության հետ: Եթե հնարավոր է «Է»-ով նախադասություններից բխեցնել «պետք է»-ով նախադասություններ, ապա դրական իրավունքի օբյեկտիվ նկարագրությանը ոչ միայն կազմվում է նորմատիվ դատողությունների միջոցով, այլև դրա գնահատման՝ պրեսկրիպտիվ (պատվիրագրող), նախադասությունների միջոցով:

Երրորդ՝ այս հարցը կապված է իրավունքի հասկացության հետևանքների կապի լեզվի սահմանների հետ: Եթե հնարավոր է «Է»-ով նախադասություններից բխեցնել «պետք է»-ով նախադասություններ,

¹ St 'u *Hume, D.*, A treatise of human nature. 1st ed. [Waiheke Island]: Floating Press. 2009. P. 715.

² St 'u *Austin, J.*, The Province Of Jurisprudence Determined. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. P. 18

ապա՝ իրավունքի հասկացության-տեխնիկական լեզուն ամբողջությամբ չի հիմնվում միայն դրական իրավունքի սոցիալական իրականության վրա (ձևավորման, գործողության և կիրառման): Այլ նաև հիմնվում է կորպորատիվ, բարոյական և էթիկական պատվիրազրերի վրա:

Այսպես, անդրադառնանք հյուսիսյան թեզի ժխտողների փաստարկներին առանձին-առանձին:

Տրամաբանական պոզիտիվիզմի վեճական խմբակի հիմնադիր, գերմանացի փիլիսոփա Մ. Շլիքն պնդում է, որ եթե X-ն ունի իրավական պարտականություն անելու *p* գործողությունը, ապա X-ն պետք է անի *p* գործողությունը¹: Այսպիսով, Շլիքն բացառում է նկարագրողական նախադասություններից պատվիրազրող նախադասությունների դուրսբերման անհնարինությունը և կասկածի տակ է դնում ամբողջ հյուսիսյան թեզի հիմնավորվածությունը:

Առաջին հայացքից թվում է, թե Շլիքի դատողությունը ճշմարիտ է: Սակայն, դա այդպես չէ: Շլիքը թույլ է տալիս նորմատիվ փաստարկման սեմանտիկ սխալ՝ խառնելով նորմատիվ դատողությունը և նորմը: Նորմատիվ դատողության օբյեկտն հենց նորմն է: Այսինքն, ինչպես նշեցինք վերևում, նորմատիվ դատողությունը տեղեկություն է հայտնում նորմի (բովանդակվող արգելքի, պարտադրանքի կամ թույլտվության) մասին: Այն կարող է լինել ճշմարիտ (օբյեկտիվ) կամ սխալ (ոչ օբյեկտիվ): Ըստ այդմ՝ նորմատիվ դատողությունը ճշմարիտ է, եթե և միայն եթե՝ նորմատիվ դատողության օբյեկտին վերագրվող հատկությունը կամ հարաբերությունն գոյություն ունի: Եվ սխալ է, եթե և միայն եթե՝ նորմատիվ դատողության օբյեկտին վերագրվող հատկությունը կամ հարաբերությունը գոյություն չունի:

Այսպես, Շլիքի բերված օրինակում X-ն ունի իրավական պարտականություն անելու *p*, ոչ այլ ինչ է, քան նորմատիվ դատողություն: Այն կլինի ճշմարիտ, եթե միայն կա նորմ, ըստ որի X-ն ունի իրավական պարտականություն անելու *p* արարքը: Եվ համատասախանաբար սխալ՝ եթե X-ն չունի իրավական պարտականություն անելու *p* գործողությունը: Այսինքն, եթե այս նորմատիվ դատողությունը ճշմարիտ է, ապա իր հիմքում ունի նորմի գոյության փաստը:

¹ St 'u *Schlick, M.* Problems of ethics. 1st ed. New York: Dover Publications. 1962. P. 110.

Սակայն, հենց բուն նորմը սխալ կամ ճշմարիտ լինել չի կարող: Նորմը պատվիրագրում է որոշակի արարքի կատարման պարտադիրությունը, արգելքը կամ թույլտվությունը: Այսինքն՝ բուն նորմն ոչինչ չի նկարագրում: Քանի որ այն պատվիրագիր է:

Սակայն, այստեղ հարց է առաջանում. «արդյո՞ք նորմի բովանդակությունը ինքնին նկարագրություն չէ»:

Օրինակ, առկա է իրավանորմ N_i , ըստ որի (բովանդակության)՝ X -ն պետք է անի p գործողությունը: Սա նկարագրություն չէ, որովհետև այս նորմը, ինչպես և բոլոր նորմերը կամ պատվիրագրերը չեն նկարագրում ներկա կամ առկա իրերի վիճակ: Այլև այն ուղղված է բոլոր այն ապագա դեպքերին, որի ընթացքում պետք է տեղի ունենա p գործողությունը: Այսինքն՝ նորմը (պատվիրագիրը) ապագային ուղղված վարքագծի կանոն է, բայց ոչ այն իմաստով որ այն գուշակում է կամ նկարագրում է ապագան: Այլև այն իմաստով, որ սուբյեկտն պետք է կատարի պատվիրակված արարքը՝ կոնկրետ, ապագա դեպքում:

Սակայն, հնարավոր է, որ p գործողությունն, այնուամենայնիվ, տեղի չունենա, այսինքն՝ սուբյեկտն չկատարի իրեն պատվիրագրված արարքը: Այս դեպքում, դատողությունն ըստ որի սուբյեկտն չի կատարել կամ խախտել է իրեն պատվիրագրված արարքը՝ կլինի ճշմարիտ: Սակայն, սա արդեն փաստի նկարագրություն է, ոչ թե նորմի (պատվիրագրի)¹:

Այսպես, ինչպես երևում է, Մ. Շլիքի պնդումն է-ից (նկարագրական նախադասություններից)՝ «պետք է»-ի (պրեսկրիպտիվ նախադասությունների) դուրսբերման մասին՝ անհիմն են:

¹ Այսպես նորմի և նորմի կատարման վերաբերյալ դատողության չտարանջատման արդյունքում առաջացած խառնաշփոթի արդյունք է: Հայտնի փիլիսոփա, տրամաբանական պոզիտիվիստ Մ. Մորիցը պնդումն է՝ «է»-ից «պետք է»-ի դուրսբերման հնարավորության վերաբերյալ: Մորիցը պնդում է, որ էթեմի արարք պարտադիր է, ապա այն դեռևս չի կատարվել և այդ արարքը պարտադիր չէ, եթե կատարվել է: Այսինքն՝ ըստ Մորիցի նորմն ու դրա իրացումն ունեն հակառակ գոյության մոդուսներ: Եթե առկա է նորմը, ապա չկա իրացումը, եթե կա իրացումը, ապա նորմը բացակայում է: - St'e'u Moritz M. Über den Satz. Die Handlung H ist Pflicht, Theoria, Vol. 17 (1-3). 1951. pp. 176-182.

«Է»-ից «պետք է»-ի դուրսբերման այլ փորձ հանդիպում ենք տրամաբանական պոզիտիվիզմի ներկայացուցիչ, փիլիսոփա Մ. Բլեքի մոտ¹: Բլեքն պնդում է, որ այն նորմերը, որոնք ձևակերպված են «միջոց-նպատակ» սկզբունքով, պարունակում են և՛ նկարագրող, և՛ լիազորող մասեր: Այդպիսի նորմի օրինակ, ըստ Բլեքի, կարող է ծառայել շախմատում հայտնի կանխադրույթ-կանոնը. «եթե ուզում ես անել մատ, ապա՝ պետք է անես քայլ»:

Առաջին հայացքից այս ձևակերպումը թվում է, թե նկարագրություն է: Սակայն, այս դեպքում էլ՝ դա այդպես չէ: Օրինակ, պատկերացնենք, որ այս շախմատային կանոնի նման մի նորմ գոյություն ունի որևէ իրավական համակարգում, ըստ որի «եթե ցանկանում ես լինել իրավահպատակ, պետք է չխախտես իրավանորմերը»: Որքան էլ ձևակերպումը տարօրինակ թվա, պատկերացնենք, որ մի օրենսդիր նման մի նորմ ընդունել է: Նրա դեֆինիցիայի տրամաբանական ձևակերպումն կունենա հետևյալ տեսքը՝ $O(p \rightarrow q)$. այս ձևակերպումը նշանակում է՝ պետք է լինի դեպք, երբ տեղի ունենա p -ն, պետք է նաև տեղի ունենա q -ն: Երևում է, որ սա պատվիրագիր է (ապագային ուղղված վարքագծի կանոն)՝ անկախ նրա տարօրինակ ձևակերպումից: Այսինքն՝ այստեղ նկարագրություն չկա: Խառնաշփոթի պատճառն «պետք է»-ի ձևակերպման վայրն է նախադասության մեջ: Թվում է, թե այստեղ նորմ է միայն «պետք է չխախտես իրավանորմերը» ձևակերպումը: Իսկ առաջին մասը, «եթե ցանկանում ես լինել իրավահպատակ» նկարագրություն է: Բայց, ինչպես ցույց տվեցինք, այն այդպես չէ: Այս արտահայտությունն՝ իր ամբողջությամբ է նորմ և ոչ թե մի մասով:

Այս դեպքում հարց է առաջանում, թե ինչու՞ է «պետք է»-ն գտնվում նախադասության երկրորդ մասում: Այս նախադասության երկրորդ մասում գտնվող «պետք է»-ն դա նորմ չէ կամ պատվիրագիր: Դա տեխնիկական կամ նորմատիվ անհրաժեշտություն է²: Այսինքն,

¹ St 'u *Black, M.* The Gap Between "Is" and "Should". The Philosophical Review, 1964. pp. 165-181.

² St 'u *Bon, F.* Grundzüge der wissenschaftlichen und technischen Ethik. Leipzig: W. Engelmann. 1896. S. 96, *Wright, G.* Is and ought// Bulygin, E., Gardies, J. and Niiniluoto, I. Man, law, and modern forms of life. 1st ed. Dordrecht, Holland: D. Reidel Pub. Co. 1985. P. 274.

դա «միջոց-նպատակ» կապող կապակցություն է՝ $p \rightarrow (O:q)$ ¹: Իսկ պատվիրագիր կամ նորմ է ամբողջ նախադասությունը՝ «եթե ցանկանում ես լինել իրավահպատակ, պետք է չխախտես իրավանորմերը»: Պատվիրագիրն կամ պատվիրագրի «պետք է»-ն տվյալ նորմում ի հայտ է գալիս միայն դրա դեօնթիկ տրամաբանական ձևակերպման ժամանակ (ինչը և մենք ներկայացրեցինք վերոնշյալ պարբերության մեջ):

Այն նորմերը, որոնք պարունակում են այս տեխնիկական «պետք է»-ն, այսինքն՝ «միջոց-նպատակ» կապող «պետք է»-ն իրավագիտության և տրամաբանության մեջ կոչվում են տեխնիկական նորմեր կամ դիրեկտիվներ²:

Այսպես, Բլեքի բերված «է»-ից «պետք է»-ի դուրսբերման օրինակը՝ անհաջող է: Քանզի այստեղ չկա որևէ փաստացի վիճակի նկարագրում:

Այլ փաստարկ «է»-ից «պետք է»-ի դուրսբերման հնարավորության օգտին բերում է վերլուծական փիլիսոփա Ջ. Սյորլը³: Ըստ Սյորլի՝

Գանխադրություններ.

1. X-ը խոստանում է անել p գործողությունը:

2. Խոստանալով անել p-ն՝ X-ն իրեն վրա է վերցնում պարտականությունը:

Եզրահանգում.

3. Այսպիսով Ա-ն պետք է անի p-ն:

Սյորլի այս օրինակն էլ, ինչպես մյուս օրինակները խառնաշփոթի արդյունք է: X-ն պարտականության տակ է ընկնում ոչ թե՝ խոստման պատճառով, այլև պատվիրագրի պատճառով: Քանի որ առկա է էթիկական կամ իրավական նորմ, որ խոստումները պետք է կատարվեն, ըստ այդմ էլ X-ն խոստում տալով՝ կրում է դա կատարելու

¹ St 'u Wright, G. 1983. Norms, Truth And Logic // Practical Reason, Philosophical Papers, / ed. Wright, Georg Henrik von. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press. P. 152-153.

² Սա այն է ինչին փիլիսոփաներ Ի. Գանտն ու Ռ. Մ. Հեյրն անվանում են հիփոթետիկ իմպերատիվներ: St 'u Hare, R. The language of morals. 1st ed. Oxford [Eng.]: Clarendon Press. 1952. P. 33, Kant, I. and Vorländer, K. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. 1st ed. Hamburg: F. Meiner. 1965. S. 49.

³ St 'u Searle, J. Speech acts. 1st ed. London: Cambridge University Press. 1969. P. 177.

պարտականությունը: Այլ կերպ ասած՝ X-ի պարտականության առաջացման պատճառ ոչ թե իր տված խոստումն է, այլև նորմը, որը պարտադրում է յուրքանչյուրն կատարել տված խոստումները:

Նույն կերպ հանրային և մասնավոր իրավունքնում կան պարտականությունների կատարման անհրաժեշտության սկզբունքը, որը ատկա է և միջազգային իրավակարգում, և ներպետական իրավակարգերում: Այսպես, սուբյեկտը կաշկանդված է ոչ թե «ipso facto» իր խոստումի ուժով, այլ պարտադրող նորմով, որը պատվիրագրում է ստանձնած պարտականությունների կատարում:

Եզրակացություն. Այսպիսով, դրական իրավունքի օբյեկտիվությունը նախևառաջ իմաստաբանական հասկացություն է: Դա կապված է դրական իրավունքի վերաբերյալ նորմատիվ դատողությունների ճշմարտության հետ¹: Այսպես, դրական իրավունքի օբյեկտիվ նկարագրության համար անհրաժեշտ են, որպեսզի դրական իրավունքի (նորմատիվ համակարգի) վերաբերյալ մեր դատողությունները լինեն ճշմարիտ: Օրինակ, եթե «LS» իրավական համակարգում *p* արարքն արգելված է *q* դեպքում, ապա դատողությունը, որ «LS» իրավական համակարգում *p* արարքն արգելված է *q* դեպքում կլինի ճշմարիտ: Իսկ դատողությունը, որ «LS» իրավական համակարգում *p* արարքն արգելված չէ *q* դեպքում կլինի սխալ, քանի որ *p* արարքն արգելված է *q* դեպքում:

¹ St 'u Казарян Т. М., Объективность права и морали с позиции аналитической философии права// Этические и антропологические характеристики современного права в ситуации методологического плюрализма: сб. науч. тр. под общ. ред. В. И. Павлова, А. Л. Савенка. Минск: Акад. МВД, 2015, с. 184-192.

Тигран Казарян
Аспирант кафедры теории и истории государства и права ЕГУ

СООТНОШЕНИЕ «СУЩЕГО» И «ДОЛЖНОГО» В ВОПРОСЕ ОБЪЕКТИВНОСТИ ПОЗИТИВНОГО ПРАВА

Объективность позитивного права, в первую очередь является семантической категорией. Оно связано с истинностью нормативных предложений. Так, для объективного описания правовой системы необходимы, чтобы все нормативные высказывания были истинными. Например, если есть правовая система LS в котором запрещается р в случаях q, то предложение, что в LS запрещено р в случаях q, является истинным. И если в правовой системе LS не запрещено (разрешено) р в случаях q, то предложение, что LS запрещает р в случаях q, является ложным.

Tigran Ghazaryan
PHD Student at the YSU Chair of Theory of State and Law

THE RELATION BETWEEN «IS» AND «OUGHT» IN THE OF POZITIW LAW'S OBJECTIVITY

First of all, objectivity of law is a semantic category. It is tied with the truth value of normative propositions. So, for the objective description of legal system is necessary that all normative propositions which provide information about this system to be true. For instance, if there is a legal system LS where the action p is prohibited in the case q, then the normative proposition that in LS p is prohibited in the case q is true. And if the p is not prohibited in the case q, then the proposition that in LS p is prohibited in the case q is false.

Բանալի բառեր: նորմատիվ նախադասություն, նորմատիվ դատողություն, նորմ, հյուսիսյան տրամաբանական պարադոքս:

Ключевые слова: нормативное предложение, нормативное высказывание, норма, юмовский логический парадокс.

Key words: norm-formulation, norm-proposition, norm, Hume's guillotine.

**ԻՐԱՎԱՍՏԵՂԾ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ ԿԱՆԽԱՏԵՍՄԱՆ
ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԻ ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ**

Ակնհայտ է՝ ինչպես են ազդում անհաջող իրավական լուծումները երկրի սոցիալական վիճակի վրա. դրանք մշտապես հանգեցնում են ժողովրդի դժգոհությանը, հանրահավաքների և տարատեսակ ցնցումների: Իրավունքն «առհասարակ» նորմատիվ ակտերի ձևով լուծում է սոցիալական, քաղաքական և տնտեսական խնդիրներ, որոնք հասարակության զարգացմանը զուգահեռ կանգնում են օրենսդրի առջև: Կախված այն հանգամանքից, թե որքանով է ձևավորված օրենսդրական բազան համապատասխանում հասարակության պահանջներին, իրավունքը կարող է կա՛մ նպաստել սոցիալ-տնտեսական առաջընթացին, կա՛մ արգելակել առաջընթացը և նույնիսկ ուղղակի վնաս հասցնել հասարակությանը:

Քննարկելով ՀՀ ժամանակակից իրավական համակարգի խնդիրները՝ կարելի է փաստել, որ ամենաահաճախ և արդարացիորեն քննադատության է ենթարկվում հենց իրավաստեղծ գործունեությունը: Դրա համար նախևառաջ առկա են օբյեկտիվ նախապայմաններ, որոնց թվում հատկապես ակնհայտ է նախորդ հազարամյակում սկսված և մինչ օրս չավարտված առանձնահատուկ «օրենսդրական բումը»², որի տակ հասկացվում է օրինաստեղծ գործունեության ծայրահեղ ինտենսիվ տեմպը (որը միշտ չէ, որ արդարացված է): Նաև կարելի է ավելացնել գիտնականների կողմից նշվող այնպիսի թերություններ, ինչպիսիք են նորմատիվ իրավական ակտերի հսկայական զանգվածի ձևավորման քառսային բնույթը, իրավական կարգավորման առաջնահերթությունների չպահպանումը, նոր օրենքների ընդունումն առանց պահպանելու վերջիններիս կապն առկա օրենսդրության և միջազգային իրավունքի նորմերի հետ³,

¹ ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյան:

² Տե՛ս Կ. Կ. Կոմարով Ս. Ա., *Общая теория государства и права*. СПб., 2001, էջ 40:

³ Տե՛ս Կ. Կ. Լոպատին Ս. Կ., *Конституционная законность и проблемы нормотворчества в России* // *Журнал рос. права*, 2004, № 5, էջ 8:

օրենսդրական և ենթաօրենսդրական ակտերի միջև համակարգային կանոնների չկահպանումը, միասնական տերմինաբանության բացակայությունը և իրավաբանական տեխնիկայի ժամանակով ստուգված այլ կարևորագույն կանոնների չպահպանումը¹:

Որպես թարմ օրինակ վերցնենք Սահմանադրական բարեփոխումների նախօրեին ադմոնիկ բարձրացրած անձնագրերի և նույնականացման քարտերի խնդիրը: Թվում էր՝ երկար ժամանակ պետությունը բարեփոխումներ էր իրականացնում այս ոլորտում՝ անցում կատարելով նոր բիոմետրիկ անձնագրերին և ներկայիս անձնագրերին փոխարինող նույնականացման քարտերին: Ի սկզբանե նույնականացման քարտերը նախատեսված էին որպես վավերական փաստաթուղթ այնպիսի իրավահարաբերություններում, որոնց կարգավորմանն ուղղված իրավական ակտերով նախատեսվում է անձնագրի կամ անձնագրային տվյալների կամ սոցիալական ապահովության քարտի օգտագործումը՝ բացառությամբ Հայաստանի Հանրապետության ընտրական օրենսգրքով նախատեսված՝ որպես ընտրողի անձը հաստատող փաստաթղթի: Ասինքն՝ վերջինս փոխարինում էր անձնագրին, սակայն հնարավոր չէր նրանով ընտրել կամ քվեարկել: Սահմանադրական բարեփոխումների նախօրեին պարզվեց, որ քառսային վիճակ է, քաղաքացիների ստվար զանգված չունեի վավեր անձնագրեր, որոնցով հնարավոր էր քվեարկություն իրականացնել, և միակ վավեր փաստաթուղթը, որ առկա էր, նույնականացման քարտն էր: Օրենսդիրը, փաստորեն հանրաքվեից ընդամենը մեկ ամիս առաջ փոփոխություն կատարվեց «Նույնականացման քարտերի մասին» ՀՀ օրենքում, որով հնարավոր եղավ քվեարկել նույնականացման քարտերով: Սակայն, սա պարզապես իրավիճակային լուծում էր, որը խորացրեց առանց այն էլ ստեղծված անվտանգության մթնոլորտը երկրի համար կարևորագույն օրենքի՝ Սահմանադրության բարեփոխումների նախօրեին: Այնինչ հսկայական միջոցներ, բավական երկար ժամանակ և ռեսուրսներ էին ծախսվել նշված ոլորտում բարեփոխումներ իրականացնելու նպա-

¹ St 'u Ильин А. В., Оптимизация правотворческой деятельности в современной России (вопросы теории и практики) / под ред. С. А. Комарова, СПб., 2005, էջեր 4-5:

տակով, սակայն պարզվեց, որ այդքան պարզ թվացող խնդիրն անտեսվել էր, որևէ կանխատեսում չէր արվել:

Օրենդրական ակտերի մշակման և ընդունման գործընթացում շտապողականությունը, իրավաբանական տեխնիկայի կանոնների անտեսումն առաջ են բերում այնպիսի բացասական երևույթներ, ինչպիսիք են ոչ բավարար համակարգվածությունը, բացերը, օրենսդրական ակտերի ֆինանսատնտեսական չապահովվածությունը և հասարակական զարգացման իրողություններին բազմաթիվ օրենսդրական կառուցակարգերի անհամապատասխանությունը: Օրենսդրության նման բացթողումների վերացման կարևոր միջոց է ինչպես վերջինիս զարգացման համակարգային գիտական կանխատեսումը, այնպես էլ իրավական նորմերի կիրառման արդյունավետության կանխատեսումը: Բազմաթիվ խոշոր գիտնականներ իրենց աշխատություններում անդրադարձել են առհասարակ կանխատեսման և իրավական ակտերի արդյունավետության կանխատեսման հիմնախնդիրներին:

Եթե ուսումնասիրենք տեսությունը, ապա մի կողմ դնելով որոշ մեկնաբանություններում առկա ոչ էական տարբերությունները, իրավաստեղծ գործունեությունը կարելի է բնորոշել որպես պետական գործունեության ձև՝ ուղղված իրավական նորմերի ստեղծմանը, դրանց լրացմանը, փոփոխմանը կամ վերացմանը: Այլ կերպ ասած, «իրավաստեղծագործություն» և «օրենսդրություն» հասկացությունների կապը կարելի է հանգեցնել «պրոցես-արդյունք» հարաբերակցության: Նման պրիզմայով են հարաբերակցվում նաև «իրավաստեղծագործության արդյունավետություն» և «օրենսդրության արդյունավետություն» հասկացությունները, որոնք գտնվում են ուղղակի պատճառահետևանքային կապի մեջ:¹ Այս տեսակետի հետ կարելի է համաձայնել, քանի որ կարելի է խոսել այս կամ այն պետությունում որակյալ, արդյունավետ օրենսդրության մասին միայն իրավաստեղծ գործունեության արդյունավետության դեպքում: Ցավոք, այս ոլորտում առկա բազմաթիվ գիտական հետազոտություններ պահանջված չեն ժամանակակից օրենսդրության պրակտիկայում: Հավանա-

¹ St 'u Мушинский М. А., Эффективность правотворческой деятельности и эффективность законодательства: соотношение и критерии // Юридическая техника, Ежегодник, 2012, № 6: Техника современного правотворчества: состояние, проблемы, модернизация. Էջ 347:

բար, դա կապված է այն հանգամանքի հետ, որ այդ աշխատություններում բերված չեն գործնական առաջարկություններ, որոնց կատարումը պետք է դառնար իրավաստեղծ գործընթացի պարտադիր տարր: Այնինքն՝ գիտական կանխատեսման կանոնների համակարգը պետք է կիրառվի ինչպես օրենսդրության զարգացման երկարաժամկետ ծրագրերի, այնպես էլ կոնկրետ նորմատիվ իրավական ակտերի մշակման դեմպքում: Առհասարակ խորհրդարան մտնող ցանկացած նշանակալից օրենսդրական նախագիծ պետք է ապահովված լինի ոչ միայն ֆինանսատնտեսական հիմնավորվածությամբ, այլ նաև օբյեկտիվ չափանիշներով իրականացված կանխատեսման նյութերով: Գիտական կանխատեսման առկայությունը հնարավորություն կտա հաղթահարել օրինագծի հեղինակների կանխակալությունը, օրենսդրին հնարավորություն կտա գնահատելու օրինագծի ընդունման հետևանքների ողջ շրջանակը, կնվազեցնի անհաջող օրենսդրական լուծումների բացասական հետևանքները:

Օրենսդրության կանխատեսման գործընթացը պետք է համապատասխանի հետևյալ պահանջներին.¹ Պետք է հետազոտվեն կանխատեսվող օբյեկտի (իրավունքի ճյուղ, նորմատիվ-իրավական ակտերի համակարգ կամ առանձին օրենք) զարգացման հնարավոր տարբերակները՝ առավել արդյունավետ որոշման կայացման նպատակով: 2. Պետք է հաշվարկվեն յուրաքանչյուր տարբերակով խնդրի լուծման դրական և բացասական հետևանքները՝ հիմնված փաստական և էմպիրիկ տվյալների վրա: 3. Անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ ձևավորված իրավական կարգավորման փոփոխումը ոչ միայն լուծում է որոշակի խնդիրներ, այլև հաճախ առաջացնում է որոշակի բացասական հետևանքներ: Դրանով պայմանավորված կանխատեսման անբաժան մասն է կազմում հեղինակների կողմից առաջադրվող լուծման արդյունավետության կանխատեսումը: 4. Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ կանխատեսման արդյունքների վրա ազդում են կանխատեսումը մշակողների կարծիքները, արդյունքների օբյեկտիվության տեսանկյունից անհրաժեշտ է ներգրավել անկախ փորձագետների: 5. Այն դեպքերում, երբ կանխատեսման օբյեկտն ազդում է հասարակության լայն շերտերի շահերին կամ վերաբերում է քաղաքականության և տնտեսության կենսական կարևոր ոլորտներին, կանխատեսման նյութերի մաս պետք է կազմի հասարակական կարծիքի ուսումնասիրումը: 6. Կանխատեսման գործընթացի էական

տարր պետք է հանդիսանա առաջարկվող օրենսդրական լուծման ստուգումը կոռուպցիոն ռիսկերի տեսանկյունից, ինչպես նաև իրավական կարգավորման ամբողջականության տեսանկյունից, որպեսզի օրենսդրական կարգավորումը բացեր չունենա: Վերոնշյալ բոլոր ասպեկտները պետք պարտադիր կանոններ հանդիսանան կանխատեսման գործընթացում:¹ Միաժամանակ կախված կանխատեսման ենթակա օբյեկտի բնույթից և ծավալից կարող են օգտագործվել նաև ոչ պարտադիր կամընտրային կանոններ: Օրինակ, եթե կանխատեսման ենթակա օբյեկտը զարգացած իրավական կարգավորում ունի արտերկրում, նպատակահարմար կլինի համեմատական իրավունքի մեթոդների կիրառումը, տնտեսական հարաբերությունները կարգավորող կամ սոցիալական ոլորտին վերաբերող օրենսդրության կանխատեսման գործընթացում կարող են օգտագործվել մաթեմատիկական մոդելավորման, վիճակագրական և այլ մեթոդներ: Կանխատեսումը պետք է հիմնվի գործող իրավական ակտերի մոնիտորինգի վրա, որպեսզի պահպանվեն պրակտիկայում իրենց արդարացրած իրավական կառուցակարգերը: Միաժամանակ մոնիտորինգի կիրառումը մեծապես բացահայտում է իրավական կարգավորման այն ոլորտները, որտեղ նոր իրավական լուծումներ են պահանջվում: Կանխատեսումն իր բովանդակությամբ էապես տարբերվում է պլաններից և ծրագրերից: Եթե վերջիններս ենթադրում են պարտադիր նպատակներ, ապա կանխատեսումը միշտ այլընտրանքներ ունի, ինչպես օրինակ՝ իրավական խնդրի լուծման այլընտրանքային հնարավորությունները, ինչն օրենսդրին հրարավորություն է տալիս կամ համաձայնել կանխատեսման մշակողների առաջարկներից մեկի հետ կամ գնալ խնդրի լուծման այլ ճանապարհով: Ի տարբերություն օրենսդրական նախագծերին կցվող հիմնավորումներին, որոնք արտացոլում են օրինագծի հեղինակների այլընտրանքը չունեցող կարծիքը, կանխատեսումը ենթադրում է խնդրի օրենսդրական լուծման այլընտրանքային տարբերակների վերլուծությունը և հիմնավորում է յուրաքանչյուր տարբերակի հավանական արդյունավետությունը: Անկասկած կանխատեսման գործընթա-

¹ St' u Радченко В. И., Иванюк О. А., Плюгина И. В., Цирин А. М., Чернобель Г. Т., Статья: Практические аспекты прогнозирования законодательства и эффективности применения прогнозируемых норм, "Журнал российского права", 2008, N 8, էջ 3.

ցի ներդրումը՝ որպես իրավաստեղծ գործընթացի պարտադիր տարր, կհանգեցնի օրենքների ընդունման գործընթացի որոշակի դանդաղության և թանկացման: Սակայն, հապճեպ ընդունված օրենքների կիրառման փորձը, որոնք հանգեցնում են սոցիալական և տնտեսական մեծ կորուստների, ցույց է տալիս, որ կանխատեսման գործընթացում խնայողությունը հանգեցնում է շատ ավելի մեծ վնասների: Ուստի, նպատակահարմար է թվում օրենքի ընդունումը, որով իրավական կանխատեսումը կամրագրվի որպես իրավաստեղծ գործընթացի պարտադիր տարր, այսինքն՝ իրավական կանխատեսումը կվերածվի պետական գործունեության տեսակի:

Իրավաբանական գրականության մեջ մանրամասն մշակված են օրենսդրության կանխատեսման մեթոդների, ձևերի և փուլերի հետ կապված հարցերը: Բնչպես ցանկացած գիտական գործունեության տեսակ, օրենսդրության զարգացման և վերջինիս կիրառման կանխատեսումը ենթադրում է որոշակի հնարքների և մեթոդների համակարգի կիրառում: Իրավական կանխատեսման մեթոդների հիմնախնդիրները բազմիցս դարձել են գիտական ուսումնասիրությունների առարկա: Օրենսդրության զարգացման և վերջինիս կիրառման արդյունավետության կանխատեսման մեթոդոլոգիան կարելի է դասակարգել հետևյալ ձևով: *Փաստական* մեթոդներին բնորոշ է կանխատեսման օբյեկտին վերաբերող փաստացի առկա նյութերի, վերջինիս անցյալի զարգացումների տեղեկատվության վրա հիմնվելը: Մեթոդների նշված խումբը կարող է իրականացվել հետևյալ հերթականությամբ. ա) կանխատեսման օբյեկտի վերաբերյալ հնարավորինս ամբողջական փաստական տվյալների նախանշումը բ) կանխատեսման օբյեկտին վերաբերող տվյալներ պարունակող տեղեկատվական աղբյուրների որոշումը (իրավական մոնիտորինգի տվյալներ, օրենսդրական և իրավակիրառ պրակտիկային վերաբերող ունիսվերսալ և մասնագիտացված տվյալների բազաներ, օրինակ՝ դատական ատյանների և գործադիր մարմինների տվյալները, իրավական համակարգերի, հարկային մարմինների, զանգվածային լրատվամիջոցների էլեկտրոնային տեղեկատվական համակարգերը, վիճակագրական ինֆորմացիան և այլն) գ) կանխատեսման օբյեկտի մասին ստացվող տվյալների (քանակական, որակական) վերլուծությունը և գնահատումը (աշխատանքային խմբի կամ փորձագետների կողմից)՝ ելնելով կանխատեսման նպատակներից: Փաս-

տական մեթոդների կիրառման գործնական նշանակությունը կայանում է իրավական կարգավորումների «ցավոտ կետերի» և դրական փորձի բացահայտման մեջ, որոնք արդյունքում կարող են ծառայել որպես ելակետային նյութ կանխատեսման սցենարների նախապատրաստման համար, ինչպես նաև օգտագործվել խնդրահարույց իրավիճակների հաղթահարման հնարավոր ուղիների որոշման և դրական փորձի ամրագրման նպատակով: *Վիճակագրական* մեթոդը կանխատեսման օբյեկտի վերաբերյալ քանակական տեղեկատվության մշակման հնարքների ամբողջություն է՝ ուղղված նրանում առկա մաթեմատիկական օրինաչափությունների վերհանմանը՝ կանխատեսման մոդելներ ստանալու նպատակով: *Էքստրապոլիացիայի* մեթոդը կարևորագույն հետազոտական մեթոդ է և բնորոշվում է որպես հետազոտվող օբյեկտի անցյալի և ներկայի վիճակի փոխանցումը վերջինիս ապագայի վիճակին:¹ Առավել լայն, տեսական առումով այս մեթոդը կարևոր նախապայման է գիտության բոլոր ոլորտներում նոր գիտելիքի ստեղծման համար: Էքստրապոլիացիայի մեթոդը, որը կիրառվում է օրենսդրության զարգացման և վերջինիս կիրառման արդյունավետության կանխատեսման գործընթացում, բնորոշվում է հետազոտվող օբյեկտի անցյալի և ներկայի վիճակի վերաբերյալ ստացված արդյունքների՝ վերջինիս՝ ապագայի վիճակի վրա տարածումամբ: *Համեմատական իրավունքի* մեթոդը նպատակահարմար է կիրառել ազգային մակարդակում հասարակական հարաբերությունների զարգացման դինամիկայի որոշման համար՝ հաշվի առնելով արտերկրի համապատասխան փորձը, այն դեպքում, երբ այնտեղ կանխատեսման օբյեկտն ունի զարգացած իրավական կարգավորում: Անհրաժեշտության դեպքում օրենսդրության զարգացման և վերջինիս կիրառման արդյունավետության կանխատեսման գործընթացում կարող են օգտագործվել նաև *մաթեմատիկական* մոդելավորման մեթոդներ: Օրենսդրության զարգացման և վերջինիս կիրառման արդյունավետության կանխատեսման գործընթացում լայն կիրառություն ունի *փորձագիտական գնահատման* մեթոդը: Իրազեկ մասնագետների գնահատականն արդեն այսօր կա-

¹ St'eu Новый энциклопедический словарь. Научное изд-во "Большая российская энциклопедия", 2002, էջ 1391; Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стродубцев Е. Б. Современный экономический словарь. М., 1997, էջ 400:

յուն հիմք է կոնկրետ իրավական նորմերի արդյունավետության, օրինականության վիճակի, բնակչության իրավագիտակցության, վերջինիս քաղաքական և իրավական ակտիվության, ինչպես նաև իրավունքի տեսության այլ ակտուալ խնդիրների կանխատեսման համար:¹ Փորձագետներ ընտրելիս հետազոտողների խումբը ղեկավարվում է նրանով, որ փորձագետի գնահատականի հիման վրա կատարվող կանխատեսման հիմքում դրվի մասնագետների կարծիքը՝ հիմնված վերջիններիս մասնագիտական գիտելիքների և պրակտիկ փորձի վրա:² Այդուհանդերձ փորձագիտական գնահատման մեթոդն ունի մեկ թերություն՝ վերջինիս հիմքում դրվում է մասնագետի սուբյեկտիվ կարծիքը: Այդ պատճառով հիշյալ մեթոդի կիրառման դեպքում պետք է հաշվի առնել, որ փորձագետների գնահատականի հստակությունը ուղղակիորեն կախված է ներգրավված մասնագետների կոմպետենտությունից և առաջադրված հարցերին պատասխանների հստակությունից: Կանխատեսման մշակման փուլում փորձագետներին հրավիրում են լուծելու տարատեսակ խնդիրներ՝ կանխատեսման օբյեկտի հստակեցման, օբյեկտի կանխատեսական գնահատման, և վերջապես կանխատեսման հստակության ստուգման նպատակով:³ Որպես փորձագետներ կարող են ներգրավվել նեղ պրոֆիլի մասնագետներ, որոնք չեն հանդիսանում կանխատեսում իրականացնող կամ պատվիրող կազմակերպությունների աշխատակիցներ, պրակտիկ աշխատողներ, որոնք մասնագիտացված են հենց կանխատեսական գործունեության մեջ: Փորձագիտական գնահատման մեթոդի հիմնական տեսակներն են՝ միանձնյա փորձագետի գնահատականը և փորձագետների խմբի կողմից տրվող գնահատականը (որը ներկայացնում է փորձագետների խմբի ընդհանրացված գնահատականը): Փորձագետների կարծիքի արտահայտման միջոցների թվին են դասվում՝ հարցազրույցը (հարց-պատասխան սկզբունքով), հարցաթերթիկի լրացումը (կանխատեսման օբյեկտի վերաբերյալ մասնագետների կարծիքի վերհանումը հատուկ մշակված հարցաթերթիկի միջոցով), փորձագետի եզրակացությունը:

¹ St 'u Сырых В. М., Социология права, 2002, էջ 445:

² St 'u Глушков В. М., О прогнозировании на основе экспертных оценок // Наукоедение, Прогнозирование, Информатика, Киев, 1970, էջ 23:

³ St 'u Бешелев С. Д., Гурвич Ф. Г., Математико-статистические методы экспертных оценок, М., 1980, էջեր 9-11:

Փորձագետի գնահատականի հետ կանխատեսման գործընթացում մեծապես կիրառվում է նաև *հասարակական կարծիքի ուսումնասիրությունը*, որը հատկապես կարևորվում է այն փոփոխությունների դեպքում, որոնք վերաբերում են հասարակության լայն շերտերի շահերին: Ինչպես նշում է Յու. Ա. Տիխոմիրովը «վատ» կամ «թույլ» օրենքների մեծ թվի պատճառն իրավական ակտերի ընդունման պրակտիկան է առանց հաշվի առնելու առկա հանրային շահերը:¹ Հասարակական կարծիքի ուսումնասիրման համար կիրառվում են սոցիոլոգիական մեթոդներ: Հասարակական կարծիքը կարող է արտահայտվել սոցիոլոգիական հարցումների, ինչպես նաև հասարակական լսումների, հավաքների, գիտական և պրակտիկ կոնֆերանսների, ՁԼՄ-ներում հասարակական քննարկումների և այլ ձևերով: Կանխատեսման օբյեկտին առնչվող հասարակական կարծիքի վերահանման դեպքում կարող են դրվել հետևյալ հարցերը. ինչպիսի՞ն կլինի նախագծվող օրենքի ընդունման դեպքում հասարակության վերաբերմունքը՝ դրական, չեզոք, թե՞ բացասական, որքանո՞վ են իրականանալի օրինագծով սահմանված նորմատիվ պահանջները, օրենքի նախագծում սահմանված կանոնակարգերը կարող են արդյո՞ք ապահովել կոնկրետ հասարակական հանարբերություններում օրենքի արդյունավետ կիրառումը, կնպաստի՞ արդյո՞ք օրենքի նախագիծն օրինականության, հասարակական կարգի ամրապնդմանը, քաղաքացիների իրավագիտակցության բարձրացմանը, ինչպիսի բացասական հետևանքների կհանգեցնեն օրինագծով առաջադրվող օրենսդրական լուծումները:

Իրավական կանխատեսման վերաբերյալ գիտական գրականության մեջ գրեթե ուշադրություն չի դարձվել օրենսդրության զարգացման և վերջինիս կիրառման արդյունավետության կանխատեսման գործընթացն իրականացնող սուբյեկտների խնդրին: Հստակ է, որ ապագա իրավիճակի տարբեր զարգացումների, հասարակական հարաբերությունների զարգացման դինամիկայի, վերջինիս զարգացման հնարավոր ուղիների գիտականորեն հիմնավորված տարբերակների մշակումն իր բնությամբ գիտական գործունեություն է: Այդ առումով կանխատեսումն իրականացնող սուբյեկտների բնորոշ-

¹ St' u Тихомиров Ю. А., Правовое регулирование: теория и практика. М., 2010, էջ 200:

ման հարցում տեղին է անալոգիայի կիրառումը գիտնականների հետ: Միևնույն ժամանակ կանխատեսամբ զբաղվող սուբյեկտային կազմն ունի որոշակի առանձնահատկություններ պայմանավորված նշված գործունեության բնությով: Նշված գործունեության անմիջական սուբյեկտներ կարող են հանդիսանալ գիտահետզոտական կազմակերպությունները, գիտակրթական հաստատությունները, որոնք մասնագիտացված են իրավունքի ոլորտում գիտական հետազոտությունների իրականացման մեջ, իշխանության մարմինների համապատասխան կառուցվածքային ստորաբաժանումները, ինչպես նաև որպես մասնագիտացված գործունեություն կանխատեսում իրականացնող խմբերը: Իրավունքի ճյուղի զարգացման կանխատեսման գործընթացում պետք է ներգրավվել ոչ միայն իրավաբանների, որոնք տիրապետում են իրավունքի ճյուղին վերաբերող իրավական կարգավորման առանձնահատկություններին, այլ նաև այնպիսի մասնագետների, ովքեր ընդունակ են գնահատել կանխատեսման օբյեկտի զարգացման հեռանկարները և վերջինիս հետ կապված սոցիալական և տնտեսական խնդիրները: Իրավաբանների խնդիրն այս դեպքում առավել ռացիոնալ իրավական մոդելների սահմանումն է, որոնք պետք է ապահովեն օբյեկտի առավել դինամիկ զարգացումը: Պետական կառավարման ոլորտում կանխատեսման իրականացման գործառնության սուբյեկտները, որպես կանոն, հանդիսանում են գործադիր իշխանությանն մարմինները: Պետական կառավարման սուբյեկտների հետ միասին վերջին շրջանում իրավունքի ոլորտում կանխատեսման աշխատանքներին ակտիվ ներգրավվում են նաև ընկերություններ, որոնք իրավաբանական կանխատեսման խնդիրներով զբաղվող իրենց կառուցվածքային ստորաբաժանումներն են ստեղծում: Ժամանակի ընթացքում բազմաթիվ խորհրդատվական ընկերություններ կսկսեն տրամադրել հենց իրավաբանական կանխատեսման ծառայություններ:

Օրենսդրության զարգացման և վերջինիս կիրառման նկատմամբ կանխատեսման գործընթացը կարելի է բաժանել փուլերի: Գիտնականների շրջանում միասնական մոտեցում չկա փուլերի տարանջատման և վերջիններիս թվի մասով, այնուամենայնիվ, կարելի է նշել, որ հետազոտողների մեծամասնությունն առանձնացնում են միևնույն փուլերը: Առավել տարածված է 7 փուլերի առանձնացումը: Այսպես օրինակ Վ. Ս. Լոմտևան իրավաստեղծ և իրավա-

կիրառ գործընթացում կանխատեսման գործընթացը բաժանում է հետևյալ փուլերի՝ ելակետային, նախապատրաստական, աշխատանքային, ստուգման փուլեր, իրավաստեղծ և իրավակիրառ գործընթացում կանխատեսման ցանկալի արդյունքի կիրառման փուլը, սինթեզային և գիտական-աբստրակցիոն փուլեր¹:

Օ. Ա. Գավրիլովի կողմից առաջադրված կանխատեսական (պրոգնոստիկ) ուսումնասիրությունների կառուցվածքը ի տարբերություն վերոնշյալի հիմնականում հիմնված է պրակտիկայի վրա, այնտեղ բացակայում են առանձին ֆակուլտատիվ փուլերը և առանձնացվում են հետևյալ հինգ փուլերը. 1. Հետազոտության խնդրի սահմանումը և վերջինիս ծրագրի մշակումը, 2. Պրոգնոստիկ ինֆորմացիայի վերլուծություն և հետազոտություն, տվյալների բազայի ստեղծումը, 3. Կանխատեսման նյութի ձևավորումը, 4. Կանխատեսման ստուգման գործընթացը, 5. Կանխատեսման արդյունքների ձևակերպումը և «պատվիրատուին» ներկայացնելը²:

Առաջին փուլում ի հայտ է գալիս կանխատեսման իրականացման անհրաժեշտություն: Կանխատեսման իրականացման որոշումը կայացվում է պետական իշխանության շահագրգիռ մարմնի կողմից, ինչպես նաև ոչ պետական կազմակերպությունների կողմից (հասարակական կազմակերպությունների, կոմերցիոն կազմակերպությունների, բիզնես կառույցների և այլն): Որպես ընդհանուր կանոն սուբյեկտը, որն առաջ է քաշում կանխատեսման հետազոտման իրականացման պահանջ, դառնում է կանխատեսական հետազոտության պատվիրատուն:³ Երկրորդ փուլում, որն առավելապես կրում է կազմակերպչական բնույթ, հստակեցվում է կանխատեսական հետազոտությունների կատարողը, կնքվում է համապատասխան պայմանագիր: Կատարողը կարող է ընտրվել կամ մրցույթի անցկացման կամ մասնակիցների ուղղակի ընտրության միջոցով: Երկրորդ փուլի արդյունքն օրենսդրության զարգացման և վերջինիս կիրառման

¹ St 'u Ломтева В. С., Прогнозирование в правотворчестве и правоприменении, М., 2006, Թեկնածուական ատենախոսություն, էջեր 39–41:

² St 'u Гаврилов О. А., Стратегия правотворчества и социальное прогнозирование, М., 1993, էջեր 33–38:

³ St 'u Павлодский Е. А., Опыт прогнозирования эффективности правового акта с помощью экспертных оценок, Проблемы совершенствования советского законодательства // Труды ВНИИСЗ, էջ 73:

կանխատեսման գիտահետազոտական աշխատանքների իրականացման պայմանագրի կնքումն է: Երրորդ փուլում կազմվում են պրոգնոստիկ հետազոտությունների ծրագրերը: Ծրագրում պետք է որոշակի լինի կանխատեսման օբյեկտը, այն իրականացնող սուբյեկտները, հետազոտության իրականացման նպատակը և խնդիրները, նշված լինեն հետազոտության սկզբունքները, կառուցվածքը և այլն: Չորրորդ փուլում իրականացվում է կանխատեսման օբյեկտի անմիջական հետազոտում ծրագրում նախանշված նպատակների և խնդիրների հիման վրա, նշված էտապը համարվում է բազային: Հետազոտողներին կարող է առաջադրվել կանխատեսման օբյեկտի ապագա վիճակի, զարգացման դինամիկայի հնարավոր տարբերակների վերաբերյալ աշխատանքային վարկած: Նախնառաջ պետք է հստակեցնել՝ կանխատեսման օբյեկտն ինչպիսի կոնկրետ իրողությունների և գործընթացների ազդեցության տակ է ձևավորվել և գոյություն ունի ներկայիս պայմաններում իր բոլոր դրական և բացասական հատկություններով, ինչպիսի սոցիալական-իրավական երևույթներ են առավել ինտենսիվորեն ազդում կանխատեսման օբյեկտի վրա և որոշիչ դեր խաղում վերջինիս հետագա զարգացման, կանխատեսման օբյեկտի փոփոխությունների, վերջինիս ներկա վիճակից նորին անցնելու փուլում:¹ Ժամանակագրական հատկանիշներից կախված կանխատեսման օբյեկտի վրա ազդող գործոնները կարելի է դասակարգել հետևյալ տեսակների՝ գործոններ, որոնք մշտապես ազդում են կանխատեսման օբյեկտի վրա, երկարաժամկետ ազդող գործոններ, կարճաժամկետ և իրավիճակային: Բովանդակային առումով կարելի է նշել տնտեսական, քաղաքական, մշակութային, իրավական, գաղափարական, կրոնական, ժողովրդագրական, գլոբալիզացիոն և այլ գործոնները: Հինգերորդ փուլում կանխորոշվում են կանխատեսական հետազոտման արդյունքները, առաջարկվում են կանխատեսման օբյեկտի զարգացման հնարավոր տարբերակները: Նախքան կանխատեսական հետազոտության վերջնական արդյունքները որոշելը, նպատակահարմար է կանխատեսման օբյեկտի և նախնական եզրահանգումների վերաբերյալ հանրային կարծիքի պարզումը: Հանրային կարծիքի վերհանումը

¹ St 'u Социология права: Учеб. пособие / В. В. Глазырин, Ю. И. Гревцов. М., 2001, էջ 437:

պետք է դիտարկել որպես կանխատեսման գործընթացի պարտադիր մաս հատկապես այն դեպքերում, երբ խնդիրները, որոնցով իրականացվում են կանխատեսական հետազոտություններ, ունեն հանրային նշանակություն: Բացի այդ տվյալ փուլում հնարավոր է արտաքին փորձագետների ներգրավումը կանխատեսական հետազոտությունների նախնական արդյունքներին անկախ գնահատական տալու նպատակով: Կանխատեսական հետազոտությունների վերջնական տարբերակը կազմվում է՝ հաշվի առնելով հասարակական կարծիքը և ներգրավված արտաքին փորձագետների կարծիքը: Անցկացված կանխատեսական հետազոտությունների արդյունքներով կարող է կազմվել կանխատեսման օբյեկտի ապագա վիճակի նորմատիվ մոդելը, ինչպես նաև տրվեն օրենսդրության զարգացման և վերջինիս կիրառման օպտիմալ մոդելին ուղղված կոնկրետ առաջարկություններ: Ինչպես նշում է Վ. Ս. Լոմտևան իրավաստեղծ և իրավակիրառ գործընթացում հաստատման փուլը ներառում է ցանկալի արդյունքի ստուգմանն ուղղված ճանաչողական գործողություններ, որոնց ընթացքում պարզվում է վերջինիս ամբողջականությունը, հիմնավորվածությունը, ավարտվածության աստիճանը, ճշտվում, վերանայվում է նախնական հետազոտական վիճակը՝ ուղղված կանխատեսման օբյեկտի վերաձևմանը:¹ Այնուամենայնիվ, պետք է հաշվի առնել նաև Օ. Ա. Գավրիլովի դիտարկումն առ այն, որ օրենսդրության և իրավական համակարգի այլ տարրերի կանխատեսումը, որպես կանոն, չի կարող անմիջականորեն հաստատվել պրակտիկայով, քանի որ մեծամասամբ դրա համար պետք է օրենսդրության զարգացման բավականին երկար փուլ:² Վերջնական վեցերորդ փուլում տեղի է ունենում արդյունքների տեխնիկական ամփոփում և պատվիրատուին հանձնում: Վերջնական արդյունքը ուղարկվում է պատվիրատուին, որը կարող է կանխատեսման գնահատականները և առաջարկություններն օգտագործել օրինաստեղծ և իրավակիրառ գործունեության պլանավորման, կոնկրետ օրինագծերի կազմման, օրենսդրության զարգացման կոնցեպտի մշակման, ինչպես նաև իրավակիրառ պրակտիկայի կատարելագործմանն ուղղված առաջար-

¹ St 'u Ломтева В. С., Прогнозирование в правотворчестве и правоприменении, М., 2006, Թեկնածուական ատենախոսություն, էջ 41.

² St 'u Гаврилов О. А., Стратегия правотворчества и социальное прогнозирование, М., 1993, էջ 38:

կույթունների մշակման համար: Միաժամանակ պետք է հաշվի առնել, որ պրակտիկայում հնարավոր են դեպքեր, երբ ներկայացված լինեն օրենսդրության զարգացման և վերջինիս կիրառման կանխատեսման այլընտրանքային տարբերակներ:

Ի վերջո, կիրառելով կանխատեսման գործառույթի մեթոդները և բոլոր վերոնշյալ փուլերը՝ արդյունքում հնարավոր է ստանալ գրագետ, որակյալ օրենսդրական ակտ, սակայն գործնականում այդ ակտը չկիրառվի, խնդիրներ առաջացնի պայմանավորված արդեն իսկ ձևավորված օրենսդրության խնդիրներով: Այսինքն՝ յուրաքանչյուր ակտի պրակտիկ կիրառությունն անհրաժեշտ է դիտարկել ոչ թե մեկուսացված, առանձին այլ առկա օրենսդրական համակարգի կոմպլեքսայնության մեջ: Եվ բնականաբար, կախված օրենսդրական ակտի տեսակից գործնականում վերջինիս հիմնավորվածության, արդյունավետության ստուգման տեսանկյունից բավական երկար ժամանակ է հարկավոր, այլ կերպ ասած օրենսդարական ակտը, լուծումը պետք է անցնի ժամանակի փորձությունը, գոյակցի առկա օրենսդրական համակարգի, այլ իրավական լուծումների հետ, և միայն նման «ճանապարհ» անցնելուց հետո կարելի է խոսել օրենսդրական ակտի հիմնավորվածության, արդյունավետության մասին:

Օրենսդրության զարգացման և վերջինիս կիրառման նկատմամբ կանխատեսման ոլորտում գիտական հետազոտությունների ակտիվացման անհրաժեշտությունը Հայաստանի պետության և իրավունքի զարգացման այսօրվա փուլում առանձնապես կարևոր է կապված ՀՀ սահմանադրությամբ նախանշված այնպիսի նպատակներով, ինչպիսիք են ժողովրդավարական իրավական պետության կառուցումը, քաղաքացիական հասարակության կայացումը, մարդու և քաղաքացու իրավունքների և օրինական շահերի անվերապահ պահմանումը: Նշված ուղղությամբ աշխատանքների գործնական նշանակությունը հիմնավորվում է առաջին հերթին նրանով, որ օրենսդրության արդյունավետության ապահովումը համարվում է պետական իշխության մարմինների, գիտական հաստատությունների և կազմակերպությունների գործունեության առաջնային ուղղություններից մեկը, մեր երկրում օրինականության, իրավակարգի պահպանման երաշխիքը: Օրենսդրության արդյունավետության բավարար մակարդակի կարելի է հասնել գրագետ իրավական կանխատեսման միջոցով: Օրենքի արդյունավետությունը ենթադրում է վեր-

ջինիս որակի գնահատական առաջին հերթին այն տեսանկյունից, թե որքանո՞վ են իրականացվել նրա մեջ դրված խնդիրները, իրավական կարգավորման նախանշված նպատակը իրականացված է արդյո՞ք, որքանո՞վ է այն ներդաշնակ գործող օրենսդրական համակարգի հետ, որքանո՞վ է բարենպաստ օրենքի գործողության մեջ դնելով պայմանավորված հնարավոր կամ արդեն վրա հասած սոցիալ-տնտեսական և այլ հետևանքների ազդեցությունը: Օրենսդրության և իրավական նորմերի կիրառման արդյունավետությանն ուղղված կանխատեսման գծով առաջարկությունների մշակումը նոր ուղիներ կհարթի Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության և իրավական համակարգի զարգացման համար:

Ани Варданян

Аспирант кафедры теории и истории государства и права ЕГУ

ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФУНКЦИИ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ В ПРАВОТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Рассматриваются практические аспекты прогнозирования законодательства и эффективности применения прогнозируемых норм. Отдельно рассматриваются формы, методы, этапы и субъекты прогнозирования законодательства. Обосновывается актуальность исследования проблем прогнозной обеспеченности как неотъемлемого элемента процесса подготовки и принятия законодательных решений.

Ani Vardanyan

PHD Student at the YSU Chair of Theory of State and Law

PRACTICAL ASPECTS OF PREDIKTION FUNCTION IN LAW-MAKING PROCESS

The article examines the practical aspects of prediction function in law-making process. Separately are considered forms, methods, stages and performers of prediction in law-making process. The research of law forecasting problems, as an integral part of the preparation and adoption of legislative solutions is relevant.

Բանալի բառեր՝ կանխատեսում, իրավաստեղծ գործընթաց, օրինաստեղծ գործունեություն, օրենսդրության արդյունավետություն, օրենսդրության զարգացում, կանխատեսական հետազոտություն:

Keywords: *Forecasting, Law-making process, Legislative activity, Effectiveness of legislation, Development of legislation, Forecasting research.*

Ключевые слова: *прогнозирование, правотворческий процесс, законодательная деятельность, эффективность законодательства, развитие законодательства, прогнозные исследования.*

**ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏՆ ԱՆՎԱՎԵՐ
ՃԱՆԱԶԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ ՀՀ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՏԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՄԲ ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԻ
ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ՀԱՄԱՐ**

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի² 96-րդ հոդվածով սահմանված է վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման նախապայման. մասնավորապես՝ այդ հոդվածի համաձայն՝ վնասի հատուցում չի իրականացվում, քանի դեռ վարչական մարմնի իրավական ակտը, գործողությունը կամ անգործությունը, որով անձին վնաս է հասցվել, սահմանված կարգով ոչ իրավաչափ չի ճանաչվել, բացառությամբ սույն օրենքի 109-րդ հոդվածով նախատեսված դեպքերի: Նշված հոդվածի բովանդակությունից բխում է, որ վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման նախապայմանը վնաս հասցրած վարչական մարմնի իրավական ակտը սահմանված կարգով ոչ իրավաչափ ճանաչելն է: Այս առնչությամբ որոշակի առանձնահատկություններով տարբերվում է դատական կարգով նորմատիվ իրավական ակտերի անվավեր ճանաչումը՝ որպես վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման նախապայման: Նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության վիճարկման վերաբերյալ գործերի վարույթը նախատեսված է ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքով³, որի՝ «Հատուկ վարույթներ» վերտառությամբ 5-րդ բաժնի 26-րդ գլուխը կարգավորում է նշված վարույթի հետ կապված բոլոր հարցերը: Մակայն սույն աշխատության շրջանակներում մեզ հետաքրքրում է վիճարկվող

¹ ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Ռ. Եղյան:

² Ընդունվել է 18.02.2004 թ., ուժի մեջ է մտել 31.12.2004 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2004.03.31/18(317) հոդ. 413:

³ Ընդունվել է 05.12.2013 թ., ուժի մեջ է մտել 07.01.2014 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2013.12.28/73(1013) 1 հոդ.1186.1:

նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին ՀՀ վարչական դատարանի դատական ակտի իրավական հետևանքների հարցը՝ հատկապես այն մասով, որը վերաբերում է նշված դատական ակտի գործողությունը դրան նախորդած հասարակական հարաբերությունների վրա տարածելուն: Այլ կերպ ասած՝ մեր նպատակը վիճարկվող նորմատիվ իրավական ակտը կամ դրա վիճարկվող դրույթն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտի հետադարձ ուժին առնչվող առանձին հարցերի քննարկումն է, որոնք նշանակություն ունեն նորմատիվ իրավական ակտի անվավեր ճանաչումից հետո վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցում ստանալու գործընթացում¹: Մեր առջև դրված նպատակից ելնելով՝ առավել նպատակահարմար է քննարկումն սկսել նրանից, թե արդյոք վիճարկվող նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտն օժտված է կատարողականության հատկանիշով, և եթե այո, ապա ինչ պետք է հասկանալ այդ դատական ակտի կատարման ներքո: Իրավաբանական գրականության մեջ նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտի կատարման հարցի շուրջ հեղինակների շրջանում չի նկատվում միակարծություն:

Քննարկվող դատական ակտերի կատարողականության հատկանիշի բացակայության մասին տեսակետ է հայտնել Մ. Ա. Կլեպիկովան՝ նշելով, որ այս կատեգորիայի դատական գործերով դատական ակտի հարկադիր կատարում հնարավոր չէ²: Օ. Ա. Բեկը նշում է, որ նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտը՝ որպես ճանաչման մասին ակտ, հարկադիր կատար-

¹ Նշենք, որ սույն աշխատության շրջանակներում քննարկվում է միայն վիճարկվող նորմատիվ իրավական ակտի հիման վրա ընդունված անհատական ակտերի վերանայման և դրանց ընդունման արդյունքում պատճառված վնասի հատուցման հարցը, իսկ անվավեր ճանաչված նորմատիվ իրավական ակտի կիրառումն ապահոված գործողությամբ հասցված վնասի հատուցմանն անդրադարձ կատարված չէ:

² См. у **Клепикова М. А.**, Проблемы правового положения органов принудительного исполнения в исполнительном производстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2001, էջ 8:

ման կարիք չունի¹: Ա. Լ. Բուրկովը նշում է, որ նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին գործերով կատարողական վարույթ, որպես այդպիսին, առկա չէ: Տվյալ դեպքում, սակայն, հեղինակը պարզաբանում է, որ պետք է նկատի ունենալ, որ խոսքը վերաբերում է դատական ակտի՝ որպես իրավակիրառ ակտի կատարողական վարույթի բացակայությանը, այլ ոչ թե առհասարակ կատարման բացակայությանը: Ըստ նրա՝ շահագրգիռ անձը, իր ձեռքում ունենալով նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտը, կարող է ձեռնամուխ լինել իր խախտված իրավունքների վերականգնմանը, մասնավորապես՝ անվավեր ճանաչված նորմատիվ իրավական ակտի հիման վրա ընդունված անհատական ակտի անվավեր ճանաչմանը և այլն: Հեղինակն իր այդ եզրահանգումը հիմնավորում է երկու փաստարկներով. նախ՝ քննարկվող դատական ակտերի երկակի բնույթով, այն դրսևորվում է, որ բացի իրավունքի նորմերը կիրառելուց, դատարանը նաև իրավաստեղծ գործունեություն է իրականացնում՝ նորմատիվ ակտի վիճարկվող դրույթը վերացնելով: Հետևաբար հանդիսանալով իրավունքի աղբյուր՝ դատական ակտն օժտված է նույնպիսի իրավաբանական ուժով, ինչ բոլոր մյուս նորմատիվ իրավական ակտերը: Այդ առումով վերջինիս կատարման տակ պետք է ուղղակիորեն հասկանալ հասարակական հարաբերությունների նկատմամբ դրա կիրառումը: Այսինքն՝ նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտն սկսում է ուղղակիորեն գործել անվավեր ճանաչված նորմատիվ ակտի փոխարեն: Այս տեսանկյունից որևէ նշանակություն չունի նաև դատական ստուգման ենթարկված նորմատիվ իրավական ակտում այն ընդունող մարմնի կողմից հետագա փոփոխություններ կամ լրացումներ կատարելը կամ ակտը վերացնելը, քանի որ դատական ակտի՝ որպես իրավունքի աղբյուրի կատարումն ուղղակիորեն ենթադրում և նշանակում է հետագայում դրա անմիջական կիրառումը հասարակական հարաբերությունների նկատմամբ: Երկրորդ՝ Ա. Լ. Բուրկովը դատական ակտերի կատարման համար կատարողական վարույթի բացակայությունը պատճառաբանում է նաև դրանց արստրակտ բնույթով: Դա նշանակում է, որ

¹ St 'u **Бек О. А.**, Производство по делам об оспаривании нормативных правовых актов: автореф. дис. . канд. юрид. наук, М., 2007, էջ 157:

նորմատիվ իրավական ակտերի վիճարկման գործերով դատարանը քննում է ոչ թե փաստի, այլ իրավունքի մասին վեճ, որի լուծման արդյունքում պատասխանողը դատական ակտով որևէ գործողության կատարման չի պարտավորեցվում¹:

Հատկանշական է նաև այն, որ նույն աշխատության մեջ Ա. Լ. Բուրկովը նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտի կատարման կապակցությամբ անհրաժեշտ պայման է համարում միայն դրա հրապարակումը: Այս համատեքստում հարկ ենք համարում նաև ավելացնել, որ նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտի կատարմանն ուղղված առանձին գործողությունների կատարումը՝ որպես հենց դատական ակտի կատարում, դիտում են նաև այլ հեղինակներ: Օրինակ՝ Օ. Վ. Բսպենկովան և Յա. Ս. Գրիշինան ենթադրում են, որ նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության վիճարկման վերաբերյալ գործերով կայացված դատական ակտերի կատարումը դրանց հրապարակումն է², մինչդեռ Յու. Ա. Պոպովան քննարկվող կատեգորիայի դատական ակտերի կատարման գործողություն է համարում անվավեր ճանաչված նորմատիվ ակտն ընդունած մարմնի կողմից այն վերացնելը³:

Մյուս կողմից, դատավարական գրականության մեջ վերջին տարիներին պաշտպանվում է կատարողականության՝ որպես բոլոր տեսակի դատական ակտերին բնորոշ հատկանիշներից մեկի գաղափարը: Ա. Կ. Սերգունը կատարողականությունը համարում է բոլոր տեսակի դատական որոշումների ընդհանուր հատկանիշ⁴: Վ. Վ. Յարկովը նույնպես կարծում է, որ օրինական ուժի մեջ մտած յուրա-

¹ St 'u **Бурков А. Л.**, Акты судебного нормоконтроля как источник административного права, Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Тюмень, 2005, էջեր 134-135:

² St 'u **Исаенкова О. В., Гришина Я. С.**, Судебные акты по делам, возникающим из публичных правоотношений: законная сила и исполнимость //Исполнительное право, 2006, N 1.

³ St 'u **Попова Ю. А.**, Теоретические проблемы судопроизводства по делам, возникающим из публично-правовых отношений: автореф. дис.. д-ра юрид. наук. М., 2001, էջ 85:

⁴ St 'u **Сергун А. К.**, Проблемы исполнительного производства в советском гражданском процессе: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1980, էջ 17:

քանչյուր դատական ակտ ենթակա է կատարման¹: Ի. Ա. Նեսկին կատարողականությունը համարում է նաև ճանաչման մասին դատական ակտերին բնորոշ հատկանիշ²:

Ս. Վ. Նիկիտինը, պաշտպանելով նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտերի կատարողականության հատկանիշի առկայության գաղափարը, այդ դատական ակտերի կատարման գործընթացն առավել արդյունավետ դարձնելու նպատակով առաջարկում է օրենսդրորեն դատարանի համար սահմանել հնարավորություն ոչ միայն որոշման եզրափակիչ մասով անվավեր ճանաչված նորմատիվ իրավական ակտն ընդունած մարմնին պարտավորեցնելու փոփոխել կամ վերացնել նորմատիվ իրավական ակտի անվավեր ճանաչված դրույթը, այլև սահմանելու այն ժամկետը, որի ընթացքում պետական մարմինը պարտավոր է կատարել վերը նշված պարտականությունը³:

Խորամուխ չլինելով նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտի կատարմանն ուղղված կատարողական գործողությունների կատարման՝ Ս. Վ. Նիկիտինի կողմից առաջարկվող կարգի սահմանման նպատակահարմարության հարցի քննարկման մեջ՝ մենք կիսում ենք վերջինիս մոտեցումն այն հարցում, որ չի կարելի համաձայնել Ա. Լ. Բուրկովի այն պնդմանը, համաձայն որի՝ նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչվելուց հետո այդ ակտն ընդունած մարմնի կողմից ակտի վերացմանը կամ փոփոխմանն ուղղված որևէ գործողություն կատարելու անհրաժեշտություն չի առաջանում: Բնականաբար, նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտն օրինական ու-

¹ St 'u **Ярков В. В.**, Право апелляционного и кассационного обжалования лицами, не участвовавшими в деле, в гражданском и арбитражном процессе: сравнительный анализ//Арбитражные суды: теория и практика правоприменения, сб. ст. к 75-летию Арбитражного суда Свердловской области. Екатеринбург, 2006, էջ 39:

² St 'u **Невский И. А.**, Исполнимость судебных постановлений как внутреннее проявление результата судебной деятельности//Исполнительное право, 2006, N 3.

³ St 'u **Никитин С. В.**, Судебный контроль за нормативными правовыми актами в гражданском и арбитражном процессе, М.: РАП, Волтерс Клувер, 2010, էջ 156:

Ժի մեջ մտնելու պահից անվավեր ճանաչված նորմատիվ ակտի գործողությունը դադարում է, այդ պահից սկսած դրա վրա հիմնված անհատական ակտերն այլևս չեն կարող կիրառվել: Այս առումով դատարանի որոշումն օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից ձեռք է բերում պարտադիրության հատկանիշ, և այդ պահից սկսած դրանով անվավեր ճանաչված նորմատիվ ակտի գործողությունն ինքնըստինքյան դադարեցվում է: Սակայն հարկ է նկատի ունենալ, որ այդ նույն կանոնը չի կարող գործել այն դատական և վարչական ակտերի պարագայում, որոնք ընդունվել են նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտի կայացումից առաջ: ՀՀ վարչական դատարանի դատական ակտով անվավեր ճանաչված նորմատիվ իրավական ակտն ընդունած մարմնի կողմից դրա՝ անվավեր ճանաչված դրույթի վերացում կամ փոփոխություն չի պահանջվում միայն այդ ակտի հետագա գործողության մասով, քանի որ այդ պահից սկսած անվավեր նորմատիվ ակտի դրույթը կարելի է պարզապես չկիրառել, և դրա համար չի պահանջվում դատական կարգով անվավեր ճանաչված դրույթի անվավերության լրացուցիչ հաստատում այն ընդունած մարմնի կողմից: Իսկ երբ խոսքը վերաբերում է դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելուց առաջ ընդունված անհատական ակտերի անվավերությանը, որոնք ընդունվել են անվավեր ճանաչված նորմատիվ իրավական ակտի հիման վրա, ապա այս պարագայում ակնհայտ է դատական ակտի հետագարձ գործողությունն ապահովող որոշակի գործողությունների կատարման անհրաժեշտությունը: Հակառակ պարագայում կբացակայի այն կառուցակարգը, որի միջոցով դատական ակտը կարգավորիչ ներգործություն է ունենալու նաև իրեն նախորդած հասարակական հարաբերությունների նկատմամբ:

Նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին վարչական դատարանի դատական ակտերի հետադարձ ուժի էությունը բացահայտելու և այդ հարցն առավել խորությամբ ըմբռնելու նպատակով նպատակահարմար ենք գտնում այն պարզաբանել ՀՀ վարչական դատարանի՝ նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտի և ՀՀ Սահմանադրական դատարանի՝ նորմատիվ ակտի դրույթը սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչելու մասին որոշման հետադարձ գործողությունը սահմանող իրավական նորմերի համեմատական վերլուծության

համատեքստում: Դա արվում է այն նկատառումից ելնելով, որ համանման այդ երկու ինստիտուտները սահմանող իրավական նորմերը, ընդհանուր առմամբ, միանման իրավական կարգավորում նախատեսելով հանդերձ, բովանդակային առումով միմյանցից որոշակիորեն տարբերվում են, և այդ տարբերությունների ուսումնասիրումը կարող է նպաստել, մի կողմից, ՀՀ վարչական դատարանի ակտերի հետադարձ գործողության էության լիարժեք ընբռնմանը, մյուս կողմից, գործող օրենսդրական կարգավորումների միասնականության ապահովմանն ուղղված առաջարկների ներկայացմանը:

Թե՛ ՀՀ վարչական դատարանի դատական ակտերի, թե՛ ՀՀ Սահմանադրական դատարանի որոշումների պարագայում ընդհանուր կանոնն այն է, որ վիճարկվող ակտն իր իրավաբանական ուժը կորցնում է այն անվավեր ճանաչելու մասին որոշման ուժի մեջ մտնելու պահից, սակայն և՛ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրքը, և՛ «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքը¹ նշված ընդհանուր կանոնից սահմանել են բացառություններ: Մասնավորապես՝ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 199-րդ հոդվածի 6-րդ մասը սահմանում է, որ նորմատիվ իրավական ակտը վարչական դատարանի կողմից կարող է անվավեր ճանաչվել այդ ակտի ուժի մեջ մտնելու պահից, եթե նման որոշում չընդունելը կարող է ծանր հետևանքներ առաջացնել հանրության կամ պետության համար: Նույնաբովանդակ նորմ է ամրագրված նաև «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքում, որի 68-րդ հոդվածի 12-րդ մասի համաձայն՝ ՀՀ Սահմանադրական դատարանն իրավասու է իր՝ վիճարկվող նորմատիվ իրավական ակտն ամբողջությամբ կամ մասամբ սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչելու մասին որոշումը տարածելու նաև այդ որոշման ուժի մեջ մտնելուն նախորդած իրավահարաբերությունների վրա, եթե դա չանելը կարող է ծանր հետևանքներ ունենալ հանրության կամ պետության համար: Վիճարկվող նորմատիվ ակտն անվավեր ճանաչելու մասին վարչական դատարանի դատական ակտին հետադարձ ուժ տալը դրսևորվում է նրանում, որ անբողոքարկելի դարձած անհատական ակտերը և օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերը, որոնք ընդունվել

¹ Ընդունվել է 01.06.2006 թ., ուժի մեջ է մտել 01.07.2006 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2006.06.21/32(487), հոդ. 645:

են անվավեր ճանաչված նորմատիվ ակտի հիման վրա դրա ուժը կորցնելուն նախորդող վերջին երկու տարվա ընթացքում, ենթակա են վերանայման՝ նոր հանգամանքներով վերանայման համար սահմանված կանոններին համապատասխան (վարչ. դատ. օր.-ի 199-րդ հոդվածի 8-րդ մաս): ՀՀ Սահմանադրական դատարանի՝ փիճարկվող նորմատիվ ակտը սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչելու մասին որոշումը դրա ուժի մեջ մտնելուն նախորդող հարաբերությունների վրա տարածելը նշանակում է անվավեր ճանաչված նորմատիվ ակտի վրա հիմնված՝ Սահմանադրական դատարանի որոշումն ուժի մեջ մտնելուն նախորդող վերջին երեք տարվա ընթացքում ընդունված և կատարված վարչական և դատական ակտերի՝ օրենքով սահմանված կարգով վերանայում («Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 68-րդ հոդվածի 12-րդ մասի 2-րդ պարբերություն)::

Նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին վարչական դատարանի դատական ակտը և Սահմանադրական դատարանի որոշումն այդ նորմատիվ ակտի վրա հիմնված վարչական ակտերի վրա տարբեր ազդեցություն են ունենում: Նախևառաջ նշենք, որ այդ ազդեցությունը մեծապես կախված է այն հանգամանքից, թե վարչական դատարանի դատական ակտին կամ Սահմանադրական դատարանի որոշմանը հետադարձ ուժ տրվում է, թե ոչ: Նորմատիվ ակտն անվավեր ճանաչելու մասին վարչական դատարանի դատական ակտին հետադարձ ուժ տալու դեպքում այդ նորմատիվ ակտի վրա հիմնված անբողոքարկելի դարձած այն անհատական ակտերը, ինչպես նաև օրինական ուժի մեջ մտած այն դատական ակտերը, որոնք ընդունվել են նորմատիվ ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտի՝ օրինական ուժի մեջ մտնելուն նախորդող երկու տարվա ընթացքում, ենթակա են վերանայման նոր հանգամանքի ի հայտ գալու հիմքով տվյալ անհատական ակտերի վերանայման համար օրենքով սահմանված կանոններին համապատասխան: Այլ կերպ ասած՝ վարչական դատարանի դատական ակտին հետադարձ ուժ տալու դեպքում այն դառնում է նոր հանգամանք, որի հիմքով օրենքով սահմանված կարգով վերանայվում են այդ դատական ակտի՝ օրինական ուժի մեջ մտնելուն նախորդող երկու տարվա ընթացքում ընդունված վարչական և դատական ակտերը: Իսկ ինչ վերաբերում է դատական ակտին հետադարձ ուժ չտա-

լուն, ապա այդ դեպքում դրա առաջացրած հետևանքները սահմանված են վարչական դատավարության օրենսգրքի 199-րդ հոդվածի 10-րդ և 11-րդ մասերով, որոնց համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու հետևանքը (դատական ակտին հետադարձ ուժ չտալու պարագայում) այդ նորմատիվ ակտի կիրառմամբ ընդունված անբողոքարկելի չդարձած վարչական ակտերի անվավեր ճանաչումն է օրենքով սահմանված կարգով: Ի դեպ, անվավեր ճանաչման ենթակա են ոչ միայն նորմատիվ ակտի իրավաչափության վիճարկման պահանջով դիմած անձանց նկատմամբ կիրառված վարչական ակտերը, այլև այն վարչական ակտերը, որոնք կիրառվել են այն անձանց նկատմամբ, ովքեր նորմատիվ ակտն անվավեր ճանաչելու պահանջ չեն ներկայացրել, սակայն այդ իրավունքը վարչական դատարանի դատական ակտը հրապարակելու օրվա դրությամբ պահպանում են՝ հաշվի առնելով նորմատիվ ակտի վիճարկման համար սահմանված ժամկետները:

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ վարչական դատարանի որոշմանը հետադարձ ուժ տալու հանգամանքով է ուղղակիորեն պայմանավորված վերանայման ենթակա վարչական ակտերի շրջանակը: Բնականաբար, այդ շրջանակն զգալիորեն լայնանում է, երբ նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտի գործողությունը դատարանի որոշմամբ տարածվում է նաև դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելուն նախորդող հարաբերությունների վրա: Սակայն, միևնույն ժամանակ, հարկ է ընդգծել, որ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի ձևակերպումներից հետևում է, որ եթե հետադարձ ուժ տալով է որոշվում վերանայման ենթակա վարչական ակտերի քանակը, ապա վարչական ակտերի վրա դատական ակտի բովանդակային ազդեցության տեսանկյունից դատական ակտին հետադարձ ուժ տալու կամ չտալու հանգամանքը որևէ նշանակություն չունի: Ասվածը վերաբերում է նրան, որ բոլոր դեպքերում վարչական դատարանի որոշումը, ըստ էության, հիմք է հանդիսանում անվավեր ճանաչված նորմատիվ ակտի վրա հիմնված վարչական ակտերի՝ օրենքով սահմանված կարգով վերանայման համար՝ անկախ նրանից, թե դատական ակտը օժտված է հետադարձ ուժով, թե՛ ոչ: Այսինքն՝ հետադարձ ուժ տալն փոխում է միայն այդ դատական ակտի ազդեցության ոլորտում հայտնվող

վարչական ակտերի շրջանակը, իսկ բովանդակային առումով ազդեցությունը նույնն է լինում. դատական ակտը հիմք է դառնում վարչական ակտի՝ օրենքով սահմանված կարգով վերանայման համար:

ՀՀ Սահմանադրական դատարանի որոշումները Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչված նորմատիվ ակտի կիրառմամբ ընդունված անհատական ակտերի վրա ունենում են բովանդակային առումով նույն ազդեցությունը, ինչ վարչական դատարանի դատական ակտերը: Այսինքն՝ Սահմանադրական դատարանի որոշումները վարչական ակտերի վերանայման հիմք են: Սակայն հարկ է նկատի ունենալ, որ այն դեպքերում, երբ Սահմանադրական դատարանի որոշմանը հետադարձ ուժ չի տրվում, ապա այն նոր հանգամանք է դառնում նորմատիվ ակտի Սահմանադրականության ստուգման նպատակով Սահմանադրական դատարան դիմած և այն անձանց վերաբերյալ ընդունված միայն դատական ակտերը վերանայելու համար, որոնք Սահմանադրական դատարանի որոշման հրապարակման օրվա դրությամբ պահպանել էին նույն հարցով Սահմանադրական դատարան դիմելու իրավունքը: Հետևաբար, Սահմանադրական դատարանի որոշումը վարչական ակտերի վերանայման հիմք կարող է հանդիսանալ միմիայն այն դեպքում, երբ դրան հետադարձ ուժ է տրվել: Իսկ մնացած դեպքերում Սահմանադրական դատարանի որոշման ընդունումից հետո նոր հանգամանքի ուժով վերանայման ենթակա են միայն անվավեր ճանաչված նորմատիվ ակտի դրույթի կիրառմամբ ընդունված դատական ակտերը:

Կարծում ենք, որ նման կարգավորում նախատեսելով՝ օրենսդիրը հակասական մոտեցում է դրսևորել տարբերակում չպահանջող հանգամանքների նկատմամբ: Մասնավորապես՝ անհասկանալի է, թե ինչ տրամաբանությամբ Սահմանադրական դատարանի որոշումը պետք է ազդեցություն ունենա և՛ վարչական, և՛ դատական ակտերի վրա դրան հետադարձ ուժ տալու դեպքում, իսկ չտալու դեպքում նոր հանգամանք դիտվի միայն անվավեր ճանաչված նորմատիվ ակտի կիրառմամբ ընդունված դատական ակտի վերանայման համար: Չէ՞ որ թե՛ դատական, թե՛ վարչական ակտով կիրառվում է այն նույն իրավական նորմը, որը Սահմանադրական դատարանն իր որոշմամբ ճանաչել է սահմանադրությանը հակասող և անվավեր: Ինչու պետք է այդ դրույթի կիրառման վերաբերյալ դատական ակ-

տերը վերանայվեն, վարչական ակտերը՝ ոչ: Մեր կարծիքով, վերանայման օբյեկտի տեսակով պայմանավորված տարբերակված մոտեցում ցուցաբերելը չի կարող որևէ պարագայում արդարացված համարվել, քանի որ այստեղ որպես ելակետ պետք է ընդունել մարդու իրավունքների և օրինական շահերի պատասխանությունը: Իսկ երբ խոսքը վերաբերում է հակասահմանադրական ճանաչված նորմատիվ ակտի դրույթի կիրառմանը, ապա ակնհայտ է այդ նորմի կիրառման հետևանքով մարդու իրավունքների և օրինական շահերի խախտման փաստը՝ անկախ այն հանգամանքից, թե այդ կիրառումը տեղի է ունեցել դատական, թե վարչական ակտով: Այս առումով առաջարկում ենք, որպեսզի «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքով Սահմանադրական դատարանի որոշումը՝ վիճարկվող նորմատիվ իրավական ակտն ամբողջությամբ կամ մասամբ Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչելու մասին, նոր հանգամանք դիտվի ոչ միայն նորմատիվ ակտի կամ դրա դրույթի սահմանադրականությունը ստուգելու հարցով Սահմանադրական դատարան դիմած և այդ իրավունքը Սահմանադրական դատարանի որոշումը հրապարակվելու օրվա դրությամբ պահպանած անձանց վերաբերյալ ընդունված դատական, այլև այդ նույն ժամանակաշրջանում ընդունված վարչական ակտերի վերանայման համար, քանի որ, ինչպես արդեն նշեցինք, թե՛ դատական, թե՛ վարչական ակտով կիրառվում է նույն հակասահմանադրական դրույթը:

Այսպիսով, վերը շարադրվածը ամփոփելով՝ կարելի է փաստել, որ նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտը դրան հետադարձ ուժ տալու պարագայում հիմք է հանդիսանում անվավեր ճանաչված նորմատիվ ակտի վրա հիմնված վարչական ակտերի՝ օրենքով սահմանված կարգով վերանայման և անվավեր ճանաչման համար: Այս առումով հետաքրքիր է այն հարցի պարզաբանումը, թե նորմատիվ ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտի առկայության պայմաններում ինչպես պետք է իրականացվի այդ նորմատիվ իրավական ակտի կիրառմամբ պատճառված վնասի հատուցումը:

Այս տեսանկյունից Ի. Վ. Պանովան և Կ. Ա. Միխայլովան այն տեսակետն են արտահայտել, որ նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտին հետադարձ ուժ տալը կամ չտալը ընդամենն այդ որոշման դատավարական հետևանքն է,

որը որևէ կերպ չի ազդում նորմատիվ ակտի անվավերության խնդրով դիմած անձի՝ այդ նորմատիվ ակտի հետևանքով իրեն պատճառված վնասի հատուցում ստանալու նյութական իրավունքի իրականացման վրա¹: Հեղինակներին նման եզրահանգման գալու համար հիմք է տվել Ռուսաստանի Դաշնության Բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի նախագահության 31.05.2011 թ. թիվ 145 տեղեկատվական նամակում ամրագրված այն ձևակերպումը, որ նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու և վնասի հատուցման պահանջները կարող են միացվել և ներկայացվել մեկ հայցադիմումով²: Դրանից հեղինակները եզրակացրել են, որ վնասի հատուցում պահանջելու միակ նախապայմանը նորմատիվ ակտի անվավեր ճանաչումն է: Մակայն, մեր կարծիքով, նորմատիվ ակտի կիրառմամբ ընդունված վարչական ակտի առկայության պարագայում այդ տրամաբանությամբ հարցին մոտենալը ճիշտ չէ: Նախևառաջ հարկավոր է նկատի ունենալ, որ այս դեպքում վնասը պատճառվում է ոչ թե նորմատիվ իրավական ակտի ընդունմամբ, այլ դրա կիրառմամբ: Դա պայմանավորված է նրանով, որ նորմատիվ ակտն ինքնին իր ընդունմամբ չի կարող որևէ մեկին վնաս պատճառել: Վնասի առաջացումը պայմանավորված է դրա ոչ իրավաչափ դրույթի կիրառմամբ որևէ կոնկրետ իրավահարաբերության շրջանակներում: Այսինքն՝ վնասը կարող է պատճառվել նորմատիվ ակտի գործողության ոլորտում ընդգրկվող անձանց նկատմամբ դրա ոչ իրավաչափ դրույթի կիրառման հետևանքով: Այս տեսանկյունից մենք համաձայն ենք Ի. Վ. Պանովայի և Կ. Ա. Միխայլովայի արտահայտած այն մտքին, որ բոլոր դեպքերում վնասի հատուցում պետք է պահանջել ոչ թե անհատական իրավակիրառ, այլ նորմատիվ ակտն ընդունած մարմնից³: Այդ եզրահանգումը բացատրվում է նրանով, որ ինքնին անհատական իրավակիրառ ակտի ընդունմամբ չէր պատճառվի վնասը, եթե այն հիմնված չլիներ հետագայում ոչ իրավաչափ ճանաչված նորմատիվ ակտի դրույթի վրա, այսինքն՝ վնասի առաջաց-

¹ St 'u **Инна Викторовна Панова, Ксения Андреевна Михайлова**, Юридическое значение судебного акта по делу об оспаривании нормативного правового акта: российское законодательство и зарубежный опыт, էջ 18:

² St 'u Տեղեկատվական նամակը, http://www.arbitr.ru/as/pract/vas_info_letter/37489.html.

³ St 'u նշված աշխատ., էջ 23:

ման հիմքում բոլոր դեպքերում ընկած է հենց նորմատիվ ակտի հակաիրավականությունը: Սակայն, միևնույն ժամանակ, ակնհայտ է, որ նորմատիվ իրավական ակտի անվավեր ճանաչումն ինքնին չպետք է դիտել որպես վնասի հատուցում պահանջելու իրավունքի առաջացման համար անհրաժեշտ և բավարար միակ նախապայման, քանի որ, անկախ այն հանգամանքից, որ նորմատիվ ակտի ընդունմամբ է պայմանավորված վնասի առաջացումը, միևնույնն է, վնասն անմիջականորեն պատճառվում է այդ նորմատիվ ակտի կիրառմամբ ընդունված անհատական ակտով: Տվյալ դեպքում որևէ նշանակություն չունի այն հանգամանքը, որ իրավակիրառ ակտն ընդունած մարմինը, ըստ էության, գործել է իրավաչափ, քանի որ անհատական ակտի ընդունման ժամանակ այդ ակտի հիմքում ընկած նորմատիվ ակտը դեռևս ոչ իրավաչափ ճանաչված չի եղել: Հետևաբար քանի որ վնասի պատճառման անմիջականորեն հանգեցրել է վարչական ակտի ընդունումը, վնասի հատուցումն էլ տրամաբանորեն կախված է այդ անհատական ակտի ճակատագրից: Վնասների հատուցման հարցի վերջնական լուծումը պետք է դիտարկել նորմատիվ ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտի հիման վրա վարչական ակտի վերանայման արդյունքներից կախվածության համատեքստում:

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ նորմատիվ ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտի դատավարական հետևանքների՝ դրան հետադարձ ուժ տալու-չտալու հարցը չի կարելի վնասի հատուցում պահանջելու իրավունքի իրականացման հարցից մեկուսացված դիտարկել: Դատական ակտի հետադարձ ուժով է որոշվում վերանայման ենթակա վարչական ակտերի, հետևաբար և դրանով պայմանավորված այն անձանց շրջանակը, ովքեր իրենց վերաբերյալ ընդունված վարչական ակտերի անվավեր ճանաչումից հետո կարող են ձեռք բերել նաև նորմատիվ իրավական ակտն ընդունած մարմնից վարչարարությամբ՝ որպես նորմատիվ ակտի ընդունմամբ պատճառված վնասի հատուցում պահանջելու իրավունք: Հետևաբար «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 96-րդ հոդվածի այն ձևակերպումը, համաձայն որի՝ վնասի հատուցում չի կարող պահանջվել, քանի դեռ իրավական ակտն օրենքով սահմանված կարգով ոչ իրավաչափ չի ճանաչվել, պետք է դիտարկել և մեկնաբանել ՀՀ վարչական դատավարության

օրենսգրքի 199-րդ հոդվածով նախատեսված իրավակարգավորումների հետ համադրման համատեքստում այն առումով, որ նորմատիվ ակտն անվավեր ճանաչելը կարող է հիմք լինել վնասի առաջացմանն անմիջականորեն հանգեցրած վարչական ակտի ոչ իրավաչափ ճանաչման, որն էլ իր հերթին վնասի հատուցում պահանջելու իրավունքի ծագման համար:

Հիշյալ համատեքստում հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև այն հարցի պարզաբանումը, թե արդյո՞ք նորմատիվ իրավական ակտի իրավաչափության ստուգման գործի վարույթի ընթացքում վարչական դատարանը կարող է որևէ կերպ անդրադառնալ և գնահատական տալ այդ նորմատիվ իրավական ակտի կիրառմամբ ընդունված վարչական ակտի իրավաչափությանը: Նշված հարցի պարզաբանումը սերտորեն առնչվում է այն խնդրին, թե նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության վիճարկման գործերով ինչն է հանդիսանում դատական պաշտպանության առարկան, և ինչ խնդիրներ պետք է լուծի դատարանը վիճարկվող ակտի իրավաչափությունը գնահատելու համար: Նորմատիվ իրավական ակտի իրավաչափության վիճարկման գործերով անձի իրավական շահը կրում է անձնական բնույթ և ուղղված է վերջինիս խախտված սուբյեկտիվ իրավունքի պաշտպանությանը: Այս համատեքստում, ինչպես արդեն նշվեց, անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ իրավական կարգավորման մեխանիզմի տեսանկյունից ոչ իրավաչափ նորմատիվ իրավական ակտի ընդունումն ինքնին չի հանգեցնում անձի սուբյեկտիվ իրավունքի խախտման: Վերջինիս իրավունքները խախտվում են նորմատիվ ակտի ոչ իրավաչափ դրույթի կիրառման հետևանքով: Հետևաբար անձի իրավական շահը դրսևորվում է, որպեսզի բացառվի իր նկատմամբ նորմատիվ իրավական ակտի ոչ իրավաչափ դրույթի կիրառումը: Բացի այդ, նորմատիվ իրավական ակտի անվավեր ճանաչումն ինքնին չի ապահովում անձի խախտված իրավունքների վերականգնումը: Դրա համար պահանջվում է նորմատիվ ակտի հիման վրա ընդունված վարչական ակտի վերացում կամ նորմատիվ ակտի կիրառմամբ պատճառված վնասների հատուցում: Այդ տեսանկյունից նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության վիճարկման վերաբերյալ գործերով դատական պաշտպանության առարկան ոչ թե անձի խախտված սուբյեկտիվ իրավունքն է, այլ վերջինիս՝ օրենքով պահպանվող շահը, որը դրսևորվում է, որպեսզի

բացառվի ոչ իրավաչափ նորմատիվ ակտի կիրառումն անձի նկատմամբ, կամ անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծվեն (հնարավորություն ապահովվի) անձի խախտված իրավունքների վերականգնման համար¹: Հանրային իրավահարաբերություններից բխող գործերով անձի սուբյեկտիվ իրավունքի պաշտպանությունն իրականացվում է միջնորդավորված կերպով²: Այս առումով նորմատիվ ակտի իրավաչափության վիճարկման գործի վարույթը տարբերվում է վարչական ակտի վիճարկման գործի վարույթից, որտեղ դատական պաշտպանության առարկան անմիջականորեն անձի խախտված իրավունքն է: Այդ դեպքում դատարանի խնդիրն է պարզելու, թե արդյո՞ք վարչական ակտն ընդունվել է կիրառման ենթակա նորմատիվ իրավական ակտի խախտմամբ, և արդյո՞ք դրանով խախտվում են անձի սուբյեկտիվ իրավունքները, թե՛ ոչ: Հետևաբար վարչական դատարանը վարչական ակտի վիճարկման վերաբերյալ գործի քննության ընթացքում կիրառման ենթակա իրավական նորմերը մեկնաբանում է այն ասպեկտով, որպեսզի պարզի դրանց խախտման հարցը: Նման դեպքերում դատարանի խնդիրն է վերհանելու կիրառելի նորմի բուն բովանդակությունը, իմաստը՝ առանց դրա իմաստային նոր երանգների բացահայտման: Իրավիճակն այլ է նորմատիվ ակտերի վիճարկման պարագայում: Այս դեպքում դատարանը ավելի բարձր իրավաբանական ուժով օժտված նորմատիվ իրավական ակտին վիճարկվող նորմատիվ ակտի համապատասխանությունը պարզելու նպատակով խնդիր ունի վերհանելու վիճարկվող նորմատիվ ակտի դրույթի նոր իմաստային երանգներ, բացահայտելու, թե ինչպես է պետք հասկանալ տվյալ իրավական նորմը: Դա պետք է արվի վիճարկվող նորմատիվ ակտի իրավաչափության գնահատման անհրաժեշտությունից ելնելով: Այս կապակցությամբ Նիկիտինը նշում է, որ նորմատիվ իրավական ակտի իրավաչափության վիճարկման գործով կայացված դատական ակտը կարող է հանդես գալ որպես նորմատիվ ակտի կարգավորիչ գործողության հստակեցման միջոց,

¹ St 'u **Никитин С. В.**, Судебный контроль за нормативными правовыми актами в гражданском и арбитражном процессе, М., РАП, Волтерс Клувер, 2010, էջ 76:

² St 'u **Попова Ю. А.**, Теоретические проблемы судопроизводства по делам, возникающим из публично-правовых отношений: автореф. дис. д-ра юрид. Наук, М., 2001, էջ 21:

երբ դրանով իրականացվում է նորմատիվ ակտի այս կամ այն դրույթի լայն կամ սահմանափակ մեկնաբանություն¹: Այս կատեգորիայի գործերով կայացված դատական ակտը կարող է հանդես գալ որպես իրավական ներգործության լրացուցիչ միջոց դրանով վիճարկվող նորմատիվ ակտի այս կամ այն դրույթի կոնկրետացման դեպքում²: Իրավունքի կոնկրետացումը Յու. Ա. Գավրիլովան մեկնաբանում է որպես իրավական նորմի հստակեցում, մանրամասնեցում և զարգացում³: Զարգացումն արտացոլում է «անհրաժեշտի» մասին մեր պատկերացումները, այսինքն՝ ինչպիսին պետք է լինի իրավական նորմը նոր պայմաններում⁴:

Այսպիսով, նորմատիվ ակտի վիճարկվող դրույթի համապատասխանությունն ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ ակտին պարզելու նպատակով ՀՀ վարչական դատարանի խնդրն է պարզելու նաև, թե արդյո՞ք վիճարկվող դրույթը համապատասխանում է հասարակական զարգացման նոր պահանջմունքներին: Այս կապակցությամբ դատարանն իրականացնում է նաև իրավունքի զարգացում, քանի որ կարող է բացահայտել իրավական նորմի՝ մինչ այդ անհայտ նոր իմաստային երանգներ՝ դրա իրավաչափությունը պարզելու նպատակով: Վարչական ակտերի վիճարկման պարագայում դատարանն իրավունքի զարգացման խնդիր չի կարող լուծել, քանի որ այդ դեպքում կիրառելի իրավանքումը վերջինս մեկնաբանում է մաքուր տեսքով, բացահայտում է զուտ միայն դրա բուն իմաստը՝ առանց նորմի լրացուցիչ իմաստավորման: Նորմատիվ իրավական ակտի իրավաչափությունը պարզելիս դատարանը կարող է իրավական նորմի ավելի լայն մեկնաբանություն տալ՝ բացահայտելով, թե ինչ նոր բովանդակային կողմեր ունի իրավական նորմը և ինչպես է պետք հասկանալ ու կիրառել այն: Նշված դատողությունը բխում է նաև նորմատիվ իրավական ակտի իրավաչափության

¹ Տե՛ս **Ս. Վ. Նիկիտինի** նշված աշխատությունը, էջ 10:

² Տե՛ս **Баранов В. М., Лазарев В. В.**, Конкретизация права: понятие и пределы//Конкретизация законодательства как технико-юридический прием нормотворческой, интерпретационной, правоприменительной практики. Н. Новгород, 2008, էջ 1633:

³ Տե՛ս **Ю. А. Гаврилова.**, Конкретизация правовых норм и толкование права по объему:

⁴ Տե՛ս նույն աշխատությունը, էջ 8:

վիճարկման վերաբերյալ գործով պաշտպանության ենթակա օրենքով պահպանվող շահից, այն է՝ խախտված իրավունքների վերականգնման անհրաժեշտ նախադրյալների ապահովման անհրաժեշտությունից: Նորմատիվ իրավական ակտով անձի իրավունքները կարող են խախտվել ոչ միայն դրա ոչ իրավաչափ լինելու, այլև դրա առանձին նորմերի պարբերական ոչ ճիշտ կիրառման հետևանքով: Նորմատիվ ակտի այս կամ այն դրույթի սխալ կիրառման շրջանակների ընդլայնման դեպքում ընդունված վարչական ակտի վիճարկումը կդադարի անձի իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ միջոց լինելուց, և նորմատիվ ակտի շարունակական սխալ կիրառման կանխման տեսակետից վարչական ակտի վիճարկման վարույթը չի ծառայի անձի իրավունքների իրական պաշտպանությանը: Նորմատիվ իրավական ակտի իրավաչափությունը պարզելիս դատարանը պետք է հաշվի առնի, որ խնդիր ունի հնարավորություն ապահովելու անձի խախտված իրավունքների վերականգնման համար: Եթե անձի իրավունքների խախտումը հետևանք է թեկուզև իրավաչափ նորմատիվ ակտի առանձին դրույթի սխալ կիրառման, ընդ որում, սխալ կիրառումը արմատավորված է վարչական մարիմների գործունեության պրակտիկայում և կրում է շարունակական բնույթ, ապա այդ իրավունքների պաշտպանության համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծման խնդիրը դատարանի կողմից կարող է լուծվել վիճարկվող, սակայն իրավաչափ նորմատիվ ակտի սխալ կիրառման պրակտիկային վերջ դնելով: Ընդ որում, ինչպես նշվեց, այդ խնդիրը չի կարող լուծվել նորմատիվ ակտի առանձին դրույթի սխալ կիրառմամբ ընդունված վարչական ակտի վիճարկման վերաբերյալ գործի քննության արդյունքում, որովհետև իրավունքի կոնկրետացում այդ գործերով դատարանը չի իրականացնում: Այս կապակցությամբ հարկ է նաև ընդգծել, որ ինչքան էլ պաշտպանության ենթակա շահը կրում է անձնական բնույթ, ակնհայտ է, որ նորմատիվ իրավական ակտի ընդունումը շոշափում է անորոշ շրջանակի անձանց շահերը, քանի որ կարգավորում է անորոշ շրջանակի անձանց միջև առաջացող հասարակական հարաբերությունները: Հետևաբար նորմատիվ իրավական ակտի վիճարկման վերաբերյալ գործերով, մասնավոր շահից բացի, պաշտպանության ենթակա են նաև հանրային շահերը: Հանրային շահերի պաշտպանությունից ելնելով՝ ակնհայտ է, որ նորմատիվ ակտի առանձին

դրույթների սխալ մեկնաբանմամբ վարչական ակտերի ընդունման պրակտիկայի արմատավորումը նաև անորոշ շրջանակի անձանց իրավունքների խախտման վտանգ է պարունակում, ուստի նորմատիվ ակտի իրավաչափությունը ստուգելիս դրա վիճարկվող, սակայն իրավաչափ դրույթի ճիշտ կիրառման պայմանների սահմանումը պետք է համարել հիմնավորված: Այդ կերպ կլուծվի խախտված իրավունքների վերականգնման անհրաժեշտ նախադրյալների ապահովման խնդիրն այն դեպքերում, երբ խախտումը տեղի ունի վիճարկվող նորմատիվ ակտի սխալ կիրառման հետևանքով, և սխալ կիրառումը վարչական մարմինների կողմից կրում է շարունակական բնույթ:

Ամբողջ վերոշարադրյալից բխում է, որ այն դեպքերում, երբ վիճարկվող նորմատիվ իրավական ակտը վարչական դատարանը ճանաչում է իրավաչափ, սակայն դրա վիճարկվող դրույթի՝ վարչական մարմինների կողմից սխալ կիրառման պրակտիկայից ելնելով՝ անհրաժեշտություն է ծագում բացահայտելու և պարզաբանելու ընդունող մարմնի կողմից տվյալ նորմում դրված բովանդակությունը, ապա իրավունքի նորմի կոնկրետացման միջոցով դատարանը պետք է հնարավորություն ունենա սահմանելու վիճարկվող նորմի հետագա ճիշտ կիրառման սահմանները: Այսինքն՝ վարչական դատարանը կարող է նախանշել, թե ինչպես հետագայում պետք է մեկնաբանվի և կիրառվի վիճարկվող նորմատիվ դրույթը: Նման դատական ակտը հիմք կլինի ոչ միայն վիճարկվող նորմատիվ դրույթը սխալ կիրառած և անձի սուբյեկտիվ իրավունքը խախտած վարչական ակտի վերանայման համար, այլև կբացառի նորմատիվ ակտի իրավաչափության վիճարկման խնդրով դիմած անձի և անորոշ շրջանակի անձանց իրավունքների հետագա խախտումները նորմատիվ դրույթի սխալ կիրառման արդյունքում:

Сароян Паргев

Аспирант кафедры конституционного права ЕГУ

ЗНАЧЕНИЕ СУДЕБНОГО АКТА АДМИНИСТРАТИВНОГО СУДА РА О ПРИЗНАНИИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМ ДЛЯ ВОЗМЕЩЕНИЯ УЩЕРБА, ПРИЧИНЕННОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЕМ

В данной статье рассматриваются и делаются выводы относительно вопросов связанных с исполнением судебного акта Административного суда РА о признании нормативно-правового акта недействительным, его обратным действием, возмещением ущерба причиненного индивидуальным актом, принятым на основании признанного недействительным нормативно-правового акта, оценкой судом в процессе дела об оспаривании нормативного акта правомерности административного акта, принятого применением данного акта.

Pargev Saroyan

PHD Student of the YSU Chair of Constitutional Law

SIGNIFICANCE OF THE JUDICIAL ACT OF THE ADMINISTRATIVE COURT OF RA ABOUT INVALIDATION OF ENACTMENTS FOR INDEMNIFICATION OF DAMAGE CAUSED

The issues concerned with enforcement of the judicial act of the Administrative Court of RA about invalidation of enactments, its retroactive effect, indemnification of the damage caused due to the personal action instituted on the base of the invalidated enactment, assessment of the lawfulness of the administrative decision taken applying an enactment at the proceedings on the case of contestation of that enactment are considered in this article and corresponding conclusions are made.

Բանալի բառեր՝ նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության վիճարկում, նորմատիվ իրավական ակտի անվավեր ճանաչում, նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտի կատարում, նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտի հետադարձ ուժ, նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու իրավական հետևանքներ, անձի սուբյեկտիվ իրավունքների միջնորդավորված պաշտպանություն:

Ключевые слова: оспаривание правомерности нормативно-правового акта, признание нормативно-правового акта недействительным, исполнение судебного акта о признании нормативно-правового акта недействительным, обратная сила судебного акта о признании нормативно-правового акта недействительным, правовые последствия признания нормативно-правового акта недействительным, опосредованная защита субъективных прав лица.

Key words: contestation of the lawfulness of enactments, invalidation of enactments, enforcement of the judicial act about invalidation of enactments, retroactive effect of the judicial act about invalidation of enactment, legal consequences of the invalidation of enactment, indirect protection of the subjective rights of an individual.

**ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ
ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ՝
ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

Աննախադեպ զարգացում ապրած տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառումն այսօր ընդգրկել է հասարակական կյանքի լայն շրջանակներ՝ անխուսափելիորեն ներթափանցելով նաև սոցիալական կառավարման բոլոր շերտերը: Տեխնոլոգիայի դարաշրջանի պահանջներին համընթաց՝ պետությունները ձգտում են բարձրացնել պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման արդյունավետությունը, ինչպես նաև հնարավորինս մատչելի և վստահելի դարձնել քաղաքացի-վարչական մարմիններ փոխհարաբերությունները: Պետական քաղաքականության նորարարացման հետ մեկտեղ վերանայվում են նաև նախկինում ողջամիտ համարվող և կիրառվող ժամկետները՝ պայմանավորված հասարակությանը հասանելի դարձած տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ընձեռած բազմաբնույթ հնարավորություններով: Նման պայմաններում ամբողջ աշխարհում նկատվում է կառավարման նորաստեղծ՝ էլեկտրոնային, համակարգին անցնելու միտում, և այդ զարգացումների համատեքստում Հայաստանի Հանրապետությունը բացառություն չէ²:

«Էլեկտրոնային կառավարում» եզրույթի մեկ միասնական սահմանում դեռևս չի մշակվել, ինչը, թերևս պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ էլեկտրոնային կառավարումը քաղաքական, սոցիալական, իրավական, տնտեսական և տեխնիկական բաղադրիչների համակարգ է, և վերջինիս էության ամբողջական բա-

¹ ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Գ. Դանիելյան:

² ՀՀ կառավարության 2010 թ. փետրվարի 25-ի նիստի N 7 արձանագրային որոշման հավելվածով նախատեսվեց Հայաստանի Հանրապետությունում ձևավորել էլեկտրոնային հասարակություն, որի բազմաթիվ նպատակներից մեկն էր ստեղծել և ամբողջ երկրում հասանելի դարձնել էլեկտրոնային կառավարման համակարգը:

ցահայտումը հնարավոր է միայն նշված բաղադրիչների կապն ու փոխհամաձայնեցվածությունը պարզելով: Այնուամենայնիվ, միջազգային փորձը փաստում է, որ էլեկտրոնային կառավարման համակարգը ոչ միայն կառավարման արդյունավետ, այլև ժողովրդավարական կառավարման կարևոր բաղադրիչ է¹:

Ընդհանուր առմամբ, էլեկտրոնային կառավարումը տեղեկատվական և հեռահաղորդակցման տեխնոլոգիաներում կատարվող հանրային ներդրում է՝ արդի կառավարման համակարգի կատարելագործման նպատակով: Վերջինս նպատակ ունի բարձրացնելու պետություն-հասարակություն փոխհարաբերությունների որակը՝ քաղաքացու համար մատչելի և հասանելի դարձնելով հանրային իշխանության մարմինների գործունեության վերաբերյալ տեղեկատվությունը, բարձրացնելու պետական և մունիցիպալ ծառայությունների արդյունավետությունը և ներդնելու հասարակության սպասարկման միասնական չափանիշներ²: Այդ իսկ պատճառով էլեկտրոնային կառավարման արդյունավետ համակարգի կառուցումն անքակտելիորեն կապված է նաև հանրային իշխանությամբ օժտված մարմինների կողմից իրականացվող վարչարարության արդյունավետության գործակցի հետ:

Ինչպես հայտնի է՝ *վարչարարությունը* վարչական մարմինների արտաքին ներգործություն ունեցող գործունեությունն է, որը եզրափակվում է վարչական կամ նորմատիվ ակտերի ընդունմամբ, ինչպես նաև գործողություն կամ անգործություն, որն անձանց համար առաջացնում է փաստական հետևանքներ: Մա համընդհանուր կանոն է, հետևաբար, չի կարելի անտեսել, որ էլեկտրոնային կառավարման համակարգում իրականացվող վարչարարության դեպքում ևս առկա կլինեն որոշակի հետևանքներ, որոնց առնչությամբ, սակայն, արդեն հարկ կլինի կիրառել այլ՝ ավելի նորարարական չափանիշներ:

Սույն աշխատության շրջանակներում հետազոտված են վարչարարության արդյունավետությանը խոչընդոտող գործնականում առկա խնդիրները, միջազգային փորձի լուսաբանմամբ առա-

¹ Stéu <http://www.undp.org/content/undp/en/home/ourwork/democratic_governance/focus_areas/focus_access_information/_jcr_content/contentPar/.

² Stéu ФЦП «Электронная Россия (2002–2010 годы)», Утверждена постановлением Правительства Российской Федерации от 28 января 2002 г., № 65.

ջադրված են դրանք հաղթահարելու եղանակները, անդրադարձ է արված իրավական և կառուցակարգային այն երաշխիքներին, որոնք անհրաժեշտ են վարչարարության արդյունավետությունը բարձրացնելու համար՝ էլեկտրոնային կառավարման համատեքստում: Հիշյալ հարցադրումները, ցավոք, դեռևս համարժեք հետազոտության նյութ չեն դարձել, ինչը, կարծում ենք, պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ էլեկտրոնային կառավարման հետ առնչվող արդի հիմնախնդիրները մեր երկրում դեռևս համալիր և ամբողջական չեն ուսումնասիրվում: Մեր կարծիքով, հիշյալ հիմնահարցերով առավելապես զբաղվում են տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի մասնագետները՝ իրենց բնորոշ մեթոդաբանությամբ, մինչդեռ՝ ակնհայտ է, որ սույն ոլորտը բազմակողմ հետազոտության կարիք ունի, մասնավորապես, առաջանում են հասարակական նոր հարաբերություններ, որոնք առանձնահատուկ իրավական կարգավորում են պահանջում:

Վարչարարության ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը էլեկտրոնային կառավարման համակարգի համատեքստում պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ այն մեր երկրում անախադեպ հնարավորություն է ընձեռում բարձրացնելու վարչարարության արդյունավետությունը, քաղաքացի-պետություն հարաբերություններում ստեղծելու առավել սոցիալական ուղղվածություն ունեցող միջավայր: Այս նորամուծությունների շնորհիվ պետությունն առավելապես է մոտենում Սահմանադրության 1-ին հոդվածով ամրագրված իր սոցիալական բնույթին:

Նկատենք, որ կառավարման էլեկտրոնային ձևին անցնելն ամենևին չպետք է ինքնանպատակ լինի, ուստի ելակետային է համարվում սույն աշխատության շրջանակներում ընտրված հարցադրումների ուսումնասիրությունն իրականացնել այնպիսի տեսանկյուններով, որոնք հնարավորություն կտան բացահայտելու էլեկտրոնային կառավարման համակարգի շրջանակներում իրականացվող վարչարարության թերությունները, բացերը և հիմնախնդիրները՝ փորձելով գտնել դրանք լուծելու արդյունավետ տարբերակներ: Թերևս, հենց այդ նկատառումով է սույն հոդվածի առանցքը համարվել «Մեկ պատուհան» սկզբունքի՝ որպես էլեկտրոնային կառավարման համակարգում իրականացվող վարչարա-

րության արդյունավետության խթանման միջոցի հետազոտությունը:

«Մեկ պատուհան» սկզբունքն էլեկտրոնային կառավարման համակարգի առանցքային բաղադրիչներից է՝ կապված տեղեկատվական և հեռահաղորդակցման ժամանակակից տեխնոլոգիաների լայն կիրառման հետ: Այս սկզբունքը հիմնաքար է էլեկտրոնային վարչարարության կայացման համար: Վերջին հաշվով, ինչպես էլեկտրոնային կառավարման, այնպես էլ «Մեկ պատուհան» սկզբունքի նպատակները նույնական են՝ ապահովել արդյունավետ, արագ, նվազ ծախսատար, մատչելի վարչարարություն, առնվազն նվազագույնի հասցնել կոռուպցիոն երևույթների հնարավորությունները վարչարարության ոլորտում և այլն: Այս տեսանկյունից իրավական արժեք ունեցող հիշյալ երկու գործոնների համատեղումը ձեռք է բերել խիստ հրատապ նշանակություն, սակայն ողջ խնդիրն էլ այն է, որ այդ համատեղումը չի կարող համարվել պարզագույն խնդիր: Նկատենք, որ «Մեկ պատուհան» սկզբունքի կիրառման հնարավորություններ կան նաև էլեկտրոնային կառավարման ընձեռած լայն հնարավորությունների բացակայության պարագայում, ավելին՝ հայրենական իրավակիրառ պրակտիկան, ցավոք, զարգացել է այնպիսի անհարկի վերապահումներով, երբ էլեկտրոնային կառավարման սոսկ մասնակի ներդրման պարագայում նշված սկզբունքի ոչ բոլոր հնարավորություններն են բացահայտվել:

Գրականության մեջ «Մեկ պատուհան» սկզբունքը բնորոշվում է որպես քաղաքացու դիմումի հիման վրա պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից ծառայությունների մատուցման կազմակերպում՝ բազմագործառության լեկտրոնների միջոցով: Այսինքն՝ այդ սկզբունքի կիրառման արդյունքում ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը ազատվում է պահանջվող լրացուցիչ փաստաթղթեր և (կամ) տեղեկանքներ տարբեր պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմիններից ստանալու և դրանք նույն մարմիններին հանձնելու պարտականությունից. այդ խնդիրը լուծվում է «Մեկ պատուհան» ծառայության աշխատակիցների փոխհամաձայնեցված ու համակարգված գործունեությամբ: Այլ կերպ ասած՝ «Մեկ պատուհան» համակարգը միջնորդ է հանդիսանում քաղաքացի-հանրային իշխանության մարմին-

ներ փոխհարաբերություններում՝ վարչարարության իրականացման շրջանակներում:

«Մեկ պատուհան» սկզբունքով իրականացվող վարչարարության առանձնահատկությունը այն է, որ ցանկացած ծառայության մատուցումը կենտրոնացված է մեկ վայրում կամ մեկ հասցեում (թե՛ էլեկտրոնային, թե՛ սոսկ գրասենյակային տարբերակների պարագայում)՝ սկսած դիմում ներկայացնելուց մինչև վարչական մարմնի կայացրած որոշման հանձնումը դիմումատուին: Դիմումատուն անհրաժեշտ նվազագույն քանակի փաստաթղթերը ներկայացնում է մեկ անգամ, մեկ վայրում, մեկ մասնագետին, իսկ համապատասխան գրասենյակն արդեն ինքնուրույն է ընթացք տալիս դիմումին և, ըստ անհրաժեշտության, կապ հաստատում այլ վարչական մարմինների հետ, հավաքագրում անհրաժեշտ փաստաթղթեր, ձեռք բերում տեղեկություններ և այլն: Ընդ որում, «Մեկ պատուհան» համակարգի աշխատակիցները վարչարարություն չեն իրականացնում. նրանք ընդամենը միջնորդ օղակ են քաղաքացու և վարչական մարմնի միջև:

Ամբողջ աշխարհում լայն տարածում ստացած «Մեկ պատուհան» սկզբունքը գործնականում ունի երկու դրսևորում՝ էլեկտրոնային և գրասենյակային¹: Ընդ որում, շատ երկրներում, այդ թվում՝ ՀՀ-ում, նշված երկու եղանակներն էլ միաժամանակ կիրառվում են:

«Մեկ պատուհան» համակարգի էլեկտրոնային մոդելը ենթադրում է քաղաքացու դիմումի ընդունում և վարչական ակտի հանձնում տեղեկատվական և հեռահաղորդակցման ժամանակակից տեխնոլոգիաների միջոցով (վարչական մարմինների կայքէջեր, ինտերնետային պորտալներ, բջջային հեռախոսների համար ստեղծված հատուկ ծրագրեր, տերմինալներ և այլն): Ներկայումս, օրինակ, ՀՀ կառավարությունը՝ իր www.e-gov.am կայքով, ինչպես նաև Երևանի քաղաքապետարանը՝ www.yerevan.am կայքով, ապահովում են դիմումների ընդունումը համապատասխան բաժին, որի միջոցով հնարավոր է էլեկտրոնային եղանակով իրացնել «Մեկ պատուհան» սկզբունքը:

¹ St' u Иванов В., Коробова А., Михальченков А., «Взгляд через «одно окно». Анализ введения режима «одного окна» в различных регионах РФ», <http://www.osp.ru/cio/2005/10/379633/>.

«Մեկ պատուհան» սկզբունքի հաջորդ դրսևորումը գործնականում ապահովվում է հատուկ նպատակով ստեղծված բազմագործառության գրասենյակների միջոցով, որոնք անվանվում են քաղաքացիների սպասարկման կենտրոններ¹: Այդպիսի գրասենյակները մեկ վայրում են կենտրոնացնում տարբեր վարչական մարմինների կողմից մատուցվող ծառայություններ ստանալու հնարավորությունը՝ սկսած առողջապահությունից մինչև անշարժ գույքի գրանցում (Բելոռուսի Հանրապետությունում, օրինակ, այդ ծառայությունների թիվը հասնում է 414-ի²):

Այս գրասենյակների առկայությունն ընդլայնում է «Մեկ պատուհան» սկզբունքի կիրառման փաստացի սահմանները՝ հնարավորություն ընձեռելով օգտվել վերջինիս առավելություններից նույնիսկ համացանցի կամ զարգացած տեխնոլոգիաների բացակայության պարագայում: Այս մոդելն իր կիրառումն է ստացել Հնդկաստանի, հատկապես, այն բնակավայրերում, որտեղ համակարգիչները և համացանցը անհասանելի են կամ «ճոխություն» են համարվել³: Նման պայմաններում քաղաքացիների սպասարկման կենտրոնները հավասարապես ապահովել են էլեկտրոնային կառավարման հասանելիությունը՝ Հնդկաստանի ողջ աշխարհագրական տարածքով: Ընդ որում, հետագայում տեխնոլոգիական զարգացումները ոչ թե նվազեցրին այդ համակարգի անհրաժեշտությունը, այլ առավել նշանակալից դարձրին: Թերևս, համեմատական վերլուծությունը թույլ է տալիս հանգելու այն եզրակացության, որ գրեթե նույնական կլինեն զարգացումները նաև մեր երկրում:

Ներկայումս քաղաքացիների սպասարկման կենտրոնները գործում են ոչ միայն զարգացած եվրոպական երկրներում և ԱՄՆ-ում, այլև հետխորհրդային Վրաստանի Հանրապետությունում, Ադրբեջանի Հանրապետությունում, Էստոնիայի Հանրապետությունում,

¹ Վառ օրինակ են Երևանի քաղաքապետարանի վարչական շենքերի «Մեկ պատուհան» գրասենյակները, որոնք, սակայն, իրենց աշխատանքը կատարում են բացառապես Երևանի քաղաքապետի լիազորությունների շրջանակներում:

² См. у Указ Президента Республики Беларусь от 13 сентября 2005 г., № 432 «О некоторых мерах по совершенствованию организации работы с гражданами в государственных органах, иных государственных организациях».

³ См. у <http://www.csc.gov.in/>.

Լատվիայի Հանրապետությունում, Լիտվայի Հանրապետությունում, Բելոռուսի Հանրապետությունում, Ղազախստանի Հանրապետությունում և Ռուսաստանի Դաշնությունում:

Հայաստանում «Մեկ պատուհան» սկզբունքով համակարգի հիմքը դրվել է Երևանի քաղաքապետի՝ 2011 թ. մարտի 12 «Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակազմի ներքին գործավարության կարգը հաստատելու մասին» թիվ 747-Ն որոշմամբ, որի 4.11.-րդ կետի համաձայն՝ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց գրությունների և դիմումների հիմքով քաղաքապետարանի ստորաբաժանումների ներկայացմամբ Երևանի քաղաքապետի կողմից ընդունված անհատական որոշումները կամ որոշումից բխող այլ ածանցյալ փաստաթղթերը կամ ձևակերպված այլ փաստաթղթերը հասցեատերերին է տրամադրվում «Մեկ պատուհանի» սկզբունքով փաստաթղթերի ընդունման վայրերում: Նույն որոշման 5.18.-րդ կետի 4-րդ պարբերությունը սահմանում է, որ կազմակերպություններից և քաղաքացիներից ստացված գրությունների և դիմումների հիմքով ընդունված Երևանի քաղաքապետի որոշումները կամ կարգադրությունները նրանց են տրամադրվում «Մեկ պատուհանի» սկզբունքի կիրառմամբ՝ համապատասխան վարչական շենքերում, որտեղ ընդունվել են փաստաթղթերը:

Վերը նշված որոշման հիման վրա բնակչության հետ շփումն ավելի մատչելի և օպերատիվ դարձնելու նպատակով Երևան քաղաքում բացվեց «Մեկ պատուհան» սկզբունքով աշխատող նոր գրասենյակ՝ հազեցած ժամանակակից տեխնիկական միջոցներով: Այսօր գրասենյակը հնարավորություն է ընձեռում փաստաթղթերի, դիմումների մուտքագրման և դրանց հիմքով ձևակերպված փաստաթղթերը հասցեատերերին առաքելու կամ առձեռն հանձնելու գործընթացներն առավել արդյունավետ իրականացնել:

«Մեկ պատուհան» սկզբունքի հաջորդ իրավական հիմքը հանդիսացավ ՀՀ կառավարության 2011թ. դեկտեմբերի 22-ի «Հայաստանի գործարար միջավայրի բարելավման միջոցառումների ծրագրին հավանություն տալու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2010 թվականի դեկտեմբերի 9-ի «Թիվ 1768-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» թիվ 1930-Ն որոշումները: Ծրագիրը առաջարկում էր ներդնել «Մեկ պատուհան» համակարգ արտաքին առևտրի բնագավառում, նոտարիատի համակարգում, ինչպես նաև

Երևանի քաղաքապետարանի կողմից «Մեկ պատուհան»-ի աշխատակարգը համապատասխանեցնել եվրոպական չափանիշներին, օգտագործման տեսանկյունից ապահովել մատչելիություն: Խնդրի մյուս կողմն է, թե ներկայումս որքանով է հաջողվել «Մեկ պատուհան» հայրենական համակարգը մոտեցնել զարգացած երկրներում կիրառվող մոդելին:

Ինչպես վերը նշվեց, «Մեկ պատուհան» սկզբունքի արդյունավետ իրացումը և ընդհանրապես էլեկտրոնային կառավարման ամբողջ համակարգի կայացումը համալիր լուծում պահանջող խնդիր է: Կցանկանայինք այդ համալիրից առանձնացնել երկու ուղղություններ, որոնք Հայաստանում առաջնահերթ ուշադրության կարիք ունեն տեխնիկական և իրավական. «Մեկ պատուհան» համակարգի արդյունավետ աշխատանքն անհնար է ապահովել առանց անխափան գործող տեխնիկական հիմք ունենալու, ինչպես նաև ինտերակտիվ վիրտուալ միջավայրի և տեղեկատվական-հաղորդակցման տեխնոլոգիաների արագ զարգացող միջավայրում առաջացող հարաբերությունների իրավական կարգավորման բացակայության պայմաններում: Այս ամենը թելադրում է վարչարարության սկզբունքների, հիմունքների, ժամկետների վերանայում և փոփոխում՝ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների առանձնահատկությունները և հասարակության արդի պահանջները հաշվի առնելով:

Նախ և առաջ, քննարկող սկզբունքի կայացման ճանապարհին անհրաժեշտ է ստեղծել էլեկտրոնային փաստթղթաշրջանառության անխափան համակարգ, որը կապահովի ոչ միայն միևնույն, այլև վարչական տարբեր մարմինների միջև իրականացվող տեղեկությունների փոխանակումը¹: Օտարերկրյա փորձի ուսումնասիրությամբ ակնհայտ է դառնում, որ նման համակարգն անվանում են էլեկտրոնային փոխազդեցության միջգերատեսչական համակարգ: Վերջինս տեղեկատվական համակարգ է, որը պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին հնարավորություն է տալիս էլեկտրոնային եղանակով կատարելու տեղեկատվության փոխանակում²: Այս համակարգի օգնությամբ առավել արդյունավետ

¹ Sté u Inderpreet Kaur, Effective E-Administration for good Governance, International Journal of Computing & Business Research ISSN (Online): 2229-6166.

² Sté u Федеральный закон РФ «Об организации предоставления государственных и муниципальных услуг».

կիրացվի «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 15-18-րդ հոդվածներով սահմանված վարչական մարմինների կողմից փոխօգնության տրամադրումը, ինչպես նաև անխուսափելիորեն կկրճատվեն վարչարարության համար սահմանված ժամկետները, քանզի ավանդական թղթային ձևով կատարվող տեղեկատվության փոխանակումը կդառնա հնացած և ոչ արդյունավետ¹:

Եվ ամենակարևորը՝ «Մեկ պատուհան» սկզբունքը չի ենթադրում տարատեսակ վարչական մարմինների վարչական շենքերում առկա առանձնացված գրասենյակի առկայություն, որը բացառապես զբաղվում է տվյալ վարչական մարմնին ենթակա դիմումների հավաքագրմամբ և վարչական ակտերը հասցեատերերին հանձնելով: «Մեկ պատուհան» սկզբունքի ողջ էությունն այդպիսի մոտեցմամբ, մեր կարծիքով, խախտվում է: Այսինքն՝ սկզբունքն իրացնելու համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է հնարավորություն ստեղծել մեկ վայրում հայցելու և ստանալու տարբեր մարմիններին ենթակա վարչարարություն՝ բացառելով քաղաքացի-վարչական մարմին անմիջական շփումը: Հակառակ պարագայում՝ «Մեկ պատուհան» համակարգը վերածվում է փաստաթուղթ ընդունող-հանձնող հասարակ գրասենյակի և իր առաքելությունը չի կատարում: Մեր կարծիքով, կատարվել է նաև եզրույթի սխալ թարգմանություն, ինչը հանգեցրել է սկզբունքի էության խաթարման²: Արտասահմանյան գրականության մեջ այս սկզբունքն անվանվում է «Single Window»³, այսինքն՝ *միասնական* պատուհան և ոչ «One Window»՝ մեկ պատուհան: Միգուցե սխալը գալիս է ռուսական աղբյուրներից, քանի որ ռուսալեզու գրականության մեջ «Единое окно»-ի փոխարեն գործած-

¹ Այս տեսակետն ընդհանրացված է, բացարձակ չէ, բնականաբար, չի կարող կիրառելի լինել բոլոր տեսակի տեղեկատվության փոխանակման համար:

² Առավել հանգամանորեն խնդիրը վերլուծված է հետևյալ աշխատությունում՝ Ղազարյան Ն., Լեզվաքաղաքականության արդի խնդիրները էլեկտրոնային կառավարման համատեքստում, Պետություն և իրավունք, թիվ 3-4 (65-66), ԵՊՀ, Երևան, 2014, էջեր 32-41:

³ Տե՛ս, օրինակ, The Single Window Concept, United Nations Economic Commission for Europe, <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/trade/ctied/ctied7/ece_trade_324e.pdf>:

վում է «Одно окно» եզրույթը, ինչը նույնպես տանում է սկզբունքի բուն էության աղավաղմանը:

Վերոշարադրյալը վերաբերում է նաև «Մեկ պատուհան» էլեկտրոնային համակարգին: Վարչական մարմնի կայքէջում տեղադրելով «Մեկ պատուհան» վերտառությամբ բաժին դեռևս չի նշանակում քննարկվող սկզբունքի ինքնըստինքյան իրացում: Ռուսաստանի Դաշնության պետական ծառայությունների ինտերնետային կայքի¹ միջոցով հնարավոր է դիմել պետական բոլոր մարմիններին, ինչպես նաև ստանալ մանրակրկիտ տեղեկատվություն. ցանկացած ծառայության համար ինչ փաստաթղթեր են անհրաժեշտ, ինչպիսի ընթացակարգով է դա կատարվում, որքան ժամկետում և այլն: Կարծում ենք՝ ժամանակն է Հայաստանում նույնպես ստեղծելու մեկ միասնական կայք-պորտալ, որտեղ հնարավոր կլինի մատուցել բազմաթիվ ծառայություններ և հնարավորինս սպառիչ տեղեկություններ ներառել վարչական տարատեսակ ընթացակարգերի վերաբերյալ: Մեկ միասնական կայքի առկայությունը խթան կհանդիսանա էլեկտրոնային կառավարման համակարգի և վարչարարության հասանելիության և մատչելիության համար:

Նկատենք նաև, որ տեղեկատվական հասարակությունում քաղաքացիների հետ հաղորդակցությունը, պետական ծառայությունների մատուցումը կատարվում են էլեկտրոնային փաստաթղթերի և վիրտուալ կապի միջոցով: Սակայն հայրենական գործող օրենսդրությունը գրեթե ամբողջապես արտացոլում է ավանդական փաստաթղթաշրջանառությունը և դեռևս բովանդակում է բավականաչափ խոչընդոտներ, ինչպես նաև սահմանափակումներ՝ էլեկտրոնային եղանակի օգտագործման համար: Հասարակության համար բավականաչափ պարզաբանված և իրավական կարգավորման ենթարկված չեն այն հարցադրումները, թե որո՞նք են էլեկտրոնային վարչարարության դիմելու անհրաժեշտ հիմքերն ու պահանջները, կամ կա՞ն, արդյոք, այդ առնչությամբ սահմանափակումներ, ի՞նչ իրավական ակտեր են կիրառելի «Մեկ պատուհան» սկզբունքով իրականացվող վարչարարության պարագայում և այլն:

¹ Տե՛ս www.gosuslugi.ru:

Էլեկտրոնային կառավարման ոլորտին առնչվող հարաբերությունների կարգավորումն ամբողջապես բաց է մնացել և, անհասկանալիորեն, մղվել է հետին պլան, իսկ ավանդական վարչարարության իրավական կարգավորումը կիրառելի չէ Էլեկտրոնայինի նկատմամբ, քանզի հարմարեցված չէ ժամանակակից պահանջներին և բավարար չափով ճկուն չէ: Մինչդեռ այդպիսի իրավական կարգավորման անհրաժեշտությունը հիմնավորված է միջազգային փորձով¹: Մեր կարծիքով, հրատապ է նաև համալիր նորմատիվ-իրավական ակտի մշակումը՝ գործնականում արդեն իսկ առկա հարաբերությունները մանրակրկիտ իրավական կարգավորման ենթարկելու համար:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը և հաշվի առնելով բարձրացված խնդրի գիտագործնական նշանակությունը՝ հավելենք, որ ժամանակակից տեխնոլոգիաների ներդրումը, տեղեկատվական տարատեսակ համակարգերի մշակումն ինքնին հաջողություն չի երաշխավորում, քանի դեռ գործնականում տեսանելի չէ ոչ միայն հասարակությանը, այլև պետական կառավարման համակարգին արդյունավետ վարչարարության հետևանքով ձեռք բերված օգուտը: Առաջադրված նպատակին, այն է՝ վարչարարության արդյունավետությունը բարձրացնելուն, հավուր պատշաճի հասնելու նկատառումով հարկ է դեկլարվել որոշ նվազագույն պահանջներով և քայլ առ քայլ լուծել հետևյալ խնդիրները՝

- հասարակության իրազեկման եղանակներով մատչելի դարձնել ոչ միայն Էլեկտրոնային կառավարման համակարգի՝ ընդհանրապես, այլև Էլեկտրոնային տեղեկատվության առավելությունները,

- մշակել Էլեկտրոնային փաստաթղթաշրջանառության համակարգ և ապահովել դրա անխափանությունն ու անվտանգությունը,

¹ St' u Указ Президента Республики Беларусь от 13 сентября 2005 г., № 432 «О некоторых мерах по совершенствованию организации работы с гражданами в государственных органах, иных государственных организациях», Постановление правительства Республики от 5 января 2007 г., № 1 «О создании государственных учреждений - центров обслуживания населения Министерства юстиции Республики Казахстан», Федеральный закон РФ «Об организации предоставления государственных и муниципальных услуг» և այլն:

- մարզերում և Երևան քաղաքում՝ յուրաքանչյուր վարչական շրջանում, հիմնադրել վարչարարությանն աջակցող քաղաքացիների սպասարկման կենտրոններ¹,

- ապահովել քաղաքացիների սպասարկման կենտրոնների աշխատանքը նաև ոչ աշխատանքային ժամերին՝ առանց ընդմիջման (ինչը կբարձրացնի վարչարարության մատչելիությունն ու հասանելիությունը),

- իրավական կարգավորման ենթարկել բազմագործառության գրասենյակների կողմից իրականացվող գործունեությունը, սահմանել այն ծառայությունների ամբողջական ցանկը, որոնք մատուցվում են քաղաքացիների սպասարկման կենտրոններում,

- սահմանել հատուկ ժամկետներ՝ «Մեկ պատուհան» սկզբունքով իրականացվող վարչարարության առանձին փուլերի համար,

- մշակել իրավական ակտերի նախագծեր, որոնք միտված կլինեն սույն ոլորտին առնչվող իրավական ակտերում փոփոխություններ կատարելուն, կարգիականացնեն վարչարարության ընթացակարգը և կինտեգրվեն էլեկտրոնային կառավարման ոլորտ:

Որպես եզրահանգում, նկատենք, որ ժամանակակից տեխնոլոգիաների ներդրմամբ հնարավոր է դառնում վերանայելու «Մեկ պատուհան» սկզբունքի կիրառման ներկայիս պատկերացումները և նախապատվությունը տալ վարչարարության կենտրոնացում և միասնականություն երաշխավորող համակարգին:

¹ Ի հավելումն թվարկված դրական ազդեցություններին՝ քաղաքացիների սպասարկման կենտրոնները ՀՀ-ում կարող են գործազրկության դեմ պայքարի միջոց հանդիսանալ: Աշխատատեղերը զգալիորեն կավելանան ոչ միայն մայրաքաղաքում, այլև մարզերում: Ընդ որում, մեր կարծիքով, գրասենյակների աշխատակիցների համար մասնագիտական ցենզի և (կամ) աշխատանքային փորձի պահանջներ սահմանելն ավելորդ է, չի բխում այդ կառույցների ձևավորման տրամաբանությունից:

ПРАВОВЫЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЭФФЕКТИВНОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ЭЛЕКТРОННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Беспрецедентный прогресс информационно-коммуникационных технологий и их повседневное использование неизбежно привели к их проникновению во все сферы социального управления.

В связи с требованиями эры современных технологий, одновременно с обновлением государственной политики, государства стараются повысить эффективность государственного управления и местного самоуправления, а также сделать отношения граждан-административный орган максимально доступными и доверительными. В подобных условиях во всем мире отмечается тенденция перехода к инновационной электронной системе управления. Республика Армения не является исключением в контексте вышеуказанного процесса развития.

Переход к электронной системе управления отнюдь не должен быть самоцелью. Построение эффективной системы электронного управления неотъемлемо связано с коэффициентом эффективности администрирования органов государственной власти. Именно поэтому в рамках данной работы акцентированы будут вопросы недостатков, пробелов и проблем администрирования, производимого в рамках системы электронного управления, с одновременной попыткой предложить эффективные варианты их разрешения. С этой целью осью данной статьи стало исследование принципа «Одного окна», как одного из наиболее известных в мире сервис-ориентированных управленческих схем и средства повышения эффективности администрирования в системе электронного управления.

Данный принцип является одной из основных составляющих системы электронного управления, а также основой для реализации электронного администрирования. В целом, цели электронного управления и принципа «Одного окна» идентичны – обеспечить эффективное, скорое, малозатратное, доступное администрирование и свести коррупционные риски до минимума. Совмещение вышеупомянутых факторов крайне актуально, но вся проблема в том, что это совмещение является не столь простой задачей.

LEGAL AND INSTITUTIONAL BASES FOR EFFECTIVE ADMINISTRATION IN THE CONTEXT OF E-GOVERNANCE

The unprecedented progress of ICTs and their everyday use inevitably led to their penetration into all the spheres of social governance.

Trying to cope with the requirements of the era of technologies, countries are working to increase the effectiveness of public administration and local governance and to make citizen-administrative body relations as accessible and trusted as possible. In such circumstances, a tendency of switching to a new system of electronic governance is noticed all over the world.

The implementation of an innovative system of governance must never be an end in itself. Building an effective system of E-Governance is associated with the coefficient of efficiency of the public power bodies administration. Hence, the following work highlights the problems and gaps, existing in the administration, carried out in the scopes of contemporary system of electronic governance, while trying to offer effective solutions. This is the reason why the research of the "Single Window" principle was chosen the axis of this work, as one of the most service-oriented governance mechanisms and a tool of enhancing the effectiveness of e-administration.

The mentioned principle is one of the corner stones of the electronic governance system, as well as a basis for the implementation of e-administration. In fact, the goals of E-Governance and "Single Window" principle are generally identical, i.e. to provide effective, timely, inexpensive and accessible administration, as well as to reduce the corruption risks.

Combining of these two factors is vital, but the problem is that this combining is a mission hard to accomplish.

Բանալի բառեր՝ էլեկտրոնային կառավարում, էլեկտրոնային վարչարարություն, էլեկտրոնային փաստաթղթաշրջանառություն, էլեկտրոնային հասարակություն, տեղեկատվական և հեռահաղորդակցման տեխնոլոգիաներ, «Մեկ պատուհան», բազմագործառության կենտրոններ, քաղաքացիների սպասարկման գրասենյակներ:

Keywords: *e-governance, e-administration, e-document, e-society, ICTs, "Single window", multifunctional centers, citizen service centers.*

Ключевые слова: *электронное правительство, электронное администрирование, электронный документооборот, электронное общество, ИКТ, «Одно окно», многофункциональные центры, центры обслуживания населения.*

**ԳՈՐԾԱԴԻՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՍԲ
ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՄԿՈՂՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԵՐԻ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ
ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Յուրաքանչյուր պետությունում խորհրդարանական վերահսկողության ձևերը պայմանավորված են կառավարման ձևով: Մասնավորապես, խորհրդարանական կառավարման համակարգի պայմաններում իշխանության գործադիր և օրենսդիր թևերի փոխհարաբերությունների հիմքում ընկած է խորհրդարանի առջև կառավարության քաղաքական պատասխանատվության սկզբունքը, ինչով թելադրված, խորհրդարանական վերահսկողության գործունեության շարքում առանձնացվում են, մասնավորապես վարչապետին, կառավարության առանձին անդամներին կամ կառավարությանն անվստահություն հայտնելը, ինչպես նաև հարցապնդումները: Հարցապնդումները և կառավարությանն անվստահություն հայտնելը՝ որպես խորհրդարանական վերահսկողության ձևեր, բնորոշ են նաև խառը կառավարման ձև ունեցող պետություններին, այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետությանը, որտեղ գործում է խառը կառավարման ձևի՝ «խորհրդարանական-նախագահական» մոդելը:

Սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքով նախատեսվող խորհրդարանական կառավարման ձևին անցում կատարելու հանգամանքը հաշվի առնելով՝ առանձնակի կարևորվում է գործադիր իշխանության նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողության կառուցակարգերի բարելավման խնդիրը: Այդ համատեքստում շեշտադրումը կկատարենք հարցապնդման ինստիտուտին, դրա կիրառման արդյունավետության բարձրացման տեսանկյունից հաշվի առնելով ինչպես գործող Սահմանադրությամբ սահմանված, այնպես էլ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծով (այ-

¹ ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Ն. Այվազյան:

սուհետ՝ Նախագիծ) առաջադրված կարգավորումները: Դրա հետ մեկտեղ, հարկ է նշել, որ Նախագծով առաջարկվող՝ խորհրդարանական կառավարման ձևին անցումով պայմանավորված, Ազգային ժողովի վերահսկողական լիազորությունների զգալի ընդլայնումը ենթադրում է կառավարության նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողության նոր ձևերի ամրագրում: Այդ առնչությամբ, Ազգային ժողովի կողմից կառավարությանն անվստահություն հայտնելու հիմնահարցին զուգահեռ, կարևորվում են նաև օրենսդիր մարմնի կողմից վարչապետին անվստահություն հայտնելու (հոդ. 115), կառավարության անդամին անվստահություն հայտնելու կառուցակարգերի սահմանադրական մակարդակում ամրագրման նպատակահարմարության, ինչպես նաև կառավարության կողմից Ազգային ժողովին տարեկան զեկույցի ներկայացման (հոդ. 156) հիմնահարցերը: Այդ կապակցությամբ, միջազգային սահմանադրական փորձի ուսումնասիրության արդյունքներով անդրադառնանք վերոնշյալ ուղորտներում սահմանադրական կառուցակարգերի բարելավման հնարավոր ուղղություններին:

Գործադիր իշխանության նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողության կարևոր ձևերից է հարցապնդումը, որը բովանդակում է կառավարության ղեկավարին կամ անդամ(ներ)ին հասցեագրված պահանջ՝ ներկայացնելու բացատրություններ կառավարության կողմից վարվող քաղաքականության կամ կառավարության անդամ(ներ)ի կողմից ղեկավարվող կառույցների (նախարարությունների) գործունեության հետ կապված այս կամ այն հարցով: Ի տարբերություն հարցման, հարցապնդումն առաջ է բերում դրա վերաբերյալ ներկայացված պատասխանի շուրջ քննարկումներ, որոնք սովորաբար ավարտվում են քվեարկությամբ: Բացի այդ, հարցապնդումը, որպես կանոն, բովանդակում է քաղաքական գնահատական, որը տրվում է խորհրդարանի համապատասխան ակտով:

Հարցապնդման ինստիտուտը սահմանադրական ամրագրում է ստացել մի շարք պետություններում, այդ թվում՝ Սլովենիայում (Սահմանադրության 118-րդ հոդված), Չեխիայում (Սահմանադրության 53-րդ հոդված), Մակեդոնիայում (Սահմանադրության 72-րդ հոդված), Ռումինիայում (Սահմանադրության 111-րդ հոդված) և այլն: Դրա հետ մեկտեղ, որոշ պետություններում այդ ինստիտուտն ամրագրում է ստացել օրենսդիր մարմինների կարգավիճակն ամ-

րագրող նորմատիվ ակտերում: Օրինակ՝ Գերմանիայում Բունդեսթագի կանոնակարգով նախատեսված է խորհրդարանի ստորին պալատի կողմից դաշնային կառավարությանը մեծ և փոքր հարցապնդումներ ներկայացնելու հնարավորությունը: Մասնավորապես, նշված ակտի 100-րդ կանոնի համաձայն¹, հարցապնդումները հասցեագրվում են դաշնային կառավարությանը: Հատկանշական է, որ փոքր հարցապնդումները ենթադրում են հստակ ձևակերպված հարցերի կամ հարցերի սահմանափակ շրջանակի վերաբերյալ տեղեկատվության տրամադրում²: Մինչդեռ, մեծ հարցապնդումները շոշափում են հարցերի ավելի լայն շրջանակ (օրինակ՝ կառավարության քաղաքականության ուղղություններն՝ ընդհանուր առմամբ) և չունեն այնչափ կոնկրետ բնույթ, որչափ փոքր հարցապնդումները³:

ՀՀ Սահմանադրության 80-րդ հոդվածի համաձայն՝ Ազգային ժողովի խմբակցությունները և խմբերն իրավունք ունեն հարցապնդումներով դիմելու կառավարությանը: Հարցապնդումները ներկայացվում են գրավոր և քննարկումից առնվազն տասն օր առաջ: Հարցապնդումներով դիմելու, քննարկում կազմակերպելու և դրանց վերաբերյալ որոշումներ կայացնելու կարգը սահմանված է «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ օրենքով: Հարցապնդումը կառավարության իրավասությանը վերապահված որոշակի հարցի վերաբերյալ խմբակցության կամ պատգամավորական խմբի կողմից կառավարությանն ուղղված գրավոր հարցումն է, որը կարող է քննարկվել

¹ St' u **Rules of Procedure of the German Bundestag**. Deutscher Bundestag, Berlin 2014, Կանոն 100:

² St' u նույն տեղում, Կանոն 104, կետ 1:

³ Բունդեսթագի կանոնակարգով նախատեսված է, որ մեծ հարցապնդման վերաբերյալ պատասխան ստանալուն պես, հարցապնդումը պետք է ընդգրկվի նստաշրջանի օրակարգում: Խորհրդարանական խմբի կամ Բունդեսթագի անդամների առնվազն 5 տոկոսի պահանջով այդ կապակցությամբ պետք է անցկացվեն քննարկումներ (Կանոն 101): Եթե դաշնային կառավարությունը հրաժարվում է պատասխանել մեծ հարցապնդմանը կամ դրան պատասխանել երեք շաբաթների ընթացքում, Բունդեսթագը կարող է մեծ հարցապնդումն ընդգրկել նստաշրջանի օրակարգում՝ դրա շուրջ քննարկումներ ծավալելու նպատակով: Դրանք պետք է անցկացվեն, եթե նման պահանջ է առաջադրում խորհրդարանական խումբը կամ Բունդեսթագի անդամների առնվազն 5 տոկոսը (Կանոն 102):

Ազգային ժողովում¹, և որի վերաբերյալ Ազգային ժողովը կարող է կայացնել որոշում²:

«Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ օրենքի 105-րդ¹ հոդվածի դրույթներից բխում է, որ գործադիր իշխանության նկատմամբ իրականացվող խորհրդարանական վերահսկողության նշված ձևը կիրառման տեսանկյունից չի բովանդակում արդյունավետ կառուցակարգեր՝ պայմանավորված մի շարք հանգամանքներով: Առաջին՝ խորհրդարանում հարցապնդման քննարկման արդյունքներով Ազգային ժողովի որոշման ընդունման հարցի կապակցությամբ օրենսդիրը նախատեսել է հայեցողություն, այլ ոչ թե պարտականություն: Երկրորդ՝ հարցապնդման քննարկման արդյունքում Ազգային ժողովը կարող է ընդունել իրավասու պետական կառավարման մարմիններին և պաշտոնատար անձանց բացառապես առաջարկություններ ներկայացնելու մասին որոշում, որն առաջ չի բերում իրավական և քաղաքական հետևանքներ: Երրորդ՝ սահմանափակված է խմբակցության կամ պատգամավորական խմբի կողմից կառավարությանը հարցապնդումով դիմելու հաճախականությունը՝ նույն հերթական նստաշրջանի ընթացքում ոչ ավելի, քան մեկ անգամ³, բացառությամբ այն հարցապնդման, որը քննարկելուց խմբակցությունը կամ պատգամավորական խումբը հրաժարվել է: Այդ կապակցությամբ, նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ կառավարության իրավասությանը վերապահված հարցերի շրջանակը չափազանց լայն է գտնում ենք, որ կառավարությանը հարցապնդումով դիմելու ժամկետային գործող սահմանափակումը չի կարելի արդարացված համարել:

¹ Հարցապնդումները, ըստ դրանց պատասխանների ստացման հաջորդականության, ընդգրկվում են հերթական նստաշրջանի առաջիկա չորսօրյա նիստերի օրակարգում, եթե հարցապնդման հեղինակ խմբակցությունը կամ պատգամավորական խումբը չի հրաժարվում իր հարցապնդումը քննարկելուց:

² Մանրամասն տե՛ս «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ օրենքի 105¹ հոդվածը:

³ Լիտվայի Հանրապետության Սեյմի ստատուտով նախատեսված է, որ Սեյմի անդամները մեկ նստաշրջանի ընթացքում չեն կարող կրկին անգամ հարցապնդում ներկայացնել կառավարության մինևույն անդամին (հոդ. 219, մաս 3):

Քննարկվող հիմնախնդրի կապակցությամբ, Նախագծի 113-րդ հոդվածով, մասնավորապես նախատեսված է, որ Ազգային ժողովի խմբակցություններն իրավունք ունեն գրավոր հարցապնդումներով դիմելու կառավարության անդամներին, ովքեր դրանց պատասխանում են ստացման պահից ոչ ուշ, քան երեսուն օրվա ընթացքում: Հարցապնդումների պատասխանները ներկայացվում են Ազգային ժողովին: Խմբակցության առաջարկությամբ հարցապնդման պատասխանը քննարկվում է Ազգային ժողովի նիստում: Ընդ որում, դրա քննարկման արդյունքով պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն մեկ երրորդի կողմից կարող է ներկայացվել վարչապետին անվստահություն հայտնելու առաջարկ¹: Հարցապնդման արդյունքով Ազգային ժողովը կարող է առաջարկել վարչապետին քննարկել կառավարության առանձին անդամի հետագա պաշտոնավարման հարցը:

Վերոնշյալից ակներև է, որ ի տարբերություն սահմանադրական գործող կարգավորումների, ըստ Նախագծի նախ՝ հարցապնդումներ ներկայացնելու իրավունք է վերապահված բացառապես Ազգային ժողովի խմբակցություններին, ինչը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ պետության կառավարման ձևի փոփոխմամբ պայմանավորված, նախատեսվում է օրենսդիր մարմնի ընտրություններն անցկացնել բացառապես համամասնական ընտրակարգով², այդօրինակ պայմաններում կբացառվի պատգամավորական խմբերի ձևավորումը: Երկրորդ՝ Նախագծով ամրագրված է Ազգային ժողովի խմբակցությունների իրավունքը գրավոր հարցապնդումներով դիմելու ոչ թե կառավարությանը՝ որպես կոլեգիալ մարմնի, այլ կառավարության անդամներին: Երրորդ՝ Նախագծում նշված է, որ հարցապնդումների պատասխանները ներկայացվում են Ազգային ժողովի նիստում, այսինքն՝ կարելի է արձանագրել, որ ի տարբերություն օրենսդրական գործող կարգավորումների, Նախագծով հարցապնդումների պատասխանների ներկայացումը որևէ հանգամանքով չի պայմանավորվում: Չորրորդ՝ Նախագիծը դրույթ է բովանդակում խմբակցության առաջարկությամբ հարցապնդման պա-

¹ Վարչապետին անվստահություն հայտնելու գործընթացի մանրամասները սահմանված են Նախագծի 115-րդ հոդվածով:

² Նախագծի 89-րդ հոդվածի 3-դ մաս:

տասխանի քննարկման վերաբերյալ: Հինգերորդ՝ Նախագծով նախատեսված է, որ հարցապնդման պատասխանի քննարկման արդյունքով պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն մեկ երրորդի կողմից կարող է ներկայացվել վարչապետին անվստահություն հայտնելու առաջարկ, ինչպես նաև հարցապնդման արդյունքով Ազգային ժողովը կարող է առաջարկել վարչապետին քննարկել կառավարության առանձին անդամի հետագա պաշտոնավարման հարցը: Այսինքն՝ կարելի է արձանագրել ինչպես վարչապետի, այնպես էլ կառավարության առանձին անդամի պաշտոնավարման կապակցությամբ քաղաքական հետևանքների առաջացման հնարավորության ամրագրումը սահմանադրական մակարդակում: Ընդ որում՝ Նախագծի 115-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ վարչապետին անվստահություն հայտնելու մասին որոշման ընդունման դեպքում համարվում է, որ վարչապետը հրաժարական է ներկայացրել, ինչն, իր հերթին, հանգեցնում է կառավարության հրաժարականին (Նախագծի հոդ. 158):

Այդ կապակցությամբ, հետաքրքրական են արտասահմանյան մի շարք պետություններում գործող սահմանադրական և օրենսդրական կարգավորումները: Այսպես, օրինակ, Սլովենիայի Սահմանադրությամբ նախատեսված է, որ Պետական ժողովում հարցապնդմամբ կարող է հանդես գալ առնվազն 10 պատգամավորից բաղկացած խումբը՝ կառավարության կամ առանձին նախարարի գործունեության կապակցությամբ: Եթե հարցապնդման քննարկման արդյունքներով պատգամավորների մեծամասնությունն անվստահություն է հայտնում կառավարությանը կամ առանձին նախարարի, ապա նրանց լիազորությունները ենթակա են դադարեցման¹:

¹ St. u Սլովենիայի Սահմանադրության 118-րդ հոդվածը:

Հիմնախնդիրը գրեթե նույնաբովանդակ կարգավորում է ստացել Լիտվայում, որտեղ հարցապնդում կարող է ներկայացվել Սեյմի անդամների առնվազն 1/5-րդի կողմից: Հարցապնդումը ստանալուն պես, կառավարության անդամը պարտավոր է ոչ ուշ, քան երկշաբաթյա ժամկետում Սեյմի նախագահին փոխանցել դրա վերաբերյալ գրավոր պատասխան, որին ծանոթանում են Սեյմի անդամները: Պատասխանը ենթակա է քննարկման Սեյմի կողմից ոչ ուշ, քան այն ստանալուց հետո 5 աշխատանքային օրվա ընթացքում: Հարցապնդման վերաբերյալ Սեյմի որոշման նախագիծը պետք է Սեյմի քննարկմանը ներկայացվի ոչ ուշ, քան այդ կապակցությամբ նիստի (պա-

Այսպիսով, հարցապնդումը կառավարության նկատմամբ խորհրդարանական ներգործության արդյունավետ միջոց է՝ պարտավորեցնելով կառավարությանը կամ դրա առանձին անդամ(ներ)ին պատասխանել դրան: Հարցապնդման քննարկումն առանձին դեպքերում ավարտվում է կառավարությանը (վարչապետին) կամ դրա առանձին անդամին անվստահություն հայտնելով, որը զգալիորեն բարձրացնում է սահմանադրական կամ օրենսդրական մակարդակով կառուցակարգերի ամրագրումը, մի կողմից՝ գործադիր իշխանության նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողության արդյունավետությունը և այդ առումով՝ խորհրդարանի դերը, մյուս կողմից՝ կառավարության՝ որպես կոլեգիալ մարմնի, կամ դրա առանձին անդամների՝ խորհրդարանի առջև հաշվետվողականության և այդ առումով նրանց քաղաքական պատասխանատվության մակարդակը:

Գործադիր իշխանության նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողության կառուցակարգերի բարելավման համատեքստում հարկ ենք համարում անդրադառնալ խորհրդարանի առջև կառավարության քաղաքական պատասխանատվության հիմնահարցին, ինչի կապակցությամբ առանձնացվում են երկու իրավիճակներ: Մի դեպքում՝ վարչապետին կամ կառավարությանն անվստահություն հայտնելու գործընթացը նախաձեռնում են օրենսդիրները կամ պետության նախագահը, մյուս դեպքում՝ կառավարությունն է խորհրդարանում դնում իր վստահության հարցը:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ խորհրդարանի առջև կառավարության քաղաքական պատասխա-

տասխանի քննարկման) հաջորդ օրը: Որոշման նախագծում պետք է արձանագրվի վարչապետի կամ նախարարի պատասխանի Մեյմի կողմից հավանության արժանանալը կամ չարժանանալը: Եթե հարցապնդման վերաբերյալ Մեյմի որոշման նախագծում վարչապետի կամ նախարարի պատասխանը գնահատվում է անբավարար և նրան անվստահություն է հայտնվում, ապա այդպիսի որոշումը կարող է ընդունվել գաղտնի քվեարկությամբ՝ Մեյմի անդամների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ: Վարչապետը կամ նախարարը, ում անվստահություն է հայտնվել, պարտավոր են հրաժարական տալ: Վարչապետի հրաժարականի դեպքում պարտավոր է հրաժարական տալ կառավարությունը (Статут Сейма Литовской Республики от 17 февраля, 1994 г., № 1-399, հոդ. 219-222):

նատվությունը կարող է լինել կոլեկտիվ կամ անհատական: Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ կառավարության առանձին անդամների գործողությունները մշտապես կապված են կառավարության ընդհանուր քաղաքականության հետ՝ խորհրդարանի առջև, որպես կանոն, պատասխանատու է կառավարության ղեկավարը: Խորհրդարանի կողմից նրան անվստահություն հայտնելը հանգեցնում է կառավարության հրաժարականին:

ՀՀ Սահմանադրության 84-րդ հոդվածի համաձայն՝ Ազգային ժողովը պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ կարող է անվստահություն հայտնել կառավարությանը: Կառավարությանն անվստահություն հայտնելու մասին որոշման նախագիծը կարող է ներկայացվել Հանրապետության Նախագահի կամ պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն մեկ երրորդի կողմից: Նախագծի քննարկման կարգը մանրամասնված է «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ օրենքի 107-րդ հոդվածում:

Ինչ վերաբերում է կառավարության կողմից խորհրդարանում իր վստահության հարցը դնելուն, ապա ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված է, որ դա կարող է տեղի ունենալ կառավարության կողմից ներկայացված օրինագծի ընդունման (հոդ. 75)¹ և պետական

¹ Եթե կառավարության կողմից իր վստահության հարցը դնելուց հետո՝ քանչևորս ժամվա ընթացքում, Ազգային ժողովի պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն մեկ երրորդը չի ներկայացնում կառավարությանն անվստահություն հայտնելու մասին որոշման նախագիծ կամ դրա ներկայացման դեպքում սահմանված ժամկետում պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ կառավարությանն անվստահություն հայտնելու մասին որոշում չի ընդունվում, ապա կառավարության ներկայացրած օրինագիծը համարվում է ընդունված: Ընդ որում, կառավարությունն օրենքի նախագծի առնչությամբ իր վստահության հարցը նույն նստաշրջանի ընթացքում կարող է դնել ոչ ավելի, քան երկու անգամ (Սահմ. հոդ. 75, մասեր 4, 5):

Այդ կապակցությամբ տե՛ս նաև Նախագծի 157-րդ հոդվածը, որին համապատասխան՝ կառավարությունը սահմանադրական օրենքի նախագծի ընդունման առնչությամբ, ինչպես նաև ռազմական կամ արտակարգ դրության ժամանակ չի կարող դնել իր վստահության հարցը (մասեր 4, 5):

բյուջեի հաստատման առնչությամբ (հոդ. 90)¹, իսկ «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ օրենքով՝ նաև պետական բյուջեի կատարման մասին տարեկան հաշվետվության հաստատման առնչությամբ (հոդ. 89, կետ 6): Նշված բոլոր դեպքերում կառավարությանն անվստահություն հայտնելու մասին Ազգային ժողովի որոշման նախագիծը կարող է ներկայացվել պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն մեկ երրորդի կողմից՝ կառավարության վստահության հարցը դնելուց հետո՝ 24 ժամվա ընթացքում: Հատկանշական է, որ կառավարությանն անվստահություն հայտնելու մասին որոշումն ընդունվելու դեպքում վարչապետը Հանրապետության Նախագահին դիմում է ներկայացնում կառավարության հրաժարականի մասին²:

Նախագծով, խորհրդարանական կառավարման համակարգին անցմամբ պայմանավորված, նախատեսված է Ազգային ժողովի կողմից վարչապետին անվստահություն հայտնելու հնարավորությունը: Նախագծի 115-րդ հոդվածի համաձայն՝ վարչապետին անվստահություն հայտնելու մասին Ազգային ժողովի որոշման նախագիծ կարող է ներկայացնել պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն մեկ երրորդը միայն այն դեպքում, եթե որոշման նախագծով միաժամանակ առաջարկվում է նոր վարչապետի թեկնածու: Որոշումն ընդունվում է պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ՝ անվանական քվեարկությամբ: Որոշման ընդունման դեպքում համարվում է, որ վարչապետը հրաժարական է ներկայացրել³: Ընդ որում՝ վարչապետին անվստահություն կարող է հայտնվել նրա նշանակումից ոչ շուտ, քան մեկ տարի հետո: Եթե վարչապետին անվստահություն հայտնելու մասին Ազգային ժողովի որոշման նախագիծը չի ընդունվում, ապա նման նախագիծ կարող է ներկայացվել ոչ շուտ, քան վեց ամիս հետո: Արտակարգ կամ ռազ-

¹ Եթե Ազգային ժողովը կառավարությանն անվստահություն չի հայտնում, ապա պետական բյուջեն՝ կառավարության կողմից ընդունված ուղղումներով, համարվում է հաստատված:

² Կառավարությունը Հանրապետության նախագահին ներկայացնում է իր հրաժարականը նաև կառավարությանը վստահություն չհայտնվելու օրը (Նախագծի հոդ. 158):

³ Նախագծի 149-րդ հոդվածի 2-4-րդ մասերի դրույթները նշված դեպքում կիրառելի չեն:

մական դրության ժամանակ նման որոշման նախագիծ չի կարող ներկայացվել կամ քննարկվել:

Օրենսդիր մարմնի կողմից կառավարության ղեկավարին անվստահություն հայտնելու հարցի հետ կապված, ամփոփ դիտարկենք արտասահմանյան որոշ պետություններում գործող սահմանադրական կարգավորումները: Այսպես, օրինակ, Գերմանիայի Հիմնական օրենքի համաձայն՝ Բունդեսթագը կարող է անվստահություն հայտնել դաշնային կանցլերին՝ իր անդամների ձայների մեծամասնությամբ ընտրելով նոր կանցլերի և դիմել դաշնային նախագահին գործող կանցլերին պաշտոնանկ անելու խնդրանքով: Դաշնային նախագահը պարտավոր է բավարարել այդ խնդրանքը և կանցլերի պաշտոնում նշանակել Բունդեսթագի կողմից ընտրված անձին (հոդ. 67)¹: Բացի այդ, եթե դաշնային կանցլերի՝ իրեն վստահություն հայտնելու մասին առաջարկությունը չի ընդունվում Բունդեսթագի անդամների ձայների մեծամասնությամբ, ապա դաշնային նախագահը դաշնային կանցլերի առաջարկությամբ կարող է քսանմեկօրյա ժամկետում արձակել Բունդեսթագը: Ընդ որում՝ Բունդեսթագը չի կարող արձակվել՝ սկսած այն պահից, երբ իր անդամների ձայների մեծամասնությամբ ընտրում է դաշնային այլ կանցլերի (հոդ. 68)²:

Հունգարիայի Սահմանադրությամբ ամրագրված է, որ վարչապետին անվստահություն հայտնելու մասին գրավոր առաջարկություն կարող է ներկայացվել խորհրդարանի անդամների առնվազն 1/5-րդի կողմից, որոնք առաջադրում են վարչապետի թեկնածու: Խորհրդարանն, իր անդամների ձայների մեծամասնությամբ հավանություն տալով առաջարկությանը, անվստահություն է հայտնում վարչապետին, իսկ վարչապետի պաշտոնում առաջադրված թեկնա-

¹ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս Савельева Е. В. Современный парламент: теория и практика деятельности парламентов в зарубежных странах // Российский парламентаризм: история и современность, Астрахань, 2007, էջ 59:

² Նկատի ունենալով Գերմանիայի Հիմնական օրենքի այն դրույթը, որի համաձայն՝ դաշնային նախարարի լիազորություններն ավարտվում են նաև դաշնային կանցլերի լիազորությունների ցանկացած հիմքով դադար(եց)ման դեպքում (հոդ. 69)՝ կարելի է փաստել, որ դաշնային կանցլերի լիազորությունների դադարումը կամ դադարեցումը հանգեցնում է դաշնային կառավարության լիազորությունների դադարմանը, քանզի դաշնային կառավարությունը կազմված է դաշնային կանցլերից և նախարարներից:

ծուն համարվում է ընտրված: Բացի այդ, անվստահության գործընթաց կարող է նախաձեռնել վարչապետը: Այդ դեպքում խորհրդարանը վարչապետին անվստահություն է հայտնում, եթե վարչապետի կողմից առաջարկված քվեարկության արդյունքներով դրա մասնակիցների մեծամասնությունը չեն աջակցում վարչապետին: Վարչապետը կարող է առաջարկել կառավարության կողմից ներկայացված առաջարկության կապակցությամբ քվեարկությունը համարել անվստահության քվեարկություն: Եթե այդպիսի առաջարկությունը չի արժանանում խորհրդարանի հավանությանը, ապա խորհրդարանը պետք է անվստահություն հայտնի վարչապետին¹:

Մի շարք պետությունների չիմնական օրենքներով նախատեսված է խորհրդարանի կողմից նաև կառավարության անդամին անվստահություն հայտնելու հնարավորությունը: Ընդ որում, այդ կապակցությամբ միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ խորհրդարանական վերահսկողության նշված ձևը հատուկ է առավելապես խորհրդարանական կառավարման ձև ունեցող պետություններին: Այսպես, օրինակ, Էստոնիայի Սահմանադրության 97-րդ հոդվածի համաձայն՝ Պետական ժողովը նախարարին անվստահություն հայտնելու մասին որոշումն ընդունում է իր անդամների ձայների մեծամասնությամբ: Այդպիսի նախաձեռնությամբ կարող են հանդես գալ Պետական ժողովի անդամների առնվազն 1/5-րդը՝ գրավոր պահանջ ներկայացնելով Պետական ժողովի նիստում: Նախարարին անվստահություն հայտնելու դեպքում Պետական ժողովի նախագահն այդ մասին տեղեկացնում է Հանրապետության Նախագահին, որը համապատասխան նախարարին ազատում է զբաղեցրած պաշտոնից:

Սլովակիայի Սահմանադրության 116-րդ հոդվածով սահմանված է, որ խորհրդարանի կողմից կառավարության անդամին անվստահություն հայտնելու դեպքում Հանրապետության Նախագահը հետ է կանչում նրան: Կառավարության անդամի հետևանքի դեպքում Հանրապետության Նախագահն է որոշում, թե կառավարու-

¹ Конституция Венгрии от 25 апреля 2011 года (вступила в силу 01.01.2012 г.), «Խորհրդարանը», պարագրաֆ 21: Օրենսդիր մարմնի կողմից կառավարության ղեկավարին անվստահություն հայտնելու հնարավորությունն ամրագրված է մի շարք այլ պետությունների Սահմանադրություններով (Բուլղարիա (հոդ. 89), Էստոնիա (հոդ. 97), Լիտվա (հոդ. 67), Լատվիա (59) և այլն):

յան որ անդամն է ժամանակավորապես կատարելու նրա պարտականությունները:

Խորհրդարանի կողմից կառավարության անդամին անվստահություն հայտնելու հնարավորությունն ամրագրված է նաև Լիտվայի (Սահմանադրության 67-րդ հոդված), Լատվիայի (Սահմանադրության § 59) և մի շարք այլ պետությունների Սահմանադրություններով:

Մեր համոզմամբ, օրենսդիր մարմնի կողմից կառավարության անդամին անվստահություն հայտնելու հնարավորության ամրագրումը սահմանադրական մակարդակում կնպաստի ինչպես կառավարության՝ որպես գործադիր իշխանության բարձրագույն կոլեգիալ մարմնի, այնպես էլ դրա առանձին անդամի՝ խորհրդարանի առջև հաշվետվողականության և այդ համատեքստում վերջինիս «զգոնության» մակարդակի բարձրացմանը: Օրենսդիր մարմնի կողմից կառավարության անդամին անվստահություն հայտնելը հանգեցնում է բացառապես վերջինիս լիազորությունների դադարեցմանը, այլ ոչ թե վարչապետի (կառավարության) հրաժարականին, ինչը, մի կողմից, չի խոչընդոտում կառավարության բնականոն գործունեությանը, մյուս կողմից, հանդիսանում է համապատասխան ոլորտում արձանագրված թերացումները և բացթողումները շտկելուն, լրացնելուն ուղղված քայլեր ձեռնարկելուն դրդող կարևորագույն գործիք: Գտնում ենք, որ խորհրդարանի կողմից կառավարության անդամին քաղաքական պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորության սահմանադրական ամրագրումը մեծապես կնպաստի կառավարության՝ որպես կոլեգիալ մարմնի, գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը¹:

Հայաստանի Հանրապետությունում խորհրդարանի առջև կառավարության քաղաքական պատասխանատվությունն ընդգծող սահմանադրական կարևորագույն դրույթ կարող է դառնալ կառավարության կողմից Ազգային ժողովին տարեկան զեկույցի ներկա-

¹ Հատկանշական է, որ Ազգային ժողովի խմբակցությունների՝ կառավարության անդամներին գրավոր հարցապնդումներով դիմելու իրավունքի իրացման հետ կապված, Նախագծի 113-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված է, որ հարցապնդման արդյունքով Ազգային ժողովը կարող է առաջարկել վարչապետին քննարկել կառավարության առանձին անդամի հետագա պաշտոնավարման հարցը:

յացման պարտականությունը: Նախագծի 156-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր տարվա համար Կառավարությունը զեկույց է ներկայացնում Ազգային ժողով իր ծրագրի կատարման ընթացքի և արդյունքների մասին: Կառավարության ծրագրի՝ Ազգային ժողով ներկայացման, դրա քննարկման և քննարկման արդյունքների վերաբերյալ դրույթներ են բովանդակվում գործող Սահմանադրության 55-րդ (կետ 4), 74-րդ, 74.1-րդ (մաս 1), ինչպես նաև Նախագծի 130-րդ, 151-րդ և 158-րդ հոդվածում¹: Կառավարության ծրագրին հավանություն տալու ընթացակարգը կոնկրետացված է «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ օրենքի 106-րդ հոդվածով:

Կառավարության կողմից իր գործունեության արդյունքների վերաբերյալ օրենսդիր մարմնին զեկույցների (հաշվետվությունների) ներկայացման պարտականությունն ամրագրված է արտասահմանյան մի շարք պետությունների Սահմանադրություններում (Ռումինիա (հոդ. 106), Խորվաթիա (հոդ. 111), Ռուսաստանի Դաշնություն (հոդ. 114, կետ «ա») և այլն):

Հարկ է նշել, որ կառավարության կողմից տարեկան զեկույցի (հաշվետվության) ներկայացումն օրենսդիր մարմնին չպետք է լինի ինքնանպատակ: Չափազանց կարևոր է դրա թեմատիկայի հստակ կանխորոշումը սահմանադրական կամ օրենսդրական մակարդակում: Այդ առումով, ընդունելի ենք համարում Նախագծի 156-րդ հոդվածում տեղ գտած այն ձևակերպումը, որի համաձայն. «...Կառավարությունը զեկույց է ներկայացնում Ազգային ժողով իր ծրագրի կատարման ընթացքի և արդյունքների մասին (ընդգծումը մերն է)»:

Քննարկվող հարցի կապակցությամբ՝ դիտարկենք արտասահմանյան որոշ պետություններում գործող կարգավորումները: Այսպես՝ Ռումինիայի Սահմանադրության համաձայն՝ վարչապետը խորհրդարանի ստորին կամ վերին պալատին է ներկայացնում կառավարության քաղաքականության վերաբերյալ հաշվետվություններ և հայտարարություններ, որոնք քննարկվում են առաջնահերթ կարգով: Դրա հետ մեկտեղ, Սահմանադրության 113-րդ հոդվածով ամրագրված է, որ կառավարությունը կարող է խորհրդարանի պալատների առջև պատասխանատվություն ստանձնել դրանց համա-

¹ ՀՀ Նախագահին ընդունում է կառավարության հրաժարականը կառավարության ծրագրին հավանություն չտալու օրը:

տեղ նիստում՝ նաև ընդհանուր քաղաքականության վերաբերյալ հայտարարության կապակցությամբ: Կառավարությունը հրաժարական է տալիս այդ կապակցությամբ նրան անվստահություն հայտնելու մասին բանաձևի ընդունման դեպքում: Հակառակ պարագայում, ընդհանուր քաղաքականության վերաբերյալ հայտարարությունը պարտադիր է դառնում կառավարության համար: Սահմանադրության նշված դրույթների վերլուծությունը հիմք է տալիս եզրահանգելու, որ կառավարության քաղաքականության վերաբերյալ հաշվետվությունների և հայտարարությունների քննարկումները խորհրդարանի համապատասխան պալատում կարող են առաջ բերել քաղաքական հետևանքներ կառավարության համար¹:

Բսկ, օրինակ, Խորվաթիայի Սահմանադրության 111-րդ հոդվածով ամրագրված է, որ կառավարության ղեկավարը, նրա տեղակալները և կառավարության անդամները կոլեկտիվ պատասխանատվություն են կրում կառավարության որոշումների կատարման համար, ինչպես նաև անձնական պատասխանատվություն՝ իրենց հանձնարարված ոլորտների համար: Այդ կապակցությամբ, խորհրդարանի կանոնակարգի 111-րդ հոդվածում հստակորեն կանխորոշված են այն հիմնական հարցերը, որոնց վերաբերյալ կառավարությունն ամենամյա հաշվետվություն է ներկայացնում խորհրդարանին՝ իրականացվող քաղաքականության, ինչպես նաև օրենքների և խորհրդարանի այլ ակտերի կատարման վերաբերյալ: Կանոնակարգի 112-րդ և 113-րդ հոդվածները այդ կապակցությամբ կառավարության կողմից հաշվետվության ներկայացումը խորհրդարանին կապում են խորհրդարանի կողմից կառավարությանը կամ առանձին նախարարների վստահություն կան անվստահություն հայտնելու հետ: Ընդ որում, խորհրդարանի կանոնակարգի 114-րդ հոդվածի համաձայն՝ եթե խորհրդարանը վստահություն է հայտնում կառավարությանը, ապա նույն հարցին հնարավոր է անդրադառնալ ոչ շուտ, քան 6 ամիս հետո²: Համանման դրույթներ է բովանդակում

¹ Այդ կապակցությամբ, տե՛ս Ռումինիայի Սահմանադրության 112-րդ հոդվածը, որը վերաբերում է կառավարությանն անվստահություն հայտնելու մասին բանաձևին:

² St u Закон Республики Хорватия от 14 января 2002 г., NN. 6/2002 «Статус Государственного Сабора Хорватии» / Standing Orders of the Croatian Parliament, January 2002 (NN. 6/2002), <http://www.sabor.hr.>:

Ուկրաինայի Գերագույն Ռադայի կանոնակարգի 228-րդ հոդվածի 7-րդ մասը, որի համաձայն՝ եթե ամենամյա հաշվետվության ներկայացումից հետո նախարարների կաբինետի գործունեությունն անբավարար է գնահատվում, ապա Գերագույն Ռադան իրավասու է ընդունել նախարարների կաբինետին անվստահություն հայտնելու մասին բանաձև՝ առանց նշված հարցն օրակարգ լրացուցիչ ընդգրկելու¹:

Սույն հիմնախնդրի հետ կապված, կարևորում ենք ՀՀ կառավարության տարեկան զեկույցի քննարկման արդյունքներով Ազգային ժողովի կողմից կառավարության գործունեության արդյունքներին իրավական և քաղաքական գնահատական տալու հնարավորություն նախատեսող դրույթների ամրագրումն օրենսդրական մակարդակում՝ նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ կառավարության հաշվետվողականությունն օրենսդրի առջև սովորաբար ենթադրում է ոչ միայն սոսկ տեղեկատվության ներկայացում, որը կոնկրետ դեպքում արտացոլվելու է կառավարության տարեկան զեկույցում, այլև դրա քննարկում, սովորաբար՝ հարց ու պատասխանի միջոցով և քննարկման արդյունքներով կառավարության գործունեության արդյունքների գնահատում: Տվյալ դեպքում խորհրդարանի գնահատականը կարող է դրսևորվել կառավարությանը կամ վարչապետին անվստահություն հայտնելով: Այդ կապակցությամբ, օրենսդրական լուծումներ մշակելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև Նախագծի 87-րդ հոդվածի այն դրույթները, որոնց համաձայն՝ պետության քաղաքականության նպատակների իրագործումը (հոդ. 86) նաև պետա-

¹ Ст. 7 Закона Украины от 10 февраля 2010 г., № 1861-VI, «О регламенте Верховной Рады Украины» // Ведомости Верховной Рады Украины, 2010, № 14-15, № 16-17: Լիտվայի Սեյմի Ստատուտի 207-րդ հոդվածին համապատասխան՝ յուրաքանչյուր տարի (մինչև մարտի 31-ը) կառավարությունը պարտավոր է իր գործունեության վերաբերյալ ամենամյա հաշվետվություն ներկայացնել: Վարչապետի կողմից հաշվետվությունը ներկայացնելիս՝ Սեյմի նիստին պարտավոր են ներկա գտնվել բոլոր նախարարները, որոնք պարտավոր են պատասխանել Սեյմի անդամների հարցերին: Այդ կապակցությամբ քննարկումների ավարտից հետո Սեյմն իրավասու է ընդունել համապատասխան բանաձև (Статут Сейма Литовской Республики от 17 февраля 1994 г., N I-399, Вильнюс (с изм. и доп. от 25 марта 2010 г.), http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=368821):

կան մարմինների (տվյալ դեպքում՝ կառավարության) պարտականությունն է, և կառավարության տարեկան զեկույցի շրջանակներում տեղեկատվություն է ներկայացվելու վերոնշյալ նպատակների իրագործման վերաբերյալ:

Տարգյան Մերի

Аспирант кафедры Конституционного права ЕГУ

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ ПАРЛАМЕНТСКОГО КОНТРОЛЯ НАД ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТЬЮ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

В рамках данной статьи отражена проблема совершенствования механизмов парламентского контроля над исполнительной властью, учитывая также обстоятельство перехода к форме парламентского правления по результатам конституционной реформы. В частности, речь идет об институте интерпелляции с точки зрения повышения эффективности его действенности, о проблеме выражения вотума недоверия Премьер-министру Национальным Собранием в контексте внедрения новых форм парламентского контроля над Правительством на конституционном уровне, целесообразности закрепления конституционных механизмов выражения вотума недоверия члену Правительства, а также проблеме представления Правительством годового доклада Национальному Собранию и по результатам его обсуждения возможности правового закрепления положений о даче Парламентом правовой и политической оценки результатам деятельности Правительства.

В этой связи, также по результатам изучения международного опыта, представлены возможные направления совершенствования конституционно-правовых механизмов в вышеупомянутых сферах.

GUIDELINES ON IMPROVEMENT OF MECHANISMS OF PARLIAMENTARY CONTROL OF THE EXECUTIVE AUTHORITY IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

In the frames of this article there is provided an overview of the problem of improvement of the mechanisms of parliamentary control of the executive authority, taking into account the circumstance of transition to a parliamentary government form, provided for as a result of constitutional alteration thereupon. Particularly, there is provided an overview of the interpellation institution, from the point of view of its application effectiveness improvement; the problem of expressing no-confidence by the National Assembly to the Prime-minister, in the scope of implementation of new forms of parliamentary control at a constitutional level; the question of expedience of laying down the constitutional mechanisms to impeach the credibility of a separate member of the Government; the problem of legal establishment of regulations providing the annual report presentation by the Government to the National Assembly and the possibility of legal and political assessment of the results of the Government's activities by the National Assembly upon discussion of the report. In this connection, having also studied the international experience, there has been made an attempt to outline the main directions for the improvement of the constitutional mechanisms in the mentioned spheres.

Բանալի բառեր՝ Մահամանադրություն, Ազգային ժողով, կառավարություն, խորհրդարանական վերահսկողություն, հարցապնդում, վարչապետ, կառավարության անդամ, վստահության հարց, անվստահություն, տարեկան զեկույց:

Ключевые слова: Конституция, Национальное Собрание, Правительство, парламентский контроль, интерпелляция, Премьер-министр, член Правительства, вопрос о доверии, недоверие, годовой доклад.

Keywords: Constitution, National Assembly, Government, parliamentary control, interpellation, Prime-minister, member of the Government, vote of confidence, no-confidence, annual report.

**ԹԱՓԱՌԱՇՐՋԻԿ ԱՆՁԱՆՑ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՎԱՐՉԱԿԱՆ
ՀԱՐԿԱԴՐԱՆՔԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԱՐԴԻ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ**

Անձնական ազատության և անձեռնմխելիության իրավունքի սահմանադրական նորմերը, մեր կարծիքով, համահունչ են «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածին և բխում են Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային դատական ակտերում արտացոլված իրավական դիրքորոշումներից: Մասնավորապես, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 16-րդ հոդվածը, ի թիվս այլ հիմքերի, ազատությունից զրկելու իրավական հնարավորություն է նախատեսում վարակիչ հիվանդությամբ տառապող, հոգեկան հիվանդ, գինեմոլ, թմրամոլ և թափառաշրջիկ անձանց նկատմամբ: Ընդ որում, այն պետք է պայմանավորված լինի վերջիններից բխող հասարակական վտանգը կանխելու անհրաժեշտությամբ: Վերը նշված անձանց պարագայում ընդհանուրն այն է, որ գործ ունենք հասարակության որոշակի խոցելի շերտի ներկայացուցիչների հետ, որոնք վտանգ են ներկայացնում ոչ միայն հասարակության համար, այլև իրենց կենսակերպով կարող են վտանգել սեփական կյանքն ու առողջությունը: Նրանք, որպես կանոն, օբյեկտիվ պատճառներով ի վիճակի չեն անձամբ իրականացնել իրենց իրավունքները, ինչի արդյունքում հայտնվում են խոցելի իրավիճակում, և այս առումով ավելի է կարևորվում միջամտության տեսքով պետության աջակցությունը:

Միջազգային պրակտիկայում ընդունված է թափառաշրջիկ համարել այն անձանց, ովքեր չունեն բնակության մշտական վայր, գոյության միջոցներ և որոշակի զբաղմունք կամ մասնագիտություն²:

¹ ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Վ. Ալվազյան:

² Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի «De Wilde, Ooms and Versyp («Vagrancy») v. Belgium» գործը (Գանգատներ թիվ 2832/66, 2835/66, 2899/66, 18.06.1971 թ.):

Թափառաշրջիկ անձանց կարգավիճակի, մասնավորապես՝ նրանց նկատմամբ հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու հիմքերի ու սահմանների առնչությամբ պետությունների իրավական մոտեցումները տարբերվում են: Կան երկրներ, որտեղ թափառաշրջիկության որոշ, առավել վտանգավոր դրսևորումներ քրեորեն պատժելի են: Օրինակ՝ ԱՄՆ-ում քրեականացված են թափառաշրջիկության առավել ագրեսիվ տեսակները, ինչպիսին է, օրինակ, «կաշուն մուրացկանությունը»¹: Կանադայում ևս քրեական պատասխանատվություն է նախատեսված թափառաշրջիկության համար: Սակայն այստեղ թափառաշրջիկ եզրույթը տարբերվում է դասական բնորոշումներից: Մասնավորապես՝ Կանադայում թափառաշրջիկ է համարվում յուրաքանչյուր ոք, ով ամբողջությամբ կամ մասամբ իր գոյությունն ապահովում է մոլեխաղերի կամ հանցագործության միջոցով և չունի օրինական մասնագիտություն կամ նախկինում դատապարտվել է Քրեական օրենսգրքի առանձին հոդվածներով, որոնք պատասխանատվություն են նախատեսում լուրջ անձնական վնասի համար, և մուրացկանությամբ են զբաղվում դպրոցների մերձակայքում, խաղահրապարակներում, հանրային զբոսայգիներում կամ ծովափնյա տարածքներում²: Գերմանիայի քրեական օրենսգրքը ևս ի սկզբանե պատժելի էր համարում մուրացկանությունն ու թափառաշրջիկությունը: Թափառաշրջիկության համար անձին սպառնում էր մինչև վեա ամիս ժամկետով ազատազրկում: Սակայն հետագայում՝ 1947 թ., քրեաիրավական բարեփոխումների շրջանակներում կատարված փոփոխությունների արդյունքում նշված արարքներն ապաքրեականացվեցին³: Բոլոր դեպքերում ներկայումս պետությունների մեծ մասը փոխել է այդ երևույթի նկատմամբ իր վերաբերմունքը՝ համարելով, որ այն ոչ միայն խախտում է անձնական ազատության և անձեռնմխելիության իրավունքը, այլև որոշ դեպքերում հակասում է

¹ Տե՛ս Լուիզիանա նահանգի Քրեական օրենսգրքը, հոդվ. 107, <http://law.justia.com/codes/louisiana/2011/rs/title14/rs14-107>:

² Տե՛ս Կանադայի 1985 թ. Քրեական օրենսգրքի 179-րդ հոդվածը: <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/page-96.html#docCont>:

³ Տե՛ս Bettelei und Landstreicherei im Grossherzogtum Baden und im Königreich Württemberg, Reinhard Güll, Statistisches Monatsheft Baden-Württemberg 12/2013, http://www.statistik.baden-wuerttemberg.de/veroeffentl/Monatshefte/PDF/Beitrag13_12_09.pdf: Strafgesetzbuch von BRD, §361:

յուրաքանչյուրի՝ ազատ տեղեաշարժվելու և բնակավայր ընտրելու իրավունքին: Օրինակ՝ 2010 թ. Ուկրաինայի Սահմանադրական դատարանն անձնական ազատության և անձեռնմխելիության, ինչպես նաև ազատ տեղաշարժվելու և բնակավայր ընտրելու իրավունքների պահանջներին հակասող ճանաչեց թափառաշրջիկության հիմքով անձին ձերբակալելու և ազատությունից զրկելու ոստիկանության մարմնի իրավասությունը:

Եվ չնայած այն հանգամանքին, որ ներկայումս նկատվում է թափառաշրջիկություն երևույթի նկատմամբ պետությունների վերաբերմունքը մեղմացնելու միտում, այդուհանդերձ, նշված հանգամանքը չի վերացնում թափառաշրջիկ անձանց նկատմամբ հարկադրանքի կիրառման և ազատությունից զրկելու անհրաժեշտությունը:

«Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի (այսուհետ՝ Կոնվենցիա) 5-րդ հոդվածը, որպես անձնական ազատության և անձեռնմխելիության իրավունքից բացառություն, նշում է անձանց օրինական կալանքի վերցնելը՝ վարակիչ հիվանդությունների տարածումը կանխելու նպատակով, ինչպես նաև հոգեկան հիվանդներին, գինեմոլներին կամ թմրամոլներին կամ թափառաշրջիկներին օրինական կալանքի վերցնելը: Սակայն ՀՀ Սահմանադրությունը, ի տարբերություն Կոնվենցիայի, սահմանել է ազատությունից զրկելու նպատակը, այն է՝ նշված անձանցից բխող հասարակական վտանգը վերացնելու անհրաժեշտությունը: Այսինքն՝ ելակետ է ընդունվել այն, որ թափառաշրջիկ անձինք ինքնին կարող են հասարակական վտանգ չներկայացնել: Մինչդեռ, ինչպես ցույց է տալիս տալիս միջազգային փորձը, հարկադրանքի կիրառման անհրաժեշտություն կարող է առաջանալ անկախ այդպիսի վտանգից՝ նաև սեփական շահերի պաշտպանության նպատակով:

Թափառաշրջիկ անձանց մասով Եվրոպական դատարանի նախադեպային պրակտիկան հարուստ չէ, այդուհանդերձ, վարակիչ կամ հոգեկան հիվանդների, գինեմոլների և թմրամոլների մասին Եվրոպական դատարանի պրակտիկան, որոշ վերապահումներով, թույլ է տալիս համապատասխան հետևություններ անել նաև թափառաշրջիկ անձանց վերաբերյալ: Պայմաններից մեկը, որը կարող է հիմք հանդիսանալ թափառաշրջիկ անձանց նկատմամբ սահմանափակումներ կիրառելու համար, վերջիններիս հասարակական

վտանգավորությունն է, ընդ որում, զուտ թափառաշրջիկությամբ զբաղվելու փաստն ինքնին հիմք չէ ազատությունից զրկելու համար: Եվրոպական դատարանը նշում է, որ Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածով նախատեսված անձանց թույլատրվում է զրկել ազատությունից բուժման կամ սոցիալական քաղաքականությամբ պայմանավորված նկատառումներով կամ բժշկական կամ սոցիալական ցուցումների հիմքով¹: Ազատությունից զրկելը բացառապես անձին մեկուսացնելու նպատակով հակասում է Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի պահանջներին, մյուս կողմից, հասարակական վտանգավորության առկայությունը որոշելու համար ամեննին պարտադիր չէ, որ թափառաշրջիկությունը՝ որպես պատժելի արարք, նախատեսված լինի օրենքով: Այդ մասին է վկայում Եվրոպական դատարանի մոտեցումը թմրամոլ և գինեմոլ անձանց դեպքում: Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի համաձայն՝ գինեմոլ (алкоголик) եզրույթը չի ենթադրում բացառապես սպիրտային խմիչքներից կախվածություն: Ավելին, պարտադիր չէ անձի՝ որպես գինեմոլ ախտորոշման առկայությունը: «Գինեմոլ» եզրույթը ներառում է այն անձանց, որոնց վարքագիծն ու գործունեությունն ալկոհոլ օգտագործած վիճակում վտանգ է ներկայացնում հասարակության կամ հենց իր համար²: Մա նշանակում է, որ վարչական մարմինն իրավասու չէ հարկադրանք կիրառել և ազատությունից զրկել անձին՝ զուտ ալկոհոլային հարբածության վիճակում գտնվելու պատճառով: Այստեղ վճռորոշն այն վտանգն է, որը ներկայացնում է անձն ալկոհոլային հարբածության վիճակում: Նույն մոտեցումը, կարծում ենք, կիրառելի է նաև թափառաշրջիկ անձանց նկատմամբ: Թափառաշրջիկության պարագայում գործում է այն կանխավարկածը, որ այն հանրորեն վտանգավոր չէ, սակայն առանձին դեպքերում այն կարող է վտանգավոր դրսևորումներ ձեռք բերել՝ նպաստել հանցագործությունների կամ վարչական զանցանքների կատարմանը կամ առաջացնել հասարակական կարգին սպառնացող այլ բացասական դրսևորումներ:

Այսպիսով՝ ազատությունից զրկելու նշված իրավական հիմքը

¹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի «Witold Litwa v. Poland» գործը, կետ 60 (Գանգատ թիվ 26629/95, 04.04.2000 թ.):

² Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի «Witold Litwa v. Poland» գործը (Գանգատ թիվ 26629/95, 04.04.2000 թ.):

չի ներառում զուտ թափառաշրջիկ, գինեմոլ կամ թմրամոլ լինելու հանգամանքը. ազատությունից զրկելը կարող է իրավաչափ համարվել միայն վերջիններից բխող հասարակական վտանգը կանխելու անհրաժեշտություն առաջանալու պարագայում:

Հաջորդ պայմանը, որը կարող է հիմք հանդիսանալ թափառաշրջիկ անձանց նկատմամբ հարկադրանք կիրառելու համար, մասնավոր շահերի պաշտպանությունն է: «Litwa v. Poland» գործով Եվրոպական դատարանը նշում է, որ այն անձինք, որում վարքագիծը և գործունեությունն ակոհող օգտագործած վիճակում վտանգ է ներկայացնում հասարակական կարգին կամ հենց իր համար, կարող են ազատությունից զրկվել հանրության կամ սեփական շահերի պաշտպանության նպատակով, ինչպիսիք են առողջությունը և անձնական անվտանգությունը¹: Եվրոպական դատարանը համաձայն է դիրքորոշում է արտահայտել նաև հոգեկան հիվանդ անձանց վերաբերյալ: Հոգեկան հիվանդ անձի հարկադիր մեկուսացումն, ըստ Եվրոպական դատարանի՝ ուղղված է ոչ միայն հասարակության, այլև հենց տվյալ անձի շահերի պաշտպանությանը, որն առողջական վիճակի պատճառով կարող է վնասել նաև ինքն իրեն: Հոգեկան հիվանդության բնույթը և աստիճանը պետք է լինեն այնպիսին, որ արդարացնեն անձի հարկադիր հոսպիտալացումը: Դրանով է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ հոգեկան հիվանդ անձի մեկուսացումը վերջինիս պետք է հետապնդի առավելագույն բուժելու նպատակ²:

Միաժամանակ, եթե հոգեկան հիվանդ, թմրամոլ և գինեմոլ անձանց պարագայում հանրության կամ մասնավոր շահերի պաշտպանությունը պահանջում է անձի լիակատար մեկուսացում հասարակությունից, որը հավասարազոր է ազատությունից զրկելուն, ապա նույնը չի կարելի ասել թափառաշրջիկ անձանց մասին այն դեպքում, երբ հարկադրանքի կիրառումը հետապնդում է վերջիններիս շահերի պաշտպանության նպատակներ: Եվրոպական դատարանը ազատությունից զրկելը տարանջատում է տեղաշարժվելու ազատության սահմանափակումից: Վերջիններիս նկատմամբ Կոնվեն-

¹ Տե՛ս նույն գործը:

² Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի «Winterwerp & Varbanov v. Bulgaria» գործը (Գանգատ թիվ 31365/96, 05.10. 2000 թ.):

ցիայի 5-րդ հոդվածի դրույթները կիրառելի չեն: Դրանց միջև տարբերությունը կայանում է ոչ թե կիրառվող միջոցների բնույթում, այլ դրանց խստության աստիճանի մեջ: Յուրաքանչյուր դեպքում գործի հանգամանքները պետք է մանրամասն ուսումնասիրվեն: Սակայն կան որոշակի չափանիշներ, ինչպիսիք են՝ կիրառվող միջոցների ձևը, տևողությունը, ազդեցությունը և իրականացման եղանակները: Մասնավորապես՝ առանձնացվում են հետևյալ կետերը՝

- հարկադրանքի միջոցների խստությունը,
- մեկուսացման տարածքը (որքան փոքր է տարածքը, այնքան մեծ է հավանականությունը, որ կիրառվող միջոցները կընկալվեն, որպես ազատությունից զրկում), ինչպես նաև խստության ռեժիմը,
- հսկողական միջոցառումների իրականացման հաճախականությունը և դրանցով պատճառվող անհանգստության աստիճանը,
- արտաքին աշխարհի հետ թույլատրելի կապերի աստիճանը և դրանց նկատմամբ վերահսկողությունը,
- այդպիսի միջոցների կիրառման տևողությունը¹:

Այսպես, թափառաշրջիկ անձանց տեղավորումը կացարաններում, որը, որպես կանոն, ժամանակավոր բնույթ է կրում և չի ենթադրում արտաքին աշխարհի հետ վերջիններիս շփումների վերահսկում, չի կարող հավասարեցվել դասական իմաստով ազատությունից զրկելու հետ: Նման դեպքերում ուժի կիրառումն ուղղված է ազատության որոշակի սահմանափակմանը:

Այսպիսով, Կոնվենցիան թույլատրում է զրկել ազատությունից ոչ միայն այն դեպքում, երբ անձը վտանգ է ներկայացնում հասարակության անվտանգությանը, այլև երբ ազատությունից զրկելը պայմանավորված է մասնավոր շահերը պաշտպանելու անհրաժեշտությամբ: Հետևաբար՝ ՀՀ Սահմանադրության 16-րդ հոդվածով նախատեսված՝ հասարակական վտանգը կանխելու անհրաժեշտությունը չի ամբողջացնում նույն հոդվածում նշված անձանց, այդ թվում՝ թափառաշրջիկների նկատմամբ ուժ կիրառելու և ազատությունից զրկելու իրավաչափ նպատակները: Թերևս այդ խնդիրը փորձ է արվել լուծել ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծով, որտեղ որպես անձնական ազատության և անձեռնմխելիության ի-

¹ St' u Council of Europe, Право на свободу и личную неприкосновенность в рамках Европейской конвенции о защите прав человека (статья 5), руководство для юристов, 2007թ., կետ 2.1:

րավունքից բացառություն, նշվել է հոգեկան հիվանդ, գինեմոլ և թմրամոլ անձանցից բխող վտանգը վերացնելու անհրաժեշտությունը: Մյուս կողմից՝ ներկայումս ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից հավանության արժանացած ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծով բացառվել է թափառաշրջիկ անձանցից բխող վտանգը վերացնելու հիմքով նրանց նկատմամբ ուժ կիրառելու և ազատությունից զրկելու իրավական հնարավորությունը:

Առաջին հայացքից կարող է թվալ, որ թափառաշրջիկ անձանց ազատությունից զրկելու իրավական հիմքի բացառումը մարդասիրական բնույթ է կրում: Սակայն ՀՀ Սահմանադրության 16-րդ հոդվածից թափառաշրջիկ անձանց ազատությունից զրկելու իրավական հնարավորության բացառումը ոչ միայն թույլ չի տալիս կանխել վերջիններից բխող հասարակական վտանգը, այլև անհրաժեշտության դեպքում իրականացնել իրենց իսկ շահերի պաշտպանությունը: Խնդիրը նրանում է, թե արդյո՞ք պետությունը պարտավոր է իր նախաձեռնությամբ միջոցներ ձեռնարկել թափառաշրջիկ անձանց առանձին իրավունքների պաշտպանության ուղղությամբ:

Ընդ որում, խնդիրը հարկ է քննարկել նաև կյանքի և սոցիալական իրավունքների՝ առողջության պահպանման, բնակարանային ապահովման իրավունքների համատեքստում: Եթե հարցը քննարկենք սոցիալական իրավունքների՝ առողջության պահպանման իրավունքի, բնակարանի իրավունքի համատեքստում, ապա այստեղ սոցիալական իրավունքների ապահովման հարցում պետության պարտավորվածության աստիճանը, հիմնական այլ իրավունքների համեմատ, առավել ցածր է: Սոցիալական իրավունքների ապահովումը անմիջականորեն պայմանավորված է պետության ֆինանսական հնարավորություններով: Այդ պատճառով էլ սոցիալական իրավունքներին հաճախ հիմնական իրավունքի կարգավիճակ չի տրվում. դրանք հիմնական օրենքներում ամրագրվում են որպես սոցիալական նպատակներ կամ սոցիալական մտադրություններ, որոնց իրականացմանը պետությունը պետք է աստիճանաբար հասնի¹: Այս առումով «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագիրը պետություններին

¹ Stéu «Права человека и основные свободы, на защиту которых направлена конституционная жалоба: вариативность подходов», М. Гултай, Конституционное правосудие, 2(60)13:

պարտավորեցնում է իրենց առկա միջոցների շրջանակներում աստիճանաբար ապահովել դաշնագրում ճանաչված իրավունքների իրականացումը: Մակայն, եթե առանձին սոցիալական իրավունքների ապահովումից կախված է հիմնական ճանաչված կյանքի իրավունքը, կարծում ենք՝ սոցիալական հոչակված պետությունները պետք է առանձին նվազագույն պայմաններ երաշխավորեն յուրաքանչյուրի համար:

Թեև Եվրոպական դատարանը Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածով նախատեսված կյանքի իրավունքի շրջանակներում բժշկական ծառայությունների իրավունքին վերաբերող դիմումներ չի ստացել, սակայն Մարդու իրավունքների հարցերով Եվրոպական հանձնաժողովը նախկինում ընդունել է մի շարք որոշումներ, որոնք հիմք են տալիս ենթադրելու, որ ապագայում բժշկական ծառայությունների իրավունքը Եվրոպական դատարանում կարող է քննարկման առարկա դառնալ կյանքի իրավունքի շրջանակներում: Օրինակ՝ «Association X v. UK» գործով, որտեղ դիմողները դժգոհել են առողջապահության ոլորտի թերություններից, Մարդու իրավունքների հարցերով Եվրոպական հանձնաժողովը նշել է, որ Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածը պետություններին ոչ միայն պարտավորեցնում է ձեռնպահ մնալ կյանքից դիտավորյալ զրկելուց, այլև իրականացնել կյանքի պաշտպանությանն ուղղված միջոցառումներ¹: Մա վկայում է, որ պետությունները կյանքի իրավունքի համար որոշակի պատասխանատվություն են կրում նաև բժշկական ծառայությունների ոլորտում՝ Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի պահանջներին համապատասխան:

Կոնվենցիայի 1-ին հոդվածից բխում է պետության պարտավորությունը ներպետական օրենսդրությամբ սահմանելու կյանքի իրավունքի պահպանմանն ուղղված իրավական նորմեր: Կյանքի իրավունքի պահպանմանն ուղղված պետության պոզիտիվ պարտականությունները ենթադրում են, որ պետությունը պետք է ձեռնարկի կանխարգելիչ օպերատիվ միջոցառումներ այն անձանց պաշտպա-

¹ St' u Стандарты Европейского суда по правам человека и российская правоприменительная практика, сборник аналитических статей, под ред. М. Р. Воскобитовой, էջ 79, Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի «X v. The United Kingdom» գործը (Գանգատ թիվ 7215/75, 5.11.1981 թ.):

նության համար, որոնց կյանքը վտանգված է¹: Միաժամանակ, Եվրոպական դատարանը նշում է, որ նման պարտավորությունները չպետք է այնպես մեկնաբանվեն, որ պետության վրա դրվեն չափազանց կամ անիրագործելի բեռ: Առանձին անձանց կամ անձանց խմբերի պաշտպանությանն ուղղված կանխարգելիչ միջոցառումներ իրականացնելու պետության պոզիտիվ պարտավորությունը ծագում է այն դեպքում, երբ իշխանությունները գիտեին կամ պարտավոր էին իմանալ կյանքին սպառնացող իրական և անմիջական վտանգի մասին, որը կապված է երրորդ անձանց հանցավոր գործողությունների հետ: Եթե նման իրավիճակում իշխանությունները իրենց լիազորությունների շրջանակներում միջոցներ չեն ձեռնարկել, որի արդյունքում հնարավոր կլիներ խուսափել վտանգից, ապա առկա է կյանքի իրավունքի խախտում²:

Այլ է խնդիրը, երբ անձը չի դիմում պետության օգնությանը կամ տարաբնույթ հիմքերով չի ցանկանում օգտվել այդպիսի պաշտպանությունից: Արդյո՞ք պետությունը պարտավոր է իր նախաձեռնությամբ միջոցներ ձեռնարկել խոցելի վիճակում գտնող թափառաշրջիկ անձանց կյանքի պաշտպանությանն ուղղությամբ, երբ պետության կողմից սահմանված պայմանների դեպքում վերջիններս չեն դիմել կամ պարզապես չեն ցանկանում օգտվել այդպիսի պաշտպանությունից: Արդյո՞ք պետությունն իրավունք ունի հարկադրանքի կիրառմանը դիմել կյանքին սպառնացող անմիջական վտանգի դեպքում, երբ թափառաշրջիկ անձը հրաժարվում է պետության աջակցությունից:

Այստեղ առաջ է գալիս մահվան իրավունքի առկայության հարցն ընդհանրապես: Բանն այն է, որ կյանքի իրավունքից ուղղակիորեն չի բխում նաև մահվան իրավունքը: Ավելին, միջազգային հանրության կողմից մահվան իրավունքի գոյության և դրա թույլատրելիության վերաբերյալ հստակ և միասնական մոտեցում չի ձևավորվել: Կյանքի և մահվան իրավունքների, դրանց փոխհարաբերությունների վերաբերյալ հարցերը քննարկման առարկա են դառնում

¹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի «Osman v. United Kingdom» գործը, կետ 115 (Փանգատ թիվ 87/1997/871/1083, 28.10.1998թ.):

² Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի «Osman v. United Kingdom» գործը (Փանգատ թիվ 87/1997/871/1083, 28.10.1998թ.): «Oneryildiz v. Turkey» գործը, (Փանգատ թիվ 48939/99, 18.06.2002թ.):

հիմնականում էվթանազիայի թույլատրելիության հարցի շրջանակներում:

Իրավական տեսանկյունից էվթանազիան անհույս և անբուժելի հիվանդին կյանքից դիտավորյալ զրկելն է՝ վերջինիս տառապանքները թեթևացնելու նպատակով: Էվթանազիայի կիրառության վերաբերյալ պետությունների մոտեցումները տարբերվում են: Այդուհանդերձ, Եվրոպական դատարանը կյանքի իրավունքի խախտում չի համարել պետությունների կողմից էվթանազիայի կիրառումը: Սակայն էվթանազիայի կիրառման թույլատրելիությունից չի կարող անմիջականորեն բխեցվել մահվան իրավունքն ընդհանրապես¹: Այն իրենից ներկայացնում է մահվան իրավունքի որոշակի դրսևորում: Բանն այն է, որ էվթանազիան կիրառվում է միայն որոշակի խումբ անձանց նկատմամբ և խիստ սահմանված հիմքերի առկայության պարագայում: Ավելին, էվթանազիայի դեպքում շեշտը դրված է մարդասիրական կողմի վրա: Մասնավորապես՝ էվթանազիան թույլատրվում է այն հիվանդների նկատմամբ, որոնք կրում են ծանր ֆիզիկական և հոգեկան տառապանքներ, հույս չկա, որ հիվանդը կկազդուրվի, և այդ հանգամանքը հաստատվել է բժշկական եզրակացությամբ: Ընդ որում, հիմնականում թույլատրելի է համարվում պասիվ կամ նեգատիվ էվթանազիան, այսինքն՝ հիվանդի կյանքը պահպանելուն նպաստող գործողություններից հրաժարվելը²: Մահվան իրավունքի վերաբերյալ պետությունների բացասական վերաբերմունքի մասին է վկայում «ինքնասպանության հասցնել» և «ինքնասպանության հակել» որակվող արարքների քրեականացումը:

Վերոգրյալը վկայում է, որ մահվան իրավունք որպես այդպիսին գոյություն չունի, այլ առկա են միայն որոշ բացառություններ, որոնք թույլատրվում են միայն որոշակի խումբ անձանց նկատմամբ և օրենքով խիստ սահմանված դեպքերում: Հետևաբար՝ թափառաշրջիկ անձանց կողմից իրենց կյանքին սպառնացող վտանգի դեպքում պետության օգնությանը չդիմելը կամ դրանից հրաժարվելը չի կարող մեկնաբանվել որպես կյանքի իրավունքից հրաժարում և հիմք տալ պետական մարմիններին ձեռնպահ մնալու կյանքի

¹ St' u Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի «Pretty v. The United Kingdom» գործը, կետ 40 (Գանգատ թիվ 2346/02, 29.04.2002թ.)

² St' u Эвтаназия: этико-правовые аспекты. Е. И. Вингловская, к. юрид.н., профессор; Д. А. Мкртычян:

պաշտպանությանն ուղղված ակտիվ գործողություններից:

Այսպիսով, ՀՀ Սահմանադրության ներկա իրավակարգավորման պայմաններում թափառաշրջիկ անձանց նկատմամբ հարկադրանք կարող է կիրառվել միայն հասարակական վտանգի առկայության դեպքում: Մինչդեռ ազատությունից զրկելը նպատակաուղղված չէ միայն հանրության շահերի պաշտպանությանը. այն թելադրված է նաև մասնավոր շահերի պաշտպանության անհրաժեշտությամբ: Ուստի այն հանգամանքը, որ թափառաշրջիկությունը չի համարվում վարչական զանցանք, այդուհանդերձ, այդ հանգամանքը չի վերացնում վերջիններիս նկատմամբ Կոնվենցիան կիրառելու անհրաժեշտությունը՝ նրանցից բխող հասարակական վտանգը կանխելու կամ իրենց իսկ շահերը պաշտպանելու նկատառումներով:

ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 05.10.2015 թ. հավանության արժանացած ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծով պետության պաշտպանության շրջանակներից դուրս են թողնվել հասարակության՝ խոցելի վիճակում գտնվող առանձին խումբ անձինք, որոնց սահմանադրական և կոնվենցիոն իրավունքների, մասնավորապես՝ կյանքի իրավունքի պաշտպանությունը պետության պարտականությունն է: Ուստի ՀՀ Սահմանադրության 16-րդ հոդվածում թափառաշրջիկ անձանց նախատեսումը հետապնդում է իրավաչափ նպատակներ և ներկայումս էլ չի կորցրել իր արդիականությունը:

Մյուս կողմից, օրենսդիրը պետք է որոշակիացնի նաև ՀՀ Սահմանադրության 16-րդ հոդվածով նախատեսված անձանց նկատմամբ հարկադրանք կիրառելու և ազատությունից զրկելու նպատակները և ընթացակարգը, որոնք օրենսդիր և իրավակիրառ մարմինների համար պետք է ուղենիշ հանդիսանան իրենց լիազորություններն իրականացնելիս, իսկ վարչական մարմինները յուրաքանչյուր դեպքում պետք է անհատական մոտեցում ցուցաբերեն՝ հիմնավորելով, որ թափառաշրջիկ անձանց նկատմամբ ուժի կիրառումը և ազատությունից զրկելը կամ դրա սահմանափակումը հետապնդում է օրինական նպատակներ և հանդիսանում նշված նպատակներին հասնելու միակ հնարավոր և արդյունավետ միջոցը:

Թափառաշրջիկությունից բխող թե՛ հասարակական, թե՛ վերջիններիս սպառնացող վտանգը կանխելու համար նախ անհրաժեշտ

է պարզել դրա առաջացման պատճառները: Այդ պատճառները բազմազան են. սպիրտային խմիչքներից կամ թմրանյութերից կախվածություն, հաշմանդամություն, հոգեկան խանգարումներ, միգրացիա, տնտեսական խնդիրներ և այլն¹: Թափառաշրջիկ անձանց շարքում որոշ թիվ են կազմում նաև ազատագրկման վայրերից հասարակություն վերադարձած անձինք, որոնք կորցրել են ընտանիքի հետ սոցիալական կապերը: Թափառաշրջիկ անձինք հաճախ պարզապես օրինապահ քաղաքացիներ են, ովքեր այդ քայլին են դիմել հարկադրված: Բոլոր դեպքերում, երևույթի առաջացման պատճառների բացահայտումը հնարավորություն կտա ընտրել երևույթի հակազդմանը համարժեք միջոցներ:

Իհարկե, թափառաշրջիկներից բխող հասարակական վտանգը տեսականորեն կարելի է կանխել նաև իրավական պատասխանատվության միջոցների կիրառմամբ, սակայն եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որը պատասխանատվության սուբյեկտները նյութապես անապահով անձինք են, որոնց նկատմամբ կիրառվելիք վարչական կամ քրեաիրավական տուգանքների գանձումն գործնականում անհնարին է, իսկ պատասխանատվության առավել խիստ միջոցների կիրառումը, որոնք կապված են ազատությունից զրկելու հետ, համարժեք չեն լինի կատարված արարքի ծանրությանը, ուստի թափառաշրջիկ անձանց վարչական կամ քրեական պատասխանատվության ենթարկելը դառնում է իմաստագուրկ:

Մյուս կողմից, իրավական պատասխանատվության միջոցների կիրառումը կարող է հավակնել միայն խնդրի լուծման ժամանակավոր արդյունքների: Բանն այն է, որ թափառաշրջիկությունն ունի առաջացման իր կոնկրետ պատճառները, որոնք էլ անձանց հարկադրում են թափառաշրջիկության, իսկ այդպիսի երևույթի հետևանքների հաղթահարումը թափառաշրջիկ անձանց հնարավորությունների սահմաններից դուրս է: Ուստի հարկադրանքի կիրառման հետ միաժամանակ պետությունը պետք է նաև հետևանքները վերացնելուն կամ դրանք մեղմելուն ուղղված միջոցներ ձեռնարկի:

Այսպիսով, թափառաշրջիկությունից բխող բացասական

¹ St' u Кризис личности: к вопросу о социально-правовом статусе лиц без определенного места жительства, О. В. Головань (<http://do.teleclinica.ru/184410/>). Бездомность в современной России: Проблема типологии бездомных, В. В. Волков.

երևույթները հնարավոր է կանխել կամ վերացնել միայն վարչական հարկադրանքի և դրա հետ զուգակցվող և վտանգի կոնկրետ տեսակով պայմանավորված իրավական միջոցների կիրառմամբ:

Թեև վարակիչ հիվանդ, գինեմոլ, թմրամոլ հոգեկան հիվանդ և թափառաշրջիկ անձանց նկատմամբ վարչական հարկադրանքի կիրառման իրավական հիմքը հասարակական վտանգի կանխումն է, այդուհանդերձ, յուրաքանչյուր խմբի դեպքում հասարակական վտանգը հիմնականում յուրովի դրսևորումներ է ստանում: Օրինակ՝ գինեմոլ, թմրամոլ և հոգեկան անձանց բնորոշ է ագրեսիվ պահվածքը, որը նաև վարչական զանցանքի կամ հանցանքի վերաճելու մեծ ռիսկեր ունի: Վարակիչ հիվանդ անձանց պարագայում հասարակական վտանգը դրսևորվում է հիվանդության տարածման հնարավորության ձևով:

Բոլորովին այլ դրսևորումներ ունի հասարակական վտանգը թափառաշրջիկ անձանց դեպքում: Թափառաշրջիկ անձինք հաճախ «բնակություն» են հաստատում բնակելի, կրթական, արտադրական նշանակության և այլ շենքերի և շինությունների մուտքերում, դրանց հարող տարածքներում: Նման իրավիճակը մի կողմից անհարմարություններ է պատճառում նշված շինություններում բնակվող կամ դրանցից օգտվող անձանց: Մյուս կողմից, չի բացառում նաև նշված տարածքներում իրավախախտումների կատարման վտանգը: Սակայն զուտ անհարմարություն պատճառելու հանգամանքը դեռևս բավարար իրավական հիմք չէ վարչական հարկադրանքի կիրառման համար: Հարկադրանքի կիրառումը կարող է իրավաչափ համարվել, երբ թափառաշրջիկ անձինք խախտում են բնակիչների սեփականության իրավունքը կամ ցուցաբերում են ագրեսիվ պահվածք՝ վտանգելով հասարակական կարգի պահպանությունը¹:

Թափառաշրջիկությունը հաճախ ուղեկցվում է հաճախ թմրամոլությամբ, գինեմոլությամբ: Թափառաշրջիկ անձանց թվում հանդիպում են նաև հոգեկան խանգարումներ ունեցող անձինք: Վերջիններիս նկատմամբ վարչական հարկադրանք կիրառելու համար

¹ Սեփականության իրավունքի խախտման մասին կարող է խոսք գնալ հիմնականում բազմաբնակարան շենքերի դեպքում, որտեղ ընդհանուր օգտագործման տարածքները պատկանում են բնակիչներին՝ ընդհանուր սեփականության իրավունքով՝ «Բազմաբնակարան շենք կառավարման մասին» ՀՀ օրենքի:

հիմք կարող է հանդիսանալ պահվածքի ագրեսիվությունը, որով նրանք ոտնձգում են այլ անձանց դեմ: Ագրեսիվ պահվածքը կարող է ընդհանրապես վարչական իրավախախտման կամ հանցագործության հատկանիշներ չպարունակել, սակայն այն կարող է այդպիսին վերածվելու վտանգ պարունակել: Նման պայմաններում պետությունը չպետք է պասիվ դիրք ընդունի՝ սպասելով հակաիրավական գործողությունների: Ընդհակառակը, առավել վաղ փուլում պետք է անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկվեն հանրային վտանգը կանխելու ուղղությամբ: Նշված խումբ անձանց նկատմամբ, կարծում ենք, կարող է իրավաչափ համարվել գինեմոլ, թմրամոլ և հոգեկան հիվանդ անձանց նկատմամբ կիրառման ենթակա հարկադրանքի այնպիսի միջոցի կիրառումը, ինչպիսին է հարկադիր բուժումը:

Թափառաշրջիկ անձանց դեպքում մեծ է հատկապես վարակիչ հիվանդությունների տարածվածության ռիսկը: Նրանք իրենց վարած կենսակերպի պատճառով ունեն հիվանդանալու առավել մեծ հավանականություն և համարվում են հիվանդությունների տարածման աղբյուր: Ուստի թափառաշրջիկ անձանց պարբերաբար պարտադիր բժշկական զննության ենթարկելն ինչպես հիվանդությունների տարածման վտանգը կանխելու, այնպես էլ թափառաշրջիկ անձանց կյանքին և առողջությանը սպառնացող վտանգը վերացնելու նպատակով լիովին արդարացված է:

Միաժամանակ, իրավական պետության պայմաններում հասարակության շահերի պաշտպանությունը չի կարող իրականացվել ի հաշիվ այլ անձանց իրավունքների խախտման: Մասնավորապես՝ պետությունը չի կարող թափառաշրջիկներին թողնել բախտի քմահաճույքին:

Թափառաշրջիկ անձինք խոցելի են հատկապես բնակլիմայական պայմանների նկատմամբ: Օդի ջերմաստիճանն այն հիմնական գործոններից է, որ զգալի ազդեցություն է ունենում մարդու օրգանիզմի կենսականորեն կարևոր գործառույթների իրականացման վրա՝ նյութափոխանակություն, արյան շրջանառություն և այլն: Անբարենպաստ եղանակն առաջին հերթին վնասում է անպաշտպան անձանց: Բիարկե, ցրտին և շոգին դիմակայելու օրգանիզմի ունակությունը յուրաքանչյուր մարդու մոտ տարբերվում է, որը թափառաշրջիկ անձանց դեպքում կարող է նաև սովորականից ավելի բարձր լինել մարդու՝ բնական պայմաններին հարմարվելու ունա-

կույթյան շնորհիվ, սակայն գոյություն ունեն որոշակի սահմաններ, որոնք հատելու դեպքում վտանգավոր հետևանքների առաջացումն անխուսափելի է դառնում. միայն 2003 թ. ամռանը եվրոպայում կլիմայական փոփոխությունների պատճառով առաջացած ուժեղ շոգից գրանցվել է ավելի քան 70 000 մարդու մահ¹:

Մարդու համար որպես բարենպաստ միջավայր ապահովող ջերմաստիճան համարվում է $+18-20^{\circ}\text{C}$ -ը²: Նշված ջերմաստիճանի ինչպես բարձրացումն, այնպես էլ նվազումն ունակ է առաջացնելու բացասական հետևանքներ: Սակայն որպես կյանքի և առողջության համար վտանգավոր ջերմաստիճան ընդունված է համարել -40°C -ից ցածր և $+60^{\circ}\text{C}$ -ից բարձր ջերմաստիճանը³: Նման եղանակային պայմանների դեպքում իրականացվում է աշխատաժամանակի նորմավորում, իսկ դրսում կատարվող աշխատանքները, որպես կանոն, դադարեցվում են: Օրինակ՝ Կանադայում արտադրական հիգիենայի մասնագետների ամերիկյան կոնֆերանսն (ACGIH) ընդունել է առանձին հիմնադրույթներ ցուրտ եղանակային պայմանների դեպքում բացօթյա կատարվող աշխատանքների համար, ըստ որի՝ -43°C -ի դեպքում դրսում կատարվող աշխատանքները ծայրահեղ անհրաժեշտության բացակայության դեպքում ենթակա են դադարեցման: Իսկ Կանադայի՝ եղանակի տեսությունը ներկայացնող ծառայությունը եղանակային շոգ պայմանների վերաբերյալ հանրության ծանուցելու նպատակով կիրառում է որոշակի աղյուսակ, ըստ որի՝ եթե $40-45^{\circ}\text{C}$ աստիճան ջերմաստիճանը համարվում է մարդու համար անհարմարավետ, ապա $+46^{\circ}\text{C}$ աստիճանի դեպքում բազմաթիվ աշխատանքների իրականացումը պետք է սահմանափակվի⁴:

Ուստի ծայրահեղ եղանակային պայմանների դեպքում, երբ օդի ջերմաստիճանը ցածր է -40°C -ից կամ գերազանցում է $+60^{\circ}\text{C}$ -ը՝ անմիջականորեն վտանգելով թափառաշրջիկ անձանց կյանքն ու առողջությունը, պետությունը պետք է գործնական քայլերի դիմի վեր-

¹ St' u <http://www.whodc.mednet.ru/ru/component/attachments/download/85.html>:

² St' u Линченко С. Н., Хан В. В., Грушко Г. В., К вопросу об адаптации человека в меняющихся метеорологических условиях. <http://www.rae.ru/use/pdf/2010/5/11.pdf>

³ St' u <http://fullpicture.ru/zdorove/skolko-mozhet-vyderzhat-chelovecheskoe-telo.html>:

⁴ St' u http://www.ccohs.ca/oshanswers/phys_agents/hot_cold.html:

ջիններիս ժամանակավոր կացարաններով ապահովելու ուղղությամբ¹:

Միաժամանակ, կարծում ենք՝ անհրաժեշտ է համալիր լուծումներ առաջադրել վերոհիշյալ խնդրի՝ նաև կառուցակարգային բաղադրիչները ողջամտորեն ձևավորելու տեսանկյունից: Մասնավորապես, երբ խոսում ենք թափառաշրջիկներին կացարաններում տեղավորելու անհրաժեշտության մասին, ապա հարկ է ոչ միայն անդրադառնալ այդ գործընթացների իրավական հիմքերի մշակմանը, այլև կոնկրետ կացարաններ, համապատասխան անձնակազմ և այլ օժանդակ միջոցներ ձևավորելու խնդիրներին:

Асмик Сардарян

Аспирант кафедры конституционного права ЕГУ

СОВРЕМЕННЫЕ ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРИНУЖДЕНИЯ К БРОДЯГАМ

Бродяги, как уязвимый слой общества, характеризуются неопределенным правовым статусом. Тем не менее, отношения, возникающие от их фактического статуса, требуют правовое регулирование. В свете прецедентного права Европейского суда по правам человека в статье обсуждаются вопросы законности применения административного принуждения, как таковой рассматривая вопросы о необходимости предотвращения возникающей от них общественной опасности и защиту собственных интересов. Предпринята попытка более подробно определить основания применения принуждения, уточнить границы ответственности государства как по защите прав бродяг, так и в правоотношениях связанных с вопросами защиты общественного строя. При обсуждении вопроса бродяги были приняты во внимание как нынешние конституционные регулирования, так и возможные решения, предлагаемые в рамках правового регулирования проекта поправок к Конституции.

Hasmik Sardaryan

¹ Կարծում ենք՝ կյանքի և առողջության համար վտանգավոր ջերմաստիճանի սահմանային չափը պետք է սահմանվի՝ հիմք ընդունելով բժշկական և այլ մասնագիտական հիմնավորումները:

CONTEMPORARY LEGAL ISSUES OF APPLICATION OF ADMINISTRATIVE ENFORCEMENT REGARDING THE VAGRANTS

The vagrants as a vulnerable group of society are characterized by uncertain legal status. Meanwhile the legal relations arising from their actual status require legal regulation. In the light of the case law of the European Court of Human Rights the article addresses the application of the lawfulness of administrative enforcement against the vagrants, considering the need to prevent the public danger arising from them addressing as such and the protection of their own interests. We are trying to define detailed grounds for the application of administrative enforcement, clarify the boundaries of state responsibility both in the protection of the rights of vagrants and legal relations related to the protection of public order. In tackling the issue of vagrants both the current constitutional arrangements and the possible solutions within the legal regulation of draft amendments to the Constitution were taken into account.

Բանալի բառեր՝ թափառաշրջիկ, վարչական հարկադրանք, հանրային վտանգավորություն, սեփական շահերի պաշտպանություն, կյանքի իրավունք, մահվան իրավունք, սոցիալական իրավունքներ, իրավական պատասխանատվություն

Ключевые слова: бродяга, административное принуждение, общественная опасность, защита собственных интересов, право на жизнь, право на смерть, социальные права, юридическая ответственность

Keywords: vagrant, administrative enforcement, public danger, protection of own interest, right of life, right of death, social rights, legal responsibility

**ՀՀ ՆԱԽԱԳԱՀՐ՝ ՈՐՊԵՍ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ
ԵՐԱՇԽԱՎՈՐ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ
ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

Հայաստանում ընթացող սահմանադրական բարեփոխումների առանցքային խնդիրներից է ՀՀ Նախագահի կարգավիճակի արմատական վերանայումը և, համապատասխանաբար, նրա գործառնության կառուցակարգի ու լիազորությունների փոփոխությունը²։ Այս հիմնահարցի կարևորությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ներկայումս ընթացող սահմանադրական բարեփոխումների շրջանակներում նախատեսվում է կառավարման խառը՝ կիսանախագահական ձևից անցում կատարել խորհրդարանական կառավարման, ինչը ենթադրում է պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների լիազորությունների և փոխհարաբերությունների միանգամայն նոր համակարգ։ Նախագահի կարգավիճակի հարցը բավական տարողունակ է։ Այս հոդվածի շրջանակներում կանդրադառանք սահմանադրական բարեփոխումներում արտացոլված ՀՀ Նախագահի՝ որպես Սահմանադրության երաշխավորի էությանը և իրավական հիմքերին։

ՀՀ Նախագահի կարգավիճակը նորովի ամրագրված է 2015 թ. դեկտեմբերի 6-ին հանրաքվեով ընդունված Սահմանադրության (փոփոխություններով) (այսուհետ՝ Սահմանադրության փոփոխություններ կամ փոփոխված Սահմանադրություն) 123-րդ հոդվածում։ Ըստ նշված հոդվածի՝ Հանրապետության Նախագահը պետության գլուխն է, հետևում է Սահմանադրության պահպանմանը, իր լիազորություններն իրականացնելիս անաչառ է և առաջնորդվում է բացա-

¹ ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Վ. Այվազյան։

² Տե՛ս «ՀՀ սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ», մշակվել է ՀՀ սահմանադրական բարեփոխումների հանձնաժողովի կողմից, Երևան, 2014 թ., էջ 26-35, ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագիծ, [http://www.parliament.am/library/sahmanadrakan%20barepoxumner/naxagci%20himnavorumner.pdf](http://www.parliament.am/drafts.php?sel=approved&lang=arm,Ն-849-21.08.2015,05.10.2015-ՊԻ-011/0, գլուխ 4-6, Սահմանադրական փոփոխությունների նախագիծի հիմնավորումներ, Երևան 2015 թ., <a href=), էջ 23-57:

ռապեւ համապետական և համագային շահերով և իր գործառույթներն իրականացնում է Սահմանադրությամբ սահմանված լիազորությունների միջոցով: Մեջբերված հոդվածի վերլուծության արդյունքում կարելի է առանձնացնել ՀՀ Նախագահի հետևյալ հիմնական գործառույթները՝ ա) պետության գլխի գործառույթ և բ) Սահմանադրության երաշխավորի գործառույթ: Այս երկու գործառույթները սերտորեն փոխկապակցված են և հանդիսանում են Նախագահի կարգավիճակի միասնական սահմանադրաիրավական հիմքը: ՀՀ Նախագահի կարգավիճակի այդպիսի սահմանումը համապատասխանում է խորհրդարանական կառավարման ձևի պետություններում Նախագահի ինստիտուտին վերապահվող սահմանադրաիրավական դերին և նշանակությանը¹:

¹ Օրինակ՝ Հունաստանի Սահմանադրության 30-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Նախագահը հանդիսանում է սահմանադրական կարգի կարգավորիչը: Քանի որ սահմանադրական կարգն այնպիսի համակարգ է, որի պայմաններում պետության կողմից ապահովվում է մարդու և քաղաքացու իրավունքների պահպանումը, և, համապատասխանաբար, պետությունը գործում է Սահմանադրությանը համապատասխան, Նախագահը Հունաստանում փաստորեն հանդիսանում է սահմանադրական կառուցակարգերի և պետության սահմանադրական գործունեության կարգավորիչն ու երաշխավորը, ինչը նշանակում է, որ առնվազն արարողակարգային իմաստով նա հանդիսանում է Սահմանադրության երաշխավորն ու պետության գլուխը: Բուլղարիայի սահմանադրության 87-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Բուլղարիայի Նախագահը պետության գլուխն է և ներկայացնում է ազգային միասնությունը: Այս ձևակերպումը նս, ըստ էության, խոսում է այն մասին, որ Նախագահը հանդիսանում է սահմանադրական կարգի, և որ նույնն է՝ Սահմանադրության երաշխավորը: Պրոֆեսոր Վ. Չիրկինի կարծիքով, պետության գլուխն իրականացնում է սահմանադրական կարգի պաշտպանի կամ երաշխավորի գործառույթ, որը նշանակում է նաև Սահմանադրության պաշտպանության գործառույթի իրականացում (Чиркин В.Е., Глава государства, Москва, 2010, стр. 192): Իսկ գերմանացի իրավագետներ Իգենզեեն և Կիրխոֆը գտնում են, որ խորհրդարանական կառավարման համակարգ ունեցող Գերմանիայում նախագահն առնվազն արարողակարգային մակարդակում հանդիսանում է թիվ մեկ պետական պաշտոնյան, որը վերահսկողություն է իրականացում սահմանադրական համակարգի լեգիտիմության նկատմամբ և մասնակցում է քաղաքական համակարգի ձևավորմանն ու գործունեությանը (Й. Изензее, П. Кирхофф, Государственное право Германии, Москва, 1994, էջ 225-230):

Անդրադառնալով ՀՀ Նախագահի կարգավիճակի՝ Սահմանադրության երաշխավորի բաղադրիչին, կարելի է փաստել, որ Նախագահն այն իրացնում է Սահմանադրության պահպանմանը հետևելով, ինչն ուղղակիորեն ամրագրված է ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների վերոնշյալ հոդվածում: Սահմանադրության փոփոխությունների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս առանձնացնել ՀՀ Նախագահի կողմից Սահմանադրության պահպանմանը հետևելու գործառույթի իրականացման երկու հիմնական դրսևորում՝ օրենքների և պետական իշխանության մարմինների ենթաօրենսդրական ակտերի սահմանադրականության նկատմամբ վերահսկողություն, որն իրականացվում է Նախագահի կողմից նշված նորմատիվ իրավական ակտերի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության որոշման նպատակով Սահմանադրական դատարան դիմելու միջոցով և պետական իշխանության մարմինների համակարգի և լայն առումով քաղաքական և պետական կարգի սահմանադրական գործունեությանը նպաստելուն և աջակցելուն նպատակաուղղված լիազորություններ¹: Օրենքների և այլ իրավական ակտերի՝ ՀՀ ազգային ժողովի որոշումների, կառավարության և վարչապետի որոշումների և այլ ենթաօրենսդրական ակտերի սահմանադրականության որոշման հարցում Նախագահի ակտիվ դերակատարումը շատ կարևոր է սահմանադրական կարգի գործունե պահպանությունն ու պաշտպանությունն ապահովելու տեսակետից, դրա շնորհիվ մեծանում է երկրի իրավական համակարգը հակասահմանադրական նորմերից հնարավորինս զերծ պահելու հավանականությունը²: Մակայն այդպիսով Նախագահն ամեննին չի փոխարինում սահմանադրական արդարադատության մարմին՝ Սահմանադրական դատարանին: Լինելով արտադատական մարմին՝ Նախագահը չի կարող վերջնական որոշում կայացնել սահմանադրականության խնդիրների վերաբերյալ: Փոխարենը նրա պարտականությունն է այդ խնդիրների վրա

¹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրության (փոփոխություններով) 129-րդ հոդվածի 1-ին մաս, 168-րդ հոդվածի 4-րդ մաս, 131-րդ հոդված, 133-135-րդ հոդվածներ, 137-138-րդ հոդվածներ, 149-150-րդ հոդվածներ, 166-րդ հոդվածի 1-ին, 3-4-րդ, 6-7-րդ մասեր:

² ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծի հիմնավորումներ, <http://www.parliament.am/library/sahmanadrakan%20barepoxumner/naxagci%20himnavorumner.pdf>, էջ 37:

Ժամանակին հրավիրել Սահմանադրական դատարանի ուշադրությունը: Սահմանադրականության պահպանման գործում Նախագահը փաստորեն կատարում է կանխարգելիչ գործառնություն¹: Ինչ վերաբերում է քաղաքական-պետական կարգի սահմանադրական գործունեությանը նպաստող լիազորություններին, ապա Նախագահը դրանց գործադրման միջոցով հանդես է գալիս սահմանադրական նորմերի պաշտպանի դերում:

Մեր համոզմամբ, Սահմանադրության պահպանմանը հետևելու Նախագահի գործառնությունը կառավարման բոլոր ձևերում և, հատկապես, խորհրդարանական համակարգում չի հանգում միայն Սահմանադրության նորմերի ձևական պահպանմանը և, հետևաբար, պետական իշխանության մարմինների՝ դրանցից բխող լիազորությունների իրացմանը հետևելուն: Սահմանադրության պահպանումը ենթադրում է նաև քաղաքական, սովորության, ազգային, բարոյահոգեբանական և բազմաթիվ այլ գործոնների առկայություն և համադրում, որոնք միտված են Սահմանադրության հիմնարար սկզբունքների իրագործմանը, Սահմանադրության «ոգու» պահպանմանը: Բնականաբար, այդպիսի սկզբունքներ և պետական քաղաքականության հիմնադրույթներ են պարունակվում նաև ՀՀ Սահմանադրության փոփոխություններում²: Ուստի, նախ, ակնկալվում է սահմանադրականության կանոններով պետական իշխանության մարմինների համակարգի անխափան գործունեություն, որը հիմնված է ոչ միայն քաղաքական, այլև լայն իմաստով պետական և ազգային շահի գիտակցված իրացման հրամայականի վրա: Նման սահմանադրական իրողության պարագայում կապահովվի սահմանադրական կարգի լիարժեք գործողությունը, որն ի վերջո հիմնված է հասարակության բնականոն զարգացման և հասարակության անդամների բարեկեցության ընդհանուր տեսլականի վրա:

ՀՀ Նախագահը հիշյալ նկատառումով պետք է ունենա համարժեք կարգավիճակ՝ վերը նշված գործառնությունների արդյունավետ իրականացման համար: Փաստացի Նախագահը կոչված է նպաստելու և աջակցելու սահմանադրական պետական համակարգի հանրօգուտ և անխափան գործունեությանը, որը հենց երաշխիք է ստեղծում

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Տե՛ս նաև ՀՀ սահմանադրության (փոփոխություններով) 1-3 գլուխներ:

մարդկանց և քաղաքացիների բարեկեցության համար: ՀՀ Սահմանադրության փոփոխություններով Հանրապետության Նախագահի՝ որպես Սահմանադրության պահպանման երաշխավորի և, համապատասխանաբար, պետական իշխանության մարմինների իրավահարաբերություններում «արբիտրի» լիազորությունները՝ ուղղված նշված խնդիրների լուծմանը, հանդիսանում են ՀՀ սահմանադրական կարգի պաշտպանության կարևոր երաշխիք: Այդպիսի լիազորություններ են հանդիսանում պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների սահմանադրական լիազորությունների վերաբերյալ վեճերով Սահմանադրական դատարան դիմելը, պետական իշխանության մարմինների ձևավորմանը և պաշտոնատար անձանց նշանակմանը մասնակցելը, դատապարտյալներին ներում շնորհելը և այլն: Հանրապետության Նախագահի այս լիազորությունները հավասարակշռող ազդեցություն ունեն՝ ըստ սահմանման քաղաքական բնույթ ունեցող օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների փոխհարաբերությունների վրա, նպաստում են խորհրդարանի և կառավարության ներդաշնակ գործունեությանը և համակեցությանը՝ կանխելով կամ կանխարգելելով իշխանության ճյուղերի և լայն առումով քաղաքական ուժերի միջև տարաձայնությունների կամ առճակատումների դեպքերում սահմանադրական կարգի խաթարումը: Այդպիսի բախումային իրավիճակներում Նախագահը փաստորեն նման է «պահեստային ուժի», որը հիմնական քաղաքական-պետական դերակատարների՝ Ազգային ժողովի և (կամ) կառավարության անգործության դեպքում գործադրում է իր «քաղաքական ներուժը» և դրան համապատասխան «ձգնաժամային» լիազորությունների զինանոցը՝ հանդես գալով սահմանադրական կարգի պաշտպանի դերում: Այդպիսով, Նախագահը հնարավորություն է ունենում նպաստել սահմանադրական մարմինների բնականոն գործունեությանը և հակակշիռների և զսպումների համակարգի արդյունավետ իրացմանը, ներազդել ընդհանուր վերցրած պետության կադրային քաղաքականության վրա, նպաստել արդարադատության խնդիրների լուծմանը և այլն:

Այդուհանդերձ հարկ է նշել, որ Սահմանադրության փոփոխություններով ՀՀ Նախագահի մասնակցությունը պետական իշխանության մարմինների և, հատկապես, կառավարության ձևավորմանը կրում է սահմանափակ և առավելապես արարողակարգային

բնույթ, ինչը, կարծում ենք, բավարար երաշխիքներ չի ստեղծում այս հարցում Ազգային ժողովի և, մասնավորապես խորհրդարանական մեծամասնության քաղաքական կամքը հակակշռելու և որպես սահմանադրակարգի պաշտպան և «արբիտր»՝ պետական իշխանության մարմինների համակարգի՝ սահմանադրական վարքագծին աջակցելու համար: Այսպես, համաձայն փոփոխված Սահմանադրության 149-րդ հոդվածի 1-ին մասի, Նախագահն անհապաղ վարչապետ է նշանակում խորհրդարանական մեծամասնության կողմից առաջադրված անձին, իսկ, եթե վարչապետ չի ընտրվում, Նախագահն արդեն անհապաղ վարչապետ է նշանակում նույն հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերով սահմանված կարգով Ազգային ժողովի կողմից ընտրված անձին: Փաստորեն կառավարության ղեկավարի նշանակման հարցում Նախագահը հնարավորություն չունի իրացնել պետության գլխի և Սահմանադրության պահապանի իր կարգավիճակից բխող այն նվազագույն նախաձեռնողականությունը, որը բնորոշ է խորհրդարանական կառավարման ձևի պայմաններում պետության գլխին, քանզի փոփոխված Սահմանադրության 149-րդ հոդվածով Նախագահին ոչ հնարավորություն է տրված Ազգային ժողովի քննարկմանն ու հաստատմանը առաջադրել վարչապետի թեկնածուին և ոչ էլ բավարար ժամկետ է թողնված՝ քննարկելու և որոշում կայացնելու խորհրդարանի կողմից ընտրված թեկնածուի վերաբերյալ: Այդպիսով բացառվում է Նախագահի առարկայական դերը գործադիր իշխանության ղեկավարի նշանակման գործում: Ավելին՝ փոփոխված Սահմանադրության 149-րդ հոդվածի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ խորհրդարանը ոչ թե ընտրում է վարչապետի թեկնածուին, որը հետագայում կարող է հաստատվել կամ չհաստատվել Նախագահի կողմից, այլ հենց ինքն էլ ընտրում է վարչապետին, իսկ Նախագահը միայն կրկնաստորագրում է խորհրդարանի որոշումը՝ առանց դրան հակադրվելու կամ այն մերժելու իրավունքի: Հարկ է նշել, որ այս հարցի շուրջ խորհրդարանական հանրապետությունների սահմանադրափրավական փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Նախագահը բավականին ակտիվ դերակատարում ունի վարչապետի նշանակման գործում: Մասնավորապես, այնպիսի խորհրդարանական հանրապետություններում, ինչպիսիք են՝ Գերմանիան, Բուլղարիան, Լատվիան, Հունգարիան, Չեխիան և այլ երկրներ, Նախագահը կամ առաջադրում է վարչապետի թեկնածուին

(կամ նշանակում է վարչապետին, որը հետագայում կառավարության ողջ կազմի հետ պետք է ստանա խորհրդարանի վստահությունը), կա մ ունի ողջամիտ ժամկետում խորհրդարանի ներկայացրած թեկնածուին հաստատելու կամ մերժելու իրավունք (կա՛մ ուղղակիորեն որևէ կոնկրետ ժամկետ չի սահմանվում և՛ կամ այդ ժամկետը բավական երկար է), կամ էլ Նախագահի և խորհրդարանի նախաձեռնողականության տարրերը համադրված են, եթե Նախագահի կողմից ներկայացված վարչապետի թեկնածուն խորհրդարանի կողմից չի հաստատվում, Նախագահին թեկնածու է առաջադրում խորհրդարանը¹:

Կառավարության անդամների նշանակման հարցում ևս Հանրապետության Նախագահը չունի հայեցողության ողջամիտ շրջանակ: Ըստ փոփոխված Սահմանադրության 150-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ Նախագահը վարչապետի առաջարկությամբ նշանակում է փոխվարչապետերին և նախարարներին: Նախագահը չունի անհրաժեշտ սահմանադրաիրավական լծակ քաղաքական, արդյունավետ կառավարման կամ որևէ այլ պատճառով չհամաձայնել վարչապետի կողմից ներկայացված թեկնածուների նշանակման հետ, քանի որ համաձայն վերոնշյալ հոդվածի՝ Նախագահը կարող է հակադրվել վարչապետին, միայն եթե հիմքեր ունի որ կառավարության անդամները և(կամ) դրանց նշանակման գործընթացը չեն համապատասխանում Սահմանադրության պահանջներին: Ընդ որում, եթե Նախագահը քաղաքական կամ այլ պատճառներով չի կատարում 150-րդ հոդվածի պահանջները և սահմանված 3-օրյա ժամկետում չի նշանակում կառավարության անդամներին, ապա նրանք համարվում են նշանակված իրավունքի ուժով: Փաստորեն այս դեպքում ևս Նախագահը որոշում ընդունելու հարցում ժամկետային առումով խստորեն սահմանափակված է, ինչը բնականաբար ազդում է կառավարության ձևավորման պրոցեսում նրա գործունակության վրա: Ստացվում է, որ փոփոխված Սահմանադրությամբ նախատեսված

¹ Տե՛ս Գերմանիայի Հիմնական օրենքի 63-րդ հոդված, Իտալիայի Սահմանադրության 92-րդ, 94-րդ հոդվածներ, Լատվիայի Սահմանադրության 56-րդ, 59-րդ հոդվածներ, Հունգարիայի Սահմանադրության «Պետություն» բաժնի 16-րդ հոդվածի 3-6-րդ մասեր, Չեխիայի Սահմանադրության 68-րդ հոդվածի 2-4-րդ մասեր:

խիստ կարճ ժամկետը լրանալուց հետո ՀՀ Նախագահը զրկվում է նախարարների որպես գործադիր իշխանության ոլորտային հիմնական պատասխանատուների նշանակման գործում որևէ մասնակցությունից և, հետևաբար, վարչապետին և խորհրդարանին աջակցելու հնարավորությունից: Ինչպես և վարչապետի ընտրության պարագայում, նախարարների և փոխվարչապետների ընտրության գործընթացում Նախագահի դերի և լիազորությունների վերաբերյալ մեր մտահոգությունները նույնն են. ՀՀ Նախագահը հանդիսանում է պետության գլուխ, Սահմանադրության պահպանմանը հետևող բարձրագույն պաշտոնատար անձ և իրավաբար, հետևաբար պետք է ունենա թեկուզ սահմանափակ, բայց որոշակի իրավաքաղաքական հետևանքներ ունեցող մասնակցություն թե՛ վարչապետի և թե՛ կառավարության մյուս անդամների նշանակման գործում:

Գործադիր իշխանության ձևավորումն ու գործունեությունը համակողմանիորեն կշռադատված և տարաբնույթ շահերի հավասարակշռմամբ կայացված քաղաքական որոշման հիման վրա շատ կարևոր է պետական իշխանության համակարգի գործունեության համար, և դրա համար իշխանության այս ճյուղի բարձրագույն մարմնի՝ կառավարության ձևավորմանը պետք է մասնակցեն (վարչապետի նշանակումից հետո) Նախագահը, վարչապետը և խորհրդարանը: Միջազգային սահմանադրական փորձի ուսումնասիրման արդյունքները ևս խոսում են այն մասին, որ խորհրդարանական կառավարմամբ այլ պետություններում Նախագահը վարչապետի և խորհրդարանի հետ մեկտեղ, իր կարգավիճակից բխող սահմանափակումներով հանդերձ, մասնակցում է կառավարության անդամներին նշանակելու հարցում և հնարավորություն ունի չհաստատել վարչապետի ներկայացրած թեկնածությունը կամ թեկնածություններին և հակադրվել վարչապետին, իսկ խորհրդարանը այս կամ այն կերպ հաստատում է կառավարության կազմը՝ կա՛մ ուղղակիորեն, կա՛մ կառավարության ծրագրին հավանություն տալու միջոցով¹:

¹ Տե՛ս Գերմանիայի Հիմնական օրենքի 64-րդ հոդված, Իտալիայի Սահմանադրության 92-րդ, 94-րդ հոդվածները, Լատվիայի Սահմանադրության 56-րդ, 59-րդ հոդվածները, Հունգարիայի Սահմանադրության «Պետություն» բաժնի 16-րդ հոդվածի 7-րդ մասը, Չեխիայի Սահմանադրության 68-րդ հոդվածի 2- 5-րդ մասերը, Հնդկաստանի Սահմանադրության 75-րդ հոդվածի 1-3-րդ մասերը:

Փոփոխված Սահմանադրության 138-րդ հոդվածով նախատեսված է Հանրապետության Նախագահի լիազորությունը նշանակել ժամանակավոր պաշտոնակատարներ, երբ Ազգային ժողովն օբյեկտիվ կամ սուբյեկտիվ պատճառներով նշանակումներ չի կատարում փոփոխված Սահմանադրությամբ նախատեսված պետական պաշտոններում: Խոսքը գնում է Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի նախագահի և անդամների, Գլխավոր դատախազի, Մարդու իրավունքների պաշտպանի, Կենտրոնական բանկի նախագահի և խորհրդի անդամների, Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի անդամների, Հաշվեքննիչ պալատի նախագահի և անդամների, Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամների մասին: Մեր կարծիքով՝ Նախագահի այս լիազորության ամրագրումը ՀՀ Սահմանադրության փոփոխություններում շատ կարևոր է և ողջունելի, սակայն այն կարող էր առավել ընդգրկուն լինել և ներառել Նախագահի իրավունքն Ազգային ժողովին առաջադրել համապատասխան թեկնածուներին կամ հաստատել Ազգային ժողովի ներկայացրած թեկնածուներին: Այդպիսով Նախագահի՝ սահմանադրական կարգի երաշխավորի գործառույթը կդառնար առավել գործուն, քանի որ նա լիարժեք ներգրավված կլիներ պետական համակարգի առանցքային օղակների ձևավորման գործին և կհավասարակշռեր Ազգային ժողովի լիազորությունները: Դա գործընթացը կդարձնեք առավել ճկուն և կսահմանափակեր ճգնաժամային իրավիճակների առաջացման հնարավորությունը: Նշենք, որ խորհրդարանական շատ հանրապետություններում Նախագահի լիազորություններն առավել ընդարձակ են պետական պաշտոնների նշանակման հարցերում¹:

Հանրապետության Նախագահի կարգավիճակի և լիազորությունների առնչությամբ ՀՀ Սահմանադրության փոփոխություններում առկա նշյալ խնդիրների բարձրացումը, անշուշտ, չեն բացառում Սահմանադրական բարեփոխումների հանձնաժողովի կողմից նման իրավակարգավորման սահմանման ռացիոնալ հիմնավորումների առկայությունը: Ըստ էության Սահմանադրության փոփոխություններով փորձ է արվել հնարավորին չափ սահմանափակել Նախագահի հնարավորությունը սուբյեկտիվ կամարտահայտմամբ մի-

¹ Տե՛ս Գերմանիայի Հիմնական օրենքի 60-րդ հոդվածի 1-ին մաս, Հունաստանի Սահմանադրության 46-րդ հոդվածի 1-ին մասը և այլն:

ջամտել իշխանության ճյուղերի գործունեությանը և փոխգործակցությանը՝ ստեղծելով համապատասխան ինստիտուցիոնալ հիմքեր, որպեսզի Նախագահին իրականացնի լոկ անկողմնակալ իրավարարի գործառույթ: Հաշվի առնելով, որ Հայաստանն անկախությունից ի վեր եղել է ուժեղ Նախագահի ինստիտուտով կիսանախագահական հանրապետություն՝ մեծ է ռիսկը, որ Նախագահը երկրում ձևավորված նախագահակենտրոն քաղաքական ավանդույթի ուժով կփորձի դուրս գալ Սահմանադրության երաշխավորի և արբիտրի գործառույթների շրջանակից և ֆորմալ ու ոչ ֆորմալ ներազդեցություն ունենալ հատկապես գործադիր իշխանության ձևավորման և գործունեության վրա՝ այդպիսով անցնելով իր լիազորությունների շրջանակը և խախտել խորհրդարանական կառավարման ձևի պայմաններում Նախագահի կարգավիճակի տրամաբանությունը¹:

¹ ՀՀ սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում որպես Հայաստանի պետաիշխանական համակարգի հիմնական համակարգային թերություններ նշվել են իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի ոչ հետևողական իրացումը, գործառույթ-ինստիտուտ-լիազորություն շղթայի աններդաշնակությունը, իշխանության մարմինների գործառութային, հակակշռող և զսպող լիազորությունների անհաշվեկշռվածությունը, իշխանության տարբեր ճյուղերի ոչ պատշաճ գործունակությունը և ոչ բավարար գործառութային անկախությունը, պետական իշխանության մարմինների հանրային-իրավական պատասխանատվության անհստակությունը և որպես հետևանք պետական իշխանության մարմինների համակարգում ստվերային հարաբերությունների և սուբյեկտիվիզմի դրսևորումները (եջ 8-9): Այս համատեքստում Հայեցակարգում ընդգծվում է Նախագահի կարգավիճակի վերանայման անհրաժեշտությունը: Հայեցակարգում հստակ արձանագրվում է, որ Հանրապետության Նախագահի գործառութների ու լիազորությունների միջև ապահովված չէ անհրաժեշտ համամասնականություն: Մասնավորապես, բավարար չափով հստակեցված չեն Նախագահի լիազորությունները գործադիր իշխանության իրականացման և Սահմանադրության պահպանման գործառութների իրականացման բնագավառներում: Ի մասնավորի առկա է գործադիր իշխանության երկվորյուն պայմանավորված Նախագահի և կառավարության գործառութային լիազորություններով(եջ 28): Փաստելով գործադիր իշխանության ոլորտում Նախագահի ընդարձակ լիազորությունների առկայությունը՝ Հայեցակարգում մտահոգություն է հայտնվում առ այն, որ խորհրդարանում Նախագահին սատարող բացարձակ մեծամասնության առկայության և ներխորհրդարանական հակակշիռների բացակայության պայմաններում նախագահա-

Համաձայնելով ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների հեղինակների այս մտահոգությանը՝ այդուհանդերձ կարևոր է սահմանել այնպիսի նորմատիվ և համակարգային երաշխիքներ, որպեսզի չստեղծվի հակառակ իրավիճակը՝ Նախագահը չվերածվի բացառապես արարողակարգային բնույթ ունեցող պետական ինստիտուտի: Համապատասխան նորմատիվ կարգավորումների միջոցով անհրաժեշտ է հավասարակշռել Ազգային ժողովի և կառավարության գործառնությանն անկախությունը մի կողմից և Նախագահի հավասարակշռող և սահմանադրական կառուցակարգերի բնականոն գործունեությունը խթանող դերը մյուս կողմից: Մասնավորապես Ազգային ժողովի կանոնակարգ-օրենքով կարելի է սահմանել վարչապետի պարտականությունն Ազգային ժողովին կառավարության ծրագիրը ներկայացնելիս առանձնահատուկ անդրադառնալ իր կողմից առաջադրված կառավարության անդամների՝ փոխվարչապետերի և նախարարների այն թեկնածուներին, որոնց Նախագահը հրաժարվել է նշանակել կամ այլ պատճառով Նախագծով սահմանված 3-օրյա ժամկետում չի նշանակել, և նրանք նշանակված են համարվել իրավունքի ուժով և ներկայացնել այդ անձանց՝ նախարարի կամ փոխվարչապետի թեկնածու առաջադրելու հիմնավորումները: Այդպիսով կուրվագծվի ՀՀ վարչապետի հանրային-քաղաքական պատասխանատվությունը կառավարության ձևավորման գործընթացում իր կողմից որդեգրված կադրային քաղաքականության համար: Դրանով հավելյալ կշիռ և ազդեցություն կհաղորդվի Նախագահի կողմից համապատասխան նախարարին կամ փոխվարչապետին պաշտոնի չնշանակելու ակտին, որով Նախագահը հնարավորություն է ստանում իր քաղաքական դիրքորոշումն արտահայտել վարչապետի կադրային մոտեցումների և ապագա կառավարության նկատմամբ, ինչը նշված օրենսդրական կարգավորման առկայությամբ կարող է ավելի մեծ ազդեցություն ունենալ ինչպես վարչապետի և կառավարության, այնպես էլ խորհրդարանում մեծամասնություն ունեցող քաղաքական ուժի հանրային վարկանիշի և գործունակության վրա: Այն կարող է նաև նախադրյալ հանդիսանալ Ազգային ժողովի կող-

կան իշխանությունն ստանում է բացարձակ բնույթ, և հետևանքաբար մեծանում է նախագահի քաղաքական մենիշխանության վտանգը: Այս իրողության հիմնական պատճառներից է օրենսդիր և գործադիր իշխանության կողմից գործուն հակակշիռների բացակայությունը (էջ 28):

մից կառավարության ծրագիրը չհաստատելու, վարչապետին անվտանգություն հայտնելու, կառավարությանը վստահություն չհայտնելու կամ համապատասխան նախարարի կամ փոխվարչապետի պաշտոնավարման նպատակահարմարության հարցը վարչապետի առջև բարձրացնելու համար: Փաստորեն լրացուցիչ երաշխիքների ներդրման պարագայում ՀՀ Նախագահի կողմից կառավարության անդամների թեկնածուների չհաստատումը կարող է լուրջ հակակշիռ դառնալ Ազգային ժողովի (մասնավորապես ի դեմս խորհրդարանի քաղաքական մեծամասնության) և վարչապետի նկատմամբ: Նախագահի անձնական հատկանիշներն ու վարկանիշը, ինչպես նաև փաստացի գործողությունները ևս կարող են հավելյալ կշիռ հաղորդել Նախագահի նշված լիազորությանը: Մասնավորապես, Նախագահը նախարարների կամ փոխվարչապետների թեկնածությունների հետ իր անհամաձայնության մասին կարող է հայտարարել հրապարակայնորեն՝ զանգվածային լրատվության միջոցներով կամ այլ եղանակով՝ դրանով իսկ ճնշում գործադրելով համապատասխան թեկնածուներին առաջադրած վարչապետի և անուղղակիորեն նաև խորհրդարանական մեծամասնության վրա:

ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների 148-րդ հոդվածի տարածական մեկնաբանման դեպքում կարելի է նաև ընթացիկ օրենսդրությամբ սահմանել յուրաքանչյուր նախարարության գործառույթներով պայմանավորված՝ համապատասխան նախարարի կրթական և մասնագիտական պատրաստվածության լրացուցիչ պահանջ-չափանիշներ: Նման պահանջներ կարելի է սահմանել նաև փոխվարչապետների համար: Այդպիսի իրավակարգավորման պարագայում վարչապետը հնարավորություն չի ունենա դրսևորել քաղաքական-կուսակցական կամ անձնական սուբյեկտիվություն և նախարարի կամ փոխվարչապետի պաշտոնում Նախագահին առաջարկել մասնագիտական կամ քաղաքական առումով «անպատրաստ» անձի: Դա թույլ կտա որոշ չափով հավասարակշռել կառավարության ձևավորման հարցում Նախագահի և վարչապետի՝ առաջին հայացքից անհամաչափ լիազորությունները:

Խորհրդարանական համակարգի շրջանակներում ՀՀ Նախագահի և պետական իշխանության ճյուղերի կառուցակարգային կայացման համար չափազանց կարևոր է Հայաստանի քաղաքական մշակույթի զարգացումը: Մասնավորապես, պետք է զարգանա ՀՀ

կուսակցական համակարգը, կուսակցությունները պետք է լինեն պատասխանատու և հանրության առջև հաշվետու քաղաքական կառույցներ: Որպես հետևանք Ազգային ժողովում քաղաքական մեծամասնություն ստացած կուսակցությունը կամ դաշինքն առավել մեծ պատասխանատվությամբ կմոտենա վարչապետի թեկնածուի առաջադրմանը, իսկ վերջինս՝ որպես իշխող քաղաքական ուժի ներկայացուցիչ, կձգտի իբրև կառավարության անդամների թեկնածուներ ներկայացնել մասնագիտական և քաղաքական անհրաժեշտ ուրակներ և դրական հանրային ընկալում ունեցող անձանց: Քաղաքական-կուսակցական համակարգի կայացումը չի կարող տեղի ունենալ առանց ընտրողների իրավագիտակցության բարձրացման, որոնք պետք է ունակ լինեն համարժեք գնահատել իշխող քաղաքական ուժի քաղաքականությունը կադրային և մյուս հարցերում՝ համապատասխանաբար կրկին անգամ վստահելով կամ վստահությունից զրկելով այդ քաղաքական միավորին ընտրությունների ժամանակ: Քաղաքացիների և կուսակցությունների միջև նման կապի առկայությունը մեծապես նպաստում է ամբողջ քաղաքական համակարգի անխափան գործունեությանը: Ընդհանրապես իրավագիտակցության և սահմանադրական մշակույթի զարգացումն է, որ կհանգեցնի պետական ինստիտուտների սահմանադրական կարգավիճակի, դերի և նշանակության լիարժեք դրսևորմանը, իրացմանը, կրացառի կամ կսահմանափակի պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների միջև ստվերային և ոչ ֆորմալ հարաբերությունների ձևավորումը:

Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ Սահմանադրության փոփոխություններով ՀՀ Նախագահի կարգավիճակի և լիազորությունների միանգամայն նոր համակարգի ներդրմամբ կառուցակարգային հիմքեր են ստեղծվում Նախագահի իրավական կարգավիճակի և լիազորությունների հստակեցման և երկրի սահմանադրական համակարգում առկա մենիշխանության ռիսկերը սահմանափակելու համար: Փոփոխված Սահմանադրությամբ Նախագահի իրավական կարգավիճակը սահմանելիս շեշտը դրվում է հենց Սահմանադրության պահպանմանը հետևելու գործառնության վրա, և համապատասխան երաշխիքներ են սահմանվում Նախագահի կողմից իր այս գործառնությունը պատշաճորեն իրականացնելու համար: Միաժամանակ վերոգրյալի լույսի ներքո կարևոր է արձանագրել, որ Սահմանադրության փոփոխություններով նախատեսվում է ավելի թույլ Նախագահի ինս-

տիտուտ, քան շատ խորհրդարանական հանրապետությունների Սահմանադրություններ, այդ թվում Նախագահի՝ Սահմանադրության երաշխավորի գործառնության համատեքստում: Ընդ որում, նման գնահատական տեղ է գտել նաև ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծի վերաբերյալ Վենետիկի հանձնաժողովի երկրորդ նախնական կարծիքում¹:

Մեր կարծիքով, Սահմանադրության փոփոխություններով ՀՀ Նախագահի լիազորությունները կարող էին լինել առավել նշանակալից հատկապես այն հարցերում, որոնց լուծմանը մասնակցում են միաժամանակ և՛ օրենսդիր, և՛ գործադիր իշխանությունները, քանի որ նրանց միջև առաջացող քաղաքական մրցակցությունը և հնարավոր կոլիզիաները կարող են վնասել սահմանադրակարգի կայունությանը: Բնականաբար գործուն լիազորություններով իրավաբար Նախագահի մասնակցությունը նման խնդիրների լուծմանը բավականին օգտակար կլիներ: Այդպիսի որոշ հարցերի անդրադարձ եղավ հոդվածի համապատասխան մասում:

Այդուհանդերձ, չնայած շատ դեպքերում իր խորհրդանշական կարգավիճակին և սահմանափակ լիազորություններին՝ ՀՀ Նախագահը խորհրդարանական կառավարման ձևի պայմաններում չի լինելու «դեկորատիվ ֆիգուր»: Ցանկացած պետություն պետք է ունենա այնպիսի ինստիտուտ, որը հետևի սահմանադրական կարգի պահպանմանը, խորհրդանշի ինքնիշխան պետականությունն ու ազգի միասնությունը, հաշտարարի դեր կատարի պետական իշխանության տարբեր մարմինների միջև վեճերի և բախումների ժամանակ՝ թույլ չտալով դրանց արտասահմանադրական լուծումներ: Ճգնաժամային իրավիճակներում հենց այդպիսի ներդաշնակեցնող և վերկուսակցական ինստիտուտն է կոչված թույլ չտալ սահմանադրական կարգի խաթարում և սահմանադրական իրավահարաբերությունների ձևախեղում: Նման ինստիտուտի դերում ՀՀ-ում հանդես է գալու հենց Նախագահը:

Ինչպես իրավացիորեն նշում են սահմանադրագետներ Իզենգեն և Կիրիոֆը, (խորհրդարանական հանրապետություններում) Նախագահի մոտ քաղաքական նշանակալից իշխանության բացա-

¹ Stéu Վենետիկի հանձնաժողով, ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծի վերաբերյալ երկրորդ նախնական կարծիք Մտրասբուրգ, 2015, http://moj.am/storage/uploads/nakhnakan_karciq1.pdf, էջ 13:

կայությունն ինչ-որ առումով նրա ուժի հիմքն է, որը դրսևորվում է հասարակության քաղաքականության վրա հոգևոր ներգործությամբ: Նախագահը միավորում է այն, ինչ միավորում է բոլորին: Այդպիսով նա կարծես մարմնավորում է սահմանադրության ոգին¹: Հետևաբար, ՀՀ Նախագահի ֆորմալ լիազորությունների սահմանափակ շրջանակը, թեև որոշ առումով դժվարացնում է նրա՝ որպես Սահմանադրության երաշխավորի կարգավիճակի ամբողջ ներուժի իրացումը, սակայն չի կարելի պնդել, որ այդպիսով Նախագահը մնում է պասիվ դիտորդի դերում: Վերջինս գործուն մասնակցություն կունենա պետականաշինության և սահմանադրական կարգի պաշտպանության գործում՝ ելնելով ոչ միայն պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների համակարգում Նախագահի ինստիտուտի կարևորությունից և «պահանջվածությունից», որպիսի հանգամանքը տեսանելի է նաև այլ պետությունների սահմանադրական փորձն ուսումնասիրելիս, այլև Հայաստանի հասարակության իրավագիտակցության և քաղաքական պրակտիկայի առանձնահատկություններից. Նախագահի որպես անձ-ինստիտուտի բարձր հեղինակությունն ու դրական հանրային ընկալումը Հայաստանում թույլ են տալիս փաստել, որ այս պետական ինստիտուտը, թեև փոփոխված կարգավիճակով, շարունակելու է նշանակալից ազդեցություն ունենալ հանրային-պետական կյանքում:

¹ Сткц Ӣ. Изензее, П. Кирхофф, նշվ. աշխ., էջ 238:

Арташес Халатян

Аспирант кафедры конституционного права ЕГУ

ПРЕЗИДЕНТ РА КАК ГАРАНТ КОНСТИТУЦИИ В КОНТЕКСТЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ РЕФОРМ

Данная статья посвящена статусу Президента РА, как гаранту конституции в свете конституционных реформ. В статье представлены и проанализированы основные черты Президента РА в качестве гаранта Конституции, которые предусмотрены в Проекте поправок к Конституции РА и определяют его место и роль в системе высших органов государственной власти Армении. В статье так же представлены проблемные вопросы теории и практики, связанные с исследуемым вопросом. На основе проведенного анализа в статье сделаны определенные выводы и выдвинуты предложения по решению поднятых научных вопросов. В целях наиболее многостороннего исследования предмета статьи представлена так же международная конституционная практика.

Artashes Khalatyan

PHD Student of the YSU Chair of Constitutional Law

THE RA PRESIDENT AS A GUARANTOR OF THE CONSTITUTION IN LIGHT OF THE CONSTITUTIONAL REFORMS

The article is devoted to the status the RA President as a guarantor of the Constitution in light of constitutional reforms. The article presents description and analysis of the President's main features in the capacity of the guarantor of the Constitution prescribed in the Draft Amendments to the Constitution which establish the place and role of the RA President within the system of supreme state bodies of Armenia. The article also elucidates theoretical and practical issues related to the research topic. Based on the analysis performed respective conclusions and suggestions are made. For the purpose of more comprehensive examination of the subject of the article relevant international constitutional practice is also discussed.

Բանալի բառեր՝ ՀՀ Սահմանադրություն, Նախագահ, Ազգային ժողով, Կառավարություն, Վարչապետ խորհրդարանական կառավարման ձև, համակարգ, ինստիտուտ, ՀՀ սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ, ՀՀ սահմանադրության փոփոխությունների նախագիծ, կարգավիճակ, լիազորություններ:

Ключевые слова: Конституция РА, Президент, Национальное собрание, Правительство, Премьер-министр, форма правления, система, институт, Концепция конституционных реформ РА, Проект поправок в Конституцию РА, статус, полномочия

Key words: RA Constitution, President, National Assembly, Government, Prime minister, form of government, system, institute, Conception of the RA Constitutional Reforms, Draft Amendments to the Constitution, status, powers

**ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ
ԻՐԱՎԱՀԱՋՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈՐՊՈՐԱՏԻՎ ՏԻՊԻ
ԻՐԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԱՆՑ ՎԵՐԱԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ
ԱՐԴՅՈՒՆՔՈՒՄ**

Իրավաբանական գրականության մեջ «իրավաբանական պատասխանատվություն» հասկացությունը չունի միանշանակ բնորոշում: Ընդհանուր առմամբ, իրավաբանական պատասխանատվությունը հանդիսանում է հասարակական պատասխանատվության տեսակ, ինչպես քաղաքական, բարոյական, ազգային և պատասխանատվության այլ տեսակները²: Իրավաբանական գրականության մեջ իրավաբանական պատասխանատվությունը մի դեպքում բնորոշվում է որպես պետական հարկադրանքի միջոց, որը հիմնվում է իրավախախտի վարքագծի նկատմամբ իրավաբանական և հասարակական պարսավանքով և արտահայտվում է վերջինիս համար բացասական հետևանքերով՝ անձնական և գույքային իրավունքների սահմանափակմամբ: Մեկ այլ բնորոշման համաձայն իրավաբանական պատասխանատվությունը սահմանվում է որպես իրավախախտում կատարած անձանց նկատմամբ պետական հարկադրանքի միջոցների կիրառում սահմանված ընթացակարգով³: Ամենաընդհանուր բնորոշմամբ իրավաբանական պատասխանատվությունը իրավախախտման դեպքում սանկցիայի կիրառությունն է⁴: Այսինքն, իրավաբանական պատասխանատվությունը հանգում է որոշակի

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Վ Ավետիսյան:

² Տե՛ս *Общая теория права*, **Ю. А. Дмитриев**, **[И. Ф. Казьмин]**, **В. В. Лазарев** и др., Под общ. ред. А. С. Пиголкина. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во МГТУ, 1996, էջ 332:

³ Տե՛ս **М. Н. Марченко**, *Теория государства и права*, Учебник, 2-е издание, Изд-во "Проспект", 2004, էջ 633:

⁴ Տե՛ս **Բարսեղյան Տ. Վ.**, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք, առաջին մաս (երրորդ հրատարակություն), Երևանի պետ. համալս., - Եր., Երևանի համալս. հրատ., 2009, էջ 501:

հարկադրանքի (այդ թվում պետական) կիրառմանը: Իրավաբանական պատասխանատվությունը պատճառահետևանքային կապի համատեքստում դիտարկելիս այն կարելի է բնորոշել որպես իրավախախտման հետևանք: Իրավաբանական պատասխանատվության ձևերից են համարվում, ի թիվս այլոց, քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությունը և վարչական պատասխանատվությունը¹:

Քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությունը հարկադրական ներգործության ձև է, քաղաքացիաիրավական հատուկ սանկցիաների կիրառություն, որն իրավախախտի համար անշահավետ գույքային հետևանքներ առաջացնելուց բացի նրան հարկադրում է կատարել մինչև իրավախախտումը գոյություն չունեցող լրացուցիչ պարտավորություն²:

Տեսության մեջ առանձնացնում են քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության մի շարք տեսակներ: Մասնավորապես, ըստ պատասխանատվության առաջացման հիմքի տարբերում են պայմանագրային և արտապայմանագրային պատասխանատվություն: Ըստ իրավախախտում թույլ տված պարտապանների միջև պատասխանատվությունը բաշխելու եղանակների՝ տարբերվում են բաժնային, համապարտ և լրացուցիչ պատասխանատվության տեսակները:

Վարչական պատասխանատվությունը բնութագրվում է որպես վնասի պատճառողի նկատմամբ պետության վերաբերմունք, վարչաիրավական սանկցիաներով պահպանվող իրավական նորմի խախտմանը պետական գնահատական: Այդ համատեքստում վարչական պատասխանատվությունը դիտարկվում է որպես անձի պարտականություն կրելու իրավական նորմերով սահմանված սահմանափակումներ այդ իրավանորմերով սահմանված կանոնները խախտելու համար: Այլ կերպ ասած վարչական պատասխանատվությունը կոչված է վերականգնելու իրավախախտման հետևանքով պատճառված վնասը և իրավախախտի համար հանդես է գալիս որպես պատիժ³:

¹ Տե՛ս **А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой**, Гражданское право. Том 1. Учебник: в 3 т. — 6-е изд., перераб. и доп, Изд-во "Проспект", 2005, էջ 631:

² Տե՛ս **Բարսեղյան Տ. Շ.**, նշված աշխատությունը, էջ 502:

³ Տե՛ս **А. И. Стаханов, Н. В. Румянцев**, Административная ответственность, М., Изд.-во "ЮНИТИ-ДАНА", Закон и право, 2012, էջ 6:

Քաղաքացիաիրավական և վարչական պատասխանատվությունը առաջանում է որոշակի պայմանների առկայության դեպքում, որոնք պատասխանատվության երկու տեսակների համար կարելի է առանձնացնել ընդհանուր ձևով, քանի որ դրանք հիմնականում նույնանում են, իհարկե հաշվի առնելով նաև քաղաքացիաիրավական և վարչական հարաբերությունների առանձնահատկությունները: Պատասխանատվության պայմաններն են հակաօրինական կամ հակաիրավական վարքագիծը, վտանգավոր հետևանքները (եթե դրանց առաջնալը պատասխանատվություն կիրառելու պարտադիր պայման է հանդիսանում), պատճառական կապը արարքի և հետևանքների միջև և իրավախախտի մեղքը: Միայն այս պայմանների միաժամանակյա առկայության դեպքում է հնարավոր կիրառել պատասխանատվություն:

Պատասխանատվության վերը նշված տեսակներն ունեն նաև իրենց սուբյեկտը, այսինքն՝ պատասխանատվությունը յուրաքանչյուր դեպքում կիրառվում է կոնկրետ անձի նկատմամբ նրա կատարած կոնկրետ արարքի համար: Հետևապես նաև պատասխանատվությունը կրում է անձնական բնույթ՝ յուրաքանչյուրը պատասխան է տալիս իր հակաիրավական վարքագծի համար:

Պատասխանատվության սուբյեկտը այն անձն է (ֆիզիկական և իրավաբանական), ով չի կատարել կամ ոչ պատշաճ է կատարել պարտավորությունները կամ վնաս է պատճառել, կամ էլ խախտել է իրավական նորմերով սահմանված վարքագծի պարտադիր կանոնները:

Քանի որ պատասխանատվությունը ենթադրում է հստակ իդենտիֆիկացված հասցեատեր և կապված է անձնական և գույքային իրավունքների որոշակի սահմանափակումների հետ, հետևաբար առաջ է գալիս իրավաբանական անձի վերակազմակերպման դեպքում այդ պատասխանատվության սուբյեկտին որոշելու, պատասխանատվության ենթարկվելու ռիսկը վերակազմակերպման արդյունքում այլ սուբյեկտի փոխանցվելու հնարավորության պարզման անհրաժեշտությունը:

Նշված հարցերի պարզման նպատակով նախ անհրաժեշտ է անդրադառնալ «վերակազմակերպում» իրավական կատեգորիայի օրենսդրական բանաձևմանը, դրա ձևերին և վերակազմակերպման դեպքում իրավահաջորդության հիմնախնդիրներին:

Վերակազմակերպումը հանդիսանում է ինքնուրույն իրավաբանական երևույթ, որին հատուկ են իրավաբանական անձի գործունեության դադարման և ստեղծման գործընթացները: Ինչպես Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը¹, այնպես էլ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքը² և «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքը³ չեն բանաձևում վերակազմակերպման հասկացությունը, այլ միայն սահմանում են վերակազմակերպման ձևերը՝ միաձուլում, միացում, բաժանում, առանձնացում, վերակազմավորում⁴: Տեսական գրականության մեջ տրվել են վերակազմակերպման տարբեր բանաձևումներ: Մասնավորապես, հեղինակների մի խումբ գտնում է, որ վերակազմակերպումը հանդիսանում է գործարք, մյուսները կարծում են, որ այն իրավական փաստերի համախումբ է, որոնց մի մասը հանդիսանում են գործարքներ և այլն:

Այս հարցում համաձայն ենք պրոֆեսոր Վ.Դ. Ավետիսյանի արտահայտած այն կարծիքի հետ, որ վերակազմակերպումը հանդիսանում է գոյություն ունեցող իրավաբանական անձի նյութական հենքի վրա իրավունքի նոր սուբյեկտի կամ սուբյեկտների ստեղծում՝ գոյություն ունեցող իրավունքի սուբյեկտի գոյության դադարմամբ կամ նյութական հենքի ընդլայնմամբ կամ նվազմամբ⁵:

Վերակազմակերպման ձևից կախված իրավահաջորդությունը ձևակերպվում է փոխանցման ակտով (միացում, միաձուլում, վերակազմավորում) կամ բաժանիչ հաշվեկշռով (բաժանում, առանձնացում)⁶:

¹ Տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք՝ ընդունված 05.05.1998 թ., ՀՕ- 239: ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50):

² Տե՛ս ՀՀ օրենքը «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին»՝ ընդունված 25.09.2011 թ., ՀՕ-252: ՀՀՊՏ 2001.12.07/38(170):

³ Տե՛ս ՀՀ օրենքը «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին»՝ ընդունված 25.09.2011 թ., ՀՀՊՏ 2001.11.06/34(166):

⁴ Տե՛ս **Ավետիսյան Վ. Դ.**, Կորպորատիվ իրավահարաբերությունների արդի հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում (տնտեսական ընկերությունների օրինակով), մենագրություն, ԵՊՀ հրատ., Եր, 2013, էջ 114:

⁵ Տե՛ս **Ավետիսյան Վ. Դ.**, նշված աշխատությունը, էջ 114:

⁶ Տե՛ս **А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой**, նշված աշխատությունը, էջ 138:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 65-րդ հոդվածի համաձայն փոխանցման ակտը և բաժանիչ հաշվեկշիռը պետք է դրույթներ պարունակեն վերակազմակերպված իրավաբանական անձի գույքի ու պարտատերերին և պարտապաններին վերաբերող բոլոր պարտավորությունների իրավահաջորդության մասին՝ ներառյալ վիճարկվող պարտավորությունները:

Այսինքն, փոխանցման ակտով (բաժանիչ հաշվեկշռով) պետք է սահմանվեն իրավահաջորդ իրավաբանական անձանց անցնող վերակազմակերպման պահի դրությամբ առկա գույքին վերաբերող տեղեկություններ, ինչպես նաև վերակազմակերպման պահի դրությամբ առկա պարտավորությունների (այդ թվում՝ վիճարկվող) մասին տեղեկություններ: Այլ կերպ ասած վերակազմակերպման արդյունքում իրավահաջորդությամբ անցնում են այն գույքը կամ պարտավորությունները, որոնք տվյալ պահին հայտնի են, այդ թվում նրանք, որոնք վիճարկվում են:

Մասնավորապես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1086-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի համար սահմանված կարգով պատասխանատու ճանաչված իրավաբանական անձի վերակազմակերպման դեպքում համապատասխան հատուցում վճարելու պարտականությունը կրում է նրա իրավահաջորդը: Նրան ներկայացվում են վնասի հատուցման մասին պահանջները: Այսինքն, իրավահաջորդը կկրի վնասի հատուցման պարտականություն միայն այն դեպքում, երբ իրավանախորդն արդեն իսկ ճանաչվել է պատասխանատու պատճառված վնասի համար:

Նմանապես, «Հարկերի մասին» ՀՀ օրենքի¹ 16-րդ հոդվածի համաձայն՝ իրավաբանական անձի, իրավաբանական անձի կարգավիճակ չունեցող ձեռնարկության վերակազմավորման (վերակառուցման) դեպքում չկատարված հարկային պարտավորությունը կրում է նրանց իրավահաջորդը (իրավահաջորդները): Նույն հոդվածի համաձայն հարկային պարտավորությունը ներառում է նաև հարկային օրենսդրությունը և Հայաստանի Հանրապետությունում հարկային հարաբերությունները կարգավորող մյուս իրավական ակտե-

¹ Տե՛ս ՀՀ օրենքը «Հարկերի մասին»՝ ընդունված 14.04.1997, ՀՀՊՏ 1997.05.20/11:

րը խախտելու համար հաշվարկված՝ հարկային օրենսդրությամբ սահմանված տույժերի և տուգանքների գումարների վճարումը:

Նման ձևակերպումը թույլ է տալիս ենթադրելու, որ եթե անգամ հարկային պարտավորության վերաբերյալ համապատասխան նշում չկա փոխանցման ակտում (բաժանիչ հաշվեկշռում), ապա միևնույն է այդ պարտավորությունն անցնում է իրավահաջորդ իրավաբանական անձին, քանի որ դա սահմանված է օրենքով:

Ընդհանրապես, ինչպես իրավացիորեն նշում է պրոֆեսոր Վ. Դ. Ավետիսյանը, փոխանցման ակտը և բաժանիչ հաշվեկշիռը լիարժեք կերպով չեն ծառայում այն նպատակին, որի ապահովման համար ստեղծվել են այդ հասկացությունները: Մասնավորապես, փոխանցման ակտը կամ բաժանիչ հաշվեկշիռը հաստատում են միայն դրանց կազմման օրվա դրությամբ գոյություն ունեցող գույքի կամ պարտավորությունների իրավահաջորդության մասին տեղեկություններ: Նշված իրավակարգավորումը թույլ չի տալիս պարզելու այդ փաստաթղթերի հաստատումից հետո գույքի կամ պարտավորությունների փոփոխության փաստը բացահայտելու հնարավորությունը: Բացի այդ, օրենսդիրը հստակ չի կարգավորում այն դեպքերը, երբ փոխանցման ակտով պարտավորությունների վերաբերյալ չեն նշվում ամբողջական տեղեկություններ: Նման դեպքերի համար առաջարկվում է սահմանել իրավահաջորդների համար համապարտ պատասխանատվություն¹:

Պատասխանատվության իրավահաջորդության խնդիրը պետք է քննարկել երկու տեսանկյունից: Առաջին հերթին քննարկենք այն դեպքը, երբ իրավաբանական անձը կատարել է իրավախախտում կամ թույլ է տվել պարտավորության կատարման կետանց կամ վնաս է պատճառել, որը վարչական իրավախախտման դեպքում հաստատվել է վարչական ակտով (ներառյալ այն դեպքերը, երբ իրավաբանական անձի նկատմամբ կա ենթադրյալ վարչական իրավախախտման կապակցությամբ հարուցված վարչական վարույթ և իրավաբանական անձը վերակազմակերպվում է), իսկ պարտավորության կետանցի դեպքում այդ մասին հայտնի է դարձել պարտապանին և պարտատիրոջը (նույնը նաև վնաս պատճառելու դեպքերում):

¹ Տե՛ս Ավետիսյան Վ. Դ., նշված աշխատությունը, էջ 126-127:

Իրավահաջորդության օրենսդրական ներկա կարգավորումը թույլ է տալիս լուծելու այս խնդիրը: Մասնավորապես, ինչպես արդեն նշվել է, իրավահաջորդության պահին հայտնի իրավանախորդի գույքը կամ պարտավորությունները (այդ թվում՝ վիճարկվող)¹ և իրավունքները անցնում են իրավահաջորդին (այս պարագայում հիմք ընդունենք նաև տեսության մեջ արտահայտված իրավացի տեսակետն առ այն, որ նման պարտավորություններն անցնում են իրավահաջորդին անկախ փոխանցման ակտում կամ բաժանիչ հաշվեկշռում դրանց մասին նշելու)²:

Առավել խնդրահարույց են այն դեպքերը, երբ իրավաբանական անձը կատարում է վարչական իրավախախտում կամ կատարում է քաղաքացիաիրավական զանցանք (օրինակ՝ կյանքին կամ առողջությանը վնասի պատճառում) և մինչև այդ իրավախախտման բացահայտումը կամ դրա բացահայտման նպատակով վարչական վարույթ հարուցելը (ըստ էության մինչև իրավախախտման փաստի կամ հնարավոր իրավախախտման մասին հայտնի դառնալը) վերականգնակերպվում է: Արդյոք նման դեպքերում հնարավոր է պատասխանատվության փոխանցումը իրավահաջորդությամբ:

Ինչպես արդեն նշվել է, ՀՀ գործող օրենսդրությամբ կարգավորվում են միայն իրավահաջորդության պահին առկա իրավունքների և պարտավորությունների իրավահաջորդությամբ փոխանցվելու հետ կապված հարաբերությունները:

Վերը նշված խնդրին փորձ է արվել լուծում տալ Վարչական իրավախախտումների մասին նոր օրենսգրքի նախագծով: Մասնավորապես, նախագծի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ իրավաբանական անձի վերականգնակերպման դեպքում վարչական պատասխանատվության ենթակա է իրավահաջորդ իրավաբանական անձը, իսկ իրավաբանական անձի բաժանման դեպքում՝ այն իրավաբանական անձը, որին, ըստ բաժանիչ հաշվեկշռի, անցել է գույքի

¹ Վերականգնակերպվող իրավաբանական անձի նկատմամբ ենթադրյալ իրավախախտման կապակցությամբ հարուցված վարչական վարույթը դիտարկենք որպես վիճարկվող հնարավոր պարտավորություն, որի հաստատման դեպքում իրավահաջորդը կկրի համապատասխան բացասական ռիսկերը՝ պատասխանատվության միջոցների տեսքով:

² Տե՛ս **Ավետիսյան Վ. Դ.**, նշված աշխատությունը, էջ 127:

առավել մեծ մասը, իսկ գույքի հավասարաչափ բաժանման դեպքում՝ իրավահաջորդ բոլոր իրավաբանական անձինք:

Նախագծով տրված կարգավորումը ևս ամբողջությամբ չի պահովում բարձրացված խնդրի լուծումը:

Նախ վերը նշված դրույթից միանշանակ պարզ չէ վարչական պատասխանատվության իրավահաջորդությամբ անցման պահը: Մասնավորապես, եթե իրավաբանական անձը կատարում է իրավախախտում և վերակազմակերպվում է, արդյո՞ք վերակազմակերպման պահից իրավահաջորդ իրավաբանական անձը կրում է իրավանախորդի կողմից կատարված վարչական իրավախախտման համար հետագայում վարչական պատասխանատվության ենթարկվելու ռիսկը, թե իրավահաջորդ իրավաբանական անձը վարչական պատասխանատվության է ենթարկվում իրավանախորդ իրավաբանական անձին պատասխանատվության ենթարկելու մասին որոշման ընդունումից հետո տեղի ունեցած վերակազմակերպման արդյունքում:

Պետք է նշել, որ եթե վարչական պատասխանատվությունն իրավահաջորդությամբ անցնում է վարչական իրավախախտման կատարման պահից հետո վերակազմակերպվելու փաստի ուժով, ապա առաջանում է իրավախախտ իրավաբանական անձին և դրա իրավահաջորդին նույնականացնելու խնդիրը: Մասնավորապես, իրավախախտում կատարելուց հետո իրավաբանական անձի վերակազմակերպման դեպքում իրավախախտումը բացահայտելուց հետո վարչական մարմինը պետք է միջոցներ ձեռնարկի գտնելու իրավախախտ իրավաբանական անձի իրավահաջորդներին, որը որոշ դեպքերում անհնար կլինի, մասնավորապես, եթե իրավահաջորդ իրավաբանական անձինք ևս դադարեցնեն իրենց գործունեությունը կամ վերակազմակերպվեն:

Բացի այդ, նախագծով սահմանվում են միայն բաժանման ձևով վերակազմակերպվելու դեպքում վարչական պատասխանատվության իրավահաջորդության առանձնահատկությունները, մինչդեռ անհրաժեշտ է վերակազմակերպման յուրաքանչյուր ձևի համար նախատեսել առանձին կարգավորումներ: Խնդիրն այն է, որ առանձնացման ձևով վերակազմակերպման դեպքում ևս ըստ էության տեղի է ունենում իրավահաջորդություն, մասնավորապես՝ իրավաբանական անձի կազմից մեկ կամ մի քանի իրավաբանական անձանց

առանձնանալու դեպքում վերակազմակերպված իրավաբանական անձի իրավունքները և պարտականությունները նրանցից յուրաքանչյուրին են անցնում՝ բաժանիչ հաշվեկշռին համապատասխան:

Նախագծով սահմանված կարգավորման դեպքում ստացվում է, որ իրավաբանական անձի՝ առանձնացման ձևով վերակազմակերպման դեպքում վարչական պատասխանատվության կարող է ենթարկվել միայն առանձնացած իրավաբանական անձը, իսկ այն իրավաբանական անձը, որը կատարել է իրավախախտում և շարունակում է գոյություն ունենալ ենթակա չի լինի վարչական պատասխանատվության:

Բացի այդ, հստակեցման կարիք ունի նաև իրավահաջորդ իրավաբանական անձանց անցած գույքի չափի կամ արժեքի որոշումը: Մասնավորապես, եթե բաժանման դեպքում իրավահաջորդ իրավաբանական անձանց պատասխանատվության ենթարկելու հանգամանքը կապվում է նրանց անցած գույքի հետ, ապա անհրաժեշտություն է առաջանում նաև սահմանելու, թե ինչ չափանիշով է որոշվում իրավահաջորդ իրավաբանական անձանց անցած գույքի քանակը կամ չափը՝ գույքի արժեքային արտահայտությամբ, թե գույքի միավորների քանակով:

Վերջին դրույթի հստակեցումը կարևոր է նաև այն առումով, որ ապահովվի կատարված իրավախախտման և կիրառվող պատասխանատվության համաչափությունը: Մասնավորապես, իրավախախտում կատարած իրավաբանական անձի բաժանման դեպքում, օրինակ, նոր ստեղծված իրավաբանական անձանց կարող է անցնել տարբեր քանակի, տարբեր արժեքով գույք, որի դեպքում կառաջնա իրավահաջորդին որոշելու համար գույքի արժեքի կամ քանակի կամ նշանակության որոշման անհրաժեշտությունը:

Վերը նշված խնդիրների լուծման նպատակով առաջարկում ենք նախագծով հստակեցնել վարչական պատասխանատվության դեպքում իրավահաջորդությանը վերաբերող դրույթները, մասնավորապես՝ հստակեցնել իրահաջարդության պահը, նախատեսել իրավահաջորդության բոլոր ձևերի վերաբերյալ առանձին կարգավորումներ, հստակեցնել իրավահաջորդ իրավաբանական անձանց անցած գույքի քանակի կամ արժեքի որոշման չափանիշները:

Ուսումնասիրելով օտարերկրյա փորձը՝¹ առաջարկում ենք մանրամասն սահմանել վերակազմակերպման յուրաքանչյուր ձևի դեպքում վարչական պատասխանատվության իրավահաջորդության կարգը, ինչպես նաև բաժանման և առանձնացման դեպքում իրավահաջորդին որոշելու պայմանները²:

Քաղաքացիական պատասխանատվության դեպքում ևս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով անհրաժեշտ է նախատեսել պատասխանատվության իրավահաջորդության հստակ կարգավորումներ և իրավահաջորդին որոշելու հստակ չափանիշներ: Նշվածը վերաբերում է ոչ միայն մինչև իրավախախտման փաստի հայտնի դառնալը իրավախախտ իրավաբանական անձի վերակազմակերպման դեպքերին, այլ նաև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1086-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված իրավակարգավորմանը, որի համաձայն՝ կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի համար սահմանված կարգով պատասխանատու ճանաչված իրավաբանական անձի վերակազմակերպման դեպքում համապատասխան հատուցում վճարելու պարտականությունը կրում է նրա իրավահաջորդը:

Նշված դեպքերում ևս պետք է ապահովել իրավահաջորդության որոշման չափանիշների միանշանակություն: Մասնավորապես, անհրաժեշտ է նախատեսել վերակազմակերպման յուրաքանչյուր ձևի դեպքում պատասխանատվության իրավահաջորդության կարգը, ինչպես նաև բաժանման և առանձնացման դեպքերում իրավահաջորդներին որոշելու չափանիշները:

¹ Տես՝ ՌԴ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգիրք, աղբյուրը՝ <http://www.consultant.ru>, **А. Банчук** Право об административных нарушениях: опыт стран Западной и Восточной Европы, требования Европейского Суда по правам человека и стандарты Совета Европы, աղբյուրը՝ <http://pravo.org.ua/>:

² Օրինակ՝ ՌԴ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի 2.10-րդ հոդվածի համաձայն իրավախախտ իրավաբանական անձի բաժանման կամ վերջինից այլ իրավաբանական անձի առանձնացման դեպքում պատասխանատվության է ենթակա այն իրավաբանական անձը, որին անցել է գույքի այն զանգվածը կամ այն գործարքներից ծագած իրավունքներն ու պարտականությունները, որոնց հետ կապված տեղի է ունեցել վարչական իրավախախտումը: Տե՛ս ՌԴ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգիրք, 2.10-րդ հոդված, աղբյուրը՝ http://www.consultant.ru/popular/koap/13_2.html#p350:

Պետք է նշել, որ քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության իրավահաջորդության հարցերը որոշակի առումով լուծվում են «Քաղաքացիական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի նախագծով: Մասնավորապես, նախագծով սահմանվում է, որ փոխանցման ակտը պետք է դրույթներ պարունակի ոչ միայն դրա կազմման պահին առկա պարտավորությունների վերաբերյալ, այլ նաև փոխանցման ակտը կազմելու ամսաթվից հետո վերակազմակերպվող իրավաբանական անձի իրավունքների և պարտավորությունների առաջացման, փոփոխման և դադարման հետ կապված գույքի տեսակի, կազմի, արժեքի հնարավոր փոփոխման դեպքում դրանց իրավահաջորդության որոշման կարգը¹:

Մեր կարծիքով մինչև կատարված վարչական իրավախախտումը բացահայտելը տեղի ունեցած միացման կամ միաձուլման ձևով վերակազմակերպման արդյունքում վարչական պատասխանատվության իրավահաջորդության հարցը քննարկելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել այնպիսի հանգամանքներ, ինչպիսիք են վերակազմակերպման միտումը կամ իրական նպատակը, միացման և միաձուլման դեպքում միացող կազմակերպության և այն կազմակերպության կապը, որին միանում է իրավաբանական անձը և այլ հանգամանքներ, քանի որ հնարավոր են դեպքեր, երբ իրավաբանական անձը իրավախախտումը կատարելուց հետո միտումնավոր վերակազմակերպվի պատասխանատվությունից խուսափելու նպատակով:

Մյուս կողմից, այն կազմակերպությունը, որին միանում է իրավախախտ իրավաբանական անձը կարող է գործել բարեխղճորեն, իրականացնել միացող ընկերության գործունեության աուդիտ և ոչ մի խախտում չբացահայտելով իրականացնել միացման գործընթացը: Նման դեպքերում, նոր ստեղծված ընկերությունը չպետք է ենթակա լինի վարչական պատասխանատվության միայն այն պատճառով, որ պետությունը չի կարողացել արդյունավետորեն իրականացնել վարչական իրավախախտումների կանխման, բացահայտման և արգելման գործառնությունը և ժամանակին չի բացահայտել վարչական ի-

¹ Տես՝ «Քաղաքացիական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի նախագիծը, հոդված 15, աղբյուրը՝ <http://justice.am/legal/drafts:>

րավախախտումը: Բացի այդ, վարչական իրավախախտման դեպքի քննության ժամանակ իրավաբանական անձը չի կարող արդյունավետորեն իրականացնել իր իրավունքների պաշտպանությունը, որի արդյունքում կխախտվի յուրաքանչյուր անձի (այդ թվում՝ իրավաբանական անձի) ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված պետական մարմինների առջև իր իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության իրավունքը: Հետևաբար, վերը նշված հանգամանքների հաշվառումը չափազանց կարևոր է պատասխանատվության իրավահաջորդության հարցը որոշելիս:

Ինչ վերաբերում է բաժանման և առանձնացման ձևով վերկազմակերպման դեպքերին, ապա մեր կարծիքով այս պարագայում պատասխանատվությունը բոլոր դեպքերում կարող է իրավահաջորդությամբ անցնել նոր ստեղծված իրավաբանական անձին կամ անձերին, քանի որ չնայած իրավաբանորեն ստեղծվում են նոր ընկերություններ, սակայն դրանք, ըստ էության, նույն ընկերության «մի քանի տարբերակներ» են¹:

Քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության մասով նույնպես պետք է առաջնորդվել վերը նշված մոդելով, քանի որ պատասխանատվության այս տեսակը ևս դրսևորվում է անձի գույքային իրավունքների սահմանափակմամբ, հետևաբար նման սահմանափակման հիմքերը պետք է լինեն համաչափ, արդարացի և ողջամիտ:

Պատասխանատվության իրավահաջորդության մանրամասն կարգավորումները կնպաստեն պրակտիկայում առաջացող հնարավոր խնդիրների լուծմանը:

Մասնավորապես, այդպիսի խնդիրներ են առաջանում այն դեպքում, երբ իրավաբանական անձը կատարում է վարչական իրավախախտում (թույլ է տալիս գերիշխող դիրքի չարաշահում) և վերակազմակերպվում է (նրանից բաժանվում են երկու ընկերություններ), իսկ իրավախախտ գործողությունը դրսևորվել է որոշակի ապրանքների իրացման գները չհիմնավորված բարձրացնելով կամ շուկայում ապրանքի պակասորդ ստեղծելով, և իրավախախտումը բացահայտվել է վերակազմակերպման գործընթացի ավարտից հետո:

¹ Առանձնացման ձևով վերակազմակերպման դեպքերում պատասխանատվությունը պետք է իրավահաջորդությամբ անցնի այն իրավաբանական անձին, որին վերակազմակերպման աղյուսքում անցել կամ մնացել է գույքի առավել մեծ մասը արժեքային արտահայտությամբ:

Մեր կարծիքով նմանատիպ դեպքերում պատասխանատվության իրավահաջորդությունը պետք է որոշել ելնելով հետևյալ չափանիշներից: Առաջին հերթին, պատասխանատվության պետք է ենթարկվի այն իրավաբանական անձը, ում անցել է այն ապրանքներն իրացնելու իրավունքը, որոնց կապակցությամբ տեղի է ունեցել իրավախախտում: Այն դեպքում, երբ այդ ապրանքներն իրացնելու իրավունքը փոխանցվել է բոլոր իրավահաջորդներին, ապա պատասխանատվության պետք է ենթարկվի այն իրավաբանական անձը, ում անցել է գույքի առավել մեծ մասը՝ արժեքային արտահայտությամբ: Այն դեպքում, երբ գույքն իրավահաջորդներին փոխանցվել է համամասնորեն, ապա ֆինանսական պատասխանատվության պետք է ենթարկվեն բոլոր իրավահաջորդները՝ իրենց անցած գույքի արժեքին համապատասխան:

Ամփոփելով ուսումնասիրության արդյունքները՝ պետք է նշել, որ Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենսդրությամբ բավականաչափ կարգավորված չեն կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձանց վերակազմակերպման արդյունքում պատասխանատվության իրավահաջորդությամբ անցնելու հետ կապված հարաբերությունները: Մասնավորապես, օրենսդրությամբ սահմանված չեն իրավախախտումից հետո, սակայն մինչև դրա բացահայտվելը տեղի ունեցած վերակազմակերպման արդյունքում պատասխանատվության իրավահաջորդության խնդիրները, սահմանված չեն վերակազմակերպման յուրաքանչյուր տեսակի դեպքում պատասխանատվության իրավահաջորդությամբ անցման առանձնահատկությունները, իրավահաջորդին որոշելու հետ կապված հարցերը: Իրավակարգավորման նշված թերությունները առաջացանում են նաև որոշ գործնական խնդիրներ, ինչպես վարչական իրավախախտումների դեպքում պատասխանատու անձին որոշելու և պատասխանատվություն կիրառելու, այնպես էլ քաղաքացիաիրավական հարաբերություններում վնաս պատճառած անձանց իրավահաջորդի նկատմամբ գույքային պատասխանատվություն կիրառելու գործընթացներում: Ուստի՝ նշված խնդիրների լուծումը ձեռք է բերում ոչ միայն գուտ տեսական, այլ նաև գործնական նշանակություն, ինչի մասին են վկայում նաև Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ նոր օրենսգրքի նախագծով սահմանված պատասխանատվության իրավահաջորդության վերաբերյալ կարգավորումները:

Арсен Оганнисян
Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

ПРАВОПРЕЕМСТВО ГРАЖДАНСКО ПРАВОВОЙ И АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В РЕЗУЛЬТАТЕ РЕОРГАНИЗАЦИИ КОРПОРАТИВНЫХ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ

Данная статья посвящена исследованию проблем правопреемства гражданско правовой и административной ответственности при реорганизации корпоративных юридических лиц.

В ходе реорганизации по правопреемству переходят не только права и текущие обязанности, но и ответственность, или обязанность нести ответственность за правонарушение предшественников.

В статье выявлены некоторые проблемы правопреемства гражданско правовой и административной ответственности, в том числе вопросы, связанные с определением момента правопреемства и выявлением правопреемника. А так же, представлен процесс определения правопреемников для каждого вида реорганизации и представлены пути решения этих проблем.

Arsen Hovhannisyan
PHD Student of the YSU Chair of Civil Law of YSU

A SUCCESSION OF CIVIL AND ADMINISTRATIVE LIABILITY AS A RESULT OF THE REORGANIZATION OF CORPORATE ENTITIES

This article is sanctified to research of problems of legal continuity of civil legal and administrative responsibility during reorganization of corporate legal entities.

During reorganization not only rights and current duties but also responsibility, or duty to bear responsibility for offence of predecessors, go across on legal continuity.

Some problems of legal continuity of civil legal and administrative responsibility are educed in the article, including the questions related to determination of moment of legal continuity and exposure of legal

successor. And similarly, presented the process of determination of legal successors for every type of reorganization and the ways of decision of these problems.

Բանալի բառեր՝ իրավահաջորդություն, քաղաքացիաիրավական պատասխանատվություն, վարչական պատասխանատվություն, վերակազմակերպում, փոխանցման ակտ, բաժանիչ հաշվեկշիռ, միացում, միաձուլում, բաժանում, առանձնացում:

Ключевые слова: *правопреемство, гражданско правовое ответственность, административная ответственность, реорганизация, передаточный акт, разделительный баланс, слияние, присоединение, разделение, выделение.*

Key words: *succession, civil liability, administrative liability, reorganization, transfer act, separator balance, merger, accession, separation, allocation.*

ՈՉ ԹՂԹԱՅԻՆ ԱՐԺԵԹՂԹԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ

Տնտեսական հարաբերությունների զարգացումը և անընդմեջ ավելի բարդ ֆինանսական գործիքների ներմուծումը և կիրառումը ստիպում են իրավաստեղծ մարմինն արձագանքել և առաջադրել համարժեք իրավակարգավորում: Արժեթղթերը նույնպես բավականաչափ արագ զարգացող գործիքներ են և դրանց հետ կապված իրավահարաբերությունների կարգավորումը պետք է համապատասխանեցնել գործնականում առկա իրավիճակին:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 146-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ արժեթուղթը, սահմանված ձևի և պարտադիր վավերապայմանների պահպանմամբ, գույքային իրավունքները հավաստող փաստաթուղթ է, որի իրականացումը կամ փոխանցումը հնարավոր է միայն այն ներկայացնելիս:

Մինևույն ժամանակ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 152-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում կամ օրենքով սահմանված կարգով հատուկ թույլտվություն (լիցենզիա) ստացած անձը կարող է անվանական կամ օրդերային արժեթղթով հավաստված իրավունքներն ամրագրել՝ ներառյալ ոչ փաստաթղթային (էլեկտրոնային հաշվիչ տեխնիկայի օգնությամբ և այլն) ձևով: Իրավունքներն ամրագրելու այդ ձևի նկատմամբ կիրառվում են արժեթղթերի համար սահմանված կանոնները, եթե այլ բան չի բխում նման ամրագրման առանձնահատկություններից:

Վերը նշված նորմերից բխում է, որ արժեթուղթը փաստաթուղթ է, որը հավաստում է որոշակի գույքային իրավունքներ, սակայն արժեթղթերի որոշակի տեսակներ (բացառությամբ ըստ ներկայացնողի արժեթղթերի) կարող են չունենալ թղթային կրիչներ²: Առաջին ան-

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Վ. Ավետիսյան:

² Մեր կարծիքով ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը ոչ այնքան ճիշտ է օգտագործում «ոչ փաստաթղթային» ամրագրման ձև եզրույթը, քանի որ արժեթուղթն ինքնին փաստաթուղթ է և «ոչ փաստաթղթային» փաստաթուղթ ասելիս արդեն իսկ տրամաբանական հակասության ենք հանգում: «Արժեթղթերի շուկայի մասին» 2007 թ., ընդունված ՀՀ օրենքը, ի տարբերության

գամ արժեթղթերի «ապանյութականացման» հնարավորությունը նախատեսվեց 1981թ. Ֆրանսիայում «Ֆինանսների մասին» օրենքի ընդունմամբ¹: Այդ օրենքը հնարավորություն էր տալիս բաժնետոմսը և պարտատոմսը թողարկել ոչ թղթային ձևով: Արժեթղթերի ապանյութականացման ընթացքը պայմանավորված էր մի շարք պատճառներով՝ թելադրված ֆինանսական շուկայի արագ զարգացմամբ: Նախ, ապանյութականացմանը հանգեցրեց ֆոնդային բորսայում գործարքների թվի ավելացմանը, իսկ ոչ թղթային արժեթղթերով գործարքների իրականացումը շատ ավելի արագ կարող է տեղի ունենալ, քան թղթային արժեթղթերով: Բացի այդ, ոչ մատչելի ձևաթղթերն արժեթղթերի շրջանառությունն ավելի թանկացնում են, ուստի և առաջացնում են հավելյալ ծախսեր, որոնք ազդում են արժեթղթի գնի վրա: Այս բարդությունները, սակայն առաջանում են մասսայական տարածում ունեցող ներդրումային արժեթղթերի կապակցությամբ, սակայն ոչ երբեք անհատական այնպիսի արժեթղթերի նկատմամբ, ինչպիսիք են չեկր և մուրհակը²:

Տեսական գրականության մեջ բազմաթիվ քննարկումների առիթ է հանդիսացել վեճը կապված ոչ թղթային արժեթղթերի իրավական էության հետ: Մասնագետների մի մեծ խումբ կարծում է, որ ոչ թղթային արժեթղթերը չեն կարող հանդիսանալ «իր», և որպես այդպիսին նրանց նկատմամբ չի կարող կիրառվել իրային իրավունքը³: Մյուս տեսակետի համաձայն՝ ոչ թղթային արժեթղթերը համարվում են արժեթուղթ, դրանով իսկ հանդիսանում են իրեր, և դրանց նկատ-

նախորդ «Արժեթղթերի շուկայի կարգավորման մասին» ՀՀ օրենքի, «ոչ փաստաթղթային» եզրույթի փոխարեն օգտագործում է «ոչ թղթային» եզրույթը:

¹ Sté u Васильев Е. А. [и др.], под общ. ред. Е.А. Васильева, Гражданское и торговое право капиталистических государств, 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Междунар. отношения, 1993, էջ 144:

² Sté u Суханов Е. А., Российское гражданское право, Учебник, В 2 т. Т. I, Общая часть/ Отв. ред. Е. А. Суханов.-4-е изд., стереотип, – Москва, Статут, 2015, էջ 329:

³ Sté u Лебедев К. К., Защита прав обладателей бездокументарных ценных бумаг (материально- и процессуально-правовые аспекты разрешения споров, связанных с отчуждением бездокументарных ценных бумаг), Волтерс Клувер, 2007, էջեր 4-6:

մամբ անձը ունի սեփականության իրավունք և կարող են կիրառվել իրային իրավունքները¹:

Այսպես արժեթղթերը ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 132-րդ հոդվածի համաձայն հանդիսանում են քաղաքացիական իրավունքների օբյեկտ, ընդ որում՝ դրանք ընդգրկվում են գույքի շարքում²: Գիտնականների մի ստվար զանգված կարծում է, որ ոչ թղթային արժեթուղթը չի կարող համարվել «իր»³: Իրն իր հերթին իրենից նյութական արժեք է ներկայացնում, որի օգտագործումը հնարավոր է մինչև այն պահը, քանի դեռ այն պահպանում է իր նյութականությունը, ուստի, ըստ այս տեսաբանների, իրեր կարող են հանդիսանալ միայն թղթային արժեթղթերը, որոնք թողարկվում են հատուկ վավերապայմաններով թողարկված թղթային կրիչների վրա: Ոչ թղթային արժեթղթերը նույնիսկ պայմանականորեն չեն կարող հանդես գալ որպես իրեր, հետևաբար չեն կարող հանդիսանալ սեփականության իրավունքի և այլ իրային իրավունքների օբյեկտներ, իսկ դրանց նկատմամբ իրավունքները չեն կարող պաշտպանվել վինդիկացիոն հայցի շրջանակներում⁴: Ե. Ա. Սուխանովը նշում է, որ իրենց «ոչ

¹ St' u *Бушев А. Ю.*, Виндикация бездокументарных ценных бумаг. էջեր 87—108, *Демуткина Е.*, Безналичные ценные бумаги— фикция или реальность// Рынок ценных бумаг, 1996, № 18-20; *Коршунова Ж. В.*, Правовой режим безбумажных ценных бумаг, էջեր 49-60, *Лысгссин И.*, Давайте разберемся в дефинициях, էջեր 37-41, *Степанов Д.*, Вопросы теории и практики эмиссионных ценных бумаг/ Хозяйство и право:

² ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքին օգտագործել է «գույք» հասկացությունը, սակայն, ինչպես նշում է պրոֆեսոր Տ. Բարսեղյանը, գույքը հավաքական հասկացություն է, որն իր մեջ ներառում է իր կամ իրերի համակցություն, նյութական արժեքներ, գույքային իրավունքներ, պարտականություններ, այդ թվում՝ բացառիկ իրավունքներ, ուստի ավելի նպատակահարմար է օգտագործել դեռևս հռոմեական իրավունքից եկող «իր» եզրույթը (տե՛ս Բարսեղյան Տ. Շ., Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք, Առաջին մաս. (երրորդ հրատարակություն), Երևանի պետ. համալս., -Եր.: 2006 թ., էջ 179):

³ St' u Лебедев К. К., Защита прав обладателей бездокументарных ценных бумаг (материально- и процессуально-правовые аспекты разрешения споров, связанных с отчуждением бездокументарных ценных бумаг), Волтерс Клувер, 2007, էջեր 4-6:

⁴ St' u Лебедев К. К., Защита прав обладателей бездокументарных ценных бу-

փաստաթղթայնությամբ» այդ արժեթղթերը չեն հանդիսանում արժեթղթեր իրենց իրական նշանակությամբ: Այդպիսի արժեթղթերը հեղինակը անվանում է «էֆեկտներ», օգտագործելով Եվրոպական խորհրդարանի և Ֆինանսական գործիքների շուկայի խորհրդի 21.04.2004 թ. թիվ 2004/39/EG դիրեկտիվում ներդրումային արժեթղթերի նկատմամբ լայնորեն օգտագործվող հասկացությունը (Markets in Financial Instruments Directive, MiFID)¹, և ընդգծում է, որ այս դեպքում խոսքը գնում է քաղաքացիական իրավունքների այլ օբյեկտի մասին (ценные права), որը թեև իրականացնում է արժեթղթերի համանման տնտեսական գործառնություններ, սակայն դրանց նկատմամբ կիրառելի է այլ իրավական կարգավորում²: Վ. Ա. Բելովը գտնում է, որ ոչ թղթային արժեթղթերի հետ կապված հիմնական խնդիրը կայանում է նրա հակասության մեջ արժեթղթերի ընդհանուր տեսության և տրամաբանության ու ողջամտության կանոնների հետ³: Նման մոտեցման կողմնակիցների մի մասը գտնում է, որ ոչ թղթային արժեթղթերի նկատմամբ ծագում են միայն պարտավորական իրավունքներ⁴, իսկ հեղինակների մյուս մասը գտնում է, որ այս դեպքում ոչ թղթային արժեթղթերի նկատմամբ ծագում են բացառիկ իրավունքներ, որոնք չլինելով իրային իրավունքներ, ապահովում են

маг (материально- и процессуально-правовые аспекты разрешения споров, связанных с отчуждением бездокументарных ценных бумаг), Волтерс Клувер, 2007, էջ 4:

¹ Տե՛ս <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1398325978410&uri=CELEX:02004L0039-20110104>:

² Տե՛ս Суханов Е. А., Российское гражданское право, Учебник, В 2 т. Т. I, Общая часть/ Отв. ред. Е. А. Суханов.-4-е изд., стереотип, – Москва, Статут, 2015, էջ 330:

³ Տե՛ս Белов В. А., Ценные бумаги в российском гражданском праве / Под ред. проф. Е. А. Суханова, Вступит. ст. проф. Е. А. Суханова, Москва, 1996, էջ 128: Հեղինակը նույն տեսակետն է արտահայտել նաև իր հաջորդ հրապարակումներում՝ Белов В. А. 1) Бездокументарные ценные бумаги, 2-е изд. М., 2002. էջ 13, 2) К вопросу о так называемой виндикации бездокументарных ценных бумаг // Закон, 2006, Июль, էջ 88:

⁴ Տե՛ս Богустов А. А., Сравнительно-правовой анализ категорий «документарная ценная бумага» и «бездокументарная ценная бумага», Проблемы гражданского права и процесса: сборник научных статей, -Гродно, ГрГУ, 2012, էջ 31-34:

դրանց իրավատերերի իրավունքների ճանաչումը և պաշտպանությունը բոլոր այլ երրորդ անձանցից, որոնք իրավունք չունեն խախտել այս իրավունքների իրացումը¹: Ընդ որում՝ նշված «բացառիկ իրավունքները» հեղինակները փորձում են նմանեցնել ինտելեկտուալ սեփականության նկատմամբ ծագող իրավունքներին և նշում են, որ բացառիկ իրավունքներով են կարգավորվում ոչ միայն մտավոր գործունեության արդյունքների և դրանց հավասարեցված այլ օբյեկտների նկատմամբ առաջացող հարաբերությունները, այլև քաղաքացիական իրավունքները, որոնք չեն արտացոլվում թղթային ձևով²: Մակայն նույն մոտեցման կողմնակիցներից Ե. Ն. Ռեշետինան նշում է, որ մտավոր սեփականության և ոչ թղթային արժեթղթերի նմանությունը միայն դրսևորվում է արտաքինապես, քանի որ եթե մտավոր սեփականության դեպքում առկա է սուբյեկտիվ կապ դրանք ստեղծող անձի և մտավոր գործունեության արդյունքի միջև, ապա ոչ թղթային արժեթղթերը չունեն բացառիկության հատկանիշը, դրանք չեն ամրագրում առաջին իրավատիրոջ բացառիկ իրավունքներ, այլ կապ են ստեղծում դրանք թողարկողի հետ, որը չի կարող հանդիսանալ ֆիզիկական անձ³:

Հակառակ մոտեցման համաձայն «ոչ թղթային» արժեթղթերի դեպքում թղթային կրիչի բացակայությունը հանդիսանում է միայն ամրագրման ձևի առանձնահատկություն և միայն այդ հանգամանքը չի կարող արժեթղթին զրկել իր իրավական կարգավիճակից⁴: Նման մոտեցումը ներկայիս իրավակարգավորման պայմաններում առավել արդարացված է թվում: Նախ, ինչպես Հայաստանի Հանրապետության, այնպես էլ ԱՊՀ երկրների օրենդորությամբ ոչ թղթային արժեթղթերը հավասարացված են թղթայիններին և դրանց նկատմամբ

¹ St' u *Лебедев К. К.*, Защита прав обладателей бездокументарных ценных бумаг (материально- и процессуально-правовые аспекты разрешения споров, связанных с отчуждением бездокументарных ценных бумаг), Волтерс Клувер, 2007, էջ 4:

² St' u նույն տեղում:

³ St' u *Решетина Е. Н.*, Правовая природа корпоративных эмиссионных ценных бумаг, Москва, 2005. էջ 45:

⁴ St' u *Бушев А. Ю.*, Виндикация бездокументарных ценных бумаг, էջ 87—108, *Демушкина Е.*, Безналичные ценные бумаги— фикция или реальность// Рынок ценных бумаг, 1996, № 18-20:

կիրառելի է թղթային արժեթղթերի համար սահմանված կանոնները, եթե այլ բան չի բխում նման ամրագրման առանձնահատկությունից: Ճիշտ է, այս դեպքում ևս ՀՀ օրենսդրությամբ որոշ դեպքերում ոչ հստակ նախադասություններ են ձևակերպված, որոնք կարող են տարընթերցումների տեղիք տալ, օրինակ՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 152-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ նախադասությունը սահմանում է. *«Իրավունքներն ամրագրելու այդ ձևի (ոչ փաստաթղթային) նկատմամբ կիրառվում են արժեթղթերի համար սահմանված կանոնները, եթե այլ բան չի բխում նման ամրագրման առանձնահատկություններից»:* Նման կարգավորման տառացի մեկնաբանությունից կարող է բխել, որ իրավունքների ամրագրման այդ ձևը չի հանդիսանում արժեթուղթ, քանի որ ըստ այդ ձևակերպման ամրագրման ձևի նկատմամբ կիրառվում են արժեթղթերի կանոնները, բայց չէ որ այդ ձևը ինքնին արժեթուղթ է և դրա նկատմամբ արդեն իսկ կիրառվում են արժեթղթերի կանոնները: Կամ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 955-րդ հոդվածի համաձայն. *«Հավատարմագրային կառավարման օբյեկտ կարող են լինել անշարժ գույքի առանձին տեսակներ, արժեթղթեր, ոչ փաստաթղթային արժեթղթերով հավաստված իրավունքներ, բացառիկ իրավունքներ և այլ գույք»:* Այս դեպքում նույնպես հոդվածի շարադրումը թյուրըմբռնումների տեղիք է տալիս, այսպես՝ եթե ոչ փաստաթղթային արժեթուղթը նույնպես արժեթուղթ է, անտեղի է տարանջատել արժեթղթերը և ոչ փաստաթղթային արժեթղթերով հավաստված իրավունքները: Այս հարցի վերջնական պատասխանը տվել է «Արժեթղթերի շուկայի մասին» ՀՀ օրենքը, որի 3-րդ հոդվածի համաձայն. *« (...) արժեթղթեր են համարվում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքով, ինչպես նաև այլ օրենքներով սահմանված արժեթղթերը (անկախ դրա ձևից՝ թղթային կամ ոչ թղթային), (...):»:* Այսպիսով՝ մեր օրենսդրության համաձայն թղթայինի և ոչ թղթայինի տարանջատումը համարվում է գուտ իրավունքների ամրագրման ձևի առանձնահատկություն: Նման մոտեցումը գերիշխող է աշխարհի շատ երկրների օրենսդրություններում: Օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիայում 2001 թվականին ընդունված «Ոչ թղթային արժեթղթերի կանոնակարգը» նախատեսում է, որ Կանոնակարգի նպատակն է աջակցել, որ արժեթղթի նկատմամբ տիտղոսը հնարավոր լինի ներկայացնել և փոխանցել այլ կերպ, քան գրավոր փաստաթուղթն է, և ստեղծել հավելյալ հնա-

րավորություններ՝ օգտագործելով էլեկտրոնային (համակարգչի վրա հիմնված) համակարգը»¹: Ընդ որում՝ արժեթղթի նյութական կրիչ ունենալու հանգամանքը միայն վերաբերում է արժեթղթի ձևին և կանոնակարգը հնարավորություն է ընձեռում ինչպես թղթային արժեթուղթը ապանյութականացնել (dematerialisation), այնպես էլ ոչ թղթային արժեթղթերը վերածել թղթային (rematerialisation)²: Իտալիայի օրենսդրությամբ նախատեսված է, որ ֆինանսական գործիքները, որոնք պետք է մասնակցեն կարգավորվող շուկայում առևտրին չպետք է հանդես գան փաստաթղթային ձևով³: Դանիայում Կենտրոնական դեպոզիտարիայում գրանցված արժեթղթերն ապանյութականացված են և կոչվում են «էլեկտրոնային արժեթղթեր» (կամ book-entry securities)⁴:

Ոչ թղթային արժեթղթերը նույնպես համարվում են արժեթղթեր, որոնք իրենց ուժով նաև քաղաքացիական իրավունքների օբյեկտներ են. իրեր, որոնց նկատմամբ ծագում են իրային, մասնավորապես՝ սեփականության, գրավի իրավունքներ: ՀՀ քաղաքացիական իրավունքի 163-րդ հոդվածի համաձայն՝ սեփականության իրավունքը քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտի՝ օրենքով և այլ իրավական ակտերով ճանաչված ու պահպանվող իրավունքն է՝ իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու իրեն պատկանող **գույքը**: Տվյալ դեպքում, ինչպես վերը նշվեց, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 132-րդ հոդվածի համաձայն՝ գույք (իր) է համարվում նաև արժեթուղթը, ուստի արժեթղթի, մասնավորապես նաև՝ ոչ թղթային արժեթղթերի նկատմամբ նույնպես ծագում է սեփականության իրավունք: Ընդ որում՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը իր մի շարք որոշումներում վերահաստատում է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի մեկնաբանությունը սեփականության վերաբերյալ և նշում

¹ St´u The Uncertificated Securities Regulations, 2001, Companies No. 3755, էջ 3:

² St´u նույն տեղում, էջեր 22-24:

³ St´u Legislative Decree No. 58 Of 24 February 1998 Consolidated Law On Finance Pursuant To Articles 8 and 21 Of Law No. 52 of 6 February, 1996, հոդված 83-bis (http://www.consob.it/mainen/documenti/english/laws/fr_decree58_1998.htm#sdfootnote1sym):

⁴ St´u Note On Statutory Dematerialisation Across The European Union, էջ 3: http://ec.europa.eu/internal_market/financial-markets/docs/certainty/background/30_8_5_martinez-calcerrada_en.pdf

է, որ «սեփականություն» հասկացությունը բովանդակում է ոչ միայն ֆիզիկական բարիքների սեփականությունը, այլև սեփականություն կարող են համարվել որոշ գույքային այլ իրավունքներ և շահեր, ինչպես նաև անվիճելի և կատարման ենթակա պահանջի իրավունքը¹: Վերը նշվածի համաձայն սեփականության իրավունքի շրջանակները բավականաչափ ընդլայնվում են և որպես սեփականություն կարող է ճանաչվել և պաշտպանվել այնպիսի պահանջը, որը կատարման ենթակա լինելը իրավաբանորեն հստակեցված է: Նման պայմաններում առարկայագուրկ է դառնում այն փաստարկը, որ սեփականության իրավունքի համար պարտադիր անհրաժեշտ է նյութական, գոյություն ունեցող իրի առկայությունը: Այստեղ արդիական է մեջբերել Ռենե Սավատյեի միտքը այն մասին, որ ոչ ավանդական, ոչ նյութական գույքի (бестелесное имущество) առաջացման հետ մեկտեղ «սեփականության իրավունքի» սկզբնական նշանակությունը ընդլայնվեց: Այդպիսով փորձ է կատարվում ցույց տալ իրավունքների այն համակցությունը և ամբողջականությունը, որն անձը ունի այդպիսի գույքի նկատմամբ²:

Բացի այդ, «Արժեթղթերի շուկայի մասին» ՀՀ օրենքը բազմիցս կիրառում է արժեթղթերի սեփականատեր հասկացությունը և որևէ տարանջատում առկա չէ թղթային կամ ոչ թղթային արժեթղթերի վերաբերյալ:

Իսկ ինչ վերաբերում է ոչ թղթային արժեթղթերին գրավի իրավունքին, ապա ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 235-րդ հոդվածը ուղղակիորեն նշում է, որ ոչ փաստաթղթային ձևով թողարկված արժեթղթերի գրավի իրավունքը ծագում է իրավունքների գրառում կատարող անձի մոտ համապատասխան գրառում կատարելու պահից:

Այսպիսով՝ մեր կարծիքով նույնպես ներկա պայմաններում ոչ թղթային արժեթղթերը պետք է ունենան գույքի կարգավիճակ և դրանց նկատմամբ պետք է տարածվեն իրային իրավունքի նորմերը: Հակառակ պարագայում պետք է կասկածի տակ դնել ոչ միայն ոչ

¹ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2010 թ. դեկտեմբերի 3-ի թիվ ՎԴ/5086/05/09, ՎԴ/5087/05/09, ՎԴ/5088/05/09 վարչական գործերով կայացրած որոշումները, 2012 թվականի հոկտեմբերի 19-ի թիվ ԵՇԴ/0177/02/11 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

² Տե՛ս Саватье Р., Теория обязательств/ Пер. с фр. Р. О. Халфиной. М., 1972, էջ 90:

թղթային արժեթղթերի քաղաքացիական իրավունքների օբյեկտ լինելու հանգամանքը, այլ նաև թղթային դասական արժեթղթերինը, քանի որ դրանք ոչ այլ ինչ են, քան որոշակի գույքային իրավունքների հավաստում, ուղղակի թղթային ձևով: Այդ պատճառով է Ի. Ն. Բուտինան նշում, որ դասական արժեթղթերի վրա իրային իրավունքների տարածումը, օգտագործելով նրա փաստաթղթային հիմք ունենալը, ոչ այլ ինչ է, քան մեկ այլ «իրավաբանական-տեխնիկական հնարքի կիրառում»¹: Ուստի ոչ թղթային արժեթղթերը իրավական հնարանք համարելն ինքնին չի մեկնաբանում դրա էությունը և չի կարող թղթային արժեթղթերից իրենց բնույթով տարբեր համարելու չափանիշ հանդիսանալ:

Այստեղ կարելի է ասել գործ ունենք «վիրտուալ» արժեթղթերի հետ, որոնք բոլորի կողմից ճանաչվում է, դրանք ամրագրված են կազմակերպությունների կանոնադրությամբ կամ թողարկման մասին որոշումներում, դրանց վերաբերյալ իրավունքները ֆիքսված են արժեթղթերի ռեեստրի վարումն իրականացնող անձի կողմից, դրանց վերաբերյալ կնքվում են առուվաճառքի և այլ պայմանագրեր, դրանք ընձեռում են մի շարք գույքային և ոչ գույքային իրավունքներ, սակայն դրանք հնարավոր չէ ցույց տալ կամ շոշափել: Սա հենց նոր, ոչ նյութական, այսպես կոչված «ոչ մարմնական» գույքն է, որը, մեր կարծիքով, պետք է համարվի իր և կարգավորվի իրային իրավունքի նորմերով:

Ինչպես նշվեց, մեր օրենսդրությամբ ամբողջովին ընդունվում է ոչ թղթային արժեթղթերի միանմանությունը թղթայինների հետ (բացառությամբ նման ամրագրումից բխող առանձնահատկություններից), սակայն առկա են որոշ դրույթներ որտեղ պետք է հստակեցվի այդ մոտեցումը: Ինչպես վերը նշվեց, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 152-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ նախադասությունը, ինչպես նաև գույքի հավատարմագրային կառավարման վերաբերյալ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի գլխի նորմերում անհրաժեշտ է կատարել հստակեցումներ: Նախ. առաջարկում ենք ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 152-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ նախադասությունը շա-

¹ St' u Бутина И. Н., Акции как ценные бумаги и гражданско-правовая защита прав и законных интересов их владельцев: автореферат диссертации, канд. юрид. наук, 12.00.03/ И. Н. Бутина, М., 2007, էջ 7:

րադրել հետևյալ խմբագրությամբ «Իրավունքներն ամրագրելու այդ ձևի նկատմամբ կիրառվում են **թղթային ձևով թողարկված արժեթղթերի համար սահմանված կանոնները, եթե այլ բան չի բխում նման ամրագրման առանձնահատկություններից**»: Իսկ ինչ վերաբերում է գույքի հավատարմագրային կառավարման գլխին, ապա առաջարկում ենք ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 955-րդ հոդվածից հանել «*ոչ փաստաթղթային արժեթղթերով հավաստված իրավունքներ*», քանի որ մինչ այդ նշված է, որ հավատարմագրային կառավարման օբյեկտ կարող են լինել արժեթղթերը: Առաջարկում ենք հանել նաև օրենսգրքի 967-րդ հոդվածի 4-րդ մասը, որի համաձայն՝ *Սույն հոդվածի կանոնները համապատասխանաբար կիրառվում են ոչ փաստաթղթային արժեթղթերով հավաստված իրավունքների նկատմամբ (հոդված 152)*, քանի որ հոդվածը վերաբերում է արժեթղթերին, որը ներառում է նաև ոչ փաստաթղթային արժեթղթերը և դրանցով հավաստված իրավունքները: Առաջարկում ենք միասնականացնել նաև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի կողմից կիրառվող «ոչ փաստաթղթային» և «Արժեթղթերի շուկայի մասին» ՀՀ օրենքի կողմից կիրառվող «ոչ թղթային» հասկացությունները: Ինչպես արդեն վերևում հիշատակվել է, մեր կողմից նախապատվություն է տրվում «ոչ թղթային» եզրին, քանի որ «ոչ փաստաթղթային» փաստաթղթի դեպքում, որպիսին է արժեթուղթը, հանգում ենք տրամաբանական հակասության:

Рафик Григорян

Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

ПРАВОВОЙ СУТЬ БЕЗДОКУМЕНТАРНЫХ ЦЕННЫХ БУМАГ

Бездокументарные ценные бумаги в настоящее время составляют значительную часть рынка ценных бумаг, но до сих пор не уточнена их правовая суть. В статье раскрываются два подхода правовой сути бездокументарных ценных бумаг: должны ли они рассматриваться в качестве объекта вещного права или нет. Так же представлены аргументы их сторонников, анализируется подход, осуществляемый законодательством РА. В статье представлено мнение автора о

правовой сути бездокументарных ценных бумаг, а также предлагается внести изменения в Гражданском кодексе РА в связи с некоторыми проблемными оформлениями.

Rafik Grigoryan

PHD Student of the YSU Chair of Civil Law of YSU

THE LEGAL ESSENCE OF UNCERTIFICATED SECURITIES

Nowadays the uncertificated securities consist of the great part of securities market but still there is no clear notion of their legal essence. The article reveals two approaches of the legal essence of uncertificated securities: whether they should be considered as an object of property law or not. The article shows the regulation of Republic of Armenia and indicates the author's opinion concerning the issue. At the end the author suggests to change some statements in The Civil Code of RA.

Բանալի բառեր՝ *նշ թղթային արժեթուղթ, փաստաթղթային արժեթուղթ, ասանյութականացում, արժեթղթերի նյութական կրիչ:*

Ключевые слова: *бездокументарные ценные бумаги, документарная ценная бумаги, дематериализация, материальный носитель ценных бумаг.*

Keywords: *uncertificated security, certificated security, dematerialization, material carrier of securities.*

**ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐԿԱԴԻՐ ԼՈՒ-
ԾԱՐՄԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Իրավաբանական անձինք քաղաքացիական շրջանառության մեջ ունեն որոշիչ դերակատարություն՝ հատկապես գործարարական գործունեության ոլորտում: Դրանց ստեղծման ու գործունեության դադարման գործընթացները ժամանակակից քաղաքացիական հարաբերությունների անքակտելի մասնիկներն են: Հատկանշական է, որ իրավաբանական գրականության մեջ այդ գործընթացն առավել պատկերավոր կերպով ներկայացվում է «իրավաբանական անձի կյանքի ցիկլ» արտահայտությամբ²:

Իրավաբանական անձի գոյությունը դադարեցվում է կա՛մ նրա հիմնադիրների կամքով (կառավարման համապատասխան մարմնի կամավոր որոշմամբ) (կամավոր լուծարում), կա՛մ դատարանի որոշմամբ, օրենքով նախատեսված անձանց պահանջով (հարկադիր լուծարում): Իրավաբանական անձի լուծարման խնդիրների քննարկման անհրաժեշտությունն առաջին հերթին կապված է այս ինստիտուտի հասարակական կարևորության հետ: Բացի այդ, հատկապես հարկադիր լուծարման դեպքում էականորեն շոշափվում են բավական լայն շրջանակի անձանց շահեր, այդ թվում՝ հիմնադիրների (մասնակիցների), պարտատերերի, իրավաբանական անձի աշխատակիցների, նրա կողմից թողարկված արժեթղթերի շրջանառությանը առնչվող և այլ անձանց շահեր: Այդիսկ պատճառով սույն հետազոտության շրջանակներում անդրադարձել ենք հարկադիր լուծարման գործընթացում ի հայտ եկող մի շարք խնդիրների և փորձել ներկայացնել համապատասխան լուծումներ:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի³ 3-րդ հոդվածի (այսուհետ՝ Օրենսգիրք) համաձայն քաղաքացիներն ու իրավաբանական անձինք

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Դ. Մ. Սերոբյան:

² St u Лебединец О. Н., Жизненный цикл юридических лиц (гражданско-правовой аспект): Дисс.... канд. юрид. наук., М., 2000, էջ 5:

³ ՀՀՊՏ 1998/17(50), 10.08.98:

քաղաքացիական իրավունքները ձեռք են բերում և իրականացնում իրենց կամքով և ի շահ իրենց, իսկ մասնավոր հարաբերությունները կարգավորող քաղաքացիական օրենսդրությունն ի թիվս այլ սկզբունքների հիմնվում է նաև մասնավոր գործերին որևէ մեկի կամայական միջամտության անթույլատրելիության ու քաղաքացիական իրավունքների անարգել իրականացման անհրաժեշտության սկզբունքների վրա: Քաղաքացիական իրավունքները կարող են սահմանափակվել միայն օրենքով, և եթե դա անհրաժեշտ է պետական ու հասարակական անվտանգության, հասարակական կարգի, հանրության առողջության ու բարքերի, այլոց իրավունքների ու ազատությունների, պատվի ու բարի համբավի պաշտպանության համար (Օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 2-րդ կետ): Այս դրույթներն ամբողջությամբ վերաբերում են նաև իրավաբանական անձի մասնակիցների կամ նրա մարմինների կողմից նրա հետագա ճակատագիրը որոշելու մասնավոր դեպքին: Նշված անձինք (իրավաբանական անձի կառավարման մարմինները) գործող օրենսդրության շրջանակներում ազատ են որոշելու նրա վերակազմակերպման և լուծարման հարցերը: Սակայն ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսվում է նաև իրավաբանական անձի հարկադիր լուծարման հնարավորություն, որը դիտարկվում է որպես դրա ստեղծման կամ գործունեության ընթացքում թույլ տրված իրավախախտումների համար պետության կողմից կիրառվող սանկցիա: Այս իմաստով, իրավաբանական անձանց հարկադիր լուծարումը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ իրավաբանական անձանց նկատմամբ կիրառվող պատասխանատվության միջոց¹:

Օրենսգրքում «հարկադիր լուծարում» եզրույթը չի օգտագործվում: Այն ըստ էության հանդիսանում է սովետական իրավագիտության կողմից մշակված և ներմուծված տերմին²: Սակայն այլ ի-

¹ Որոշ հետազոտություններում արտահատվել է նաև այն կարծիքը, որ իրավաբանական անձնաց հարկադիր լուծարումը հանդիսանում է ինչպես լուծարվող իրավաբանական անձի, այնպես էլ քաղաքացիական իրավահարաբերությունների այլ մասնակիցների իրավունքների պաշտպանության միջոց (տե՛ս Потягаева Л. И., Ликвидация некоммерческих организаций по российскому гражданскому законодательству: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук, էջ 10):

² См՝ у օրինակ, Грибанов В. П., Юридические лица, М., 1961, էջ 31-35 կամ Братусь С. Н., Субъекты гражданского права, М., 1950, էջ 213-232:

րավական ակտերում մենք հանդիպում ենք «հարկադիր լուծարում» եզրույթի օգտագործմանը, օրինակ՝ «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի¹ 51-րդ հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն՝ ընկերությունը կարող է դատական կարգով հարկադիր լուծարվել միայն օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով:

Օրենսգրքի 67-րդ հոդվածի 2-րդ կետը նախատեսում է իրավաբանական անձանց հարկադիր լուծարման հետևյալ հիմքերը.

1) դատարանի կողմից իրավաբանական անձի գրանցումն անվավեր ճանաչելու դեպքում՝ կապված այն ստեղծելու ժամանակ թույլ տրված օրենքի խախտումների հետ,

2) դատարանի վճռով՝ առանց թույլտվության (լիցենզիայի) կամ օրենքով արգելված գործունեություն իրականացնելու, օրենքի կամ այլ իրավական ակտերի բազմակի կամ կոպիտ խախտումների, հասարակական միավորման կամ հիմնադրամի կողմից պարբերաբար իր կանոնադրական նպատակներին հակասող գործունեություն իրականացնելու, ինչպես նաև Օրենսգրքով նախատեսված այլ դեպքերում:

Առևտրային իրավաբանական անձանց հարկադիր լուծարման այլ հիմքեր նախատեսված են նաև «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքով², որոնց առկայության դեպքում ընկերությունը պետք է հարկադիր լուծարվի: Օրինակ, նշված օրենքի 43-րդ հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն, եթե երկրորդ և յուրաքանչյուր հաջորդ ֆինանսական տարվա ավարտից հետո պարզվի, որ ընկերության զուտ ակտիվների արժեքը պակաս է կանոնադրական կապիտալից, ապա Ընկերությունը պարտավոր է հայտարարել և սահմանված կարգով գրանցել իր կանոնադրական կապիտալի նվազումը: Եթե երկրորդ և յուրաքանչյուր հաջորդ ֆինանսական տարվա ավարտից հետո պարզվի, որ Ընկերության զուտ ակտիվների արժեքը պակաս է օրենքով սահմանված կանոնադրական կապիտալի նվազագույն չափից, ապա Ընկերությունը պարտավոր է ընդունել որոշում լուծարման մասին: Իսկ եթե Ընկերության լուծարման մասին որոշում չի ընդունվել, ապա Ընկերության բաժնետերերը, պարտատե-

¹ ՀՀՊՏ 2001/38(170), 07.12.01:

² ՀՀՊՏ 2001/34 (166), 06.11.01:

րերը, ինչպես նաև լիազորված պետական մարմիններն իրավունք ունեն պահանջել Շնկերության լուծարում դատական կարգով: Նմանատիպ նորմեր են պարունակվում նաև «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքում (34-րդ հոդվածի 2-րդ կետ): Նույնանման իրավակարգավորում նախատեսված է նաև Ռուսաստանի Դաշնության օրենսդրությամբ, որի կապակցությամբ իրավաբանական գրականության մեջ արտահայտվել է այն տեսակետը, որ նման դեպքերում իրավաբանական անձի լուծարման հնարավորությունը կապված է նրա կողմից օրենսդրության որոշակի պահանջների խախտման հետ¹:

Դատարանի կողմից իրավաբանական անձի գրանցումն անվավեր ճանաչելու՝ որպես Օրենսգրքով նախատեսված իրավաբանական անձանց հարկադիր լուծարման առաջին հիմքի վերլուծությունը թույլ է տալիս պնդել, որ անհասկանալի է, թե ինչ խախտումների դեպքում դատարանը կարող է իրավաբանական անձի գրանցումն անվավեր ճանաչել²: Կարելի է ենթադրել, որ ցանկացած խախտման դեպքում իրավաբանական անձը ենթակա է հարկադիր լուծարման: Գտնում ենք, որ նմանատիպ անհարկի միջամտությունները կարող են խաթարել քաղաքացիական իրավահարաբերությունների բուն էությունը, մանավանդ որ այդ խախտումները տեղի են ունեցել ոչ թե իրավաբանական անձի գործունեության, այլ ստեղծման ընթացքում: Ստացվում է, որ զուտ ձևական ընթացակարգերը չպահպանելու հետևանքով կարող է հանրության և պետության համար առանցքային նշանակություն ունեցող իրավաբանական անձը լուծարվել, ինչը կարող է խաթարել քաղաքացիական իրավահարաբերությունների կայունությունը, լուրջ սպառնալիքներ առաջացնել բնակչության կենցաղային, առողջապահական և այլ պահանջմունքների բավարարման հարցում:

Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիական օրենսգրքում 2014 թվականի սեպտեմբերի 1-ին կատարված փոփոխությունների արդ-

¹ St' u Шапкина Г. С., Новое в российском акционерном законодательстве // Приложение к журналу «Хозяйство и право». 2001 №-11, էջ 61:

² Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Ավետիսյան Վ. Դ., Կորպորատիվ իրավահարաբերությունների արդի հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում (տնտեսական ընկերությունների օրինակով), Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2013, էջ 143:

յունքում 51-րդ հոդվածով նախատեսվեց այն կանխավարկածը, որ անձը, որը բարեխղճորեն հիմնվել է իրավաբանական անձանց միասնական պետական ռեեստրի տվյալների վրա, իրավունք ունի ելնել այն փաստից, որ դրանք համապատասխանում են իրականությանը¹: Այսինքն, պետք է գործի հանրային գրանցամատյաններում կատարված գրառումների հավաստիության կանխավարկածը, և անհրաժեշտ է հնարավորություն տալ իրավաբանական անձին շտկելու այդ խախտումները: Օրինակ՝ Հոլանդիայի քաղաքացիական օրենսգրքի 2:20 հոդվածով սահմանված է, որ շրջանային դատարանը կայացնում է իրավաբանական անձը լուծարելու մասին որոշում, եթե դրա հիմնադրման ժամանակ տեղի են ունեցել վրիպակներ, դրա հիմնադրման փաստաթղթերը չեն համապատասխանում օրենքի պահանջներին կամ էլ, եթե այն իր բովանդակությամբ չի համապատասխանում իր կազմակերպարավական ձևին: Մակայն նույն հոդվածով նախատեսված է նաև, որ եթե ընկերությունը դատարանի սահմանած ժամկետում վերացնում է առկա թերությունները, ապա այն չի լուծարվում²:

Ուստի կարծում ենք, որ օրենսգրքով որպես հարկադիր լուծարման հիմք պետք է դիտել միայն օրենքի կոպիտ խախտումները, որոնք հնարավոր չէ վերացնել առանց այլ անձանց սահմանադրությամբ ամրագրված հիմնական իրավունքների խախտման:

Օրենսգրքով նախատեսված դատարանի վճռով տնտեսական ընկերության հարկադիր լուծարման հաջորդ հիմքն առանց թույլտվության (լիցենզիայի) կամ օրենքով արգելված գործունեություն իրականացնելն է: Լիցենզավորման ենթական գործունեության տեսակները նախատեսված են «Լիցենզավորման մասին» ՀՀ օրենքի 43-րդ հոդվածով³: Նույն օրենքի 46-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ արգելվում է առանց լիցենզիայի զբաղվել այդ օրենքով նախատեսված լիցենզավորման ենթակա գործունեության տեսակներով: Առանց լիցենզիայի օրենքով նախատեսված լիցենզավորման ենթակա գործունեությամբ զբաղվելն առաջացնում է օրենքով նախատեսված պատասխանատվություն և լիցենզավորման համար գանձվող պետա-

¹ http://base.garant.ru/10164072/4/#block_1004:

² <http://www.dutchcivillaw.com/legislation/dcctitle2211.htm>:

³ ՀՀՊՏ 2001/26(158), 08.08.01:

կան տուրքի գումարի չափով վնասի հատուցում: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 188-րդ հոդվածի¹ իմաստով նման գործունեությունը համարվում է ապօրինի ձեռնարկատիրություն, եթե այն զուգորդվել է անձանց կամ կազմակերպություններին զգալի չափով կամ խոշոր վնաս պատճառելով: Սակայն նշված հոդվածով պատասխանատվության է ենթարկվում ոչ թե իրավաբանական անձը, այլ դրա ղեկավար անձինք: Պետք է նշել, որ իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ենթարկելու խնդիրը նոր չէ: Դեռևս 1670 թ. Ֆրանսիայում հատուկ օրդոնանս է ընդունվել, որով նախատեսվել է կորստաբերականների կողմից կատարված հանցագործությունների քրեական դատավարությունների իրականացման կարգը և դրանց համար կիրառվող պատժատեսակները: Հիմա էլ մի շարք արտասահմանյան երկրներում (ԱՄՆ, Ֆրանսիա, Անգլիա) կորստաբերականների նկատմամբ կիրառվում են քրեական պատասխանատվության միջոցներ, օրինակ՝ տուգանք, գործունեության դադարեցում, լուծարում և այլն: Այսինքն, այս երկրներում լուծարումը կիրառվում է ոչ թե որպես քաղաքացիական, այլ քրեական պատասխանատվության միջոց²:

Ուստի գտնում ենք, որ քաղաքացիական օրենսգրքով իրավաբանական անձի հարկադիր լուծարման նման հիմք չպետք է նախատեսվի և իրավաբանական անձն այս հիմքի առկայության պայմաններում պատասխանատվության պետք է ենթարկվի վարչական կամ քրեական օրենսդրությամբ նախատեսված սանկցիաների շրջանակներում:

Իրավաբանական անձանց հարկադիր լուծարման մյուս հիմքը օրենքի կամ այլ իրավական ակտերի բազմակի կամ կոպիտ խախտումներն են: Հասկանալի է, որ կոնկրետ դեպքում դատարանը պետք է որոշի՝ արդյո՞ք կատարված խախտումները կոպիտ են, թե ոչ: Քննարկման առարկա կարող է դառնալ նաև «բազմակի» եզրույ-

¹ ՀՀՊՏ 2003/25(260), 02.05.03:

² St'e u Уголовное право России. Часть Общая, учеб. для вузов: 2-е изд., М., Wolters Kluwer, 2005, էջ 184, ինչպես նաև В. Д. Аветисян, С. С. Аветисян, Некоторые проблемы административной и гражданской ответственности корпораций за уголовно наказуемые деяния, Правонарушение и юридическая ответственность, Материалы Международной научно-практические конференции, Тольятти, 13-14 ноября 2012 года, էջ 13-20:

թի մեկնաբանությունը: Կարծում ենք, որ նման ձևակերպմամբ լուծարման հիմքի նախատեսումը դատարանի համար ոչ թե սահմանում է գործելու որոշակի կանոն, այլ այս հիմքի կիսառությունը ամբողջությամբ կախվածության մեջ է գտնվում դատարանի հայեցողությունից և մեկնաբանողական վերաբերմունքից¹:

Նշված խնդիրների առավել ամբողջական հետազոտության գործում կարևորում ենք անդրադարձը այլ երկրներում առևտրային իրավաբանական անձանց լուծարման հիմքերին: Այժմ, երբ Հայաստանի Հանրապետությունն անդամակցել է Եվրասիական տնտեսական միությանը, հետաքրքրական է ուսումնասիրել ԵՏՄ երկրների օրենսդրությունը: Օրինակ՝ Ղազախստանի քաղաքացիական օրենսգրքի 49-րդ հոդվածի 2-րդ մասով² կարգավորվում են իրավաբանական անձանց հարկադիր լուծարման հիմքերը, որոնց շարքում հետաքրքրություն է ներկայացնում փաստացի հասցեից կամ գտնվելու վայրից իրավաբանական անձի, ինչպես նաև դրա կառավարման հարցում առանցքային նշանակություն ունեցող հիմնադիրների (մասնակիցների) ու պաշտոնատար անձանց բացակայության հիմքով ընկերության հարկադիր լուծարումը: Իհարկե, այստեղ խոսքը չգործող իրավաբանական անձանց լուծարման մասին է, ինչը մեր կարծիքով ողջունելի է, քանի որ գրանցված, սակայն քաղաքացիական շրջանառությանը չմասնակցող իրավաբանական անձինք չեն ծառայում տնտեսական հարաբերությունների զարգացման գաղափարին և նման ձևական սուբյեկտների գոյությունն արադարացված չէ:

Բելոռուսի Հանրապետությունում առևտրային իրավաբանական անձանց հարկադիր լուծարման հիմքերը նախատեսված են Քաղաքացիական օրենսգրքի 57-րդ հոդվածով, որոնց շարքում հետաքրքրական է իրավաբանական անձանց լուծարման օրենսդրությամբ նախատեսված կարգի և ժամկետների խախտումների

¹ Իրավաբանական անձանց՝ Օրենսգրքով նախատեսված լուծարման մյուս հիմքերը քննարկման առարկա չեն դարձել սույն աշխատանքի շրջանակներում, քանի որ վերաբերում են ոչ առևտրային իրավաբանական անձանց, իսկ սնանկությանը վերաբերող հարաբերությունները իրենց բնույթով ոչ կորպորատիվ են:

² http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061#pos=969;-248&sel_link=1003435428:

հիմքով հարկադիր լուծարումը¹: Այսինքն, եթե իրավաբանական անձը կամավոր լուծարվում է, սակայն խախատվում են օրենսդրության պահանջները կապված ժամկետների և կարգի հետ, ապա իրավասու պետական մարմնի հայցով դատարանը որոշում է կայացնում իրավաբանական անձի հարկադիր լուծարման վերաբերյալ: Հետևաբար, Բելոռուսի Հանրապետությունում իրավաբանական անձանց լուծարման ամբողջ գործընթացը գտնվում է պետական հսկողության ներքո²:

Իսկ ինչ վերաբերում է մեր հարևան Վրաստանի Հանրապետությանը, ապա նշենք, որ Վրաստանի քաղաքացիական օրենսգրքի 39-րդ հոդվածում նախատեսված է, որ իրավաբանական անձինք կարող են լուծարվել կանոնադրային նպատակներին հասնելու, սնանկության և գրանցման վերացման հիմքերով³: Այսինքն, այստեղ ևս օրենսդիրը հնարավորինս բացառել է պետական մարմինների անհարկի միջամտությունը քաղաքացիական իրավահարաբերություններին:

ՀՀ օրենսդրությամբ (Օրենսգրքի 67-րդ հոդվածի 3-րդ կետ) իրավաբանական անձանց հարկադիր լուծարման պահանջով դատարան հայց կարող են ներկայացնել իրավասու պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները: «Պետական մարմին» եզրույթն Օրենսգրքը չի մեկնաբանում, սակայն, ելենելով ՀՀ Սահմանադրության⁴ 4-րդ և 146-րդ հոդվածների իմաստից, ենթադրվում է, որ նման լիազորությամբ պետք է օժտված լինեն գործադիր իշխանության մարմինները, մասնավորապես նման հայցեր իրավունք ունեն ներկայացնել հարկային մարմինները, դատախազությունը և այլն: Պետք է նշել, սակայն, որ հարակից իրավական որևէ ակտով

¹ http://www.pravo.by/world_of_law/text.asp?RN=hk9800218#&Chapter=4:

² Իրավաբանական անձանց լուծարման վերաբերյալ Եվրոպական և այլ երկրների օրենսդրական կարգավորումների մասին մանրամասն տե՛ս Սողոմոնյան Ա. Մ., Հայաստանի Հանրապետությունում լուծարվող տնտեսական ընկերության պարտատերերի իրավունքների պաշտպանության որոշ հիմնահարցեր, ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտների ու հայցորդների 2014 թվականի նստաշրջանի նյութերի ժողովածու, ԵՊՀ հրատ., 2015 թ., էջ 210-223:

³ http://www.parliament.am/law_docs5/Sahmanadrutyun_06.12.2015.pdf:

⁴ ՀՀՊՏ 2005 (հաւ. թոդ.) 05.12.05:

այդ մարմիններին նման իրավասություն վերապահված չէ: Մասնավորապես, «Հարկային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքում (11-րդ հոդվածի 1-ին կետի 13-րդ ենթակետ)¹ հարկային մարմնի իրավունքների շարքում նշվում է, որ հարկային մարմինը օրենքով նախատեսված դեպքերում իրավունք ունի հայց ներկայացնել Հայաստանի Հանրապետության դատարաններ՝

- հարկային պարտավորությունների բռնագանձման վերաբերյալ,

- հարկ վճարողին սնանկ ճանաչելու վերաբերյալ:

Ինչպես նկատում ենք, այստեղ Օրենսգրքի 67-րդ հոդվածի 2-րդ կետով նախատեսված որևէ հիմքով իրավաբանական անձանց հարկադիր լուծարման պահանջով դատարան հայց ներկայացնելու հարկային մարմնի իրավունքը նախատեսված չէ: Նմանատիպ նորմեր բացակայում են նաև «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքով, ինչպես նաև «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքով, որը նշված օրենքի խախտումների համար նախատեսում է միայն տուգանք նշանակելու հնարավորություն (36-րդ հոդված)²:

«Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 43-րդ հոդվածով հարկադիր կարգով ընկերությունը լուծարելու պահանջ ներկայացնելու իրավունքը վերապահվում է ընկերության բաժնետերերին, պարտատերերին և իրավասու պետական մարմինին: Սակայն հարկ է նշել, որ կանոնադրական կապիտալի նվազագույն չափի պահանջ նախատեսված է միայն որոշակի ոլորտներում գործունեություն ծավալող իրավաբանական անձանց համար³: Հետևաբար,

¹ ՀՀՊՏ 2002.08.14/33(208):

² ՀՀՊՏ 2000/30(128), 15.12.00:

³ Բանկեր, որոնց դեպքում կանոնադրական կապիտալի նվազագույն չափը ըստ ՀՀ ԿԲ խորհրդի 2007 թ. փետրվարի 9-ի թիվ 39Ն որոշմամբ հաստատված՝ «Բանկերի գործունեության կարգավորումը, բանկային գործունեության հիմնական տնտեսական նորմատիվները» կանոնակարգ 2-ի 16-րդ կետի կազմում է 5 միլիարդ ՀՀ դրամ, ապահովագրական ընկերություններ, որոնց համար կանոնադրական կապիտալի նվազագույն չափի նորմատիվի նվազագույն մեծությունը 50 մլն ՀՀ դրամ է՝ ըստ ՀՀ ԿԲ խորհրդի 2010 թ. հունիսի 29-ի թիվ 151 Ն որոշմամբ հաստատված «Ապահովագրական գործունեության հիմնական տնտեսական նորմատիվների չափը, ձևավորման և հաշ-

այս նորմը կարող է կիրառվել միայն սահմանափակ դեպքերում: Իսկ Օրենսգրքում նշվում է, որ ընկերությունը լուծարելու պահանջով պետք է դատարան դիմի պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինը:

Անշուշտ, «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքում (չնայած որ այս մասով հակասություն կա Օրենսգրքի հետ) ցուցաբերվել է ավելի առաջադիմական մոտեցում, քանզի ուսումնասիրելով զարգացած երկրների փորձը, կարող ենք նշել, որ հիմնականում ընկերությունների հարկադիր լուծարման պահանջով դատարան հայց ներկայացնելու իրավունքը պատկանում է միայն ընկերության պարտատերերին: Նմանատիպ կարգ գործում է օրինակ Շվեյցարիայում¹: Իսկ Կանադայում ցանկացած շահագրգիռ անձ ընկերությունը լուծարելու պահանջով կարող է դիմել դատարան, եթե երկու տարի անընդմեջ չի հրավիրվել մասնակիցների ընդհանուր ժողով, կամ մերժվել է ընկերության մասնակցի պահանջը ծանոթանալու օրենքով թույլատրվող փաստաթղթերին կամ ստանալու որևէ տեղեկանք²: Հոլանդիայում ընկերությունը հարկադիր լուծարելու պահանջով կարող են դատարան դիմել ցանկացած շահագրգիռ անձ, ինչպես նաև դատախազական մարմինները³: Ամերիակայի Միացյալ Նահանգներում ընկերության հարկադիր լուծարման պահանջով դատարան կարող են դիմել ընկերության փոքրամասնություն կազմող բաժնետերերը, պարտապանները կամ էլ նահանգի գլխավոր դատախազը⁴:

Ուսումնասիրելով դատական պրակտիկան՝ պարզ դարձավ, որ նման պահանջով պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները իրականում չեն դիմում դատարան, իսկ այն դեպքերում, երբ ընկերությունների հարկադիր լուծարման պահանջով դա-

վարկման կարգը, վերապահովագրողին չարգելված համարելու չափանիշները» Կանոնակարգ 3/02-ի 6-րդ կետի:

¹ St u Switzerland Company Laws and Regulations Handbook, Usa Ibp Usa, Int'l Business Publications, 2009, էջ 41:

² <https://www.ic.gc.ca/eic/site/cilp-pdci.nsf/eng/cl00263.html>:

³ <http://www.dutchcivillaw.com/legislation/dcctitle2211.htm>:

⁴ The law of corporations and other business organizations, Angela Schneeman, six edition, Delman cengage learning, 2012, USA, էջ 627:

տարան են դիմում այլ անձինք, նման հայցերը մերժվում կամ կարճվում են¹:

Ուստի՝ գտնում ենք, որ Օրենսգրքի 67-րդ հոդվածի 3-րդ կետը ենթակա է փոփոխման: Անհրաժեշտ է ընդլայնել դատական կարգով իրավաբանական անձանց լուծարման հայցով դատարան դիմելու իրավունք ունեցող սուբյեկտների կազմը, և նման իրավունք վերապահել նաև օրենքով նախատեսված շահագրգիռ այլ անձանց: Քանզի շուկայական հարաբերությունների ներդրման և զարգացման պայմաններում անհրաժեշտ է հրաժարվել մասնավոր հարաբերությունների պետական մարմինների նմանատիպ միջամտություններից, և եթե քրեական օրենսգրքի համապատասխան հոդվածներով նախատեսված հանցակազմի (օրինակ՝ ապօրինի ձեռնարկատիրության) հատկանիշները բացակայում են, պետք է հնարավորություն տալ քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցներին անձամբ իրականացնել իրենց իրավունքների պաշտպանությունը, իսկ հարկադիր լուծարման ինստիտուտը կիրառել ոչ թե որպես պատասխանատվության, այլ իրավունքների պաշտպանության միջոց:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ գտնում ենք, որ անհրաժեշտ է վերանայել հարկադիր լուծարման ինստիտուտին ՀՀ օրենսդրի կողմից տրված իմաստն ու բովանդակությունը, դատական կարգով իրավաբանական անձանց լուծարման պահանջ ներկայացնելու իրավունք վերապահել ոչ միայն պետական մարմիններին, այլև շահագրգիռ այլ անձանց, մանրամասն կարգավորել հարկադիր լուծարման ընթացքում լուծարային հանձնաժողովի ստեղծման կարգը, կառավարման մարմինների լիազորությունների շրջանակը և օրենքով ամրագրել այն որոշումների ցանկը, որոնք անհրաժեշտ են հարկադիր լուծարման ընթացակարգը սկսելու և արդյունավետ իրականացնելու համար: Կարծում ենք, որ մեր կողմից կատարված առաջարկները կարող են լուծում տալ քննարկված խնդիրներին և նպաստել նշված ոլորտը կարգավորող օրենսդրության կատարելագործմանը:

¹ Այդ մասին առավել մանրամասն տե՛ս Երևանի Գենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարանի 2010 թ. ապրիլի 16-ի թիվ ԵԿԴ/0137/02/10 և Գեղարքունիքի մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի 2013 թ. հունվարի 8-ի թիվ ԳԴ/0363/02/12 քաղաքացիական գործերով կայացված վճիռները:

Согомонян Ашкен

Соискатель кафедры гражданского права ЕГУ

ОСНОВЫ ПРИНУДИТЕЛЬНОЙ ЛИКВИДАЦИИ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОБЩЕСТВ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Основания и порядок ликвидации юридических лиц составляют один из важнейших проблем корпоративного права. Исходя из этого обстоятельства, автор в этой статье обсудил теоретические и практические проблемы связанные с порядком, основаниями ликвидации юридических лиц, состава субъектов и их деятельностью в этом процессе, предложил способы их разрешения и представил зарубежный опыт связанный с этими проблемами.

Soghmonyan Ashkhen

Post graduate researcher of the YSU Chair of Civil Law

THE BASICS OF COMPULSORY LIQUIDATION OF ECONOMIC ENTITIES IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

The grounds and regularity for liquidation of legal entities constitute one of the most important issues of corporate law. Therefore the author of this article discussed the problems associated with the regularity and grounds, structure of the members and their activities in this process, offered some solutions and presented foreign experience associated with these problems.

Բանալի բառեր՝ *հարկադիր լուծարում, դատական կարգ, պետական մարմին, պետական գրանցում, իրավաբանական անձանց լուծարում, լուծարման հանձնաժողով:*

Ключевые слова: *принудительная ликвидация, судебный порядок, государственный орган, государственная регистрация ликвидации юридических лиц, ликвидационная комиссия.*

Key words: *compulsory liquidation, court order, state agency, state registration of liquidation of legal entities, liquidation commission.*

ՖԱԿՏՈՐԻՆԳԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ֆակտորինգի պայմանագրի, ինչպես նաև դրա հիման վրա առաջացող պարտավորական հարաբերությունների բովանդակությունը բացահայտելու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել այդ պայմանագրի սուբյեկտների իրավական կարգավիճակը և դրա առանձնահատկությունները:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի (այսուհետ՝ Օրենսգիրք²) 892-րդ հոդվածից հետևում է, որ ֆակտորինգի պայմանագրի կողմերն են ֆինանսական գործակալը (ֆակտորը) և հաճախորդը (վարկատուն):

Ֆինանսական գործակալը ֆակտորինգի պայմանագրով ֆինանսավորում իրականացնող կողմն է, այսինքն այն կողմը, որը, մյուս կողմից՝ հաճախորդից, ստանալով նրա դեբիտորական պարտավորությունները, հաճախորդին տրամադրում է ֆինանսական միջոցներ իր գործունեությունն իրականացնելու համար:

Անդրադառնալով այն հանգամանքին, որ ֆինանսական գործակալին այլ կերպ անվանում են ֆակտոր, նշենք, որ «ֆակտոր» եզրույթը առաջացել է անգլերեն «factor» բառից, որը թարգմանաբար նշանակում է կոմիսիոներ, գործակալ միջնորդ³: Ֆակտորինգի պայմանագրի շրջանակներում ֆինանսավորման գործառույթ իրականացնող սուբյեկտի նման անվանումն ունի պատմական հիմքեր, որոնք սկիզբ են առել Անգլիայում և ԱՄՆ-ում 19-րդ դարի վերջում 20-րդ դարի սկզբին: Ուսումնասիրելով ֆակտորինգային գործարքների առաջացման պատմությունը Ա. Ս. Կոմարովը նշում է, որ ի սկզբանե ֆակտոր անվանում էին առևտրային գործակալներին, որոնց գործառույթների մեջ էր մտնում ոչ միայն պրինցիպալի կողմից արտադրվող ապրանքների իրացումը, այլև պրինցիպալին դրամական կանխավճարների տրամադրումը և նրա գործունեության արտադրու-

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Ա. Հայկյանց:

² ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50):

³ См. u www.factorings.ru (29.11.2015թ. դրությամբ):

յան վարկավորումը: Կոմիսիոները (ֆակտորը) վաճառում էր ապրանքը և հաշիվ էր ներկայացնում իր անունից, առանց պրինցիպալի անունը նշելու: Եթե նա ապրանքը վաճառում էր ապառիկ, ապա ստանձնում էր ռիսկը՝ լրացուցիչ վճարի դիմաց տրամադրելով վճարման ստացման երաշխիք (դեկրեդերե): Ավելի ուշ որոշ կոմիսիոն գործակալներ հրաժարվեցին առևտրային գործառույթներից և իրենց ուժերը կենտրոնացրեցին հաճախորդներին սպասարկման ֆինանսական կողմի վրա: Աստիճանաբար ֆակտորներն անցան մատակարարի վճարային պահանջների (գնորդի կողմից դուրս գրված հաշիվ-ապրանքագրերի) ուղղակի գնմանը¹:

Անգլիական, ամերիկյան իրավաբանական գրականության մեջ, ֆակտորինգային հարաբերությունների կարգավորմանը նվիրված Միջազգային ֆակտորիզի մասին «ՈՒՆԻԴՐՈՒՄ» կոնվենցիայում (Օտտավա, 28 մայիսի 1988 թ.) ֆինանսավորում իրականացնող սուբյեկտն անվանվում է «ֆակտոր»: Ռուսական իրավաբանական գրականության մեջ հանդիպում է ինչպես ֆակտոր անվանումը, այնպես էլ ֆինանսական գործակալ անվանումը, ինչը պայմանավորված է օրենսդրական ձևակերպմամբ²: ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքի 43-րդ գլուխը, որը պարունակում է ֆակտորինգային հարաբերությունները կարգավորող նորմեր, վերնագրված է «Ֆինանսավորում դրամական պահանջի դիմաց», իսկ նույն օրենսգրքի 824-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Դրամական պահանջի զիջման դիմաց ֆինանսավորման պայմանագրով մի կողմը (ֆինանսական գործակալը) հանձնում կամ պարտավորվում է մյուս կողմին (հաճախորդին) հանձնել դրամական միջոցներ՝ ի հաշիվ հաճախորդի (պարտապանի)՝ երրորդ անձից (պարտապանից) ունեցած դրամական պահանջի, որը բխում է հաճախորդի կողմից՝ երրորդ անձին ապրանքներ տրամադրելուց, նրա համար աշխատանքներ կատարելուց կամ ծառայություններ մատուցելուց, իսկ հաճախորդը ֆինանսական գործակալին զիջում է կամ պարտավորվում է զիջել այդ դրամական

¹ St' u Новоселова Л. А., «Финансирование под уступку денежного требования. Экономическое значение финансирования под уступку денежного требования» (հղված www.szrf.ru կայքից 20.06.2015 թ. դրությամբ):

² St' u Гражданский кодекс Российской Федерации N51-ФЗ от 21.10.1994г. по состоянию на 21.11.2015 г., ст. 824. (www.gk-rf.ru կայքից 2.12.2015 թ. դրությամբ):

պահանջը»։ Ինչպես տեսնում ենք, օրենսդրական ձևակերպման մեջ առկա չէ «ֆակտոր» եզրույթը, սակայն, քանի որ ռուս իրավագետները ֆակտորինգային հարաբերությունների ուսումնասիրությունների ժամանակ զուգահեռներ են անցկացնում ֆակտորինգի արտասահմանյան կարգավորումների հետ և օգտվում են համապատասխան տեսական գրականությունից, ռուսական իրավաբանական գրականության մեջ հավասարապես շրջանառվում են ինչպես «ֆակտոր», այնպես էլ «ֆինանսական գործակալ» եզրույթները։

ՀՀ օրենսդրությունը Օրենսգրքի 892-րդ հոդվածով որդեգրել է ուսումնասիրվող պայմանագրի և այդ պայմանագրի շրջանակներում ֆինանսավորում իրականացնող սուբյեկտի երկակի անվանման տարբերակը, այնպես որ դրամական պահանջի զիջման դիմաց ֆինանսավորման (ֆակտորինգի) պայմանագրի սուբյեկտն անվանվում է կամ ֆինանսական գործակալ, կամ ֆակտոր՝ այդ եզրույթներն օգտագործելով որպես հոմանիշներ։

Սակայն հարց է առաջանում, թե ով, իրավունքի որ սուբյեկտները կարող են հանդես գալ որպես ֆակտոր։

Օրենսգրքի 893-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Որպես ֆինանսական գործակալ՝ դրամական պահանջի զիջման դիմաց ֆինանսավորման պայմանագրեր կարող են կնքել բանկերը և այլ վարկային կազմակերպությունները, ինչպես նաև նման տեսակի գործունեության իրականացման թույլտվություն (լիցենզիա) ունեցող այլ առևտրային կազմակերպությունները»։

Բանկերը և այլ վարկային կազմակերպությունները ֆակտորինգային գործունեություն իրականացնելու իրավունք ձեռք են բերում իրենց լիցենզիայի ուժով։ «Բանկերի և բանկային գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի¹ 4-րդ հոդվածի համաձայն. «Բանկն իրավաբանական անձ է, որն իրավունք ունի սույն օրենքով սահմանված կարգով տրված լիցենզիաների հիման վրա իրականացնել բանկային գործունեություն»։ Նույն օրենքի 34-րդ հոդվածի 1-ին մասի բ) կետի համաձայն՝ «Հայաստանի Հանրապետության տարածքում գործող բանկերը, դրանց մասնաճյուղերը, օրենքներով և այլ իրավական ակտերով սահմանված կարգով կարող են՝ ... տրամադրել առևտրային և սպառողական վարկեր, այդ թվում՝ տալ հիփոթեքային վարկեր, իրա-

¹ ՀՀԱԺՏ 1996/12:

կանացնել պարտքի կամ առևտրային գործարքների ֆինանսավորում, ֆակտորինգ»:

«Վարկային կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Վարկային կազմակերպությունը սույն օրենքով սահմանված կարգով լիցենզիա ստացած իրավաբանական անձն է, որն իրավունք ունի իրականացնել սույն օրենքով սահմանված գործունեության տեսակները»:

Նույն օրենքի 8-րդ հոդվածի 1-ին մասի բ) կետի համաձայն՝ «Վարկային կազմակերպությունը սույն օրենքով սահմանված լիցենզիայի հիման վրա կարող է իրականացնել հետևյալ ֆինանսական գործառնությունները կամ դրանց մի մասը ... տրամադրել վարկեր, փոխառություններ, իրականացնել պարտքի կամ առևտրային գործարքների ֆինանսավորում, ֆակտորինգ»:

Վերոնշյալ հոդվածներից հետևում է, որ բանկի կամ վարկային կազմակերպության լիցենզիա ունեցող կազմակերպությունն արդեն իսկ հանդիսանում է պոտենցիալ ֆակտոր:

Սակայն, խնդիր է առաջանում «նման տեսակի գործունեության իրականացման թույլտվություն (լիցենզիա) ունեցող այլ առևտրային կազմակերպությունները» արտահայտության կապակցությամբ: Մասնավորապես, հարց է առաջանում, թե որ մարմինն է տրամադրում համապատասխան թույլտվությունը (լիցենզիան), ինչ չափանիշների պետք է համապատասխանի առևտրային կազմակերպությունը ֆակտորինգային գործունեության թույլտվություն ստանալու համար:

«Լիցենզավորման մասին» ՀՀ օրենքի¹ 43-րդ հոդվածով ֆակտորինգային գործունեությունը՝ որպես լիցենզավորման ենթակա առանձին գործունեության տեսակ, նախատեսված չէ: Փաստորեն, Օրենսգիրքը հնարավորություն է տալիս ցանկացած առևտրային կազմակերպության, որը ունի ֆակտորինգային գործունեությամբ զբաղվելու թույլտվություն, զբաղվել նման գործունեությամբ, սակայն այդ հնարավորությունը միայն դեկլարատիվ բնույթ է կրում, քանի որ գործնականում նման հնարավորությունն իրականացնելու մեխանիզմներ նախատեսված չեն:

¹ ՀՀՊՏ 2001.08.08/26(158) Հոդ. 581

Բանկերին և այլ վարկային կազմակերպություններին լիցենզիա տրամադրում է ՀՀ կենտրոնական բանկը: Քանի որ բանկերի և այլ վարկային կազմակերպությունների լիցենզիայով է նախատեսվում ֆակտորինգային գործունեության իրականացման հնարավորություն, և ՀՀ իրավական համակարգի տրամաբանությունը հանգում է նրան, որ որոշակի տեսակի գործունեության թույլտվությունը տալիս է մեկ մարմին, և ոչ թե մի քանի տարբեր մարմիններ, ապա գալիս ենք եզրակացության, որ այլ առևտրային կազմակերպություններին ևս, եթե նրանք զբաղվում են ֆակտորինգային գործունեությամբ, այդ լիցենզիան պետք է տրամադրի ՀՀ կենտրոնական բանկը: Այս կապակցությամբ, սակայն, առաջանում է խնդիր, քանի որ «Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի մասին» ՀՀ օրենքի¹ 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Իր խնդիրներն իրագործելու նպատակով Կենտրոնական բանկը սույն օրենքով սահմանված կարգով՝ ... լիցենզավորում է բանկերը, օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ նաև այլ անձանց, կազմակերպություններին ճանաչում է որպես ֆինանսական խումբ կարգավորում և վերահսկում է դրանց գործունեությունը.»:

«Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի մասին» ՀՀ օրենքի և «Լիցենզավորման մասին» ՀՀ օրենքի համադրությունը և համատեղ վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ՀՀ կենտրոնական բանկը բացի բանկերից հանդիսանում է նաև արժույթային կարգավորման բնագավառի, արժեթղթերի շրջանառության բնագավառի, ֆինանսավարկային կազմակերպությունների բնագավառի լիցենզավորող մարմին: Նշված բնագավառների սուբյեկտներից որևէ մեկի լիցենզիայում, բացառությամբ բանկերից և վարկային կազմակերպություններից, նշված չէ ֆակտորինգը՝ որպես գործունեության տեսակ, որով նրանք կարող են զբաղվել լիցենզիայի հիման վրա: Ստացվում է մի իրավիճակ, երբ որևէ «X» ՍՊԸ, որը չի հանդիսանում ոչ բանկ, ոչ վարկային կազմակերպություն, սակայն ցանկանում է զբաղվել ֆակտորինգային գործունեությամբ, ստիպված է ձեռք բերել բանկի կամ վարկային կազմակերպության լիցենզիա՝ լիցենզիան ստանալու պահից դուրս գալով «նման տեսակի գործունեության ի-

¹ ՀՀԱԺՏ 1996/12

րականացման թույլտվություն (լիցենզիա) ունեցող այլ առևտրային կազմակերպություններ»-ի շարքից:

Անդրադառնալով արտասահմանյան փորձին՝ նշենք, որ ԵՄ օրենսդրությունը ֆակտորինգը (ռեգրեսի իրավունքով կամ առանց դրա) դիտարկում է որպես վարկի տրամադրման ձև, և, հետևաբար, այն դիտարկում է բանկային գործարքների շարքում, որոնք ենթակա են փոխադարձորեն ճանաչման այն երկրներում, որոնք նշված են Եվրոպական տնտեսական միության 15.12.1989 թ. N 89/646/ԵՏՄ Երկրորդ բանկային դիրեկտիվի հավելվածում: Դա, սակայն չի զրկում անդամ պետություններին ինքնուրույն լիցենզավորման պայմաններ սահմանելու հնարավորությունից: Այսպես՝ Գերմանիայի «Վարկային գործի մասին» օրենքի 1-ին հոդվածը հնարավոր է համարում, որ փոխհատուցման դիմաց դրամական պահանջի ձեռքբերման գործունեությունը կարող են իրականացնել ոչ միայն իրենց անվանման մեջ «բանկ» բառը ունեցող կազմակերպությունները, այլև ֆինանսական կազմակերպությունները, որոնք իրավասու են իրականացնելու բանկային գործարքների նեղ շրջանակ: Միաժամանակ մի շարք այլ երկրների օրենսդրությունը, օրինակ՝ Էստոնիայի (Վարկային կազմակերպությունների մասին օրենքը 05.12.1994 թ. 5-րդ հոդված), Սլովակիայի (Բանկերի մասին օրենքի 1-ին հոդված) չեն ներառում ֆակտորինգը լիցենզավորման ենթակա բանկային գործարքների մեջ, ինչից կարելի է հետևություն անել, որ ֆակտորինգային պայմանագրի կնքումը ընդգրկված է իրավաբանական անձանց իրավասուբյեկտության մեջ¹:

Մի շարք եվրոպական երկրներում շատ ֆակտորինգային կազմակերպություններ ընդհանրապես չեն ենթարկվում որևէ հատուկ կարգավորման (ամենավաղ օրինակը Մեծ Բրիտանիան է), և ֆակտորինգային գործունեություն իրականացնելու համար լիցենզիա չի նախատեսվում: Այնուամենայնիվ, պետք է նշել, որ, որպես կանոն,

¹ St' u Овсейко С., Факторинг: сравнительный анализ российского, зарубежно-го и международного законодательства и практики // Внешнеторговое право. - М., Юрист, 2007, № 1, с. 11-22:

այդ կազմակերպությունները պատկանում են բանկերին, որոնք, իրենց հերթին, ենթակա են բանկային հսկողության¹:

Ինչպես երևում է բերված օրինակներից, ֆակտորին ներկայացվող պահանջների տեսանկյունից ԵՄ անդամ պետությունները բաժանվում են երկու խմբի: Առաջին խմբի մեջ մտնում են այն պետությունները, որտեղ ֆակտորի լիցենզավորումը պարտադիր պայման է (Գերմանիա, Ֆրանսիա, Իտալիա) և որպես ֆակտոր կարող են հանդես գալ բանկերը և(կամ) վարկային կազմակերպությունները, իսկ երկրորդ խմբի մեջ մտնում են այն պետությունները, որտեղ իրավաբանական անձի իրավասուբյեկտության բովանդակության մեջ արդեն իսկ մտնում է ֆակտորինգային գործունեություն իրականացնելու հնարավորությունը: Բացի դրանից, այն երկրներում, որտեղ չի պահանջվում ֆակտորի լիցենզավորում, ֆակտորինգի շուկան կանոնակարգվում է ինքնակարգավորվող ֆակտորինգային կազմակերպությունների կողմից, որոնք թելադրում են շուկայի կանոնները, կանխում չարաշահումները և անհրաժեշտության դեպքում իրականացնում ֆակտորինգի պայմանագրի մասնակիցների իրավունքների պաշտպանություն (Մեծ Բրիտանիա):

Ուշագրավ է ՌԴ փորձը ֆակտորին ներկայացվող պահանջների տեսանկյունից: Մինչև «Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիական օրենսգրքի երկրորդ մասի 825-րդ հոդվածում փոփոխություններ կատարելու և «Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիական օրենսգրքի երկրորդ մասը գործողության մեջ դնելու մասին» Դաշնային օրենքի 10-րդ հոդվածն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» N 56-ԴՕ 09.04.2009 թ. Դաշնային օրենքի ուժի մեջ մտնելը (2009 թ. ապրիլի 26-ին) որպես ֆինանսական գործակալ կարող էին հանդես գալ միայն բանկերը և այլ վարկային կազմակերպությունները, ինչպես նաև այլ առևտրային կազմակերպությունները, որոնք ունեին թույլտվություն (լիցենզիա) նման տեսակի գործունեություն իրականացնելու համար²:

Ինչպես տեսնում ենք, մինչև ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքում հիշյալ փոփոխությունների կատարումը ՌԴ քաղաքացիական օ-

¹ St' u Грицай О. Е., «Правовое регулирование факторинга в Европейском союзе и Российской Федерации» («Международные банковские операции», 2009, N4) (www.lawmix.ru կայքից 11.08.2015 թ. դրությամբ):

² St' u www.stgkrf.ru (03.12.2015 թ. դրությամբ):

րենսգրքի 825-րդ հոդվածի ձևակերպումը նույնական էր Օրենսգրքի 893-րդ հոդվածի ձևակերպման հետ: Այժմ ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքի 825-րդ հոդվածի համաձայն. «Որպես ֆինանսական գործակալ ֆինանսավորման դիմաց դրամական պահանջի զիջման պայմանագիր կարող են կնքել առևտրային կազմակերպություններ»:

2009 թ. ապրիլի 26-ից սկսած՝ առևտրային կազմակերպությունները կարող են կնքել պահանջի զիջման դիմաց ֆինանսավորման պայմանագրեր առանց լիցենզիայի¹:

ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքում կատարված այդ փոփոխությունը, ինչպես կարելի է եզրակացնել Օ. Ե. Գրիցայի մեկնաբանությունից, պայմանավորված էր պրակտիկայի պահանջներով: Նա նշում է, որ ՌԴ-ում նկատվում էր ոչ բանկային ֆակտորինգի զարգացման տենդենց: Դա կապված էր նրա հետ, որ հենց մասնագիտացված ֆակտորինգային կազմակերպություններն էին հաճախորդին տրամադրում ծառայությունների առավել ամբողջական փաթեթ, որը ներառում էր ֆինանսավորումը, դեբիտորական պարտքերի կառավարումը, ռիսկերի ապահովագրությունը, տեղեկատվական սպասարկումը, հաշվապահական հաշվառման վարումը և հաճախորդի շահերի ներկայացումը դատական և հարկային մարմիններում այն դեպքում, երբ բանկերը հիմնականում կողմնորոշված են հաճախորդի ֆինանսավորման վրա, ինչի հետևանքով բանկերի կողմից իրականացվող ֆակտորինգը վերածվել է առանց ապահովման վարկավորման²:

Առանց համապատասխան թույլտվության (լիցենզիայի) ֆակտորի գործունեություն իրականացնելու վերաբերյալ տեսական գրականության մեջ արտահայտվել են դրական կարծիքներ: Այսպես, Լ. Ա. Նովոպյոլովան գտնում է, որ. «դեբիտորական պարտավորությունների հատուցելի զիջման պայմանագրերը գործարարական պրակտիկայում ինքնըստինքյան չեն ծնում որևէ հատուկ ռիսկեր, որոնք գերազանցեին սովորական առևտրային ռիսկը», ֆակտորինգային գործարքները լիցենզավորման ենթակաների դասին դասելը

¹ См. u www.stgkrf.ru (03.12.2015թ. դրությամբ):

² См. u **Грицай О. Е.**, «Правовое регулирование факторинга в Европейском союзе и Российской Федерации» («Международные банковские операции», 2009, N4) (www.lawmix.ru կայքից 11.08.2015 թ. դրությամբ):

նպատակահարմար չէ¹: Նման կարծիքի է հանգում նաև Վ. Ա. Բելովը գտնելով, որ «եթե ֆինանսական գործակալի գործունեությունը իրականացվում է սեփական (հաշվապահական տերմինաբանության համաձայն) միջոցների հաշվին, ապա այն իմաստ չունի լիցենզավորելու, քանի որ նման գործունեությունը չի կարող որևէ մեկին վնասել, բացի հենց գործակալներից: Լիցենզավորման մասին խոսք կարող է սկսել գնալ միայն այն ժամանակ, երբ ֆակտորինգի իրականացման համար կիրառվում են հաշվապահության մեջ ներգրավված կոչվող աղբյուրներ²»:

Լիովին չենք համաձայնում Վ.Ա. Բելովի հետ, քանի որ եթե որպես ֆակտոր դիտարկում ենք բանկերին, ապա նրանք ֆակտորինգային գործարքներ կնքում են ի թիվս այլ միջոցների օգտագործելով նաև հաճախորդների՝ որպես ավանդ ներգրավված դրամական միջոցները, հետևաբար, ֆակտորի կողմից հաճախորդին տրամադրվող գումարների մեջ առկա են նաև ներգրավված միջոցներ: Ինչ վերաբերում է ֆակտորինգային գործունեություն իրականացնելու լիցենզիա (թույլտվություն) ունեցող առևտրային կազմակերպություններին, ապա դրանց առանց համապատասխան լիցենզիայի, հետևաբար նաև՝ հսկողության, թույլատրել մասնակցելու շուկայական հարաբերություններին վտանգ է ներկայացնում ոչ միայն հենց իր՝ ֆակտորի, այլև շուկայի այլ մասնակիցների համար:

Համադրելով վերագրյալ փաստերը և դրանք ենթարկելով համակարգային վերլուծության՝ գտնում ենք, որ Օրենսգրքի 893-րդ հոդվածը հարկավոր է շարադրել հետևյալ բովանդակությամբ. «Որպես ֆինանսական գործակալ՝ դրամական պահանջի զիջման դիմաց ֆինանսավորման պայմանագրեր կարող են կնքել բանկերը և այլ վարկային կազմակերպությունները»:

Նման առաջարկը պայմանավորված է մի քանի հանգամանքներով: Դրանք են՝

¹ St' u **Новоселова Л. А.**, «Уступка права (требования) в коммерческой практике. Факторинг.» (www.consultant.ru կայքից 25.10.2015 թ.):

² St' u **Бондаренко Н. Л., Шкут О. Н.**, «Субъектный состав договора факторинга по законодательству России, Белоруссии, Латвии: сравнительно-правовое исследование» //Вестник Пермского университета 2013 Юридические науки Выпуск 2(20) (www.jurvestnik.psu.ru կայքից 11.08.2015 թ. դրությամբ):

- որպես ֆակտոր հանդես գալու թույլտվություն տալով միայն լիցենզավորված սուբյեկտներին ապահովվում է շուկայի կայունությունը, քանի որ լիցենզիա տրամադրող մարմինը հսկողություն է իրականացնում լիցենզավորված անձի կողմից լիցենզիայի պայմանների կատարման նկատմամբ և կարող է նախականիսել լիցենզավորված անձի հնարավոր չարաշահումները,

- ՀՀ-ում ֆակտորինգի ինստիտուտը դեռևս գտնվում է զարգացման սկզբնական փուլում և, գտնում ենք, որ պետք է խիստ վերահսկողություն սահմանվի այդ ոլորտի նկատմամբ հնարավոր չարաշահումները կանխելու համար: Բանկերը և այլ վարկային կազմակերպությունները այսօր այն առանձնահատուկ սուբյեկտներն են, որոնք ունեն բավարար միջոցներ և ռեսուրսներ զբաղվելու ֆակտորինգային գործունեությամբ: Բացի դրանից, այդ կազմակերպությունները ենթարկվում են խիստ վերահսկողության ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից: Իսկ համապատասխան թույլտվություն ունեցող այլ առևտրային կազմակերպությունների թույլատրելով որպես ֆակտոր զբաղվել ֆակտորինգային գործունեությամբ՝ Օրենսգիրքը անհասկանալի իրավիճակ է ստեղծում այն հարցերի շուրջ, թե ով պետք է տրամադրի համապատասխան թույլտվությունը: Եթե նման թույլտվություն պետք է տրամադրի ՀՀ կենտրոնական բանկը, ապա, ինչպես արդեն հիմնավորվեց, ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից տրամադրված լիցենզիաների հիման վրա ֆակտորինգային գործունեությամբ զբաղվելու իրավասություն ունեն միայն բանկերը և այլ վարկային կազմակերպությունները: Փաստորեն, այլ առևտրային կազմակերպությունները ՀՀ կենտրոնական բանկից ստանալով լիցենզիա, դառնալու են բանկ կամ վարկային կազմակերպություն: Եթե օրենսդրի կողմից Օրենսգրքի 893-րդ հոդվածի գործող ձևակերպումը նպատակ է ունեցել ապահովելու մասնագիտացված ֆակտորինգային կազմակերպությունների ձևավորմանը, ապա որպես նման մասնագիտացված ֆակտորինգային կազմակերպություն կարող են հանդես գալ հենց բանկերը կամ այլ վարկային կազմակերպությունները, որոնք որպես իրենց հիմնական գործունեության ուղղվածություն կրնան ֆակտորինգային գործունեությունը,

- ինչպես ցույց է տալիս համաշխարհային պրակտիկան, որպես ֆակտոր հանդես են գալիս կամ բանկերը, կամ բանկային վերահսկողության տակ գտնվող այլ կազմակերպությունները՝ բանկե-

րի դուստր կազմակերպությունները կամ բանկերի առանձանացված ստորաբաժանումները, որոնց ինքնուրույն գործելու լայն հնարավորություն է տրված, սակայն միևնույնն է՝ այդ կազմակերպությունները շարունակում են մնալ բանկային համակարգի մաս:

Ֆակտորինգի պայմանագրի մյուս սուբյեկտը հաճախորդն (վարկատու) է: Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունքի դասագրքում, անդրադարձ կատարելով Օրենսգրքի 892-րդ հոդվածում օգտագործվող ֆակտորինգի պայմանագրի սուբյեկտների անվանումներին՝ հեղինակը նշել է, որ «վարկատու» բառը որպես «հաճախորդ» բառի հավասարաթեք նշելը ճիշտ չէ, քանի որ, հաճախորդը, ըստ էության, ֆակտորի հետ հարաբերություններում վարկառու է, իսկ երրորդ անձի հանդեպ՝ պարտատեր¹: Համաձայնելով նման դիրքորոշման հետ՝ ցանկանում ենք հավելել, որ պահանջի իրավունքը զիջող կողմի նման անվանում չի հանդիպում որևէ այլ իրավական ակտում: Այսպես՝ 1988 թ. մայիսի 28-ին Օտտավայում կնքված Միջազգային ֆակտորինգի մասին կոնվենցիայում² (այսուհետ՝ «ՈՒՆԻԴՐՈՒԱ» կոնվենցիա) հաճախորդը՝ անվանվում է «մատակարար» («ՈՒՆԻԴՐՈՒԱ» կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն՝ Կոնվենցիայի շրջանակներում ապրանքների առուծախի վերաբերյալ նորմերը կիրառվում են նաև ծառայություններին և դրանց մատուցմանը): Հաճախորդը «մատակարար» անվամբ է հանդես գալիս նաև Միջազգային ֆակտորինգի ղեկավար կանոններում³: ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքի 824-րդ հոդվածում որպես ֆակտորինգի պայմանագրի կողմ նշվում է «клиента (кредитора)» արտահայտությունը: Սակայն, «кредитор» բառը հայերենում թարգմանաբար նշանակում է ինչպես վարկատու, այնպես էլ պարտատեր⁴: Ֆակտորինգի պայմանագրի բովանդակությունից հետևում է, որ հա-

¹ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք» 2-րդ մաս (փոփոխություններով և լրացումներով) խմբագիրներ՝ Տ.Կ.Բարսեղյան, Գ. Հ. Ղարախանյան, Երևան, 2008, «Տիգրան Մեծ» հրատարակչության տպարան, էջ 412:

² Տե՛ս Конвенция «УНИДРУА» о международном факторинге (Оттава, 28 мая 1988), стр. 1:

³ Տե՛ս General Rules for International Factoring Article 03.10.2011 Article 2:

⁴ Տե՛ս **Ա. Ս. Ղարիբյան**, «Ռուս-հայերեն բառարան», «Հայաստան» հրատարակչություն, Երևան, 1977, էջ 411:

ճախորդը չի հանդիսանում վարկատու, նա որևէ սուբյեկտի վարկ չի տրամադրում: Հաճախորդը իրեն պատկանող պահանջի իրավունքը զիջում է ֆակտորին: Ֆակտորի և հաճախորդի միջև կնքվում է ցեսիայի գործարք, որի բովանդակությունը չի նախատեսում վարկատուի առկայություն:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ առաջարկում ենք իրավական հստակություն մտցնելու նպատակով Օրենսգրքի 892-րդ հոդվածում «ի հաշիվ հաճախորդի (վարկատու)» արտահայտությունը խմբագրել և շարադրել հետևյալ բովանդակությամբ՝ «ի հաշիվ հաճախորդի (պարտատիրոջ)»:

Կարևոր հարց է հանդիսանում այն հանգամանքը, թե ֆակտորինգի պայմանագրում ով կարող է հանդես գալ որպես հաճախորդ:

Օրենսգրքի 892-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ հաճախորդը ֆակտորին զիջում է երրորդ անձի հանդեպ ունեցած պահանջի իրավունքը, որը բխում է հաճախորդի կողմից՝ երրորդ անձին ապրանքներ տրամադրելուց, նրա համար աշխատանքներ կատարելուց կամ ծառայություններ մատուցելուց:

Այստեղ առկա է խնդիր, որը վերաբերում է նրան, թե ով կարող է հանդես գալ որպես հաճախորդ: Օրենսգրքի 892-րդ հոդվածը տառացի մեկանբանությամբ որևէ սահմանափակում չի պարունակում հաճախորդի վերաբերյալ: Դա նշանակում է, որ հաճախորդ կարող է լինել ցանկացած ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ: Սակայն, հաշվի առնելով ֆակտորինգի պայմանագրի բնույթը և դրա կիրառման համաշխարհային փորձը, հարկավոր է հաշվի առնել, որ ֆակտորինգի պայմանագիրը հանդիսանում է առևտրային պայմանագիր, որը կիրառվում է առևտրային շրջանառության մեջ դրա սուբյեկտների պահանջների բավարարման նպատակով: «ՈՒՆԻԴՐՈՒԱ» կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ կոնվենցիան կիրառվում է այն դեպքերում, երբ ֆակտորինգի պայմանագրի շրջանակներում զիջված դրամական պահանջները բխում են գործարարական գործունեություն իրականացնող մատակարարի և պարտապանի միջև կնքված առուծախի պայմանագրից¹:

¹ St' u Конвенция «УНИДРУА» о международном факторинге (Оттава, 28 мая 1988) ст. 2:

Օրենսգրքի 892-րդ հոդվածի նույնական ձևակերպում է տրված նաև ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքում:

Ն. Վ. Պանտելենան նշում է, որ քանի որ ֆակտորինգի պայմանագիրը կիրառվում է գործարարական հարաբերություններում բիզնեսի ֆինանսավորման նպատակով, ապա այդ պայմանագրում որպես պարտատեր (հաճախորդ) չեն կարող հանդես գալ գործարարական գործունեությամբ չգրավող ֆիզիկական անձինք¹:

Ե. Ա. Սուխանովը, Լ. Գ. Եֆիմովը և Վ. Վ. Վիտրյանսկին տարբեր հիմնավորումների վրա հիմնվելով ևս գտնում են, որ ֆակտորինգը գործարարական պայմանագիր է և այն չի կարող կնքվել գործարարական գործունեությամբ չգրավող սուբյեկտի հետ, մինչդեռ այլ կարծիքի են հանգում Լ. Ա. Նովոսյոլովան և Ե. Ե. Շևչենկոն: Նրանք գտնում են, որ ֆակտորինգի գործարքի բովանդակությունը չի զրկում որպես անհատ ձեռներեց չգրանցված ֆիզիկական անձին հանդես գալ որպես պարտատեր և զիջել ոչ գործարարական բնույթի իր պահանջը²:

Ի հակադրումն Լ. Ա. Նովոսյոլովայի և Ե. Ե. Շևչենկոյի կարծիքի՝ նշենք, որ ֆակտորինգի պայմանագիրը ենթադրում է անընդհատ դրամական հոսքեր: Այն նախատեսված չէ դրամական պահանջի մեկանգամյա զիջման և դրա դիմաց մեկանգամյա ֆինանսավորման ստացման համար: Եթե ֆիզիկական անձը, որը չի զբաղվում գործարարական գործունեությամբ, ունի դրամական պահանջ և ցանկանում է այդ պահանջը զիջել ու դրա դիմաց ստանալ համապատասխան գումար, նա կարող է կնքել ցեսիայի գործարք և դրանով բավարարել իր պահանջունքները: Օրենսգրքում ֆակտորինգի պայմանագրի կառուցակարգի ամրագրումը չի բացառում ցեսիայի գործարքի կնքումը: Ավելին, այն հանգամանքը, որ ցեսիայի գործարքի վերաբերյալ նորմերը ֆակտորինգի պայմանագրի ամրագրմամբ չեն

¹ St' u **Бондаренко Н. Л., Шкут О. Н.**, «Субъектный состав договора факторинга по законодательству России, Белоруссии, Латвии: сравнительно-правовое исследование» //Вестник Пермского университета 2013 Юридические науки Выпуск 2(20) (www.jurvestnik.psu.ru կայքից 11.08.2015 թ. դրությամբ):

² St' u **Бондаренко Н. Л., Шкут О. Н.**, «Субъектный состав договора факторинга по законодательству России, Белоруссии, Латвии, сравнительно-правовое исследование» //Вестник Пермского университета 2013 Юридические науки Выпуск 2(20) (www.jurvestnik.psu.ru կայքից 11.08.2015 թ. դրությամբ):

ճանաչվել ուժը կորցրած, վկայում է այն մասին, որ դրանք երկուսն էլ գործում են հավասարապես, սակայն տարբեր ոլորտներում և այդ ոլորտները չպետք է խառնվեն միմյանց: Ֆիզիկական անձանց միջև, ինչպես նաև ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց միջև դրամական պահանջի զիջման պայմանագրերը, թեկուզ և հատուցելի, պետք է կնքվեն ցեսիայի գործարքի տեսքով, մինչդեռ ֆակտորինգի պայմանագրի սուբյեկտային կազմում չեն կարող որպես պարտատեր հանդես գալ գործարարական գործունեությամբ չզբաղվող ֆիզիկական անձինք:

Վերոգրյալից հետևում է, որ ֆակտորինգի պայմանագիր պետք է որակել այն պայմանագիրը, որտեղ որպես հաճախորդ (պարտատեր) հանդես է գալիս գործարարական գործունեությամբ զբաղվող սուբյեկտը, որին իր գործունեության բնույթից ելնելով անհրաժեշտ են դրամական միջոցներ և նա այդ դրամական միջոցները ստանում է բանկի կամ այլ վարկային կազմակերպության հետ կնքելով պայմանագիր, որով բանկին կամ այլ վարկային կազմակերպությանը տրամադրում է իր գործունեությունից առաջացած դրամական պահանջի իրավունքը, դրա դիմաց ստանալով դրամական միջոցներ իր գործունեությունը անդադար շարունակելու համար:

Анна Аветисян

Аспирант Кафедры гражданского права ЕГУ

ОСОБЕННОСТИ СУБЪЕКТОВ ДОГОВОРА ФАКТОРИНГА

В статье исследуются определения субъектов договора факторинга, данные в Гражданском кодексе РА. Сопоставляя действующие законодательные формулировки, основываясь на мнении авторов, выраженные в литературе, выдвигаются предложения вношения изменений в Гражданском кодексе РА, а также на основании теоретического разбора выдвинуто мнение о том, какие субъекты гражданско-правового оборота могут выступать как субъекты договора факторинга.

CHARACTERISTICS OF PARTIES OF FACTORING CONTRACT

The determinations of parties of factoring contract made in Civil Code of RA are discussed in the article. By comparing regulations in different laws, basing on the authors opinions expressed in literature, the author proposes to make some amendments in Civil Code of RA. Also on the base of theoretical analysis it is proposed an opinion who can be a party of factoring contract.

Բանալի բառեր՝ *ֆակտոր, հաճախորդ, ֆակտորինգի պայմանագիր, բանկ, ֆակտորինգային գործունեություն*

Ключевые слова: *фактор, клиент, договор факторинга, банк, факторинговая деятельность*

Key words: *factor, client, factoring contract, bank, factoring activities*

ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԳԱՂՏՆԻՔԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍՈՒՔՅԵԿՏՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Առևտրային գաղտնիքի պաշտպանությունը մի կողմից ենթադրում է առևտրային գաղտնիք կազմող տեղեկատվության արտահոսքի կանխման պայմանների ստեղծում, այն է՝ գաղտնիության ռեժիմի ապահովման միջոցների ձեռնարկում, մյուս կողմից՝ նման արտահոսքի և մեղավոր անձանց հաստատման դեպքում իրավական պատասխանատվություն (քաղաքացիաիրավական, աշխատանքային, վարչական և քրեական) կիրառելու հնարավորության առկայություն:²

Հարկ է ընդգծել, որ առևտրային գաղտնիքի պաշտպանության բնույթը և նրա հրապարակման համար պատասխանատվությունը որոշվում են՝ ելնելով առևտրային գաղտնիքի սուբյեկտից:³

Քաղաքացիական իրավունքի տեսության համաձայն՝ սուբյեկտին օբյեկտիվ իրավունքով տրված «իրավաբանական հնարավորությունները, որպես սուբյեկտիվ քաղաքացիական իրավունքի բաղկացուցիչ մասեր կոչվում են իրավագործություններ»⁴: Անդրադառնալով առևտրային գաղտնիքի բովանդակությունը կազմող իրավագործություններին՝ հարկ է ընդգծել, որ տարբեր հեղինակներ հանդես են գալիս տարբեր **դասակարգումներով**: Տ. Կ. Բարսեղյանը և Ա. Ա. Հովհաննիսյանը, օրինակ՝ առանձնացնում են **որոշակի տեղեկատվությունը գաղտնիք համարելու իրավունքը, տեղեկատվության գաղտնիության պահպանությունն ապահովելու համար անհրա-**

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Տ. Կ. Բարսեղյան:

² Տե՛ս Хлевицкая Т. Б., Коммерческая тайна предприятия, конспект лекций для студентов дневной формы обучения специальности 7.050107 «Экономика предприятия», Донецкий государственный университет экономики и торговли, им. М. Туганбарановского, кафедра экономики предприятия, Донецк, 2004, էջ 28:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս, Гражданское право, В 4 т. Том 1. Общая часть, Учебник /Отв. ред. проф. Е. Л. Суханов 3-е изд. М., Волтерс Клувер, 2004, էջ 121:

ծեշտ, օրենքով չարգելված, ցանկացած միջոց և եղանակ օգտագործելու իրավունքը, երրորդ անձանցից առևտրային գաղտնիք համարվող տեղեկություններին ապօրինի տիրանալու գործողություններից ձեռնպահ մնալ պահանջելու իրավունքը, ապօրինի օգտագործմամբ պատճառված վնասները հատուցել պահանջելու իրավունքը և սեփական հայեցողությամբ, առևտրային գաղտնիքն ազատորեն տնօրինելու իրավունքը:¹ Այլ հեղինակներ այլ (թե՛ ավելի լայն, թե՛ ավելի նեղ) դասակարգումներ են ներկայացնում՝ որպես առևտրային գաղտնիքի բովանդակությունը կազմող իրավագործություններ առանձնացնելով, օրինակ, պահանջելու իրավագործությունը, սեփական գործողությունների իրավագործությունը և պաշտպանության իրավագործությունը²:

Այլ հեղինակներ առևտրային գաղտնիքի իրավագործություններից հիմնականը կոչում են փաստական բնույթի սեփական ակտիվ գործողությունների իրավատիրոջ հնարավորություն՝ ուղղված տեղեկատվության օգտագործման միջոցով շահույթի ստացմանը, ինչպես նաև՝ նրա իրավաբանական ճակատագրի որոշմանը:³ Այս իրավագործության հասկացությունը կարող է արտահայտվել Օ. Մ. Իոֆեի խոսքերով. «Սուբյեկտիվ իրավունքում չարգելված այդ իսկ պատճառով ընդանուր առմամբ օրենքով թույլատրված սեփական գործողությունների իրականացման անհրաժեշտությունը ծագում է միայն այն ժամանակ, երբ այդ գործողությունների կատարումը անհնարին է դառնում առանց երրորդ անձանց աջակցության ապահովման կամ հակագործողության վերացման (իրական կամ հնարավոր): Սուբյեկտիվ իրավունքը հանգում է ոչ թե իրավագործի սեփական գործողությունների թույլատրելիությանը, այլ այդ գործողությունների իրակա-

¹ Տե՛ս Բարսեղյան Ս. Կ., Հովհաննիսյան Ա. Ա., Մտավոր սեփականության իրավունք, Ուսումնական ձեռնարկ, Երևան 2012թ., էջ 248:

² Տե՛ս Гуляева Наталья Сергеевна, коммерческая тайна в предпринимательской деятельности: сравнительно-правовое исследование законодательства РФ, зарубежных государств и международно-правового регулирования, Специальность 12.00, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва, 2002, էջ 20:

³ Տե՛ս Северин Роман Витальевич, Механизм защиты прав на коммерческую тайну, Специальность 12.00.03, Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва, 2011, էջ 62:

նացման հնարավորության ապահովմանը»:¹ Մեփական գործողությունների իրականացման իրավագործությունը առևտրային գաղտնիքի իրավունքի իրավատիրոջ կողմից համարվում է հիմնական և իր բովանդակությամբ բավականին մշակված իրավագործություն: Այս իրավագործությունը ավանդաբար ձևակերպվում է որպես տեղեկատվության «օգտագործում և տնօրինում»² և ներառում է հետևյալ տարատեսակները՝ **տեղեկատվության գաղտնիության պահպանմանը ուղղված միջոցների ձեռնարկման հնարավորությունը**, տեղեկությունների՝ **առևտրային գաղտնիք համարելու իրավունքը**, կորպորատիվ ակտերի (ներքին աշխատանքային կարգի կանոններ, տեղեկատվության գաղտնիության պաշտպանության վերաբերյալ դրույթները, «Առևտրային գաղտնիք» գրիֆը կրող փաստաթղթերի հետ աշխատանքի կանոններ և այլն) մշակման իրավունքը, աշխատանքային պարտականությունների ուժով տեղեկություններին տիրապետող անձանց վրա նրանց չիրապարակման պարտականություն դնելու հնարավորությունը:

Տ. Կ. Բարսեղյանի և Ա. Ա. Հովհաննիսյանի կողմից առանձնացված դասակարգումը համարելով թերևս առավել նպատակահարմար՝ փորձենք իրավագործությունների առանձին տեսակները ներկայացնել նրա առաջարկած տրամաբանությամբ:

Առաջին և, թերևս, ամենահիմնական իրավունքը **որոշակի տեղեկատվությունը գաղտնիք համարելու իրավունքն** է: Այս իրավունքը պատկանում է իրավատիրոջը պայմանով, որ նա այն ստացել է օրինական ճանապարհով և չի խախտում օրենքով սահմանված սահմանափակումները:

Ինչպես արդեն մատնանշել ենք, առևտրային իրավունքի սուբյեկտն իրավունք ունի իր գործունեությանը, արտադրության կազմակերպմանը, տեխնոլոգիական գործընթացներին, տեխնիկային վերաբերող ցանկացած տեղեկատվություն (բացառությամբ օրենքով արգելվածների) համարել առևտրային գաղտնիք և պահպանել բա-

¹ Տե՛ս Иoffee О. С., Правоотношение по советскому гражданскому праву // Избранные труды по гражданскому праву, Из истории цивилистической мысли, Гражданское правоотношение, Критика теории «хозяйственного права». М., «Статут», 2000, էջ 614:

² Տե՛ս Дозорцев В. А., Понятие секрета промысла (ноу-хау) // Вестн. Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. No 8. 2001, էջ 111:

ցահայտումից: Տեղեկատվությանը տիրապետողն ինքն է որոշում ինչպիսի տեղեկատվությունը համարել առևտրային գաղտնիք և ինքն էլ սահմանում է դրա պահպանության կանոնները:¹

Կարծում ենք՝ որպես այս իրավագործության բաղադրիչ՝ էական նշանակություն ունի կորպորատիվ ակտերի մշակումը, որն իր հերթին կարող է ներառել ներքին աշխատանքային կարգի կանոններ, տեղեկատվության գաղտնիության պաշտպանության վերաբերյալ դրույթներ, «Առևտրային գաղտնիք» գրիֆը կրող փաստաթղթերի հետ աշխատանքի կանոններ և այլն: Առևտրային գաղտնիքի պաշտպանության ապահովման անհրաժեշտ միջոց է աշխատանքային պարտականությունների ուժով տեղեկություններին տիրապետող անձանց կողմից չհրապարակման պարտականության ստանձնումը: ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրքը 122-րդ հոդվածով նախատեսում է, որ գործատուն իրավունք ունի աշխատողի նկատմամբ վստահությունը կորցնելու դեպքում սեփական նախաձեռնությամբ լուծելու աշխատանքային պայմանագիրը վստահությունը կորցրած աշխատողի հետ, եթե աշխատողը հրապարակել է պետական, ծառայողական, առևտրային կամ տեխնոլոգիական գաղտնիքներ կամ դրանց մասին հայտնել է մրցակից կազմակերպությանը: Ինչից ելնելով՝ աշխատակիցների հետ կնքվող աշխատանքային պայմանագրերում կարող են ներառվել գաղտնիության և նրա խախտման համար պատասխանատվության վերաբերյալ դրույթներ: Առևտրային գաղտնիքի իրավատերը կարող է կիրառել աշխատավայրի պաշտպանության, գաղտնալուծմից հեռախոսային բանակցությունների պաշտպանության և տեղեկատվության արտահոսքի այլ հնարավոր ճանապարհների նկատմամբ հսկողության օրենքով թույլատրվող տեխնիկական ցանկացած միջոցներ:

Սակայն, քննարկվող իրավագործությունը անսահմանափակ չէ: Ցանկացած պետություն իրավունք ունի պետական և հանրային շահերի պաշտպանության նպատակով պետական և ռազմական անվտանգության ապահովման համար, ինչպես նաև անբարեխիղճ մրցակցությունը կանխելու և սպառողների շահերի պաշտպանությունն ապահովելու նպատակով ոչ միայն հսկողություն իրականաց-

¹ Տե՛ս Բարսեղյան Տ. Կ., Հովհաննիսյան Ա. Ա., Մտավոր սեփականության իրավունք, Ոստմնական ձեռնարկ, Երևան, 2012 թ., էջ 249:

նել գործարարների գործունեության նկատմամբ, այլև սահմանել տեղեկատվության այն տեսակները, որոնք ծառայողական, առևտրային կամ բանկային գաղտնիք համարվել չեն կարող:¹

Երկրորդ՝ առևտրային գաղտնիքին տիրապետողն իրավասու է **օգտագործել տեղեկատվության գաղտնիության պահպանությունն ապահովելու համար անհրաժեշտ, օրենքով չարգելված, ցանկացած միջոց և եղանակ:** Այդ միջոցների ընտրության իրավունքը պատկանում է միայն գաղտնիքը տիրապետողին: Նա կարող է օգտագործել տեխնիկական միջոցներ, մշակել կազմակերպական միջոցառումներ, գաղտնիքի պահպանության հրահանգներ, փաստաթղթերի հետ աշխատելու հրահանգներ, գաղտնիքի հետ առնչվող աշխատակիցների վարքագծի կանոններ, գաղտնիքի հրապարակման համար պատասխանատվության միջոցներ և այլն:² Նրանց թվին են դասվում նաև կադրերի ընտրության, փաստաթղթաշրջանառության կազմակերպման, անցագրային և ներօբյեկտային ռեժիմի սահմանման և այլնի հետ կապված տարաբնույթ միջոցները:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, թիվ ՎԴ/1696/05/09 վարչական գործով 2010 թվականի մայիսի 27-ին դռնբաց դատական նիստում՝ քննելով «Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն» հասարակական կազմակերպության (այսուհետ՝ Հասարակական կազմակերպություն) վճռաբեկ բողոքը ՀՀ վարչական դատարանի 07.12.2009 թվականի վճռի դեմ՝ ըստ Հասարակական կազմակերպության հայցի ընդդեմ «Երևանի կառուցապատման և ներդրումային ծրագրերի իրականացման գրասենյակ» ՊՈԱԿ-ի (այսուհետ՝ Կազմակերպություն) Կազմակերպության գործողությունները ոչ իրավաչափ ճանաչելու, որպես հետևանք տեղեկատվություն տրամադրել պարտադրելու պահանջների մասին, հաստատված համարելով, որ Կազմակերպությունը պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն է և առևտրային շահ չունի, սակայն առևտրային շահ ունեն այն կազմակերպությունները, որոնց հետ Կազմակերպությունը կնքել է պայմանագրեր, հանգել է այն հետևության, որ Կազմակերպությունը, հայցվորին տրամադրելով նրա պահանջած տեղեկությունը, կհրապարակեր այլ

¹ Տե՛ս Բարսեղյան Տ. Կ., Հովհաննիսյան Ա. Ա., Մտավոր սեփականության իրավունք, Ոստմնական ձեռնարկ, Երևան 2012 թ., էջ 249:

² Տե՛ս նույն տեղում:

ընկերությունների առևտրային գաղտնիքը, ուստի Կազմակերպությունը գործել է օրենքի շրջանակներում, հետևաբար նրա գործողությունները ոչ իրավաչափ ճանաչելու հիմքեր չկան:¹ Այդպիսով, դատարանը տեղեկատվությունը որպես առևտրային գաղտնիք որակելու հարցը լուծելիս դիտարկել է ոչ միայն տվյալ գործով պատասխանող կողմի՝ ոչ առևտրային կազմակերպության («Երևանի կառուցապատման և ներդրումային ծրագրերի իրականացման գրասենյակ» ՊՈԱԿ-ի) շահերը, այլև վերջինիս գործընկեր այլ կազմակերպությունների առևտրային շահերը՝ կանխելով հիշյալ կազմակերպությունների հետ ևս առնչվող առևտրային տեղեկատվության հնարավոր հրապարակման հետևանքով վերջիններիս վնաս պատճառելը և վերջիններիս իրավունքների հնարավոր խախտումները:

Երրորդ՝ առևտրային գաղտնիքին տիրապետողն (իրավատերը) իրավունք ունի **պահանջելու երրորդ անձանցից՝ ձեռնպահ մնալ առևտրային գաղտնիք համարվող տեղեկություններին ապօրինի տիրանալու գործողություններից:**²

Հարկ է ընդգծել, որ առևտրային գաղտնիքի նկատմամբ իրավունքի իրավատիրոջը պատկանող պահանջելու իրավագործությունը արտահայտվում է առևտրային գաղտնիքի երրորդ անձանցից առևտրային գաղտնիք կազմող տեղեկությունների ստացման ցանկացած ոչ օրինական միջոցից, բայց ոչ այդ տեղեկությունների ստացման իրավաչափ միջոցներից, գերծ մնալու իրավատիրոջը պատկանող պահանջի հնարավորության մեջ, որոնց շարքին իրավակիրառ պրակտիկան ավանդաբար դասում է անկախ հայտնագործությունը, հետադարձ ինժեներիան և բարեխիղճ ձեռքբերումը:³ Այդպիսի իրավագործություններ հիմնականում բնութագրական են առևտրային գաղտնիքի նկատմամբ բացառիկ իրավունքի օտարման կամ նրա օգտագործման իրավունքի դադարեցման հետ կապված պայմանագ-

¹ St 'u <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=59779> կայքէջում:

² St 'u Բարսեղյան Ս. Կ., Հովհաննիսյան Ա. Ա., Մտավոր սեփականության իրավունք, Ոստմնական ձեռնար, Երևան, 2012 թ., էջ 249:

³ St 'u Гуляева Наталья Сергеевна, коммерческая тайна в предпринимательской деятельности: сравнительно-правовое исследование законодательства РФ, зарубежных государств и международно-правового регулирования, Специальность 12.00, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва, 2002, էջ 21:

րային հարաբերությունների համար: ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությունը պաշտպանություն տրամադրվում է միայն տեղեկատվությանը ապօրինի ճանապարհներով տիրանալու դեպքում: Խոսքը գնում է երրորդ անձանց կողմից առանց տեղեկատվության տիրապետողի համաձայնության տեղեկատվության օգտագործման արգելքի մասին: Եթե տեղեկատվությունը անձի կողմից ստացվել է առանց նրա տիրապետողի թույլտվության, սակայն, ինքնուրույն, սեփական գործունեության ընթացքում, ստացողը խախտող չի համարվում:

Նշված իրավագործությունը, ըստ Վ. Պ. Գրիբանովի, կայանում է իրավագոր անձի կողմից իրավախախտի նկատմամբ օրենքով թույլատրվող սեփական հարկադրանքի ներգործության միջոցների օգտագործման, փաստական կարգի սեփական գործողություններով իրեն պատկանող իրավունքը պաշտպանելու (քաղաքացիական իրավունքների ինքնապաշտպանություն), անմիջականորեն իրավագոր անձի կողմից իրավախախտի նկատմամբ իրավաբանական բնույթի օպերատիվ գործողություններ կիրառելու; իրավասու պետական կամ հասարակական մարմիններին պարտապան անձին որոշակի վարքագծի դրսևորման պարտավորեցնելու պահանջով դիմելու հնարավորությունների մեջ: Սակայն, նշված հնարավորությունները, ինչպես նշում էր Վ. Պ. Գրիբանովը, անխզելիորեն փոխկապակցված են և տարբեր համադրություններով ներառվում են սուբյեկտիվ իրավունքի պաշտպանության իրավագործության մեջ:¹

Անդրադառնալով պաշտպանության իրավագործության բովանդակությանը՝ հարկ է ընդգծել, որ պաշտպանության իրավագործությունը կարող է իրագործվել ինքնապաշտպանության, իրավախախտի նկատմամբ օպերատիվ ներգործության միջոցների, ինչպես նաև դատական և վարչական գործընթացներ ենթադրող ընթացակարգային ձևերով: Միաժամանակ կարևորագույն նշանակություն ունի ինքնապաշտպանությունը՝ առևտրային գաղտնիքի նկատմամբ իրավունքի պաշտպանության կանխարգելիչ միջոցների ձեռնարկման ձևով:²

¹ St 'u Грибанов В. П., Осуществление и защита гражданских прав, Изд. 2-е, М., 2001, էջ 107:

² St 'u Гуляева Наталья Сергеевна, коммерческая тайна в предпринимательской деятельности: сравнительно-правовое исследование законодательства РФ,

Տվյալ դեպքում խոսքը գնում է ոչ թե տեղեկատվությունը երրորդ անձանց կողմից օգտագործելն արգելելու, այլ անօրինական կարգով այլ անձի պատկանող առևտրային գաղտնիք պարունակող տեղեկատվությունն օգտագործելու մասին: Բանն այն է, որ առևտրային գաղտնիքին իրավատերն օգտվում է դրա օգտագործման ոչ թե իրավաբանական այլ փաստացի մենաշնորհից: Այդ պատճառով, անկախ կամ հակառակ գաղտնիքին տիրապետողի թույլտվությունից, այդպիսի տեղեկություններն ինքնուրույն ու օրինական ստացած անձն իրավունք ունի դրանք օգտագործել՝ անկախ այդ տեղեկատվությունը տիրապետողի իրավունքներից, ու վերջիններիս հանդեպ պարտականություններից, ու վերջիններիս հանդեպ պատասխանատվություն չի կրում դրանց օգտագործման համար (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք¹ հոդված 1165, կետ 4):²

Վերը շարադրվածից բխում է, որ գաղտնի տեղեկատվությունը ապօրինի օգտագործումից պահպանելու իրավունքի գոյությունը կախված է գաղտնիության պահպանվածությունից: Եթե տեղեկատվությունը ինչ-ինչ ճանապարհով հայտնի է դառնում երրորդ անձանց, ապա դադարում է գաղտնիք համարվելուց: Ասվածը չի նշանակում, որ գաղտնիք է համարվում միայն մեկ սուբյեկտին հայտնի տեղեկատվությունը: Նույն տեղեկատվությունը կարող է հայտնի լինել և օգտագործվել միմյանցից անկախ գործող տարբեր սուբյեկտների կողմից: Բացի այդ, տեղեկատվությունը կհամարվի գաղտնիք, եթե նրանցից յուրաքանչյուրը ձեռնարկել է համապատասխան միջոցներ՝ դրա գաղտնիքությունը պահպանելու համար:³

Չնայած ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը չի անդրադառնում այն հարցին, թե տեղեկատվության ստացման որ մեթոդներն են համարվում ապօրինի՝ տվյալ հարցը բարդություն չի ներկայացնում: Աշխարհում նման մեթոդներին են դասվում արդյունաբերական

зарубежных государств и международно-правового регулирования, Специальность 12.00, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва, 2002, էջ 21:

¹ Տե՛ս ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50) Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրք:

² Տե՛ս Բարսեղյան Տ. Կ., Հովհաննիսյան Ա. Ա., Մտավոր սեփականության իրավունք, Ոստումնական ձեռնարկ, Երևան, 2012 թ., էջ 250:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

լրտեսությունը, առևտրային գաղտնիքի իրավատիրոջ աշխատակիցների կաշառելու միջոցով գաղտնիքներին տիրանալը, կապի հեռահաղորդակցության ուղիների գաղտնալսումը, նամակագրության բացումը, տեղեկատվություն գողանալը և այլն: Նշված եղանակների մի մասը որպես չբացահայտված տեղեկատվության ձեռքբերման, օգտագործման կամ բացահայտման գործարար շրջանառության սովորույթներին հակասող եղանակներ իրենց օրենսդրական ամրագրումն են ստացել «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի¹ 16-րդ հոդվածի 4-րդ մասում: Վերջինս նման եղանակներ է ճանաչում արդյունաբերական, առևտրային լրտեսությունը կամ դրան հարկադրումը, չբացահայտված տեղեկատվությանն առնչվող պայմանագրի խախտումը, լուծումը կամ դրան հարկադրումը; խորհրդապահության խախտումը կամ դրան հարկադրումը; չբացահայտված տեղեկատվության ձեռքբերումը երրորդ անձի կողմից, որը գիտեր կամ կարող էր իմանալ, որ դա ենթադրում է վերոհիշյալ կետերում նշված գործողությունների կատարում Նման գործողությունները նաև վարչական իրավախախտումների կամ քրեական հանցակազմերի մաս են կազմում (օրինակ՝ ՀՀ քրեական օրենսգիրք² 199-րդ հոդված):

«Հայաստանի Հանրապետության տեղեկատվական անվտանգության հայեցակարգի»³ «Հայաստանի Հանրապետության տեղեկատվական անվտանգության ապահովման մեխանիզմները» վերտառությամբ VII բաժինը նախատեսում է, որ Հայաստանի Հանրապետության տեղեկատվական անվտանգության ապահովման իրավական մեխանիզմները, ի թիվս այլ մեխանիզմների, ներառում են. Հայաստանի Հանրապետության **նորմատիվ իրավական ակտերի մշակումը և ընդունումը**, որոնք սահմանում են ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց նկատմամբ պատասխանատվությունը՝ տե-

¹ Տե՛ս ՀՀՊՏ 2000.12.15/30(128) «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենք:

² Տե՛ս ՀՀՊՏ 2003.05.02/25(260) Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգիրք:

³ Տե՛ս ՀՀՊՏ 2009.07.15/35(701), Հաստատված «Հայաստանի Հանրապետության տեղեկատվական անվտանգության հայեցակարգը հաստատելու մասին» ՀՀ նախագահի ՆԿ-97 կարգադրությամբ, ուժի մեջ մտած 26.06.2009 թ.-ին:

ղեկավարության չարտոնված ստացման, դրա անօրինական պատճենահանման, աղավաղման և անօրինական օգտագործման, ոչ հավաստի տեղեկատվության միտումնավոր տարածման, **գաղտնի տեղեկատվության անօրինական բացահայտման, հանցավոր և շահադիտական նպատակներով ծառայողական կամ առևտրային գաղտնիք պարունակող տեղեկությունների օգտագործման համար:** Հայաստանի Հանրապետության տեղեկատվական անվտանգության ապահովման նպատակների, խնդիրների, սկզբունքների և հիմնական ուղղությունների նկատմամբ պաշտոնական մոտեցումների այս համակարգի ընդունումը համարում ենք ժամանակի մարտահրավերներով պայմանավորված համապետական նշանակության քայլ՝ միտված Հայաստանի Հանրապետության տեղեկատվական անվտանգության ապահովման բնագավառում պետական քաղաքականության հիմնական ուղղությունների և գերակայությունների մշակմանը և իրագործմանը: Քննարկվող փաստաթղթի անդրադարձը առևտրային գաղտնիք պարունակող տեղեկությունների ապօրինի օգտագործմանը հիմք է զբաղեցնելու, որ առևտրային գաղտնիքը պետական, ծառայողական և բանկային գաղտնիքի հետ միասին գտնվում է պետության հոգածության ներքո: Այնուամենայնիվ գտնում ենք, որ պետությունը քննարկվող փաստաթղթում չպետք է բավարարվեր նշված ոլորտում իրավական ակտերի մշակման ու ընդունման անհրաժեշտությունը միայն ընդգծելով. կարծում ենք այս ոլորտների հիմնախնդիրների լուծումները կարող են տրվել **առևտրային գաղտնիք պարունակող տեղեկությունների պաշտպանության** գործուն մեխանիզմներ մշակելով և իրականացնելով:¹

Հաշվի առնելով, որ երրորդ անձանցից առևտրային գաղտնիք համարվող տեղեկություններին ապօրինի տիրանալու գործողություններից ձեռնպահ մնալ պահանջելու իրավունքը լիարժեք ամրագ-

¹ Հարկ ենք համարում նշել, ի տարբերություն ՀՀ-ի՝ ՌԴ Տեղեկատվական անվտանգության հայեցակարգի համաձայն՝ գիտության և տեխնիկայի ոլորտում ՌԴ տեղեկատվական անվտանգության հիմնական արտաքին սպառնալիքներից պետք է համարել **արտասահմանյան պետական և առևտրային ձեռնարկությունների, հիմնարկների և կազմակերպությունների գործունեության ակտիվացումը արդյունաբերական լրտեսության ոլորտում, նրա նկատմամբ հետախուզական և հատուկ ծառայությունների ներգրավվմամբ:**

րում չի ստացել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում՝ «Քաղաքացիական օրենսգրքի տասներորդ բաժնում փոփոխություններ կատարելու հայեցակարգով» առաջարկվում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսել, որ առևտրային գաղտնիքն օրինական հիմքերով տնօրինող անձը պետք է իրավունք ունենա արգելելու երրորդ անձանց օգտագործել չբացահայտված տեղեկատվությունը կամ դրա որևէ մասը, եթե այն բացահայտվել և երրորդ անձանց հայտնի է դարձել առանց առևտրային գաղտնիքի օրինական տիրապետողի իմացության կամ գրավոր թույլտվության, համաձայնության (ապօրինի բացահայտում): Ընդ որում պաշտպանության այդ եղանակը պետք է հասանելի լինի նաև այն դեպքում, երբ տեղեկատվության ապօրինի օգտագործողը բարեխիղճ ձեռք բերող է:¹

Այդ նպատակով «Քաղաքացիական օրենսգրքի տասներորդ բաժնում փոփոխություններ կատարելու հայեցակարգով» առաջարկվում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1165-րդ հոդվածի 2-րդ մասում սահմանել, որ չբացահայտված տեղեկատվության տնօրինողն իրավունք ունի բարեխիղճ ձեռք բերողից պահանջել օգտագործման, բացահայտման կամ տարածման անհապաղ դադարեցում»: Բացի այդ՝ հայեցակարգի հեղինակային խումբն առաջարկում է ուժը կորցրած ճանաչել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1165-րդ հոդվածի հոդվածի այն դրույթը, ըստ որի՝ «դատարանը, հաշվի առնելով չբացահայտված տեղեկատվության օգտագործման վրա բարեխիղճ ձեռք բերողի կատարած ծախսերը, կարող է դրա հետագա օգտագործումը թույլատրել հատուցելի ոչ բացառիկ լիցենզիայի պայմաններով»:²

Չորրորդ՝ գաղտնի տեղեկատվությունն ապօրինի հիմքերով ստացած, տարածած կամ օգտագործող անձից օրինական տիրապետող իրավունք ունի **պահանջել հատուցելու ապօրինի օգտագործմամբ պատճառված վնասները**: Եթե գաղտնի տեղեկատվությունն ապօրինի օգտագործող անձն այն ստացել է տարածելու իրավունք չու-

¹ Տե՛ս ՀՀ Արդարադատության նախարարության պաշտոնական կայքէջում -http://www.moj.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_1656450483731_tasnerord.pdf

² Տե՛ս ՀՀ Արդարադատության նախարարության պաշտոնական կայքէջում -http://www.moj.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_1656450483731_tasnerord.pdf

նեցող անձից, որի մասին չգիտեր և պարտավոր չէր իմանալ (բարեխիղճ ձեռք բերող)։ Ապա գաղտնիք տեղեկատվության օրինական տիրապետողն իրավունք ունի բարեխիղճ ձեռք բերողից պահանջել այդ տեղեկատվության օգտագործմամբ պատճառված վնասների հատուցում՝ սկսած այն պահից, երբ բարեխիղճ ձեռք բերողն իմացել է, որ դրա օգտագործումն ապօրինի է (քաղաքացիական օրենսգիրք հոդված 1165)։¹

Գաղտնիք կազմող տեղեկատվության օրինաչափ տիրապետողն իրավունք ունի ապօրինի օգտագործողից պահանջել անհապաղ դադարեցնել դրա օգտագործումը։ Սակայն դատարանը, հաշվի առնելով այդ տեղեկատվության օգտագործման համար բարեխիղճ ձեռք բերողի կատարած ծախսերը, կարող է դրա օգտագործումը թույլատրել՝ հատուցելի՝ ոչ բացառիկ լիցենզիայի պայմանագրով։²

Համաձայն «Քաղաքացիական օրենսգրքի տասներորդ բաժնում փոփոխություններ կատարելու հայեցակարգի»՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով ամրագրված չէ չբացահայտված տեղեկատվությունը տնօրինողի իրավունքը՝ պահանջել դադարեցնել չբացահայտված տեղեկատվության օգտագործումը նաև բարեխիղճ ձեռք բերողից։ Ավելին՝ օրենսգրքի 1165-րդ հոդվածի 3-րդ մասը ներկայումս դատարանին իրավունք է վերապահում չբացահայտված տեղեկատվությունն ապօրինի օգտագործող բարեխիղճ ձեռք բերողին թույլատրել հետագա օգտագործումը՝ հաշվի առնելով օգտագործման վրա կատարված ծախսերը։ Միջազգային փորձն այլ բան է հուշում և իրավախախտի կողմից կատարված ծախսերը, անկախ դրանց չափից, էական պայման չի համարվում հետագա օգտագործում թույլատրելու համար, քանզի այն հնարավորություն է ստեղծում չարաշահումների համար։ Ուստի՝ առաջարկվում է համապատասխան փոփոխություններ կատարել նաև «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքում։ Մասնավորապես, օրենքի 16-րդ հոդվածով կարգավորվում է չբացահայտված տեղեկատվության նկատմամբ անբարեխիղճ մրցակցության հետ կապված հարաբերությունները, որոնք, ըստ «Քաղաքացիական օրենսգրքի տասներ-

¹ Տե՛ս Բարսեղյան Տ. Գ., Հովհաննիսյան Ա. Ա., Մտավոր սեփականության իրավունք, Ոստմնական ձեռնարկ, Երևան, 2012 թ., էջ 251:

² Տե՛ս նույն տեղում:

րորդ բաժնում փոփոխություններ կատարելու հայեցակարգի», համահունչ չեն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի կարգավորումների հետ: Ուստի՝ «Քաղաքացիական օրենսգրքի տասներորդ բաժնում փոփոխություններ կատարելու հայեցակարգի» հեղինակներն առաջարկում են հստակեցնել, որ չբացահայտված տեղեկատվությունը կամ այդ տեղեկատվության որևէ մի մաս դրա օրինական տնօրինողի կողմից, վերջինիս իմացությամբ, համաձայնությամբ կամ թույլտվությամբ բացահայտվելու դեպքում (օրինական բացահայտում) այն կորցնում է իր ուժը՝ որպես առևտրային գաղտնիք և դառնում է հանրամատչելի տեղեկատվություն:¹

Հաշվի առնելով իրականացված վերլուծությունը և «Քաղաքացիական օրենսգրքի տասներորդ բաժնում փոփոխություններ կատարելու հայեցակարգում» բարձրացված հիմնախնդիրները՝ առաջարկում ենք ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքը լրացնել «Պատասխանատվությունը առևտրային գաղտնիքի ապօրինի օգտագործման համար» վերտառությամբ 1165-րդ հոդվածով: Այն է՝

«1. Առևտրային գաղտնիքն ապօրինի եղանակով ստացած, տարածած կամ օգտագործած անձը պարտավոր է այդ տեղեկատվության օրինական տնօրինողին հատուցել դրա ապօրինի օգտագործմամբ պատճառված վնասները:

2. Եթե առևտրային գաղտնիքն օգտագործող անձն այն ստացել է բացահայտելու իրավունք չունեցող անձից, ապա առևտրային գաղտնիքի իրավատերը կամ վերջինիս համաձայնությամբ որևէ այլ օրինական տնօրինող իրավունք ունի ստացողից (այդ թվում բարեխիղճ ձեռք բերողից) պահանջել առևտրային գաղտնիքի.

1) օգտագործման, բացահայտման և (կամ) տարածման անհապաղ դադարեցում, և

2) օգտագործմամբ պատճառված վնասների հատուցում, իսկ բարեխիղճ ձեռք բերողի դեպքում՝ հաշվարկված այն պահից, երբ նա իմացել է օգտագործման անօրինական լինելու մասին և շարունակել է օգտագործել»:

¹ Տե՛ս ՀՀ Արդարադատության նախարարության պաշտոնական կայքէջում http://www.moj.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_1656450483731_tasnerord.pdf

Հինգերորդ՝ առևտրային գաղտնիքին տիրապետողն ունի այն սեփական հայեցողությամբ, ազատորեն տնօրինելու իրավունք:¹

Նշված իրավագործությունն արտահայտվում է առևտրային գաղտնիքի նկատմամբ բացառիկ իրավունքի օտարման, արժեքավոր տեղեկատվության բացահայտման և նրա գաղտնիության ռեժիմի դադարեցման մեջ: Իրավատերը իրավունք ունի արտադրության գաղտնիքի նկատմամբ իրեն պատկանող բացառիկ իրավունքը ձեռքբերողին փոխանցել ցանկացած պահի, կամ հրապարակային կերպով բացահայտել առևտրային գաղտնիք պարունակող տեղեկությունները, եթե այդ ընթացքում չեն խախտվում կոնտրագենտների իրավունքները, կամ էլ լիցենզիոն պայմանագրով հաստատված սահմաններում առևտրային գաղտնիքի օգտագործման իրավունք տրամադրել երրորդ անձանց: Միաժամանակ, կողմերը պարտավոր են գաղտնիությունը պահպանել մինչև արտադրության գաղտնիքի նկատմամբ բացառիկ իրավունքի գործողության դադարումը:

Առևտրային գաղտնիքի իրավատերը կարող է ցանկացած ժամանակ, բացահայտել գաղտնիք համարվող տեղեկատվությունը, եթե դրանով չի խախտի իր գործընկերների իրավունքները: Նա կարող է այդ տեղեկատվությունը զիջել այլ անձի, վաճառել, տեղեկատվության բովանդակությունը կազմող տեղեկություններն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն լիցենզիային պայմանագրով հանձնել այլ անձի (քաղաքացիական օրենսգիրք հոդված 1166): Եթե գաղտնիք համարվող տեղեկատվության օգտագործման իրավունքը լիցենզիային պայմանագրով հանձնվում է այլ անձի, ապա այդ անձը (լիցենզատուն) պարտավոր է պատշաճ միջոցներ ձեռնարկել՝ պայմանագրով ստացած տեղեկատվության գաղտնիության պահպանության համար և, լիցենզատուին հավասար, ունի երրորդ անձանց ապօրինի օգտագործումից այն պաշտպանելու իրավունք: Եթե այլ բան նախատեսված չէ պայմանագրով, լիցենզատուն տեղեկատվության գաղտնիությունը պահպանելու պարտականությունը կրում է նաև լիցենզային պայմանագիրը դադարեցնելուց հետո, եթե համապատաս-

¹ Տե՛ս Բարսեղյան Տ. Կ., Հովհաննիսյան Ա. Ա., Մտավոր սեփականության իրավունք, Ոստմնական ձեռնարկ, Երևան, 2012 թ., էջ 251:

խան տեղեկատվությունը շարունակում է մնալ չբացահայտված տեղեկատվություն:¹

Համաձայն «Քաղաքացիական օրենսգրքի տասներորդ բաժնում փոփոխություններ կատարելու հայեցակարգի»՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1166-րդ հոդվածի բովանդակությունից պարզ չէ, թե չբացահայտված տեղեկատվության նկատմամբ ինչպիսի իրավունքներ կարող են փոխանցվել մեկ այլ անձի: Սահմանված չեն պահանջներ այդպիսի գործարքի ձևի և բովանդակության նկատմամբ, մասնավորապես՝ գաղտնիությունը պահպանելու պահանջը և այլն:² Ուստի հայեցակարգի հեղինակները առաջարկում են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով հստակեցնել, որ չբացահայտված տեղեկատվությունը կարող է ինչպես օտարվել, այնպես էլ օգտագործման հանձնվել այլ անձի, սահմանել այն իրավունքները, որոնք կարող են փոխանցվել այլ անձի ու սահմանել վերջիններիս ծավալը, սահմանել պահանջներ այդպիսի գործարքի ձևի և բովանդակության նկատմամբ, օրինակ՝ գաղտնիությունը պահպանելու պահանջը: Նրանք կարծում են՝ հարկ է սահմանել, որ չբացահայտված տեղեկատվության նկատմամբ իրավունքի փոխանցման գործարքը պետք է կատարվի գրավոր, որի բովանդակությունը պետք է լինի գաղտնի (կոնֆիդենցիալ) և հրապարակման ենթակա չլինի, հստակեցնել, որ ինչպես տեղեկատվությունը տրամադրող, այնպես էլ ստացող անձինք պարտավոր են այն պահել գաղտնի, եթե պայմանագրով այլ բան նախատեսված չէ:³

Հաշվի առնելով իրականացված վերլուծությունն ու «Քաղաքացիական օրենսգրքի տասներորդ բաժնում փոփոխություններ կատարելու հայեցակարգում» արծարծվող հիմնահարցերը, առաջարկում ենք ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքը լրացնել **«Առևտրային գաղտնիքի նկատմամբ իրավունքը փոխանցելը» վերտառությամբ 1166-րդ հոդվածով՝ սահմանելով.**

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Տե՛ս ՀՀ Արդարադատության նախարարության պաշտոնական կայքէջում http://www.moj.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_1656450483731_tasnerord.pdf

³ Տե՛ս ՀՀ Արդարադատության նախարարության պաշտոնական կայքէջում http://www.moj.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_1656450483731_tasnerord.pdf

«1. Առևտրային գաղտնիքի իրավաստերը կարող է առևտրային գաղտնիքի նկատմամբ իրավունքը գրավոր գործարքով ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն օտարել այլ անձի կամ օգտագործման տրամադրել երրորդ անձանց:

2. Սույն հոդվածի 1-ին մասում նշված գործարքի կողմերի միջև այլ գրավոր համաձայնության բացակայության դեպքում, կողմերը պարտավոր են առևտրային գաղտնիքը շարունակել պահել գաղտնի ինչպես գործարքի գործողության ժամկետի ողջ ընթացքում, այնպես էլ դրա ժամկետն ավարտվելուց կամ պայմանագիրը լուծելուց հետո»:

Հարկ է նկատել, որ իրավաբանական գրականության մեջ ընդունված է նաև սեփական հայեցողությամբ, ազատորեն տնօրինելու իրավագործությունը առևտրային գաղտնիք կազմող տեղեկատվության օգտագործման հնարավորության հետ (օգտագործման իրավագործություն) միավորել սեփական գործողությունների իրավագործության ներքո: Վերջինս առևտրային գաղտնիքի նկատմամբ իրավունքի անքակտելի տարրն է: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ տնօրինման իրավագործությունը կարող է գոյություն ունենալ օգտագործման իրավագործության օտարման և օգտագործման իրավագործության տրամադրման ձևով՝ վերջին դեպքում այն ամբողջապես պահպանելով նաև իրավասիքի ոչ համար: Քաղաքացիական իրավունքի տեսության մեջ շրջանառվում են գործարարական գործունեության մեջ սեփական գործողությունների իրավագործության իրագործման տարաբնույթ հնարավորություններ՝ առևտրային գաղտնիք կազմող տեղեկությունների փոխանցում պայմանագրով, մասնավորապես՝ առևտրային գաղտնիքի փոխանցման մասին պայմանագրով, «խառը լիցենզիայով», «առևտրային կոնցեսիայի մասին պայմանագրով», ինչպես նաև գործարարական գործունեության իրականացման ոլորտում կողմերի հարաբերությունները կարգավորող մի շարք այլ պայմանագրերով, առևտրային գաղտնիքի («նոու-հաուի») օգտագործման իրավունքի ներառումը կանոնադրական կապիտալում, առևտրային գաղտնիքի («նոու-հաու»-ի) օգտագործման իրավունքի ներդրումը սովորական գործընկերության պայմանագրում որպես ա-

վանդ:¹ Նշված հնարավորությունների մի մասն իրենց օրենսդրական ամրագրումն են գտել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում: Մասնավորապես, օրենսգրքի 1166-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ չբացահայտված տեղեկատվությանը տիրապետող անձը կարող է այդ տեղեկատվության բովանդակությունը կազմող տեղեկություններն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն **լիցենզային պայմանագրով հանձնել** այլ անձի:

Կարծում ենք՝ **առևտրային գաղտնիք կազմող տեղեկատվությունը սեփական հայեցողությամբ օգտագործելու իրավագործությունը** անարդարացիորեն դուրս է մնացել առևտրային գաղտնիքի սուբյեկտին պատկանող իրավագործությունների ներկայացված շարքից: Օգտագործման իրավունքի ներքո պետք է հասկանալ այնպիսի գործողությունների իրականացման հնարավորությունը, ինչպիսիք են վերլուծական տեղեկատվության մշակումն ու ստացումը, բիզնես-պլանների կազմման ժամանակ, պայմանագրային աշխատանքում տեղեկությունների օգտագործումը և այլն: Արտադրության գաղտնիք պարունակող տեխնիկական մշակումների օգտագործումը կարող է իրականացվել նոր արտադրանքի պատրաստման, հնացած տեխնոլոգիաների փոխարինման ժամանակ: Այսպիսով՝ առևտրային գաղտնիք կազմող տեղեկատվության օգտագործման իրավունքի ներքո կարելի է հասկանալ իր տնտեսական գործունեության մեջ իրավատիրոջ կողմից առևտրային գաղտնիք պարունակող տեղեկությունների օգտագործման և կիրառման ցանկացած գործողությունների իրականացման հնարավորությունը:

Հիմք ընդունելով իրականացված վերլուծությունը՝ գտնում ենք, որ անհրաժեշտ է բացի վերը շարադրված օրենսդրական փոփոխություններից, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով՝ առանձին հոդվածի տեսքով, օրենսդրական սպառիչ ամրագրում տալ նաև առևտրային գաղտնիքի սուբյեկտներին պատկանող քննարկված իրավագործություններին: Առևտրային գաղտնիք պարունակող տեղեկատվության նկատմամբ իրավատիրոջ փաստական մենաշնորհին իրավա-

¹ St' u Гуляева Наталья Сергеевна, коммерческая тайна в предпринимательской деятельности, сравнительно-правовое исследование законодательства РФ, зарубежных государств и международно-правового регулирования, Специальность 12.00, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва, 2002, էջ 21:

կան ամրագրում տվող նորմի ներմուծումը ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությունն որոշ չափով հստակություն կստանի չբացահայտված տեղեկատվության առավել չկարգավորված առևտրային գաղտնիքի պաշտպանության ոլորտում՝ որոշ չափով կանխարգելելով սուր-յեկտների իրավունքների ռոնահարումը:

Арус Айрапетян

Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

ПРАВОМОЧИЯ СУБЪЕКТОВ ПРАВА НА КОММЕРЧЕСКУЮ ТАЙНУ:

В статье рассматриваются правомочия субъектов права на коммерческую тайну, в связи с чем также теоретические проблемы, проблемы и конфликты законодательного регулирования связанные с их понятием и классификацией. В доктрине гражданского права нет единого подхода к вопросу классификации правомочий субъекта на коммерческую тайну, в связи с чем в статье выявляется, более разумная для приминения и вытекающая из практики, классификация правомочий субъектов коммерческой тайны. Впоследствии, под правомочиями субъектов коммерческой тайны предлагается рассматривать следующие правомочия: право субъекта считать определенную информацию коммерческой тайной; право субъекта использовать любой, необходимый, законом не запрещенный способ и средство для сохранения конфиденциальности информации, составляющей коммерческую тайну; право субъекта требовать от третьих лиц воздержаться от незаконного завладения информацией, составляющей коммерческую тайну; право субъекта требовать от третьих лиц возмещать ущерб, нанесенный вследствие незаконного использования коммерческой тайны; право субъекта свободно, по собственному усмотрению распоряжаться коммерческой тайной; право субъекта свободно использовать коммерческую тайну. В статье предлагается закрепить перечисленные правомочия в законодательном порядке в виде отдельной статьи Гражданского Кодекса РА.

В исследовании анализируются «Концепция внесения поправок в десятый раздел Гражданского Кодекса РА» настолько, насколько оно предусматривает закодательные изменения в нормы Гражданского Кодекса РА регулирующие вопросы связанные с правомочиями

субъектов права на коммерческую тайну: отдельные предложения авторов представляются оправданными и необходимыми, другие - нет. На основании этого рекомендуется закрепить отдельные регулирующие на законодательном уровне, дополняя или изменяя соответствующие нормы Гражданского Кодекса РА.

В статье также анализируются понятия и признаки правомочий субъектов коммерческой тайны с учетом законодательного регулирования и точек зрения различных авторов. В результате этого, кроме общепринятых признаков, закрепленных в нормативных актах, проанализированы проявляющиеся признаки, что обусловлено развитием рыночных отношений.

Таким образом, по результатам исследования выявлены определения правомочий субъектов права на коммерческую тайну, их классификация, необходимые законодательные изменения и дополнения в соответствующие нормы законодательства РА, что следует иметь в виду во время правоприменения и последующих законодательных изменений в сфере гражданского права.

Arus Hayrapetyan

PHD Student of the YSU Chair of Civil Law

THE RIGHTS OF THE SUBJECTS OF THE RIGHT TO THE TRADE SECRET

The article distributes the rights of the subjects of the right to the trade secret, and therefore analyzes the theoretical problems, gaps and conflicts related to the legislative regulations of their notion and their classification. In the doctrine of civil law there is no consensus on the classification of the rights of the subjects of a trade secret so the article reveals the more reasonable and practice resulted classification of the rights of the subjects. Subsequently, the following rights are suggested to be considered under the competences of the subjects of the trade secret: the right of the subject to consider the specific information as a trade secret; the right of the subject to use any, necessary ways and means not prohibited by law, to preserve the confidentiality of the information constituting a trade secret; the right of the subject to demand from the

third parties to refrain from misappropriation of information constituting a trade secret; the right of the subject to demand from third parties to compensate the damages caused by the illegal use of a trade secret; the right of the subject to dispose the trade secret freely, in his sole discretion; the right of the subject to use the trade secret freely. The article proposes to consolidate the listed rights in the law as a separate article of the Civil Code of the Republic of Armenia.

The study analyzes the "Concept of the Amendments in the Tenth Section of the Civil Code of the Republic of Armenia" as far as it stipulates changes in the legislative rules of RA Civil Code regulating issues related to the rights of the subjects of the right to the trade secret: some proposals of the authors are considered to be justified and necessary, others - not. On this basis, it is recommended to fix some regulation at the legislative level, supplementing or amending relevant rules of the Civil Code of the Republic of Armenia.

The article also analyzes the concepts and features of the rights of subjects of the trade secret, taking into account the legislative regulatory and the points of view of different authors. As a result, in addition to common features set out in the regulations manifesting signs are also analyzed, which arise due to the development of market relations.

Thus, the study reveals certain rights of the subjects of trade secret law, their classification, and necessary legislative amendments to the relevant rules of the RA legislation, which should be taken into account during the enforcement of the discussed rules and upcoming legislative changes in the sphere of Civil Law.

Բանալի բառեր. առևտրային գաղտնիք, նոու-հաու, առևտրային գաղտնիքի սուբյեկտ, իրավագործություն, իրավունք, տեղեկատվություն, տեղեկություն, դասակարգում, քաղաքացիական օրենսգիրք

Ключевые слова: Коммерческая тайна, ноу-хау, субъект коммерческой тайны, правомочие, право информация, сведения, классификация, Гражданский кодекс

Keywords: Trade secret, know-how, subjects of trade secrets, power, right, information, data, classification Civil Code

ԱՆՀԱՏԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Տնտեսական մրցակցության պայմաններում տնտեսվարող սուբյեկտները, այսպես կոչված, պայքարի մեջ են, որպեսզի կարողանան հնարավորինս շատ սպառողներ ներգրավել և բնականաբար ավել շահույթ ստանալ: Առհասարակ, մրցակցությունը նպաստում է, որպեսզի տնտեսվարող սուբյեկտները ավելի աչալրջորեն մոտենան իրենց կողմից առաջարկվող ապրանքների և (կամ) ծառայությունների որակին, գնին, ինչու չէ նաև փաթեթավորմանը և այլ հանգամանքներին, ինչը հնարավորություն կտա շահավետ պայմաններով իրացնել ապրանքները և (կամ) ծառայությունները:

Մրցակցությունը տնտեսվարող սուբյեկտների առաջ խնդիր է դնում կիրառել այնպիսի կառուցակարգեր, որոնք հնարավորություն կտան թե՛ մրցակիցներին, թե՛ սպառողներին տարբերակել մի տնտեսվարող սուբյեկտի կողմից առաջարկվածը մյուսից: Հիշյալ նպատակով տնտեսվարող սուբյեկտները տարբեր մեխանիզմներ են կիրառում, որոնցից ամենահայտնին ու արդյունավետը, թերևս, անհատականացման միջոցների կիրառումն է: Ավելին, տնտեսվարող սուբյեկտները մեծ ներդրումներ են անում հենց իրենց անհատականացման միջոցների առաջխաղացումն ապահովելու համար մարքեթինգի, գովազդի միջոցով, քանի որ այդ կերպ հնարավոր է ներգրավել սպառողների, որոնք հնարավորություն են ստանում տնտեսվարող սուբյեկտի անունը կամ նշանը գուգորդել կոնկրետ ապրանքի կամ առաջարկվող ծառայության հետ:

Անհատականացման միջոցի արժեքը կայանում է նրանում, որ այն իր մեջ տեղեկություններ է պարունակում իրավաբանական անձի, ապրանքների կամ մատուցվող ծառայությունների որակի մասին: Եվ պատահական չէ, որ տնտեսվարող սուբյեկտների համար

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Գ. Բեքմեզյան:

հիմնական կապիտալն իրենց պատկանող բրենդերն են ¹:

Իսկ ի՞նչ է, առհասարակ, անհատականացման միջոցը:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը չի տալիս անհատականացման միջոցների հասկացությունը, այլ պարզապես թվարկում է, թե ուրոնք են անհատականացման միջոցները:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը անհատականացման միջոցները հավասարեցնում է մտավոր սեփականության օբյեկտների հետ² և սահմանում է, որ քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների, ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների անհատականացման միջոցներն են՝

1) ֆիրմային անվանումները,

2) ապրանքային նշանները (սպասարկման նշանները),

3) աշխարհագրական նշումները, ծագման տեղանունները և երաշխավորված ավանդական արտադրանքի անվանումները:

Ընդ որում՝ այս ցանկը սպառիչ չէ և հնարավոր է, որ մտավոր սեփականության օբյեկտների կազմում ընդգրկվեն անհատականացման այլ միջոցներ ևս:

Անհատականացման միջոցները պայմանականորեն կարելի է դասակարգել երկու կատեգորիայի՝ նշաններ, որոնք անհատականացնում են ապրանքները և (կամ) ծառայությունները, և նշաններ, որոնք անհատականացնում են քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցներին:

Առաջին խմբի մեջ ներառվում են ապրանքային նշանները, աշխարհագրական նշումները և ծագման տեղանունները, երաշխավորված ավանդական արտադրանքը, իսկ երկրորդ խմբի մեջ՝ ֆիրմային անվանումները³: Հարկ ենք համարում նշել, որ թեև վերոգրյալ նշանները դասվում են միասնական անհատականացման միջոցների շարքին, այդուհանդերձ դրանք միմյանցից տարբերվում են: Նախ դրանք տարբերվում են սուբյեկտային կազմով, մասնավորապես, ֆիրմային անվանումները կարող են գրանցվել միայն առևտրային ի-

¹ Տե՛ս *Lionel Bently, Jennifer Davis and Jane C.Ginsburg, Trade marks and Brands*, Cambridge, 2008, էջ 177:

² Տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, 140-րդ հոդված:

³ Տե՛ս *Городов О. А.*, Право на средства индивидуализации - товарные знаки, էջ 28:

րավաբանական անձանց կողմից¹, իսկ ապրանքային նշանները, աշխարհագրական նշումները, ծագման տեղանունները և երաշխավորված ավանդական արտադրանքը՝ թե՛ ֆիզիկական և թե՛ իրավաբանական անձանց կողմից²:

Անհատականացման միջոցների էությունը հասկանալու համար, նախ անհրաժեշտ է հասկանալ, թե ինչ է իրենից ներկայացնում մտավոր սեփականությունը:

Մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպությունը³ հետևյալ կերպ է սահմանում մտավոր սեփականությունը՝ մտավոր սեփականությունը ստեղծագործական գործունեության արդյունք է, մասնավորապես, այդպիսի ստեղծագործություններ են գյուտերը, գրական և ստեղծագործական աշխատանքները և առևտրում օգտագործվող նշանները, անունները և պատկերները⁴: Կազմակերպությունը մտավոր սեփականությունը պայմանականորեն դասակարգում է հետևյալ կատեգորիաների՝ արդյունաբերական սեփականություն և հեղինակային իրավունքներ:

Արդյունաբերական սեփականությունը ընդգրկում է գյուտերի նկատմամբ արտոնագրերը, ապրանքային նշանները, արդյունաբերական նմուշները և աշխարհագրական նշումները, իսկ հեղինակային իրավունքներն ընդգրկում են ինչպես գիտության, գրականության, արվեստի ստեղծագործությունները, այնպես էլ կատարողների, հեռարձակող կազմակերպությունների իրավունքները (հարակից իրավունքներ):

Արդյունաբերական սեփականության պահպանության մասին Փարիզյան կոնվենցիայի 1-ին հոդված 2-րդ մասի համաձայն՝ արդյունաբերական սեփականության օբյեկտներ են հանդիսանում գյուտերը, օգտակար մոդելները, արդյունաբերական նմուշները, ապրանքային նշանները, սպասարկման նշանները, ֆիրմային անվանումները, ծագման տեղանունները, ինչպես նաև անբարեխիղճ

¹ Տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, հոդված 1166.1:

² Տե՛ս «Աշխարհագրական նշումների մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 12:

³ 1967 թվականի, հուլիսի 14-ին Ստոկհոլմում ստորագրված կոնվենցիայով հիմնադրվել է Մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպությունը (http://www.wipo.int/treaties/en/text.jsp?file_id=283854). ՀՀ-ի համար Ստոկհոլմի կոնվենցիան ուժի մեջ է մտել 1993 թվականի ապրիլի 22-ից:

⁴ http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/intproperty/450/wipo_pub_450.pdf:

մրցակցության կանխարգելումը:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը անհատականացման միջոցները հավասարեցնում է մտավոր սեփականության օբյեկտների հետ¹: Այս առումով կարծում ենք, որ անհատականացման միջոցները մտավոր գործունեության արդյունքների հետ հանդերձ կազմում են մտավոր սեփականությունը և հանդիսանում են մտավոր սեփականության կատեգորիայի մեջ մտնող արդյունաբերական սեփականություն:

Հատկանշական է, որ «անհատականացման միջոց» տերմինը ընդհանրապես չի կիրառվում ո՛չ ԱՄՆ-ում, ո՛չ Եվրոպական միության երկրներում, որտեղ դրանք դասվում են մտավոր սեփականության օբյեկտների թվին²:

Խոսելով անհատականացման միջոցի հասկացության մասին և հիմք ընդունելով վերոգրյալ առանձնահատկությունները՝ կարող ենք ասել, որ անունն արդեն իսկ հուշում է, որ այս միջոցները անհատականացնում կամ զանազանում են մեկ տնտեսվարող սուբյեկտին մյուսից կամ վերջիններիս կողմից արտադրվող ապրանքներն ու ծառայությունները այլ տնտեսվարող սուբյեկտի ապրանքներից և ծառայություններից:

Ավելի լայն առումով, անհատականացման միջոցը կարող է բնութագրվել որպես պայմանանշան (սիմվոլ), որը ուղեցույց է հանդիսանում շրջակա միջավայրում այս կամ այն որոշումը կայացնելու համար: Հենց այդ պայմանանշանը հանդիսանում է կոնկրետ ապրանքն արտադրողի կամ ծառայությունը մատուցողի կամ հենց ապրանքի և ծառայության վերաբերյալ ինֆորմացիայի կրողը³: Անհատականացման նշանները կարելի է դասել ոչ հստակ նշանների շարքին (образные знаки)⁴: Ամերիկյան հայտնի փիլիսոփա, պրագմատիստ և վիճակագրագետ Չարլզ Պիրսի նշանների դասակարգման տեսության վերլուծությունից կարող ենք եզրահանգել, որ անհատականացման միջոցները դասվում են այսպես կոչված ինդեքսային

¹ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, 140-րդ հոդված:

² <http://plato.stanford.edu/entries/intellectual-property/>:

³ Տե՛ս **Городов О.А.** Право на средства индивидуализации - товарные знаки, էջ 28:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

նշանների շարքին ¹: Ըստ Պիրսի ինդեքսային են համարվում այն նշանները, որոնք ինչ-որ կապ են ենթադրում, զուգորդումներ առաջացնում գոյություն ունեցող փաստերի, առարկաների վերաբերյալ²: Եվ իսկապես յուրաքանչյուր անհատականացման միջոց զուգորդումներ է առաջ բերում այս կամ այն ընկերության, նրա համբավի, ապրանքների կամ մատուցած ծառայությունների վերաբերյալ:

Անհատականացման միջոցներից, թերևս, գործնականում ամենակիրառելին և ամենատարածվածը ֆիրմային անվանումներն ու ապրանքային նշաններն են:

Ֆիրմային անվանման հասկացությունը տրված է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում, որի 1166.1-րդ հոդվածի համաձայն՝ ֆիրմային անվանումն այն անվանումն է, որի ներքո առևտրային կազմակերպությունը իրականացնում է իր գործունեությունը և տարբերվում այլ իրավաբանական անձանցից: Այլ խոսքերով ֆիրմային է այն անվանումը, որի ներքո առևտրային իրավաբանական անձը հանդես է գալիս քաղաքացիական շրջանառությունում և որը անհատականացնում է վերջինիս քաղաքացիական շրջանառության այլ սուբյեկտներից³:

Իրավաբանական գրականության մեջ առանձնացվում է ֆիրմային անվանման երեք հիմնարար սկզբունք՝ ճշմարտությունը, բացառիկությունը և մշտական բնույթը⁴:

Ճշմարտության սկզբունքի էությունը այն է, որ ֆիրմային անվանումը՝ որպես տնտեսվարող սուբյեկտի անհատականացման միջոց, պետք է լինի ճիշտ և չմոլորեցնի քաղաքացիական շրջանառության այլ սուբյեկտներին և սպառողներին⁵: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում այս սկզբունքը իրացված է 1168-րդ հոդվածի 8-րդ մասի 5-րդ կետում՝ համաձայն որի՝ որպես ֆիրմային անվանում՝ արգելվում է օգտագործել այն անվանումը, որի տարբերակող նշանակության անունը՝ հանդիսանում կամ պարունակում է կեղծ կամ մոլորության մեջ գցող տեղեկություն:

¹ Տե՛ս նույն տեղում և <http://plato.stanford.edu/entries/peirce-semiotics/>:

² Տե՛ս <http://plato.stanford.edu/entries/peirce-semiotics/>:

³ Տե՛ս Гражданское право/Под ред. **А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого**, М., 2003, Т. 3. Էջ 264:

⁴ Տե՛ս **Розенберг В. В.**, Фирма. Догматический очерк, էջ 53:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

Բացառիկության սկզբունքը ենթադրում է, որ այն չի կարող նույնական կամ շփոթելու աստիճան նման լինի այլ ֆիրմային անվանմանը: Այս սկզբունքը ևս իրացված է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում, մասնավորապես 1168-րդ հոդվածի 9-րդ մասը սահմանում է, որ որպես ֆիրմային անվանում՝ չեն կարող օգտագործվել այն անվանումները, որոնք նույնական կամ շփոթելու աստիճան նման են՝ սույն օրենքի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունում պահպանվող այլ իրավաբանական անձի ֆիրմային անվանմանը:

Եվ վերջապես ֆիրմային անվանման մշտական բնույթը այն է, որ ֆիրմային անվանման համար օրենքով ժամկետային սահմանափակում նախատեսված չէ, և այն գործում է այնքան ժամանակ, քանի դեռ իրավաբանական անձը գործում է:

Ապրանքային նշանի հասկացությունը ՀՀ-ում առաջին անգամ նախատեսված է «Ապրանքային նշանների մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածով, որտեղ ապրանքային նշանը բնութագրվում է որպես նիշ, որն օգտագործվում է մեկ անձի ապրանքները և (կամ) ծառայություններն այլ անձի ապրանքներից և (կամ) ծառայություններից տարբերելու համար: Համաձայնելով պրոֆեսոր Տ. Բարսեղյանի հետ՝ կարծում ենք, որ ապրանքային նշանը ոչ թե «նիշ» է, այլ պայմանանշան և «նիշ» տերմինը ոչ ճիշտ թարգմանության արդյունք է (Trade mark is any sign...):

Պատմականորեն առևտրականներն օգտագործում էին նշաններն իրենց ապրանքների վրա, որպեսզի հաստատեին իրենց սեփականությունը: Սրանք կոչվում էին սեփականատիրական կամ տիրապետման նշաններ:

Ծովային առևտրականները մակնշում էին իրենց ապրանքները, որպեսզի պատահարի դեպքում արտադրանքը հնարավոր լիներ հայտնաբերել և նույնականացնել: Միջնադարյան ժամանակաշրջանում գիլդիաների առաջացմանը զուգընթաց ապրանքային նշանները սկսեցին օգտագործվել այլ նպատակներով: Գիլդիաները առևտրային կազմակերպություններ էին, որոնք վերահսկում էին այն անձանց, ովքեր ունեին որոշակի ապրանքներ կամ մատուցում էին ո-

¹ Տե՛ս *Բարսեղյան Տ. Կ., Հովհաննիսյան Ա. Ա.*, Մտավոր սեփականության իրավունք, Երևան, 2012, էջ 266:

որոշակի ծառայություններ: Գիլդիաները պահանջում էին իրենց անդամներին մակնշել ապրանքները, որպեսզի կարողանան հայտնաբերել վատ արտադրանքի աղբյուրը¹: Երբ գիլդիաներն անկում ապրեցին, այլևս պարտադիր չէր ապրանքների մակնշումը որոշակի նշաններով:

Արդյունաբերական հեղափոխության ժամանակաշրջանում որոշ առևտրականներ շարունակում էին օգտագործել նշաններն իրենց ապրանքների վրա: Ավելին՝ հեռուստատեսության ի հայտ գալուն զուգընթաց առևտրականները սկսեցին գովազդել իրենց ապրանքները՝ հղում կատարելով հենց այդ նշաններին²:

Իրենց հերթին գնորդները սկսեցին վստահել և ճանաչել այն ապրանքները, որոնք կրում էին նշաններ: Այսինքն, ապրանքային նշանները վերջիններիս օգնում էին կողմնորոշվել առևտուր կատարելիս: Ժամանակի ընթացքում նշանները բացի ապրանքի ծագումը մատնանշելուց, դարձան նաև որակի երաշխավորներ:

Կարևորագույն փոփոխություն տեղի ունեցավ 20-րդ դարի սկզբին: Այս ժամանակաշրջանում ապրանքային նշանները դարձան նաև արժեքավոր ակտիվ: Ներկայումս կարելի է վստահորեն ասել, որ ապրանքային նշանները բացի տարբերակիչ գործառնությունից, ձեռք են բերել այսպես կոչված «գովազդային» որակ: Այլ խոսքերով նշանը ինքնին իրենից ներկայացնում է արժեք անկախ ապրանքից, որին ամրակցված է: Հարկ ենք համարում նշել, որ ներկայումս ապրանքային նշանն իրականացնում է նույն դերը :

Ապրանքային նշանի իրավական պահպանության հետ կապված պետք է նշել, որ առաջին անգամ դատարանները ապրանքային նշանները սկսեցին պաշտպանել 16-րդ դարում: Դրա նպատակն այն էր, որ սպառողները կարողանան տարբերել մեկ անձի ապրանքներն այլ անձի ապրանքներից և չխաբնվեն³:

Ներկայումս ևս ապրանքային նշանների առաջնային ֆունկցիան է տարբերել մեկ անձի ապրանքները և (կամ) ծառայություններ-

¹ Տե՛ս **P. Mollerup**, *Marks of Excellence: The history and Taxonomy of Trademarks* (1997) 15-42. **Diamond**, «The Historical Development of Trademarks» (1975) 65 *TM Rep* 265, 272.

² Տե՛ս **Diamond**, «Historical development of Trademarks», 281:

³ Տե՛ս **Lionel Bently**, **Brad Sherman**, *Intellectual Property Law*, 3rd edition, 2009, էջ 712:

րը այլ անձի ապրանքներից և (կամ) ծառայություններից¹: Այսինքն, ապրանքային նշանները հսկայական հաղորդակցման դեր են կատարում՝ հնարավորություն տալով սպառողներին նույնականացնել այն ապրանքները և (կամ) ծառայությունները, որը փնտրում են: Այս կերպ ապրանքային նշանների պաշտպանությունը իրականացնում է կարևոր մրցակցություն սահմանող ֆունկցիա: Ապրանքային նշանի երաշխավորության ֆունկցիան² սերտորեն կապված է դրա հետ:

Ապրանքային նշանների ֆունկցիաների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ապրանքային նշանների լայնածավալ գովազդումը հանգեցրել է նրան, որ ապրանքային նշանները մատնանշում են ավելի քան ապրանքների ծագումը: Գովազդի շնորհիվ ապրանքային նշանները ձեռք են բերել յուրահատուկ արժեք անկախ այն ապրանքներից, որոնց մականշված են: Այլ խոսքերով ծագման կամ որակի երաշխավորությունը միակ ֆունկցիաները չեն:

Գովազդի ֆունկցիան ապրանքային նշանի գոյության անխուսափելի հետևանքն է³ և փոխկապված է երաշխավորության ֆունկցայի հետ: Այն առաելապես վերաբերում է ապրանքային նշանի աուրային և իմիջին⁴: Ընդ որում՝ հարկ ենք համարում նշել, որ ապրանքային նշանի ֆունկցիաները բավականին դինամիկ են և կարող են փոփոխվել կյանքին համընթաց: Այս կապակցությամբ Արդարադատության եվրոպական դատարանն իր նախադեպային որոշումներից մեկում հանգել է այն եզրակացության, որ ապրանքային նշանի սեփականատերն իրավասու է արգելել երրորդ անձանց օգտագործել իր նշանը, եթե նման օգտագործումը կարող է վնաս հասցնել ոչ միայն ապրանքային նշանի հիմնական ֆունկցիային, այլ նաև այլ ֆունկցիաներին⁵: Դժվար է միանշանակ համաձայնել այս տեսակետի հետ, քանի որ այն կարող է չարաշահումների տեղիք տալ և խախտել մրցակցության և ապրանքային նշանի իրավատիրոջ բացառիկ իրավունքների պաշտպանության հավասարակշռությունը:

¹ St 'u **Jeremy Philips**, *Trade Mark Law, a practical anatomy*, Oxford, 2003, էջ 23:

² St 'u Arsenal Football Club Plc v. Matthew Reed (C-206/01, ECJ 12/11/2002):

³ St 'u **Horwitz, Justin A**, *Conflicting Marks: Embracing the Consequences of the European Community and Its Unitary Trademark Regime*, 2001:

⁴ St 'u նույն տեղում:

⁵ St 'u **Mark A. Lemley, Mark P. McKenna**, *Owning mark(et)s*, Michigan Law Review, Vol. 109, էջ 137:

Աշխարհագրական նշումները, ծագման տեղանունները և երաշխավորված ավանդական արտադրանքը համարվում են մտավոր սեփականության իրավունքի ամենաանորոշ օբյեկտներից¹: Դրանք վերաբերում են միայն գյուղատնտեսական արտադրանքին և սննդամթերքին²: Վերջիններին առաջացումը կապվում է 14-րդ դարի Ֆրանսիայի հետ, որտեղ գոյություն ուներ հատուկ իրավակարգավորում, որը պաշտպանում էր Ռոկֆոր պանիրը³:

Աշխարհագրական նշումների, ծագման տեղանունների և երաշխավորված ավանդական արտադրանքի պաշտպանության իրավական ռեժիմների հարցը քննարկելիս, շատ հաճախ հարց է առաջանում, թե արդյո՞ք իրենց կարգավիճակով վերջիններս համարվում են մտավոր սեփականության օբյեկտ: Չնայած այն հանգամանքին, որ Փարիզյան կոնվենցիան գյուղատնտեսական արտադրանքը ներառում է իր կարգավորման օբյեկտների շարքում⁴, այդուհանդերձ կան տեսաբաններ, ովքեր կասկածի տակ են դնում աշխարհագրական նշումների, ծագման տեղանունների և երաշխավորված ավանդական արտադրանքի պատկանելությունը մտավոր սեփականության իրավունքի օբյեկտների շարքին⁵: Այնուամենայնիվ, Արդարադատության եվրոպական դատարանը դրանք դիտարկում է որպես մտավոր սեփականության տարատեսակ⁶: Նման մոտեցումն արդարացվում է, երբ զուգահեռներ ենք անցկացնում ապրանքային նշանների հետ: Մասնավորապես ինչպես ապրանքային նշանները, այնպես էլ աշխարհագրական նշումները, ծագման տեղանունները և երաշխավորված ավանդական արտադրանքը նպատակ են հետապնդում մի կողմից պաշտպանել արտադրողներին անբարեխիղճ մրցակցությունից և մյուս կողմից պաշտպանել սպառողներին կեղծ

¹ Տե՛ս *D. Gangjee*, «Melton Mowbray and the GI Pie in the Sky, Exploring Cartographies of Protection» (2006), *Intellectual Property Quarterly* 291:

² Տե՛ս «Աշխարհագրական նշումների մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 1:

³ Տե՛ս *Lionel Bently, Brad Sherman*, *Intellectual Property Law*, 3rd edition, 2009, էջ 976:

⁴ Փարիզյան կոնվենցիայ, հոդված 1-ին, մաս 3-րդ:

⁵ Տե՛ս *Lionel Bently, Brad Sherman*, *Intellectual Property Law*, 3rd edition, 2009, էջ 976:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

կամ մոլորեցնող նշումներից¹:

Աշխարհագրական նշման, ծագման տեղանվան և երաշխավորված ավանդական արտադրանքի հասկացությունը տրված է ինչպես ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում, այնպես էլ «Աշխարհագրական նշումների մասին» ՀՀ օրենքում: Մասնավորապես, աշխարհագրական նշումը տարածքի (բնակավայրի), որոշակի տեղանքի կամ բացառիկ դեպքերում երկրի անվանումն է, որը ծառայում է այն արտադրանքը նշելու համար, որը ծագել է տվյալ տարածքից, որոշակի տեղանքից կամ երկրից, որի յուրահատուկ որակը, համբավը կամ այլ բնորոշ հատկանիշները հիմնականում պայմանավորված են տվյալ աշխարհագրական ծագմամբ, որն արտադրվել և (կամ) վերամշակվել և (կամ) պատրաստվել է տվյալ աշխարհագրական վայրում:

Ծագման տեղանունը տարածքի (բնակավայրի), որոշակի տեղանքի կամ բացառիկ դեպքերում երկրի աշխարհագրական անվանումն է, որը ծառայում է այն արտադրանքը նշելու համար, որը ծագել է տվյալ տարածքից, որոշակի տեղանքից կամ երկրից, և որի յուրահատուկ որակը կամ այլ բնորոշ հատկանիշները գլխավորապես կամ բացառապես պայմանավորված են տվյալ աշխարհագրական բնապայմաններով, ներառյալ՝ բնական և մարդկային գործոնները, և որի արտադրությունը, վերամշակումը և պատրաստումը տեղի են ունենում տվյալ աշխարհագրական վայրում:

Երաշխավորված ավանդական արտադրանքը գյուղատնտեսական արտադրանք կամ սննդամթերք են, որ իրենց յուրահատկությունները ճանաչված են, և որոնք գրանցված է օրենքի համաձայն:

Առաջին հայացքից թվում է, թե աշխարհագրական նշումները և ծագման տեղանունները նույնանում են, սակայն կան որոշակի տարբերություններ: Մասնավորապես, աշխարհագրական նշման պարագայում արտադրանքի կապը տարածքին, որի հիմքում ընկած է յուրահատուկ որակ, համբավ կամ այլ հատկանիշներ պայմանավորված են աշխարհագրական ծագմամբ և արտադրությունը կամ դրա վերամշակումը պետք է կատարվի տվյալ աշխարհագրական վայրում:

Ինչ վերաբերում է ծագման տեղանվանը, ապա արտադրանքը

¹ St' u *Consorzio Del Prosciutto Di Parma v. Asda Stores Limited and Others* [2001] UKHL 7 at [58] (Scott LJ):

պետք է ծագած լինի տվյալ տարածքից, տեղանքից կամ երկրից և ուրի որակը կամ այլ բնորոշ հատկանիշները առավելապես կամ բացառապես պետք է պայմանավորված լինեն այդ աշխարհագրական բնապայմաններով, ներառյալ՝ բնական և մարդկային գործոնները և, որի արտադրությունը, վերամշակումը և պատրաստումը ևս պետք է տեղի ունենա տվյալ աշխարհագրական վայրում ¹:

Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ եթե աշխարհագրական նշման դեպքում անհրաժեշտ է, որպեսզի արտադրանքի համբավը պայմանավորված լինի աշխարհագրական ծագմամբ, ծագման տեղանունը պահանջում է, որպեսզի որակը կամ այլ հատկանիշները մեծապես կամ բացառապես պայմանավորված լինեն աշխարհագրական բնապայմաններով: Ավելին պարտադիր է, որպեսզի թե՛ արտադրությունը, թե՛ մշակումը և թե՛ պատրաստումը տեղի ունենան տվյալ աշխարհագրական վայրում, մինչդեռ աշխարհագրական նշման դեպքում բավական է միայն վերոգրյալ պայմաններից միայն մեկի առկայությունը²:

Որպես երաշխավորված ավանդական արտադրանք կարող է պահպանվել այն արտադրանքը, որը բավարարում է հետևյալ պայմաններից մեկը՝

1) ստացվում է ավանդական սկզբնական հումքից,

2) բնութագրվում է ավանդական բաղադրությամբ,

3) բնութագրվում է արտադրության և (կամ) վերամշակման եղանակով, որը համապատասխանում է արտադրության և (կամ) վերամշակման ավանդական եղանակին: Հարկ ենք համարում նշել, որ այս մեխանիզմը գրեթե չի օգտագործվում ինչպես ՀՀ-ում, այնպես էլ ամբողջ աշխարհում: Որպես երաշխավորված արտադրանքի պահպանության վառ օրինակ կարող ենք նշել հայտնի «Mozzarella» պանիրը:

Պատահական չէ, որ անհատականացման միջոցները, մասնավորապես՝ ապրանքային նշանները, կապիտալն ավելացնող առավել հզոր և կայուն գործիք են, ինչն էլ պայմանավորում է մրցակցային շուկայում տնտեսվարող սուբյեկտների հաջողությունը կամ անհաջողությունը: Ու չնայած շատ դեպքերում անհատականացման միջոցների իրավական պաշտպանության հարցը քաղաքական ենթա-

¹ Տե՛ս *D. Gangjee*, «Melton Mowbray and the GI Pie in the Sky: Exploring Cartographies of Protection» (2006), *Intellectual Property Quarterly* 291:

² Տե՛ս նույն տեղում:

տեքստ կարող է ունենալ, հանգեցնել մենաշնորհի, այդուհանդերձ կարևոր է հստակ իրավակարգավորումներ նախատեսել՝ ելնելով յուրաքանչյուր անհատականացման միջոցի բնույթից և առանձնահատկություններից:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ անհրաժեշտ ենք համարում ևս մեկ անգամ ընդգծել, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը, տալով անհատականացման միջոցների տեսակները, չի տալիս անհատականացման միջոցների հասկացությունը: Չնայած, որ միասնական հասկացություն սահմանելը բավականին բարդ է՝ հաշվի առնելով յուրաքանչյուր անհատականացման միջոցի բնույթն ու առանձնահատկությունը, այդուհանդերձ առաջարկում ենք հետևյալ հասկացությունը: Անհատականացման միջոցը պայմանանշան և (կամ) անվանում է, որը որպես մարքեթինգային գործիք օգտագործվում է տնտեսվարող սուբյեկտներին, ապրանքները և (կամ) ծառայությունները համանման այլ տնտեսվարող սուբյեկտներից զանազանելու համար:

Միննույն ժամանակ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով անհատականացման միջոցները հավասարեցվում են մտավոր սեփականությանը և անհասկանալի է, թե արդյոք մտավոր սեփականությանը վերաբերող հիմնական դրույթները տարածվում են անհատականացման միջոցների նկատմամբ, թե ոչ: Այս տեսանկյունից կարծում ենք, որ նպատակահարմար է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 140-րդ հոդվածը շարադրել հետևյալ խմբագրությամբ: Մտավոր սեփականություն են մտավոր գործունեության արդյունքները, որը ներառում է հեղինակային և հարակից իրավունքների օբյեկտները, առևտրային գաղտնիքը, արդյունաբերական սեփականության օբյեկտները (գյուտեր, օգտակար մոդելներ, արդյունաբերական նմուշներ, սելեկցիոն նվաճումներ, ինտեգրալ միկրոսխեմաների տոպոլոգիաներ, առևտրային կազմակերպությունների, ապրանքների, աշխատանքների և (կամ) ծառայությունների անհատականացման միջոցներ):

Нарине Авагян
Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

ПОНЯТИЕ И ВИДЫ СРЕДСТВ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ

Статья посвящена анализу понятия и видов средств индивидуализации. В условиях экономической конкуренции растет роль средств индивидуализации, что связано с тем, что для хозяйствующих субъектов средство индивидуализации является одним из самых ценных активов. Статья раскрывает основные черты средств индивидуализации, их роль в сфере экономических отношений, а также взаимосвязь между интеллектуальной собственностью и средств индивидуализации.

Narine Avagyan
PHD Student of the YSU Chair of Civil Law

TYPES AND THE CONCEPT OF MEANS OF INDIVIDUALIZATION

The article analyses the concepts and types of means of individualization. In the sphere of economic competition the role of means of individualization is increasing due to the fact that for the economic entities the latter is one of the most valuable assests. The article reveals the main features of the means of individualization, and their role in the sphere of economic relations, and the correlation between intellectual property and means of individualization.

Բանալի բառեր՝ անհատականացման միջոց, մրցակցություն, մտավոր սեփականություն, ֆիրմային անվանում, ապրանքային նշան, աշխարհագրական նշում, ծագման տեղանուն, երաշխավորված ավանդական արտադրանք:

Ключевые слова: средства индивидуализации, конкуренция, интеллектуальная собственность, фирменные наименования, товарные знаки, географические указания, наименование мест происхождения, гарантированные традиционные продукты.

Key words: means of individualization, competition, intellectual property, trade names, trademarks, geographical indication, a designation of origin, guaranteed traditional products.

**ՀԱՄԱՑԱՆՑԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ԱՆՁԻ ՊԱՏՎԻ,
ԱՐԺԱՆԱՊԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾԱՐԱՐ ՀԱՄԲԱՎԻ
ՆՍԵՄԱՑՄԱՆ ԿԱՊԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ ԾԱԳՈՂ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ**

Գիտատեխնիկական առաջընթացը, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և տեխնիկայի աննախադեպ զարգացումը հանդիսանում են ժամանակակից աշխարհի անքակտելի բաղկացուցիչը: Մարդկության մեծագույն նվաճումներից մեկը, անտարակույս, համաշխարհային ցանցի ստեղծումն էր, որն իսկական հեղափոխություն էր տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտում:

Սկզբնապես հետապնդելով պատերազմի դեպքում արդյունավետ պաշտպանության նպատակ և ստեղծված լինելով որպես տեղեկատվության ապահով փոխանցման համակարգ՝ ներկայումս այն ընդլայնել է իր գործունեության ինչպես ոլորտները, այնպես էլ նպատակները: Ավելի քան երեք միլիարդ մարդ ամբողջ աշխարհում², որը կազմում է մեր մոլորակի բնակչության գրեթե 45 տոկոսը, ներկայումս օգտագործում է համացանցը գործարարական գործունեության իրականացման, կրթական, հաղորդակցության, զանգվածային լրատվության իրականացման և այլ բազմապիսի նպատակներով: Բնականաբար ոլորտների նման բազմազանությունը, ինչպես նաև համացանցից օգտվողների այս ծավալի մեծաքանակությունը հղի է անձի իրավունքների խախտման իրական սպառնալիքներով:

Ուստի այսպիսի իրավիճակում առավել քան արդիական է դառնում համացանցի տարածքում որևէ գործունեություն իրականացնելիս անձի իրավունքների պաշտպանությունն ապահովելու անհրաժեշտությունը: Գրեթե անսահմանափակ ազատությունը, որով այսօր ողողված է համացանցը, հաճախ հանգեցնում է անձի ի-

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Տ. Կ. Բաբսեյան:

² Տե՛ս <http://www.internetlivestats.com/internet-users/>:

րավունքների խախտման, քանի որ անձի կյանքի բաղկացուցիչ մասը կազմող վիրտուալ տարածությունում տեղի ունեցող իրադարձություններն իրենց անմիջական ազդեցությունն են թողնում կիբեռտարածությունից դուրս:

Ազատության նման պայմաններում և հատկապես խոսքի ազատությունը չարաշահելու արդյունքում առավել խոցելի դառնում է անձի հեղինակության իրավունքը: Այդ իսկ պատճառով տվյալ աշխատությունում ցանկանում ենք բացահայտել համացանցի միջոցով անձի պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի նսեմացման կապակցությամբ առաջացող հարաբերությունների առանձնահատկությունները և այն պաշտպանության մեխանիզմները, որոնք կարող են գործադրվել նման ոտնձգությունների դեպքում:

Այսպիսով՝ տվյալ աշխատության շրջանակներում ցանկանում ենք քննարկել և ի հայտ բերել՝

1. Արդյո՞ք անձի պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի նսեմացումը կարող է պատասխանատվության հանգեցնել համացանցի միջոցով կատարվելու ցանկացած դեպքում,

2. Բնչպիսի՞ առանձնահատուկ ձևով կարող է դրսևորվել համացանցի միջոցով անձի պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի նսեմացումը,

3. Բնչպե՞ս կարող է տուժողը պաշտպանել իր իրավունքները համացանցի միջոցով իր պատիվը, արժանապատվությունը և գործարար համբավը նսեմացվելու դեպքում:

Համացանցը տեղեկատվական հասարակության հենասյուններից մեկն է: Գրականության մեջ բազմիցս ընդգծվել է, որ մարդու իրավունքների շարքին է դասվում նաև համացանց ազատ մուտքի իրավունքը, և խոսքի ազատությունը 21-րդ դարում կարող է պաշտպանված լինել միայն այն դեպքում, երբ այն իրացվում է նաև կիբեռտարածությունում, որը, ինչպես նշում է Ռ. Յորգենսենը, համակարգչային համակարգի կողմից ստեղծված վիրտուալ տարածություն է:¹ Իսկ 2012 թ. ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների խորհուրդն ընդունեց բանաձև, որի համաձայն այն բոլոր իրավունքները, որոնք

¹ St ' u Jorgensen R. F., Framing the net, Edward Elgar Publishing Inc., 2013 թ., էջ 49:

մարդիկ ունեն ինտերնետային տարածությունից դուրս, պետք է պաշտպանվեն նաև ինտերնետային տարածությունում:

Վերջին շրջանում անընդհատ ընդգծվում է համացանցի՝ որպես զանգվածային լրատվության նոր տեսակի՝ թվային զանգվածային լրատվության դերը:

Այսպես, Սլեվինսն ընդգծում է համացանցի՝ որպես զանգվածային լրատվամիջոցի, հետևյալ առանձնահատկությունները՝

1. Գլոբալ հասանելիությունը,
2. Փոխգործակցությունը երկխոսության ձևով,
3. Անսահմանափակ տարածքը,
4. Տեղեկատվության մատակարարների մեծաքանակությունը:¹

Գլոբալ հասանելիության հատկանիշը ցույց է տալիս, որ համացանցի միջոցով տարածված տեղեկատվության մատչելիությունը կրում է ավելի զանգվածային բնույթ, քան այլ տեսակների լրատվամիջոցներով տեղեկատվության տարածումը: Երկխոսության ձևով փոխգործակցության էությունը այն է, որ ի տարբերություն տպագիր մամուլի, ռադիոյի և հեռուստատեսության, համացանցում ապահովվում է երկխոսության համար տարածք: Անսահմանափակ տարածքը դրսևորվում է դրա անվերահսկելի ծավալների մեջ: Ինչ վերաբերում է տեղեկատվության մատակարարների մեծաքանակության չափանիշին, ապա պետք է նշել, որ ի տարբերություն զանգվածային լրատվության այլ միջոցների, որոնց դեպքում մեծ զանգված կազմում են տեղեկատվություն ստացողները, համացանցն այժմ է ընկնում տեղեկատվություն արտադրողների և մատակարարողների արտակարգ մեծ թվաքանակով:

Համացանցի՝ որպես զանգվածային լրատվամիջոցի, առանձնահատկությունների մեկ այլ դասակարգման համաձայն դրա հիմնական հատկանիշներն են արագությունը, հասանելիությունը, ինտերակտիվությունը և անանունությունը:²

Համացանցի առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ այն հնարավորություն է տալիս անձանց գրանցել անձնական ինֆորմացիա՝ տարբեր նպատակներից ելնելով: Ինտերնետային գրանցումների արխիվացման պրակտիկական առաջ է բերում այն հարցը, որ դառ-

¹ St 'u Slevin J., The Internet and Society, Malden MA: Polity, 2000 թ., էջ 183:

² St 'u Gurak L., Internet studies in the 21st century. Web.Studies. 2009 թ., էջ 24:

նում է դժվար տարբերակել անձի կողմից հանրության համար հրապարակված տեքստը նրա այնպիսի գրանցումներից, որոնք հրապարակելիս անձը դրանց երկարատև պահպանման միտում չի ունեցել:¹

Համացանցի տարածքում ավանդական «տեղեկատվության մատակարարի» ու «լսարանի» սահմանները դառնում են ավելի հեղինակուկ: Այսինքն՝ համացանցում՝ որպես զանգվածային լրատվության դաշտ, տեղի է ունեցել տեղափոխություն պրոֆեսիոնալ լրատվությունից դեպի խառը լրատվական կառույցներ, երբ ավելի ու ավելի շատ անձինք հանդես են գալիս որպես տեղեկատվության հեռարձակողներ: Գոյություն ունեն նույնիսկ հատուկ կայքեր, ինչպիսին են, օրինակ՝ Հարավկորեական «Լրագրող քաղաքացի» կայքը, որն իրենից ներկայացնում է ինտերնետային ամսագիր՝ կազմված հազարավոր քաղաքացիների ամենօրյա գրառումներից: Մեկ այլ օրինակ է «Global voices» միջազգային հանրույթը, որը միավորում է քաղաքացի հեռարձակողներ ամբողջ աշխարհից:

Համացանցը ստեղծում է մեկ այլ իրականություն, որը թեև տարբերվում է ռեալ կյանքի իրականությունից, բայց այստեղ ևս անձինք ունեն իրենց «կյանքը», որի շրջանակներում իրականացնում են որոշակի գործունեություն, որի ընթացքում էլ կարող են խախտել միմյանց պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի իրավունքները:

Հասկանալու համար, թե ինչպես կարող են համացանցային իրականությունում իրականացվել զրպարտությունն ու վիրավորանքը՝ որպես պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի նսեմացման արդյունքում պատասխանատվության հանգեցնող արարքներ, անհրաժեշտ է վեր հանել համացանցի բնույթին վերաբերող որոշ հասկանիշներ:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1 հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն սույն օրենսգրքի իմաստով՝ վիրավորանքը խոսքի, պատկերի, ձայնի, նշանի կամ այլ միջոցով պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավը արատավորելու նպատակով կատարված հրապարակային արտահայտությունն է: Իսկ նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն զրպարտությունն անձի վերաբերյալ այնպիսի

¹ St 'u Jorgensen R. F., նշված աշխատությունը, էջ 32:

փաստացի տվյալներ (statement of fact) հրապարակային ներկայացնելն է, որոնք չեն համապատասխանում իրականությանը և արատավորում են նրա պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավը: Փաստորեն ինչպես բխում է վերոհիշյալ օրենսդրական բնորոշումներից, և՛ վիրավորանքի, և՛ զրպարտության համար պարտադիր պայման է դրանց կատարման հրապարակային եղանակը: Ուստի, եթե անձի պատվի, արժանապատվության կամ գործարար համբավի նսեմացումը կատարվի կոնֆիդենցիալ պայմաններում, այն չի համարվի օրենսդրական իմաստով զրպարտություն կամ վիրավորանք:

Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է բացահայտել, թե համացանցում ինչպե՞ս կարող է դրսևորվել հրապարակայնությունը, արդյո՞ք անձի կատարած ցանկացած «քայլ» կարող է համարվել հրապարակային, և արդյո՞ք հնարավոր է ունենալ «ոչ հրապարակային» մասնավոր տարածքներ բոլորի համար համընդհանուր համացանցում:

Պարզվում է, որ համացանցում ևս կարող են առկա լինել այսպես կոչված մասնավոր տարածքներ: Իսկ ինչպե՞ս պետք է մնացած բոլոր տարածքներից տարանջատել այն մասնավոր տարածքը, որի սահմաններում անձի արարքը զրպարտություն կամ վիրավորանք համարվել չի կարող:

Ընդհանրապես տարբեր ոլորտներում մասնավորության համար վճռորոշ չափանիշ է համարվում մուտքի նկատմամբ վերոհսկողությունը: Ինչպես նշել է Ռոսլերը, «ինչ-որ բան անձի համար մասնավոր է այն ժամանակ, երբ նա ունի դրա մուտքը վերահսկելու իրավունք՝ կլինի դա նրա տունը, որոշումները, թե գործելու եղանակները»:¹ Անձի ազատության առումով կենտրոնական տեղ է գրավում անձի ինքնավարությունը, որի վրա էլ կառուցված է մասնավորության գաղափարը:

Կիբեռտարածությունում անձանց միջև հաղորդակցումը տեղի է ունենում լիովին այլ կերպ, քան ռեալ կյանքում: Այսպես, գոյություն ունեն ինտերնետային հատուկ տարածքներ, որոնք, ըստ մասնավոր-հանրային կոնտինումում իրենց զբաղեցրած տեղի, դասակարգ-

¹ St 'u Rossler B., The value of privacy. Goodbye privacy- Ars Electronica, 2007թ., էջ 26-29:

վում են հետևյալ տեսակների՝ հանրային, կիսահանրային, կիսամասնավոր և մասնավոր: Հանրային տարածքը բաց է և հասանելի յուրաքանչյուրի համար, օրինակ՝ էլեկտրոնային կայքերի մեծ մասը: Կիսահանրային տարածքները սկզբունքորեն հասանելի են բոլորի համար, սակայն պահանջում են գրանցում կամ անդամություն, օրինակ՝ սոցիալական կայքերը: Հաջորդը կիսամասնավոր տարածքն է, որը տալիս է սահմանափակ մուտքի հնարավորություն, քանի որ բացի անդամությունից կամ գրանցումից պահանջում է նաև այն կազմակերպությանը պատկանելություն, որի կողմից այն ստեղծվել է, օրինակ՝ ինտրանետը: Եվ վերջին՝ մասնավոր տարածքները հասանելի են միայն դրանք ստեղծողի համար:

Այսինքն՝ ստացվում է, որ եթե անձի պատվի, արժանապատվության կամ գործարար համբավի նսեմացումը տեղ է գտել անձի մասնավոր համացանցային տարածքում, ապա այն վիրավորանք կամ զրպարտություն համարվել չի կարող: Խնդրահարույց է կիսամասնավոր և կիսահանրային տարածքների շրջանակներում անձի պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի նսեմացումը՝ որպես վիրավորանք և զրպարտություն որակելու հարցը: Այս առումով մասնագիտական գրականության մեջ կարծիքները բախվում են այն հարցի առնչությամբ, թե արդյո՞ք կիսահանրային և կիսամասնավոր տարածքում գրառված տեղեկատվությունը կարող է համարվել հրապարակային: Եթե ելնենք ավանդական լրատվության տեսանկյունից, ապա ցանկացած տեղեկատվություն, որը հասանելի է համացանցում, պետք է համարվի հանրային, և այն պետք է գնահատվի որպես հրապարակված տեքստ: Ի տարբերություն այս մոտեցման՝ Սվենինգսոնի կարծիքով «հրապարակայնության» հատկանիշը պետք է մեկնաբանվի՝ համացանցի կողմից ընձեռնված հաղորդակցության նոր ձևերի համատեքստում և դրանցից ելնելով, և այս կապակցությամբ կիսահանրային ու կիսամասնավոր տարածքներում օգտատերերն ունեն իրենց գրառումները՝ որպես մասնավոր համարելու ակնկալիք:¹ Իսկ ինչպես նշում է Շիրկին, նման գրառ-

¹ St 'u Sveningsson M. E., Question three: How do various notions of privacy influence decisions in qualitative internet research? Internet inquiry: Conversations about Method. Eds A. N. Markham and N. K. Baym. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2009 թ., էջ 83:

ման՝ հանրության որոշակի շրջանակի համար հասանելի լինելն ինքնին չի նշանակում նաև դրա հրապարակված լինելը:¹

Մեր կարծիքով վերոնշյալ խնդրի առնչությամբ կիսահանրային կամ կիսամասնավոր տարածքում տեղեկատվությունը չպետք է համարվի հրապարակված՝ այդ տեղեկատվության օգտագործման հետ կապված հարցերով, սակայն պետք է համարվի հրապարակային, եթե կապված է այլ անձանց պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավը նսեմացնելու հետ, քանի որ նույնիսկ եթե անձը մյուսների հետ հաղորդակցվում է կիսահանրային կամ կիսամասնավոր տարածքում, ապա դա նրան չի կարող ազատել ուրիշի հեղինակությունը հասցված վնասի հատուցման պարտականությունից:

Հաջորդ հարցը, որին ցանկանում ենք անդրադառնալ, համացանցի միջոցով անձի պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի նսեմացման առանձնահատուկ ձևերն են:

Այսպես, քանի որ համացանցը տալիս է անձանց իրենց ինքնությունը թաքցնելու լայն հնարավորություններ, անձինք հաճախ այսպես կոչված «յուրացնում են այլ անձանց ինքնությունը»: Խոսքը ոչ թե պարզապես սեփական ով լինելը թաքցնելու մասին է, այլ միաժամանակ նաև այլ անձի ինքնությունը իրեն վերագրելու մասին, ինչը լուրջ վտանգ է ստեղծում ոչ միայն երրորդ անձանց իրավունքների խախտման, այլև հենց այն անձի իրավունքների խախտման համար, ում ինքնությունը յուրացվել է:

Համացանցի միջոցով ինքնության յուրացումը իրավախախտի համար բավականին հեշտ գործընթաց է. բավարար է միայն մուտքագրել տվյալ անձի տվյալները, իսկ նրա պատկերի ձեռքբերումը յուրացումն ավելի ռեալիստական է դարձնում: Նշված իրավախախտումը օրենսդրորեն ամրագրված է տարբեր երկրներում, օրինակ՝ ԱՄՆ որոշ նահանգներում՝ Նյու-Յորք, Կալիֆորնիա, Տեխաս և այլն: Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ պատասխանատվության հանգեցնում է ոչ թե ինքնին ուրիշի ինքնությունը յուրացնելու փաստը, այլ ինքնության յուրացումն անձին վնաս պատճառելու միտումով:

Թեև Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությանն անձի ինքնության յուրացումը հայտնի չէ որպես առանձին իրավախախտում, սակայն եթե այն զուգորդվում է տուժողի վերաբերյալ արա-

¹ St' u Jorgensen R. F., նշված աշխատությունը, 2013 թ., էջ 119:

տավորող և իրականությանը չհամապատասխանող տեղեկությունների տարածմամբ, ապա օրենսդրորեն չկա որևէ արգելք իրավախախտին զրպարտություն կատարելու համար պատասխանատվության ենթարկելու համար:

Այսպես, ՌԴ դատական պրակտիկային արդեն իսկ հայտնի է դեպք, երբ անձը՝ վերցնելով մեկ այլ անձի ինքնությունը, վերջինիս անունից անպարկեշտ բնույթի առաջարկներ էր արել տարբեր տղամարդկանց, այդպիսի արարքի համար նրան մեղադրանք էր առաջադրվել անձին զրպարտելու համար (Ռուսաստանի Դաշնությունում զրպարտությունն ու վիրավորանքը քրեորեն պատժելի արարքներ են):¹ ՌԴ Կորույրովի քաղաքային դատարանը, 2008 թվականին, քննելով վերոհիշյալ գործը, համարեց, որ տուժողի պատվին և արժանապատվությանը նման արարքով վնաս է հասցվել:

Անդրադառնալով հաջորդ հարցադրմանը՝ այսինքն այն խնդրին, թե ինչպիսի պաշտպանության միջոցների կարող է դիմել անձը համացանցի միջոցով իրեն զրպարտելու կամ վիրավորելու դեպքերում, պետք է նշել, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1 հոդվածով նախատեսված պաշտպանության միջոցներն անձին լիովին հնարավորություն չեն տալիս արդյունավետ իրացնելու վիրավորանքի կամ զրպարտության դեպքում պաշտպանության իր իրավունքը:

Այսպես՝ առաջնորդվելով ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1 հոդվածի 7-րդ և 8-րդ մասերով, տուժողը չի կարող համացանցի միջոցով զրպարտվելու կամ վիրավորվելու դեպքում պահանջել տվյալ էլեկտրոնային կայքի իրավատիրոջից հերքելու արատավորող տեղեկությունները կամ հրապարակելու իր պատասխանը կամ էլեկտրոնային տվյալ կայքում հրապարակելու դատարանի վճիռն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն, քանի որ նման պաշտպանության միջոցները նախատեսված են միայն զանգվածային լրատվության միջոցներով զրպարտելու և վիրավորելու դեպքերի համար: Իսկ «համացանց» և «զանգվածային լրատվության միջոց» հասկացությունները չեն կարող նույնացվել. համացանցն իր բովանդակությամբ

¹ Տե՛ս <http://mosoblproc.ru/news/n649>:

ավելի լայն է, և ներառելով նաև զանգվածային լրատվության ասպարեզը՝ չի սպառում իր բովանդակությունը միայն դրանով:

Ինչպես ակնհայտ է համացանցի ընդհանուր նկարագրից և բնույթից, համացանցի միջոցով անձի պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի դեմ ոտնձգություններն իրենց վտանգավորությամբ չեն կարող զիջել զանգվածային լրատվամիջոցներով գրպարտելու և վիրավորելու դեպքերին:

Այս առնչությամբ անհրաժեշտ է հիշատակել Դելֆին ընդդեմ Էստոնիայի գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2015 թվականի վճիռը, որով դատարանը գտավ, որ այն դեպքում, երբ էլեկտրոնային կայքով ակնհայտորեն նսեմացվում է անձի պատիվն ու արժանապատվությունը, էլեկտրոնային կայքի պատասխանատու անձը պարտավոր է իր կողմից իրականացվող էլեկտրոնային կայքի տիրույթում գրառված մեկնաբանությունների նկատմամբ հսկողության շրջանակներում ապահովել այլ անձանց պատվի և արժանապատվության պահպանությունը և հեռացնել ստորագույնչ մեկնաբանությունները:

Ընդ որում՝ այն հանգամանքը, թե ինչպես է իրականացվում նման հսկողությունը, ինչպես նշել է Եվրոպական դատարանը, որևէ նշանակություն չի կարող ունենալ էլեկտրոնային կայքի իրավատիրոջ պատասխանատվությունը նվազեցնելու հետ կապված: Կայքի իրավատերն ազատ է իր կայքի տիրույթում կատարվող մեկնաբանությունների պատշաճ վերահսկողության համար միջոցներ ընտրելու հարցում. դա կարող է լինել վերահսկողություն մինչև անձի մեկնաբանության հրապարակումը, կամ դրանից հետո: Հսկողությունը կարող է իրականացվել նաև հետագա ձևով, այսինքն՝ գրառումները պետք է ստուգվեն արդեն իսկ կայքում հրապարակվելուց հետո կարճ ժամկետում:

Դատարանը նշել է, որ թեև համացանցում մեկնաբանություններ գրող անձինք պատասխանատվություն են կրում իրենց մեկնաբանությունների համար, բայց այդ հանգամանքը, այնուամենայնիվ, չի նշանակում կայքի իրավատիրոջ պատասխանատվության բացառում: Վիրավորական մեկնաբանության հրապարակումից օրեր անց անձի պատվի պաշտպանության համար ձեռնարկվող միջոցները կարող են այլևս արդյունավետ չլինել, քանի որ այդ ժամանակահատվածում արդեն լայնորեն տարածված կլինեն հազարավոր օգ-

տատերերի շրջաններում՝ մանավանդ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ նույնիսկ իմանալով տվյալ համակարգչի IP հասցեն և նաև այդ համակարգչի գտնվելու վայրը, գործնականում բավական դժվար է պարզելու կոնկրետ այն անձին, ով հանդիսացել է տվյալ վիրավորական գրառման հեղինակը:¹

Կարծում ենք՝ էլեկտրոնային կայքից հեռացումը՝ որպես պաշտպանության միջոց, կարող է բավականին արդյունավետ լինել:

Այս առնչությամբ անհրաժեշտ է նշել, որ գրպարտության և վիրավորանքի դեպքում «էլեկտրոնային կայքից հեռացումը»՝ որպես պաշտպանության միջոց, նախատեսված չէ ՀՀ օրենսդրությամբ: Եվ ընդհանրապես էլեկտրոնային կայքից հեռացման հնարավորությունը միանշանակ չի ընկալվում զանգվածային լրատվամիջոցների ուրոշ ներկայացուցիչների կողմից: Այսպես, վերջիններիս մի մասը պնդում է, որ եթե տուժողին հնարավորություն տրվի պահանջելու իր մասին գրպարտչական բնույթի տեղեկությունների կամ իրեն հասցված վիրավորական արտահայտությունների՝ էլեկտրոնային կայքից հեռացում, ապա անհավասար դիրքերում կհայտնվեն համացանցն ու գրպարտություն կամ վիրավորանք կատարելու այլ միջոցները, օրինակ՝ տպագիր մամուլը: Ըստ նշված մասնագետների էլեկտրոնային կայքից հեռացումը հավասարագոր է տպագիր թերթը ոչնչացնելուն:²

Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ է հիշատակել Արդարադատության եվրոպական դատարանի կողմից քննված Մարիո Կոստեխան ընդդեմ «Google Spain»-ի գործը: Ճիշտ է, նշված դատարանի կայացրած որոշումները պարտադիր չեն Հայաստանի Հանրապետության համար, սակայն դրա դիրքորոշումը արժեքավոր է խնդրի էությունը լուսաբանելու տեսակետից: Այսպիսով, դատարանը քննության արդյունքում եկավ այն եզրահանգնման, որ «Google» ընկերությունը պարտավոր է իր որոնողական համակարգից հեռացնել այն հղումները, որոնք պարունակում են այնպիսի տեղեկատվություն անձի մասին, որոնք այլևս վերաբերելի չեն վերջինիս:³

¹ St 'u Delfi ASE vs Estonia, Decision of European Court of Human Rights, 16/06/2015:

² St 'u <http://www.aravot.am/2015/11/21/631371/>:

³ St 'u Google Spain v AEPD and Mario Costeja Gonzalez, Decision by the Court of Justice of the European Union, 13/05/2014:

Մեր տեսակետն էլէկտրոնային կայքից հեռացման առումով հանգում է նրան, որ եթէ Արդարադատության եվրոպական դատարանը արդարացված է համարել այն տեղեկությունների վերաբերյալ հղումների հեռացումը, որոնք երբեմն եղել են իրականությանը համապատասխանող, ապա առավել ևս գրապարտչական բնույթի տեղեկությունները, որոնք չեն համապատասխանել իրականությանը, կարող են հեռացվել կայքից: Բացի այդ համացանցը, լինելով արագ և հասանելի լայն զանգվածների համար, հնարավորություն է տալիս մի քանի թույլների ընթացքում հասարակությանը հասանելի դարձնել ցանկացած տեղեկատվություն՝ դրանով իսկ ընդլայնելով այդ տեղեկատվության տարածվածությունը: Եթէ համացանցը համեմատելու լինենք տպագիր մամուլի հետ, ապա այն երբեք չհնացող, միշտ թարմացվող լրատվության աղբյուր է, որը հրապարակվում է անընդհատ ռեժիմով, և որի բոլոր՝ անգամ տարիների վաղեմություն ունեցող էջերը գրեթէ միշտ հասանելի են այնպես, ինչպես դրա ամենավերջին հրապարակումները:

Այդ իսկ պատճառով կարծում ենք, որ էլէկտրոնային կայքից վիրավորական արտահայտության կամ գրապարտչական բնույթի տեղեկատվության հեռացումը՝ որպէս պաշտպանության միջոցի նախատեսում, ոչ միայն արդարացված է, այլև անհրաժեշտ է՝ էլէկտրոնային կայքի միջոցով և տպագիր ձևով կատարված վիրավորանքը և գրապարտությունը հավասար ձևերով պաշտպանելու համար՝ հաշվի առնելով, որ կայքից գրապարտչական տեղեկությունների կամ վիրավորական արտահայտությունների հեռացումը միտված է հետագայում դրանց տարածման կանխմանը:

Անհրաժեշտ է նշել նաև այն հանգամանքի մասին, որ հաճախ համացանցում անձինք վիրավորական և գրապարտչական բնույթի տեղեկությունները հրապարակում են՝ թաքցնելով իրենց իրական անհատականությունը մտացածին անձի ինքնության ներքո: Նշված արարքի հիմքում ընկած է այն հոգեբանական ասպեկտը, որը բացատրում է, թե ինչու է անհատը դիմում նման հնարքի: Այսպէս, «դերերի տեսության» համաձայն անհատն իրենում միավորում է մի շարք ինքնություններ և իր անձի ամբողջականությունն արտահայտվում է նրանում, թե ինչպէս է նա իրեն նույնացնում այդ ինքնությունների հետ: Ընդ որում, ինչպէս նշում է Հոֆմանը, անձը ոչ թե պարզա-

պես իրականացնում է այդ «դերերը», այլև կարողանում է այդ ընթացքում ինքնադիտարկել և ինքնավերլուծել դրանք:¹

Այսինքն, եթե անձը ստեղծում է իր համար կեղծ ինքնություն, նա ցանկանում է իր ինքնության «այլ կողմի», ուրիշների տեսադատից դուրս կողմի համար արտահայտման հնարավորություն տալ ինքն իրեն:

Համացանցում անանունությունը՝ որպես առանձին սկզբունք, ամրագրված է «Համացանցում հաղորդակցության ազատության մասին» Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի 2003 թվականի մայիսի 28-ի հռչակագրում: Վերջինիս համաձայն տեղեկատվության և գաղափարների ազատ արտահայտումը կատարելագործելու նպատակով անդամ-պետությունները պետք է հարգեն համացանցի օգտատերերի կամքը՝ չբացահայտելու իրենց ինքնությունը:

Բայց միևնույն ժամանակ անանունությունը թույլ է տալիս մարդկանց խուսափելու իրենց խոսքերի համար հաշվետու լինելուց:² Եվ երբ անձը համացանցի միջոցով իր համար ստեղծում է կեղծ ինքնություն, դա նրան հնարավորություն է տալիս ակտիվորեն խախտել այլ անձանց իրավունքները, արտահայտել նրանց հասցեին այնպիսի մտքեր, որոնք իրական կյանքում բացեիաբաց կխուսափեր արտահայտելուց:

Ըստ էության այդպիսի կեղծ ինքնությունը սիմուլյացիայի ձև է կամ սիմուլյակր: Սիմուլյակրը բացակայող իրականության պատկերն է՝ զրկված բնօրինակից, հիպերռեալիստիկ օբյեկտ, որի ետևում չկա որևէ իրականություն:³ Ինչպես նշում է հայտնի փիլիսոփա Ժան Բոդրիյարը, սիմուլյակրն իրականության փոխարինումն է իրականության նշաններով:⁴

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ կարծում ենք, որ ՀՀ օրենսդրությամբ պատշաճ ձևով կարգավորված չեն ինչպես այն հարաբերությունները, որոնք կապված են էլեկտրոնային կայքի տիրույթում ակն-

¹ St 'u Светлана Арутюнян, <Идентичность: от теории к практике>, Ереван, 2010թ., էջ 11:

² St 'u Daniel J. Solove, <The Future of Reputation: gossip, rumor and privacy on the Internet>, Yale University Press, 2007թ., էջ 139:

³ St 'u http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_culture/1112/Симулякр:

⁴ St 'u Жан Бодрийяр, <Симулякры и симуляция>, Editions galilee, Paris, 1981թ., էջ 18:

հայտ վիրավորանք հրապարակելու դեպքերի հետ, այնպես էլ կեղծ ինքնությամբ հանդես եկող անձանց պատասխանատվության հարցերը:

Ուստի գտնում ենք, որ նպատակահարմար կլիներ օրենսդրորեն ամրագրել հետևյալ գաղափարները՝

1. Եթե այլ անձանց կողմից էլեկտրոնային կայքի տիրույթում կատարվել է ակնհայտ վիրավորանք, ապա էլեկտրոնային կայքի համար պատասխանատու անձը պարտավոր է 24 ժամվա ընթացքում դրանք հեռացնել էլեկտրոնային կայքի տիրույթից՝ անկախ այն հանգամանքից, դիմել է տուժողը կայքի իրավատիրոջը նման պահանջով, թե ոչ:

2. Եթե էլեկտրոնային կայքի տիրույթում այլ անձանց կողմից՝ առանց իրենց ինքնությունը թաքցնելու, կատարվել է վիրավորանք կամ զրպարտություն, էլեկտրոնային կայքի իրավատերը պարտավոր է հեռացնել այն դատարանի համապատասխան վճռի հիման վրա:

3. Եթե էլեկտրոնային կայքի տիրույթում այլ անձանց կողմից՝ իրենց ինքնությունը թաքցնելով, կատարվել է վիրավորանք կամ զրպարտություն, ապա ինչպես բխում է ՀՀ օրենսդրության առկա կարգավորումներից, էլեկտրոնային կայքի իրավատերը պարտավոր է հեռացնել այն դատարանի համապատասխան վճռի հիման վրա: Այստեղ լիովին կիրառելի է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 19-րդ հոդվածը, որի համաձայն, եթե արատավորող տեղեկություններ տալիս անձին պարզելն անհնար է, այդ տեղեկությունները պետք է համարվեն իրականությանը չհամապատասխանող: Խնդիրն այն է, որ նման դատական գործընթացը կարող է երկարատև լինել, ինչի արդյունքում անձի իրավունքների խախտումը կարող է դառնալ տևական, ուստի ավելի նպատակահարմար ենք գտնում սահմանել կարգավորում, որի համաձայն վերոնշյալ դեպքում տուժողը հնարավորություն կունենա անմիջապես դիմելու էլեկտրոնային կայքի իրավատիրոջը վիրավորական արտահայտությունները կամ զրպարտչական տեղեկատվությունը հեռացնելու պահանջով:

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТНОШЕНИЙ ВОЗНИКАЮЩИХ В СВЯЗИ С УМАЛЕНИЕМ ЧЕСТИ, ДОСТОИНСТВА И ДЕЛОВОЙ РЕПУТАЦИИ ЛИЦА ПОСРЕДСТВОМ ГЛОБАЛЬНОЙ СЕТИ

Данная работа посвящена правовому регулированию отношений возникающих в связи с умалением чести, достоинства и деловой репутации лица посредством глобальной сети.

Были подняты такие вопросы, как

- 1) Может ли умаление чести, достоинства и деловой репутации привести к ответственности в случае его любого совершения посредством интернета?
- 2) Каким особенным способом может проявиться умаление репутации лица посредством интернета?
- 3) Достаточны ли средства защиты предусмотренные законодательством Республики Армении для того, чтобы эффективно защищать свои права при умалении чести, достоинства и деловой репутации посредством глобальной сети?

В результате многостороннего изучения этой сферы сделана попытка найти решения для регулирования спорных вопросов, и в соответствии с этим представлены предложения направленные на усовершенствование законодательства Республики Армении в данной сфере.

LEGAL REGULATION OF RELATIONS OCCURING IN CONNECTION WITH DEROGATION OF A PERSON'S HONOR, DIGNITY AND BUSINESS REPUTATION THROUGH THE WEB

This work is devoted to the legal regulation of relations occurring in connection with derogation of a person's honor, dignity and business reputation through the web.

There have been raised such issues as

- 1) May the derogation of honor, dignity and business reputation entail liability in case of its any commitment through the internet?
- 2) In what specific manner can appear derogation of person's reputation via internet?
- 3) Are the means of protection stipulated by the legislation of the Republic of Armenia sufficient for person's rights effective protection in the case of derogation of honor, dignity and business reputation via web?

As a result of comprehensive examination of this sphere an attempt to find solutions for regulation of disputable issues is made and pursuant to it suggestions seeking to the improvement of the legislation of the Republic of Armenia in the present sphere are produced.

Բալալի բառեր՝ համացանց, էլեկտրոնային կայք, մեկնաբանություններ, պատիվ, արժանապատվություն, գործարար համբավ, նամեացում, վիրավորանք, գրպարտություն, ինքնության յուրացում:

Ключевые слова глобальная сеть, вебсайт, комментарии, честь, достоинство, деловая репутация, умаление, оскорбление, клевета, присвоение идентичности

Key words: web, website, comments, honor, dignity, business reputation, derogation, insult, slander, impersonation.

**«ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ, ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱՄ
ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀՅԵՎԱՆՔՈՎ ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԻ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ
ԵՎ ԱՐՏԱՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ
ԻՐԱՎԱՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ»**

Վերջին ժամանակահատվածում գնալով ավելի մեծ նշանակություն է ձեռք բերում ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների (այսուհետ՝ Ապրանքներ) շրջանառությունը, ինչն իր անմիջական ազդեցությունն է թողնում երկրի տնտեսական զարգացման վրա, իսկ շուկայում նկատվում է վաճառվող ապրանքների, մատուցվող ծառայությունների և կատարվող աշխատանքների ծավալային աճ, որն իր ազդեցությունն է թողնում երկրում շուկայական հարաբերությունների արմատավորման վրա:

Շուկայական հարաբերությունների արմատավորմանը զուգընթաց կարևորվում է սպառողների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը, մասնավորապես՝ ապրանքների և ծառայությունների ազատ ընտրության, դրանց պատշաճ որակի և անվտանգության ապահովման, լիարժեք և հավաստի տեղեկատվության տրամադրման, ճշմարտացի գովազդի օգտագործման, վնասի փոխհատուցման և այլ իրավունքների իրականացման երաշխիքների ստեղծումը, հակամենաշնորհային քաղաքականության իրականացումը²:

Մի կողմից ապրանքների շրջանառության աճը, մյուս կողմից սպառողների իրավունքների պաշտպանությունը պահանջում են թե՛ օրենսդրական, թե՛ գործնական մակարդակով ապահովել շա-

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Գ. Բեքմեզյան:

² Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Գ. Հարությունյանի և Ա. Վաղարշյանի խմբ., Եր., «Իրավունք» հրատ., 2010, էջ 380:

հերի հավասարակշռություն տնտեսվարող սուբյեկտների և սպառողների միջև, ինչն իր հերթին պայմանավորում է սույն ոլորտում առաջացող հարաբերությունների ուսումնասիրման, առկա օրենսդրական կարգավորման բացերի և թերությունների բացահայտման անհրաժեշտությունը:

Սպառողների իրավունքների պաշտպանությանը մեծ ուշադրություն է դարձվում նաև միջազգային իրավական ասպարեզում: Մասնավորապես, Միավորված ազգերի կազմակերպության կողմից ընդունված «Սպառողների շահերի պաշտպանության ղեկավար սկզբունքներ»-ի (ընդլայնված 1999 թվականին) 11-րդ կետում շեշտադրվում է այն հանգամանքը, որ կառավարություններն ապրանքների անվտանգության ապահովման համար պետք է ձեռնարկեն համապատասխան միջոցներ կամ խթանեն այնպիսի միջոցների ձեռնարկումը՝ ինչպիսիք են օրենսդրական ակտերը, տեխնիկական անվտանգության կանոնները, ազգային կամ միջազգային նորմերը և այլն¹:

ՀՀ-ում սպառողների իրավունքների պաշտպանության կարևորության մասին է վկայում այն, որ 2005 թվականի նոյեմբերի 27-ի հանրաքվեի արդյունքում, ի թիվս այլ փոփոխությունների, ՀՀ Սահմանադրության 31.1 հոդվածով անդրադարձ կատարվեց ապրանքների որակի նկատմամբ վերահսկողության իրականացման անհրաժեշտությանը և սահմանադրական մակարդակով ամրագրվեց պետության պարտականությունը սպառողների շահերի պաշտպանության ոլորտում:

Մասնավորապես, ՀՀ Սահմանադրության 31.1 հոդվածի համաձայն.

«Պետությունը պաշտպանում է սպառողների շահերը, իրականացնում օրենքով նախատեսված միջոցառումներ՝ ապրանքների, ծառայությունների և աշխատանքների որակի վերահսկողության ուղղությամբ»:

Հարկ է նշել, որ անհատ սպառողները և նրանց կազմակերպությունները 31.1 հոդվածի գործողության շրջանակից դուրս կարող են օգտագործել Սահմանադրությամբ և օրենքներով երաշխա-

¹ Տե՛ս <http://www.consumersinternational.org/who-we-are/un-guidelines-on-consumer-protection/>

վորված իրավունքների և ազատությունների պատշաճության և ինքնապաշտպանության ողջ զինանոցը:

Այս համատեքստում, մեկնաբանվող հոդվածն իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության, երաշխավորման ընդհանուր համակարգը լրացնող սահմանադրական նորմ է, լրացուցիչ երաշխիք՝ նշված կատեգորիայի անձանց իրավունքների պաշտպանության համար, որից բխում են հետևյալ իրավադրույթները. ա) պետությունը պարտավոր է պաշտպանել սպառողների շահերը, բ) պետությունը պարտավոր է իրականացնել օրենքով նախատեսված միջոցառումներ՝ ապրանքների, ծառայությունների և աշխատանքների որակի հսկողության նկատմամբ¹:

Սպառողների իրավունքների և օրինական շահերի լիարժեք պաշտպանությունն ապահովելու անհրաժեշտության մասին է վկայում այն, որ դեռևս 2001 թվականին ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից ընդունվեց «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը² (այսուհետ՝ Օրենք), որով կարգավորման են ենթարկվում սպառողների և արտադրողների միջև ապրանքների վաճառքի ժամանակ ծագող և համանման հարաբերությունները:

Ընդհանուր առմամբ այս ոլորտում կարելի է առանձնացնել հետևյալ հիմնական խնդիրները, որոնք ունեն հրատապ լուծման կարիք՝

1) ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների անվտանգության և որակի ապահովում,

2) սպառողների իրավունքների համապարփակ պաշտպանություն,

3) պատճառված վնասի դեպքում պատասխանատվության հարցի լուծում:

Առկա խնդիրների լուծումը և շահագրգիռ անձանց իրավունքների պաշտպանությունը առաջին հերթին ենթադրում են այս ոլորտում առաջացող հարաբերությունների իրավական համալիր կարգավորում:

¹ Տե՛ս նշված աշխատությունը, էջ 381-382:

² Ընդունվել է 26.06.2001 թ.: Ուժի մեջ է մտել 01.01.2002 թ.: ՀՀՊՏ 2001.08.02/25(157):

Հարկ է նշել, որ հայրենական իրավագիտության մեջ ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման հարցերին որոշակի անդրադարձ է կատարվել միայն ի.գ.թ., դոցենտ Գ. Բեքմեդյանի «Արտապայմանագրային պարտավորություններ» մենագրության, ինչպես նաև «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք» դասագրքում (Երրորդ մաս):

Ապրանքների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման հարցերը կարգավորող կարևորագույն օրենսդրական ակտը ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքն է (այսուհետ՝ Օրենսգիրք): Ապրանքների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման հիմքերին անդրադարձ է կատարվում Օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածում:

Մասնավորապես Օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն.

«Քաղաքացու կյանքին, առողջությանը կամ գույքին կամ իրավաբանական անձի գույքին՝ ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների կառուցվածքային, բաղադրամասային կամ այլ թերությունների, ինչպես նաև ապրանքի, աշխատանքի, ծառայության մասին ոչ ճիշտ կամ ոչ բավականաչափ ճշգրիտ տեղեկատվություն տրամադրելու հետևանքով պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման ապրանք վաճառողի կամ արտադրողի, աշխատանք կատարողի կամ ծառայություններ մատուցողի կողմից՝ անկախ նրանց մեղքից և նրանց հետ տուժողի պայմանագրային հարաբերությունների մեջ գտնվելու պարագայից»:

Վերը նշված հոդվածի վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս առանձնացնել ապրանքների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման հետևյալ հիմնական տարրերը՝

1. Վնասի առկայություն, ինչն արտահայտվում է ֆիզիկական անձի կյանքին, առողջությանը, գույքին կամ իրավաբանական անձի գույքին վնաս պատճառելու մեջ,

2. Հակաիրավական գործողություն, որն արտահայտվում է ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների կառուցվածքային, բաղադրամասային կամ այլ թերություններ թույլ տալով, կամ դրանց մասին ոչ ճիշտ կամ ոչ բավականաչափ ճշգրիտ տեղեկատվություն տրամադրելով,

3. Պատճառական կապ՝ վերը նշված հակաիրավական գործողության և առաջացած վնասի միջև:

Գրականության մեջ արտահայտված տեսակետի համաձայն այս դեպքում առկա է պատճառված վնասի համար պատասխանատվություն սահմանող հատուկ իրավական ռեժիմ, որն արտահայտվում է նրանում, որ առաջին հերթին պատասխանատու անձանց շրջանակը հատուկ նախատեսված է օրենքով, երկրորդ՝ պատասխանատվությունը վրա է հասնում անկախ մեղքից, երրորդ՝ պատասխանատվության վրա հասնելը սահմանափակված է օրենքով նախատեսված ժամկետներով¹:

Ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման պարտականության առաջացման հատուկ պայմանների շարքին են դասվում՝ առաջին՝ պատասխանատվություն կրող հատուկ սուբյեկտը, երկրորդ՝ ապրանքի ներկայացման և օգտագործման հատուկ պայմանները, երրորդ՝ վնաս պատճառելու պահը²:

Վ.Պ Մոզոլինի արտահայտած տեսակետի համաձայն վնասի հատուցման հիմնական պայմաններն են հանդիսանում՝ վնասի, վաճառողի հակաիրավական գործողությունների առկայությունը, որոնք առաջացնում են ապրանքի, աշխատանքի կամ ծառայության բաղադրամասային, կառուցվածքային կամ այլ թերություններ՝ այդ թվում դրանց մասին ոչ հավաստի կամ ոչ բավականաչափ տեղեկատվության տրամադրման հետ կապված գործողությունները, պատճառական կապը հակաիրավական գործողության և առաջացած վնասի միջև³:

Առաջացած վնասի և վերը նշված հանգամանքերի միջև պատճառական կապի բացակայության դեպքում վնասը հատուցվում է ընդհանուր հիմքերով⁴:

¹ St'u <http://www.bibliotekar.ru/codex-predprinimateley-2/index.htm> **М. И. Брагинский, В. В. Витрянский и др.**, Комментарий к части второй Гражданского Кодекса Российской Федерации для предпринимателей, М.: Фонд "Правовая культура", 1996.

² St'u **Товмасын А. Р.**, Обязательства по возмещению вреда, причиненного недостатками товара (работы, услуги), Автореф. дис. ... к.ю.н., Москва, 1999, էջ 152:

³ St'u <http://pravo.news/kniga-grajdanskoe-pravo-rossii/otvetstvennost-prichinenie-vreda-vsledstvie-9862.html> **В. П. Мозолин**, Гражданское право, Часть 2., 2007.

⁴ St'u http://lawtoday.ru/razdel/biblio/graj-prav/gp-tom-2/DOC_527.php

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածի վերլուծությունը վկայում է այն մասին, որ վերը նշված հոդվածով պատասխանատվություն է սահմանվում անկախ վնաս պատճառողի մոտ մեղքի առկայության հանգամանքից:

Ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցումը հանդիսանում է քաղաքացիական իրավունքի՝ առանց մեղքի պատասխանատվության ինստիտուտի առանցքային ճյուղերից մեկը¹:

Ուշադրության է արժանի նաև Օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածի 1-ին մասի այն դրույթը, որտեղ հատուկ շեշտադրում է, որ ապրանք վաճառող կամ արտադրող, աշխատանք կատարող կամ ծառայություն մատուցող անձի և տուժողի պայմանագրային հարաբերությունների մեջ գտնվելու հանգամանքը որևէ ազդեցություն չի կարող ունենալ վնասի հատուցման հանգամանքի վրա:

Այս ամենը վկայում է այն մասին, որ ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցումը հանդիսանում է արտապայմանագրային պարտավորության առանձնահատուկ տեսակ:

Վերը նշվածի հետ կապված դիտարկենք նաև այն հարցը, թե ինչ պայմանների առկայության դեպքում և ինչ նորմերով ղեկավարվելով տուժողը կարող է պահանջել ապրանքների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցում՝ հաշվի առնելով վնաս պատճառողի հետ պայմանագրային կամ արտապայմանագրային հարաբերությունների մեջ գտնվելու հանգամանքը:

Վերը նշված հարցի պարզաբանման համար նախ անհրաժեշտ է անդրադառնալ՝ 1) պայմանագրային և արտապայմանագրային պարտավորությունների հիմնական տարբերություններին, 2) պայմանագրային և արտապայմանագրային հայցերի մրցակցության հարցին:

Վնաս պատճառելուց ծագող իրավահարաբերությունների և պայմանագրային իրավահարաբերությունների տարբերությունն ընկած է նախ և առաջ դրանց առաջացման հիմքում: Դեյիկտի և պայմանագրի տարբերակման հիմքերից է նաև այն հանգամանքը, թե օ-

¹ Տե՛ս **Քեքմեզյան Գ. Հ.**, Արտապայմանագրային պարտավորություններ., Եր., Երևանի պետ. համալս. հրատ., 2009, էջ 237:

րենսդրության որ նորմերով է կարգավորվում կոնկրետ իրավահարաբերությունը¹:

Պայմանագրային և արտապայմանագրային պատասխանատվությունները միմյանցից սահմանազատվում են հետևյալ առանձնահատկություններով՝

1) ծագման հիմքերով՝ պայմանագրային պատասխանատվության ծագման հիմք է պայմանագիրը կամ կողմերի կամահայտնությամբ առաջացող այլ գործարքը, իսկ արտապայմանագրային պատասխանատվությունն առաջանում է ուրիշի անձին կամ գույքին վնաս պատճառելու կամ անհիմն հարստացման հետևանքով,

2) պայմանագրային պատասխանատվության ձևը և ծավալը կարող է սահմանվել, ինչպես նաև փոփոխվել թե՛ օրենքով, թե՛ կողմերի համաձայնությամբ, մինչդեռ արտապայմանագրային պատասխանատվության բոլոր կանոնները սահմանվում են միայն օրենքով,

3) պայմանագիր կնքելիս՝ կողմերն իրավասու են սանկցիաներ նախատեսել այնպիսի պարտականությունների չկատարման կամ ոչ պատշաճ կատարման համար, որոնց համար օրենքով սահմանված չեն, իսկ արտապայմանագրային պատասխանատվության սուբյեկտները նման իրավունքից չեն օգտվում,

4) պայմանագրային և արտապայմանագրային պատասխանատվությունների կիրառման համար օգտագործվում են տարբեր կանոններ²:

Դիտարկենք երկու հիմնական տարբերակ՝

1. Տուժողը չի գտնվում վաճառողի կամ արտադրողի հետ պայմանագրային հարաբերությունների մեջ,

2. Տուժողի և վնաս պատճառողի միջև առկա են պայմանագրային հարաբերություններ, և վնասը պատճառվել է ապրանքների հետևանքով:

Առաջին պարագայում ապրանքի հետևանքով պատճառված վնասի հատուցումը կիրականացվի ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հիմքով: 2-րդ պարագայում հարց է առաջանում, թե արդյոք տուժողը կարող է պահանջել

¹ Տե՛ս վերը նշված աշխատությունը, էջ 8-9:

² Տե՛ս **Բարսեղյան Տ. Վ.**, Գույքային պատասխանատվության ինստիտուտի էվոլյուցիան և արդիական հիմնահարցերը., Եր., Երևանի համալս.հրատ., 2006, էջ 81-82:

վնասի հատուցում պայմանագրով նախատեսված հիմքերով և պայմաններով՝ հաշվի առնելով տուժողի և վնաս պատճառողի միջև համապատասխան պայմանագրի առկայությունը, թե վնասի հատուցումը պետք է իրականացվի բացառապես արտապայմանագրային պատասխանատվության կանոններով:

Հարկ է նշել, որ տարբեր պետությունների օրենսդրություններում հայցերի մրցակցության ճանաչման հարցը որոշվում է տարբեր կերպ:

Մ. Ի. Կուլագինի արտահայտած տեսակետի համաձայն շատ զարգացած երկրներում, ինչպիսիք են Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունը, Ճապոնիան, Անգլիան, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, համանման դեպքերում ճանաչվում է տուժողի ընտրության իրավունքը՝ ներկայացնել պայմանագրի խախտման հետ կապված հայց, թե դեղիկտի հետ կապված հայց: Իրավաբանական գրականության մեջ ընտրության այս իրավունքը դիտարկվում է որպես պայմանագրային և արտապայմանագրային պատասխանատվության մրցակցություն:

Ֆրանսիական իրավունքում չի թուլատրվում պայմանագրային և արտապայմանագրային պատասխանատվության մրցակցություն: Եթե վնասը պատճառվել է պայմանագրային պարտավորության խախտման հետևանքով, ապա կարող է առաջանալ միայն պայմանագրային պատասխանատվություն: Անգլոամերիկյան իրավական համակարգում քաղաքացիաիրավական ոլորտի պատասխանատվությունը բաժանվում է պայմանագրայինի և արտապայմանագրայինի¹:

Վ.Ս Բելիխի արտահայտած տեսակետի համաձայն անգլիական դատական պրակտիկայում պատասխանատվության հնարավոր տարբերակվող ծավալը ենթադրում է հայցվորի կողմից պայմանագրային պարտավորությունների խախտման հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման հայց ներկայացնելու հնարավորություն կամ դատարան համանման հայցի ներկայացում՝ կապված անձի առողջությանը վնաս պատճառելու կամ մահվան հետ:

¹ St' u <http://www.twirpx.com/file/384017/> **Кулагин М. И.**, Избранные труды по акционерному и торговому праву, 2-е изд., испр. -М., Статут, 2004.

Օ. Ս. Իռֆեի արտահայտած տեսակետի համաձայն, քանի որ վիճող կողմերը գտնվում են մեկ իրավահարաբերության մեջ, իսկ վեճը առաջացել է դրա որոշակի խախտման հետևանքով, հետևաբար խոսք կարող է լինել միայն մեկ հայցի մասին: Այդ պատճառով պրակտիկայում բազմաբնույթ հայցերը չշփոթելու համար անհրաժեշտ է հստակ սահմանազատել դրանց բովանդակային տարբերությունները, ինչպես նաև ներկայացման պայմանների տարբերությունները¹:

Պայմանագրով չեն կարող նախատեսվել հատուցման պայմաններ, քանի որ դրանք իմպերատիվ կարգով ամրագրված են դելիտային իրավունքի նորմերով: Պայմանագրով կարող է միայն նախատեսվել վնաս պատճառելու դեպքում վնասի հատուցման ավելի բարձ չափ: Օրենսդրությամբ արտադրողին կամ վաճառողին հատուցման պահանջ ներկայացնելու այլընտրանքային հնարավորության նախատեսումը չպետք է դիտարկել որպես հայցերի մրցակցություն, քանի որ տուժողին ընձեռնվում է ոչ թե վնասի հատուցման հիմքերի ընտրության հնարավորություն, այլ վնաս պատճառած սուբյեկտների միջև ընտրություն կատարելու հնարավորություն²:

Պրոֆեսոր Տ. Կ. Բարսեղյանի արտահայտած տեսակետի համաձայն, եթե վնասը պատճառվել է պայմանագրային պարտավորության խախտման հետևանքով, ապա այն փոխհատուցվում է ոչ թե արտապայմանագրային պատասխանատվության նորմերով սահմանված կանոններով, այլ պայմանագրային պատասխանատվության խախտման համար սահմանված կանոններով կամ կողմերի միջև կնքված պայմանագրով: Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ որպես ընդհանուր կանոնից բացառություն, օրենքը պահանջում է արտապայմանագրային պատասխանատվության կանոններով դեկավարվել այն դեպքերում, երբ պայմանագրային պարտավորությունների չկատարմամբ վնաս է պատճառվել քաղաքացու կյանքին կամ առող-

¹ Տե՛ս այս հեղինակների կարծիքը **Сергеевич М. А., Васильевич Х. Р.**, Сравнительно-правовой анализ разграничения договорной и деликтной ответственности за вред, причиненный вследствие недостатков товаров, работ или услуг по действующему законодательству РФ, «Бизнес в законе», Экономико-юридический журнал, 2013, № 6, էջ 47:

² Տե՛ս վերը նշված աշխատությունը, էջ 48-49:

ջությանը՝ օրինակ փոխադրողի պատասխանատվությունը ուղևորի կյանքին կամ առողջության պատճառված վնասի համար¹:

Պայմանագրային հարաբերությունների դեպքում վնաս պատճառելն առաջացնում է ինքնուրույն դելիկտային իրավահարաբերություններ: Արդյունքում պայմանագրի կողմերը մասնակցում են առանձին պահանջները պարունակող երկու հարաբերություններում²:

Հաշվի առնելով տարբեր հեղինակների կողմից արտահայտված իրավական դիրքորոշումները՝ մենք հակված ենք այն տեսակետին, որ ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների հետևանքով անձին վնաս կարող է պատճառվել նաև պայմանագրային պարտավորությունների խախտման հետևանքով, սակայն օրենսդրությամբ նախատեսված է պայմանագրային պարտավորության խախտման դեպքում ապրանքների հետևանքով անձին պատճառած վնասի հատուցումը արտապայմանագրային պատասխանատվության կանոններով պահանջելու իրավական հնարավորություն՝ որպես ընդհանուր կանոնից բացառություն, ինչը ուղղված է նաև և առաջ տուժողների շահերի համապարփակ պաշտպանությանը:

¹ Տե՛ս **Բարսեղյան Տ. Վ.**, Գույքային պատասխանատվության ինստիտուտի էվոլյուցիան և արդիական հիմնահարցերը., Եր., Երևանի համալս. հրատ., 2006, էջ 82-83:

² Տե՛ս նշված աշխատությունը, էջ 85:

Шушаник Гукасян
Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

ОСОБЕННОСТИ КОМПЕНСАЦИЯ УЩЕРБА, ПРИЧИНЕННОГО НЕДОСТАТКАМИ ТОВАРОВ, РАБОТ И УСЛУГ, В КОНТЕКСТЕ ДОГОВОРНЫХ И ДЕЛИКТНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

Компенсация ущерба, причиненного недостатками товаров, является особым видом деликтного обязательства. В работе представлен анализ особенностей, связанных с возмещением ущерба причиненного недостатками товаров, разница между договорными и деликтными обязательствами, влияние договорных отношений между потерпевшим и причинителем вреда на правоотношения, связанные с возмещением ущерба. В работе обоснована необходимость разделения обязательства возмещения ущерба, причиненного товарами, как особого вида деликтового обязательства, необходимость требования компенсации связанной с ущербом, правилами деликтной ответственности, даже если потерпевший и лицо, являющееся *причинителем вреда*, состояли в договорных отношениях.

Shushanik Ghukasyan
PHD Student of the YSU Chair of Civil Law

THE PECULIARITIES OF THE COMPENSATION OF THE DAMAGE CAUSED BY THE SHORTCOMINGS OF PRODUCTS, WORKS AND SERVICES IN THE CONTEXT OF CONTRACTUAL AND DELICT OBLIGATIONS

The compensation of the damage caused by the shortcomings of products is considered as a special type of delict obligation. The work presents the analyze of the peculiarities connected with the compensation of the caused damage, the difference between delict and contractual obligations, the influence of the contractual relationship between the

injured party and the person who causes harm on legal compensation of the damage.

The work justifies the necessity of separating the compensation of the damage caused by the products as a special type of delict obligation, the necessity to demand the compensation of the damage by delict responsibility rules even if the injured party is in contractual relationship with the person who has caused the harm.

Բանալի բառեր՝ ապրանք, աշխատանք, ծառայություն, պատճառված վնաս, դելիկտային պարտավորություն

Ключевые слова: товары, работы, услуги, нанесенный ущерб, деликтное обязательство, дифференциация договорного и деликтного обязательства

Key word: products, works, services, caused damage, delict obligation, the differentiation of contractual and delict obligation

ՈՐԲ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 1124-րդ հոդվածի համաձայն՝ հեղինակը բացառիկ իրավունք ունի օգտագործելու իր ստեղծագործությունը ցանկացած ձևով և եղանակով, ինչպես նաև թույլատրելու կամ արգելելու երրորդ անձանց դրա օգտագործումը: Սովորական իրավիճակում անձը, ով ցանկանում է օգտագործել այլ անձին պատկանող ստեղծագործությունը, պետք է կապ հաստատի իրավատիրոջ հետ և ստանա նրա թույլտվությունը հեղինակային իրավունքի օբյեկտը օգտագործելու համար: Եթե իրավատերը հայտնաբերվում է և մերժում է տալ իր համաձայնությունը, օգտագործողը չի կարող օգտագործել հեղինակային իրավունքի օբյեկտը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ թույլատրվում է իրականացնել ստեղծագործության օգտագործումն առանց հեղինակի համաձայնության և առանց վարձատրության: Մյուս կողմից էլ իրավատերը կարող է տալ իր համաձայնությունը որոշակի պայմաններով, օրինակ՝ հատուցման վճարմամբ կամ առանց դրա: Այն դեպքերում, երբ իրավատերը չի կարող անհատականացվել կամ հայտնաբերվել, օգտագործողը առերեսվում է անորոշության հետ: Նա չի կարող որոշել, թե ինչ պայմաններով իրավատերն իրեն կթույլատրեր օգտագործել ստեղծագործությունը: Երբ օգտագործումը դուրս է գալիս ազատ օգտագործման սահմաններից, միշտ էլ կա հավանականություն, որ իրավատերը կհայտնվի և օգտագործողը պատասխանատվություն կենթարկվի հեղինակային իրավունքի խախտման համար: Ստեղծված իրավիճակը կարող է հանգեցնել նրան, որ ստեղծագործությունները ընդհանրապես չօգտագործվեն, ինչը չի բխում հանրային շահից, մանավանդ երբ իրավատերը արդեն գոյություն չունի կամ հետաքրքրված չէ իր աշխատանքի հետագա ճակատագրով²: Այս իրավիճակներում էլ ի հայտ է գալիս որբ ստեղծագործություն-

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Տարիել Բարսեղյան:

² St 'u Report on orphan works. A Report of the Register of Copyrights, 2006, էջ 13:

ների օգտագործման իրավական կարգավորման անհրաժեշտությունը:

Որք ստեղծագործություններ եզրույթը ծագել է ԱՄՆ-ում և օգտագործվում է այն դեպքերում, երբ ստեղծագործության «ծնողը»¹ անհայտ է կամ անհասանելի: Թեև արդեն իսկ 1950-ական թվականներից որոշ երկրներում (Հնդկաստան, Ճապոնիա, Կանադա և այլն) գոյություն ունեին իրավական կարգավորումներ որք ստեղծագործությունների վերաբերյալ, սակայն այս հարցը ակտիվորեն սկսվեց քննարկվել 1990-ական թվականներին և առավել հրատապ դարձավ 2004 թվականին, երբ սկսվեց Google գրքեր նախագիծը, որի արդյունքում էլ ի հայտ եկան հեղինակային իրավունքով պաշտպանող ստեղծագործությունների թվայնացման արդյունքում առաջացող մի շարք խնդիրներ: Խնդիրը ուսումնասիրությունը այնքան կարևոր էր, որ 2006 թվականին հրապարակվեց ԱՄՆ-ի Հեղինակային իրավունքի գրասենյակի զեկույցը (այսուհետ՝ ԱՄՆ Ջեկույց) որք ստեղծագործությունների վերաբերյալ, հետագայում նմանատիպ զեկույցներ հրապարակվեցին նաև ԵՄ-ում: Հարկ է նշել, որ որք ստեղծագործությունների օգտագործման հետ կապված խնդիրները պայմանավորված են մի շարք գործոններով: Առաջին գործոնը այն է, որ մի շարք երկրներում Բեռնի կոնվեցիայի անդամակցությամբ վերացվեցին հեղինակային իրավունքի պաշտպանության համար սահմանվող ձևականությունները: Եթե նախկինում հեղինակային իրավունքով պահպանվում էին միայն գրանցված ստեղծագործությունները, ապա ձևականությունների վերացմամբ ստեղծագործությունները սկսեցին պաշտպանվել ստեղծման փաստի միջոցով: Երկրորդ գործոնը հեղինակի գույքային իրավունքների գործողության ժամկետների երկարաձգումն է: Այսպես՝ Մեծ Բրիտանիայում, օրինակ, գույքային իրավունքների գործողության ժամկետները նախորդ դարում 14 տարուց դարձել են հեղինակի մահվանից հետո 70 տարի²: Մեր երկրում նույնպես գույքային իրավունքների ժամկետը երկարաձգվել է: ՀՄՀ 1964 թվականին ընդունված քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանվում էր, որ հեղինակային իրավունքը գործում է հեղինակի

¹ St 'u Report on orphan works. A Report of the Register of Copyrights, 2006, էջ 34:

² St 'u Orphan Works: Causes of the Problem, University of North Carolina (UNC) at Chapel Hill - School of Law; University of California, Berkeley - School of Law, 2012, էջ 6:

ամբողջ կյանքի ընթացքում և նրա մահից հետո 25 տարի, այնուհետ 1996 թվականին ընդունված «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքով այդ ժամկետը դարձավ 50 տարի: Ներկայումս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1131-ին հոդվածով սահմանվում է, որ հեղինակի գույքային իրավունքները գործում են հեղինակի կյանքի ընթացքում և շարունակում են գործել նրա մահից հետո՝ 70 տարի: Որք ստեղծագործությունների խնդիրը հրատապ է դարձել նաև այն փաստի պատճառով, որ նոր տեխնոլոգիաները թույլ են տալիս իրականացնել հեղինակային իրավունքով պահպանվող ավելի շատ ստեղծագործությունների ստեղծում, ամրագրում և պահպանում: Նոր ստեղծվող ստեղծագործությունների քանակը հսկայածավալ է: Գոյություն ունի հայտնի հետազոտություն, որով փորձ է կատարվել գնահատել յուրաքանչյուր տարի ստեղծվող տեղեկատվության ծավալը՝ հաշվի առնելով թվային դարաշրջանում տեղեկատվական հոսքը: Կատարված հետազոտությունների համաձայն միայն 2002 թվականին 5 էսքաբայթ նոր տեղեկատվություն է ստեղծվել, որը հավասարագոր է ԱՄՆ Կոնգրեսի գրադարանի մեծության 37 հազար նոր գրադարանների ստեղծմանը, ընդ որում նոր ստեղծված ստեղծագործությունների մեծ մասը որք են¹: Վերոգրյալ և մի շարք գործոնների պատճառով բավական մեծացել է որք ստեղծագործությունների քանակը², և առավել հրատապ է դարձել որք ստեղծագործությունների օգտագործման համար իրավական մեխանիզմների որոնումը: Ուստի սույն աշխատանքում փորձ կկատարվի ներկայացնել խնդրի լուծման համար հնարավոր ուղիները և դրանց ներդրումը մեր երկրում³:

¹ St 'u Orphan Works: Causes of the Problem, University of North Carolina (UNC) at Chapel Hill - School of Law ; University of California, Berkeley - School of Law, 2012, էջ 8:

² Անընդհատ փորձ է կատարվում գնահատել որք ստեղծագործությունների քանակը, այսպես Բրիտականական գրադարանի գնահատականներով բոլոր տպագրված աշխատանքների 40% որք են:

³ Մեր երկրում որք ստեղծագործությունների վերաբերյալ խնդիրը դեռևս հրատապ չէ: Եթե ամբողջ աշխարհում որք ստեղծագործությունների օգտագործման պայմանների սահմանման առաջին ջատագովները գրադարանները և թանգարաններ են, որոնք չեն կարողանում թվայնացնել պատմական նշանակություն ունեցող ստեղծագործություններ, քանի որ դրանք որք են,

Մինչև խնդրի լուծման առաջարկվող ուղիներին անդրադառնալը, անհրաժեշտ է անդրադառնալ որք ստեղծագործությունների սահմանման որոշ հիմնախնդիրների: Ինչպես արդեն նշվել է, որք են այն ստեղծագործությունները, որոնց հեղինակն անհայտ է կամ հնարավոր չէ կապ հաստատել նրա հետ: Նշված ձևակերպումը ամրագրված է նաև մի շարք երկրների օրենսդրությամբ (Ճապոնիա, Հունգարիա, Գանադա և այլն): Պետք է, սակայն, նշել, որ որք ստեղծագործությունների հիմնախնդիրը քննարկելիս շատ հաճախ նկարագրվում է այն իրավիճակը, երբ իրավատերը անհատականացվում է, պարզվում է նրա գտնվելու վայրը և օգտագործողը թույլտվություն ստանալու համար փորձում է կապ հաստատել իրավատիրոջ հետ, սակայն պատասխան չի ստանում նրանից կամ ստանում է իրավատիրոջ մերժումը, կամ առաջարկվում է թույլտվության համար շատ բարձր վճար: Որոշ դեպքերում նշվում է, որ ստեղծված իրավիճակում նույնպես խոսքը գնում է որք ստեղծագործությունների մասին¹: Սակայն կարծում ենք, որ նշված մոտեցումը արդարացված չէ, քանի որ նման պարագայում կիսախտվեր հեղինակային իրավունքի հիմնարար սկզբունքը, այն է՝ իրավատիրոջ բացառիկ իրավունքը թույլատրելու օգտագործել իր ստեղծագործությունը: Ուստի՝ այն պահից, երբ իրավատերը հայտանաբերվել է, որք ստեղծագործությունների մասին խոսք լինել չի կարող:

Որոշակի դեպքերում ստեղծագործությունը որք համարելու հանգամանքը առաջարկում են կապել ստեղծագործության ²տարիքի հետ: Բնարկե, ակնհայտ է, որ «առավել մեծ տարիքի» ստեղծագործությունը առավել հավանական է, որ կլինի որք, սակայն ստեղծա-

ապա Հայաստանում այս խնդիրը, կարծես թե, դեռևս չի քննարկվում: Այսպես՝ ՀՀ Ազգային գրադարան ուղղված հարցմանը, թե քանի անանուն ստեղծագործություն է պահվում գրադարանում, գրադարանը պատասխանել է, որ Ազգային գրադարանը նման հաշվառում չի իրականացնում, այսինքն՝ կարելի է գրակացնել, որ մեր մոտ նշված խնդիրը դեռևս չի բարձրացվել: Սակայն հավանական է, որ նշված խնդիրը հրատապ դառնա որոշ ժամանակ անց, ինչի պատճառով էլ աշխատանքում բարձրացվել են որք ստեղծագործությունների իրավական կարգավորման որոշ հիմնախնդիրներ:

¹ St 'u Report on orphan works. A Report of the Register of Copyrights, 2006, էջ 60:

² St 'u Report on orphan works. A Report of the Register of Copyrights, 2006, էջ 113:

գործության որք լինելը տարիքի հետ կապելը, մեր կարծիքով, այդ-քան էլ նպատակահարմար չէ: Կարևոր հատկանիշը այն է, որ իրավատերը չպետք է լինի հայտնի կամ հասնելի, իսկ ստեղծագործության տարիքը այս դեպքում էական չէ: Ժամկետները կարևոր են միայն այն դեպքերում, երբ լրացել են գույքային իրավունքների գործողության ժամկետը: Այն պահից սկսած, երբ լրացել են օրենքով սահմանված ժամկետները և ստեղծագործությունը վեր է ածվել հանրային սեփականության որք ստեղծագործությունների մասին խոսք լինել չի կարող: Նշվում է նաև, որ որք կարող են համարվել միայն հրապարակված աշխատանքները¹: Կարծում ենք՝ նման մոտեցումը նույնպես ընդունելի չի կարող համարվել, քանի որ իրավական պահպանություն պետք է տրամադրել ինչպես հրապարակված, այնպես էլ չհրապարակված աշխատանքներին: Բավական հետաքրքրական է նաև այն հանգամանքը, որ անընդհատ փորձեր են կատարվում որք ստեղծագործությունների շարքից հանել ստեղծագործությունների այս կամ այն տեսակները: Այսպես՝ ԱՄՆ-ում, երբ որք ստեղծագործությունների վերաբերյալ գեկույցն էր պատրաստվում, ներկայացվում էին մեկնաբանություններ, որ որք ստեղծագործություններ չեն կարող համարվել երաժշտական ստեղծագործությունները, քանի որ յուրաքանչյուր ստեղծագործության հեղինակ կարող է հայտնաբերվել կատարողների իրավունքները պաշտպանող կազմակերպությունների միջոցով: Սակայն, կարծում ենք, առավել հիմնավոր է այն դիրքորոշումը, որ որք ստեղծագործություն կարող է ճանաչվել ցանկացած ստեղծագործություն:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ պետք է նշել, որ որք ստեղծագործություն եզրույթն օգտագործվում է այն իրավիճակը նկարագրելու համար, երբ հեղինակային իրավունքով պահպանվող ստեղծագործության իրավատերը չի կարող անհատականացվել կամ հայնատանբերվել այն անձի կողմից, ով ցանկանում է օգտագործել ստեղծագործությունը այնպիսի եղանակով, երբ անհրաժեշտ է իրավատիրոջ համաձայնությունը:

Մյուս կարևոր հանգամանքը, որ պետք է քննարկել դա այն է, որ որք ստեղծագործությունը օգտագործողը կարող է օգտագործել կամ

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

օգտագործելու թույլտվություն¹ ստանալ ստեղծագործությունը միայն այն դեպքերում, երբ ողջամիտ ջանքեր² է գործադրել իրավատիրոջը անհատականացնելու կամ հայտնաբերելու համար: Որք ստեղծագործությունների վերաբերյալ ԱՄՆ զեկույցում նշվում է, որ յուրաքանչյուր դեպքում որոնման համար գործադրված ողջամիտ ջանքերը գնահատելիս պետք է հաշվի առնվեն հետևյալ հանգամանքները.

- ✓ Ստեղծագործությունը անհատականացնող տեղեկատվության քանակը՝ հաշվի առնելով այնպիսի տեղեկություններ, ինչպիսիք են հեղինակի անունը, ստեղծագործության վերնագիրը, հեղինակային իրավունքով պաշտպանված լինելու նշանի առկայությունը,

- ✓ Հանրությանը աշխատանքի հասանելիությունը,

- ✓ Աշխատանքի տարիքը,

- ✓ Այն հանգամանքը, թե արդյո՞ք աշխատանքի վերաբերյալ տեղեկատվությունը կարելի է գտնել հանրությանը հասանելի միջոցներով, թե ոչ,

- ✓ Արդյո՞ք իրավատերը դեռ ողջ է կամ կազմակերպությունը, ում պատկանում են հեղինակային իրավունքները գոյություն ունեն, թե ոչ, արդյո՞ք իրավատերերի փոփոխության վերաբերյալ տեղեկատվություն առկա և որքանով է այն հասանելի

- ✓ Օգտագործման ծավալը. այն իրականացվում է առևտրային, թե ոչ առևտրային նպատակներով:

Հարկ է նշել, որ ողջամիտ որոնման պահանջը ամրագրված է մի շարք երկրների օրենսդրությամբ: Հունգարիայում որոնման արդյունքները պետք է հաստատվեն գրավոր ապացույցներով: Օրենքը թվում է այն աղբյուրները, որտեղ պետք է իրականացվի որոնում: Դրանք են՝ մտավոր սեփականության գործակալության հեղինակային իրավունքների գրանցման կամավոր գրանցամատյանը, գույքային իրավունքների կառավարման կոլեկտիվ կազմակերպություններ-

¹ Որք ստեղծագործությունը օգտագործելու կամ օգտագործելու թույլտվություն ստանալու ընթացակարգերը կքննարկվեն աշխատանքի հաջորդ հատվածում:

² Հարկ է նշել, որ և՛ պրակտիկայում, և՛ գրականության մեջ օգտագործվում են ողջամիտ ջանքեր, պատշաճ ջանասիրություն և այլ եզրույթներ: Մեր կողմից աշխատանքի հետագա շարադրանքում հիմնականում կօգտագործվեն *ողջամիտ ջանք*, *պատշաճ որոնում* եզրույթները:

րի տվյալների բազաները, հանրությանը հասանելի հավաքածուները և արխիվները, պրոդյուսերներին և հրատարակիչներին ներկայացնող կազմակերպությունների տեղեկատվական աղբյուրները և այլ տեղեկատվական բազաներ: Անհրաժեշտ է նաև որոնել համահեղինակների և նախկին իրավատերերի վերաբերյալ տեղեկատվությունը: Ողջամիտ որոնման կարևոր նախապայման է, որ հայատարարություն տեղադրվի տեղական թերթում իրավատերերին հայտնաբերելու համար: ¹

Ճապոնիայում միջինը պատշաճ որոնում իրականացնելու համար պահանջվում է 27,4 օր, և պատշաճ որոնման պահանջները պահպանված համարվելու համար օգտագործողը պետք է.

- իրականացնի որոնումներ, այդ թվում՝ համացանցի միջոցով, այնպիսի տվյալների բազաներում, որոնք կարող են պարունակել իրավատիրոջ անունները և հասցեները,

- հարցումներ իրականացնի իրավունքների կառավարման կոլեկտիվ կազմակերպությունների և այն անձանց շրջանակում, ովքեր առնչվում են դիմումում ներկայացած նմանատիպ ստեղծագործությունների հետ,

- թերթում կամ հեղինակային իրավունքների ուսումնասիրման և տեղեկատվական կենտրոնի կայքում տեղադրել հայտատարություն²:

ԱՄՆ գեկույցում առաջարկվում է որոնումը համարել պատշաճ, եթե որոնումը իրականացվել է հեղինակային իրավունքի գրասենյակի գրանցամատյաններում, համացանցային որոնողական համակարգերում, առցանց հեռախոսագրքերում և հասցեագրքերում, տպագրված հեռախոսագրքերում (եթե իրավատիրոջ գտնվելու աշխարհագրական վայրը հայտնի է) առևտրային խմբերի կամ մասնագիտական խմբերի, կատարողների իրավունքների պաշտպանության կազմակերպությունների տվյալների բազաներում³:

¹ St 'u Copy right, and the regulation of Orphan works. A comparative review of seven jurisdiction and a rights clearance simulation.2013, էջ18:

² St 'u Copy right, and the regulation of Orphan works. A comparative review of seven jurisdiction and a rights clearance simulation, 2013, էջ 45:

³ St 'u Report on orphan works. A Report of the Register of Copyrights. 2006, էջ 113:

Բավական հետաքրքրական է Մեծ Բրիտանիայում առաջարկվող կարգավորումը: 2014 թվականին «Հեղինակային իրավունքի մասին» ակտում կատարվել են փոփոխություններ, որոնցով հասանելություն տրամադրվել մոտ 91 միլիոն որբ ստեղծագործությունների և առաջարկվել է որբ ստեղծագործությունների լիցենզավորման համակարգ: Լիցենզավորման համար անհրաժեշտ է, որ օգտագործողն իրականացրած լինի ողջամիտ որոնում: Ընդ որում օրենսդրական մակարդակով ամրագրվում է միայն ողջամիտ որոնման պահանջը, իսկ գնահատումը իրականացվում է յուրաքանչյուր տեսակի ստեղծագործության համար ողջամիտ որոնումը գնահատելու համար հրատարակված առանձին ուղեցույցների (50-60 էջ) հիման վրա: Ներկայումս այդպիսի ուղեցույցներ կան ֆիլմերի, գրական ստեղծագործությունների, արվեստի ստեղծագործությունների համար¹:

Մեր կարծիքով անհնար է սահմանել ողջամիտ որոնման մեկ միասնական բանաձև: Հաշվի առնելով՝ մի շարք հանգամանքներ ողջամիտ որոնումը պետք է ամեն անգամ ինքնուրույն գնահատման ենթարկվի: Օրենսդրական մակարդակով անհրաժեշտ է ամրագրել միայն նվազագույն պարտադիր գործողությունները, որոնք պետք է կատարվեն՝ ամրագրելով որ յուրաքանչյուր կոնկրետի դեպքի համար ողջամիտ որոնումը պետք է գնահատման ենթարկվի: Հաշվի առնելով «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածի բովանդակությունը՝ մեր կարծիքով Հայաստանի Հանրապետությունում որբ ստեղծագործությունների իրավական կարգավորում նախատեսելիս նպատակահարմար է սահմանել, որ ողջամիտ որոնումը պարտադիր պետք է կատարվի գույքային իրավունքները կոլեկտիվ հիմունքներով կառավարող համապատասխան կազմակերպության, նոտարի և օրենքով համապատասխան լիազորություն ունեցող այլ կազմակերպությունների (ստեղծագործության ի պահ հանձնված լինելու դեպքում) տվյալների բազաներում: Անհրաժեշտ է ամրագրել, որ որոնումը պետք է կատարել նաև համացանցային որոնողական համակարգերում: Որոնումը ողջամիտ համարելու համար անհրաժեշտ է նաև հայտաարարություն հրապարկել առնվազն 3000 տպաքանակ ունեցող հանրապետական տպագիր մամուլում, ինչպես նաև հրապարակային ծանու-

¹ St 'u Orphan works Licensing Scheme Overview for Applicants.

ցումների պաշտնական՝ azdarar.am կայքում: Մրանք այն նվազագույն պայմաններն են, որոնք պետք է իրականացվեն:

Կատարյալ աշխարհում ողջամիտ որոնման պահանջն իրականացնելը, արդեն իսկ բավարար կլիներ որք ստեղծագործությունների հետ կապված խնդիրները լուծելու համար, քանի որ եթե օգտագործողը չկարողանար գտնել իրավատիրոջը նման դեպքերում կա՝մ իրավատերը չպետք է գոյություն ունենար, կա՝մ չպետք է հոգ տաներ ստեղծագործության հետագա օգտագործման համար և բնականաբար խախտման, պատասխանատվության մասին խոսք լինել չէր կարող¹: Սակայն իրականությունը այլ է, և շատ հաճախ առաջանում են իրավիճակներ, երբ որոշ ժամանակ անց իրավատերերը հայտնվում են, ուստի անհրաժեշտ են համապատասխան կարգավորումներ:

Որք ստեղծագործությունների օգտագործման հետ կապված խնդիրները լուծելու համար գոյություն ունեն մի շարք մոտեցումները: Հիմնականներն են սահմանափակ պատասխանատվության, ընդլայնված կոլեկտիվ լիցենզավորման և կենտրոնացված լիցենզավորման համակարգերը:

Սահմանափակ պատասխանատվության մոդելը նկարագրված է ԱՄՆ հեղինակային իրավունքների գրասենյակի զեկույցում: Զեկույցի հիման վրա Կոնգրես է ներկայացվել 3 օրինագծեր, որոնք տապալվել են: Նշված համակարգի էությունն այն է, որ օգտագործողներն ուղղակի կատարում են ողջամիտ որոնում և այնուհետ իրագործում օգտագործումն առանց որևէ ձևականության: Բացի դրանից առաջարկվում է սահմանել օգտագործողի՝ էսքրոու հաշիվ բացելու պարտականությունը, որում նա պետք է մուտքագրի որոշակի գումար: Գումարը պետք է վճարվի իրավատիրոջը, եթե վերջինս ի հայտ գա: Այն դեպքերում, երբ օգտագործողը կատարում է պատշաճ որոնում, ապա օգտագործողի կողմից վճարվող փոխատուցումը իրավատիրոջ ի հայտ գալու դեպքում պետք սահմանափակվի երկու եղանակով.

1. Պետք է օգտագործման համար վճարվի ողջամիտ դրամական փոխհատուցում, եթե օգտագործումն առևտրային նպատակ է հետապնդել: Եթե օգտագործումը կատարվել է ոչ առևտրային նպա-

¹ St 'u Report on orphan works. A Report of the Register of Copyrights, 2006, էջ 90:

տակներով փոխհատուցում չպետք է վճարվի: Որպես կանոն դրամական փոխհատուցումից պետք է հանվեն ստատուսային կամ, այսպես կոչված, օրենսդրական վնասները և փաստաբաններին տրամադրվող գումարները:

2. Օգտագործողին չի կարող պահանջ ներկայացվել դադարեցնել հետագա օգտագործումը, եթե օգտագործման արդյունքում ստեղծվել է այնպիսի ածանցյալ ստեղծագործություն, որում օգտագործողի ներդրումը էական է, կամ դատարանը ոչ նպատակահարմար է գտնում օգտագործման դադարեցումը¹:

Հարկ է նշել, որ զեկույցում որպես առաջարկ սահմանվում էր նախատեսել ընթացակարգ, որով ամրագրվելու է Կոնգրեսի կողմից որոշակի ժամանակ անց օրենքը վերանայելու հնարավորությունը, եթե հետագայում լրացուցիչ ընթացակարգերը, օրինակ՝ օգտագործողների գրանցամատյանը կլինի ավելի արդունավետ և պրակտիկ միջոց:

Նշված համակարգը, թեև օժտված է որոշ առավելություններով, սակայն այստեղ մեծ է անորոշությունը, որովհետև իրավատիրոջ ի հայտ գալու դեպքում պետք է ամեն անգամ գնահատվի ողջամիտ հատուցման չափը: Բացի դրանից հետաքրքրական է, որ այս համակարգով որք ստեղծագործություն օգտագործողը ամեն դեպքում համարվում է հեղինակային իրավունք խախտող, որի նկատմամբ պատասխանատվությունը ուղղակի սահմանափակված է:

Մի շարք երկրներում (Դանիա, Նորվեգիա, Նիդերլանդներ) որք ստեղծագործություններին վերաբերող հարցերը լուծվում են ընդլայնված կոլեկտիվ լիցենզավորման համակարգի միջոցով: Հնարավոր օգտագործողները կարիք չունեն բանակցելու բոլոր իրավատերերի հետ առանձին-առանձին, այլ միայն լիցենզիա ստանալու համար վճարում են նախապես սահմանված գումար գույքային իրավունքները կոլեկտիվ կառավարող կազմակերպությանը²: Դանիայում, այսպես, իրավատիրոջ որոնման պարտականությունը դրված չէ օգտագործողի վրա: Գույքային իրավունքների կառավարման կոլեկտիվ կազմակերպությունները պետք է իրակացնեն իրավատիրոջ որոնումը: Եթե երեք տարվա ընթացքում նրանք չեն կարողանում

¹ St 'u Report on orphan works. A Report of the Register of Copyrights. 2006, էջ 113:

² Orphan works, WIPO Seminar, 2010, Lecture Summury, էջ 8:

անհատականացնել կամ հայտնաբերել իրավատիրոջը, ապա ստացված գումարները բաշխվում են նույն կատեգորիայի ստեղծագործություններ ստեղծող հեղինակների միջև¹:

Հարկ է նշել, որ ներկայումս տարբեր երկրներում կիրառվում է նաև որբ ստեղծագործությունների պարտադիր լիցենզավորան համակարգը: Առաջին երկիրը, որը առաջարկել նման համակարգ² Ճապոնիան է: 1970 թվականին ընդունված «Հեղինակային իրավունքի մասին» օրենքի 67-րդ հոդվածի համաձայն՝ այն դեպքերում, երբ պատշաճ ջանքերի գործադրման արդյունքում իրավատերը չի կարող հայտնաբերվել, դիմում է ներկայացվում Մշակույթային կապերի գործակալություն³ պարտադիր լիցենզիա ստանալու համար: Այն դեպքում, երբ դիմումատուն տրամադրվում է լիցենզիա, ապա նա պետք է վճարի որոշակի գումար, որը համապատասխանում է սովորաբար վճարվող ռոյալթիի չափին: Օրինակ՝ եթե դիմումատուն ցանկանում է օգտագործել գիրք, ամարգրված գինը կլինի 800 ճապոնական յուան⁴: Եթե դիմումատուն ցանկանում է նշված գիրքի 300 օրինակ պատճենել, ապա արդեն գումարը կհաշվարկվի հետևյալ բանաձևով՝ $800 \times 300 \times 7\% = 16.800$ յուան⁵:

Օտար հեղինակների ստեղծագործությունների համար տրամադրվում է լիցենզիա, եթե ստեղծագործության օգտագործումը պետք է տեղի ունենա Ճապոնիայի տարածքում: 2009 թվականին օրենքում կատարվել են որոշ փոփոխություններ, որոնց համաձայն

¹ St 'u Copy right, and the regulation of Orphan works. A comparative review of seven jurisdiction and a rights clearance simulation, 2013, էջ23:

² Ճապոնիայում նշված համակարգն ընդգրկում է բոլոր ստեղծագործությունները: Հաշվի առնելով վիճակագրությունը՝ սկսած 1970 թվականից, լիցենզիաների 59% տրամադրվել է գրական, 16%՝ արվեստի, 14% երաժշտական ստեղծագործությունների, 5% քարտեզների և 1% լուսանկարների համար: Ընդհանուր առմամբ 1972-2010 թվականների ընթացքում տրամադրվել է մոտ 82 լիցենզիա:

³ Մշակույթային կապերի գործակալությունը (**bunkachō**) հատուկ մարմին է, որը ստեծվել է 1968 թվականի, Ճապոնիայի կրթության և գիտության նախարարության կազմում՝ ճապոնական արվեստի և մշակույթի զարգացմանը նպաստելու համար:

⁴ Մեկ ճապոնական յուանի փոխարժեքն է 0.0081 ԱՄՆ դոլար

⁵ St 'u Copy right, and the regulation of Orphan works. A comparative review of seven jurisdiction and a rights clearance simulation, 2013, էջ 45:

ավելացվել է 67bis հոդվածը, որը թույլ է տալիս օգտագործել որք ստեղծագործությունը նաև այն ընթացքում, երբ իրականացվում է դիմումի քննությունը: Նման պայմաններում դիմումատու որոշակի գումարի է վճարում դեպոզիտ: Այն դեպքերում, երբ դիմումը բավարարվում է, դիմումատուն պարտավոր չէ այլ գումար ևս վճարել՝ բացի դեպոզիտ վճարված գումարից:

Այն դեպքում երբ գործակալությունը բավարարում է դիմումը և տրամադրվում է լիցենզիան, այդ մասին հայտատարվում է «Official Gazette»¹-ում:

Հունգարիայում գործում է պարտադիր լիցենզավորման համակարգը: Աշխատանքը որք է, եթե հեղինակն անհայտ է կամ անհասանելի: Որք ստեղծագործություններ կարող են համարվել նաև կատարումները, սակայն հարակից իրավունքների այլ օբյեկտներ չեն կարող համարվել որք: Յուրաքանչյուր լիցենզիա տրամադրվում է 5 տարի ժամկետով և գործում է միայն Հունգարիայի տարածքում: Լիցենզիաները ոչ բացառիկ են և չեն կարող փոխանցվել: Յուրաքանչյուր լիցենզիայում նշվում է ենթադրյալ օգտագործման տիպը, ծավալը և տևողությունը: Լիցենզիայի համար վճարվող գումարը սահմանվում է գործակալության կողմից՝ կախված աշխատանքի օգտագործման ծավալից և բնույթից: Վճարը պետք է վճարվի դեպոզիտ որպես աշխատանքի օգտագործման նախապայման: Իրավատիրոջ հայտնվելու դեպքում գումարը տրամադրվում է նրան, եթե լիցենզիայի գործողության ժամկետի ավարտից անցել է 5 տարի, եթե նշված ժամանակահատվածում իրավատերը չի հայտնվում գումարը փոխանցվում է կա՛մ գույքային իրավունքների կառավարման կազմակերպություն, կա՛մ Ազգային մշակութային հիմնադրամ: Վճարի վերաբերյալ անհամաձայնությունները լուծվում են դատարանների կողմից:

Լիցենզավորման պահանջ է ներկայացված նաև Կանադայում՝ դեռևս 1988 թվականին ընդունված ակտով: Լիցենզիան տրամադրվում է մինչև 5 տարի ժամկետով, այն չի կարող լինել բացառիկ, փոխանցելի: Լիցենզիան կարող է տրամադրվել միայն հրապարակված աշխատանքի, կատարողի ամրագրված կատարման, հրապար-

¹ «The Official Gazette»-ը ճապատնիսայում հսկայական դեր է խախում պաշտոնական փաստաթղթերի, օրինակ՝ օրենքների հրապարակման գործում:

րակված ձայնագրությունը, հեռահաղորդակցության ամրագրված ազդանշանն օգտագործելու համար;

Բացի վերոգրյալ լուծումներից գոյություն ունեն նաև այլ համակարգեր: Իսրայելի օրենսդրության համաձայն, եթե իրավատերն անհայտ է կամ չի կարող հայտնաբերվել կառավարման իրավունքները կարող են փոխանցվել պետական մարմնին, որն էլ կարող է օգտագործման իրավունք տրամադրել:

Այս առումով բավական հետքերի է նաև 2012 թվականին ընդունված 2012/28/ ԵՄ դիրեկտիվը: Դիրեկտիվն ուղղված են մի շարք խնդիրների լուծմանը: Դրանք են՝ որք ստեղծագործությունների շրջանառության օրինականացումը, որք ստեղծագործությունների կարգավիճակը ճանաչումը և ունիֆիկացիան ԵՄ-ում, ապագայում որք ստեղծագործություններ ի հայտ գալու կանխումը, հեղինակային իրավունքների նկատմամբ վերահսկողության ընթացակարգերի սահմանումը: Դիրեկտիվը տարածվում միայն սահմանափակ թվով սուբյեկտների (գրադարանների, ուսումնական հաստատությունների, թանգարանների, արխիվների, կինոյի և տեսալսողական ստեղծագործությունների պահպանման, հանրային հեռարձակում իրականացնող կազմակերպությունների) վրա և ընդգրկում է ստեղծագործությունների ոչ լայն շրջանակ: Այսպես, հատուկ ընդգրկված չեն լուսանկարչական և այլ պատկերները՝ հաշվի առնելով դրանց կարգավորման առանձնահատկությունները: Դիրեկտիվը հիմնականում կարգավորում է ստեղծագործությունների ոչ առևտրային օգտագործման դեպքերը:

Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությունն անդրադարձ չի կատարում այն ստեղծագործությունների օգտագործմանը, որոնց հեղինակը անհայտ է կամ անհասանելի, միայն սահմանվում է, որ ստեղծագործությունը անանուն կամ կեղծանունով լույսընծայման դեպքում լույս ընծայող անձը, ում անունը կամ անվանումը նշված է ստեղծագործության վրա, այլ ապացույցների բացակայության դեպքում համարվում է հեղինակի ներկայացուցիչ և այդ կարգավիճակով իրավասու է պաշտպանելու հեղինակի իրավունքներն ու ապահովելու դրանց իրականացումը: Հայաստանի Հանրապետությունում թեև որք ստեղծագործությունների հիմնախնդիրը դեռևս հրատապ չէ, սակայն, կարծում ենք, անհրաժեշտ են արդեն իսկ ամրագրել ուրոշակի օրենսդրական կարգավորումներ: «Հեղինակային իրավուն-

քի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի 22-27-րդ հոդվածները, թեև սահմանում են այն դեպքերը, որոնց դեպքում թույլատրվում է իրականացնել ստեղծագործության օգտագործումն առանց հեղինակի համաձայնության և հեղինակային վարձատրության, սակայն մեր կարծիքով նշվածը բավարար չէ խնդիրը լուծելու համար, քանի որ նախ նշած դրույթները վերաբերում են օգտագործման շատ սահմանափակ դեպքերին և շատ հաճախ հեղինակին հղում կատարելը պարտադիր է նման դեպքերում, մինչդեռ որք ստեղծագործությունների դեպքում շատ հաճախ հեղինակը հայտնի չէ:

Հաշվի առնելով վերոգյալը՝ նպատակահարմար է ամրագրել որք ստեղծագործությունների օգտագործման պայմանները՝ թույլատրելով իրականացնել ստեղծագործության օգտագործումը, եթե ստեղծագործության հեղինակն անհայտ է կամ անհասնելի, օգտագործողը ողջամիտ միջոցներ է ձեռնարկել իրավատիրոջը հայտանաբերելու համար և ստեղծագործությունը օգտագործելիս հղում է կատարվել հեղինակին, իսկ եթե հեղինակն անհայտ է, ապա նշված է, որ ստեղծագործությունն որք է: Կարծում ենք, նպատակահարմար կլինի սահմանել, որ օգտագործումը կարող իրականացվել այն դեպքում, երբ օգտագործողը ստացել է լիցենզիա: Հնդկայնված կոլեկտիվ լիցենզիաների համակարգը մեր երկրում դեռևս չի կարելի օգտագործել, նշված ինստիտուտը դեռևս մեր մոտ կայացած չէ: Լիցենզիան կարող է տրամադրվել Մտավոր սեփականության գործակալության կամ այլ մարմնի կողմից, որն էլ յուրաքանչյուր անգամ կգնահատի, թե արդյոք իրականացվել է պատշաճ որոնում, թե ոչ: Լիցենզիա ստանալու համար պետք որոշակի գումար վճարել դեպոզիտ, որը լիցենզիայի ժամկետի ավարտից հետո, եթե իրավատերը չի հայտնվել, կարող է վերադարձվել օգտագործողին: Կարծում ենք, որ որոշակի դեպքերում պետք է նախատեսել նաև առանց լիցենզիայի տրամադրման որք ստեղծագործությունների օգտագործման հնարավորությունը: Գրադարաններին, ուսումնական հաստատություններին, թանգարաններին, արխիվներին, կինոյի և տեսալսողական ստեղծագործությունների պահպանման կազմակերպություններին, հանրային հեռարձակում իրականացնող կազմակերպություններին պետք է թույլատրել առանց լիցենզիայի իրականացնել որք ստեղծագործությունների թվայնացումը: Նկատակահարմար կլինի նաև ստեղծել որք ստեղծագործությունների վերաբերյալ տվյալների բա-

գա, ինչը հնարավորություն կտա հետաքրքրված յուրաքանչյուր անձին լիցենզիա ստանալու համար կրկին չիրականացնել ողջամիտ որոնում, այլ ստուգել տեղեկատվությունը համապատասխան տվյալների բազայում:

Мариам Айвазян

Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СИРОТСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

В статье проанализированы проблемы правового регулирования сиротских произведений. В настоящее время в разных странах не только широко обсуждается вопрос об условиях использования сиротских произведений, но и предусматриваются соответствующие правовые механизмы. В законодательстве РА данный вопрос еще не изучен, поэтому в статье не только представлены различные подходы регулирования сиротских работ, но также делается попытка предложить решения для вышеуказанных проблем.

Mariam Ayvazyan

PHD Student of the YSU Chair of Civil Law

FEATURES OF LEGAL REGULATION OF ORPHAN WORKS

The article analyzes the problems of legal regulation of orphan works. At present, the issue of the conditions of use of orphan works is not only widely discussed in different countries, but also appropriate legal mechanisms are provided. This issue has not been studied in Armenia yet, so the article does not only present different approaches to the regulation of orphan works, but also attempts to offer solutions to the above mentioned problems.

Բանալի բառեր՝ հեղինակային իրավունք, որք ստեղծագործություն, հավատարմագիր, ազատ օգտագործում, պատշաճ որոնում

Ключевые слова: авторское право, сиротские произведения, надлежащий поиск, лицензия, свободное пользование.

Key words: copyright, orphan work, diligent search, license, fair use.

ԽՈՇՈՐ ԳՈՐԾԱՐՔԻ ՀԱՄԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

«Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքը² և «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքը³ սահմանում են տնտեսական ընկերությունների համապատասխան տեսակների կողմից կնքվող առանձին խումբ գործարքների՝ խոշոր գործարքների հասկացությունը, առանձնահատկությունները, դրանց կնքման կարգը:

Խոշոր գործարքները, ինչպես երևում է դրանց անվանումից, գործարքների այնպիսի խումբ են, որոնք էական ազդեցություն ունեն տնտեսական ընկերության հետագա գործունեության վրա, իսկ երբեմն, կարող են ճակատագրական ազդեցություն ունենալ վերջինիս համար: Օրենսդրի կողմից խոշոր գործարքների կնքման ընթացակարգի վերաբերյալ դրույթների ներմուծումը մեծապես ուղղված է ընկերության մասնակիցներին առվելագույնս ներգրավելու ընկերության գործունեության ընթացքում առավել կարևոր որոշումների կայացման գործում:

«Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 60-րդ հոդվածը սահմանում է խոշոր գործարքների հասկացությունը, համաձայն որի, խոշոր են համարվում՝

ա) մեկ կամ մի քանի փոխկապակցված գործարքները, որոնք, բացառությամբ ընկերության բնականոն տնտեսական գործունեության շրջանակներում կատարվող գործարքների, ուղղակի կամ անուղղակի կապված են ընկերության կողմից գույքի ձեռքբերման, օտարման կամ գույքի օտարման հնարավորության հետ, և որոնց արժեքը գործարքը կնքելու մասին որոշում ընդունելու պահի դրությամբ

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտական ղեկավար՝ իվագ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Վ. Դ. Ավետիսյան:

² Ընդունվել է 25.09.2001 թ., ուժի մեջ է մտել 06.12.2001 թ., տե՛ս ՀՀՊՏ 2001.11.06/34(166):

³ Ընդունվել է 24.10.2001 թ., ուժի մեջ է մտել 07.12.2001 թ., տե՛ս ՀՀՊՏ 2001.12.07/38(170):

յամբ կազմում է ընկերության ակտիվների հաշվեկշռային արժեքի 25 և ավելի տոկոսը:

բ) մեկ կամ մի քանի փոխկապակցված գործարքները, որոնց առարկա է հանդիսանում ընկերության հասարակ (սովորական) և հասարակ (սովորական) բաժնետոմսերի փոխարկվող արտոնյալ բաժնետոմսերի (բացառությամբ ներդրումային ֆոնդերի բաժնետոմսերի) տեղաբաշխումը, որը կազմում է ընկերության կողմից արդեն տեղաբաշխված հասարակ (սովորական) բաժնետոմսերի 25 և ավելի տոկոսը:

Խոշոր գործարքների գրեթե նույնանման սահմանում է պարունակում «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների» մասին ՀՀ օրենքի 48-րդ հոդվածը, որի 1-ին մասը սահմանում է. «Խոշոր է հանդիսանում այն գործարքը կամ մի քանի փոխկապակցված գործարքները, որոնք կապված են ընկերության կողմից ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն գույք ձեռք բերելու, օտարելու կամ օտարելու հնարավորության հետ, որի արժեքը կազմում է նման գործարքներ կատարելու մասին որոշման ընդունման օրվա դրությամբ ընկերության գուտ ակտիվների արժեքի 25 տոկոսից ավելին, եթե ընկերության կանոնադրությամբ նախատեսված չէ խոշոր գործարքի այլ չափ: Խոշոր չեն ճանաչվում այն գործարքները, որոնք կատարվում են ընկերության առօրյա տնտեսական գործունեության ընթացքում»: Այստեղ, ի տարբերություն բաժնետիրական ընկերությունների, ելնելով սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների առանձնահատկություններից, բացակայում են բաժնետոմսերի տեղաբաշխման հետ կապված իրավակարգավորումները: Բացի այդ, սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների դեպքում օրենսդիրը թույլատրում է ընկերության կանոնադրությամբ սահմանել գործարքը խոշոր համարելու այլ շեմ:

Խոշոր գործարքի օրենսդրական սահմանումների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ որպես խոշոր կարող է դիտարկվել ոչ միայն առանձին վերցված մեկ գործարքը, որը համապատասխանում է օրենքում սահմանված հատկանիշներին, այլ նաև մի քանի փոխկապակցված գործարքներ, որոնցից յուրաքանչյուրն առանձին վերցված խոշոր չէ, սակայն որոշակի կապի առկայության դեպքում այդ գործարքների ընդամուր արժեքը միասին վերցված խոշոր արժեք է ներկայացնում տվյալ տնտեսական ընկերության համար: Ենթա-

դրվում է, որ նման մոտեցման նպատակն է խոչընդոտել անբարեխիղճ անձանց կողմից խոշոր գործարքների հաստատման կարգը դրանց մանրացման միջոցով շրջանցելուն:

Նշվածը հաշվի առնելով՝ նախևառաջ հարկ ենք համարում անդրադառնալ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 60-րդ և «Մասնաճակատի պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 48-րդ հոդվածներում օգտագործված «գործարքների փոխկապակցվածության» հասկացությանը: Ակնհայտ է, որ օրենքը չի բացահայտում «փոխկապակցված գործարքներ» հասկացությունը և, միևնույն ժամանակ, չի սահմանում այն հատկանիշները, որոնց առկայության դեպքում հնարավոր կլինի խոսել գործարքների փոխկապակցվածության մասին:

Ռուս քաղաքացիագետ Վ. Վ. Զալեսկին կարծում է, որ գործարքները փոխկապակցված կարող են համարվել այն դեպքերում, երբ դրանց կողմերի իրավունքներն ու պարտականությունները փոխպայմանավորված են¹: Դ. Վ. Լոմակինը որպես գործարքների փոխկապակցվածության մասին վկայող հանգամանքներ դիտարկում է՝ գործադիր մարմնի ղեկավարի կողմից կնքված գործարքների հիմքերի համընկնումը (օրինակ՝ սեփականության իրավունքի դադարում) և կնքված տարբեր գործարքների առարկա գույքի նույնանման լինելը (օրինակ՝ բաժնետոմսերը)²:

Ուշագրավ դիրքորոշում է հայտնել Ա. Ա. Մակովսկայան, ով վերլուծելով դատական պրակտիկան, ընդգծել է որոշ չափանիշներ, որոնց առկայության պարագայում կարելի է խոսել գործարքների փոխկապակցվածության մասին: Ըստ Մակովսկայայի գործարքների փոխկապակցվածության մասին կարելի է խոսել բոլոր այն դեպքերում, երբ՝

- մի գործարքի կնքումը պայմանավորված է նախկինում կնքված կամ տվյալ գործարքի հետ միաժամանակ կնքվող մեկ այլ գործարքի հետ,

- գործարքներ կնքող տնտեսական ընկերության մոտ առկա է մեկ ընդհանուր նպատակ, որի գոյության մասին կարող են վկայել

¹ St' u Залесский В. В., Законодательство об акционерных обществах // Право и экономика, 2002, № 7, էջ 93:

² St' u Ломакин Д., Крупные сделки в гражданском обороте // Законодательство, 2001, №3, էջ 19:

թեկուզև տարբեր գույքի շուրջ, սակայն միևնույն անձի կամ այդ անձին փոխկապակցված այլ անձանց հետ կնքված գործարքները, կամ կարճ ժամանակահատվածում նույն գույքի վերաբերյալ տարբեր անձանց հետ կնքված գործարքները¹:

Կարծում ենք, որ հեղինակի տեսակետը ճիշտ է և հարմար կիրառական առումով, քանի որ, կարծես թե իր մեջ ավելորդ մեկնաբանությունն պահանջող եզրույթաբանություն չի պարունակում, այնուհանդերձ, առկա են ուշադրության արժանի մի քանի հանգամանքեր:

Ա. Մակրովսկայան առաջարկում է գործարքների փոխկապակցվածության ներքո հասկանալ այն խումբ գործարքները, որոնք կնքվում են միասեռ գույքի վերաբերյալ տարբեր անձանց հետ կարճ ժամանակահատվածում կամ տարաբնույթ գույքի վերաբերյալ մեկ անձի կամ այդ անձին փոխկապակցված այլ անձանց հետ, սակայն, երբ ենթադրվում է այդ գործարքների առարկա հանդիսացող գույքի օգտագործումը միևնույն նպատակային նշանակությամբ: Հեղինակը, որպես գործարքները միմյանց կապող օղակ համարում է գործարքների առարկա հանդիսացող գույքի օգտագործումը միևնույն նպատակային նշանակությամբ:

Միևնույն նպատակային նշանակության մասին կարելի է խոսել, օրինակ, երբ ավտոմեքենաների տեխսպասարկման համալիրի սեփականատեր կազմակերպությունը տարբեր գործարքների միջոցով, մաս-մաս, սակայն վերջին հաշվով ամբողջությամբ, տարբեր անձանց է վաճառում տեխսպասարկման համալիրը: Այս պարագայում հնարավոր է դատարանը գա եզրահանգման, որ օտարող կազմակերպությունը փորձել է դիտավորյալ կերպով շրջանցել խոշոր գործարքներ կնքելու ընթացակարգը և այդ գործարքները կնքելիս հետապնդել է մեկ միասնական նպատակ՝ ամբողջությամբ վաճառել տեխսպասարկման համալիրը:

Գործարքները կնքելու ժամանակ հետապնդվող միևնույն նպատակը կանխորոշվում է այն պատճառների միասնությամբ, որը դրդել է ընկերությանն այդ գործարքների կնքմանը: Որպես հետևանք այն գործարքները, որոնք կնքվել են առաջադրված նպատակներին հասնելու համար կարող են համարվել փոխկապակց-

¹ St' u Maковская А. А., Крупные сделки и порядок их одобрения акционерным обществом // Хозяйство и право, 2003, №5, էջ 51:

ված: Սակայն, գործարքների փոխկապակցվածության այս չափանիշի առկայության ապացուցումը, մեր կարծիքով, բավականաչափ բարդ կլինի, քանի որ կնքվող գործարքների նպատակների միասնությունը կարող է կազմակերպության ներքին գաղտնիքը լինել ու միշտ չէ, որ գործարքների ուսումնասիրության արդյունքում այդ հանգամանքը կարող է վառ արտահայտվել: Ուստի, վերը նշված օրինակն ավելի շուտ բացառություն է, քան պրակտիկայից բխող օրինակ, քանի որ գործարքների միջև առկա միասնական նպատակը հազվադեպ է այնքան արտահայտիչ լինում, ինչպես մեր օրինակում: Այնուամենայնիվ, պետք է շեշտել, որ Ա. Մակովսկայայի առաջարկած այս չափանիշին գործարքների համապատասխանումը, եթե դա հնարավոր լինի ապացուցել, անվիճարկելի հիմք կհանդիսանա դատարանի կողմից այդ գործարքները փոխկապակցված համարելու համար:

Հարկ ենք համարում անդրադառնալ գործարքները փոխկապակցված համարելու համար անրաժեշտ չափանիշներից գործարքների սուբյեկտիվ կազմին և փորձենք հասկանալ արդյոք նշված գործարքները կնքող ընկերության կոնտրագենտներ կարող են հանդիսանալ տարբեր անձիք, թե բոլոր դեպքերում գործարքները պետք է կնքված լինեն մեկ անձի հետ:

Ա. Մակովսկայան նշված հարցի վերաբերյալ ավելի ուշ հրատարակած իր մեկ այլ աշխատությունում, ուսումնասիրելով առկա դատական պրակտիկան, եկել է հետևյալ եզրահանգման. «Գործարքները տարբեր անձանց հետ կնքելիս, գործարքների սուբյեկտային կազմի չհամընկնումը, սովորաբար վկայում է այդ գործարքների միջև փոխկապակցվածության բացակայության մասին... Այն դեպքերում, եթե գործարքները կնքված են մեկ անձի կամ այդ անձին աֆիլացված (փոխկապակցված) անձանց հետ, ապա դա կարող է դիտարկվել, որպես փոխկապակցված գործարքների հատկանիշ»¹:

«Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 60-րդ հոդվածը և «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների» մասին ՀՀ օրենքի 48-րդ հոդվածը չեն բացահայտում, թե որ գործարքները պետք է համարվեն փոխկապակցված, ուստի կարծում ենք՝ փոխկապակցված գործարքների հասկացության համա-

¹ St' u Maковская А., Взаимосвязанные сделки // ЭЖ-Юрист, 2004, №36, էջ 2:

պատասխան մեկնաբանություն կարող է տրվել միայն դատարանի կողմից ամեն առանձին վերցված գործի քննության արդյունքում: Մեր կարծիքով, գործարքի խոշոր լինելու վերաբերյալ վեճի առաջացման պարագայում, ամեն առանձին վերցված դեպքում պետք է առանձին որոշում կայացվի, քանի որ կոնստրագենտների քանակը չի կարող բացարձակ ազդեցություն ունենալ: Դա քանական չափանիշ է, որը որոշիչ նշանակություն ունենալ չի կարող և պետք է գնահատվի գործի մյուս հանգամանքների հետ միասին: Հետևաբար, գործարքների սուբյեկտային կազմին վերաբերող չափանիշն, առանձին վերցված բացարձակ կիրառական նշանակություն չունի և պետք է դիտարկվի գործարքների փոխկապակցվածության մասին վկայող մյուս չափանիշների հետ միասին:

Այս մոտեցումն ամրապնդվում է նաև ՌԴ արբիտրաժային դատարաններից մեկի կողմից կայացրաց որոշման մեջ արտահայտված դիրքորոշմամբ: Այսպես. «Ուսումնասիրելով գործի փաստական հանգամանքերը արբիտրաժային դատարանը պարզեց, որ վաճառված կառույցները կապված չեն միմյանց միասնական տեխնոլոգիական ցիկլով: Որոշ կառույցներ ունեն իրենց առանձին մուտքերը... Գործարքներ կնքած անձինք նպատակ ունեն օգտագործելու այդ կառույցները տարբեր նպատակային նշանակությամբ... Կնքված գործարքները նպատակ չեն հետապնդել կենտրոնացնել գործարքների առարկա հանդիսացող կառույցները մեկ սեփականատիրոջ տիրապետման ներքո»¹: Փաստորեն, տվյալ դեպքում, նույնիսկ եթե հայցվոր կողմը պնդում է գույքն օտարող կազմակերպության հետ գործարքներ կնքած սուբյեկտների միջև որոշակի կապի առկայության մասին, միևնույն է, վերը նշված հանգամանքների ուժով դատարանը գալիս է եզրահանգման այն մասին, որ վիճարկվող գործարքների միջև առկա փոխադարձ ազդեցությունն ու փոխադարձ կապն ապացուցված չէ և կնքված ամեն առանձին գործարք ինքնուրույն գործարք է, քանի որ կողմերի համար առաջացնում է ինքնուրույն իրավունքներ ու պարտականություններ, հետևաբար վիճարկվող գոր-

¹ St' u Постановление ФАС Волго-Вятского округа от 3 мая 2005 г., № А43-12790/2004-2-469 // СПС «КонсультантПлюс»: Սուբյեկտիվ կազմի վերաբերյալ նույնանման դիրքորոշում է արտահայտված նաև հետևյալ որոշման մեջ. Постановление ФАС Восточно-Сибирского округа от 21 февраля 2005 г., № А33-1676/04-С1-Ф02-413/05-С2 // СПС «КонсультантПлюс»:

ծարքները չեն հանդիսանում փոխկապակցված:

Այս պարագայում դատարանը մատնանշում է, որ գործարքներ կնքած սուբյեկտների միջև առկա կապն ինքնին բավարար չէ գործարքները փոխկապակցված համարելու համար, այլ անրաժեշտ է նաև, որպեսզի գործարքների կողմեր հանդիացող սուբյեկտները նպատակադրված լինեն ձեռք բերվող գույքն օգտագործել միևնույն նպատակային նշանակությամբ: Սա հաստատում է մեր վերը շարադրած դիրքորոշումն այն մասին, որ գործարքների փոխկապակցվածության հաստատման գործում գործարքների սուբյեկտային կազմին վերաբերող չափանիշն առանձին վերցված բացարձակ նշանակություն չի կարող ունենալ և պետք է դիտարկվի մյուս չափանիշների հետ միասին:

Հաջորդ ուշադրության արժանի հանգամանքը գործարքները փոխկապակցված ճանաչելու համար անրաժեշտ ժամանակի չափանիշն է, որի էությունը Ա. Մակովսկայան առաջարկում է ձևակերպել հետևյալ կերպ. «Եթե ընկերության կողմից գործարքները կնքվել են տարբեր ժամանակահատվածներում, ապա, ամենայն հավանականությամբ դա վկայում է գործարքների փոխկապակցված չլինելու մասին... Եթե, գործարքները կնքվել են միաժամանակ կամ ժամանակի աննշան տարբերությամբ..., ապա այդպիսի գործարքները կարող են լինել փոխկապակցված»¹:

Այս չափանիշի կիրառման դեպքում առաջացող հիմնական բարդությունը կայանում է նրանում, որ անրաժեշտ է դառնում պատասխանել այն հարցին, թե ինչ պետք է հասկանալ «տարբեր ժամանակահատվածներ» և «ժամանակի աննշան տարբերություն» ասելով: Այստեղ խնդրահարույց է այն հանգամանքը, որ անհնար է հստակ ասել, թե կնքված գործարքների միջև որքան ժամանակ պետք է անցնի, որպիսի այդ գործարքները հնարավոր լինի, կամ, համապատասխանաբար, անհնար լինի փոխկապակցված ճանաչել: Կարծում ենք, որ որևէ հստակ ժամանակահատված (կլինի դա մեկ շաբաթ, ամիս կամ տարի) սահմանելու ցակացած փորձ տրամաբանության տեսանկյունից ճիշտ չէ և դատապարտված է անհաջողության, քանի որ առաջացնելու է միայն հարցեր (օրինակ՝ ինչու մեկ ամիս, այլ ոչ թե երկու):

¹ St' u Maковская А., Взаимосвязанные сделки // ЭЖ-Юрист, 2004, №36, էջ 2:

Պատկերացնենք մի իրավիճակ, երբ մի ընկերություն որոշում է արտադրական հոսքագիծ տեղադրել և այդ կապակցությամբ երեք տարբեր գործարքներ է կնքում երեք տարբեր կոնտրագենտների հետ: Առաջինին հանձնարարում է նախագծման աշխատանքները, երկրորդին՝ սարքավորումների պատրաստումն ու մատակարարումը, երրորդին՝ տեղադրման և գործարկման աշխատանքները: Երրորդ գործարքի կնքումը, կարող է ժամանակի առումով զգալիորեն հեռու լինել առաջին գործարքի կնքումից: Բերված օրինակում, չնայած ժամանակի էականորեն մեծ տարբերությանը, կնքված երեք գործարքները միմյանց փոխկապակցված են: Հետևաբար, Ա. Մակովսկայաի դիրքորոշումն այն մասին, որ եթե գործարքները կնքվել են տարբեր ժամանակահատվածներում, ապա, ամենայն հավանականությամբ դա վկայում է գործարքների փոխկապակցված չլինելու մասին, այդքան էլ հիմնավոր չի թվում:

Տարբեր ժամանակահատվածներում գործարքների կնքումը, որպես գործարքների փոխկապակցվածության չափանիշ որակելու վերաբերյալ առկա գրականության ուսումնասիրությունից ելնելով, եկել ենք եզրահանգման, որ գործարքների փոխկապակցվածության հաստատման գործում նշված չափանիշը, ինչպես և գործարքների սուբյեկտիվ կազմին վերաբերող չափանիշը, առանձին վերցված բացարձակ նշանակություն ունենալ չեն կարող և պետք է դիտարկվեն մյուս չափանիշների հետ միասին:

Ամփոփելով վերը շարադրվածը, կարելի է գալ եզրահանգման այն մասին, որ թեև օրենքը չի սահմանում փոխկապակցված գործարքների հասկացությունը և հատկանիշները, այնուամենայնիվ, ուսումնասիրության արդյունքում պարզ է դառնում, որ փոխկապակցված գործարքների մասին խոսելիս պետք է հասկանալ տնտեսական ընկերության կողմից կնքվող այն խումբ գործարքները, որոնց կնքումը պայմանավորված է նախկինում կամ միաժամանակ կնքվող այլ գործարքի հետ, ինչպես նաև այն գործարքները, որոնք կնքվում են միասեռ գույքի վերաբերյալ տարբեր անձանց հետ կարճ ժամանակահատվածում կամ տարաբնույթ գույքի վերաբերյալ մեկ անձի կամ այդ անձին փոխկապակցված այլ անձանց հետ, **թեկուզև տարբեր ժամանակահատվածներում**, սակայն, երբ ենթադրվում է այդ գործարքների առարկա հանդիսացող գույքի օգտագործումը միևնույն նպատակային նշանակությամբ: Այնուամենայնիվ, քանի դեռ օրենքը

հստակ չի սահմանում, թե երբ գործարքները կարող են համարվել փոխկապակցված, պետք է համաձայնվել Գ. Ե. Ավիլովի այն տեսակետի հետ, համաձայն որի միայն դատարանն է, որ գործի հանգամանքների քննության արդյունքում կարող է վերջնական որոշում կայացնել այն մասին, թե արդյոք գործարքների միջև փոխկապակցվածություն առկա է, թե ոչ¹:

Ընդհանուր կանոն է ինչպես բաժնետիրական, այնպես էլ սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների համար այն, որ խոշոր չեն համարվում այն գործարքները, որոնք կնքվել են բնականոն (առօրյա) տնտեսական գործունեության ընթացքում: Որպեսզի դուրս հանենք այս կատեգորիայի գործարքները խոշոր գործարքների շարքից, նախ անրաժեշտ է բացահայտել, թե ինչ պետք է հասկանալ առօրյա տնտեսական գործունեություն ասելով: Օրենսդիրը չի սահմանում նաև առօրյա տնտեսական գործունեության հասկացությունը²: Որոշ աղբյուրների ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ առօրյա տնտեսական գործունեության շրջանակներում կնքված գործարքներին կարող են դասվել, մասնավորապես, արտադրական տնտեսական գործունեության իրականացման նպատակով հումքի և այլ նյութերի ձեռքբերմանն ուղղված գործարքները, ստացված արտադրանքի սպառմանն ուղղված գործարքները, ընթացիկ գործարքների ֆինանսավորման նպատակով վարկերի ստացումը (օրինակ՝ ուղղված մեծածախ ապրանքների ձեռքբերմանը դրանք հետագայում մանրածախ առևտրի միջոցով իրացնելուն) և այլն³:

Կ. Ալինայի տեսակետի համաձայն՝ կազմակերպության առօրյա

¹ St' u Postateynnyy kommentariy k Federal'nomu zakonu «Ob obshchestvakh s ogranichennoy otvetstvennost'yu» ot 8 fevralya 1998g, № 14-Փ3. Под. ред. В. В. Залесского. М., 1998, էջ 70:

² «Առօրյա» կամ «սովորական» (ՌԴ օրենսդիրը կիրառում է «обычная» բառը, որը իմաստային առումով նույնն է ինչ «առօրյա» կամ «բնականոն» բառերը) տերմինների հասկացության վերաբերյալ մեկնաբանությունների կարելի է ծանոթանալ հետևյալ հոդվածի միջոցով. Лукьяненко М. Законодательство об оценочных понятиях, включающих признак «обычного», и практика их толкования // Хозяйство и право, 2010, №2, էջ 48:

³ St' u Postanovleniye Plenuma VAS RF ot 18 noyabrya 2003 g., №19 «O nekotorykh voprosakh primeneniya Federal'nogo Zakona «Ob aktsionernykh obshchestvakh»» // СПС «КонсультантПлюс»:

տնտեսական գործունեության շրջանակները որոշելու համար պետք է ծանոթանալ կազմակերպության կանոնադրության բովանդակության հետ¹:

Կարծում ենք, որ հեղինակի տեսակետն այնքան էլ հիմնավոր չէ, քանի որ միշտ չէ, երբ կանոնադրության ուսումնասիրության միջոցով հնարավոր է ճիշտ եզրակացություն անել տվյալ կազմակերպության իրական տնտեսական գործունեության շրջանակների վերաբերյալ: Ճիշտ է, որպես կանոն, կանոնադրության մեջ նշվում են տվյալ ընկերության գործունեության հիմնական ուղղությունները և ոլորտները, սակայն, շատ հաճախ տնտեսական ընկերությունների կանոնադրությամբ նախատեսվում է, որ ընկերությունը կարող է իրականացնել շահույթ ստանալուն ուղղված ցանկացած գործունեություն և այդ կապակցությամբ կնքել օրենքով չարգելված ցանկացած գործարք: Հնարավոր է իրավիճակ, երբ կանոնադրության մեջ ներառված լինեն գործունեության այնպիսի տեսակներ, որոնցով կազմակերպությունը դեռ պլանավորում է զբաղվել: Վերոգրյալը հաշվի առնելով և առաջնորդվելով նշված հեղինակի կարծով, կարելի է եզրակացնել, որ օրենքի և կանոնադրության դրույթներին համապատասխան կնքված ցանկացած գործարք կարող է համարվել առօրյա տնտեսական գործունեության շրջանակներում կնքված: Նման մոտեցում ակնհայտորեն անհիմն է:

Կարծում ենք, որ Կ. Ալիևայի դիրքորոշումը սխալ է, քանի որ, առաջին հերթին, «առօրյա» կամ «բնականոն» բառերը նշանակում են «մշտական», «սովորական», «առավել հաճախակի», «որպես կանոն»²: Հետևաբար գործունեության առօրյա լինելը կանխորոշվում է դրա մշտական և պարբերական լինելով: Երկրորդ՝ ընկերությունը թեև ստեղծվում է որոշակի գործունեություն իրականացնելու նպատակով, սակայն, այս կամ այն գործունեությունը առօրյա տնտեսական գործունեությանը դասելու համար անրաժեշտ է հաշվի առնել ոչ միայն կանոնադրությամբ ամրագրված գործունեության ուղղությունները (ընդ որում, չի բացառվում, որ նշված լինեն այնպիսի ու-

¹ St' u Алиева К., Квалификация сделок, выходящих за пределы обычной хозяйственной деятельности акционерного общества // Право и экономика, 2007, № 1, էջ 29:

² St' u Աղայան Է. Բ., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, 1976, էջ 109-196:

ղություններ, որով կազմակերպությունը երբեք չի զբաղվել և հնարավոր է երբեք էլ չզբաղվի), այլ առաջին հերթին պետք է հաշվի առնել իրական, փաստացի գործունեությունը, որով կազմակերպությունը պարբերաբար զբաղվում է:

Գործարքի վիճարկման դեպքում դատարանների կողմից տնտեսական ընկերությունների իրական, փաստացի գործունեության բացահայտումը հնարավոր է ընկերությունների փաստացի գործունեության ուսումնասիրության միջոցով, որը պետք է ուղղված լինի տվյալ ընկերության առօրյա տնտեսական գործունեության քանակական և ժամանակային առանձնահատկությունների բացահայտմանը: Մասնավորապես, որպեսզի վիճարկվող գործարքը համարվի առօրյա տնտեսական գործունեության շրջանակներում կնքված պետք է պարզել՝ միջև քննության առարկա հանդիսացող գործարքի վիճարկումը, քանի նմանատիպ գործարք է տվյալ ընկերության կողմից կնքվել և ինչ ժամանակահատվածում (մեկ տարի, երկու տարի և այլն):

Վերոգրյալի հիման վրա կարելի է եզրակացնել, որ որոշելու համար, թե արդյոք այս կամ այն գործարքն առօրյա տնտեսական գործունեության շրջանակներում կնքված գործարք է, թե ոչ, միայն կանոնադրության առանձին դրույթներին ծանոթանալը բավարար չէ, ծագում է տվյալ կազմակերպության գործունեությունը հանգամանալից ուսումնասիրելու անհրաժեշտության: Մեր կարծիքով, հենց այդ իմաստով է բնականոն տնտեսական գործունեություն եզրույթն օգտագործվում «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 60-րդ հոդվածում, իսկ առօրյա տնտեսական գործունեություն եզրույթը «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների» մասին ՀՀ օրենքի 48-րդ հոդվածում¹:

Դ. Լումակինն առանձնացնում է երկու խումբ գործարքներ, որոնք կնքվում են առօրյա տնտեսական գործունեության շրջանակներում՝ 1) տվյալ ընկերության հիմնական տնտեսական գործունեության էության անօտարելի մասնիկ հանդիսացող գործարքներ, և 2) նման գործարքների կնքմանը նպաստող այլ գործարքներ: Ընդ ո-

¹ Կարծում ենք, որ այս բառերի միջև էական տարբերություն չկա և օրենսդիրը մի դեպքում «առօրյա», մյուսում «բնականոն» բառերն օգտագործելիս, նպատակ չի ունեցել դրանց իմաստների միջև տարբերակում մտցնել:

րում, գործարքների երկրորդ խմբի առաքելությունն առաջին խմբի գործարքների կնքման համար նախապայմաններ ստեղծելու մեջ է¹: Ընկերության հիմնական տնտեսական գործունեության էության անօտարելի մասնիկ հանդիսացող գործարք ասելով՝ նկատի է առնվում, այնպիսի գործարքների կնքումը ինչպիսիք են, օրինակ, առևտրով զբաղվող կազմակերպության կողմից վարկի ստացումը և այդ միջոցների ուղղումն ապրանքների հերթական քանակի ձեռքբերմանը (այստեղ ապրանքների հերթական քանակի ձեռքբերմանն ուղղված գործարքը կդասվի առաջին խումբ գործարքներին, քանզի կազմակերպությունը զբաղվում է ապրանքների վերավաճառքով): Երկրորդ խումբ գործարքներին, մասնավորապես, դասվում են վարկի ստացմանն ուղղված գործարքները: Պարզելու համար, թե արդյոք այս կամ այն գործարքները կնքվել են որպես առաջին խումբ գործարքներին նպաստող գործարքներ, որոշվում է առաջին հերթին տվյալ կազմակերպության հիմնական տնտեսական գործունեության էությունից ելնելով:

Ընդհանուր առմամբ համաձայնվելով հեղինակի դիրքորոշման հետ՝ կցանկանաինք միայն մեկ նկատառում անել: Համաձայն Դ. Լոմակինի առօրյա տնտեսական գործունեության շրջանակներում կնքված են համարվում նաև ընկերության հիմնական տնտեսական գործունեության էության անօտարելի մասնիկ հանդիսացող գործարքների կնքմանը նպաստող այլ գործարքները: Այստեղ խոսքը առաջին հերթին գնում է վարկերի ստացմանն ուղղված գործարքների մասին: Հեղինակի կողմից առաջարկված ձևակերպումից, փաստացի ստացվում է, որ ըստ նրա առօրյա տնտեսական գործունեության ընթացքում կնքած պետք է համարել ցանկացած գործարք, մասնավորապես վարկերի ստացմանն ուղղված գործարքները, որոնք նպատակադրված են եղել կազմակերպության կողմից իրականացվող հիմնական տնտեսական գործունեության խթանմանը²:

¹ St' u Ломакин Д. Крупные сделки в гражданском обороте // Законодательство, 2001, №3, էջ 21:

² Վարկային միջոցների ներգրավումը, զուտ միայն այդ միջոցները ներգրավելու համար, անիմաստ է և անշահավետ, այդ պատճառով վարկերի ստացումը չի կարող լինել ոչ մի տնտեսական ընկերության նպատակ, հետևաբար, վարկերի ստացումն առանց տվյալ ընկերության հիմնական տնտեսական գործունեության չի կարող հանդիսանալ այդ ընկերության առօրյա

Ելնելով այն տրամաբանությունից, որ խոշոր գործարքների ինստիտուտի ներդրումը միտված է ընկերության մասնակիցներին առավելագույնս ներգրավելու ընկերության համար կարևոր գործարքների, այսինքն խոշոր և շահագրգռվածությամբ գործարքների վերաբերյալ որոշումների կայացման գործում, հեղինակի կողմից ձևակերպված առօրյա տնտեսական գործունեության շրջանկաներում կնքված գործարքների վերաբերյալ սահմանումը, միայն այս տեսակետից, այնքան էլ լիարժեք չի թվում: Ուստի, առաջարկում ենք, հեղինակի կողմից ներկայացված ձևակերպման երկրորդ մասը (երկրորդ խումբ գործարքները) բնութագրելիս ավելացնել, որ նմանօրինակ գործարքները պետք է նախկինում հաստատված լինեն ընկերության համապատասխան մարմինների կողմից և ընկերության համար պարբերական բնույթ կրեն, այսինքն ընկերության կյանքում պետք է առկա լինի նմանօրինակ գործարքների կնքման պրակտիկա, որպեսզի այդ գործարքները հետագայում հնարավոր լինի օրինաչափորեն համարել առօրյա տնտեսական գործունեության շրջանակներում կնքված:

Ելնելով վերը նշվածից կարելի է եզրակացնել, որ «առօրյա» կամ «բնականոն» բառերն ամեն առանձին վերցրած տնտեսական ընկերության համար իրենց իմաստով սուբյեկտիվ բնույթ են կրում, քանի որ մի ընկերության համար գործունեության որոշ ոլորտներ կամ գործարքներ կարող են առօրյա (առօրական) լինել, մյուսների համար՝ ոչ: Տնտեսական ընկերությունները, հանդիսանալով առևտրային կազմակերպություններ և օժտված լինելով կանոնադրական իրավունակությամբ, իրավասու են կնքելու իրենց կանոնադրային նպատակներից բխող և օրենքով չարգելված ցանկացած գործարք, այդ պատճառով ամեն առանձին վերցրած դեպքում տվյալ տնտեսական ընկերությունն ինքը պետք է որոշի արդյոք գործարքը կնքվել է առօրյա տնտեսական գործունեության շրջանակներում, թե ոչ: Այնուամենայնիվ, վեճ առաջանալու դեպքում վերջնական որոշման

տնտեսական գործունեության մասնիկը: Հենց այդ պատճառով է վարկավորումը բխում հիմնական տնտեսական գործունեությունից և երկրորդական է նրա հանդեպ: Միաժամանակ, առանց երկրորդ պլանում գտնվող վարկ ստանալուն ուղղված գործարքի անհնար է պատկերացնել ժամանակակից ընկերություններից շատերի գոյությունը, որոնց կյանքի անօտարելի մասնիկն է դարձել կանոնավոր վարկավորվումը:

կայացումը միշտ մնում է դատարանի հայեցողության ներքո¹:

Օրենքի վերը հիշատակված նորմերի բովանդակությունից բխում է, որ խոշոր կարող է համարվել ոչ թե կազմակերպության կողմից կնքված ցանկացած գործարք, այլ միայն այն գործարքները, որոնք ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն կապված են կազմակերպության կողմից գույքի ձեռքբերման, օտարման կամ օտարման հնարավորության հետ:

Տվյալ տեսակետը պաշտպանվում է նաև մի շարք քաղաքացիագետների կողմից, որոնց կարծիքով խոշոր կարող են համարվել առուվաճառքի, նվիրատվության, մատակարարման և այլ գործարքները²:

Ա. Մակովսկայան կազմակերպության կողմից ուղղակի կամ անուղղակի գույքի ձեռքբերման, օտարման կամ օտարման հնարավորության հետ կապված գործարքների շարքին է դասում նաև փոխառությունը, վարկը, գրավը, երաշխավորությունը³:

ՌԴ բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի պլենումն իր որոշումներից մեկում առաջարկում է խոշոր համարել ցանկացած գործարք, որի հետևանք կարող է հանդիսանալ կազմակերպության կողմից գույքի ձեռքբերումը, օտարումը, ինչպես նաև այն գործարքները, որոնք կապված են գույքի օտարման հնարավորության հետ՝ խոշոր գործարքներին դասելով նաև պահանջի զիջումը, պարտքի փոխանցումը, բաժնետոմսեր ձեռք բերելու միջոցով այլ կազմակերպության կանոնադրական կապիտալում ներդրում կատարելը և այլն⁴:

Համաձայն «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» և «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքների՝ խոշոր են համարվում սահմանված չափը գերա-

¹ St' u Тихомирова М. Ю., Комментарий к федеральному закону об обществах с ограниченной ответственностью, М., ЮРИМФОРМЦЕНТР, 2003, էջ 243:

² St' u Ломидзе О., Ломидзе Э., Крупные сделки хозяйственных обществ: проблемы правового регулирования // Хозяйство и право, 2003, № 1, էջ 61:

³ St' u Маковская А. А., Крупные сделки и порядок их одобрения акционерным обществом, էջ 47:

⁴ St' u Постановление Пленума ВАС РФ «О некоторых вопросах применения Федерального закона «Об акционерных обществах» от 18.11.2003, № 19 // Вестник ВАС РФ, 2004, № 1:

զանցող ցանկացած գործարք կամ փոխկապակցված գործարքներ, որոնք կապված են ընկերության կողմից ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն գույքի ձեռքբերման, օտարման կամ օտարման հնարավորության հետ:

Ակնհայտ է, որ թե՛ օրենսդրության, թե՛ գրականության մեջ խոսվում է միայն գույքի ձեռքբերման, օտարման և օտարման հնարավորության մասին: Հարց է առաջանում՝ ինչու՞ է օրենսդիրն օտարման հնարավորությամբ գործարքները դասում խոշոր գործարքների շարքին, իսկ ձեռքբերման հնարավորությամբ գործարքները՝ ոչ: Մեկ այլ ուշադրության ենթակա հարց է այն, թե արդյոք ճիշտ է ընդհանրապես գույքի ձեռքբերումը խոշոր գործարքների հատկանիշների շարքին դասելը:

Մեր կարծիքով, գույքի օտարմանն ուղղված գործարքները խոշոր գործարքների թվին դասելը լիովին արդարացված է: Այլ է իրավիճակը, երբ կնքվող գործարքը տնտեսական ընկերության համար ստեղծում է գույքի ձեռքբերման հնարավորություն: Ձեռքբերման հնարավորությամբ գործարքների մասին կարելի է խոսել, այն դեպքերում, երբ, օրինակ, վարձակալության պայմանագիրը կնքվում է վարձակալված գույքը գնելու իրավունքով (Քաղ. օր. 627-րդ հոդվ.): Նման պայմանագրի կնքման դեպքում, պայմանագրով նախատեսված վարձավճարը գույքը վարձակալող ընկերության համար, որպես կանոն, խոշոր չէ, սակայն, վարձակալության պայմանագրի առարկա հանդիսացող գույքը, որի ձեռքբերման հնարավորությունը նախատեսված է պայմանագրով, նրա համար կարող է ներկայացնել խոշոր արժեք: Ճիշտ է՝ տվյալ դեպքում առաջանում է վարձակալի կողմից պայմանագրի առարկա հանդիսացող գույքը միակողմանի կամահայտնությամբ հետագայում ձեռք բերելու իրական հնարավորություն, սակայն այստեղ կարևոր է այն հանգամանքը, որ օրենքը բացառում է վարձակալության պայմանագրի միջոցով գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքի ձեռքբերումը կամ օտարումը: Ուստի, որպեսզի վարձակալը հետագայում կարողանա սեփականության իրավունքով ձեռք բերել վարձակալության պայմանագրի առարկա հանդիսացող գույքը, առաջանում է մեկ այլ գործարքի՝ առուվաճառքի պայմանագրի կնքման անրաժեշտություն (թեկուզև միակողմանի կամահայտնությամբ): Տվյալ դեպքում ստացվում է, որ ոչ թե գնելու իրավունքով վարձակալության պայմանագիրը, այլ

հենց հետագայում կնքվող առուվաճառքի պայմանագիրն է, որ «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» և «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքների իմաստով կհամարվի գույքի ձեռքբերմանն ուղղված խոշոր գործարք: Նշված իմաստով գույքի ձեռքբերմանն ուղղված գործարքը (մեր օրինակում՝ գնման իրավունքով վարձակալության պայմանագիրը), նույնիսկ խոշոր գործարքի այլ հատկանիշների առկայության պայմաններում, վարձակալ ընկերության համար խոշոր համարվել չի կարող, քանի դեռ վերջինս չի արտահայտել վարձակալության պայմանագրում սահմանված պայմաններով վարձակալված գույքը գնելու իրավունքից օգտվելու կամահայտնություն:

Անդրադառնալով մեր կողմից առաջադրված հաջորդ հարցին՝ փորձենք հասկանալ արդյոք գույքի ձեռքբերումը՝ որպես տնտեսական ընկերությունների կողմից կնքվող խոշոր գործարքների հատկանիշ լիովին ծառայում է իր նպատակային նշանակությանը:

Ընդհանուր կանոնի համաձայն, եթե գործարքը կրում է հատուցելի բնույթ, ապա գույքի ձեռքբերումը միշտ զուգորդվում է այլ գույքի, այդ թվում՝ դրամական միջոցների օտարմամբ: Իսկ եթե տնտեսական ընկերության կողմից կնքվող գույքի ձեռքբերմանն ուղղված գործարքն անհատույց է, ապա ընկերությունը ձեռք բերվող գույքի դիմաց որևէ այլ գույք չի օտարում: Օրինակ, որևէ ֆիզիկական անձ (նվիրատու) տնտեսական ընկերության գործունեության որևէ ոլորտի խթանման նպատակով վերջինիս (նվիրառուին) նվիրում է գույք, որը խոշոր արժեք է ներկայացնում այդ տնտեսական ընկերության համար, ապա կստացվի որ տվյալ գործարքը նվիրառու ընկերության համար կհամարվի խոշոր և անրաժեշտ կլինի կնքել խոշոր գործարքների կնքման հատուկ ընթացակարգի կանոններով: Նման իրավակարգավորումը, կարծում ենք, արդարացված չէ:

Պատկերացնենք մեկ այլ իրավիճակ, երբ, օրինակ որևէ անձ շուկայականից բավականին ցածր գնով վաճառքի է հանում իրեն պատկանող գույքը, իսկ մեկ այլ ընկերության տնօրեն որոշում է օգտվել առաջացած հնարավորությունից և գնել իր կազմակերպությանն անրաժեշտ որոշ առարկաներ: Այն պարագայում, երբ գնորդ կազմակերպության համար ձեռքբերվող գույքը խոշոր արժեք չներկայացնի, սակայն ձեռքբերվող գույքի շուկայական (իրական) արժեքը գերազանցի նույն կազմակերպության ակտիվների հաշվեկշռա-

յին արժեքի օրինակ 25%-ը, ապա գնորդ կազմակերպությունը պարտավոր կլինի այս գործարքը նույնպես կնքել խոշոր գործարքների կնքման հատուկ ընթացակարգի կանոններով:

Անհասկանալի է, թե ինչ հիմնավորմամբ է օրենսդիրը նշված գործարքները դասում խոշոր գործարքների շարքին: Կարծում ենք, որ եթե գործարքն անհատույց է, այսինքն երբ ձեռք է բերվում գույք առանց որևէ այլ գույք օտարելու, կամ երբ ձեռքբերվող գույքը խոշոր արժեք է ներկայացնում, իսկ օտարվողը ոչ, ապա այս պարագայում չի կարելի խոսել տնտեսական ընկերության դրության վատթարացման մասին, այլ հակառակը, նման դեպքերում վերջինս կարելի է ասել, որ միշտ կգտնվի իր համար շահեկան վիճակում:

Այսպիսով, հաշվի առնելով գույքի ձեռքբերման և գույքի ձեռքբերման հնարավորությամբ գործարքների էությունը, կարծում ենք՝ վերջիններս տնտեսական ընկերությունների կողմից կնքվող խոշոր գործարքներին դասելու անրաժեշտություն չկա: Ելնելով այն հիմնավորումից, որ գույքի անհատույց ձեռքբերման գործարքները, անկախ գործարքի առակա հանդիսացող գույքի արժեքից, միշտ կնքվում են ի շահ գույքը ձեռք բերող տնտեսական ընկերության, կարծում ենք՝ նշված բնույթի գործարքների կնքումն ավելի ճիշտ կլինի թողնել գործադիր մարմնի ղեկավարի բացառիկ իրավասության ներքո: Ինչ վերաբերում է հատուցելի գործարքների միջոցով գույքի ձեռքբերմանը, ապա հաշվի առնելով այն իրողությունը, որ հատուցելի գործարքների դեպքում գույքի ձեռքբերումը միշտ զուգորդվում է գույքի օտարմամբ, կարծում ենք, որ գույքի հատուցելի ձեռքբերումը, որպես խոշոր գործարքների չափանիշ դիտարկելը ոչնչով հիմնավորված չէ, քանի որ տնտեսական ընկերության կողմից գույքի օտարումը, որի արժեքը գերազանցում է օրենքում նշված սահմաչափը և համապատասխան մյուս հատկանիշների առկայությունը, ինքնին հանգեցնում են այդ գործարքը խոշոր գործարքներին դասելու անրաժեշտության: Ուստի կարծում ենք, որ **ավելի նպատակահարմար է խոշոր գործարքներին դասել միայն գույքի օտարման կամ օտարման հնարավորությամբ գործարքները:**

Օրենսդրի կողմից խոշոր գործարքների պարտադիր հատկանիշ է դիտարկվում գործարքների առարկա հանդիսացող գույքի արժեքը, որը գերազանցում է օրենքով կամ կանոնադրությամբ (ՄՊԸ-ների դեպքում) սահմանված չափը: Խոշոր գործարքի առարկայի ար-

ժեքը որոշվում է գործարք կնքելու մասին որոշում ընդունելու պահի դրությամբ ընկերության ակտիվների հաշվեկշռային արժեքի հետ հարաբերակցությամբ, քանի որ հենց ակտիվների հաշվեկշռային արժեքն է, ի տարբերություն կանոնադրական կապիտալի, առավել օբյեկտիվորեն արտացոլում իրավաբանական անձի ընթացիկ ֆինանսական դրությունը: «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 60-րդ հոդվածի և «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների» մասին ՀՀ օրենքի 48-րդ հոդվածի համաձայն՝ խոշոր գործարքների առարկայի արժեքը հիմնավոր կերպով արտահայտվում է տոկոսներով, այլ ոչ թե որևէ սահմանված գումարով և կազմում է տվյալ ընկերության ակտիվների 25% և ավելի տոկոսը¹:

Համաձայն «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» և «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքների խոշոր գործարքների վերաբերյալ դրույթների՝ այս գործարքներին են դասում այն գործարքները, որոնց առարկա է հանդիսանում գույքը: Գույք տերմինի հասկացությունն օրենսդրորեն սահմանված չէ, սակայն, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 132-րդ հոդվածից հետևում է, որ քաղաքացիական իրավունքի օբյեկտներ են համարվում, գույքը, աշխատանքներն ու ծառայությունները, տեղեկատվությունը, մտավոր գործունեության արդյունքները, ոչ նյութական բարիքները: Իր հերթին գույքն իր մեջ ներառում է դրամական միջոցները, արժեթղթերն ու գույքային իրավունքները: Հարց է ծագում՝ արդյոք կարելի է խոշոր գործարքների առարկա համարել գույքին չվերաբերող քաղաքացիական իրավունքի մյուս օբյեկտները: «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» և «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքների դրույթները դրանք խոշոր գործարքի հնարավոր առարկա չեն համարում, հետևաբար, կարելի է եզրակացնել, որ աշխատանքներն ու ծառայությունները, մտավոր գործունեության արդյունքներն ու քաղաքացիական իրավունքի մյուս օբյեկտները խոշոր գործարքի առարկա հանդիսանալ չեն կարող:

¹ «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների» մասին ՀՀ օրենքի 48-րդ հոդվածի համաձայն՝ ընկերության կանոնադրությամբ կարող է նախատեսվել այլ սահմանաչափ:

«Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» և «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքները մեկ այլ կարևոր խումբ գործարքների՝ շահագրգռվածությամբ գործարքների առարկան սահմանելիս, գույքից բացի, գործարքի հնարավոր առարկա են համարում նաև աշխատանքներն ու ծառայությունները: Այս երկու գործարքներն իրենց տեսակով ու ձևով շատ նման են միմյանց և հասկանալի չէ, թե ինչով է հիմնավորվում առկա տարբերակված մոտեցումը՝ խոշոր գործարքների առարկա սահմանելով միայն գույքը, իսկ շահագրգռվածությամբ գործարքների դեպքում նաև աշխատանքներն ու ծառայությունները:

Եթե համեմատականներ անցկացնենք Ռուսաստանի Դաշնության և Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությունների միջև կտեսնենք՝ ՌԴ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» դաշնային օրենքի 78-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն, խոշոր գործարքի առարկա կարող են հանդիսանալ գույքը և ծառայությունները: Անհասկանալի է, բայց ՌԴ օրենսդիրը ծառայությունների հետ միասին չի նշում նաև աշխատանքները, որոնք իրենց բնույթով թեև նույնը չեն, բայց շատ նման են: Այս խնդիրը իր հետագա կարգավորումն է ստացել ՌԴ Բարձրագույն դատական ատյանների որոշումներում, որտեղ ինչպես բաժնետիրական ընկերությունների, այնպես էլ սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների համար սահմանվել է, որ գույքից և ծառայություններից զատ խոշոր գործարքների առարկա կարող են հանդիսանալ նաև աշխատանքները, մտավոր գործունեության արդյունքները, տեղեկատվությունը¹:

Խոշոր գործարքների վերաբերյալ առկա գրականության մեջ, գրեթե բոլոր ակնառու գիտնականները միակարծիք են այն դիրքորոշման շուրջ, որ խոշոր գործարքները կարող են «աղետալի» անդրադարձ ունենալ ընկերության ֆինանսական դրության վրա, այդ պատճառով նման գործարքների կնքման համար միայն ընկերության ղեկավար մարմնի կամքը բավարար չէ, այլ անրաժեշտ է ընկերության մասնակիցների կամ բաժնետերերի ընդհանուր ժողովի հա-

¹ St' u Постановление Федерального арбитражного суда Западно-Сибирского округа от 14.06.2007, № Ф04-3716/2007 // СПС Гарант: Постановление Федерального арбитражного суда Северо-Западного округа от 17.2004, № А21-6649/03-С2 // СПС Гарант: Постановление Федерального арбитражного суда Северо-Западного округа от 23.05.2005, № А56-21604/03 // СПС Гарант.

մաձայնությունը: Խոշոր գործարքների կնքման վերաբերյալ որոշման կոլեգիալ ընդունման կարգն առաջին հերթին ուղղված է այդ որոշումներն առավել կշռադատված դարձնելուն, ինչպես նաև որոշում կայացնող անձանց ուսերին է թողնում գործարքի կնքման արդյունքում վրա հասնող հետևանքների վերաբերյալ բարոյական պատասխանատվությունը: Ելնելով այս հիմնավորումից՝ գույքին չվերաբերող քաղաքացիական իրավունքի մյուս օբյեկտները խոշոր գործարքների առարկա չհամարելը, և դրանց վերաբերող գործարքների կնքման մասին որոշումների կայացման ընթացակարգերից ընկերության մասնակիցներին կամ բաժնետերերին անմասն թողնելը, այնքան էլ տրամաբանական չէ:

Կարծում ենք՝ պետք է համաձայնվել Մ. Յու. Տիխոմիրովայի այն դիրքորոշման հետ, համաձայն որի ընկերության կողմից կնքվող գործարքները խոշոր գործարքներին դասելու համար, նախ անրաժեշտ է պարզել արդյոք այդ գործարքի կնքումը կարող է իրապես ազդել ընկերության հետագա ճակատագրի վրա, մի կողմից որպես կազմակերպության և որպես տնտեսական միավորման, իսկ մյուս կողմից որպես իրավաբանական անձի և որպես քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտի: Դրական պատասխանի, ինչպես նաև սահմանված չափանիշների առկայության դեպքում միայն, հնարավոր կլինի խոսել գործարքի խոշոր լինելու մասին¹:

Այս խնդրի վերաբերյալ շատ հետաքրքրական տեսակետ է հայտնել Ա. Մակովսկայան, համաձայն որի, եթե ընկերության կողմից կնքվող գործարքի առարկան քաղաքացիաիրավական իմաստով գույք չէ, սակայն գործարքն ընկերության համար կրում է հատուցելի բնույթ, ապա մատուցվող (օտարվող) կամ ստանալիք (ձեռք բերվող) հանդիպական կատարումը, քաղաքացիական օրենսգրքի իմաստով կհմարավի գույք²: Այդպիսի գործարքն ամբողջությամբ համապատասխանում է «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 48-րդ հոդվածով և «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ գլխով սահմանված դրույթներին: Ա. Մակովսկայայի նշված տեսակետը հիմնավոր է

¹ St' u Тихомирова М. Ю., Комментарий к федеральному закону об обществах с ограниченной ответственностью, М., ЮРИМФОРМЦЕНТР, 2003, էջ 244-245:

² St' u Маковская А. А., Крупные сделки и порядок их одобрения акционерным обществом // Хозяйство и право, 2003, № 5, էջ 48:

թվում և կարծես թե վերացնում է քաղաքացիական իրավունքի օր-
յեկտների խոշոր գործարքների առարկա լինելու կամ չինելու հետ
կապված խնդիրը:

Այսպիսով, *տնտեսական ընկերության կողմից կնքվող գոր-
ծարքները, որոնց առարկա են հանդիսանում աշխատանքներն ու
ծառայությունները, մտավոր սեփականությունը կամ քաղաքացիա-
կան իրավունքի մյուս օբյեկտները, որոնց արժեքը գերազանցում է
գործարք կնքող ընկերության ակտիվների հաշվապահական հաշ-
վեկշռի սահմանաչափը, կարծում ենք, որ նույնպես պետք է դասել
խոշոր գործարքների շարքին:*

Ամփոփելով վերը շարադրվածը, առաջարկում ենք բաժնետի-
րական և սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերություն-
ների համար խոշոր գործարքների հասկացությունը ձևակերպել
հետևյալ կերպ. «Խոշոր են համարվում մեկ կամ մի քանի փոխկա-
պակցված գործարքները, որոնք, բացառությամբ ընկերության առօր-
յա տնտեսական գործունեության շրջանակներում կատարվող գոր-
ծարքների, ուղղակի կամ անուղղակի կապված են ընկերության կող-
մից գույքի, աշխատանքների ու ծառայությունների, տեղեկատվու-
թյան, մտավոր գործունեության արդյունքների և դրանց նկատմամբ
բացառիկ իրավունքների օտարման կամ օտարման հնարավորու-
թյան հետ, և որոնց արժեքը գործարքը կնքելու մասին որոշում ընդո-
նելու պահի դրությամբ գերազանցում է օրենքով կամ կանոնադ-
րությամբ սահմանված չափը»:

Мегрян Гурген

Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

ПОНЯТИЕ И ХАРАКТЕРИСТИКА КРУПНЫХ СДЕЛОК

В статье рассматриваются понятие и основные признаки крупных сделок, совершаемых хозяйственными обществами.

На основе анализа теоретических подходов, практического мате-
риала и гражданско-правовых норм о крупных сделках, констатируется
необходимость детального анализа признаков рассматриваемого вида
сделок и совершенствования норм Законов РА «Об акционерных об-
ществах» и «Об обществах с ограниченной ответственностью», кото-
рые, по мнению автора, не в полной мере учитывают характерные осо-
бенности крупных сделок.

В работе проанализированы такие понятия, как «взаимосвязан-

ность сделок» и «сделки, совершаемые в рамках обычной хозяйственной деятельности». Обосновывается тезис о том, что не целесообразно рассматривать в качестве признака крупной сделки его направленность на приобретение или возможность приобретения имущества. По мнению автора, в законодательной дефиниции крупной сделки достаточно указать на направленность сделки на отчуждение либо на возможность отчуждения имущества хозяйственного общества.

Высказывается точка зрения о том, что законодательное ограничение возможного предмета крупных сделок в научно-практическом смысле не обосновано. Аргументируется необходимость применения норм о крупных сделках также в тех случаях, когда предметом сделки являются не только имущество, но и иные объекты гражданских прав.

На основе проведённого исследования в рамках статьи сформулированы понятие и основные признаки крупных сделок, а также некоторые предложения, направленные на усовершенствование института крупных сделок в законодательстве Республики Армения.

Gurgen Meghryan

PHD Student of the YSU Chair of Civil Law

ARTICLE IS TO REVEAL THE CONCEPT AND CHARACTERISTICS OF

The main objective of this article is to examine the concept and characteristics of major transactions conducted by business companies.

Based on analyses of theoretical approaches, practical stuff and civil regulations for major transactions author establishes a necessity of thorough analysis of transactions' characteristics and perfection of laws on Stock Companies and Limited Liability Companies in RA, which, in author's judgment, are not taking into account characteristic features of major transactions in full extent.

Within research were analysed such concepts as «related transactions» and «transactions conducted within the scope of ordinary course of business». Author advances a thesis indicating the inappropriateness of ascription of property acquisition or it's possibility on the list of necessary criteria constituting business companies' major transactions, as he is of opinion that in legislative definition of major transactions it is quite enough to state transactions' specific focus only on property alienation or it's possibility.

Approaching from theoretical and practical standpoint it is suggested that the legislative circumscription of major transactions subject do not present itself as well-founded. Arguing a necessity of application of major transactions' rules not only in the cases when property is subject of transaction but also when subjects of transactions are other objects of civil law rights.

Based on the conducted research were formulated a definition and distinctive features of major transactions. Moreover, proceeded from drawn inferences were submitted some propositions aiming for a contribution towards efficacious application of major transaction rules in the Republic of Armenia.

Բանալի բառեր՝ խոշոր գործարքներ, տնտեսական ընկերություն, բաժնետիրական ընկերություն, սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերություն, գույք, փոխկապակցված գործարքներ, արդյա տնտեսական գործունեություն, խոշոր գործարքների առարկա:

Ключевые слова: крупные сделки, хозяйственное общество, акционерное общество, общество с ограниченной ответственностью, имущество, взаимосвязанные сделки, обычная хозяйственная деятельность, предмет крупных сделок.

Key words: Major transactions, company, joint-stock corporation, stock corporation, limited liability company, property, assets, related transactions, ordinary course of business, subject of major transaction.

**«ԳՆՈՒՄ» ԵՎ «ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՏՎԵՐ»
ՀԱՄԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Պետական գնումները պետության ամենակարևոր գործառնություններից են՝ հաշվի առնելով, որ պետական գնումների արդյունքում բավարարվում են պետության կարիքները, ինչպես նաև հաշվի առնելով, որ այս ոլորտում թույլ են տրվում մեծ քանակությամբ չարաշահումներ:

Պետական գնումների կամ պարզապես գնումների ոլորտի ուսումնասիրությունը սկսվում է գնում հասկացության բացահայտմամբ:

«Գնումների մասին» ՀՀ գործող օրենքի² 2-րդ հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն՝ գնումը պատվիրատուի հատուցմամբ նյութական և ոչ նյութական ակտիվների (արժեքների)՝ բոլոր տեսակի ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների ձեռքբերումն է: Մույն օրենքի իմաստով՝

ա. ծառայության ձեռքբերում է նաև լիզինգը,

բ. գնում է նաև՝

- պատվիրատուի կողմից նվիրաբերության կարգով իրավաբանական անձանց հատկացվող միջոցների հաշվին ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների ձեռքբերումը,

- փոխանակման ձևով ապրանքի, աշխատանքի կամ ծառայության ձեռքբերումը,

- պետական և մասնավոր հատվածների գործընկերության, ներառյալ հավատարմագրային կառավարման և կոնցեսիայի գործարքները:

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի.գ.դ., պրոֆեսոր Տ. Բարսեղյան:

² Ընդունվել է 22.12.2010թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.2011թ., սկզբնաղբյուր՝ ՀՀՊՏ 2010.12.29/69(803), հոդ. 1596:

Այսպիսով, «Գնումների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում գնում հասկացությունը ներկայացվում է որպես ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների ձեռքբերում:¹

Միավորված ազգերի կազմակերպության Միջազգային առևտրային իրավունքի հանձնաժողովի (United Nations Commission on International Trade Law, UNCITRAL) կողմից մշակված «Պետական գնումների մասին» մոդելային օրենքի համաձայն ևս՝ «գնումները» կամ «հանրային գնումները» նշանակում են ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների ձեռքբերում:²

Եթե անգլալեզու աղբյուրներում «procurement» եզրույթը միզուցե կարող է և իրավաբանական տեխնիկայի, իրավաբանական լեզվի տեսանկյունից խնդիր չառաջացնել, ապա նույնը չի կարելի ասել հայ իրավագիտության համար:

Այսպես, Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ գնումը ենթադրում է երեք տիպի նյութական և ոչ նյութական արժեքի ձեռքբերում՝ ապրանքներ, աշխատանքներ և ծառայություններ:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը նախատեսում է վերոնշյալ արժեքների ձեռքբերման համար հիմնականում հետևյալ պայմանագրերի կնքման հնարավորություն.

1. առուվաճառքի պայմանագիր՝ ապրանքների ձեռքբերման համար,

2. կապալի պայմանագիր՝ աշխատանքների կատարման համար,

3. ծառայությունների վճարովի մատուցման պայմանագիր՝ ծառայությունների մատուցման համար:

«Գնում», «գնել» եզրույթները հայ իրականության մեջ առավելապես ասոցացվում են առուվաճառքի կամ առուծախի պայմանագրի հետ:

Այսպես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 470-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ առուվաճառքի պայմանագրով կողմերից մեկը (վաճառողը) պարտավորվում է մյուս կողմին (գնորդին) որպես սեփականություն հանձնել (գույք) ապրանք, իսկ գնորդը պարտավոր-

¹ Այդպես է ներկայացված եղել նաև 05.06.2000 թ. և 06.12.2004 թ. ընդունված «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքներում:

² Տե՛ս <https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/procurem/ml-procurement-2011/2011-Model-Law-on-Public-Procurement-e.pdf>:

վում է ընդունել այդ ապրանքը և դրա համար վճարել որոշակի գումար (գինը):

Պայմանագրի տեսակի անվանումը՝ առուվաճառք, ինքնին բացահայտում է պայմանագրի երկու կարևոր տարրերը՝ «առնել (գնել) և վաճառել»:¹

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 700-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ կապալի պայմանագրով մի կողմը (կապալառուն) պարտավորվում է մյուս կողմի (պատվիրատուի) առաջադրանքով կատարել որոշակի աշխատանք և դրա արդյունքը սահմանված ժամկետում հանձնել պատվիրատուին, իսկ պատվիրատուն պարտավորվում է ընդունել աշխատանքի արդյունքը և վարձատրել դրա համար:

Նույն օրենսգրքի 777-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ծառայությունների վճարովի մատուցման պայմանագրով՝ կատարողը պարտավորվում է պատվիրատուի առաջադրանքով ծառայություններ մատուցել (կատարել որոշակի գործողություններ կամ իրականացնել որոշակի գործունեություն), իսկ պատվիրատուն պարտավորվում է վճարել այդ ծառայությունների համար:

Նպատակահարմար չհամարելով քննարկել ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների ձեռքբերման համար կնքվող մյուս պայմանագրերի տեսակները և բավարարվելով վերոնշյալ հիմնական պայմանագրերի հասկացությունների վերհանմամբ՝ կարելի է փաստել, որ հայ իրավական մտքի համար խորթ է «աշխատանքի գնում» կամ «ծառայության գնում» արտահայտությունը: Աշխատանքի համար կիրառելի է պատվիրատուի առաջադրանքով կատարում, իսկ ծառայության համար՝ մատուցում արտահայտությունը:

Ռուսական գրականության մեջ ևս հանդիպում է այնպիսի մոտեցում, որ պետք է տարբերակել ապրանքների ձեռքբերումը աշխատանքների կատարումից և ծառայությունների մատուցումից՝ համարելով, որ «գնումը» (закупка) նշանակում է ձեռքբերում և կարող է վերաբերել առուվաճառքի կամ ապրանքների մատակարարման

¹ «Առուվաճառք» կամ «առուծախ» անվանումը կիրառելու նախապատվության վերաբերյալ տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք», 2-րդ մաս, 2-րդ հրատարակություն (փոփոխություններով և լրացումներով), խմբագրությամբ՝ պրոֆ. Ս. Կ. Բարսեղյանի և պրոֆ. Գ. Հ. Ղաբախանյանի, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2008, էջ 9, թիվ 1 հղում:

պայմանագրերին, իսկ աշխատանքների կատարումը և ծառայությունների մատուցումը վերաբերում է պետական պատվերին (государственный заказ): Նման կերպ փորձ է արվել տարբերակել պետական գնումը պետական պատվերից՝ հատկապես հաշվի առնելով, որ ՌԴ իրավական ակտերում կիրառվել և կիրառվում են երկու եզրույթներն էլ:¹

Այսպիսով, կարելի է արձանագրել, որ գնում բառն իրականում կիրառելի է ապրանքների ձեռքբերման համար, իսկ աշխատանքների և ծառայությունների «գնում» չի կարող լինել. աշխատանքները և ծառայությունները պատվիրատուի առաջադրանքով համապատասխանաբար կատարվում և մատուցվում են:

Մասնագիտական գրականության, այդ թվում՝ գիտական հոդվածների և ատենախոսությունների ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ պետական գնումների վերաբերյալ միանշանակ հասկացություն գոյություն չունի: Ընդ որում, եթե Հայաստանի Հանրապետությունում այս իրավական ինստիտուտը կոչվել և կոչվում է (պետական) գնում, ապա օտարերկյա օրենսդրական ակտերում և գրականության մեջ միանշանակ չէ անգամ այս ինստիտուտին տրվող անվանումը: Ռուսական գրականության և իրավական ակտերի մեջ հաճախ կարելի է հանդիպել ինչպես «պետական պատվեր» (государственный заказ), այնպես էլ «պետական գնումներ» (государственные закупки) անվանումները: Անգլալեզու գրականության մեջ հանդիպում են ինչպես «հանրային գնումներ» (public purchasing կամ public procurement), այնպես էլ «կառավարական գնումներ» (government procurement) անվանումները:²

«Գնումների մասին» ՀՀ օրենքը գնումը ներկայացնում է որպես ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների ձեռքբերում:

¹ St' u Бордунова С. А., Правовое регулирование государственных и муниципальных заказов по законодательству Российской Федерации», диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва, 2012, էջ 43:

² «Government procurement» եզրույթն օգտագործվում է մասնավորապես Առևտրի միջազգային կազմակերպության շրջանակներում 12.04.1979 թ. ստորագրված «Պետական գնումների մասին» համաձայնագրում (անգլերեն պաշտոնական տեքստը՝ https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gpr-94_01_e.htm), որը Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ է մտել 15.09.2011 թ.:

Իրականում գտնում ենք, որ գնում հասկացությունը նման կերպ ներկայացնելը նեղացնում է գնման ինստիտուտին բնորոշ առանձնահատկությունները՝ սահմանափակելով այն որոշ նյութական և ոչ նյութական արժեքների ձեռքբերմամբ:

Գնման գործընթացն իրականում բավականին բարդ իրավաբանական փաստերի ամբողջությունն է, այն ներառում է ինչպես արարքների՝ մասնավորապես գործողությունների ամբողջություն (այդ թվում՝ քաղաքացիաիրավական պայմանագրերի, որոշ դեպքերում վարչաիրավական ակտերի ամբողջություն), այնպես էլ որոշ դեպքում իրավադարձությունների ամբողջություն, որոնք ազդում են գնումների գործընթացի ծագման և հետագա զարգացման համար (օրինակ՝ արտակարգ իրավիճակի առաջացում, որի հետևանքով առաջանում է արտահերթ և հրատապ պետական գնման անհրաժեշտություն):

Հաշվի առնելով, որ «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքը «գնում» եզրույթը բացահայտելիս օգտագործում է «պատվիրատու» արտահայտությունը, նպատակահարմար ենք համարում անդրադառնալ նաև «պետական պատվեր» արտահայտությանը:

Ժամանակակից հայերենով «պատվեր» բառը բացատրվում է որպես որևէ բան պատրաստելու՝ արտադրելու՝ տրամադրելու հանձնարարություն:¹

Ժամանակակից տնտեսագիտական բառարանում պետական պատվերը ներկայացվում է որպես պետական մարմինների կողմից տրվող և պետական բյուջեի միջոցների հաշվին վարձատրվող պատվեր՝ արտադրանքի ստեղծման, ապրանքների թողարկման, աշխատանքների կատարման համար, որոնցում հետաքրքրված է պետությունը: Նման պատվերը կարող է կատարվել ոչ միայն պետական, այլ նաև այլ ձեռնարկությունների կողմից: Պատվերը սովորաբար տրվում է մրցութային հիմքով:²

¹ Տե՛ս Էդուարդ Բագրատի Աղայան, «Արդի հայերենի բացատրական բառարան», «Հայաստան» հրատարակչություն, Երևան, 1976, էջ 1196-1197: Էլեկտրոնային աղբյուր՝ <http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=24&pageNumber=1220>:

² Տե՛ս Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б., "Современный экономический словарь, - 6-е изд., перераб. и доп., - М., ИНФРА-М, 2011: Է-

«Պետական պատվեր» արտահայտությանը, լինելով տնտեսագիտական կատեգորիա, ամրագրվելով օրենսդրության մեջ ձեռք է բերել նաև իրավաբանական հատկանիշներ: Պետական պատվերը ոչ միայն կիրառվում է պետության կողմից տնտեսությունը կարգավորելիս, այլ նաև այլ ոլորտներում՝ գիտություն, կրթություն և այլն:¹

Այդուհանդերձ, «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքը, օգտագործելով «պատվիրատու» արտահայտությունը, չի բացահայտել «պատվեր» եզրույթի իմաստը:

Հետաքրքիր է նաև այն, որ անգամ մինչև «Գնումների մասին» ՀՀ առաջին օրենքի ընդունումն իրավական ակտերում՝ մասնավորապես ՀՀ կառավարության որոշումներում, օգտագործվել է «պետական պատվեր» արտահայտությունը՝ այդուհանդերձ չբացահայտելով դրա էությունը:²

«Ռազմաարդյունաբերական համալիրի մասին» ՀՀ օրենքը³ ռազմական կարիքների համար պետական պատվերը սահմանել է որպես զինված ուժերը և այլ զորքերը ՌԱՀ-ի գործունեության սուբյեկտների կողմից ներհանրապետական ռազմական ապրանքով և գույքով՝ սպառազինությամբ, ռազմական տեխնիկայով, ռազմատեխնիկական միջոցներով, ունեցվածքով և թիկունքային գույքով ապահովման գործառույթ:

Ռազմական կարիքների համար պետական պատվերը միայն պետական պատվերի մի տեսակ է, որն ունի խիստ առանձնահատկություն՝ կապված վերջինիս կիրառման ոլորտի հետ, ուստի՝ վերոնշյալ հասկացությունը չի կարող համարվել ունիվերսալ և կիրառվել մյուս պատվերների դեպքերի համար: Ավելին, սույն հասկա-

լեկտրոնային աղբյուր՝ http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_67315/:

¹ Օրինակ «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքը նախատեսում է հանրակրթական, նախնական մասնագիտական (արհեստագործական), միջին մասնագիտական և բարձրագույն մասնագիտական կրթության պետական պատվերը, որը սույն ուսումնասիրության շրջանակներից դուրս է:

² Տե՛ս օրինակ ՀՀ կառավարության 08.02.1995թ. թիվ 67 որոշումը ՀՀ 1995 թվականի պետական պատվերի մասին կամ 15.06.1996թ. թիվ 175 որոշումը ՀՀ 1996 թվականի պետական պատվերի մասին և այլն:

³ Ընդունվել է 25.03.2015թ., ուժի մեջ է մտել 02.05.2015թ., սկզբնաղբյուր՝ ՀՀՊՏ 2015.04.22/23(1112) Հոդ.292, համար՝ ՀՕ-16-Ն:

ցությունը պետք է հիմնվեր հենց «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքում տրվող հասկացության վրա՝ հաշվի առնելով, որ «Ռազմաարդյունաբերական համալիրի մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածի համաձայն՝ պետական պատվիրատուն կազմակերպում և իրականացնում է ռազմական կարիքների համար պետական պատվերի տեղադրումը՝ Հայաստանի Հանրապետության գնումների մասին օրենսդրությամբ սահմանված կարգով: Ինչպես արդեն նշվեց, նման հասկացություն «Գնումների մասին» ՀՀ գործող օրենքը չի պարունակում: Նման հասկացություն չի նախատեսվել նաև «Գնումների մասին» ՀՀ նախորդ օրենքներում:

Պետական (մունիցիպալ) պատվերի հասկացությունն օրենսդրական մակարդակով տրված է մի շարք պետությունների տարբեր իրավական ակտերում:

Այսպես, օրինակ 2000 թ. հունվարի 1-ին ուժի մեջ մտած Ռուսաստանի Դաշնության բյուջետային օրենսգրքի առաջնային խմբագրության 72-րդ հոդվածի 4-րդ կետով պետական կամ մունիցիպալ պատվերը սահմանվել է որպես կնքված պետական կամ մունիցիպալ պայմանագրերի ամբողջություն՝ ուղված ապրանքների ձեռքբերմանը, աշխատանքների կատարմանը, ծառայությունների մատուցմանը՝ համապատասխան բյուջեի միջոցների հաշվին: Նման ձևակերպումը քննադատության է արժանացել ռուս իրավագետների կողմից: Ե. Պ. Գուբինը, մասնավորապես, նշել է, որ վերոնշյալ պայմանագրերի ամբողջությունը մի կողմից պետական պատվերից բխող հարաբերությունների իրավական ձևն է, մյուս կողմից՝ պետության կողմից շուկայական տնտեսության կարգավորման միջոց:¹ Մեկ այլ հեղինակի՝ Ս. Վ. Ֆայերբերգի պնդմամբ պետական պատվերը պայմանագրերի ամբողջություն ներկայացնելը նեղացնում է պատվեր հասկացության մեջ մտնող բյուջետային հարաբերությունների շրջանակը:²

Ռուսաստանի Դաշնության՝ 2006 թ. փետրվարի 2-ի թիվ 19-ՖՕ ֆեդերալ օրենքով 72-րդ հոդվածը շարադրվել է նոր խմբագրությամբ

¹ St' u Губин Е. П., Государственное регулирование рыночной экономики- и предпринимательства: правовые проблемы, М., Юрист, 2005, էջ 204-205:

² St' u Файбергер Т. В., Государственный (муниципальный) заказ как форма организации бюджетного финансирования, Дисс.... к.э.н., Иркутск, 2006, էջ 40:

և չի պարունակել պետական (մունիցիպալ) պատվերի հասկացությունը:¹

Պետական պատվերը՝ որպես պետական պայմանագիր կամ պայմանագրերի ամբողջություն ներկայացվում է նաև այլ պետությունների օրենսդրական ակտերում: Օրինակ՝ 1994 թ. «Պետական գնումների մասին» Շվեյցարիայի ֆեդերալ օրենքում (12.12.2000թ. դրությամբ) ապրանքների մատակարարման, ծառայությունների մատուցման և շինարարական աշխատանքների պատվերները ներկայացվել է որպես պատվիրատուի և մրցույթի մասնակցի միջև պայմանագիր:²

«Մրցակցության սահմանափակման դեմ» 1998 թ. Գերմանիայի Դաշնության օրենքի համաձայն՝ պետական պատվերները պետական պատվիրատուի և ձեռնարկությունների միջև վճարովի պայմանագրեր են, որոնց առարկան են մատակարարումը, շինարարական աշխատանքները կամ ծառայությունները, ինչպես նաև մրցույթի գործընթացը, որի արդյունքում պետք է կնքվի ծառայությունների մատուցման պայմանագիր:³

Իրավագետները ևս միանշանակ տեսակետ չունեն պետական պատվերի հասկացության հարցում: Ռուս հայտնի իրավագետ Լ. Վ. Անդրեևան նշել է, որ տնտեսագիտական և իրավաբանական գրականության մեջ «պատվեր», «պետական պատվեր» հասկացություններն օգտագործվում են տարբեր իմաստներով՝ և՛ որպես պետական պայմանագիր, և՛ որպես ապրանքների մատակարարում, և՛ որպես ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների՝ պետության կարիքների ամբողջություն: Լ. Վ. Անդրեևան պետական պատվեր եզրույթը սահմանել է իր աշխատության մեջ՝ այն ներկայացնելով որպես փաստաթուղթ, որը պարունակում է պետության՝ քանակով,

¹ Ռուսաստանի Դաշնությունում պետական (մունիցիպալ) պատվերի հասկացության օրենսդրական կարգավորման հարցերի հետ կապված մանրամասն տե՛ս օրինակ Кичик К. В., «Государственный (муниципальный) заказ как средство государственного регулирования экономики: правовые вопросы», диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва, 2011, էջ 17-23:

² St' u Международный прокьюремент/ В. Малочко, Т. Уилсон и др. М. 2003, էջ 193:

³ St' u նույն տեղում, էջեր 282, 295:

որակով, տեսականիով, ժամկետով և այլ բնութագրերով կոնկրետացված և սահմանված կարգով ձևավորված կարիք (անհրաժեշտություն) ապրանքներում, որոնց մատակարարումն իրականացվում է բյուջեի և այդ նպատակների համար ներգրավված ֆինանսավորման արտաբյուջետային միջոցների հաշվին, և որի տեղաբաշխումն իրականացվում է պատվերների տեղաբաշխման մասին օրենսդրությամբ սահմանված կարգով:¹

Պետական պատվեր հասկացությունը սահմանվել է նաև ռուս իրավագետների որոշ ատենախոսություններով: Մեր կարծիքով բավականին հաջողված և ընդգրկուն է հետևյալ հասկացությունը. «Պետական պատվերը հանրային-իրավական կառույցի (Ռուսաստանի Դաշնություն, Ռուսաստանի Դաշնության սուբյեկտներ, մունիցիպալ կառույցներ)՝ ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների կոնկրետացված կարիքն է՝ ամրագրված իրավական ակտում (նորմատիվ-իրավական կամ վարչական), որը բավարարվում է օրենքով սահմանված կարգով պատվերների տեղաբաշխման միջոցով (որպես կանոն՝ անորոշ շրջանակի անձանց՝ պոտենցիալ մատակարարների շրջանում), պետական (մունիցիպալ) պայմանագրի, բյուջետային կառույցի քաղաքացիաիրավական պայմանագրի կամ այլ քաղաքացիաիրավական պայմանագրի կնքմամբ, որը պարունակում է այդ ապրանքներին, աշխատանքներին և ծառայություններին ներկայացվող անհրաժեշտ պահանջները, ինչպես նաև ապրանքների վաճառքի, աշխատանքների կատարման և ծառայությունների մատուցման պայմանները՝ պետական (մունիցիպալ) կարիքները բավարարելու նպատակով»:²

¹ St' u Андреева Л. В., Закупки товаров и энергосервисных работ для федеральных государственных нужд, правовое регулирование - 2-е изд., перераб. и доп, М., "Волтерс Клувер", 2011, պարագրաֆ 2.2, ինտերնետային աղբյուր՝ <http://www.twirpx.com/file/533493/>:

² St' u Кичик К. В., Государственный (муниципальный) заказ как средство государственного регулирования экономики: правовые вопросы, диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва, 2011, էջ 33:

Որոշ հեղինակներ պետական պատվերը դիտարկում են լայն իմաստով որպես պետական կարիքներ, իսկ նեղ իմաստով՝ որպես մրցույթի անցկացման մասին ծանուցում:¹

Ատենախոսությամբ ներկայացված մեկ այլ հասկացություն է հետևյալը. «Պետական պատվերը հանրային կառույցի իշխանական կամահայտնության ակտ է՝ հասցեագրված պետական պատվիրատուին, որը նախատեսում է պետական կարիքների բավարարման համար ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների անհրաժեշտություն, որը տեղաբաշխվում է օրենսդրությանը համապատասխան՝ գործարարական գործունեություն իրականացնող սուբյեկտների միջև և հիմք է պետական պատվիրատուի և մատակարարի միջև պետական պայմանագիր կնքելու համար, և որը ֆինանսավորվում է բյուջեի և արտաբյուջետային միջոցների հաշվին: Պետական պատվերը՝ որպես հանրային շահի ֆորմալիզացված արտահայտություն, անհրաժեշտ պայման է պետության կարիքների համար ապրանքների մատակարարման մասնավոր-իրավական հարաբերությունների իրացման համար»:²

Պետական պատվերը ներկայացվում է նաև որպես պետական պատվիրատուներին հասցեագրված գործադիր իշխանության կառավարչական ակտ, որը նախատեսում է որոշակի պետական կամ այլ պայմանագրի կնքման անհրաժեշտություն՝ ապրանքների աշխատանքների, ծառայությունների կարիքների բավարարման համար,³ կամ որպես պետության անունից հանձնարարություն (կազ-

¹ St' u op'hinaly Цикорев Н. Н., Колосов А. И., Государственные закупки: практика, организации и нормативное обеспечение: Учебное пособие. - Орел: Издательство ОРАГС, 2004, էջ 16, կամ Белов В. Е., Участие Российской Федерации и субъектов Российской Федерации в отношениях, связанных с государственными заказами: Автореф. дисс. ... к.ю.н. М., 2006, էջ 6, կամ Гуцелюк Е. Ф., Применение лотовой закупки при расходовании бюджетных средств //Госзаказ: управление, размещение, обеспечение, 2008, № 11, էջ 76 և այլն:

² St' u Блинов В. Г., Правовое регулирование частных и публичных отношений при поставке товаров для государственных нужд, на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Чебоксары, 2009, էջ 55-56:

³ St' u Тарабаев П. С., Гражданско-правовое регулирование поставки товаров для федеральный государственных нужд, автореф. Дисс., к.ю.н., Екатеринбург, 2009, էջ 12:

մակերպչական ակտ)՝ ապահովելու գյուղատնտեսական ապրանքների, հումքի և արտադրության մատակարարմամբ՝ համապատասխան հանրային-իրավական կառույցների շահերին համապատասխան:¹

Ե. Պ. Գուբինի տեսակետը ճիշտ հակառակն է. ըստ նրա՝ պետական պատվերը վարչական (ադմինիստրատիվ)-պլանային ակտ չէ, որը պարտադիր կլինե՞ր շուկայի մասնակիցների համար, այն պետական կարգավորման գործիք է, շուկայական պլանավորման գործընթացի բաղկացուցիչ մաս:²

Ի տարբերություն շուկայական տնտեսության՝ խորհրդային շրջանի պետական պատվերը կարելի է դիտարկել որպես կառավարչական ակտ, որը պարտադիր էր ոչ միայն պետական պատվիրատուի (համապատասխան պետական կառավարման մարմնի), այլ նաև մատակարարի (ձեռնարկության) համար: Պետական պատվերը սահմանափակված էր կատարող սուբյեկտներով և տեղաբաշխվում էր հաստատված պլաններին համապատասխան: Կողմերը որևէ բան չէին կարող համաձայնեցնել, իսկ պայմանագիր կնքելու կամքն արտահայտվում էր միայն փոխադարձ լռությամբ: Պայմանագիր կնքելուց խուսափելը դիտվում էր որպես վարչական իրավախախտում և պատժվում էր տուգանքով:³ Ընդ որում, նաև նշվում է, որ միայն տեսական մակարդակով էր, որ պետական պատվերները կարող էին տեղաբաշխվել մրցութային կարգով:⁴

Ներկայումս՝ շուկայական տնտեսության պայմաններում, պետական գնումների մասնակցի համար պետական պատվերը չի կարող պարտադիր լինել, քանի դեռ վերջինիս հետ չեն ծագել պայմա-

¹ St' u Горбунова Л. В., Поставка; продовольствия; для государственных- нужд по российскому гражданскому праву, Дисс.— к.ю.н., Самара, 2003, էջ 23:

² St' u Губин Е. П., Государственное регулирование рыночной экономики- и предпринимательства: правовые проблемы, М., Юристь, 2005, էջ 207:

³ St' u Брагинский М. И., Витрянский В. В., Договорное право, Книга первая, М., 2001, էջ 154:

⁴ St' u Губин Е. П., Шерстобитов А. Е., Идея и реальность госзаказа // Политическое образование, 1989, № 7, с. 52; Медведев Д. А., Проблемы реализации гражданской правосубъектности государственного предприятия, Дисс. ... к.ю.н., Ленинград, 1990, էջ 134:

նագրային հարաբերություններ՝ դրանց չկատարումից կամ ոչ պատշաճ կատարումից բխող բացասական հետևանքներով:

Ուստի, հաշվի առնելով պլանային տնտեսությունից անցումը շուկայական տնտեսության՝ կարելի է համարել, որ պետական պատվերը պետական կարգավորման ուղղակի (վարչական) մեթոդից վեր է ածվել անուղղակի (տնտեսական) մեթոդի:¹

Ամփոփելով պետական պատվերի վերաբերյալ վերը նշված տեսակետները՝ հանգում ենք տարբեր հեղինակների կողմից ներկայացված հետևյալ հիմնական մոտեցումներին.

1. պետական պատվերը՝ որպես պայմանագիր կամ պայմանագրերի ամբողջություն,

2. պետական պատվերը՝ որպես փաստաթուղթ, որը պարունակում է պետության՝ որոշակի բնութագրերով կոնկրետացված և ձևավորված կարիք,

3. պետական պատվերը՝ որպես ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների կոնկրետացված կարիք՝ ամրագրված համապատասխան փաստաթղթերով,

4. պետական պատվերը՝ որպես պետական կարիք,

5. պետական պատվերը՝ որպես մրցույթի մասին ծանուցում,

6. պետական պատվերը՝ որպես հանրային կառույցի իշխանական կամահայտնության ակտ (կառավարչական ակտ կամ կազմակերպչական ակտ), որը նախատեսում է պետական կարիքների բավարարման համար ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների անհրաժեշտություն:

Մեր կարծիքով պետական պատվերը՝ որպես պայմանագիր կամ պայմանագրերի ամբողջություն ներկայացնելու արդյունքում, խաթարվում է պետական պատվերի էությունը, քանի որ պայմանագիրը պետական պատվերի իրացման ձև է, միջոց՝ պետական պատվերի կատարման համար:

Մեր կարծիքով՝ պետական պատվերը պետական կարիքները հետ նույնացնելը ևս ճիշտ չէ: Ցանկացած պետական պատվերի հիմքում ընկած է որոշակի պետական կարիքի բավարարման անհրաժեշտություն, սակայն ցանկացած պետական կարիք չէ, որ վեր է ած-

¹ Sté u Шевченко Л. И., Гредин Г. Н., Госзаказ в системе государственного регулирования экономики, Кемерово, 1999, էջ 45:

վում պետական պատվերի և բավարարվում պետական գնումների ընթացակարգի միջոցով: Այլ կերպ ասած՝ պետական կարիքն ավելի լայն է, և միայն համապատասխան ընթացակարգով ձևակերպվող պետական կարիքն է, որ կարող է վերածվել պետական պատվերի:

Պետական պատվերը միայն որպես ծանուցում դիտելը, գտնում ենք՝ ևս ճիշտ չէ: Իհարկե, պետական պատվերը նյութականանում է համապատասխան փաստաթղթերի միջոցով, սակայն սուսկ փաստաթղթի բացակայությունը չի կարող մեկնաբանվել որպես պետական պատվերի բացակայություն:

Մյուս տարբերակներից մեզ համար առավել ընդունելի է այն տեսակետը, որ պետական պատվերը հանրային-իրավական կառույցի՝ ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների կոնկրետացված կարիքն է՝ ամրագրված իրավական ակտում, որը բավարարվում է օրենքով սահմանված կարգով գնումների ընթացակարգի միջոցով՝ համապատասխան պայմանագրի կնքմամբ, որը պարունակում է ապրանքներին, աշխատանքներին և ծառայություններին ներկայացվող անհրաժեշտ պահանջները, ինչպես նաև ապրանքների վաճառքի, աշխատանքների կատարման և ծառայությունների մատուցման պայմանները՝ պետական (մունիցիպալ) կարիքները բավարարելու նպատակով:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ առաջին հայացքից միայն տեսական բնույթ կրող հասկացությունը, ինչպես երևում է վերը նշված տեսակետների և իրավական դրույթների վերլուծությունից, կարող է լուրջ խնդիրներ առաջացնել անգամ նաև գործնական տեսանկյունից: Հետևաբար՝ պատահական չէ, որ գնման ինստիտուտին վերաբերող գրեթե բոլոր աշխատանքներում (այդ թվում նաև՝ տնտեսագիտական աշխատանքներում) առանձնահատուկ կարևորվում է գնման ինստիտուտի առանցքը կազմող պետական պատվերի ուսումնասիրությունը:

Վերոգրյալի հիման վրա ամփոփելով գնման հասկացության համար էական նշանակություն ունեցող հանգամանքները՝ գնումը կարելի է բնորոշել որպես պետական պատվերի վրա հիմնված իրավաբանական փաստերի ամբողջություն՝ ուղղված պատվիրատուի հատուցմամբ նյութական և ոչ նյութական ակտիվների (արժեքների) ձեռքբերմանը՝ ապրանքների գնմանը, աշխատանքների կատարմանը և ծառայությունների մատուցմանը:

Нанэ Саакян

Аспирант Кафедры гражданского права ЕГУ

ПОНЯТИЯ ЗАКУПОК И ГОСУДАРСТВЕННОГО ЗАКАЗА

Государственных закупки являются одни из самых ключевых функций государства, с помощью которого реализуются государственные нужды. Государственные закупки формируются с помощью государственных заказов. И так как на различных стадиях государственных закупок допускаются наибольшее количество злоупотреблений, исследование этой системы нужно начать от определения закупок и государственного заказа, что и пытались сделать в этой работе.

Nane Sahakyan

PHD Student of the YSU Chair of Civil Law of YSU

THE CONCEPTS OF PROCUREMENT AND STATE ORDER

Public procurements are one of the key functions of the state with which the state needs implemented. Government purchases are formed with the help of state (government) orders. And as in various stages of public procurement the greatest number of abuses are allowed, the study of this system should start from the definition of procurement and public order which we try to do in this work.

Բանալի բառեր՝ *գնում, պետական գնում, պետական պատվեր*

Ключевые слова: *закупки, государственные закупки, государственный заказ.*

Key words: *public procurements, government purchases, government (state) orders.*

ՄԱՐԶՈՒՄԱՅԻՆ ՓՈԽՀԱՏՈՒՑՈՒՄԸ ՖՈՒՏԲՈԼՈՒՄ

Փոքր մարզադպրոցներն ու ֆուտբոլային ակումբները մեծ ավանդ ունեն համաշխարհային ֆուտբոլի զարգացման հարցում: Աշխարհահռչակ ֆուտբոլիստների մեծամասնությունն իր ֆուտբոլային գործունեությունը սկսել է ոչ այնքան հայտնի ֆուտբոլային ակումբներում կամ մարզադպրոցներում: Հետևաբար, արդարացի կլինի, որպեսզի ֆուտբոլիստներ պատրաստող մարզադպրոցներն ու ակումբները, որպես ֆուտբոլիստին պատրաստելու համար կատարված ծախսերի փոխհատուցում, ֆինանսական միջոցներ ստանան այդ ֆուտբոլիստների՝ պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային ակումբներ տեղափոխվելու դեպքում: Ի վերջո, ֆուտբոլիստներն իրենց խաղամակարդակի և դրա շնորհիվ պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային ակումբներ հրավիրվելու համար պարտական են նաև իրենց մարզած դպրոցներին և սիրողական ֆուտբոլային ակումբներին:

Վերը նշված նպատակով ՖԻՖԱ-ի «Ֆուտբոլիստների կարգավիճակի և տեղափոխության» կանոնակարգում (այսուհետ՝ ՖԻՖԱ կանոնակարգ) նախատեսվել են մարզումային փոխհատուցման և համերաշխության մեխանիզմների ինստիտուտները:

Սույն հոդվածի շրջանակներում կանոնադառնանք մարզումային փոխհատուցման ինստիտուտին, քանի որ վերջինիս իրավական կարգավորումն առաջացնում է մի շարք պրակտիկ խնդիրներ, որոնք և կփորձենք վեր հանել՝ առաջարկելով դրանց լուծման տարբերակներ:

Հոդվածի շրջանակներում վեր կհանենք ՖԻՖԱ կանոնակարգում, Ռուսաստանի ֆուտբոլային միության «Ֆուտբոլիստների կարգավիճակի և տեղափոխության» կանոնակարգում (այսուհետ՝ ՌՖՄ կանոնակարգ) և Հայաստանի ֆուտբոլի ֆեդերացիայի «Ֆուտբոլիստների կարգավիճակի և տեղափոխության» կանոնակարգում (այսուհետ՝ ՀՖՖ կանոնակարգ) մարզումային փոխհատուցմանը

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի.գ.դ., պրոֆեսոր Ա. Հայկյանց:

նվիրված նորմերի բովանդակությունը՝ փորձելով ներկայացնել ՀՖՖ կանոնակարգի կատարելագործմանն ուղղված համապատասխան առաջարկներ:

Մարզումային փոխհատուցում ակնկալելու իրավունք ունեն ինչպես ֆուտբոլիստին մարզած մարզադպրոցները, այնպես էլ սիրողական և պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային ակումբները: Սակայն մարզումային փոխհատուցում ստանալու խնդիրն առավել կարևոր է մարզադպրոցների և սիրողական ակումբների համար, քանի որ վերջիններս ֆինանսավորման աղբյուրների անհամեմատ ավելի փոքր ցանկ ունեն, քան պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային ակումբները, բավական է նշել միայն, որ պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային ակումբները մասնակցում են տարբեր հոշակավոր մրցաշարերի և այդ մրցաշարերին մասնակցության արդյունքներից կախված դրամական պարգևներից բացի մեծ գումարներ են վաստակում հեռարձակման լիցենզիաներից:

Անդրադառնանք մարզումային փոխհատուցման առավել կարևոր խնդիրներին՝ ներկայացնելով դրանք առանձին-առանձին:

1. Մարզումային փոխհատուցման վճարման դեպքերը.

ՖԻՖԱ կանոնակարգի կարգավորումը.

ՖԻՖԱ կանոնակարգի Հավելված 4-ի 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ ֆուտբոլիստին պատրաստելու դիմաց փոխհատուցումը վճարվում է ֆուտբոլիստին մարզած ակումբ(ներ)ին՝

ա) երբ ֆուտբոլիստն առաջին անգամ գրանցվում է որպես պրոֆեսիոնալ կամ

բ) երբ պրոֆեսիոնալը տեղափոխվում է տարբեր ասոցիացիաների ակումբներից մեկից մյուսը (իր պայմանագրի գործողության ընթացքում կամ դրա ավարտի կապակցությամբ)

մինչև այն մրցաշրջանի ավարտը, որի ընթացքում լրանում է ֆուտբոլիստի 23 տարին:

ՌՖՄ կանոնակարգի կարգավորումը.

ՌՖՄ կանոնակարգի 21-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ֆուտբոլիստին պատրաստելու դիմաց փոխհատուցումը վճարվում է ֆուտբոլիստին մարզած ֆուտբոլային ակումբներին (մարզադպրոցներին), երբ մինչև այն մրցաշրջանի ավարտը, որի ընթացքում լրա-

նում է ֆուտբոլիստի 23 տարին 1) ֆուտբոլիստը կնքում է իր առաջին աշխատանքային պայմանագիրը պրոֆեսիոնալի կարգավիճակում ինչպես նաև 2) պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստի մի պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային ակումբից մյուսը տեղափոխվելիս՝ սույն Կանոնակարգով նախատեսված դեպքերում:

ՀՖՖ կանոնակարգի կարգավորումը.

ՀՖՖ կանոնակարգի 20-րդ հոդվածի համաձայն՝

1. Մարզումային փոխհատուցում պետք է վճարվի պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստին մարզած, կրթած ակումբ(ներ)ին՝

ա) եթե խաղացողը ստորագրում է իր առաջին պրոֆեսիոնալ պայմանագիրը,

բ) երբ պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստը տեղափոխվում է մի ակումբից մյուսը (պայմանագրի ընթացքում կամ ավարտից հետո) մինչև իր 23-րդ տարեդարձի մրցաշրջանի ավարտը:

2. Մարզումային փոխհատուցում վճարելու պարտավորությունը ծագում է, եթե պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստի տեղափոխությունը տեղի է ունենում նախքան նրա 23 տարին լրանալը մինչև մրցաշրջանի ավարտը:

Ինչպես կարելի է նկատել, ՖԻՖԱ-ն և ՌՖՄ-ն հստակ մոտեցում են ցուցաբերել՝ սահմանելով այն ժամանակահատվածը, մինչև որի ավարտը կատարված տեղափոխության համար վճարվում է մարզումային փոխհատուցումը, այն է՝ մինչև այն մրցաշրջանի ավարտը, որի ընթացքում լրացել է ֆուտբոլիստի 23 տարին, ընդ որում այս կանոնը վերաբերում է և՛ առաջին անգամ պրոֆեսիոնալ պայմանագիր կնքող ֆուտբոլիստի, և՛ պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստի տեղափոխության դեպքերին:

Առաջին հայացքից ՀՖՖ կանոնակարգի 20-րդ հոդվածի բովանդակությունը ոչնչով չի տարբերվում ՖԻՖԱ-ի և ՌՖՄ կանոնակարգերի համապատասխան հոդվածների բովանդակությունից: Սակայն ՀՖՖ կանոնակարգի նույն հոդվածի 2-րդ կետը սահմանում է, որ մարզումային փոխհատուցում վճարելու պարտավորությունը ծագում է, եթե պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստի տեղափոխությունը տեղի է ունենում **նախքան նրա 23 տարին լրանալը** մինչև մրցաշրջանի ավարտը:

Փաստորեն, եթե ՀՖՖ կանոնակարգի 20-րդ հոդվածի առաջին մասը մարզումային փոխհատուցում վճարելու պարտականությունը

պայմանավորում է մինչև ֆուտբոլիստի 23 տարին լրանալու մրցաշրջանի ավարտը կատարված տեղափոխությամբ, ապա նույն հոդվածի 2-րդ մասն այդ նույն պարտավորությունը պայմանավորում է այն տեղափոխությամբ, որը տեղի է ունեցել մինչև ֆուտբոլիստի 23 տարին լրանալը: Այսպիսով՝ ՀՖՖ կանոնակարգի նույն հոդվածի տարբեր մասերում ամրագրված են երկու իրարամերձ նորմեր, և անհասկանալի է, թե նշված հոդվածի որ մասով պետք է առաջնորդվել, հատկապես այն դեպքերում, երբ ֆուտբոլիստի 23-րդ տարին լրանում է մրցաշրջանի միջնամասում, և նա տրանսֆերի է հանվում մրցաշրջանի 2 հատվածների միջև ընկած գրանցման ժամանակահատվածի ընթացքում՝ փաստացի 23 տարին լրանալուց հետո: Եթե ղեկավարվենք քննարկվող հոդվածի 2-րդ մասով, ապա նշված իրավիճակում փոխհատուցման վճարման պարտավորությունն նոր ակումբը չի ունենա: Սակայն նման մոտեցումն ընդունելի համարել չի կարելի, քանի որ հին ակումբը չպետք է գրկվի իրեն հասանելիք փոխհատուցման գումարից այնպիսի հանգամանքի պատճառով (այն է՝ անձի ծննդյան ժամանակահատվածը), որն իրենից կախված չէ և որը փոփոխել ինքը չի կարող: Քննարկվող հոդվածի 2-րդ մասի կիրառման պարագայում ակումբները շահագրագրված կլինեն ֆուտբոլիստի տրանսֆերն իրականացնել մինչև նրա 23 տարին լրանալը, ինչից կարող են օգտվել ֆուտբոլիստի տրանսֆերով հետաքրքրված ակումբները՝ ֆուտբոլիստին ձեռք բերելով ավելի պակաս գնով, քան նախատեսում էին: Հենց նման երևույթները կանխելու համար է, որ ՖԻՖԱ-ն սահմանել է «մինչև այն մրցաշրջանի ավարտը, որի ընթացքում լրանում է ֆուտբոլիստի 23 տարին» արտահայտությունը, ինչը և հավասարության նշան է դնում տվյալ մրցաշրջանի ընթացքում 23 տարեկան դարձող բոլոր ֆուտբոլիստների տրանսֆերների միջև՝ թույլ տալով խուսափել անհարկի չարաշահումներից և փոխհատուցման գումարի վճարման պարտականությունից խուսափելուց:

Կարծում ենք՝ ՀՀ-ում ներքին տրանսֆերներ իրականացնելիս պետք է առաջնորդվել քննարկվող հոդվածի 1-ին կետով՝ ՀՖՖ կանոնակարգից հանելով քննարկվող հոդվածի 2-րդ կետը (մեր խորին համոզմամբ հոդվածի 2-րդ կետը ՖԻՖԱ կանոնակարգի ոչ լիարժեք թարգմանության արդյունք է, որը գործնականում կարող է խնդիրներ առաջացնել):

ՀՖՖ կանոնակարգի քննարկվող հոդվածի ձևակերպումը կարող է շփոթություն առաջացնել նաև այն հարցի կապակցությամբ, թե որ դեպքին է վերաբերում ֆուտբոլիստի 23 տարին լրանալու պահանջը հաշվի առնելով, որ այդ պահանջը շարադրված է քննարկվող հոդվածի 1-ին կետի բ) ենթակետում: Սակայն այդ պահանջը վերաբերում է նաև հոդվածի առաջին մասի ա) կետին, ուստի առաջարկում ենք այս պահանջը շարադրել կամ ՖԻՖԱ կանոնակարգում շարադրված առանձնացված ձևով կամ այն խմբագրությամբ, որն առկա է ՌՖՄ կանոնակարգում:

ՀՖՖ կանոնակարգի 20-րդ հոդվածի համաձայն՝ մարզումային փոխհատուցում վճարվում է, երբ ֆուտբոլիստը կնքում է իր առաջին պրոֆեսիոնալ պայմանագիրը կամ, երբ պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստը տեղափոխվում է մի ակումբից մյուսը, սակայն ՀՖՖ կանոնակարգի հավելված 4-ը սահմանում է նաև սիրողական ֆուտբոլիստի մարզումային փոխհատուցմանը վերաբերող նորմեր: Նման կարգավորում ոչ միայն սահմանված չէ ՖԻՖԱ և ՌՖՄ կանոնակարգերով, այլև ընդունելի չէ գործնական տեսանկյունից, քանի որ մարզումային փոխհատուցման նպատակն առաջին հերթին ֆուտբոլիստին պատրաստած ֆուտբոլային դպրոցների և սիրողական ակումբների խրախուսումն է այն պրոֆեսիոնալ ակումբների ֆինանսական միջոցների հաշվին, որոնք օգտվում են ֆուտբոլիստի ծառայություններից իրենց եկամուտները մեծացնելու, բազմապատկելու համար, իսկ թե ինչ եկամուտներ է ստանում սիրողական ակումբը ֆուտբոլիստ ձեռք բերելու արդյունքում, որի համար էլ, ըստ ՀՖՖ կանոնակարգի կարգավորման, պարտավոր է մարզումային փոխհատուցում վճարել, այն էլ պրոֆեսիոնալ ակումբների հետ հավասար հիմունքներով, անհասկանալի է:

Ելնելով վերոգրյալից՝ առաջարկում ենք ՀՖՖ կանոնակարգից հանել սիրողական ֆուտբոլիստի մարզումային փոխհատուցմանը վերաբերող նորմերը:

2. Պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստի տեղափոխության դեպքում մարզումային փոխհատուցման վճարման պարտականության առաջացման հիմքերը.

ՖԻՖԱ կանոնակարգի կարգավորումը.

ՖԻՖԱ-ի կանոնակարգի 20-րդ հոդվածի համաձայն՝ ֆուտբոլիստին պատրաստելու դիմաց փոխհատուցումը վճարվում է ֆուտբոլիստին մարզած ակումբ(ներ)ին՝ ... 2) պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստի յուրաքանչյուր տեղափոխության դեպքում (...): Ֆուտբոլիստին պատրաստելու համար փոխհատուցում վճարելու պարտականությունը ծագում է անկախ այն հանգամանքից՝ տրանսֆերն իրականացվում է խաղացողի պայմանագրի գործողության ընթացքում, թե դրա ավարտի կապակցությամբ:

Այսպիսով, ՖԻՖԱ-ն սահմանում է ընդհանուր կանոն, որի համաձայն, պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստի տեղափոխության դեպքում մարզումային փոխհատուցումը ենթակա է վճարման (ընդ որում՝ խոսքը վերաբերում է մինչև պայմանագրի գործողության ավարտի պահին իրականացված տեղափոխությանը):

Այս ընդհանուր կանոնից ՖԻՖԱ-ի կանոնակարգի Հավելված 4-ի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասը նախատեսում է հետևյալ բացառությունը՝ եթե նախկին ակումբը խաղացողին չի առաջարկում նոր պայմանագիր, ապա նրան փոխհատուցում չի վճարվում, եթե միայն նախկին ակումբը չհիմնավորի, որ ունի փոխհատուցում ստանալու իրավունք: **Նախկին ակումբը պարտավոր է խաղացողին առաջարկել նոր պայմանագիր** գրավոր ձևով, որն ուղարկվում է պատվիրված նամակով գործող պայմանագրի ժամկետի ավարտից առնվազն 60 օր առաջ: Բացի այդ, առաջարկը պետք է առնվազն հավասարաթեք լինի գործող պայմանագրին: Նշված դրույթը չի խախտում փոխհատուցում ստանալու նախկին ակումբի/ակումբների իրավունքը: Նշված դրույթը կիրառելի է միայն Եվրոպական միության, ինչպես նաև Եվրոպական տնտեսական գոտու տարածքում իրականացվող միջազգային տրանսֆերների դեպքում:

Նման նորմի սահմանումը ՖԻՖԱ-ի կանոնակարգում պայմանավորված է ԵՄ-ում աշխատուժի ազատ տեղաշարժն ապահովելու անհրաժեշտությամբ և արդյունք է Եվրոպական հանձնաժողովի հետ տեղի ունեցած քննարկումների:

ՌՖՄ կանոնակարգի կարգավորումը.

ՌՖՄ կանոնակարգի 23-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝

1. Պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստի աշխատանքային պայմանագրի գործողության ժամկետն ավարտվելու կապակցությամբ որևէ փոխհատուցում չի վճարվում, եթե այլ բան նախատեսված չէ Կանոնա-

կարգով (ՌՖՄ կանոնակարգը հատուկ կարգավորում չի նախատեսում այն դեպքի համար, երբ ֆուտբոլիստի տեղափոխությունը տեղի է ունենում նրա աշխատանքային պայմանագրի գործողության ավարտից որոշակի ժամանակ առաջ և կապված չէ աշխատանքային պայմանագրի գործողության ժամկետի ավարտով պայմանավորված տեղափոխության հետ):

Այսպիսով, ՌՖՄ կանոնակարգում ընդհանուր կանոնը մարզումային փոխհատուցում չվճարելն է, եթե պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստի տեղափոխությունը տեղի է ունենում նրա աշխատանքային պայմանագրի գործողության ժամկետի ավարտի կապակցությամբ:

Սակայն, ՌՖՄ կանոնակարգի 23-րդ հոդվածի 2-րդ մասն ամրագրում է՝ որպես սույն հոդվածի 1-ին կետից բացառություն, սահմանվում է, որ պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային ակումբն առաջարկում է պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստին մինչև այն մրցաշրջանի ավարտը, որում լրանում է նրա 23 տարին, կնքել նոր աշխատանքային պայմանագիր՝ նոր կամ ավելի բարենպաստ պայմաններով, իսկ այդ ֆուտբոլիստն, այնուամենայնիվ, հրաժարվում է և տեղափոխվում նոր ֆուտբոլային ակումբ՝ օգտվելով աշխատանքային պայմանագրի գործողության ժամկետի ավարտից, նախկին ակումբը պահպանում է փոխհատուցում ստանալու իրավունքը, հակառակ դեպքում գրկվում է այդ իրավունքից:

Ինչպես կարելի է նկատել, չնայած, ՖԻՖԱ և ՌՖՄ կանոնակարգերը սահմանում են միմյանց հակադիր ընդհանուր կանոններ, սակայն և՛ ՖԻՖԱ, և՛ ՌՖՄ կանոնակարգերը սահմանում են մարզումային փոխհատուցման վճարման պարտականություն այն դեպքում, երբ նախկին ակումբը ֆուտբոլիստին առաջարկել է կնքել նոր պայմանագիր նախկին պայմանագրին նույնական կամ բարելավված պայմաններով, իսկ ֆուտբոլիստը հրաժարվել է: Նման նորմի նախատեսումը, ըստ էության, պայմանագրային (հարաբերություններին) կայունության սկզբունքի լրացուցիչ երաշխիք է, որը միտված է ավելի բարձր մակարդակի բարձրացնել խաղացողների սոցիալական պաշտպանվածության աստիճանը, քանի որ, նախկին ակումբը, որը հետաքրքրված է ֆուտբոլիստի հետագա ծառայություններով, (իսկ եթե ֆուտբոլիստի հետ չստացվի նոր պայմանագիր ստորագրել, ապա գոնե մարզումային փոխհատուցում ստանալու մեջ) պետք է նոր պայմանագիր առաջարկի ֆուտբոլիստին՝ նույն կամ ավելի

բարենպաստ պայմաններով, իսկ ֆուտբոլիստը կունենա ընտրության հնարավորություն և կընդունի այն առաջարկը, որն իրեն հնարավորություն կտա բարելավելու իր խաղամակարդակը (հետևաբար և տրանսֆերային արժեքն ու հետաքրքրվածությունն ավելի բարձրակարգ ակումբների կողմից), ոչ թե կընդունի նոր ակումբի առաջարկը միայն այն պատճառով, որ ստիպված է (նախկին ակումբի հետ պայմանագրի ժամկետը լրանալու դեպքում գործազուրկ դառնալու վտանգից դրդված):

Նման նորմի նախատեսումը բխում է ֆուտբոլիստների շահերից՝ ակումբների՝ փոխհատուցում ստանալու ակնկալիքը պայմանավորելով ֆուտբոլիստին նոր առաջարկ անելու հանգամանքով: Սակայն նման մոտեցումը լիովին արդարացված է (ինչպես նշված է ՖԻՖԱ կանոնակարգում՝ չի խախտում ակումբների իրավունքները) հաշվի առնելով այն, որ ակումբները ֆինանսապես շատ ավելի մեծ հնարավորություններ ունեն, քան ֆուտբոլիստները, բացի այդ ֆուտբոլի զարգացման գրավականն առաջին հերթին տաղանդավոր ֆուտբոլիստներն են, որոնք պետք է ունենան բարձր սոցիալական երաշխիքները՝ մոտիվացված աշխատելու համար, ինչից համաշխարհային ֆուտբոլը միայն օգուտներ կքաղի:

ՀՖՖ կանոնակարգի կարգավորումը.

ՀՖՖ-ի կանոնակարգի 20-րդ հոդվածի համաձայն՝ մարզումային փոխհատուցում պետք է վճարվի պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստին մարզած, կրթած ակումբ(ներ)ին՝ երբ պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստը տեղափոխվում է մի ակումբից մյուսը (պայմանագրի ընթացքում կամ **ավարտից հետո**): Այսպիսով, ՀՖՖ-ի կանոնակարգում սահմանված ընդհանուր կանոնն այն է, որ մարզումային փոխհատուցումը ենթակա է վճարման նույնիսկ պայմանագրի գործողության ժամկետի ավարտից հետո այլ ակումբ տեղափոխվելու դեպքում և այս կանոնից նախատեսված չէ որևէ բացառություն: Գտնում ենք, որ մարզումային փոխհատուցման վճարման պարտականության նախատեսումը ֆուտբոլիստի աշխատանքային պայմանագրի ժամկետի ավարտից հետո նոր պայմանագիր կնքելու դեպքում ընդամենը ՖԻՖԱ կանոնակարգի ոչ լիարժեք թարգմանության արդյունք է և աղավաղում է ֆուտբոլիստի՝ որպես «ազատ գործակալ» հանդես գալու իրավունքը («ազատ գործակալի» կարգավիճակի էությունը այն է, որ ֆուտբոլիստը չունի որևէ գործող պայմանագիր և նրա հետ պայմա-

նագիր կնքելու դեպքում ակումբն ազատվում է տրանսֆերային, մարզումային փոխհատուցման և այլ հատուցումների գումարների վճարումից): Առաջարկում ենք ՀՖՖ կանոնակարգում տեղ գտած այս նորմը համապատասխանեցնել ՖԻՖԱ կանոնակարգի կարգավորմանը: Առաջարկում ենք նաև ՀՖՖ կանոնակարգում նախատեսել դրույթ, ըստ որի, ակումբը կպահպանի մարզումային փոխհատուցման իրավունքը պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստի տեղափոխության դեպքում, եթե վերջինիս առաջարկի նոր պայմանագիր նախկին պայմանագրի պայմաններին համարժեք կամ բարելավված պայմաններով: Նշված դրույթի նպատակահարմարության հիմնավորումը շարադրված է վերը:

3. Մարզումային փոխհատուցման վճարման պարտականության իրականացման ժամկետը.

ՖԻՖԱ կանոնակարգի կարգավորումը.

ՖԻՖԱ կանոնակարգի հավելված 4-ի 3-րդ հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն՝ թե՛ ֆուտբոլիստի 1-ին պրոֆեսիոնալ պայմանագրի կնքման, թե՛ պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստի տեղափոխության դեպքում մարզումային փոխհատուցումը պետք է վճարվի ֆուտբոլիստի գրանցումից հետո 30 օրվա ընթացքում:

ՖԻՖԱ կանոնակարգի 6-րդ հոդվածի 1-ին և 3-րդ մասերը սահմանում են, որ գրանցումը պետք է իրականացվի միայն գրանցման ժամանակահատվածում, բացառությամբ այն դեպքի, երբ ֆուտբոլիստի պայմանագիրն ավարտվում է մինչև գրանցման ժամանակահատվածի սկիզբը, նման դեպքում ֆուտբոլիստի գրանցումը թույլատրվում է գրանցման ժամանակահատվածից դուրս:

ՖԻՖԱ կանոնակարգի 11-րդ հոդվածը, որը պարտադիր է ազգային ասոցիացիաների, այդ թվում՝ ՀՖՖ, կանոնակարգերում ներառման համար, անիրավաչափ է համարում չգրանցված ֆուտբոլիստի մասնակցությունը պաշտոնական խաղերին և հանգեցնում է ինչպես ակումբի, այնպես էլ ֆուտբոլիստի պատասխանատվությանը:

ՌՖՄ կանոնակարգի կարգավորումը.

ՌՖՄ կանոնակարգի 14-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է ֆուտբոլիստների գրանցման նույնպիսի կարգ, ինչպիսին սահմանված է ՖԻՖԱ կանոնակարգի 6-րդ հոդվածում:

ՌՖՄ կանոնակարգի 16-րդ հոդվածի և 6-րդ գլխի նորմերի համաձայն՝ առաջին անգամ պրոֆեսիոնալ պայմանագիր կնքող ֆուտբոլիստի գրանցման համար պարտադիր է ներկայացնել փոխհատուցման պայմանագրի օրինակը:

ՌՖՄ կանոնակարգի 21-րդ հոդվածի 4-րդ և 5-րդ մասերի համաձայն՝ փոխհատուցումը վճարվում է 30 օրացուցային օրվա ընթացքում՝ սկսած ֆուտբոլիստի՝ առաջին պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային ակումբում գրանցման պահից, եթե այլ ժամկետ նախատեսված չէ փոխհատուցման վճարների մասին պայմանագրով: Փոխհատուցման վճարի վճարման ժամկետները խախտելու դեպքում առաջին պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային ակումբի նկատմամբ կարող են կիրառվել մարզական պատժամիջոցներ: Բացի այդ, վճարման ժամկետի կետանց թույլ տված՝ ֆուտբոլիստի առաջին պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային ակումբը ՎԼՊ-ի որոշմամբ ֆուտբոլիստին մարզած, կրթած մարզադպրոցներին (սիրողական ֆուտբոլային ակումբներին) վճարում է տույժ, որը հաշվարկվում է ելնելով ՌԴ ԿԲ-ի կողմից սահմանված վերաֆինանսավորման դրույքաչափից, որը գործում է որոշման կայացման օրը, եթե փոխհատուցման պայմանագրով այլ սանկցիա նախատեսված չէ այդ խախտման համար:

Եթե ֆուտբոլիստն իրավաչափորեն (օրենքին համապատասխան) է պայմանագիր կնքել իր առաջին ֆուտբոլային ակումբի հետ, ապա վճարվելիք փոխհատուցման գումարի և վճարման ժամկետների վերաբերյալ որևէ վեճ չպետք է ազդեցություն ունենան ֆուտբոլիստի պրոֆեսիոնալ մարզական գործունեության վրա:

Վճարման ենթական փոխհատուցման գումարի չափի վերաբերյալ վեճ առաջանալու դեպքում Վեճերի լուծման պալատը, նոր (առաջին) ֆուտբոլային ակումբի գրավոր դիմումի հիման վրա կարող է որոշում կայացնել ֆուտբոլիստի ժամանակավոր գրանցման վերաբերյալ նրա առաջին պրոֆեսիոնալ ակումբում՝ մինչև փոխհատուցման չափի վերաբերյալ վերջնական որոշման կայացումը:

Պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստի տեղափոխության դեպքում մարզումային փոխհատուցման վճարման ժամկետների վերաբերյալ ՌՖՄ կանոնակարգը որևէ նորմ չի սահմանել:

ՀՖՖ կանոնակարգի կարգավորումը.

ՀՖՖ կանոնակարգի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետը, կրկնելով ՖԻՖԱ կանոնակարգի նույն հոդվածի նույն կետը, սահմանել է, որ ֆուտբոլիստների գրանցումը կատարվում է գրանցման ժամանակահատ-

վածի ընթացքում՝ բացառություն սահմանելով միայն այն դեպքում, երբ ֆուտբոլիստի աշխատանքային պայմանագիրը լրանում է մինչև գրանցման ժամանակահատվածի սկիզբը:

ՀՖՖ կանոնակարգի հավելված 4-ի 4-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերի համաձայն՝ երբ խաղացողն առաջին անգամ գրանցվում է իբրև պրոֆեսիոնալ, ապա նրան գրանցող ակումբը պարտավոր է 30-օրյա ժամկետում մարզումային փոխհատուցում վճարել բոլոր այն ակումբներին, որտեղ գրանցված է եղել խաղացողը (համաձայն ֆուտբոլիստի Անձնագրում նկարագրված կարիերայի պատմության)՝ սկսած նրա 12 տարին լրանալու մրցաշրջանից:

Պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստի տեղափոխության դեպքում մարզումային փոխհատուցում պետք է վճարվի միայն նրա նախկին ակումբին՝ տվյալ ակումբում խաղացողի արդյունավետ մարզման ժամանակահատվածի համար:

ՀՖՖ կանոնակարգի հավելված 3-ի 4-րդ գլխի 1-ին մասի 5-րդ կետի համաձայն՝ ներքին տեղափոխության դեպքում գրանցման դիմումի հետ մեկտեղ պետք է ներկայացվեն փոխհատուցման վճարը (այդ թվում՝ Մարզումային փոխհատուցման) հաստատող փաստաթղթերը (վճարման հանձնարարականի պատճենը և ստացված գումարի վերաբերյալ նախկին ակումբի կողմից լրացված ձևաթուղթը):

Այսպիսով, և՛ ՖԻՖԱ, և՛ ՌՖՄ կանոնակարգերը սահմանում են մարզումային փոխհատուցումը 30-օրյա ժամկետում՝ առաջին անգամ պրոֆեսիոնալ պայմանագիր կնքած ֆուտբոլիստի գրանցման պահից սկսած:

Ինչ վերաբերում է պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստի տեղափոխության դեպքում մարզումային փոխհատուցում վճարելու ժամկետներին, ապա ՖԻՖԱ կանոնակարգի մոտեցումը նույնն է, ինչ առաջին անգամ պրոֆեսիոնալ պայմանագիր կնքող ֆուտբոլիստի տեղափոխության դեպքում: Իսկ ՌՖՄ կանոնակարգը, ինչպես նշվեց, որևէ ժամկետ չի սահմանում մարզումային փոխհատուցման վճարման համար, ինչը, ամենայն հավանականությամբ, պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ՌՖՄ կանոնակարգի ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ նկարագրված դեպքում մարզումային փոխհատուցում

վճարման ենթակա չէ: Սակայն կարծում ենք, որ մարզումային փոխհատուցման վճարման ժամկետ պետք է սահմանվեր, քանի որ ընդհանուր նորմից նույն կանոնակարգը սահմանում է նաև բացառություններ, բացի այդ ենթադրվում է, որ մինչև պայմանագրի ժամկետի լրանալը պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստի տեղափոխության դեպքում ևս պետք է վճարվի մարզումային փոխհատուցում՝ չնայած հատուկ կարգավորման բացակայությանը:

Ինչ վերաբերում է ՀՖՖ կանոնակարգին, ապա դրա ձևակրեպումից ընդհանրապես անհասկանալի է, թե որ ժամկետից սկսած 30-օրյա ժամկետում պետք է վճարվի մարզումային փոխհատուցումն առաջին անգամ պրոֆեսիոնալ պայմանագիր կնքած ֆուտբոլիստի տեղափոխության դեպքում: Պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստի տեղափոխության դեպքում մարզումային փոխհատուցման վճարման ժամկետ կանոնակարգում ընդհանրապես նախատեսված չէ այն պարագայում, երբ, ի տարբերություն ՌԴ-ի, ՀՀ-ում նշված դեպքում մարզումային փոխհատուցումը ենթակա է վճարման:

Ի տարբերություն ՖԻՖԱ և ՌՖՄ կանոնակարգերի, ՀՖՖ կանոնակարգը ֆուտբոլիստի գրանցման համար պարտադիր ներկայացման ենթակա է համարում նաև մարզումային փոխհատուցման վճարումը և մյուս կողմից դրա ստացումը հավաստող փաստաթղթերը: Նման կարգավորման պայմաններում ավելի է կարևորվում վճարման ժամկետի սահմանման հարցը, քանի որ ՀՖՖ կանոնակարգի 6-րդ հոդվածը գրանցման ժամանակահատվածներից մեկի համար նախատեսում է 28 (փետրվարի 1-ից 28-ը), այլ, ոչ թե 30 օր, ուստի, եթե ակումբը ցանկանում է գրանցել ֆուտբոլիստին նշված գրանցման ժամանակահատվածում, ապա, իրականում, պետք է փոխհատուցման գումարը վճարի ոչ թե 30, այլ 28 օրվա ընթացքում:

Ամեն դեպքում, ֆուտբոլիստի գրանցումը մարզումային փոխհատուցումը վճարած լինելու հանգամանքի հետ կապելն ընդունելի համարել չի կարելի, քանի որ կարող է վտանգվել ֆուտբոլիստի բնականոն գործունեությունը: Մասնավորապես, մինչև վճարման իրականացումը ֆուտբոլիստը շարունակում է գրանցված մնալ իր նախկին ակումբում այն պարագայում, երբ լուծել է նրա հետ կնքված պայմանագիրը: Սակայն ֆուտբոլիստը չի կարող գրանցվել նաև նոր ակումբում, քանի դեռ ֆեդերացիա չեն ներկայացվել մարզումային փոխհատուցման վճարումը և դրա ստացումը հավաստող փաս-

տաթղթերը, իսկ ՀՖՖ կանոնակարգի 5-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ միայն գրանցված խաղացողն իրավունք ունի մասնակցելու կազմակերպված ֆուտբոլին: Ստացվում է, որ ֆուտբոլիստը հարկադիր պարապուրդի է մատնվում այնքան ժամանակ, քանի դեռ մարզումային փոխհատուցում չի վճարվել նախկին ակումբին: Խնդիրն ավելի է բարդանում այն դեպքում, երբ փոխհատուցում չի վճարվել գրանցման ժամանակահատվածի ավարտի պահին, քանի որ ՀՖՖ կանոնակարգի 6-րդ հոդվածը սահմանում է, որ պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստները պետք է գրանցվեն գրանցման ժամանակահատվածի ընթացքում և չի սահմանել այս կանոնից որևէ բացառություն (այդ թվում՝ փոխհատուցումն ուշ վճարելու հիմքով), ուստի ֆուտբոլիստը չի կարող մասնակցել կազմակերպված ֆուտբոլին մինչև գրանցման հաջորդ ժամանակահատվածի սկիզբը:

Այսպիսով, ֆուտբոլիստը պետք է գրկվի մարզական պրակտիկայից մինչև գրանցման հաջորդ ժամանակահատվածի սկիզբը՝ բաց թողնելով մրցաշրջանի առնվազն կեսը:

Նման իրավիճակները բացառելու համար, հաշվի առնելով ֆուտբոլիստի մեղքի բացակայությունը նման իրավիճակների առաջացման մեջ, առաջարկում ենք ֆուտբոլիստի գրանցումն իրականացնել առանց մարզումային փոխհատուցման վճարման, սահմանել 30-օրյա ժամկետ փոխհատուցման վճարման համար՝ հաշվարկած ֆուտբոլիստի գրանցման պահից (վճարման և վճարի ստացման փաստաթղթերը ՀՖՖ ներկայացնելու պայմանով): Ինչպես նաև, առաջարկում ենք ՀՖՖ կանոնակարգում նախատեսել նորմ, որը կբացառի իրավաչափորեն կնքված աշխատանքային պայմանագրի առկայության դեպքում, միայն ակումբի կողմից մարզումային փոխհատուցման շուրջ վեճերի առկայության հիմքով ֆուտբոլիստի գրանցման մերժումը:

Այսպիսով, ակումբների միջև մարզումային փոխհատուցման կապակցությամբ ծագած վեճերը չեն անդրադառնա ֆուտբոլիստի բնականոն մարզական գործունեության վրա, ինչը ֆուտբոլիստի և՛ ֆինանսական ապահովվածության, և՛ մարզավիճակի պահպանման, և՛ պայմանագրի կայունության լրացուցիչ երաշխիք է:

Խնդրի լուծման համար ֆուտբոլիստի ժամանակավոր գրանցման ինստիտուտն անընդունելի է, քանի որ, նույնիսկ այն դեպքում, երբ ՎԼՊ-ն ակումբին պարտավորեցնի վճարել մարզումային փոխ-

հոտուցման գումարը, իսկ վերջինս, այնուամենայնիվ, չվճարի, դա չպետք է անդրադառնա ֆուտբոլիստի գործունեության վրա (օրինակ՝ գրանցումն անվավեր ճանաչելու հետևանքով): Նշված դեպքերի համար կիրառելի են ՀՖՖ կանոնակարգի 9-րդ հավելվածի 8-րդ և 14-րդ կետերը, որոնք սահմանում են, որ Վեճերի լուծման պալատը կարող է կիրառել հետևյալ պատժամիջոցները՝

8. Ակումբի կողմից մարզումային փոխհատուցման վճարումներ ժամկետի խախտման դեպքում՝ մրցաշարային միավորների նվազեցում (Կարգապահական կոմիտեի որոշմամբ) և/կամ արգելք ակումբին գրանցելու նոր ֆուտբոլիստներ և համապատասխանաբար տեղափոխության պայմանագրեր մինչև 12 ամիս ժամկետով,

14. Ակումբի կողմից այլ ակումբին փոխհատուցման վճարման պարտավորությունները և/կամ գործակալի հետ կնքված պայմանագրի դրույթները չկատարելու դեպքում՝ տուգանք ակումբին մինչև 500 000 դրամի չափով և/կամ արգելք ակումբին գրանցելու նոր ֆուտբոլիստներ 3-ից 12 ամիս ժամկետով:

ՌՖՍ կանոնակարգի օրինակով նոր ակումբին կարելի է պարտադրել նաև հին ակումբ(ներ)ին վճարել տոկոսներ՝ փոխհատուցման վճարման կետանցի ողջ ժամանակահատվածի համար՝ կիրառելով ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 411-րդ հոդվածի կանոնները:

4. Մարզումային փոխհատուցման հաշվարկման մեխանիզմը.

ՖԻՖԱ կանոնակարգի կարգավորումը.

Ըստ ՖԻՖԱ կանոնակարգի հավելված 4-ի 4-րդ հոդվածի՝ ֆուտբոլիստին կրթելու և պատրաստելու համար կատարված ծախսերը ծածկելու անհրաժեշտությունից ելնելով մարզումային փոխհատուցման հաշվարկման համար ասոցիացիաներին հանձնարարություն է տրվում իրենց ակումբները բաժանել առավելագույնը 4 կատեգորիաների՝ կախված ֆուտբոլիստներ պատրաստելու համար նրանց կողմից կատարվող ֆինանսական ներդրումների չափից: Մարզումային ծախսերը որոշվում են յուրաքանչյուր կատեգորիայի համար առանձին և համապատասխանում են այն գումարին, որն անհրաժեշտ է 1 տարվա ընթացքում մեկ ֆուտբոլիստ պատրաստելու համար՝ բազմապատկած «խաղացողի գործակցի» միջինով, որն իրենից ներկայացնում է խաղացողների այն քանակը (ցուցանիշը), որն անհրաժեշտ է 1 պրոֆեսիոնալ պատրաստելու համար:

Կոնֆեդերացիաների կողմից ակումբների յուրաքանչյուր կատեգորիայի համար որոշվող մարզումային ծախսերը, ինչպես նաև ակումբների դասակարգումը յուրաքանչյուր ասոցիացիայի ներսում հրապարակվում է ՖԻՖԱ-ի կայքէջում (www.FIFA.com): Դրանք ճշգրտվում են յուրաքանչյուր օրացուցային տարվա վերջում:

ՌՖՄ կանոնակարգի կարգավորումը.

ՌՖՄ կանոնակարգի 22-րդ հոդվածի համաձայն՝ մարզումային փոխհատուցման գումարը որոշվում է սույն հոդվածի 2-րդ կամ 3-րդ կետերով սահմանված կարգով և բազմապատկվում է այն պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային ակումբի կատեգորիայի գործակցով, որտեղ տեղափոխվում է ֆուտբոլիստը՝ սահմանված սույն կանոնակարգի Հավելված 1-ով (ՌՖՄ կանոնակարգի Հավելված 1-ի համաձայն՝ Պրեմիեր լիգայում հանդես եկող ակումբների համար գործում է 3, Առաջին դիվիզիոնում հանդես եկող ակումբների համար՝ 2, Երկրորդ դիվիզիոնում հանդես եկող և այլ պրոֆեսիոնալ ակումբների համար՝ 1 գործակիցը):

Մարզումային փոխհատուցման բազային չափը որոշվում է ելնելով այն տարիների քանակից (եթե 1 տարուց պակաս է, ապա հաշվարկվում է համամասնորեն), որոնց ընթացքում ֆուտբոլիստը գրանցված է եղել այդ մարզադպրոցում/սիրողական ֆուտբոլային ակումբում հետևյալ չափերով՝

1. Ֆուտբոլիստի 12-րդ տարեդարձի օրացուցային տարի՝ 20.000 ռուբլի,

(.....)

5. Ֆուտբոլիստի 16-րդ տարեդարձի օրացուցային տարի՝ 40.000 ռուբլի,

(.....):

Այն դեպքում, երբ ֆուտբոլիստը մարզվել և կրթություն է ստացել պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային ակումբին առընթեր մարզադպրոցում (այսինքն, այնպիսի մարզադպրոցում, որը հիմադրվել է պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային ակումբի կողմից կամ հանդիսանում է տվյալ ֆուտբոլային ակումբի դուստր կազմակերպությունը կամ կառուցվածքային ստորաբաժանումը) փոխհատուցման բազային չափ է համարվում ֆուտբոլիստի պատրաստման համար տվյալ մարզադպրոցի կողմից փաստացի կատարված (փաստաթղթաային հաստատում ունեցող) ծախսերի չափը կամ ֆուտբոլիստի և մարզադպրոցի միջև

կնքված ֆուտբոլիստին կրթելու և պատրաստելու մասին պայմանագրով սահմանված գումարի չափը (հաշվի առնելով պայմանագրում նշված գումարի և դպրոցի կողմից ֆուտբոլիստի պատրաստման համար կատարված ծախսերի համաչափության սկզբունքը):

Ֆուտբոլիստին մարզելու և կրթելու համար կատարված փաստացի ծախսերի չափը, ինչպես նաև ֆուտբոլիստին մարզելու և կրթելու ժամանակահատվածի համար մարզադպրոցի և պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային ակումբի միջև կապն ապացուցելու պարտականությունը կրում է այն մարզադպրոցը, որը հավակնում է փոխհատուցում ստանալուն: Եթե անհնարին է ապացուցել ֆուտբոլիստի մարզման և կրթության համար փաստացի կատարված ծախսերի չափը, ապա փոխհատուցման հաշվարկը կատարվում է սույն հոդվածին համապատասխան (ըստ էության 2-րդ կետն առաջ մղվում) (այն ֆուտբոլային ակումբի գործակցով, որտեղ տեղափոխվում է ֆուտբոլիստը):

Այն դեպքում, երբ ֆուտբոլիստը կնքել է իր առաջին աշխատանքային պայմանագիրը պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային ակումբի հետ, որը հանդիսանում է այն մարզադպրոցի հիմնադիրը (հիմնադիրներից մեկը), որը մասնակցել է ֆուտբոլիստի կրթմանն ու պատրաստմանը, կամ այդ դպրոցը հանդիսանում է պրոֆեսիոնալ ակումբի կառուցվածքային ստորաբաժանումը կամ ֆինանսավորվում է պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային ակումբի կողմից պայմանագրային հիմունքներով, փոխհատուցման վճարումը պարտադիր չէ, եթե պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային ակումբն ու մարզադպրոցը չեն եկել այլ համաձայնության:

ՀՖՖ կանոնակարգի կարգավորումը.

Ըստ ՀՖՖ կանոնակարգի Հավելված 4-ի 5-րդ հոդվածի՝ մարզումային ծախսերը խաղացողների մարզումը և զարգացումն ապահովելու նպատակով ակումբի կողմից տարեկան կտրվածքով կատարած ուղղակի ներդրումներն են՝ «ֆուտբոլիստի գործոն»-ի միջին հաշվարկով: «Ֆուտբոլիստի գործոն»-ը ընդհանուր մարզվողների և պատրաստված Պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստների քանակի հարաբերակցությունն է: (...):

Ներքին տեղափոխությունների համար ՀՖՖ ակումբները, ըստ մարզումային ծախսերի, ՀՖՖ-ի կողմից դասակարգված են (...) 4 կա-

տեգորիաների, որը (...) հրապարակված է սույն կանոնակարգի 7-րդ հավելվածում:

Ըստ ՀՖՖ կանոնակարգի հավելված 4-ի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ որպես կանոն՝ խաղացողի նախկին ակումբ(ներ)ին վճարվելիք մարզումային փոխհատուցումը հաշվարկելու համար անհրաժեշտ է վերցնել այն ծախսերը, որոնք կկատարվեին նոր ակումբի կողմից տվյալ խաղացողին մարզելու դեպքում:

Գրանցման գործընթացը բարելավելու և ֆուտբոլիստին՝ (օրինակ՝ 12 տարին լրանալուց հետո) ակումբում գրանցելու դիմումը առավելագույնս արագ ՀՖՖ ներկայացնելու նպատակով մարզումային փոխհատուցման գումարը հաշվարկել ըստ եռամսյակների՝ հետևյալ կարգով.

- եթե ֆուտբոլիստի գրանցման ժամանակահատվածը ակումբում տվյալ տարում կազմում է մինչև մեկ եռամսյակ (92 օր), ապա փոխհատուցման գումարը հաշվարկվում է որպես տարեկանի 1/4-ը:

- եթե ֆուտբոլիստի գրանցման ժամանակահատվածը ակումբում տվյալ տարում կազմում է մեկ եռամսյակից մինչև մեկ կիսամյակ (93-ից 184 օր), ապա փոխհատուցման գումարը հաշվարկվում է որպես տարեկանի 1/2-ը:

- եթե ֆուտբոլիստի գրանցման ժամանակահատվածը ակումբում տվյալ տարում կազմում է մեկ կիսամյակից մինչև երեք եռամսյակ (185-ից 276 օր), ապա փոխհատուցման գումարը հաշվարկվում է որպես տարեկանի 3/4-ը:

- եթե ֆուտբոլիստի գրանցման ժամանակահատվածը ակումբում տվյալ տարում կազմում է երեք եռամսյակից մինչև մեկ տարի (227-ից 366 օր), ապա փոխհատուցման գումարը հաշվարկվում է որպես մեկ տարվա:

ՀՖՖ կանոնակարգի 7-րդ հավելվածը սահմանում է մարզումային ծախսերի հետևյալ չափերը ներքին և արտաքին տրանսֆերների համար՝

Մարզումային ծախսերն ըստ կարգերի՝

Ակումբի կարգը	Միջազգային տրանսֆեր (եվրո)	Ներքին տեղափոխություն (դրամ)
1-ին կարգ	90 000	80 000
2-րդ կարգ	60 000	60 000
3- րդ կարգ	30 000	40 000
4- րդ կարգ	10 000	20 000

Այս աղյուսակից հետո նշված է ակումբների բաշխումն ըստ կարգերի, օրինակ՝

Ակումբի անվանումը	վայրը	կարգը	
		Միջազգային տրանսֆեր	Ներքին տեղափոխություն
«Փյունիկ» ՖԱ	Երևան	3	1
«Բանանց» ՖԱ	Երևան	3	1
«Արարատ» ՖԱ	Երևան	4	2

Այսպիսով, ՖԻՖԱ կանոնակարգը սահմանել է այն հիմնական ցուցանիշները, որոնք պետք է հաշվի առնեն ազգային ասոցիացիաները՝ մարզումային փոխհատուցման հաշվարկի կարգը սահմանելիս: Դրան համապատասխան ՌՖՄ կանոնակարգով նախատեսվել են ակումբների 4 կատեգորիաներ, յուրաքանչյուր կատեգորիայի ակումբի համար սահմանվել են համապատասխան գործակիցներ, ինչպես նաև սահմանվել է ֆուտբոլիստի մարզումային փոխհատուցման բազային չափը: Նման մոտեցումը հնարավորություն է տալիս հեշտությամբ հաշվարկել մարզումային փոխհատուցման չափը յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում՝ փոխհատուցման գումարի բազային չափը բազմապատկելով համապատասխան ակումբի գործակցով, իսկ ստացված թիվը բազմապատկել այն տարիների քանակով, որոնց ընթացքում ֆուտբոլիստը զբաղված է եղել տվյալ մարզադարոցում/սիրողական ֆուտբոլային ակումբում:

ՀՖՖ կանոնակարգի շարադրանքում մարզումային փոխհատուցման հաշվարկի մեխանիզմն աղավաղված է, մասնավորապես, ՀՖՖ կանոնակարգի հավելված 4-ի 5-րդ հոդվածում խոսվում է մարզում-

մային ծախսերի և դրանց հաշվարկյալ ժամանակ օգտագործվող «ֆուտբոլիստի գործոնի («գործոն» տերմինի կիրառումը ոչ լիարժեք թարգմանության արդյունք է)» մասին, սակայն ՀՖՖ կանոնակարգի նույն հավելվածի 6-րդ հոդվածում սահմանվում է մարզումային փոխհատուցման հաշվարկի հետևյալ բանաձևը՝ համապատասխան ակումբի մարզումային ծախսը բազմապատկած այն տարիների քանակով, որոնց ընթացքում ֆուտբոլիստը գրանցված է եղել այն ակումբում, որին պետք է վճարվի փոխհատուցումը: Ինչպես կարելի է նկատել, ՀՖՖ կանոնակարգի 7-րդ հավելվածում սահմանված է մարզումային փոխհատուցման գումարի չափը յուրաքանչյուր կատեգորիայի համար, ոչ թե յուրաքանչյուր կատեգորիային համապատասխանող գործակիցը:

Սա նշանակում է, որ ՀՖՖ կողմից անտեսվել է ՖԻՖԱ-ի կողմից սահմանված չափանիշներից «ֆուտբոլիստի գործակիցը»: Նման մոտեցման արդյունքում մարզումային փոխհատուցման չափը հաշվարկվում է կրկնապատիկ, եռապատիկ պակաս, բացի այդ հիմնավորված չի կարելի համարել մարզումային ծախսերի նման փոքր թվերը, քանի որ նույնիսկ ոլորտի ֆինանսական կողմով չհետաքրքրված անձին անգամ պարզ է, որ 1 ֆուտբոլիստ մարզելու համար տարեկան 80000 դրամը չափազանց փոքր գումար է:

Առաջարկում ենք ՀՖՖ կանոնակարգի մարզումային փոխհատուցման գումարի հաշվարկյալ բանաձևում ներառել «ֆուտբոլիստի գործակիցը», ինչպես նաև վերանայել փոխհատուցման գումարի բազային չափը:

Айкуи Седракян

*Аспирант Кафедры гражданского права
Юридического факультета ЕГУ*

КОМПЕНСАЦИЯ ЗА ОБУЧЕНИЕ И ПОДГОТОВКУ В ФУТБОЛЕ

В статье с заголовком «Компенсация за обучение и подготовку в футболе» представлена сущность компенсации за обучение и подготовку, как важной гарантии финансовой стабильности футбольных клубов и школ. В статье мы попытались выявить те проблемы, которые есть в нормах регулирующие компенсацию за обучение и подготовку футболиста «Регламента о статусе и переходам футболистов»

футбольной федерации Армении (далее Регламент ФФА) и предложить пути для его совершенствования.

В статье были также представлены нормы регулирующие компенсацию за обучение и подготовку одноименных регламентов ФИФА и Российского футбольного союза. Предлагая некоторые изменения и дополнения в регламенте ФФА были учтены и регулировки выше названных актов.

Haykuhi Sedrakyan

PHD Student of the YSU Chair of Civil Law

TRAINING COMPENSATION IN FOOTBALL ARTICLE SUMMARY

In the article titled "Training compensation in football" is presented the nature of the compensation for training and education, as an important guarantee for the financial stability of football clubs and schools. We have not only tried to identify the problems that exist in the rules governing compensation for the training and preparation of a football player, which are reflected in the "Regulations on the Status and Transfer of players," of the Armenian Football Federation (hereinafter regulation of the FFA) but also had suggested ways of improving regulations. The article also presents the rules governing compensation for the training and preparation of similar regulations of FIFA and the Russian Football Union. It is important to emphasize that some amendments to the regulations of the FFA which are suggested in the article are based on the above mentioned acts.

Բանալի բառեր՝ մարզումային փոխհատուցում, առաջին պրոֆեսիոնալ պայմանագիր, պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստի տեղափոխություն, «ֆուտբոլիստի գործակից», Փոխհատուցման բազային չափ

Ключевые слова: компенсация за подготовку, первый профессиональный контракт, трансфер профессионального футболиста, коэффициент футболиста, базовая сумма компенсации, регистрационный период.

Keywords: raining compensation, First professional contract, Transfer of the professional footballer, «Player factor», Base amount of compensation.

ԱՐՏԱԳՆԱ ՄԱՔՍԱՅԻՆ ՍՏՈՒԳՄԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ
ԻՐԱՎԱԶԱՓՈՒԹՅԱՆ ՎԱՎԵՐԱՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ
ՄԱՔՍԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՄԱՔՍԱՅԻՆ ՕՐԵՆՍԳՐՔԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

Եվրասիական տնտեսական միությանը Հայաստանի Հանրապետության անդամակցությունն էական փոփոխություններ ներմուծեց նաև մաքսային հսկողության ձևերի համակցության մեջ: Ավելացվեցին հսկողական նոր ձևեր (*օրինակ՝ մաքսային դիտարկումը, բացատրությունների ստացումը*), իսկ գործող հսկողական ձևերի իրավական բովանդակությունն արդեն իսկ էական փոփոխությունների ենթարկվեց: Նշված իրավիճակն, իհարկե, պահանջում է լրացուցիչ գիտագործնական վերլուծությունների իրականացում առկա իրավակարգավորման բացերը կամ թերությունները վերհանելու և կարգավորման առավել ընդունելի տարբերակներ առաջադրելու իմաստով:

Մաքսային միության մաքսային օրենսգրքով² (*այսուհետ նաև՝ Օրենսգրքը*) սահմանված փոփոխություններից մեկն էլ վերաբերում էր ստուգման ինքնուրույն տեսակի՝ մաքսային ստուգման՝ որպես հսկողության առանձին ձևի նախատեսմանը, որը, ըստ էության, իրերի ու կամերալ և արտագնա ստուգման տարատեսակներով կոչված էր փոխարինելու Հայաստանի Հանրապետության մաքսային օրենսգրքի այլևս չգործող 150.1-րդ հոդվածով նախատեսված ապրանքների և տրանսպորտային միջոցների հետբացթողումային հսկողության ինստիտուտին:³

Գոյություն ունեցող հսկողության ձևերի համակարգում մաքսային ստուգման կարևորությունը դժվար է գերազնահատել: Ինչպես

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Է. Շաթիրյան:

² Ընդունվել է 27.11.2009 թ. ուժի մեջ է մտել 02.01.2015 թ. ՀՀՊՏ 2015.01.21/3 (1092):

³ Ընդունվել է 06.07.2000 թ. ուժի մեջ է մտել 01.01.2001 թ. ՀՀՊՏ 2000.08.21/19 (117):

նշվում է մասնագիտական գրականության մեջ, ապրանքների բացթողումից հետո իրականացվող մաքսային հսկողությունը հանդիսանում է մաքսային օրենսդրության պահպանումն ապահովող ամենահեռանկարային ձևերից ու մաքսային վարչարարության իրականացման առաջնայնություններից մեկը:¹ Իրականացվելով մաքսային ձևակերպումից և ապրանքի բացթողումից հետո՝ այն հնարավորություն է տալիս արդյունավետորեն կենսագործել մաքսային մարմինների հնարավորությունները, խնայել ժամանակը, նպաստում վարչական մարմնի արագ գործելու պարտականության կատարմանը: Այս իմաստով պետք է համաձայնել մասնագիտական գրականության մեջ տեղ գտած այն մոտեցմանը, որ մաքսային ընթացակարգերի պարզեցման և ներդաշնակման, ինչպես նաև արտաքին տնտեսական գործունեության կարգավորման միջոցների արդյունավետության ապահովման համար պետք է ստուգումների իրականացման հիմնական ծանրությունը ընթացիկ մաքսային հսկողության շրջանակներից տեղափոխել դեպի ապրանքի բացթողումից հետո մաքսային հսկողություն:²

Ապրանքի բացթողումից հետո իրականացվող մաքսային հսկողության շրջանակներում, ըստ էության, քննարկման ու գնահատման առարկա են դառնում ստուգման ենթարկվող անձի՝ մաքսային հսկողության դիրքերից արժևորվող վարքագծի բոլոր դրսևորումները: Այս իմաստով կարելի է պնդել, որ ի տարբերություն հսկողության մյուս ձևերի՝ մաքսային ստուգումն իր կիրառման համընդգրկուն բնույթով ներառում է պարզաբանման ենթակա հարցադրումների անհամեմատ ավելի լայն շրջանակ այնքանով, որքանով դրա շրջանակներում գնահատման առարկա է դառնում մի շարք իրավաբանական փաստերի առկայության հարցը: Բնականաբար, պայմանավորված արդյունքում առաջացող իրավական հետևանքներով՝ դրա իրականացումը ենթադրում է իրավակարգավորման որոշակիություն և կանխատեսելիություն, ինչը, մաքսային

¹ St' u Милухова Н. К., Полежаева Н. В., Логистические системы в глобальной экономике, 2015, № 5, էջ 538-540, www.elibrary.ru.

² St' u Агапова А. В., Таможенный аудит: государственный контроль или предпринимательская деятельность? Ученые записки Санкт-Петербургского имени В. Б., Бобкова филиала Российской таможенной академии, 2011, № 2 (39), с. 17-23, www.elibrary.ru

միության մաքսային օրենսդրության վերլուծության արդյունքներով կարելի է փաստել, որ համակողմանիորեն ապահովված չէ: Ինչպես նշվում է մասնագիտական գրականության մեջ, չնայած մաքսային ստուգման իրականացման նախնական համակարգվածությանը, ստուգման ենթակա անձանց նախնական իրազեկվածությունը, ստուգման ընթացքում կիրառվող առանձին միջոցները վկայում են այն մասին, որ մաքսային ստուգումն ուղղված է ոչ միայն խախտումների հայտնաբերմանը, այլ նաև դրանց կանխարգելմանը:¹ Նշված դատողությունը բխում է նաև Օրենսգրքի 134-րդ հոդվածի 1-ին մասի 11-րդ կետից, որը մաքսային մարմիններին լիազորում է, «inter alia», մաքսային միության անդամ պետությունների օրենսդրությամբ սահմանված կարգով արգելանք դնել ապրանքների վրա կամ առգրավել ապրանքներ արտագնա մաքսային ստուգում անցկացնելու ժամկետի ընթացքում՝ այնպիսի գործողությունների կանխարգելման համար, որոնք ուղղված են այն ապրանքների օտարմանը կամ այլ միջոցով տնօրինմանը (ընդգծումը մերն է), որոնց նկատմամբ անցկացվում է արտագնա մաքսային ստուգում: Հետևապես, որպես նաև խախտումների կանխարգելման գործիք՝ դրա իրականացման իրավական հիմքերն ակնհայտորեն պետք է առավել համակողմանի ապահովեն իրավական որոշակիության պահանջների կենսագործումը մաքսային մարմին-ստուգման ենթակա անձ հարաբերություններում:

Մեր համոզմամբ, հսկողության իրականացման ցանկացած ձև ուղղակիորեն ենթադրում է դրա միջոցով պարզաբանման ենթակա հարցերի խիստ որոշակի շրջանակ, որոնք երբևիցե չեն կարող տարածական բնույթ կրել: Այլ կերպ ասած՝ պետք է օրենսդրորեն հստակ կարգավորված լինի, թե կոնկրետ ինչ հանգամանքեր պարզելու, բացահայտելու համար է իրականացվում հսկողության կոնկրետ ձևը: Այլապես կստացվի, որ հսկողության ձևերն իրենց առարկայական բովանդակությամբ և հետապնդած նպատակներով հստակորեն չեն տարբերակվի իրարից: Միաժամանակ, ակներև է, որ պարզաբանման ենթակա հարցերի այդ շրջանակը պետք է նախատեսվի սպառիչ լրիվությամբ, որպիսի կարգավորումը հնարավոր

¹ St' u Матвиенко Г. В., Государственный аудит. Право. Экономика, 2012, № 3, էջ 102:

րինս համահունչ կլինի նաև նորմատիվ-իրավական ակտերի հակա-կոռուպցիայի գաղափարին: Իհարկե, հայեցողական լիազորությունն ինքնին բացասական երևույթ չէ հատկապես, երբ այն իրականաց-վում է օրենքով սահմանված ուղենիշային պահանջների պահպան-մամբ: Բայցևայնպես, կարծում ենք, որ շատ ավելի նախընտրելի է հնարավորության սահմաններում ունենալ հստակ իրավակարգա-վորում՝ կարգավորման օբյեկտների սպառիչ ցանկով, ինչը հնարա-վորություն կտա ապահովել նաև ակնկալվող իրավական հետևանք-ների կանխատեսելիությունը:

Քննարկվող տեսանկյունից պետք է նկատի ունենալ, որ Միութ-յան օրենսգրքի 122-րդ հոդվածի 3-րդ մասն ընդհանուր առմամբ մատնանշում է իրավաբանական նշանակություն ունեցող այն հան-գամանքները, որոնց պարզաբանման կապակցությամբ իրականաց-վում է մաքսային ստուգումը: Մասնավորապես, դրանք են՝

1) ապրանքները մաքսային ընթացակարգով ձևակերպելու փաստը,

2) ապրանքների մաքսային հայտարարագրման ժամանակ ներ-կայացված մաքսային հայտարարագրում և այլ փաստաթղթերում ներկայացված այն տեղեկությունների հավաստիությունը, որոնք ազդեցություն են ունեցել ապրանքների բացթողման մասին որոշում կայացնելու վրա,

3) պայմանականորեն բաց թողնված ապրանքների օգտագործ-ման և տնօրինման հետ կապված սահմանափակումների պահպա-նումը,

4) մաքսային գործի բնագավառում գործունեություն իրակա-նացնող անձանց համար մաքս,

5) լիազորված տնտեսական օպերատորի կարգավիճակ ստա-նալու համար անհրաժեշտ պայմաններին անձանց համապատաս-խանությունը,

6) Մաքսային միության մաքսային օրենսդրությամբ և (կամ) Մաքսային միության անդամ պետությունների օրենսդրությամբ սահմանված՝ մաքսային ընթացակարգերի պայմանների պահպա-նումը, որոնցով ձևակերպման դեպքում ապրանքները չեն ստանում մաքսային միության ապրանքների կարգավիճակ,

7) այլ պահանջների կատարումը, որոնք սահմանված են Մաքսային միության մաքսային օրենսդրությամբ և (կամ) Մաքսային միության անդամ պետությունների օրենսդրությամբ:¹

Ինչպես տեսնում ենք, մաքսային ստուգմամբ ներառվող գնահատման առարկա հանգամանքներից, դրանց ցանկը բավական տարողունակ է: Ընդ որում, վկայակոչված հոդվածի վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ դրա 3-րդ մասի 7-րդ կետը մաքսային մարմնի պաշտոնատար անձին, ըստ էության, ընձեռում է լիազորություն ստուգելու ինչպես Մաքսային միության մաքսային օրենսդրությամբ, այնպես էլ անդամ պետության օրենսդրությամբ սահմանված ցանկացած պահանջի կատարումը: Մինչդեռ, մեր համոզմամբ, մաքսային ստուգմամբ, պետք է գնահատական տրվի ստուգման ենթարկվող անձի գործունեությանը բացառապես մաքսային իրավունքի դիտանկյունից, ինչի իրականացումը կարգավորման նման պայմաններում կասկածի տակ է դրվում: Ստացվում է այնպես, որ մաքսային ստուգումը դառնում է իրավական լծակ գնահատման առարկա դարձնելու անդամ պետության օրենսդրությամբ սահմանված ցանկացած պահանջի պահպանվածության հարցը: Ակներև է, որ անդամ պետության օրենսդրությամբ սահմանված պահանջը՝ «inter alia», ներառում է նաև հարկային օրենսդրությամբ սահմանված կարգադրադրերը, որոնք բնականաբար, պետք է ստուգվեն հարկային մարմնի կողմից և մաքսային ստուգման շրջանակներում արժևորվել չեն կարող: Նման պայմաններում գտնում ենք, որ օրենսդրությամբ պետք է ապահովվի առավել համակողմանի և տարբերակված իրավակարգավորում մաքսային և հարկային մարմինների կողմից իրականացվող ստուգումների միջև, ինչը ողջամտորեն պահանջում է սպառնիչ լրիվությամբ սահմանել մաքսային ստուգման առարկա համարվող իրավաբանական փաստերը՝ դրանց շրջանակում ներառելով բացառապես մաքսային հսկողության դիրքերից արժևորվող հանգամանքները:

Ասվածն առավել հիմնավորվում է հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ նույն հոդվածի 3-րդ մասի 4-րդ կետն ուղղակիորեն սահ-

¹ Հատկանշական է, որ նշված նորմը նույն խմբագրությամբ ամրագրված է նաև Եվրասիական տնտեսական միության մաքսային օրենսգրքի նախագծում՝ www.eaeunion.org:

մանում է, որ մաքսային մարմինների կողմից, ի թիվս այլնի, ստուգվում է նաև մաքսային գործի բնագավառում գործունեություն իրականացնող անձանց համար Մաքսային միության մաքսային օրենսդրությամբ և Մաքսային միության անդամ պետությունների օրենսդրությամբ սահմանված պահանջների պահպանումը: Թեպետև, նշված դրույթի շրջանակներում նույնպես չի շեշտադրվել մաքսային օրենսդրությամբ սահմանված պահանջի պահպանման գաղափարը, այսուհանդերձ, դրա առկայության պայմաններում 7-րդ կետով սահմանված պահանջը դառնում է ավելորդ:

Բացի այդ, օրինադրույթի վկայակոչված ձևակերպումն, ըստ էության, որևէ տարբերակում չի դնում կամերալ և արտագնա մաքսային ստուգումներով պարզման ենթակա փաստերի միջև, որպիսի մոտեցումը, նույնպես, գտնում ենք, չի կարող թույլատրելի համարվել: Մաքսային ստուգման երկու տեսակների բովանդակային վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ դրանք չեն կարող ողջամտորեն միտված լինել միևնույն պահանջների վերհանմանը: Հակառակ դեպքում դրանցից որևէ մեկի ընտրությունը մաքսային մարմնի համար կկրի խիստ կամայական, սուբյեկտիվ-հայեցողական բնույթ այնքանով, որքանով առարկայացված չի լինի որևէ բովանդակային ելակետով: Ուստիև, որպես մաքսային ստուգման նշված երկու տեսակների միջև տարբերական ցուցիչ՝ առաջարկում ենք դիտարկել բացառապես մաքսային փաստաթղթերի բովանդակային վերլուծության և մաքսային օրենսդրության նորմերի պահանջների հետ դրանց համադրման արդյունքում խախտման առկայության մասին եզրահանգման գալու հնարավորությունը: Նման իրավիճակում մաքսային մարմնի համար ակնհայտ կլինի մաքսային ստուգման որ տեսակն է անհրաժեշտ կոնկրետ խնդիրը կենսագործելու համար:

Առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև Միության օրենսգրքի 122-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 5-րդ կետով սահմանված դրույթն առ այն, որ մաքսային ստուգման ժամանակ կարող են կիրառվել նաև հսկողության այլ ձևեր: Ինչպես արդեն նշվեց, մաքսային հսկողության իրականացման յուրաքանչյուր ձև ենթադրում է դրանով հետապնդվող կոնկրետ որոշակի նպատակ և ակնկալվող արդյունքեր՝ բնականաբար ունենալով նաև հարաբերական ինքնուրույնության հատկանիշներ: Հսկողության մեկ ձևի կիրառումն ինքնին չի կարող ենթադրել նաև այլ ձևերի կիրառման հնարավորությո-

յուն առանց վերջիններիս վերաբերող օրենսդրական պահանջների պահպանման: Թերևս այս պատճառներով է, որ 2000 թ. ՀՀ մաքսային օրենսգրքի 150.1-րդ հոդվածով խնդրի առարկա ինստիտուտն անվանվում էր հետբացթողումային հսկողություն, որի շրջանակներում, բնականաբար, հնարավոր էր հսկողական մի քանի ձևերի կիրառում:

Այլ կերպ ասած՝ ինքնին մաքսային ստուգման անցկացման փաստը դեռևս չի նշանակում, որ դրա շրջանակներում կարող են ազատորեն կիրառվել հսկողության այլ ձևեր առանց վերջիններիս իրականացման օրենսդրական վավերապայմանների պահպանման: Օրինակ՝ անձնական մաքսային զննության համար ուղղակիորեն պահանջվում է նաև համապատասխան որոշման առկայություն մաքսային մարմնի ղեկավարի (տեղակալի) կամ նրան փոխարինող պաշտոնատար անձի կողմից: Բնական է, որ ստուգման ընթացքում անձնական մաքսային զննությունը՝ որպես հսկողության ձև, կիրառելու համար անհրաժեշտ է պահպանել նաև դրա ընթացակարգը:

Միության օրենսգրքի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դրանում արդյունավետորեն կարգավորված չեն նաև մաքսային ստուգման ժամկետի երկարաձգման հետ կապված հարցերը, որպիսի իրավիճակը, մեր համոզմամբ, խնդրահարույց է ստուգման ենթարկվող անձանց իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության իմաստով: Բանն այն է, որ Միության օրենսգիրքը չի մատնանշում մաքսային ստուգման ժամկետի երկարացման իրավական հիմքերը: Այսպես, Օրենսգրքի 132-րդ հոդվածի 12-րդ մասի 2-րդ պարբերությունն ուղղակիորեն ամրագրում է, որ *արտագնա մաքսային ստուգման ժամկետը կարող է երկարաձգվել 1 (մեկ) ամսով՝ ստուգումն իրականացնող մաքսային մարմնի որոշմամբ*: Մինչդեռ, նշված հանգամանքն ունի ելակետային նշանակություն ստուգման ենթակա անձանց իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության տեսակետից: Խնդիրն այն է, որ հսկողական կոնկրետ ձևի իրականացման վավերապայմաններն ակնհայտորեն պետք է որոշակի լինեն և չեն կարող թողնվել մաքսային մարմնի բացարձակ հայեցողությանը: Այլապես, մեծ է մտավախությունը, որ յուրաքանչյուր դեպքում մաքսային ստուգման ժամկետն անհարկի, առանց անհրաժեշտության կարող է երկարաձգվել: Քննարկվող տեսանկյունից իրավական լուծման շատ ավելի բազմակողմանի մոտեցում է նախատեսվել «Հայաս-

տանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքով, որով ստուգման ժամկետի երկարաձգմանն առաջադրում է կոնկրետ որոշակի պահանջներ:¹

Այսպես, Օրենքի 4-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ *անհրաժեշտության դեպքում ստուգումն իրականացնող պաշտոնատար անձի գրավոր հիմնավորմամբ՝ համապատասխան պետական մարմնի ղեկավարի (փոխարինող պաշտոնատար անձի) հրամանով կամ հանձնարարագրով, սույն հոդվածի 1-ին կետով սահմանված ժամկետը կարող է երկարաձգվել մինչև 10 անընդմեջ աշխատանքային օր (...):*

Ինքնին հասկանալի է, որ նշված իրավակարգավորմամբ օրենսդիրը նախատեսել է ստուգման ժամկետի երկարաձգման առավել բարդ իրավական ընթացակարգ, որը բոլոր դեպքերում համաչափ գործիք է անձի իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության տեսակետից: Հետևապես, գտնում ենք, Միության օրենսգրքով նույնպես պետք է ամրագրվեր ստուգման ժամկետի երկարացման հիմնավորվածության պահանջը:

Առհասարակ, հարկ է նկատել, որ Միության օրենսգրքով նախատեսված ստուգման անցկացման իրավական հիմքերին, ընթացակարգերին վերաբերող առանձին պահանջներ ուղղակիորեն հակասում են ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված չափանիշներին: Բանն այն է, որ օրենքով սահմանված երաշխիքների մի մասը կիրառելի չէ մաքսային մարմնի կողմից իրականացվող ստուգումների նկատմամբ այնքանով, որքանով Միության օրենսդրությամբ նախատեսված են դրա իրականացմանը վերաբերող այլ պահանջներ:

Բանն այն է, որ «Մաքսային կարգավորման մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ եթե Միության մաքսային օրենսդրությամբ սահմանված են սույն օրենքով նախատեսված դրույթներից տարբերվող դրույթներ, ապա գերակայությունը տրվում է Միության մաքսային օրենսդրությանը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ Միության օրենսդրությամբ այդ դրույթների սահմանումը վե-

¹ Ընդունվել է 17.05.2000 թ. ուժի մեջ է մտել 01.07.2000 թ. ՀՀՊՏ 2000.06.23/14(112) այսուհետ կրճատ՝ Օրենք:

րապահված է Հայաստանի Հանրապետության ներքին օրենսդրությանը:

Վկայակոչված իրավադրույթի բովանդակային վերլուծությունից կարելի է աներկբա արձանագրել, որ ստուգման իրականացման կարգի, ներառյալ՝ դրա ժամկետի երկարացման մասով պետք է գործեն Միության օրենսգրքով սահմանված ուղենիշները, որոնցում, ինչպես նշվեց, ստուգման ժամկետի երկարաձգման իրավական հիմնավորվածության մասին պահանջ նախատեսված չէ:

Իրավակարգավորման նման պայմաններում իրավական որոշակիության ապահովման իմաստով, գտնում ենք, նպատակահարմար կլինեք օրենքով պարզապես կանոնակարգել մաքսային մարմնի կողմից իրականացվող ստուգումների առանձնահատկությունները՝ հաշվի առնելով այն հարցերը, որոնց կարգավորումը Միության օրենսդրությամբ վերապահված է անդամ պետության իրավասությանը: Հակառակ դեպքում, ստացվում է, որ Միության օրենսդրությամբ նախատեսված ստուգման իրավական հիմքերը, ժամկետներն ու ընթացակարգային այլ հարցերը չեն թղթակցում օրենքով նախատեսված պահանջների հետ, որպիսի իրավիճակը, մեր համոզմամբ, ընդունելի չէ ինչպես իրավական ակտերի միջև անհստակությունների ու հակասությունների առավելագույնս լուծման, այնպես էլ պատշաճ իրավակիրառման իմաստով:

Միության օրենսդրությամբ համակողմանի կարգավորում չեն ստացել նաև արտագնա մաքսային ստուգման կասեցման հետ կապված հարցերը, որպիսի իրավիճակը, մեր համոզմամբ, նույնպես պահանջում է խնդրի լուծում օրենսդրական կարգավորման մակարդակով: Այսպես, Միության օրենսգրքի 132-րդ հոդվածի 12-րդ մասի 3-րդ պարբերությունը մաքսային ստուգման ժամկետի կասեցումն ուղղակիորեն կապում է *ուսումնասիրություններ կամ փորձաքննություններ անցկացնելու, Մաքսային միության անդամ պետությունների կամ օտարերկրյա պետությունների իրավասու մարմիններ հարցումներ ուղարկելու, արտագնա մաքսային ստուգումն անցկացնելու համար ստուգման ենթակա անձի կողմից անհրաժեշտ փաստաթղթերի վերահաստատման, ստուգման տվյալ ժամանակահատվածին առնչվող և արտագնա մաքսային ստուգման արդյունքների հիման վրա կազմվող եզրահանգումների վրա ազդող լրացուցիչ փաստաթղթեր ներկայացնելու անհրաժեշտության առկայության հետ:*

Միաժամանակ, վկայակոչված իրավադրություն ամրագրում է նաև, որ մաքսային ստուգման կասեցման ժամկետն ու կարգը սահմանվում են Մաքսային միության անդամ պետությունների օրենսդրությամբ:

Նշված հարաբերությունների կարգավորմանը վերաբերող «Մաքսային կարգավորման մասին» ՀՀ օրենքի 134-րդ հոդվածի 2-րդ մասն ուղղակիորեն սահմանում է, որ արտագնա մաքսային ստուգման կասեցումը և վերսկսումը ձևակերպվում են վերադաս մաքսային մարմնի ղեկավարի որոշմամբ՝ ստուգում իրականացնող մաքսային մարմնի պաշտոնատար անձի գրավոր հիմնավորման հիման վրա:¹

Նշված օրինադրությամբ նախատեսված իրավակարգավորումից բոլորովին չի բխում, որ արտագնա մաքսային ստուգման կասեցումն անպայմանորեն պետք է կապվի Միության օրենսգրքով սահմանված վավերապայմանների հետ: Մինչդեռ, Միության օրենսգրքը մաքսային արտագնա ստուգման կասեցումը պայմանավորում է բացառապես դրանց ի հայտ գալով: Ուստի, գտնում ենք, որ անհրաժեշտ է օրենքում ուղղակիորեն սահմանել, որ ստուգում իրականացնող պաշտոնատար անձի գրավոր հիմնավորումն անպայմանորեն պետք է տեղեկություններ պարունակի Միության օրենսգրքի 132-րդ հոդվածի 12-րդ մասի 3-րդ պարբերությամբ սահմանված վավերապայմաններից առնվազն մեկի առկայության մասին: Հակառակ դեպքում, ստացվում է, որ ներպետական օրենսդրությամբ բավարար իրավական որոշակիությամբ երաշխավորված չեն Միության օրենսգրքով նախատեսված պահանջները: Բնական է, որ օրենսդրական կարգավորման նման պայմաններում արտագնա մաքսային ստուգման ժամկետի կասեցման յուրաքանչյուր դեպք պետք է ուղղակիորեն կապվի Օրենսգրքում ամրագրված պայմաններից առնվազն մեկի հետ: Հակառակ դեպքում, դրա իրականացումն ինքնին պետք է դիտարկվի ոչ իրավաչափ:

Օրենսգրքի 122-րդ հոդվածի 2-րդ մասի վերլուծությունից ուղղակիորեն բխում է, որ բացառապես օրենսդրությամբ սահմանված ստուգման ենթակա անձանց խիստ որոշակի շրջանակի նկատմամբ

¹ Ընդունվել է 17.12.2014թ. ուժի մեջ է մտել 02.01.2015թ. ՀՀՊՏ 2014.12.30/76(1089).1:

է թույլատրելի հսկողության քննարկվող կառուցակարգի կիրառումը: Այլ կերպ ասած՝ Եվրասիական տնտեսական միության օրենսդրությամբ սահմանված է իրավակարգավորման այն տրամաբանությունը, որ հսկողության որևէ ձև կիրառելու համար անհրաժեշտ է նախևառաջ արդեն իսկ առկա, գոյություն ունեցող իրավահարաբերություն ստուգվողի և հանրային իշխանության անունից հանդես եկող մաքսային մարմնի միջև, որը կանոնակարգվում է մաքսային օրենսդրության նորմերով:

Այսպես, Միության օրենսգրքի 132-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ *ստուգման ենթակա անձի կողմից ներկայացված տվյալների հավաստիությունը հաստատելու անհրաժեշտության դեպքում մաքսային մարմինը կարող է արտագնա մաքսային հանդիպակաց ստուգում իրականացնել այն անձանց նկատմամբ, որոնք ստուգման ենթակա անձի հետ կապված են ապրանքների հետ կապված գործարքներով (գործառնություններով):*

Նշված իրավադրույթի վերլուծությունից ուղղակիորեն բխում է, որ առանձին դեպքերում մաքսային ստուգումը կարող է իրականացվել նաև այնպիսի տնտեսավարող սուբյեկտների նկատմամբ, որոնք մաքսային մարմնի հետ որևէ իրավահարաբերության մեջ չեն գտնվում: Մինչդեռ, վերջիններս, ոչ միայն մաքսային օրենսդրության դիրքերից արժևորվող գործառնություններ չեն իրականացնում, այլ նաև մատնանշված չեն Միության օրենսգրքի 122-րդ հոդվածի 2-րդ մասում՝ որպես ստուգման ենթակա անձինք: Արդյունքում ստացվում է այնպես, որ վերջիններիս մոտ անցկացվող ստուգման իրավական հիմքերն Օրենսգրքով նախանշված չեն բավարար իրավական որոշակիությամբ:

Ասվածը կարևորվում է հատկապես նշված անձանց իրավունքների պաշտպանության տեսակետից: Ակնհերս է, որ ստուգման ենթակա անձի հետ ապրանքի հետ կապված գործարքներով առնչություն ունեցող անձի մոտ իրականացվող ստուգումն ամբողջ ծավալով ենթադրում է այն բոլոր կառուցակարգերի կիրառումը, որոնք կարող են առկա լինել, օրինակ՝ հայտարարատուների մոտ ստուգում իրականացնելիս: Խոսքը վերաբերում է հատկապես ապրանքների վրա արգելանք դնելուն կամ դրանց առգրավմանը: Խնդիրն այն է, որ դեպքերի մեծամասնությամբ ստուգման ենթակա անձի հետ գործարքներով կապված անձինք հանդես են գալիս որպես բարեխիղճ ձեռքբերողներ, որոնք կոնկրետ ապրանքը ձեռքբերելիս չգիտեն և

պարտավոր էլ չէին իմանալու, որ դրա տեղափոխման ընթացքում կամ դրանից հետո խախտվել են մաքսային օրենսդրությամբ սահմանված պահանջները: Մինչդեռ, առկա իրավակարգավորմամբ խնդիրն այնպիսի լուծում է ստացել, որ նշված հանգամանքը չունի իրավական որևէ նշանակություն: Արդյունքում ստացվում է այնպես, որ օրինակ, ցանկացած առևտրային կամ ոչ առևտրային իրավաբանական անձ, ով օրինաչափորեն և բարեխղճորեն ենթադրյալ օրինախախտ տնտեսավարող սուբյեկտից ձեռք է բերել ապրանք, կարող է հայտնվել ծայրահեղ անբարենպաստ վիճակում, երբ վերջինիս թույլ տված խախտման հետևանքով մաքսային մարմիններն իր մոտ իրականացվող արտագնա մաքսային ստուգումների արդյունքում առգրավեն ապրանքները կամ արգելանք դնեն դրանց վրա:

Խնդրի մասին առավել համապարփակ պատկերացում է տալիս հանրային իրավահարաբերություններում համանման կառուցակարգի իրավական հիմքերի ուսումնասիրումը: Այսպես, Օրենքի 7-րդ հոդվածի ը) կետը հարկային մարմիններին լիազորություն է ընձեռում ստուգման իրենց լիազորություններն իրականացնելիս ստուգվող տնտեսավարող սուբյեկտի կողմից դրամական գործառնություններ կատարելու, հաշվետվություններ և հաշվարկներ կազմելու ճշտությունը հիմնավորելու նպատակով իրականացնել գործարքի մյուս կողմի մոտ հանդիպակաց՝ միայն տվյալ գործարքի կատարման օրինականության ստուգումներ:

Վկայակոչված իրավադրույթի բովանդակային վերլուծությունից կարելի է առանձնացնել հանդիպաց ստուգում իրականացնելու իրավաչափության առնվազն երկու վավերապայման.

հանդիպակաց ստուգումը պետք է անպայմանորեն կապված լինի ստուգվող տնտեսավարող սուբյեկտի կողմից դրամական գործառնություններ կատարելու, հաշվետվություններ և հաշվարկներ կազմելու ճշտությունը հիմնավորելու նպատակի հետ,

հանդիպակաց ստուգումը պետք է անպայմանորեն կապված լինի միայն տվյալ գործարքի կատարման օրինականության հետ:

Ինչպես տեսնում ենք, ի տարբերություն հարկային իրավահարաբերություններում կիրառվող հանդիպակաց ստուգման, մաքսային գործի բնագավառում արտագնա մաքսային հանդիպակաց ստուգումը որևէ ելակետով սահմանափակված չէ, ինչը, մեր համոզմամբ, թույլատրելի լուծում չի կարող համարվել: Մաքսային ստուգումն արդյունավետ հսկողական գործիք է մաքսային գործի բնագավա-

ռում գործունեություն իրականացնող անձի իրավական կարգավիճակն էականորեն սահմանափակելու իմաստով, որը պետք է խարսխվի հետապնդվող նպատակի և կիրառվող գործիքի համաչափության գաղափարի վրա: Մինչդեռ, խնդրո առարկա պարագայում մաքսային մարմնին վերապահված լիազորությունը չունի իրականացման բովանդակային ուղենիշներ: Ուստի, առաջարկում ենք կոնկրետացնել արտագնա հանդիպակաց ստուգման իրականացման իրավական հիմքերը՝ դրանց շրջանակում նախատեսելով մասնավորապես երկու վավերապայման.

արտագնա մաքսային հանդիպակաց ստուգման ընթացքում պետք է գնահատվի ստուգման ենթակա անձի կողմից գործարքի արդյունքում ձեռքբերված ապրանքների առգրավման կամ դրանց վրա արգելանք դնելու իրավաչափության հարցը,

արտագնա մաքսային հանդիպակաց ստուգման ընթացքում ստուգման ենթակա անձի կողմից համապատասխան ապրանքի ձեռքբերման հիմքը կազմող գործարքը պետք է քննարկի բացառապես մաքսային օրենսդրությամբ սահմանված նորմերի պահանջների պահպանման տեսանկյունից:

Այսպիսով, մաքսային ստուգման իրականացման ընթացակարգային պահանջների կանոնակարգումն ունի չափազանց կարևոր նշանակություն մաքսային գործի բնագավառում գործունեություն իրականացնող անձանց իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության տեսակետից: Այն հնարավորություն է տալիս վերջիններիս մոտ ձևավորել վստահություն մաքսային քաղաքականության կենսագործման միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ, նպաստում է մաքսային իրավահարաբերությունների կայուն զարգացմանը, ինչի արդյունավետությունն արտաքին տնտեսական գործունեության կանոնակարգվածության ապահովման հարցում դժվար է գերազնահատել:

Тигран Хачикян

Аспирант кафедры гражданского процесса ЕГУ

УСЛОВИИ ПРАВОМЕРНОГО ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ТАМОЖЕННОЙ ПРОВЕРКИ В КОНТЕКСТЕ ТАМОЖЕННОГО КОДЕКСА ТАМОЖЕННОГО СОЮЗА

Статья относится к сущности правовая природа таможенной проверки и его принципам. В статье исследуется проведение таможенного контроля после выпуска товаров. Статья особенна в том смысле, что предложения и выводы сделаны в разрезе «Таможенного законодательства Таможенного Союза» и Закона РА «О таможенном регулировании». Учитывая необходимость соотношения связи субъект-функция-институт, в статье вносятся предложения по совершенствованию правового регулирования вышеуказанного института.

Tigran Khachikyan

PHD Student of the YSU Chair of Civil Procedure

PROPS OF LAWFUL FULFILMENT OF CUSTOMS AUDIT IN THE CONTEXT OF THE CUSTOMS CODE OF THE CUSTOMS UNION

The article refers to the nature of customs audit, as well as the principles of implementation. In the article the ways of application of post-clearance customs control are explored. The article is also noteworthy as the recommendations and conclusions are made in the context of the legal regulations of the Customs Code of the Customs Union and "Law about customs regulation of the RA". Taking into account the necessity of ensuring harmony of subject-function-institute, some suggestions have been made in the article concerning to the mentioned institute.

Բանալի բառեր՝ մաքսային հսկողություն, մաքսային հսկողությունը բաղադրումից հետո, մաքսային ստուգում, մաքսային կարգավորում:

Ключевые слова: таможенный надзор, таможенный надзор после выпуска, таможенная проверка, таможенное регулирование.

Key words: customs control, post-clearance customs control, customs audit, customs regulation.

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՎԵՃԵՐԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Հասարակական հարաբերությունների մասնակիցներն իրենց գործունեության ընթացքում ենթարկվելով այդ հարաբերությունները կարգավորող օրենքների և մյուս նորմատիվ իրավական ակտերի պահանջներին, այնուամենայնիվ, օժտված են առանձին նպատակներով և շահերով: Յուրաքանչյուրը ձգտում է օրենքները մեկնաբանել՝ դրանք բխեցնելով իր նպատակներից ու շահերից: Այդպես են նաև աշխատանքային իրավահարաբերության հիմնական մասնակիցները, ովքեր աշխատանքային հարաբերություններ մուտք են գործում իրենց առանձին խնդիրներով ու նպատակներով, միմյանց հակադիր շահերով:

Չնայած այն հանգամանքին, որ ՀՀ գործող աշխատանքային օրենսդրությունը սահմանում և խրախուսում է սոցիալական գրծընկերությունը, այն հռչակում է իբրև կոլեկտիվ աշխատանքի կազմակերպման ու կիրառման սկզբունք, միննույն է՝ աշխատանքային հարաբերությունների կողմերը չեն հրաժարվում սեփական շահերը գերակա համարելու մտայնությունից, ինչը, նախևառաջ, դրսևորվում է յուրաքանչյուրի՝ իր համար առավել ձեռնտու աշխատանքային պայմաններ սահմանելու ցանկությամբ:

Միշտ չէ, որ գործատուի և վարձու աշխատողի շահերը կարող են համընկնել և, բնականաբար, այդ շահերի բախումը հնարավոր է աշխատանքային հարաբերությունների ցանկացած փուլում, ինչն իր հերթին հանգեցնում է աշխատանքային տարաձայնությունների²: Աշխատողը ձգտում է հնարավորինս քիչ աշխատուժ ծախսել՝ առավել բարվոք աշխատանքային պայմաններում և իր աշխատանքի դիմաց ստանալ հնարավորինս բարձր հատուցում, ինչին հակառակ՝

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի հայցորդ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Գ. Պետրոսյան:

² Ст'я Под ред. Г. И. Чанышевой, Н. Б. Болотиной, ТРУДОВОЕ ПРАВО УКРАИНЫ (Курс лекций), 2013, <http://knigi.news/trud/191-ponyatie-trudoviyih-sporov-vidyi-prichinyi-36154.html>

յուրաքանչյուր գործատու ձգտում է հնարավորինս որակյալ աշխատուժ ներգրավել իր գործունեության մեջ՝ առավելագույնս կրճատելով աշխատանքի կազմակերպման ծախսերը, ներառյալ՝ աշխատողների աշխատանքի վարձատրությանն ու նրանց համար անհրաժեշտ աշխատանքային պայմանների ապահովմանն ուղղվող միջոցները:

Աշխատանքային պայմանագրի կնքումը դրա կողմերի համար առաջացնում է բազմաթիվ իրավունքներ և պարտականություններ: Դրանցից առավել հիմնականները սահմանված են միջազգային աշխատանքային իրավունքի (նկատի ունեմ՝ աշխատանքային հարաբերությունների կարգավորմանը նվիրված իրավական ակտերի) նորմերով, ՀՀ սահմանադրությամբ և ներպետական աշխատանքային օրենսդրության ակտերով: Նորմատիվ ակտերով սահմանված հիմնական իրավունքների ու պարտականությունների զգալի մասն ունի իմպերատիվ (հրամայական) բնույթ, և կողմերը հնարավորություն չունեն շրջանցել այդ պայմանները: Մնացած դեպքերում օրենսդրությունը կողմերին չի արգելում (կամ ուղղակիորեն թույլատրում է) լրիվ կամ մասնակի շեղումներ կատարել նորմատիվ բնույթի պայմաններից:

Աշխատանքային օրենսդրությամբ նախատեսված պայմաններից թույլ տրվող շեղումներն ու բացառություններն ամրագրվում են գրավոր աշխատանքային պայմանագրում կամ աշխատանքի ընդունման մասին անհատական իրավական ակտում, ինչը կողմերի համար առաջացնում է ազատորեն որոշված պայմանները պահպանելու իրավական պարտականություն: Աշխատանքային պայմանագրի ինչպես իմպերատիվ, այնպես էլ տնօրինչական բնույթի պայմանները պարտադիր են պայմանագրի կողմերի՝ աշխատողի և գործատուի համար: Այդ պայմանները վերաբերում են տարբեր հարցերի՝ սկսած աշխատանքային օրենսդրության նորմերի կիրառումից՝ մինչև աշխատողների աշխատանքի կազմակերպմանն ու օգտագործմանը վերաբերող կամ դրանց առնչվող մյուս հարցերը: Աշխատանքային պայմանագիր կնքելու իրավունք ունեցող սուբյեկտն ինքն է որոշում այն անձին, ում հետ ցանկանում է մտնել աշխատանքային հարաբերությունների մեջ: Միաժամանակ, պայմանագրի ազատության սկզբունքը չի ենթադրում կնքված պայմանագրի պայմաններն ինքնակամ չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու ա-

զատություն: Պայմանագրի պայմանները պարտադիր են այն կնքած բոլոր կողմերի համար և պահպանում են իրենց ուժը պայմանագրի գործողության ընթացքում, քանի դեռ դրանք չեն փոփոխվել օրենքով նախատեսված կարգով:

Ինչպես արդեն նշեցինք, օրենքով սահմանված, այսինքն՝ նորմատիվ բնույթի իրավունքներն ու պարտականություններն առաջանում են՝ անկախ դրանց վերաբերյալ կողմերի ձեռք բերած համաձայնությունից: Այսինքն՝ անկախ պայմանագրում գրավոր ձևակերպումից, աշխատանքային պայմանագրի կնքման փաստն ինքնին նշանակում է, որ աշխատողը պետք է կատարի իրեն հանձնարարված աշխատանքը՝ ենթարկվելով գործատուի մոտ սահմանված ներքին իրավական ակտերի պահանջներին: Նույն կարգով, անկախ նրանից, թե այդ մասին նշված է աշխատանքային պայմանագրում, թե ոչ, եթե կնքվել է աշխատանքային պայմանագիր, ապա գործատուն պարտավոր է վճարել աշխատավարձը և կատարել օրենքով նախատեսված մյուս հիմնական պարտականությունները:

Հաճախ հնարավոր կամ նպատակահարմար չի լինում աշխատանքային պայմանագիրը շարունակել դրա՝ նախապես որոշված բոլոր պայմաններին համապատասխան: Ինչպես օրյեկտիվ, այնպես էլ սուբյեկտիվ պատճառներով առաջ է գալիս աշխատանքային պայմանագրի պայմանները վերանայելու անհրաժեշտություն¹: Պարտավորությունների կատարումից միակողմ հրաժարվելու անթույլատրելիության սկզբունք-դրույթը կիրառելի է նաև աշխատանքային հարաբերություններում: Ո՛չ աշխատողը, ո՛չ էլ գործատուն իրավունք չունեն միակողմանիորեն հրաժարվել աշխատանքային պայմանագրի կատարումից՝ առանց օրենքով նախատեսված գործողությունները կատարելու: Եթե կողմերի կամ նրանցից մեկի համար անցանկալի կամ աննպատակահարմար է պայմանագրի այս կամ այն պայմանի հետագա կատարումը, ապա խնդիրը պետք է լուծել փոխադարձ համաձայնությամբ կամ օրենքով նախատեսված կարգով:

Սոցիալական գործընկերության, մասնավորապես կողմերի՝ միմյանց շահերի հաշվառման ու հարգման սկզբունքները պահանջում են, որ նրանց միջև առաջացած ցանկացած խնդիր, որն առնչ-

¹ Տե՛ս **Գ. Վ. Պետրոսյան**: Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքային իրավունք: Հատուկ մաս, ԵՊՀ. – Եր.: «Հայրապետ» հրատ., 2015, էջ 577:

վում է կոլեկտիվ և անհատական աշխատանքային պայմանագրերի կատարման հարցերին, լուծում ստանա կողմերի (նրանց լիազորված ներկայացուցիչների) փոխադարձ համաձայնությամբ: Օրինակ՝ եթե գործատուն ցանկանում է ավելացնել աշխատողի աշխատանքի ծավալը, համապատասխանաբար՝ աշխատանքի վարձատրությունը վերանայելով, ապա դա կատարվում է նախնառաջ, աշխատողի նախնական համաձայնությամբ՝ աշխատանքային պայմանագրում (եթե այդ մասին նշված է պայմանագրում) կամ աշխատողի աշխատանքը կարգավորող ներքին կամ անհատական իրավական ակտում համապատասխան փոփոխություն կատարելով: Համաձայնություն չկայանալու դեպքում, այն էլ, եթե առկա են նման փոփոխություններ կատարելու՝ օրենքով նախատեսված պայմանները (հիմքերը), կարող է առաջանալ աշխատանքային պայմանագրի լուծում՝ պահպանելով դրա համար օրենքով սահմանված կարգը: Կամ, եթե աշխատողը ցանկանում է ոչ լրիվ աշխատաժամանակի ռեժիմից անցնել լրիվ աշխատաժամանակի ռեժիմի, ապա նա պարտավոր է այդ մասին գրավոր ծանուցել գործատուին, որն էլ կամ աշխատանքային պայմանագրում փոփոխություն կատարելով (եթե աշխատաժամանակի ռեժիմի մասին նշված է պայմանագրում) կամ անհատական իրավական ակտի հիման վրա ձևակերպում է աշխատաժամանակի ռեժիմի փոփոխությունը:

Աշխատանքային պայմանագրում նոր պայմանների սահմանմանը կամ գործող պայմանների փոփոխությանը, որպես կանոն, նախորդում են կողմերի անմիջական բանակցությունները: ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրքը չի պարունակում անհատական աշխատանքային հարաբերություններում բանակցություններ նախաձեռնելու և անցկացնելու գործընթացները կարգավորող նորմեր¹: Ելնելով Օրենսգրքի այլ դրույթների ընդհանուր տրամաբանությունից, կարելի է պնդել, որ բանակցությունները կարող են վարվել ինչպես բանավոր, այնպես էլ գրավոր հիմունքներով: Տրամաբանորեն բանակցությունները նախաձեռնում է աշխատանքային պայմանագրում փոփոխություն կատարելու կամ աշխատանքի նոր պայմաններ սահմանելու հարցում շահագրգիռ կողմը: Հաճախ բանակցություններն ավարտվում են համաձայնեցված որոշումներ ընդունելով, և կողմերի

¹ Տե՛ս Գ. Վ. Պետրոսյան: Նույն աշխատության էջ 578:

միջև տարաձայնություններ չեն առաջանում: Այդ դեպքում փոփոխվում են աշխատանքային պայմանագրի պայմանները, սահմանվում են պայմանագրի նոր պայմաններ, կամ էլ կնքվում է նոր աշխատանքային պայմանագիր, որը փոխարինում է կողմերի միջև կնքված նախկին պայմանագրին:

Քիչ չեն նաև այն դեպքերը, երբ կողմերը չեն կարողանում անմիջական բանակցությունների շնորհիվ կայացնել համաձայնեցված որոշումներ, այսինքն՝ առաջանում են աշխատանքային տարաձայնություններ: Աշխատանքային տարաձայնություններն առաջանում են ինչպես աշխատանքային պայմանագրերի պայմանները փոփոխելու կամ դրանցում նոր պայմաններ ներառելու, այնպես էլ, նախևառաջ, աշխատանքային հարաբերություններ կարգավորող նորմատիվ ակտերը կիրառելու կապակցությամբ:

Իրավունքի նորմերի կիրառումը (իրացումը) մեխանիկական գործողություն չէ: Դրան նախորդում է կիրառվելիք իրավական նորմի ընտրությունն ու մեկնաբանությունը: Աշխատանքային հարաբերությունների կարգավորմանը տարբեր նորմատիվ իրավական ակտերի մասնակցության հանգամանքը հաճախ կիրառվելիք նորմերի ընտրության հարցում տարաձայնությունների տեղի է տալիս: Իրավակիրառ սուբյեկտները տարբեր մեկնաբանություններ են տալիս իրենց հարաբերությունները կարգավորող նորմերին: Որպես կանոն, յուրաքանչյուր կողմ, նախևառաջ, փորձում է հասնել այն օրենքի կիրառմանը, որն իր համար սահմանում է առավել բարվոք պայմաններ, ապա նաև՝ ընտրված օրենքը (իրավական նորմը) մեկնաբանել՝ առավելապես իր շահերից ելնելով, ինչն ուղեկցվում է մյուս կողմի համար անբարենպաստ կամ ոչ շահեկան հետևանքներ առաջացնելով: Արդյունքում տարաձայնություն է առաջանում կիրառման ենթակա իրավանորմի ընտրության և(կամ) կիրառվող նորմի բովանդակության մեկնաբանության առթիվ:

Աշխատանքային հարաբերություններում այսպիսի իրավիճակներ առաջանում են անհամեմատ ավելի հաճախակի: Դրան հատկապես նպաստում են նորմատիվ իրավական ակտերի դրույթների անհաջող ձևակերպումները, երկիմաստությունները, տարբեր իրավանորմերի միջև հակասությունները (իրական կամ ենթադրյալ) և այլն: Նույն իրավիճակը կարող է առաջանալ նաև կոլեկտիվ և անհատական աշխատանքային պայմանագրերի պայմանները մեկնա-

բանելիս:

Իրավական ակտերի, իսկ ավելի ստույգ՝ դրանցում պարունակող իրավադրույթների մրցակցության խնդիրն առկա է իրավունքի ինչպես մյուս ճյուղերում, այնպես էլ, հատկապես՝ աշխատանքային իրավունքում: Ինչպես նշեցինք, աշխատանքային հարաբերությունների կարգավորման, մասնավորապես, կոնկրետ իրադրության մեջ առկա խնդիրը լուծելու համար հաճախ առաջանում է տարբեր օրենքների ու նորմատիվ այլ ակտերի միջամտության անհրաժեշտություն, որոնց առանձին իրավանորմերը միշտ չէ, որ համապատասխանում կամ լրացնում են միմյանց: Այս առումով ուշագրավ է աշխատանքային իրավունքի ու քաղաքացիական իրավունքի նորմերի մրցակցության ճիշտ լուծումն ու կիրառվելիք իրավանորմի ճիշտ ընտրություն կատարելը: Օրինակ՝ Բաժնետիրական ընկերության տնօրենի աշխատանքային-իրավական կարգավիճակի, ներառյալ նաև՝ նրան զբաղեցրած պաշտոնից ազատելու հիմքերի ու պայմանների վերաբերյալ հարցերին իրավական հիմնավորված գնահատական տալու համար հարկավոր է ճիշտ լուծել ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի և «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի համապատասխան իրավադրույթների մրցակցության խնդիրը:

Աշխատանքային օրենսդրության կիրառման շուրջ աշխատողի և գործատուի միջև տարաձայնություններ կարող են առաջանալ ոչ միայն իրավական ակտերի դրույթների թյուրընկալման կամ սխալ մեկնաբանության, այլև դրանց միտումնավոր խախտման հետևանքով: Այդպիսի տարաձայնությունների առիթ կարող են հանդիսանալ, օրինակ՝ աշխատողին աշխատավարձ չվճարելը կամ ուշացումով վճարելը, ամենամյա արձակուրդի չտրամադրումը, աշխատողին նրա կամքին հակառակ չվճարվող արձակուրդի հարկադրելը, սահմանված կարգի խախտմամբ աշխատողին արձակուրդից հետ կանչելը և այլն: Օրենսդրության կիրառման շուրջ տարաձայնությունների առիթ կարող են լինել նաև աշխատողների միտումնավոր գործողությունները, օրինակ՝ որպես իրավունքի ինքնապաշտպանության դրսևորում՝ աշխատանքի չներկայանալը կամ կոնկրետ հանձնարարությունը չկատարելը, կամ աշխատանքային պարտականությունները ոչ պատշաճ կատարելը և այլն: Վերը նշված դեպքերում տարաձայնությունն առաջանում է այն ժամանակ, երբ պայմա-

նագրի մի կողմը հրաժարվում է իր գործողություններն օրենքի պահանջին կամ պայմանագրի պայմաններին համապատասխանեցնելու վերաբերյալ մյուս կողմի պահանջը կատարելուց:

Գործող աշխատանքային օրենսգիրքը սահմանում է աշխատանքային վեճի հասկացությունը: Օրենսգրքի 263-րդ հոդվածի համաձայն՝ աշխատանքային վեճն աշխատողի կամ տվյալ գործատուի հետ նախկինում աշխատանքային հարաբերությունների մեջ գտնված աշխատողի և գործատուի միջև տարաձայնությունն է, որն առաջանում է կամ առաջացել է աշխատանքային օրենսդրությամբ, այլ նորմատիվ իրավական ակտերով, ներքին իրավական ակտերով, աշխատանքային կամ կոլեկտիվ պայմանագրով սահմանված իրավունքների և պարտականությունների կատարման ժամանակ:

Պետք է համաձայնել դոց. Գ. Պետրոսյանի այն պնդմանը, որ «աշխատանքային վեճ» հասկացության օրենսգրքային բնորոշումը թերի է և լիարժեք չի արտացոլում այդ հասկացության իրավական ճշգրիտ բովանդակությունը¹: *Աշխատանքային վեճ կարող է ծագել նաև այն դեպքում, երբ աշխատանքային պայմանագրով նախատեսված իրավունքների ու պարտականությունների կատարման ժամանակ կողմերի միջև երբևէ որևէ տարաձայնություն չի ել առաջացել: Եթե նման բնորոշման ներքո օրենսդիրը նկատի ունի այն, որ այդ տարաձայնությունները կապված են աշխատանքային իրավունքների ու պարտականությունների կատարման հանգամանքի հետ, ապա այդ դեպքում պետք է օրենքում նշված ձևակերպումը վերանայել՝ համապատասխանեցնելով օրենսդրի իրական մտադրությանը:*

Անշուշտ, աշխատանքային վեճ կարող է առաջանալ ոչ միայն աշխատանքային իրավունքների իրականացման և աշխատանքային պարտականությունների կատարման ժամանակ, այսինքն՝ աշխատանքային պայմանագրի գործողության ընթացքում: Ավելին՝ աշխատանքային վեճերի քննարկման պրակտիկայի ուսումնասիրությունն աներկբայորեն վկայում է, որ աշխատանքային վեճերը ծագում են առավելապես հենց աշխատանքային պայմանագրի դադարեցումից հետո: Անգամ պայմանագրի լուծման հետ չկապված պահանջները

¹ Տե՛ս Գ. Վ. Պետրոսյան, Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքային իրավունք, Հատուկ մաս, Գ. Պետրոսյան, ԵՊՀ, -Եր.: «Հայրապետ» հրատ., 2015, էջ 580:

(օրինակ՝ հավելյալ աշխատավարձի, ներառյալ նաև՝ արտաժամյա և հանգստյան օրերին աշխատանքի ներգրավելու համար սահմանված կարգով չվճարելու, այլ աշխատողի փոխարինելու կամ հիմնական աշխատանքից բացի այլ աշխատանքային պարտականությունները ժամանակավորապես կատարելու դեպքերում վճարում չստանալու և այլն), որոնց շուրջ կողմերի միջև տարաձայնություններն առաջացել են աշխատանքային պարտականությունների կատարման ժամանակ, այսինքն՝ աշխատանքային պայմանագրի գործողության ընթացքում, վեճի առարկա են դառնում պայմանագրի լուծումից հետո, երբ աշխատողն այլևս չի գտնվում գործատուից կազմակերպական, նյութական կամ կարգապահական (իրավական) կախվածության պայմաններում և անկաշկանդ է իր իրավունքները դատական կարգով պաշտպանելու հարցում:

«Աշխատանքային վեճ» հասկացության օրենսգրքային բնորոշումը, մեր կարծիքով, թերի է նաև այլ առումով: Խնդիրն այն է, որ աշխատանքային վեճեր կարող են առաջանալ նաև մինչև աշխատանքային պայմանագրի կնքումը (նախապայմանագրային վեճեր), վեճի առարկա է հանդիսանում աշխատանքային պայմանագրի կնքումից գործատուի հրաժարումը: Անհատական է համարվում նաև աշխատանքային վեճը, որն առաջացել է գործատուի և աշխատանքի ընդունվող անձի միջև՝ կապված աշխատանքի ընդունումը մերժվելու հետ¹. ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրքը բացարձակապես անդրադարձ չի կատարում նախապայմանագրային աշխատանքային վեճերին, ինչը, մեր կարծիքով, պետք է համարել օրենսգրքի կարևոր բացթողումներից մեկը: Թերևս, այդ իրավակարգավորման բացակայությամբ է պայմանավորված ՀՀ դատարաններում նման վեճերի իսպառ բացակայությունը՝ այն դեպքում, երբ իրականում բավականաչափ տարածված են նախապայմանագրային տարաձայնությունները: Հետևաբար, վերը նշվածից բխում է, որ չի կարելի աշխատանքային վեճերը կապել միմիայն աշխատանքային պայմանագրի գործողության ժամանակահատվածի հետ:

Բացի այդ, «աշխատանքային վեճ» հասկացության օրենսգրքային բնորոշման մեջ անտեսված է կողմերի միջև առաջացող տարա-

¹ См. у **Р. Беляков**, Понятие, виды и причины трудовых споров, <http://trudovopravo.ru/index.php?action=full&id=679>:

ձայնության առարկայի, մասնավորապես, աշխատողի հետ անմիջական անձնական կապի հատկանիշը: Մասնավորապես, բնորոշման մեջ չի կոնկրետացվում տարաձայնության առարկան, այսինքն՝ այն, թե ինչի շուրջ են կողմերն արտահայտում իրենց անհամաձայնությունը: Միայն այն, որ տարաձայնությունն առաջանում է աշխատողի և գործատուի (նրա իրավասու անձի կամ վերջինիս կողմից լիազորված այլ անձի) միջև, դեռևս բավարար չէ՝ պնդելու, որ առկա է աշխատանքային վեճ: Իրականում կողմերի միջև կարող են առաջանալ այնպիսի տարաձայնություններ, որոնք ընդհանուր առմամբ կապված լինելով աշխատողի աշխատանքային գործունեության հետ, այդուհանդերձ, վերաբերում են այդ գործունեության հետ առնչություն չունեցող կամ այլ անձանց աշխատանքային գործունեությանը վերաբերող հարցերի: Օրինակ՝ գործատուին ներկայացվող այնպիսի պահանջներ, ինչպիսիք են՝ աշխատողի մերձավոր ազգականի ուսման ֆինանսավորումը, բժշկական միջամտության ծախսերի հատուցումը, այլ աշխատողի կամ աշխատողների խմբի կողմից ներկայացվող պահանջների բավարարում պահանջելը և այլն, չեն կարող են համարվել աշխատանքային վեճի առարկա: Անհրաժեշտ է, որ, նախևառաջ, տարաձայնությունը վերաբերի բուն աշխատանքի հարցերին կամ աշխատանքային պայմանագրով նախատեսված հարցերի շրջանակին և, երկրորդ, այն պետք է կապված լինի հենց աշխատողի աշխատանքի կազմակերպման, կիրառման ու պաշտպանության խնդիրների հետ:

Աշխատանքային վեճի օրենսգրքային բնորոշումը, մեր կարծիքով, հաջողված չէ նաև այլ տեսանկյունից: Դրանով նույնացվում են «աշխատանքային տարաձայնություն» և «աշխատանքային վեճ» հասկացությունները, մինչդեռ, «աշխատանքային վեճ» հասկացության ճիշտ բնորոշումն ունի ոչ միայն տեսական, այլև իրավաբանական նշանակություն: Այս հարցում առկա մոտեցումները տարբեր են: Ոմանք գտնում են, որ աշխատանքային վեճ առկա է այն պահից, երբ կողմերից մեկը մյուս կողմին ներկայացնում է որոշակի գործողություններ կատարելու կամ որոշակի գործողությունների կատարումից ձեռնպահ մնալու պահանջ: Մեկ այլ մոտեցման համաձայն՝ աշխատանքային վեճն առկա է, եթե կողմը չի համաձայնում մյուս կողմի՝ որոշակի գործողություններ կատարելու կամ որոշակի գործողությունների կատարումից ձեռնպահ մնալու պահանջին: Երրորդ մո-

տեցման համաձայն՝ աշխատանքային վեճն առկա է, եթե կողմի ներկայացրած և չբավարարված պահանջը կողմի պահանջով ներկայացվել է դրա համար լիազորված մարմնի քննարկմանը: Այդ կարծիքի օգտին են արտահայտվել, օրինակ՝ ռուս իրավագետներ Ա. Ֆ. Նուրտդինովան, Վ. Ն. Տոկունովան և այլոք¹: Մեր կարծիքով, ճիշտ են վերջին դիրքորոշման կողմնակիցները: Խնդիրն այն է, որ աշխատանքային տարաձայնություններ կարող են ծագել (ծագում են) ամենատարբեր հարցերի շուրջ: Ընդ որում, միևնույն աշխատողի և գործատուի միջև կարճ ժամանակահատվածում կարող են ծագել միմյանց հետ կապված կամ չկապված մի քանի տարաձայնություններ, որոնք լուծվեն անմիջական բանակցությունների միջոցով: Այս պարագայում անհիմն է աշխատանքային վեճի առկայության փաստի պնդումը: Եթե տարաձայնությունները լուծվել են անմիջական բանակցությունների միջոցով, ապա դա նշանակում է, որ կողմերի միջև աշխատանքային վեճ չի ծագել: Աշխատանքային վեճ առկա չէ նաև այն դեպքում, երբ բանակցությունների արդյունքում չեն բավարարվում նախաձեռնող կողմի առաջադրած պահանջները, եթե մերժում ստացած կողմը չի շարունակում պնդել առաջարկը կամ պահանջը բավարարելուն ուղղված գործողությունները:

Աշխատանքային պայմանագրի կողմերի միջև ծագած տարաձայնությունն աշխատանքային վեճի վերածվելու համար անհրաժեշտ է որոշակի իրավական նախադրյալ, այն է՝ տարաձայնությունն օրենքով դրա համար լիազորված մարմնի քննարկմանը հանձնված լինելը: ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 264-րդ հոդվածի համաձայն՝ անհատական աշխատանքային վեճեր քննող մարմինը դատարանն է²: Եթե կողմերի անմիջական բանակցություններով

¹ St' u Трудовое право России, Учебник для вузов, Отв. ред. Р. З. Лившиц и Ю. П. Орловский, М., ИНФРА-М-НОРМА, 1998, էջ 294, նաև՝ Толкунова В. Н. Трудовые споры и порядок их разрешения, М., Юрист, 1993, էջ 3 և այլն:

² Օրենսգիրքը չի մատնանշում կոնկրետ վեճը քննող մարմինը, այսինքն՝ ընդհանուր իրավասության դատարանը, թե այլ դատարանը (նկատի ունենք՝ վարչական դատարանը, թե Առևտրային արբիտրաժը): Կարելի է կարծել, որ էլնելով նրանից, որ օրենսգիրքը կոնկրետացնում է վեճի քննարկման կարգը (այն է՝ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով սահմանված արարողակարգը), ուրեմն դատարան ասելով՝ նկատի է առնված միայն ընդհանուր իրավասության դատարանը: Այս պնդումը, սակայն,

չկարգավորված տարաձայնությունը չի հանձնվել դատարան, ապա չի կարելի խոսել աշխատանքային վեճի առկայության մասին: Իհարկե, խոսքը չի վերաբերում կոլեկտիվ աշխատանքային տարաձայնություններին, որոնք կարող են քննարկվել նաև արտադատական կարգով՝ առանց դատական մարմինների միջամտության:

«Աշխատանքային տարաձայնություն» և «աշխատանքային վեճ» հասկացությունների տարանջատումը հասկացվում է հիմնականում այն հարցադրման իմաստով, թե որ պահից է աշխատանքային տարաձայնությունը համարվում վերաճած աշխատանքային վեճի, կամ, որ նույնն է՝ երբ է համարվում ծագած անհատական աշխատանքային վեճը: Ինչպես իրավամբ նշվում է մասնագիտական գրականության մեջ, աշխատանքային իրավախախտման վերաբերյալ տարաձայնությունն աշխատանքային վեճի է վերածվում այն դեպքում, երբ այն հնարավոր չի լինում կարգավորել կողմերի միջև, և նրանցից մեկը դիմել է իրավասու մարմնին՝ տարաձայնությունը լուծելու պահանջով...¹. Բերենք կոնկրետ օրինակ: Աշխատողն աշխատանքային կարգապահության խախտման համար ենթարկվել է կարգապահական տույժի: Տույժը կիրառվել է 2015 թվականի օգոստոսի 5-ին: Տույժի կիրառումից մեկ ամիս անց աշխատողը բանավոր դիմել է գործատուին՝ տույժը վերացնելու պահանջով, ինչը մերժվել է: Դրանից հետո աշխատողը միջնորդությամբ դիմել է կազմակերպությունում գործող արհեստակցական միությանը, որից ստացվել է պատաս-

հերքվում է ՀՀ վարչական դատավարության նորմերի իրավակարգավորումով, քանի որ հիշյալ օրենսգիրքը Վարչական դատարանին ընդդատյա է համարում հանրային կամ այլընտրանքային ծառայության անցնելու, այն իրականացնելու և ծառայությունից ազատելու հետ կապված վեճերը (հոդվ. 10, կետ 1), որոնք, ըստ էության, աշխատանքային վեճեր են: Անհատական աշխատանքային վեճեր կարող են քննվել նաև արբիտրաժային կարգով՝ ՀՀ օրենսդրությանը համապատասխան: ՀՀ աշխ. օր. 264-րդ հոդվածի համաձայն՝ աշխատանքային վեճերը, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի և «Առևտրային արբիտրաժի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի պահանջներին համապատասխան, կարող են հանձնվել արբիտրաժային դատարանի լուծմանը, եթե աշխատողի և գործատուի միջև կնքվել է համաձայնություն, կամ կոլեկտիվ պայմանագրով նախատեսված է վեճն արբիտրաժին հանձնելու հնարավորություն:

¹ St'u P. **Беляков**, Понятие, виды и причины трудовых споров, <http://trudovopravo.ru/index.php?action=full&id=79>:

խան գրություն՝ խնդիրը միմիայն դատական կարգով լուծելու հնարավորության մասին: Աշխատողը նույն պահանջով կրկին դիմել է գործատուին և դարձյալ մերժվել: 2015 թվականի նոյեմբերի 26-ին աշխատողը դիմել է դատարան՝ կարգապահական տույժի կիրառումն անօրինական (հրամանն անվավեր) ճանաչելու պահանջով: Այս դեպքում աշխատանքային վեճը համարվում է ծագած ոչ թե գործատուին կամ արհեստակցական միությանը դիմելու, այլ հայցադիմումը դատարան ներկայացնելու (մուտքագրելու) պահից:

Ինչպես նշեցինք, «աշխատանքային վեճ» հասկացության օրենսգրքային բնորոշման սահմաններից դուրս են մնում նախապամանագրային վեճերը, որոնք առաջանում են աշխատանքային պայմանագրի կնքման, մասնավորապես՝ դրա կնքումից խուսափելու կամ հրաժարվելու կապակցությամբ: Չնայած աշխատանքային հարաբերություններում նախապայմանագրային տարաձայնությունները գրեթե չեն վերաժվում վեճերի¹, այնուամենայնիվ, այդ առթիվ դա-

¹ Իրականությունը վկայում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում նախապայմանագրային աշխատանքային վեճեր գրեթե ընդհանրապես չեն առաջանում: Կարծում ենք՝ պատճառը, նախևառաջ, համապատասխան իրավակարգավորման բացակայությունն է ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքում: Բացի այդ, դրա նպաստում է նաև մեր ազգային մտածելակերպը՝ կապված մինչև աշխատանքի անցնելը գործատուի հետ դատական քաշքշուկներից խուսափելու, իսկ դրանից հետո համատեղ աշխատանքային գործունեությունն անհնարին համարելու մտավախության հետ: Ինչնից, կարծում ենք՝ նման իրավակարգավորման բացակայությունը ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի էական բացերից է, որը պետք է լրացվի՝ ի նպաստ քաղաքացիների աշխատանքի իրավունքի իրացման շահի: Համեմատության համար նշենք, որ, օրինակ՝ նման իրավակարգավորում նախատեսված է ՌԴ աշխատանքային օրենսգրքում (հոդվ. 64), որն աշխատանքի ընդունվելու մասին գործատուին դիմում ներկայացրած և մերժում ստացած անձին իրավունք է վերապահում մերժումը բողոքարկելու դատարան՝ դրա հիմնավորվածությունը վիճարկելու պահանջով (տե՛ս <http://trudinspection.ru/st/g11/st64/>): Նմանատիպ տարաձայնություններ կարող են առաջանալ նաև այն դեպքում, երբ օրենքի, այլ նորմատիվ իրավական ակտի կամ դրանց համապատասխան կնքված նախնական պայմանագրի հիման վրա պարտադիր է անձին աշխատանքի ընդունելը (պաշտոնի նշանակելը), սակայն պարտավոր անձը խուսափում կամ հրաժարվում է այն կատարելուց:

տողություններն անհրաժեշտ ենք համարում՝ հուսալով, որ հետագայում նման վեճերի առկայության դեպքում դրանք կարող են պիտանի լինել համապատասխան իրավակարգավորումների ուղղությունն ու տրամաբանությունը հստակեցնելիս:

Ընդհանրապես աշխատանքային, այդ թվում՝ ինչպես կոլեկտիվ, այնպես էլ անհատական վեճերի ամենաառաջին հատկանիշը դա այն է, որ այդ վեճեր առաջանում են ոչ ինքնուրույն աշխատանքային գործոնետության կապակցությամբ¹: Նկատի է առնվում այն, որն իքնուրույնաբար կամ իրավապայմանագրային այլ հիմունքներով կատարվող աշխատանքի կիրառման դեպքում կողմերի կամ երրորդ անձանց միջև ծագած տարաձայնություններն աշխատանքային վեճ չեն հանդիսանում, և դրանց լուծումը դուրս է աշխատանքային վեճերի քննարկմանը նվիրված իրավական նորմերի գործողության տիրույթից: Ավելի ստույգ, անհատական աշխատանքային վեճին բնորոշ է դրա կողմերի որոշակի սուբյեկտային կազմը: Վեճի կողմեր կարող են լինել բացառապես աշխատողն ու գործատուն: Որևէ այլ սուբյեկտ, այդ թվում նաև նրանց իրավունքներն ու օրինական շահերը ներկայացնելու համար օրենքով լիազորված կազմակերպությունները (նկատի ունենք՝ արհեստակցական միություններն ու գործատուների միությունները), եթե անգամ միջամտում են կոնկրետ աշխատողի և գործատուի միջև ծագած աշխատանքային տարաձայնություններին, միևնույն է՝ աշխատանքային վեճի կողմ չեն հանդիսանում:

Մեր կարծիքով, աշխատողների և գործատուների ներկայացուցչական մարմինները վեճի կողմ չեն դառնում նաև այն ժամանակ, երբ իրենք են հայցով դիմում դատարան՝ համապատասխանաբար՝ աշխատողների և գործատուների օրինական շահերի պաշտպանություն հայցելու նպատակով: Այլ կերպ ասած՝ անգամ դատավարական իրավահարաբերության կողմ լինելն ինքնին չի նշանակում դառնալ նաև աշխատանքային վեճի կողմ, քանի որ աշխատանքային վեճի կողմը պետք է գործի ելքում ունենա անձնական շահագրգռվածություն: Անկախ այն հանգամանքից, թե աշխատողի իրավունքների պաշտպանության հայցով ինքը՝ աշխատողն է դիմել

¹ St' u **В. И. Шиян**, Трудовые споры и порядок их разрешения, Учебно-методическое пособие, - М., МГИУ 2009, էջ 49:

դատարան, թե լիազորված արհեստակցական միությունը, միևնույնն է՝ դատական ակտը հետևանքներ է առաջացնում աշխատողի, այլ ոչ թե արհեստակցական միության համար: Այստեղ, թերևս, առաջ է գալիս «աշխատանքային վեճի կողմ» արտահայտության մեջ նյութական և պրոցեսուալ էլեմենտների տարանջատման անհրաժեշտությունը՝ դրանով իսկ լուծելով «աշխատանքային վեճի կողմ», «քաղաքացիական դատավարության կողմ» և «աշխատանքային վեճի մասնակից» հասկացությունները չնույնացնելու խնդիրը:

Իրականում հնարավոր է իրավիճակ, երբ կողմերի ներկայացուցչական մարմիններն իրենց լիազորությունների իրականացման ժամանակ վնաս պատճառեն մյուս կողմին կամ այլ անձանց, ովքեր դիմեն վնաս պատճառողի դեմ՝ իրենց կրած վնասները հատուցելուն պարտավորեցնելու պահանջով: Այդպիսի իրավաբանական հնարավորություն նախատեսված է ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 82-րդ հոդվածում, համաձայն որի՝ **անօրինական** գործադուլի հետևանքով այլ անձանց պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով: Այլ անձանց դերում կարող են հանդես գալ ինչպես գործադուլ իրականացրած աշխատողների հետ աշխատանքային հարաբերությունների մեջ գտնվող գործատուն, այնպես էլ այլ անձինք: Բոլոր դեպքերում ծագած տարաձայնությունը, մասնավորապես, պատճառված վնասը հատուցելու առթիվ կողմերի միջև ծագած տարաձայնությունն աշխատանքային վեճ չէ և, որպես սովորական քաղաքացիաիրավական, այն է՝ վնաս պատճառելու հետևանքով առաջացած իրավահարաբերություն, պետք է դիտել իբրև քաղաքացիաիրավական վեճ՝ քննարկելով ու լուծելով ՀՀ քաղաքացիական և քաղաքացիական դատավարական օրենսդրությանը համապատասխան:

Անհատական աշխատանքային վեճի սուբյեկտային կազմի հարցը պահանջում է որոշակիություն մտցնել նաև այլ առումով: Աշխատանքային գործունեության ընթացքում *հնարավոր է իրավիճակ*, երբ տարբեր պաշտոններ կամ միևնույն պաշտոնները զբաղեցնող աշխատողների միջև տարաձայնություն առաջանա նրանց իրավասությունների սահմանազատման կապակցությամբ: Կարծում ենք՝ այս դեպքում նույնպես առկա չէ աշխատանքային վեճ՝ մի քանի պատճառներով: Առաջին՝ այս դեպքում բացակայում է աշխատանքային վեճի առարկան, այսինքն՝ տարաձայնությունը կապված չէ

աշխատանքային օրենսդրության կիրառման կամ աշխատանքային պայմանների փոփոխման կամ նոր պայմաններ սահմանելու հետ: Երկրորդ՝ տարաձայնությունը կրում է ներքին բնույթ և չի հանձնվել իրավասու մարմնի քննարկմանը: Դրանցից էլ բխում է մյուս կարևոր հատկանիշը՝ այն, որ աշխատանքային վեճի կողմերի միջև անպայման պետք է լինի ենթակայության կապ, որտեղ մի կողմը հանդես է գալիս գործատուի անունից, նրա գործողություններն աշխատողի նկատմամբ համարվում են իբրև գործատուի գործողություններ և հետևանքներ են առաջացնում գործատուի համար: Օրինակ՝ եթե տվյալ ընկերության Իրավաբանական ծառայության պետը և Մարդկային ռեսուրսների կառավարման բաժնի ղեկավարը, ովքեր չեն աշխատում միմյանցից ենթակայության պայմաններում, տարակարծություն ունեն աշխատողներից գրավոր բացատրություններ վերցնելու լիազորության հարցում, ապա այստեղ առկա է ոչ թե աշխատանքային, այլ կորպորատիվ տարաձայնություն, որն աշխատանքային վեճի վերաժվելու իրավաբանական հնարավորություն չունի: Այլ է խնդիրը, երբ տվյալ կազմակերպության կառուցվածքում նշված պաշտոնները նախատեսված լինեն միմյանցից ենթակայության կապով, որի պարագայում վերադաս ստորաբաժանման ղեկավարի գործողությունները ենթակա ստորաբաժանման ղեկավարի համար կարող են դիտվել որպես գործատուի գործողություններ, իսկ դրանց շուրջ կողմերի անհամաձայնությունը՝ վերաճել աշխատանքային վեճի:

«Աշխատանքային վեճ» հասկացության օրենսգրքային բնորոշումը, որում բացակայում է վեճի առարկայի մասին բաղադրիչը, կարող է հանգեցնել նաև այլ շփոթության, ինչի առթիվ հարկ ենք համարում արտահայտել հետևյալը:

Ինչպես նշեցինք, անհատական աշխատանքային վեճի կարևոր հատկանիշներից մեկը դրա որոշակի սուբյեկտային կազմն է՝ աշխատողն ու գործատուն, ընդ որում, աշխատողի կողմում կարող է հանդես գալ ինչպես տվյալ պահին գործատուի աշխատողը հանդիսացող, այնպես էլ նախկինում աշխատանքային հարաբերությունների մեջ գտնված անձը: Դա, սակայն, հիմք չէ նշված կողմերի միջև ծագած ամեն մի տարաձայնություն աշխատանքային վեճ համարելու համար: Մասնավորապես, աշխատանքային հարաբերությունները դադարելուց հետո կողմերի միջև կարող է ծագել այդ հարաբե-

րություններից բխող վեճ, սակայն ծագած վեճն աշխատանքային համարվել չի կարող: Ճիշտ է՝ վեճը չէր ծագի, եթե կողմերը նախկինում չգտնվեին աշխատանքային-պայմանագրային հարաբերությունների մեջ, սակայն այդ փաստն ինքնին չի կանխորոշում վեճի տեսակը, քանի որ այս դեպքում վեճի առարկան տեղափոխվում է իրավունքի այլ ճյուղի կարգավորման հարթություն: Օրինակ, եթե աշխատանքային պայմանագիրը լուծվելուց հետո աշխատողը լրիվ չի մարել գործատուին ունեցած պարտքը, և գործատուն այդ պարտքի գումարը գանձելու պահանջով դիմում է դատարան, ապա այստեղ, մեր կարծիքով, գործ ունենք, ոչ թե աշխատանքային, այլ գուտ քաղաքացիաիրավական վեճի հետ, քանի որ վնասի հատուցման հետ կապված հարաբերությունները, որպես ապրանքադրամական բնույթի (գույքային) հարաբերություններ, հանդիսանում են ամենից առաջ քաղաքացիական իրավունքի գիտության ուսումնասիրության և քաղաքացիական օրենսդրության կարգավորման առարկան: Համանման օրինակ կարելի է բերել նաև իրավունքի այլ ճյուղերից: Օրինակ, երբ կինը (ամուսինը) դիմում է դատարան իրեն և ամուսնուն ընդհանուր համատեղ սեփականության իրավունքով պատկանող գույքն ամուսնու կողմից առանց իր համաձայնության օտարելու առթիվ կնքված գործարքն անվավեր ճանաչելու պահանջով, ապա, ճիշտ է՝ պահանջը բխում է օրենսդրությամբ սահմանված կարգով գրանցված ամուսնության մեջ գտնվելու կամ գտնված լինելու փաստից, սակայն դա ոչ թե ընտանեկան, այլ գուտ քաղաքացիաիրավական վեճ է՝ անկախ այն հանգամանքից, որ այդ վեճի քննության և լուծման ընթացքում կարող են կիրառվել նաև համապատասխան նյութական իրավունքի (աշխատանքային, ընտանեկան) նորմերը:

Վերը շարադրվածի հիման վրա կարելի է տալ անհատական աշխատանքային վեճի հետևյալ բնորոշումը՝

«Անհատական աշխատանքային վեճն աշխատողի կամ նախկինում տվյալ գործատուի հետ աշխատանքային հարաբերությունների մեջ գտնված կամ աշխատանքային պայմանագրի կնքման մերժում ստացած անձի և գործատուի միջև աշխատանքային օրենսդրության կիրառման, աշխատանքային պայմանագրի պայմանների փոփոխման կամ աշխատանքի նոր պայմաններ սահմանելու կապակցությամբ առաջացած և նրանց անմիջական բանակցություններով չկարգավորված տարաձայնությունն է, որը հանձնվել է օրենքով դրա համար լիազորված մարմնի քննարկմանը»:

Лаура Зограбян

Соискатель кафедры гражданского процесса ЕГУ

ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Изучив судебную практику по рассмотрению и разрешению индивидуальных трудовых споров становится очевидным, что для окончательного принятия решений по данным вопросам требуется достаточно длительный срок, вследствие чего, зачастую выявляются определенные сложности для выяснения обстоятельств, имеющих существенное значение при объективном и обоснованном принятии судебных актов, следовательно и для эффективной защиты прав и законных интересов участников трудовых правоотношений.

Учитывая, что такое положение, кроме объективных причин также обусловлено несовершенством праворегулирования законодательства, мы считаем целесообразным проанализировать положения нормативных актов, регулирующих общественные отношения, связанные с рассмотрением и принятием решений по индивидуальным трудовым спорам, выявить обстоятельства, препятствующие быстрому разрешению трудовых споров и представить предложения по их предотвращению или устранению.

Laura Zohrabyan

Applicant of the YSU Chair of Civil Procedure

THE CONCEPT AND FEATURES OF INDIVIDUAL LABOR DISPUTES

After studying jurisprudence regarding to the reviewing and resolution of individual labor disputes it is evident that the final decision on these issues requires a fairly long period, as a result, are often identified certain difficulties to clarify the circumstances of significant importance in the objective and informed decision-judicial acts, therefore for promises more effective protection of the rights and legitimate interests of participants in labor legal relations.

Considering that this situation except for objective reasons and due to the imperfection of legal regulation of the legislation, we believe it appropriate to analyze the situation of regulations governing public relations related to the consideration and adoption of decisions on individual labor disputes, identify the circumstances that prevent the rapid resolution of labor disputes, and provide suggestions on their prevention or elimination.

Բանալի բառեր՝ աշխատող, գործատու, անհատական աշխատանքային վեճ, տարաձայնություններ, համաձայնություն:

Ключевые слова: рабочий, работодатель, индивидуальные трудовые споры, разногласия, соглашение.

Key words: worker, employer, individual labor disputes, disagreement, agreement.

**ՎՃՌԱԲԵՎ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԿՈՂՄԻՑ ՕՐԵՆՔԻ ՄԻԱՏԵՍԱԿ
ԿԻՐԱՌՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆՆ ՈՒՂՂՎԱԾ
ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ՆԵՐԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

Օրենքի և դատարանի առջև բոլորի հավասարության սահմանադրորեն հռչակված սկզբունքի իրացումը հնարավոր է միայն օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման դեպքում: ՀՀ Սահմանադրության համաձայն՝ վճռաբեկ դատարանը կոչված է ապահովել լուր օրենքի միատեսակ կիրառությունը: Օրենսդրությունը չի բացահայտում, թե ինչ դատավարական միջոցներով է վճռաբեկ դատարանը ապահովում օրենքի միատեսակ կիրառությունը: Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում սահմանված են վճռաբեկ դատարանի լիազորությունները, սակայն դրանցից ոչ մեկն ուղղակիորեն ուղղված չէ օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովմանը: Տեսական գրականության մեջ ևս այս հարցին պատշաճ ուշադրություն չի դարձվել: Սա էր պատճառը, որ անհրաժեշտություն է առաջացել, որպեսզի ՀՀ սահմանադրական դատարանը իր որոշումներում անդրադառնա վճռաբեկ դատարանի կողմից օրենքի միատեսակ կիրառության հարցին: ՀՀ Սահմանադրական դատարանն իր ՄԴՈ-690 որոշման² մեջ բացահայտել է օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման գործառնության բովանդակությունը: Այստեղ մասնավորապես նշվում է.

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի արդարադատական գործառնությամբ վճռաբեկության կարգով օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովելն է, այսինքն՝

- այն պետք է առաջին հերթին իրականացվի օրենքների և դրանց կատարումն ապահովող նորմատիվ այլ այնպիսի ակտերի իրավական բովանդակության մեկնաբանմամբ, որոնք ստորադաս

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., դոցենտ Վ. Հովհաննիսյան:

² Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2009 թվականի ապրիլի 9-ի թիվ ՄԴՈ-690 որոշումը:

դատարանների կողմից կիրառվել են (կամ չեն կիրառվել) դրանց տարաբնույթ իրավաբնական արդյունքում,

- վճռաբեկության կարգով սահմանադրական իր վերահսկողական գործառնության իրականացմամբ, ստորադաս դատարանների դատական ակտերը վերանայելիս և դատական սխալներն ուղղելիս վճռաբեկ դատարանը բացառապես պետք է լուծի իրավունքի իրացման հարցեր,

- որպես սահմանադրորեն նախատեսված շրջանակներում բարձրագույն դատական ատյան՝ վճռաբեկ դատարանը, իր լիազորություններին համապատասխան, կոչված է երաշխավորելու ընդհանուր իրավասության և մասնագիտացված բոլոր դատարաններում մարդու իրավունքների ու ազատությունների դատական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների, արդարության, հավասարության պայմաններում և ողջամիտ ժամկետում դատաքննության՝ անձի սահմանադրական իրավունքների անմիջական գործադրումը,

- վճռաբեկ դատարանի սահմանադրական գործառնությից է անմիջականորեն բխում ոչ միայն ընդհանուր և մասնագիտացված ստորադաս դատարանների թույլ տված դատական սխալներն իր իրավասության շրջանակներում ուղղելը, այլև այդ դատարանների կողմից կիրառված նորմատիվ ակտերի (դրանց դրույթների) միասնական ընկալման վերաբերյալ իրավական դիրքորոշում արտահայտելը:

Սահմանադրական դատարանի որոշման մեջ տեղ գտած պարզաբանումը թույլ է տալիս փաստել, որ վճռաբեկ դատարանի կողմից օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովմանն ուղղված դատավարական ներգործության հիմնական միջոցը իրավական նորմի մեկնաբանումն է: Ուստի՝ հարկ է պարզել, թե ինչ է իրենից ներկայացնում վճռաբեկ դատարանի կողմից օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովմանն ուղղված իրավական նորմի մեկնաբանությունը: ՀՀ Սահմանադրության համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունում արդարադատություն իրականացնում են ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի, վերաքննիչ դատարանները և վճռաբեկ դատարանը, իսկ օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ նաև մասնագիտացված դատարաններ: Այսինքն՝ վճռաբեկ դատարանը օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովում է արդարադատությ-

յուն իրականացնելուն զուգահեռ: Այն իր լիազորությունների սահմաններում բողոքի հիման վրա ստուգում է ստորադաս ատյանի դատարանի ակտերի օրինականությունն ու հիմնավորվածությունը, ինչի արդյունքում կայացնում է դատական ակտ: Վճռաբեկ դատարանն օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովում է բողոքի քննության արդյունքում: Կայացնելով որոշում՝ վճռաբեկ դատարանը իրավական դիրքորոշում է հայտնում իրավունքի նորմի բովանդակության վերաբերյալ, այսինքն մեկնաբանում է այն: Այստեղ հարց է առաջանում արդյո՞ք բոլոր գործերով է վճռաբեկ դատարանը իրականացնում իրավունքի նորմի բովանդակության բացահայտում և դրանով իսկ օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովում, թե՞ ոչ:

ՀՀ սահմանադրությունը օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու գործառույթը սահմանել է որպես վճռաբեկ դատարանի գործունեության նպատակ: Սահմանադրական դատարանը իր ՄԴՈ-690 որոշման մեջ անդրադարձել է նաև Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի հանձնարարականներին: Այդ Կոմիտեի 1995 թվականի փետրվարի 7-ի թիվ R (95) 5 հանձնարարականում Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների առջև դրված էր նաև հետևյալ պահանջը. «երրորդ ատյանի դատարանում բողոքները պետք է վերաբերեն այնպիսի գործերի, որոնք բխում են այդ դատական ատյանի դերից, օրինակ, այնպիսի գործեր, որոնք...կարող են նպաստել իրավունքի զարգացմանը կամ կարող են նպաստել օրենքի միատեսակ մեկնաբանմանը: Այդ շրջանակը կարող է սահմանափակվել այնպիսի գործերով բողոքարկումներով, որոնք առնչվում են ամբողջ հասարակության համար նշանակություն ունեցող իրավունքի հարցերին: Դիմողից պետք է պահանջվի հիմնավորել, թե ինչով է իր գործը նպաստելու հասնել այդ նպատակներին»: Այս առումով ՀՀ սահմանադրական դատարանը իր որոշման մեջ նշել է, որ վճռաբեկության կարգով սահմանադրական իր վերահսկողական գործառույթի իրականացմամբ, ստորադաս դատարանների դատական ակտերը վերանայելիս և դատական սխալներն ուղղելիս վճռաբեկ դատարանը բացառապես պետք է լուծի իրավունքի իրացման հարցեր: Միևնույն ժամանակ ՀՀ ՔԴՕ 241^{1-րդ} հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ վճռաբեկ դատարանի որոշումը պետք է լինի պատճառաբանված, ապահովի օրենքի միատեսակ կիրառումը, ճիշտ մեկնաբա-

նությունը և նպաստի իրավունքի զարգացմանը: Հիշյալ դրույթներից կարելի է ենթադրել, որ յուրաքանչյուր գործով վճռաբեկ դատարանը պարտավոր է ապահովել օրենքի միատեսակ կիրառությունը: Սակայն անհրաժեշտ է անդրադառնալ վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելու հիմքերին: ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 234-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ վճռաբեկ բողոքն ընդունվում է քննության, եթե վճռաբեկ դատարանը հանգում է այն հետևության, որ՝

1) բողոքում բարձրացված հարցի վերաբերյալ վճռաբեկ դատարանի որոշումը կարող է էական նշանակություն ունենալ օրենքի միատեսակ կիրառության համար.

2) առերևույթ թույլ է տրվել դատական սխալ, որ կարող էր ազդել գործի ելքի վրա, **կամ**

3) առկա է նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանք:

Ինչպես նկատում ենք բողոքը վարույթ ընդունելու 1-ին հիմքն օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու խնդրի առկայությունն է: Սակայն կարևոր է հոդվածի բովանդակությունը իրավական տեխնիկայի տեսանկյունից: Այսպես՝ թվարկված հիմքերը միմյանցից բաժանվում են մի դեպքում միջակետով մեկ այլ դեպքում առկա է «կամ» շաղկապը: Հոդվածի նման ձևակերպումը կարելի է մեկնաբանել տարակերպ: Մի դեպքում կարելի է մեկնաբանել, որ 234-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի առկայությունը միշտ պարտադիր է և դրա հետ միասին պետք է առկա լինի 2-րդ կամ 3-րդ հիմքը, որպեսզի վճռաբեկ դատարանը բողոքը ընդունի վարույթ: Մեկ այլ դեպքում՝ նշված հիմքերը կարող են ընկալվել որպես ինքնուրույն գործող: Առաջին դեպքի քննարկման ժամանակ հարկ է անդրադառնալ բողոքը վարույթ ընդունելու 234-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ հիմքերին և պարզել, թե արդյոք այդ հիմքերի առկայության դեպքերում վճռաբեկ դատարանը միշտ կարող է ապահովել օրենքի միատեսակ կիրառման խնդիր իրեն հատուկ քաղաքացիադատավարական ներգործության միջոցով, այսինքն՝ մեկնաբանելով իրավունք նորմը:

Այն դեպքում, երբ բողոք բերվել է նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմի խախտման կամ սխալ կիրառման հիմքով, և վճռաբեկ դատարանն այդպիսի բողոքը ընդունում է վարույթ, ապա այն առաջին հերթին իրականացնում է օրենքների և դրանց կատարումն ապահովող նորմատիվ այլ այնպիսի ակտերի իրավական բո-

վանդակության մեկնաբանում, որոնք ստորադաս դատարանների կողմից կիրառվել են (կամ չեն կիրառվել) դրանց տարաբնույթ իրավաբանական արդյունքում: Այս պարագայում, կարելի է փաստել, որ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը ապահովում է օրենքի միատեսակ կիրառությունը: Սակայն, մեր կարծիքով, այլ է խնդիրն այն դեպքում, երբ բողոք բերվել է դատավարական նորմերի այնպիսի խախտման հիմքով, որը օրենսգրքի 228-րդ հոդվածի համաձայն հանդիսանում է դատական ակտի անվերապահ բեկանման հիմք: Այսպես՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը իր ԵԿԴ/1118/02/12 քաղաքացիական գործով¹ կայացրած որոշման մեջ նշել է, որ օրենսդիրն անվերապահ բեկանման հիմքերը նախատեսող հոդվածում առանձնացրել է այնպիսի դատավարական սխալներ, որոնք անմիջականորեն կապված են արդարադատության սկզբունքների և դատական պաշտպանության սահմանադրական իրավունքի խախտումների հետ: Հենց դրանով է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ նման խախտումների առկայության պայմաններում դատարանի վճիռը բոլոր դեպքերում ենթակա է բեկանման, և վճիռը բողոքարկող անձը պարտավոր չէ ապացուցել, որ այդ դատավարական խախտումները հանգեցրել են կամ կարող էին հանգեցնել գործի սխալ լուծման: Այդպիսի խախտումների առանձնահատկությունը մյուս դատավարական խախտումների համեմատ կայանում է նրանում, որ դրանք այնքան էական են, որ խաթարում են դատարանի՝ իբրև իրավունքների համապարփակ և արդյունավետ պաշտպանությանը կոչված պետական մարմնի դերն ու նշանակությունը: ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 228-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված խախտումների բնույթն այնպիսին է, որ դրանք կարող են վերացվել բացառապես դատական ակտի բեկանումից հետո գործի ամբողջ ծավալով նոր քննություն իրականացվելու դեպքում: Նշված պատճառաբանությամբ էլ վերադաս դատարանի կողմից վճռի բեկանման անվերապահ որևէ հիմքի առկայությունը հաստատված լինելու դեպքում կիրառման է ենթակա դատական ակտը բեկանելու և գործը համապատասխան ստորադաս դատարան նոր քննության ուղարկելու լիազորությունը: Հետևաբար՝ վճռաբեկ դատարանը՝ որպես վերադաս ատյան, անվե-

¹ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԴ/1118/02/12 քաղաքացիական գործով 2014 թվականի նոյեմբերի 28-ի որոշումը:

րապահ բեկանման հիմքով բողոք ներկայացվելու դեպքում կիրառում է դատական ակտը բեկանելու և գործը համապատասխան ստորադաս դատարան նոր քննության ուղարկելու լիազորությունը և, ըստ էության, իր որոշմամբ չի ապահովում օրենքի միատեսակ կիրառություն: Մակայն, լինում են դեպքեր, երբ բողոք ներկայացվել է նյութական կամ դատավարական նորմի որևէ խախտմամբ, սակայն վճռաբեկ դատարանը, բողոքը վարույթ ընդունելով, պարզում է, որ առկա է դատական ակտի անվերապահ բեկանման հիմք: Այս պարագայում, ինչպես վճռաբեկ դատարանը անուղղակիորեն նշել է իր որոշումներից մեկում, դատարանը չի կարող դուրս գալ բողոքը հիմքերի և հիմնավորումների սահմաններից և պարտավոր է քննության առնել բողոքում նշված նյութական կամ դատավարական նորմի խախտումը¹: Հետևաբար՝ նշված դեպքում վճռաբեկ դատարանը ևս իրականացնում է իրավական նորմի բովանդակության մեկնաբանում և օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովում:

Այլ է նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքների առկայության հիմքով բողոքը վարույթ ընդունելու դեպքը: ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 204.32-րդ և 204.33-րդ հոդվածներում թվարկված են նոր և նոր երևան եկած հանգամանքներով դատական ակտի վերանայման հիմքերը: Նոր և նոր երևան եկած հանգամանքներով դատական ակտերի վերանայմանն անդրադարձել է ՀՀ սահմանադրական դատարանը իր մի շարք որոշումներում: Նոր երևան եկած հանգամանքներն այն իրավաբանական փաստերն են, որոնք գործի քննության պահին գոյություն են ունեցել, բայց հայտնի չեն եղել և չէին կարող հայտնի լինել գործին մասնակցող անձանց և գործը քննող դատարանին: Նոր հանգամանքները այն իրավաբանական փաստերն են, որոնք գործի քննության պահին գոյություն չեն ունեցել, առաջացել են դատական ակտի կայացվելուց հետո և հիմք են հանդիսանում ուժ մեջ մտած դատական ակտի վերանայման համար²: ՀՀ սահմանադրական դատարանի ՄԴՈ-1049³ և ՄԴՈ-984¹ ո-

¹ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ 3-207(ՎԴ) քաղաքացիական գործով 2009 թվականի դեկտեմբերի 25-ի որոշումը:

² Տե՛ս Պետրոսյան Ռ. Գ., Հայաստանի քաղաքացիական դատավարություն, Երրորդ հրատարակություն, -Եր., ԵՊՀ հրատ., 2012, էջ 539:

³ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2012 թվականի սեպտեմբերի 28-ի թիվ ՄԴՈ - 1049 որոշումը:

որոշումների վերլուծությունը թույլ է տալիս փաստելու, որ նոր կամ նոր երևան հանգամանքի առերևույթ առկայության դեպքում վճռաբեկ դատարանը պարտավոր է հարուցել վերանայման վարույթ, որի արդյունքում, եթե պարզում է, որ իրականում առկա են այդ հանգամանքները ապա պարտավոր է ուժը կորցրած ճանաչել դատական ակտը: Բեկանելով դատական ակտը վճռաբեկ դատարանը կարող է այն ուղարկել նոր քննության կամ փոփոխել, եթե գործով հաստատված հանգամանքները հնարավորություն են տալիս առանց գործի նոր քննության կայացնելու նոր դատական ակտ²: Նոր և նոր երևան եկած հանգամանքներով բողոքի քննության արդյունքում կայացված վճռաբեկ դատարանի որոշումների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս փաստել, որ ընդհանուր առմամբ, այս գործերով վճռաբեկ դատարանն իրավունքի իրացման խնդիր չի լուծում, իսկ եթե լուծում է ապա այդ գործերով բողոքներում առկա է նոր հանգամանք: Նոր երևան եկած հանգամանքի դեպքում օրենքի միասնական կիրառության ապահովման խնդիր վճռաբեկ դատարանը չի իրականացնում:

Վերոշարադրյալից հետևում է, որ չնայած վճռաբեկ դատարանը Սահմանդրության համաձայն պետք է ապահովի օրենքի միատեսակ կիրառման խնդրի իրացումը և հանդես գա որպես իրավունքի առկայության այնուամենայնիվ այն դատական սխալի ուղղման ֆունկցիա ևս կատարում է: Ոչ բոլոր դեպքերում է, որ վճռաբեկ դատարանը ապահովում է օրենքի միատեսակ կիրառությունը: Ուրեմն՝ վճռաբեկ դատարանի կողմից օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու խնդրի առկայությունը բոլորովին էլ բողոքը վարույթ ընդունելու պարտադիր հիմք չէ: Վճռաբեկ դատարանի որոշումներից ևս բխում է, որ բողոքը վարույթ է ընդունում ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 234-րդ հոդվածում նշված հիմքերից միայն մեկով. առկա է նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմի խախտում կամ նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանք (թիվ ԵՄԴ/0563/02/12 քաղաքացիական գործով 30.04.2015 թ. որոշումը)

¹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2011 թվականի հուլիսի 15-ի թիվ ՄԴՈ - 984 որոշումը:

² Տե՛ս Մարկոսյան Ս. Ա., Նոր երևան եկած հանգամանքներով դատական ակտերի վերանայման վարույթը քաղաքացիական դատավարությունում, Եր, 2013, ԵՊՀ հրատ., էջ 189:

կամ օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման խնդիր (թիվ Ա-ԲԱԴ2/0169/02/11 քաղաքացիական գործով 30.04.2015 թ. որոշումը): Հետևաբար՝ գալիս ենք այն եզրահանգման, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 234-րդ հոդվածի 1-ին մասում սահմանված հիմքերը գործում են առանձին-առանձին: Յուրաքանչյուրի առկայությունը հիմք է որպեսզի վճռաբեկ դատարանը վարույթ ընդունի բողոքը: Հարկ է նշել, որ վերոշարադրյալ վերլուծությունը ոչ այնքան իրավական տեխնիկային, որքան վճռաբեկ դատարանի կողմից օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման գործառույթի իրականացման բացահայտմանն էր ուղղված: Ի տարբերություն ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի՝ ՀՀ դատական օրենսգրքի 55.1-ին հոդվածի 1-ին մասում վճռաբեկ բողոք բերելու հիմքերը միմյանցից բաժանված են «կամ» շաղկապով, որը ևս վկայում է, որ այս հիմքերը գործում են ինքնուրույն:

Առաջանում է այլ հարց կապված վճռաբեկ դատարան բողոք բերելու և դատարանի կողմից բողոքը վարույթ ընդունելու հիմքերի հետ:

Անձի դատական պաշտպանության իրավունքը ենթադրում է ոչ միայն խախտված կամ վիճարկվող իրավունքների պաշտպանության և վերականգնման պահանջով դատարան դիմելու, այլև դատական ակտերը բողոքարկելու՝ պետականորեն երաշխավորված հնարավորությունը: ՀՀ սահմանադրական դատարանն իր ՄԴՈ- 754 որոշման¹ մեջ նշել է, որ դատական պաշտպանության իրավունքը բնութագրվում է որպես մարդու և քաղաքացու անօտարելի իրավունք, նրա մյուս իրավունքներն ու ազատություններն ապահովող երաշխիք, նաև՝ որպես օրենքով սահմանված ժամկետներում և կարգով վճռաբեկ դատարան մուտք գործելու և լիարժեք պաշտպանություն ստանալու հնարավորություն (նաև 08.10.2008 թ. ՄԴՈ-765 որոշումներ): Որպեսզի անձն օժտված լինի վճռաբեկ բողոք բերելու իրավունքով անհրաժեշտ է սուբյեկտային, օբյեկտային և ձևական որոշակի նախադրյալների առկայություն, սակայն միևնույն ժամանակ պետք է հաշվի առնել այն հանգամանքը ևս, որ վճռաբեկ բողո-

¹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2008 թվականի մայիսի 27-ի թիվ ՄԴՈ - 754 որոշումը:

քարկման իրավունքը կարող է իրացվել միայն օրենքով սահմանված հիմքերի առկայության դեպքում: *Վճռաբեկ բողոք բերելու հիմքերն իրավական այն պայմաններն են, որոնց առկայության դեպքում իրավասու սուբյեկտի վճռաբեկ բողոքը ճանաչվում է իրավաչափ, և այն սահմանված կարգով ներկայացվելու արդյունքում է միայն ՀՀ վճռաբեկ դատարանն իրավասու գործադրել սահմանադրաիրավական կարգավիճակից բխող օրենսդրական իր լիազորությունները:*

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով սահմանված են այն հիմքերը, որոնց առկայության դեպքում անձը կարող է ներկայացնել վճռաբեկ բողոք, ինչպես նաև սահմանված են բողոքին ներկայացվող պահանջները:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 226-րդ հոդվածի համաձայն.

«Վճռաբեկ բողոք բերելու հիմքերն են՝

1) դատական սխալը՝ նյութական կամ դատավարական իրավունքի այնպիսի խախտումը, որը կարող էր ազդել գործի ելքի վրա.

2) նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքները»:

Ինչպես նկատում ենք բողոք բերելու հիմքերի մեջ նշված չէ, այն դեպքը, երբ առկա է օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու խնդիր: ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 231-րդ հոդվածը սահմանում է վճռաբեկ բողոքին ներկայացվող պահանջները:

Անձի դատական պաշտպանության իրավունքին համապատասխանում է ՀՀ-ում սահմանված դատական համակարգի մեջ մտնող ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի, վերաքննիչ և վճռաբեկ դատարանների պարտականությունը՝ քաղաքացիական դատավարության կարգով իրականացնելու տվյալ սուբյեկտիվ իրավունքը: Վճռաբեկ դատարանում անձի իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության համար դատարանը պարտավոր է վարույթ ընդունել անձի՝ օրենքի պահանջների պահպանմամբ ներկայացված բողոքը: Տրամաբանությունը այն է, որ վճռաբեկ դատարանի կողմից վճռաբեկ դատարան բողոք բերելու հիմքերը և վճռաբեկ դատարանի կողմից բողոքը վարույթ ընդունելու հիմքերն իրենց բովանդակությամբ պետք է նույնական լինեն, որպեսզի անձի բողոքարկման իրավունքը իրացվի: Բողոքը վարույթ ընդունելու հիմքերը բողոք բերած անձի կողմից մատնանշված իրավական այն պայմաններն են, որոնք

առկայությունը վճռաբեկ դատարանի կողմից հավաստվելու դեպքում բողոքը ենթակա է ընդունման վարույթ:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 226-րդ և 234-րդ հոդվածներում սահմանված բողոքարկման հիմքերը և բողոքը ընունելու հիմքերը նույն բովանդակությունը չունեն: Որպես բողոք բերելու հիմք 226-րդ հոդվածում նշված չէ օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու հիմքով բողոք բերելու հնարավորությունը:

Փաստորեն, ստացվում է այնպես, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 234-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետը՝ «բողոքում բարձրացված հարցի վերաբերյալ վճռաբեկ դատարանի որոշումը կարող է էական նշանակություն ունենալ օրենքի միատեսակ կիրառության համար» բողոք բերելու հիմք չէ, բայց կարող է լինել բողոքը վարույթ ընդունելու հիմք: Ավելին՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 231-րդ հոդվածի 2-րդ մասն ունի հետևյալ բովանդակությունը. «Վճռաբեկ բողոքը սույն օրենսգրքի 234 հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի հիմքով ներկայացնելու դեպքում բողոքը բերած անձը պետք է հիմնավորի, որ դրա վերաբերյալ վճռաբեկ դատարանի որոշումը կնպաստի օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովմանը»: Առաջին հերթին անհասկանալի է «բողոքն օրենսգրքի 234-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի հիմքով ներկայացնելու դեպքում» արտահայտությունը: ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 234-րդ հոդվածը չի վերաբերում անձի վճռաբեկ բողոք բերելու հիմքերին, այն վերաբերում է բողոքը վարույթ ընդունելուն: Անձի բողոք բերելու հիմքերը սահմանված են ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 226-րդ հոդվածում, այդ հիմքերը սպառնիչ են, իսկ այդ հոդվածում նշված չէ, որ անձը կարող է բողոք բերել այն դեպքում, երբ առկա է օրենքի միատեսակ կիրառման խնդիր: Տրամաբանությունը այն է, որ, եթե անձը ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 226-րդ հոդվածի համաձայն վճռաբեկ բողոք չի կարող ներկայացնել որևէ հիմքով, հետևաբար՝ չի էլ կարող հիմնավորել այդ հիմքը 231-րդ հոդվածի 2-րդ մասին համապատասխան: Այս առումով առաջարկում ենք ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 226-րդ հոդվածում սահմանել բողոք բերելու ևս մեկ հիմք այն է՝ «բողոքում բարձրացված հարցի վերաբերյալ վճռաբեկ դատարանի որոշումը կարող է էական նշանակություն ունենալ օրենքի միատեսակ կիրառության համար»: Այս

դեպքում օրենսգրքի 231-րդ հոդվածի 2-րդ մասի առկայությունը տրամաբանական կլինի, իհարկե, եթե օրենսգրքի 234-րդ հոդվածին հղում կատարելու փոխարեն հղում կատարվի 226-րդ հոդվածի համապատասխան հիմքին:

Հարկ ենք համարում անդրադառնալ նաև վճռաբեկ դատարանի իրավական դիրքորոշումներին: Վճռաբեկ դատարանը օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու գործառույթն իրականացնելիս իր որոշման մեջ մեկնաբանում է ստորադաս դատարանների կողմից կիրառված իրավական նորմերը: Ընդհանուր առմամբ, իրավական նորմերի մեկնաբանումը կարելի է սահմանել, որպես դրանց բովանդակության հստակեցում, որն ուղղված է դրանցում օրենսդրի կամքի բացահայտմանը: Մեկնաբանման գործընթացում սահմանվում է իրավական նորմի իմաստը և գործողության ոլորտը, նրա հիմնական նպատակը և սոցիալական ուղղվածությունը, իրավական կարգավորման ոլորտում դրա տեղը, բացահայտվում է դրա ընդունման հասարակական-պատմական միջավայրը: Ըստ սուբյեկտների առանձնացվում են իրավական նորմի մեկնաբանման երկու տեսակներ՝ պաշտոնական և ոչ պաշտոնական: Պաշտոնական մեկնաբանումը լիազորված պետական մարմինների կողմից իրականացվող մեկնաբանումն է, որն ունի համապարտադիր նշանակություն: Պաշտոնական մեկնաբանումն իրականացվում է հատուկ սահմանված կարգով, որի արդյունքում կազմվում է վերջնական փաստաթուղթ: Այդ փաստաթուղթն ունի իրավաբանական ուժ և համապարտադիր նշանակություն: Ըստ բովանդակության պաշտոնական մեկնաբանությունը տարանջատվում է նորմատիվի և կազուալի: Նորմատիվ մեկնաբանումը տարածվում է նորմի գործողության շրջանակն ընդգրկող անորոշ թվով անձանց և իրավահարաբերությունների վրա, իսկ կազուալ մեկնաբանումը տրվում է որոշակի դեպքի, իրավիճակի կապակցությամբ¹: Այսպես ՀՀ դատական օրենսգրքի 15-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ «Որոշակի փաստական հանգամանքներ ունեցող գործով վճռաբեկ դատարանի կամ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատական ակտի հիմնա-

¹ St 'u Нерсесянц В. С., Общая теория права и государства, М., 2000. էջ 500, 501:

վորումները (այդ թվում՝ օրենքի մեկնաբանությունները) պարտադիր են դատարանի համար նույնանման փաստական հանգամանքներով գործի քննության ժամանակ, բացառությամբ այն դեպքի, երբ վերջինս ծանրակշիռ փաստարկների մատնանշմամբ հիմնավորում է, որ դրանք կիրառելի չեն տվյալ փաստական հանգամանքների նկատմամբ: Այսինքն՝ վճռաբեկ դատարանի կողմից օրենքի միատեսակ կիրառությանն ուղղված օրենքի մեկնաբանությունները հետազայում այլ դատարանների համար դառնում են պարտադիր նույնանման գործեր քննելիս, ինչը ապահովում է միասնական դատական պրակտիկայի ձևավորումը: Սա ենթադրում է, որ վճռաբեկ դատարանի կողմից օրենքի մեկնաբանումը իրենից ներկայացնում է պաշտոնական մեկնաբանման ձև, քանի որ վճռաբեկ դատարանը լիազորված է ապահովել օրենքի միատեսակ կիրառությունը: Միննույն ժամանակ հաշվի առնելով ՀՀ դատական օրենսգրքի հիշյալ դրույթը կարելի է փաստել, որ վճռաբեկ դատարանի կողմից տրված մեկնաբանումը նորմատիվ մեկնաբանում է, քանի որ այլ նմանատիպ դեպքերի վրա ևս տարածվում է: Վճռաբեկ դատարանի օրենքի մեկնաբանությունները պարտադիր են միայն ստորադաս դատարանների համար: Որքան էլ, որ բարձրագույն դատական ատյանի տված մեկնաբանությունները կարող են կարևոր նշանակություն ունենալ, միննույն է այլ պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց համար օրենքը դրանց պարտադիրությունը չի նախատեսել: Չնայած դրան՝ պրակտիկան ցույց է տալիս, որ մյուս իրավակիրառողների համար ևս այդ դիրքորոշումները ունեն ուղղորդիչ նշանակություն, իսկ օրենսդրական նախաձեռնություն ունեցող սուբյեկտների համար՝ երբեմն կարող են դառնալ հիմք օրենսդրական որոշակի փոփոխություններ կամ լրացումներ կատարելու համար: Դատարանների համար վճռաբեկ դատարանի կողմից տրված օրենքի մեկնաբանությունների պարտադիրությունը դրսևորվումն այն է, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքը 234-րդ հոդվածը վարույթ ընդունելու հիմք է նախատեսել օրենքի միատեսակ կիրառության խախտման այն դեպքը, երբ բողոքարկվող դատական ակտում որևէ նորմի մեկնաբանությունը հակասում է Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանի որոշման մեջ տվյալ նորմին տրված մեկնաբանությանը: Սա ենթադրում է, որ

վճռաբեկ դատարանը կարող է բեկանել նման դատական ակտը, ուղարկել նոր քննության կամ փոփոխել այն:

Վճռաբեկ դատարանի նորմատիվ մեկնաբանությունները գործող իրավական նորմը չեն փոփոխում, դրա գործողության վրա չեն ազդում, այլ բացահայտում են դրա իմասը, կոնկրետացնում, որոշակիացնում են դրա գործողության ոլորտը, սահմանում են դրա իրացման մեխանիզմը: Վճռաբեկ դատարանի մեկնաբանումը նոր վարքագծի կանոն չի սահմանում, այլ բացահայտում է արդեն իսկ գործող իրավական նորմը: Իրավական գրականության մեջ կարծիք է հայտնվել, որ իրավական դիրքորոշման մեջ տեղ գտած իրավական նորմի մեկնաբանությունը իրավական նորմեր չեն, այլ իրենցից ներկայացնում են իրավական դրույթներ¹, որոնք բացահայտում են այս կամ այն իրավական նորմի բովանդակությունը: Դատարանները իրենց որոշումները կայացնելիս հղում են կատարում ոչ միայն հարաբերությունները կարգավոր իրավական նորմին, այլև վճռաբեկ դատարանի որոշմանը, եթե այդպիսին կա: Հարկ է նշել, որ օրենքի մեկնաբանություն պարունակող վճռաբեկ դատարանի որոշումները չունեն ինքնուրույն նշանակություն, դրանց գործողությունը ուղղակիորեն կախված է այն իրավական նորմի գործողությունից, որը մեկնաբանվում է և այդ նորմի ուժը կորցնելու դեպքում վճռաբեկ դատարանի որոշումը ևս նշանակություն չի ունենա դատարանների համար: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ նորմատիվ մեկնաբանումը կապված է իրավական նորմի կիրառման հետ, նպատակ ունի ապահովել օրենքի ճիշտ և միատեսակ կիրառումը, մեր կարծիքով, պետք է համաձայնել իրավաբանական գրականության մեջ արտահայտված այն կարծիքի հետ, որ դրանք ունեն օժանդակող բնույթ:² Դրանք տրվում են ի կատարումն օրենքի, ճիշտ է նոր դրույթներ չեն սահմանում, բայց ապահովում են օրենքի ճիշտ իրացումը: Ն. Կոնդրատենկոյի կարծիքով՝ դատական ակտում տեղ գտած իրավական դրույթները լրացուցիչ իրավական կարգավորում են իրավական նորմի գործողության ոլորտում գտնվող իրավահա-

¹ St 'u Карташов В. Н., Применение права, Ярославль, 1980, էջ 55:

² St 'u Черданцев А. Ф., Толкование советского права, М., 1979, էջ 153:

րաբերությունները¹: Այս կարծիքի հետ համաձայնել չի կարելի, քանի որ նոր իրավակարգավորում սահմանելու դեպքում, այս ակտերը պետք է պարտադիր նշանակություն ունենային բոլոր իրավակիրառողների համար, մինչդեռ նման կարգավորում վճռաբեկ դատարանների համար չկա: Այս տեսակետը ճիշտ է ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումների համար:

Ինչպես արդեն նշել ենք, վճռաբեկ դատարանի՝ որպես բարձրագույն դատական ատյանի, իրավական դիրքորոշումներին այլ դատարանների համար պարտադիր բնույթ տալն իր մեջ պարունակում է նախադեպային իրավունքին բնորոշ տարրեր: Այս առիթով Ի. Յու. Բագդանովսկայան հետևություն է արել, որի համաձայն՝ «Ներկայումս նույնիսկ ընդհանուր իրավունքի պետությունների դատարանները զբաղվում են ստատուսների մեկնաբանմամբ և սրանք իրենց բնույթով հանդիսանում են ոչ թե մաքուր նախադեպեր, այլ «նախադեպ մեկնաբանություններ»: Ժամանակակից նախադեպային իրավունքը հենց այսպես է զարգանում»²: Ա. Բ. Վենգերովը սահմանելով ՌԴ բարձրագույն դատարանի պլենումի որոշումների բնույթը դրանք անվանել է «իրավական նորմի մեկնաբանման յուրօրինակ նախադեպ»: Նրա կարծիքով՝ հարկ է առանձնացնել «դատական նախադեպ» և «մեկնաբանման նախադեպ» հասկացությունները: Վերջինը ուղղված է գոյություն ունեցող նորմի պարզաբանմանը, մեկնաբանմանը, իսկ առաջինը՝ դատարանների կողմից նոր նորմի ստեղծմանը³: Վճռաբեկ դատարանի իրավական դիրքորոշումները ևս հանդիսանում են օրենքի մեկնաբանման արդյունք և միայն այս առումով կարող են հանդիսանալ նախադեպային: Սակայն հարկ է նշել, որ վճռաբեկ դատարանի ոչ բոլոր որոշումներն են իրենց մեջ պարունակում օրենքի մեկնաբանություն վերաբերյալ իրավական դիրքորոշումներ, իսկ վճռաբեկ դատարանն իր որոշումներում հաճախ

¹ St' u Н. Кондратенко (кандитат, юр. наук.), Значение постановлений и разъяснений пленума высшего арбитражного суда российской федерации для развития судебной арбитражной практики:

² St' u Богдановская И. А., Судебный прецедент-источник права//Государство и право.2000, И 12, էջ 18:

³ St' u Венгеров А. Б., Роль судебной практики в развитии сожетского права: Автореф. Дис...канд., Юр. Наук., М., 1966, էջ 13:

կրկնում է նույն հարցի վերաբերյալ իրավական դիրքորոշումը¹: Մեր կարծիքով, նախադեպային բնույթ ունեն վճռաբեկ դատարանի միայն այն որոշումները, որոնցում իրավական նորմի մեկնաբանման վերաբերյալ արտահայտնված իրավական դիրքորոշումը դատական պրակտիկայում ձևավորվում է առաջին անգամ կամ փոփոխում, ընդլայնում է նախկինում այդ հարցի վերաբերյալ կայացված իրավական դիրքորոշումը:

Ի ամփոփումն վերագրյալի հարկ է նշել.

1. Վճռաբեկ դատարանի կողմից օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովմանն ուղղված քաղաքացիադատավարական ներգործության միջոցը իրավական նորմի մեկնաբանումն է:

2. Օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովելու գործառնությունը վճռաբեկ դատարանի գործունեության նպատակն է, սակայն ոչ բոլոր գործերով է վճռաբեկ դատարանը ապահովում օրենքի միատեսակ կիրառություն:

3. Դատական ակտի անվերապահ բեկանման հիմքով բերված բողոքը քննելիս դրանց առկայության դեպքում, ինչպես նաև նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքների առկայությամբ դատական ակտը վերանայելիս վճռաբեկ դատարանը օրենքի միատեսակ կիրառության խնդիր չի լուծում:

4. Վճռաբեկ դատարանի կողմից իրավական նորմի մեկնաբանումը իրենից ներկայացնում է պաշտոնական նորմատիվ մեկնաբանում, որը պարտադիր է ստորադաս դատարանների կողմից նույնանման փաստական հանգամանքներով գործի քննության ժամանակ:

5. Վճռաբեկ դատարանն իրավական նորմի մեկնաբանությամբ վարքագծի կանոններ չի սահմանում, այլ միայն բացահայտում է իրավական նորմի բովանդակությունը: Այդպիսի մեկնաբանությունները տրվում են ի կատարումն իրավական նորմի և ունեն օժանդակող նշանակություն:

6. Վճռաբեկ դատարան բողոք բերելու հիմքերը և վճռաբեկ դատարանի կողմից բողոքը վարույթ ընդունելու հիմքերը պետք է նույ-

¹ St' u Г. А. Василевич, Судебный прецедент в национальной правовой системе, материалы международной научно-практической конференции 13.05.2011 թ., էջ 23:

նաբովանդակ լինեն, քանի որ անձի դատական պաշտպանության իրավունքին համապատասխանում է դատարանի պարտականությունը՝ օրենքի պահանջների պահպանմամբ ներկայացված բողոքը ընդունել վարությո:

7. Առաջարկում ենք ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 226-րդ հոդվածը լրացել նոր կետով՝ հետևյալ բովանդակությամբ. «բողոքում բարձրացված հարցի վերաբերյալ վճռաբեկ դատարանի որոշումը կարող է էական նշանակություն ունենալ օրենքի միատեսակ կիրառության համար.»:

Анаит Антонян
Аспирант кафедры гражданского процесса ЕГУ

ПРОБЛЕМЫ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ МЕР ВОЗДЕЙСТВИЯ ВЕРХОВНЫМ СУДОМ НАПРАВЛЕННЫЕ НА ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЕДИНООБРАЗНОГО ПРИМЕНЕНИЕ ЗАКОНА

В статье рассматриваются гражданско-правовые меры, направленные на обеспечение единообразного применения закона. В соответствии с Конституцией

РА, главная цель деятельности Кассационного суда заключается в обеспечении единообразного применения закона. Однако, ни одно полномочие, определенное законодательством, не направлено на обеспечение этой цели. В работе в качестве гражданско-правовой меры представляется толкование правовой нормы Кассационным судом. В статье затронуты такие вопросы, как основания для принесения кассационного протеста и основания для принятия кассационного протеста к производству, чтобы выяснить, обеспечивает ли Кассационный суд единообразное применение закона по каждому делу.

THE PROBLEMS OF CIVIL LAW MEASURES MADE BY THE COURT OF CASSATION AIMED AT ENSURING A UNIFORM APPLICATION OF LAW

This article presents the problems of civil law measures aimed at ensuring a uniform application of the law. In accordance with the Constitution of the Republic of Armenia, the main objective of the Court of Cassation is to ensure a uniform application of the law, but there is no specific authority for that purpose. The interpretation of legal norms as a measure of ensuring a uniform application of the law is considered in the article. The article deals with issues like grounds for filing an appeal and initiating proceedings on the appeal to find out whether in each case the Court of Cassation ensures a uniform application of the law.

Բանալի բառեր՝ վճռաբեկ դատարան, օրենքի միատեսակ կիրառություն, քաղաքացիադատավարական ներգործության միջոցներ, իրավական նորմի մեկնաբանություն:

Key words: *Court of Cassation, uniform application of law, civil law measures, interpretation of legal norms.*

Ключевые слова: *Кассационный суд, единообразное применение закона, гражданско-правовые меры, толкование правовых норм.*

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ԸՆԴԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ ԵՎ ԷՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ

Քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցներն իրենց սուբյեկտիվ իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի դատական պաշտպանությունն իրականացնում են օրենքով սահմանված կարգով դատարան հայցադիմում (դիմում) ներկայացնելու միջոցով:

Հայցը կամ դիմումը դատարան՝ իրավական պաշտպանության այն միջոցներն են, որոնցով հիմնական իրավունքների, այդ թվում՝ դատական պաշտպանության իրավունքի կրող հանդիսացող ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը պաշտպանվում է իր իրավունքների տարաբնույթ խախտումներից, որոնք կարող են կատարվել ինչպես հանրային իշխանության, այնպես էլ մասնավոր անձանց կողմից: Իշխանության ոտնձգություններից անձի պաշտպանվելու ամենաարդյունավետ միջոցը դատարան դիմելու նրա իրավունքն է, որը Հայաստանի Հանրապետությունում, ինչպես և բոլոր այլ իրավական պետություններում, ունի սահմանադրական (հիմնարար) իրավունքի բնույթ²:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը³, արտացոլելով Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի⁴ 6-րդ հոդվածով սահմանված արդար դատաքնության իրավունքի դրույթները, սահմանում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունք-

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., դոցենտ Վ. Հովհաննիսյան:

² Տե՛ս, ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 28.11.2007 թ. թիվ ՍԴՈ-719 որոշումը:

³ Ընդունվել է 05.07.1995 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2005.12.05/Հատուկ թողարկում, հոդ. 1426: Այսուհետ՝ ՀՀ Սահմանադրություն:

⁴ «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» կոնվենցիան ընդունվել է 1950 թ. նոյեմբերի 4-ին: Հայաստանի Հանրապետության կողմից վավերացվել է 2002 թ.-ի ապրիլի 26-ին:

ների և ազատությունների դատական, ինչպես նաև պետական այլ մարմինների առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների իրավունք (18-րդ հոդված), իր խախտված իրավունքները վերականգնելու, ինչպես նաև իրեն ներկայացված մեղադրանքի հիմնավորվածությունը պարզելու համար հավասարության պայմաններում, արդարության բոլոր պահանջների պահպանմամբ, անկախ և անկողմնակալ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետներում իր գործի հրապարակային քննության իրավունք (19-րդ հոդված): Վերոնշյալ դրույթների միասնականությունը կազմում է դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության իրավունքների բովանդակությունը՝ միաժամանակ կանխորոշելով նաև քաղաքացիական գործերի քննության հիմնական սկզբունքների գոյությունը (օրինակ՝ դատարանի անկախության և միայն օրենքին ենթարկվելու, գործերի քննության հրապարակայնության, կողմերի իրավահավասարության և այլն), որոնք էլ իրենց հերթին ապահովում են Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացվող քաղաքացիական դատավարության ժողովրդավար բնույթը¹:

Արդար դատաքննության իրավունքը կարող է սահմանվել որպես մարդու՝ դատական պաշտպանության իրավունքի իրականացումն ապահովելուն ուղղված միջազգային և ներպետական նորմերով ամրագրված և երաշխավորվող սուբյեկտիվ դատավարական իրավունքների համակցություն, որը յուրաքանչյուրին ապահովում է օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ ու անկողմնակալ դատարան առանց խոչընդոտի դիմելը, երաշխավորում է գործի քննությունը հրապարակայնության, կողմերի հավասարության և մրցակցության պայմաններում իրականացվելը, ապահովում է հիմնավորված դատական ակտ ստանալը, ինչպես նաև երաշխավորում է դատական պաշտպանության իրավունքի խախտմանը հանգեցնող արդար դատաքննության իրավունքի մաս կազմող որևէ իրավունքի խախտման վերացման հնարավորությունը²:

¹ Տե՛ս **Հովհաննիսյան Վ. Վ.**, Վերաքննության կարգով դատական ակտերի վերանայման հիմնախնդիրները Հայաստանում, Մենագրություն, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2013, էջ 99:

² Տե՛ս **Հ. Մ. Տեր-Վարդանյան**, Արդար դատաքննության իրավունքի սահմանադրաիրավական հիմքերը Հայաստանի Հանրապետությունում, ի.գ.թ. աստիճանի հայցման ատենախոսություն, Երևան, 2009, էջ 38-40:

Դատական պաշտպանության իրավունքը ենթադրում է նախևառաջ խախտված կամ վիճարկվող իրավունքների պաշտպանության և վերականգման պահանջով դատարան դիմելու անձի իրավունքը, իսկ մյուս կողմից դատարանի պարտականությունը քննելու գործը և նրանով կայացնելու օրինական և հիմնավորված որոշում: Խախտված իրավունքի պաշտպանության պահանջով յուրաքանչյուր շահագրգիռ անձ իրավունք ունի դիմելու դատարան: Ընդ որում՝ քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցներն առաջին ատյանի դատարան են դիմում հայցադիմում (դիմում) ներկայացնելու միջոցով: Հետևաբար, դատարան դիմելու իրավունքն ուղղակիորեն բխում է անձի դատական պաշտպանության իրավունքի բովանդակությունից, որն ապահովելու պարտականությունն ընկնում է պետության վրա: Այսպես՝ ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ մարդը, նրա արժանապատվությունը, հիմնական իրավունքները և ազատությունները (այդ թվում՝ դատական պաշտպանության իրավունքը) բարձրագույն արժեքներ են, և պետությունն ապահովում է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանությունը՝ միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին համապատասխան: Ուստի, Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգը պետք է դատական պաշտպանության իրավունքի իրականացման համար անհրաժեշտ կառուցակարգեր պարունակի:

ՀՀ Սահմանադրական դատարանը դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության իրավունքը բնութագրում է որպես մարդու և քաղաքացու անօտարելի իրավունքներ, նրա մյուս իրավունքներն ու ազատություններն ապահովող երաշխիք¹: Դատական պաշտպանության իրավունքին համապատասխանում է ՀՀ-ում սահմանված դատական համակարգի մեջ մտնող ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի, վերաքննիչ և վճռաբեկ դատարանների պարտականությունը՝ քաղաքացիական դատավարության կարգով իրականացնելու տվյալ սուբյեկտիվ իրավունքը²:

¹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 27.05.2008 թ. ՍԴՈ-754 և 08.10.2008 թ. ՍԴՈ-765 որոշումները:

² Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ /ընդհանուր խմբագրությամբ՝ **Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի**, -Եր., «Իրավունք», 2010, էջ 208-209:

ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է Հայաստանի Հանրապետության տարածքում իրավական կարգավորման սկզբունքները և, որպես բարձրագույն իրավաբանական ուժով օժտված ակտ, օրենսդրության իրավական հիմքն է: Ուստի Սահմանադրությամբ ամրագրված դատական պաշտպանության իրավունքի իրականացման կարգն ու պայմանները պետք է սահմանվեն օրենքով: Այսպես՝ «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի¹ 9-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 1-ին կետի համաձայն՝ բացառապես օրենքներով են սահմանվում ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքներն իրականացնելու և պաշտպանելու պայմանները և կարգը: Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը², որպես դատական պաշտպանության իրավունքի հետ կապված համասեռ հասարակական հարաբերությունները կարգավորող հիմնական նորմերը համակարգված և կանոնակարգված ձևով շարադրող օրենք, սահմանում է Հայաստանի Հանրապետությունում դատարան դիմելու կարգն ու պայմանները:

Դատարան դիմելու օրենքով սահմանված կարգն, ըստ էության, քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց՝ դատարան դիմելու իրավունքի իրականացման երաշխիք է:

ՀՀ ՔԴՕ 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ շահագրգիռ անձն իրավունք ունի սույն օրենսգրքով սահմանված կարգով դիմել դատարան՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ, օրենքներով և այլ իրավական ակտերով սահմանված կամ պայմանագրով նախատեսված իր իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի պաշտպանության համար:

ՀՀ ՔԴՕ 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատարանը քաղաքացիական գործը հարուցում է միայն հայցի կամ դիմումի հիման վրա:

Հայցադիմում կամ դիմում ներկայացնելը դատարան դիմելու օրենքով սահմանված ձև է: Քաղաքացիական գործով վարույթի հարուցման համար անհրաժեշտ է, որ հայցադիմումը (դիմումը) ներկայացված լինի օրենքով սահմանված կարգով: Այսպես, քաղաքացիա-

¹ Ընդունվել է 03.04.2002թ., ուժի մեջ է մտել 31.05.2002թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ N 49(224),ՀՕ-320:

² Ընդունվել է 17.06.1998 թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.1999 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 1998.09.09/20(53): Այսուհետ՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք կամ ՀՀ ՔԴՕ:

կան դատավարության օրենսգիրքը սահմանում է այն պարտադիր պայմանները, որոնց պահպանման դեպքում հայցը ենթակա է վարույթ ընդունման: Այդ պայմաններից մեկն էլ հանդիսանում է ընդդատությունը:

Այսպես, ՀՀ ՔԴՕ 82-րդ հոդվածի համաձայն՝ հայցը հարուցվում է պատասխանողի բնակության (գտնվելու) վայրի դատարան:

ՀՀ ՔԴՕ 90-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատավորը պարտավոր է վարույթ ընդունել սույն օրենսգրքով նախատեսված պահանջների պահպանմամբ ներկայացված հայցադիմումը:

Հետևաբար, դատավորը հայցադիմումը վարույթ ընդունելիս նախ և առաջ պետք է պարզի՝ արդյոք հայցադիմումը ներկայացվել է այն դատարանին, որին այն ընդդատյա է: Ընդ որում, նշված կանոնի չպահպանման դեպքում հայցադիմումը ենթակա է վերադարձման (ՀՀ ՔԴՕ 92-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետ):

Նշվածի հիման վրա, կարող ենք փաստել, որ ընդդատությունը հանդես է գալիս որպես դատարան դիմելու օրենքով սահմանված կարգի պայմաններից մեկը:

Միևնույն ժամանակ, պետք է նշել, որ ընդդատությունը պետք է դիտարկել ոչ թե որպես դատարան դիմելու իրավունքի առաջացման պայման, այլ դատարան դիմելու իրավունքի իրականացման պայման, քանի որ ընդդատության ինստիտուտի խնդիրը հանդիսանում է այն դատական մարմնի որոշումը, որն իրավասու է քննելու և լուծելու կոնկրետ կատեգորիայի իրավաբանական գործը:

Ավելին՝ իրավաբանական գործերի ընդդատությունը սահմանվում է միայն օրենքով և դատարանները իրավունք չունեն կամայականորեն այն փոփոխել: Միայն օրենքով պետք է սահմանվեն ընդդատության փոփոխման դեպքերը:

Ընդդատության, հետևաբար և դատական պաշտպանության սահմանադրորեն ամրագրված իրավունքի խախտման են հանգեցնում այն դեպքերը, երբ գործը քննում է այն դատարանը, որը տվյալ գործը քննելու իրավասություն չունի, կամ ընդհակառակը, երբ դատարանը, որը իրավասու է տվյալ գործը քննելու, հրաժարվում է այն քննության ընդունել:

Սահմանադրական վկայակոչված նորմերի առկայության պայմաններում կարելի է ասել, որ անձի խախտված կամ վիճարկվող իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի դատական

պաշտպանության իրավունքը ձեռք է բերել անսահմանափակ բնույթ:

Վկայակոչվածի հիման վրա, կարող ենք նշել, որ ցանկացած անձ իր խախտված կամ ենթադրյալ խախտված իրավունքների պաշտպանության համար կարող է դիմել դատարան: ՀՀ օրենսդրությունը դատարան դիմելու իրավունքով օժտել է ցանկացած անձի՝ չարգելելով նաև անհիմն հայցերով դատարան դիմելու հնարավորությունը: Հետևաբար, դատական պաշտպանության իրավունքը կարելի է համարել անվերապահ իրավունք: Դա նշանակում է, որ քաղաքացու դատարան դիմելու իրավունքը որևէ բանով սահմանափակված չէ: Միևնույն ժամանակ դատարան դիմելու օրենքով սահմանված ձևը բոլոր դեպքերում ենթակա է պահպանման:

Դատական պաշտպանության և դրա բաղկացուցիչ տարր հանդիսացող «դատարան դիմելու իրավունքը» բացարձակ իրավունք չէ, և կարող է սահմանափակվել: Այն բացատրվում է վերջինիս պետական կարգավորման անհրաժեշտությամբ: Մասնավորապես, նման սահմանափակումները կարող են վերաբերվել հայցադիմումի «ընդունելիության» պարտադիր պահանջներին:

Այսպես, քաղաքացիական իրավահարաբերության սուբյեկտն իր խախտված իրավունքների պաշտպանության խնդրով կարող է դիմել ոչ թե ցանկացած դատարան, այլ այն դատարան, որն իրավասու է ըստ էության քննելու և լուծելու վեճը, այսինքն՝ գործին ըստ էության լուծում տալու իրավասություն ունեցող դատարան:

Վերը նշվածը թույլ է տալիս արձանագրելու, որ ընդդատությունը հանդիսանում է դատական պաշտպանության իրավունքի իրականացման հիմնական ձևերից մեկի՝ դատարան դիմելու իրավունքի առաջին և կարևոր քայլը, քանի որ առանց պատշաճ ընդդատության որոշման դատական պաշտպանության իրավունքը չի կարող իրականացվել:

Հետևաբար, կարող ենք փաստել, որ ընդդատությունը ունի կարևոր դեր դատական պաշտպանության իրավունքի արդյունավետ իրացման համար: Ավելին, դատարան դիմելու իրավունքն իրենից ներկայացնում է դատական պաշտպանության իրավունքի բաղկացուցիչ մասը:

Իրավաբանական գործերը լուծելու ծանրաբեռնվածության համաչափ և գիտականորեն հիմնավորված բաշխումը մի կողմից յու-

րիստոնիկական տարբեր մարմինների և մյուս կողմից տարբեր իրավասության կոնկրետ դատարանների միջև արդարադատության մատչելիության սկզբունքի իրացման անհրաժեշտ պայմաններից մեկն է: Հակառակ պարագայում արդարադատության հարցում շահագրգռված անձին կարող են ունենալ իրենց իրավունքները և օրենքով պաշտպանվող շահերը շոշափող գործերի ձգձգվող և շատ հաճախ ոչ որակյալ լուծումների հետ: Հետևաբար ենթակայության և ընդդատության ինստիտուտի պատշաճ իրավական կարգավորումն անհրաժեշտ նախապայման է արդարադատության մատչելիությունն ապահովելու հարցում¹:

Ընդդատության տեսական ուսումնասիրությունը անհնար է առանց նրա հասկացության և հատկանիշների սահմանման:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում տրված չէ ընդդատության հասկացությունը: Մինչդեռ, իրավաբանական գրականության մեջ ընդդատությունն տարբեր կերպ է բնորոշվում:

Ընդդատության բնորոշման հարցում առկա են մի քանի մոտեցումներ: Առաջին մոտեցման համաձայն ընդդատությունը դիտարկվում է ենթակայության հետ հարաբերակցության միջոցով, ընդ որում այս մոտեցման շրջանակներում ենթակայությունը և ընդդատությունը առանձնանում են միմյանցից:

Թեև ընդդատությունը ու ենթակայությունը ունեն ընդհանուր շփման եզրեր (երկուսն էլ իրավասության տարր են), ակնհայտ է նաև այն, որ դրանք ունեն մի շարք տարբերություններ:

Ընդդատությունը դա միայն դատարանների (և ոչ թե տարբեր պետական մարմինների) միջև իրավաբանական վեճ լուծելու լիազորության տեղաբաշխումն է, իսկ ենթակայությունը իրավաբանական գործերը լուծելու լիազորությունների տեղաբաշխումն է դատական և ոչ դատական մարմինների միջև:

Այսպես, ի տարբերություն ենթակայությունը սահմանող նորմերի, որոնց օգնությամբ սահմանազատվում են ընդհանուր իրավասության, վարչական դատարանների և այլ պետական մարմինների իրավասությունը իրավաբանական գործերը քննելու և լուծելու հար-

¹ Տե՛ս **Մեղրյան Ս. Գ.** Քաղաքացիական և վարչական գործերի դատական ենթակայությունը որոշելու չափանիշները // Պետություն և իրավունք, Եր., 2010, թիվ 2 (48), էջ 29-30:

ցում, ընդդատության կանոնների օգնությամբ որոշվում է դատական համակարգի ներսում կոնկրետ դատարանների լիազորությունները՝ իրավաբանական գործերը քննելու և լուծելու հարցում:

Ընդդատությունն իրենից ներկայացնում է ենթակայության հետագա զարգացումը: Ենթակայությունը և ընդդատությունը, չնույնանալով միմյանց հետ, ուղղված են կոնկրետ գործը քննելու և լուծելու հարցում դատարանի լիազորությունների պարզմանը: Սկզբում դատարանին անհրաժեշտ է պարզել, թե տվյալ վեճը ենթակա է արդյոք ընդհանուր իրավասության դատարանին ընդհանրապես, որից հետո պարզել, թե միասեռ դատարաններից կոնկրետ որին է այն ընդդատյա¹:

Այսպիսով, թեև ենթակայության և ընդդատության միջոցով որոշվում է կոնկրետ գործը քննելու իրավասությունը և երկուսն էլ կազմում են իրավասության բովանդակությունը, սակայն ենթակայությունը և ընդդատությունը տարանջատվում են միմյանցից: Նշված ինստիտուտների տարանջատման հիմնական պատճառը այն հետևանքների տարբերության մեջ է, որոնք վրա են հասնում ենթակայության և ընդդատության կանոնների չպահպանման արդյունքում:

Այսպես, ենթակայությունը և ընդդատությունը միմյանցից սահմանազատվում են ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով սահմանված հայցադիմումը վերադարձնելու և հայցադիմումի ընդունումը մերժելու դատավարական հետևանքների օգնությամբ:

Այսպես, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 91-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ դատավորը մերժում է հայցադիմումի ընդունումը, եթե վեճը ենթակա չէ դատարանում քննության:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 92-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետի համաձայն՝ դատավորը վերադարձնում է հայցադիմումը, եթե գործն ընդդատյա չէ տվյալ դատարանին:

Վերը նշված հոդվածներում օգտագործվում է (դատարան) եզրույթը, մի դեպքում այն կապելով ենթակայության, մյուս դեպքում ընդդատության հետ:

¹ St' u "Гражданский процесс " учебник, под редакцией В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота, Москва, 1997, էջ 114:

Հետևաբար, կարևոր է դառնում այն հարցադրման պատասխանը, թե ինչ բովանդակությամբ է օգտագործվում «Դատարան» եզրույթը ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում:

ՀՀ ՔԴՕ 1-ին հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Հայաստանի Հանրապետության դատարաններում (այսուհետ՝ դատարաններ) քաղաքացիական գործերով դատավարության կարգը սահմանվում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ, սույն օրենսգրքով, Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգրքով և դրանց համապատասխան ընդունված այլ օրենքներով»:

ՀՀ ՔԴՕ 15-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Քաղաքացիական բոլոր գործերն ընդդատյա են առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանին»:

Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի¹ 1-ին հոդվածի համաձայն. «Սույն օրենսգիրքը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատարանում (այսուհետ՝ վարչական դատարան), Հայաստանի Հանրապետության վարչական վերաքննիչ դատարանում (այսուհետ՝ վերաքննիչ դատարան) և Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանի քաղաքացիական և վարչական պալատում (այսուհետ՝ վճռաբեկ դատարան, իսկ բոլորը միասին այսուհետ՝ դատարան) պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու դրանց պաշտոնատար անձանց նորմատիվ իրավական և վարչական ակտերի, գործողությունների կամ անգործության դեմ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց դատական պաշտպանության իրավունքի իրականացման կարգը, ինչպես նաև ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց դեմ վարչական մարմինների և պաշտոնատար անձանց հայցադիմումների քննության կարգը»:

Վերոհիշյալ նորմերի հիման վրա կարելի է եզրակացնել, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի իմաստով դատարան եզրույթը ներառում է միայն այն դատարանները, որոնք օժտված են քաղաքացիական գործեր քննելու իրավասությամբ: Ընդ որում, դրանց շարքին չի կարելի դասել վարչական դատարանը, բա-

¹ Ընդունվել է 05.12.2013 թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.2014թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2013.12.28/73(1013).1: Այսուհետ՝ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրք կամ ՀՀ ՎԴՕ:

ցառությամբ այն դեպքերի, երբ ներկայացված են լինում միմյանց հետ կապված մի քանի պահանջներ, և դրանցից հիմնական պահանջը ընդդատյա է լինում վարչական դատարանին:

Հետևաբար, ՀՀ ՔԴՕ իմաստով «վեճը ենթակա չէ դատարանում քննության» եզրույթը պետք է մեկնաբանել այն իմաստով, որ վեճը ենթակա չէ ընդհանուր իրավասության դատարանի քննությանը, այսինքն՝ տվյալ դեպքում գործ ունենք ենթակայության հետ: Իսկ այն դեպքերում, երբ օգտագործվում է «գործը ընդդատյա չէ տվյալ դատարանին» կապակցությանը, ապա տվյալ դեպքում գործ ունենք ընդդատության հետ, այսինքն՝ գործը ենթակա է ընդհանուր իրավասության դատարանին, սակայն ընդդատյա չէ այն տարածքի դատարանին, որին ներկայացվել է հայցադիմումը:

Հետևաբար, ենթակայության կանոնի խախտման պարագայում դատարանը պետք է մերժի հայցադիմումի ընդունումը, իսկ ընդդատության կանոնի խախտման պարագայում՝ վերադարձնի հայցադիմումը:

Ե՛վ ենթակայությունը, և՛ ընդդատությունը տարբեր բովանդակություն ունեն, սակայն տրամաբանորեն կապված են իրար հետ, լրացնում են միմյանց և միայն այդ երկուսի համակցությունն է հանդես գալիս որպես քաղաքացիական գործը տվյալ կոնկրետ դատարանի քննությանն ու լուծմանը հանձնելու միասնական պայման¹:

Ընդդատությանը և ենթակայության տարբերակումը հնարավոր է իրականացնել նաև այն խնդիրների օգնությամբ, որոնք ընկած են այս երկու ինստիտուտների հիմքում:

Այսպես, ենթակայության ինստիտուտի հիմնական խնդիրը դատական համակարգի առանձին օղակների մասնագիտացմանը համապատասխան դատարանների միջև տարբեր տեսակի վեճերի բաշխումն է:

Մինչդեռ, ընդդատության ինստիտուտի խնդիրը այն է՝ քաղաքացիական գործերի բաշխումն ընդհանուր իրավասության դատարանների միջև՝ դրանց առավել արագ և ճիշտ քննությունը և լուծումը, իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի առավել արդյունավետ պաշտպանությունը ապահովելու նպատակով: Ընդ-

¹ Տե՛ս, **Պետրոսյան Ռ. Գ.**, Հայաստանի քաղաքացիական դատավարություն, - երրորդ հրատ., Երևանի համալս. հրատ., Եր., 2007, էջ 264:

դատությունը որոշում է ոչ թե դատական պաշտպանության դիմելու սուբյեկտիվ իրավունքի առկայությանը, այլ նրա իրականացումը օրենքով սահմանված կանոններին համապատասխան¹:

Դատավարական գրականության մեջ առկա են նաև ընդդատությանը տրված այնպիսի հասկացություններ, որոնք ենթակայությունները և ընդդատությունը դիտարկում են մեկ հասկացության շրջանակներում:

Յու. Կ. Օսիպովի կարծիքով «Ընդդատությունը դա դատարաններին ենթակա իրավաբանական գործի վերաբերելիությունն է որոշակի դատարանի քննությանը»²: Գտնում ենք, որ ընդդատության նման սահմանումը թերի է, մասնավորապես այն չի տալիս այն հարցի պատասխանը, թե ինչ իրավական հատկանիշների ուժով է հենց այդ դատարանը իրավասու որպես առաջին ատյան քննելու կոնկրետ գործը: Այդ իսկ պատճառով գտնում ենք, որ «վերաբերելի» տերմինը չի կարող ամբողջությամբ արտացոլել «ընդդատության» հասկացության իրավական առանձնահատկությունները:

Վ. Ֆ. Տարանենկոյի տրված ընդդատության սահմանումը փոքրինչ այլ է, սակայն իմաստով գրեթե նույն է: Նրա կարծիքով դա «դատարանների քննությանը ենթակա գործերի բաշխումն է տվյալ դատական համակարգի տարբեր դատարանների միջև»³: Ավելի վաղ նման տեսակետ առաջ էր քաշել Ա. Ա. Դոբրավոլսկին⁴: Նշված սահմանումը ևս ամբողջական չէ: Այսպես, ինքն իրենով դատարանների քննությանը ենթակա գործերի բաշխումը դեռևս ընդդատություն չէ, այն ընդդատությունը որոշելու առաջին քայլն է, գործողություն դատարանի ընդդատությունը որոշելու համար, որին արդեն պետք է հետևի կոնկրետ չափանիշների սահմանումը, որոնց հիման վրա կարելի է որոշել թե առաջին ատյանի որ դատարանին է ընդդատյա կոնկրետ գործը: Ավելի տրամաբանական կլիներ, որոշել նախ ընդ-

¹ St' u **Жилин Г. А.**, Цели гражданского судопроизводства и их реализация в суде первой инстанции, М., 2000, էջ 34:

² St' u **Гражданский процесс, учебник, ответственный редактор проф., Осипов Ю. К.**, издательство БЭК, Москва, 1995 г., էջեր 136-137:

³ St' u **"Гражданский процесс"** учебник, ответственный редактор проф. **Шакарян М. С.**, Москва, 1993 г., էջեր 162-165:

⁴ St' u **Советский гражданский процесс/ Под ред. А. А. Добровольского и А. Ф. Клсымана**, М., 1970, էջ 13:

դատության որոշելու չափանիշները, հետո նոր նշված չափանիշների հիման վրա քաղաքացիական գործերը բաշխել դատարանների միջև:

Երկրորդ մոտեցման համաձայն ընդդատությունը դիտարկվում է իրավասության հասկացության շրջանակներում:

Այսպես, օրինակ, Յու. Կ. Օսիպովն ընդդատությունը սահմանում էր որպես «դատական մարմիններին ենթակա առաջին ատյանի գործերով տարբեր դատարանների իրավասություն»¹: Սակայն նշված սահմանման հետ դժվար է համաձայնվել, քանի որ կասկած է հարուցում ընդդատության սահմանման մեթոդը «իրավասություն» հասկացության սահմանման միջոցով:

Սրա հետ կապված անհրաժեշտ է իրավասության շրջանակներում առանձնացնել առարկայական իրավասությունը, որը վերաբերում է միայն դատարանին ենթակա գործերի շրջանակին և որը կարող է սահմանվել որպես ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց օրենքով պաշտպանվող իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ վեճերի լուծման լիազորությունների համագումար²: Իրավաբանական գրականության մեջ արդեն կարծիք կա այն մասին, որ ենթակայությունը և ընդդատությունը ընդգրկում են միայն առարկայական լիազորությունները, իսկ իրավասության մյուս մասը կազմում են ֆունկցիոնալ լիազորությունները՝ արդեն դատարանի կողմից վարույթ ընդունված գործերը քննելու և լուծելու իրավունքը և պարտականությունը³:

Կարելի է համաձայնվել Յ.Կ. Օսիպովի տեսակետի հետ, որի համաձայն՝ այդպիսի տարբերակումը պայմանավորված է լիազորության և նրա օբյեկտի միջև առկա տարբերությամբ: Եթե առարկայական իրավասությունը բնութագրում է այդ կապը լիազորության սուբյեկտի (համապատասխան մարմնի) տեսանկյունից, ապա են-

¹ St' u **Осипов Ю. К.**, Подведомственность и подсудность гражданских дел, М., 1962, էջ 92:

² St' u **Козлов А. Ф.**, Суд первой инстанции как субъект советского гражданского процессуального права, Томск, 1983, էջ 55: **Щеглов В. Н.**, Основы гражданского законодательства и основы гражданского судопроизводства СССР и союзных республик, Саратов, 1981, էջ 127:

³ St' u **Музюкин В. Я.**, Подведомственность гражданско-правовых споров с участием граждан, Автореферат дис. ... канд. юр. наук, Томск, 1985, էջ 7:

թակայությունը օբյեկտի (այն հարցերի շրջանակը, որը կարող է լինել որևէ մարմնի լիազորությունների օբյեկտ) տեսանկյունից: Այդ կերպ, «Իրավասությունը», այդ թվում և առարկայականը, դա համապատասխան մարմնի լիազորությունների համագումարն է, իսկ ենթակայությունը միայն օբյեկտների շրջանակ, որին ուղղված են այդ լիազորությունները¹:

Այլ կերպ ասած, եթե իրավասությունը սահմանում է կոնկրետ մարմնի մոտ լիազորությունների առկայությունը կոնկրետ հարցերի շրջանակը լուծելու հարցում, ապա ենթակայությունը և ընդդատությունը կոչված են որոշելու այն իրավաբանական գործերի շրջանակը, որին համապատասխան մարմինը կարող է ուղղել իր լիազորությունները:

Պետք է նշել, ենթակայության, ընդդատության, իրավասության հետ միաժամանակ հաճախ օգտագործվում է ևս մեկ, ավելի ընդհանուր նշանակության եզրույթ, որն է «յուրիսդիկցիա»-ն: Որոշ երկրներում իրավասություն, յուրիսդիկցիա կատեգորիաները ունեն ընդհանուր տեքմին, այսպես Ֆրանսիայում «competence» բառը ունի մի քանի նշանակություն, այնպես ինչպես որ անգլիական «jurisdiction» տեքմինը²:

Սակայն, պետք է նշել, որ «յուրիսդիկցիա»-ն առավել լայն հասկացություն է, նշանակում է ցանկացած պետական մարմնի (այդ թվում՝ դատարանի) իրավասությունը (ունակությունը) հանդես գալու մասնավոր վեճի կարգավորիչի դերում, ուստի ընդգրկում է և՛ ենթակայությունը, և՛ ընդդատությունը, ինչպես նաև տվյալ մարմնի իրավասությունը ընդհանրապես: Տվյալ բառի լայն բառարանային նշանակությունը տրվում է իբրև «կառավարության ընդհանուր լիազորություն՝ իրականացնելու իշխանություն իր տարածքում գտնվող բոլոր անձանց ու իրերի նկատմամբ»: Ավելի նեղ իմաստով «յուրիսդիկցիան» դա դատարանի լիազորությունն է լուծելու վեճի առար-

¹ St' u **Осипов Ю. К.**, Подведомственность юридических дел, Свердловск, 1973, էջ 18:

² St' u **Елисеев Н. Г.**, Гражданское процессуальное право зарубежных стран. Источники, судоустройство, подсудность, М., 2000, էջ 71:

կան և նախատեսում է պատշաճ կազմավորված դատարան՝ կողմերի և վեճի առարկայի նկատմամբ վերահսկողությամբ¹:

Այս տերմիններից յուրաքանչյուրը բավականաչափ հստակ պատկերացում է տալիս տարբեր մարմինների լիազորությունների, նրանց կողմից իրականացվող գործառնությունների և նրանց իրավասության ներքո գտնվող հարցերի շրջանակի մասին:

Այսպիսով, կարող ենք փաստել, որ ընդդատությունը ենթակայության հետ միասին համարվում են իրավասության տարրեր: Հետևաբար, իրավասություն տերմինն ավելի լայն է, քան ընդդատություն տերմինը, թեև անխզելիորեն կապված է վերջինիս հետ:

Ընդդատությունն առաջին հերթին հանդիսանում է դատավարական ինստիտուտ, որը սահմանում է դատարանի իրավասությունը՝ որոշակի գործերի նկատմամբ, որը նա պետք է քննի, երկրորդ՝ արտացոլում է առաջին ատյանի դատարանի իրավասությունն ի տարբերություն գործերը վերաքննության, վճռաբեկության կարգով, նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով քննող դատարանների, այն դեպքում երբ իրավասությունը որոշում է դատարանների լիազորությունների շրջանակը և բնույթն ընդհանուր առմամբ ի տարբերություն այլ պետական և վարչական մարմինների²:

Դատավարական գրականության մեջ առկա երրորդ մոտեցման համաձայն ընդդատությունը սահմանվում է որպես քաղաքացիական գործի հատկանիշ (բնույթ):

Այսպես, Վ. Վ. Կոմարովն առաջարկում է ընդդատությունը հասկանալ որպես «Կոնկրետ քաղաքացիական գործի հատկանիշ, որին համապատասխան այն ենթակա է առաջին ատյանի այս կամ այն դատարանի քննությանը»³: Մակայն, ընդդատության նման սահմանումը քննադատության չի դիմանում:

Գտնում ենք, որ ընդդատությունը չի հանդիսանում քաղաքացիական գործի հատկանիշ: Ավելին, քաղաքացիական գործի ընդդա-

¹ St' u **Կարապետյան Դ. Վ.**, Ընդդատության ինստիտուտի կատարելագործման հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարությունում, Թեկնածուական ատենախոսություն, Երևան, 1999, էջ 14:

² St' u **Соловьев В., Громов Н., Симпкин В.**, Подсудность, ее признаки и значение / Российская юстиция, 1995, ЛІ5, էջ 25:

³ St' u Гражданское процессуальное право Украины / Под ред. **В. В. Комарова** (Автор главы - Комаров В. В.), Харьков, 2002, էջ 201:

տությունը և քաղաքացիական գործի հատկանիշը լիովին տարբեր հասկացություններ են:

3. Կ. Օսիպովը համարյա կես դար առաջ նշում էր, որ «Հատկանիշը միայն առարկայի արտաքին հատկությունն է, որը անխզելիորոն կապված է վերջինիս հետ և գոյություն չունի նրանից անկախ»¹: Իրավաբանական գործի հատկանիշը «մշտական արժեք» է, որովհետև այն որոշվում է վիճելի նյութական իրավահարաբերության բնույթով, որը օրենսդիրը փոխել ի գործու չէ: Միննույն քաղաքացիական գործի ընդդատությունը իր հերթին կարող է փոխվել կախված հասարակության և պետության գոյության կոնկրետ սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական-իրավական բնույթի փոփոխություններից²:

Այսպես, օրինակ, մինչև գործող ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի ընդունումը հանրային կամ այլընտրանքային ծառայությունից ազատվելու մասին վեճը ընդդատյա էր ընդհանուր իրավասության դատարանին: Գործող վարչական դատավարության օրենսգրքի 10-րդ հոդվածի համաձայն՝ հանրային կամ այլընտրանքային ծառայություն ազատելու հետ կապված վեճերն արդեն ընդդատյա են վարչական դատարանին:

Նշված գործերի բնույթը (հատկանիշը) չի փոխվել՝ դրանք շարունակում են մնալ հանրային բնույթի, սակայն փոխվել է նրանց առարկայական ընդդատությունը:

Հիմք ընդունելով ընդդատության սահմանումը՝ որպես իրավաբանական գործի հատկանիշ, կարելի է եզրակացնել կոնկրետ իրավաբանական գործի և դատական մարմնի միջև առկա կոշտ կապի մասին: Սակայն իրավաբանական գործի և դատական մարմնի միջև առկա այդպիսի կոշտ կախվածությունը չի կարող բացատրել քաղաքացիական գործի ընդդատության ընդհանուր կանոնից նախատեսված բացառությունները:

Այսպես՝ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով բացի ընդհանուր տարածքային ընդդատությունից նախատեսված է այլընտրանքային ընդդատություն (ՔԴՕ 83-րդ հոդված) և բացառիկ ընդդատություն (ՔԴՕ 85-րդ հոդված):

¹ St' u **Осипов Ю. К.** Подведомственность юридических дел, Свердловск, 1973, էջ 29:

² St' u **Осокина Г. Л.**, Курс российского гражданского процесса, Томск, 2002, Т. 1. էջ 329:

Քաղաքացիական դատավարության իրավունքում ընդդատության ընդհանուր կանոնից նախատեսված բացառությունները լիովին կարող են բացատրվել, եթե գործի իրավաբանական հատկանիշը դիտարկվի ոչ թե որպես ընդդատություն, այլ ընդհամենը որպես օբյեկտիվ չափանիշներ նրա որոշման համար: Օբյեկտիվ այն իմաստով, որ գործի իրավաբանական հատկանիշը որոշվում է վիճելի նյութական իրավահարաբերության բնույթով, որը կախված չէ օրենսդրի կամքից և ցանկությունից, և հետևաբար չի կարող նրա կողմից փոփոխվել: Օբյեկտիվ չափանիշներով առաջնորդվելիս օրենդիրը որոշում է այն մարմինը, որն իրեն բնորոշ հատկանիշների ուժով բոլորից լավ կարող է լուծել տվյալ գործը: Բացի ընդդատության որոշման օբյեկտիվ չափանիշներից կարող ենք առանձնացնել նաև սուբյեկտիվ չափանիշներ: Սուբյեկտիվ բնույթի չափանիշների տակ նկատի է առնվում պետության իրավական քաղաքականության առանձնահատկություններն այս կամ այն փուլում, իրավապահ պրակտիկայի պահանջները և սուբյեկտիվ բնույթի այլ նկատառումներ, որոնք կախված չեն իրավաբանական գործի բնույթից: Հենց սուբյեկտիվ բնույթի չափանիշներն են ազդում այս կամ այն մարմնի ենթակայության ընդլայնման և կրճատման վրա¹:

Իրավաբանական գրականության մեջ տարածում է ստացել նաև ընդդատության սահմանումը՝ որպես ընդհանուր իրավասության դատարանների լիազորությունների համագումարի:

Այսպես՝ Գ. Լ. Օսոկինայի կարծիքով՝ «Ընդդատություն ասելով պետք է հասկանալ ընդհանուր իրավասության դատարանների լիազորությունները իրենց ենթակա իրավաբանական գործերի քննության և լուծման հարցում, որոնք բաշխվում են ընդհանուր կանոնների և օրենքով այդ ընդհանուր կանոններից նախատեսված բացառությունների հիմքով»²: Նշված սահմանումն ի տարբերություն վկայելու վաճների ավելի ընդգրկուն է ներկայացնում ընդդատությունը՝ տալով նրան բնորոշ մի շարք առանձնահատկություններ: Սակայն նշված սահմանումը ևս գուրկ չէ թերություններից:

¹ St' u, **Осокина Г.Л.**, Курс российского гражданского процесса. Томск, 2002. Т.1. էջ 330:

² St' u **Осокина Г. Л.**, Курс гражданского судопроизводства России, Общая часть: Учебное пособие, Томск, Изд-во Том. ун-та, 2002, էջ 383:

Այսպես, իրավաբանական գրականության մեջ առաջին ատյանի դատարանի բոլոր լիազորություններն ավանդաբար բաժանվում են առարկայականի և ֆունկցիոնալի: Առարկայական լիազորությունները վերաբերվում են դատական գործունեության առարկային, այսինքն՝ քաղաքացիական գործերին, որոնք ենթակա են դատական մարմնի կողմից լուծման: Ֆունկցիոնալ լիազորությունները կապված են արդարադատության իրականացման ֆունկցիայի հետ և ցույց են տալիս, թե դատարանը ինչ միջոցներից է օգտվում և ինչպիսի գործողություններ են կատարվում նրա կողմից արդարադատություն իրականացնելիս¹: Ընդդատությունը կանոնակարգող նորմերը ընդգրկվում են առաջին ատյանի դատարանների առարկայական լիազորությունների կազմում, որոնք կոնկրետացնում են քաղաքացիական գործերը առաջին ատյանի կարգով քննելու դատարանի լիազորությունները: Այլ խոսքերով՝ տվյալ նորմերը կոնկրետ սահմանում են գործերի շրջանակը, որոնք լիազորված է քննելու յուրաքանչյուր դատական մարմին առանձին: Ընդդատության նորմերի գործողության սահմաններից դուրս առարկայական լիազորությունները անիրագործելի են:

Իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության հետ կապված հարցերի կանոնակարգված լուծման և տարբեր դատարանների միջև գործերի բաշխման համար, անհրաժեշտ է հստակ տարանջատել դատարանների լիազորությունների ոլորտը: Այդ լիազորությունները իրավաբանական գրականության մեջ կոչվում են առարկայական, քանի որ դրանք վերաբերում են դատարանի գործունեության ոլորտին, այն քաղաքացիական գործերին, որոնք ենթակա են քննության տվյալ դատարանի կողմից:

Հետևաբար, գտնում ենք, որ ընդդատությունը դա առաջին ատյանի դատարանների միայն առարկայական լիազորությունների համագումարն է:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը կարող ենք առանձնացնել այն հիմնական հատկանիշները, որոնք բնորոշ են ընդդատության ինստիտուտին.

¹ St' u **А. Ф. Котлов**, Суд первой инстанции как субъект гражданского процессуального права, Автореф. Дис...док. юрид. наук, Свердловск, 1970, էջ 17:

✓ Ընդդատությունը հանդիսանում է դատարան դիմելու իրավունքի իրականացման պայման,

✓ Քաղաքացիական գործերի ընդդատությունը սահմանվում է միայն օրենքով:

✓ Ընդդատության փոփոխումը հնարավոր է միայն օրենքով նախատեսված դեպքերում:

✓ Ընդդատությունը վերաբերում է դատարանի միայն առարկայական լիազորությունների ոլորտին:

✓ Ընդդատությունը որոշվում է ընդհանուր կանոնի և դրանից նախատեսված բացառությունների հիման վրա:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ կարելի է տալ ընդդատության հետևյալ հասկացությունը. *ընդդատությունը դատավարական նորմերի համակցություն է, որը կարգավորում է օրենքով սահմանված կարգով սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանության ենթակա իրավաբանական գործերի բաշխումն առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանների միջև, ինչպես նաև գործի ընդդատությանը համապատասխան այն մի դատարանից մեկ այլ դատարանը փոխանցելու հետ կապված հարցերը:*

Ани Микаелян

Аспирант кафедры гражданского процесса ЕРГУ

ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРА И ПРИРОДЫ ИНСТИТУТА ПОДСУДНОСТИ ГРАЖДАНСКИХ ДЕЛ

В данной статье рассматриваются понятия и правовой характер института подсудности гражданских дел. В статье автор представляет три основных определения подсудности. Первый подход представляет связь подсудности и подведомственности, а также их различия. Второй подход рассматривает понятия подсудности в рамках понятия юрисдикции. Согласно третьему подходу подсудность определяется как свойство гражданского дела. В результате автор представляет ос-

новные черты института подсудности и предлагает собственную версию его определения.

Ani Mikayelyan
PHD Student of the YSU Chair of Civil Procedure

THE PRINCIPAL ISSUES OF THE LEGAL CHARACTER AND THE NATURE OF THE JURISDICTION OF CIVIL CASES

The article discusses the concept and the legal nature of the jurisdiction of civil cases. The author presents three basic definitions of jurisdiction. The first approach is a bond of jurisdiction (venue) and jurisdiction as well as their differences. The second approach discusses the concept of competence in the framework of the concept of jurisdiction. In a third approach the jurisdiction is defined as the feature of a civil case.

In conclusion the author presents the main features of the jurisdiction and offers her own version of the definition.

Բանալի բառեր՝ արդար դատաքննության իրավունք, դատական պաշտպանության իրավունք, դատարան դիմելու օրենքով սահմանված կարգ, ընդդատություն, ենթակայություն, իրավասություն, յուրիսդիկցիա, առաջին ատյանի դատարանների առարկայական և ֆունկցիոնալ լիազորություններ:

Ключевые слова: право на справедливое судебное разбирательство, право на судебную защиту, обращение в суд в соответствии с законом, подсудность, подведомственность, компетенция, юрисдикция, предметные и функциональные полномочия суда первое инстанции.

Key words: the right to a fair trial, the right to judicial protection, appeal to the court in accordance with law, jurisdiction (venue), jurisdiction, competence, jurisdiction, practical and functional authorities of the Court of First Instance.

ԱՐԲԻՏՐԱԺԱՅԻՆ ՎՃԻՌՆԵՐԻ ՎԻՃԱՐԿՄԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

«Առևտրային արբիտրաժի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 7-րդ գլուխը վերնագրված է «Վճռի վիճարկումը» և պարունակում է միայն մեկ՝ արբիտրաժային վճռի վիճարկման բացառիկ միջոցի՝ չեղյալ ճանաչմանը և դրա հիմքերին նվիրված 34-րդ հոդվածը: Նշված հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ «արբիտրաժային տրիբունալի վճռի վիճարկումը դատարանում կարող է իրականացվել միայն սույն հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերին համապատասխան այն չեղյալ ճանաչելու վերաբերյալ դիմելու ճանապարհով»: Միննույն ժամանակ, նույն օրենքի 8-րդ «Վճռի ճանաչումը և կատարումը» գլուխը ներառում է «ճանաչումը կամ հարկադիր կատարումը մերժելու հիմքերը» վերնագրով 36-րդ հոդվածը, որում սահմանված են արբիտրաժում պարտված կողմի իրավունքը՝ դատարանից «խնդրելու»² մերժել արբիտրաժային վճռի ճանաչումը կամ հարկադիր կատարումը, ինչպես նաև նշված է այդ հիմքերի սպառնիչ ցանկը³: Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ Արբիտրաժային օրենքի 34 և 36-րդ հոդվածներում սահմանված հիմքերը գրեթե նույնությամբ համընկնում են, (հիմքում ունենալով Նյու-Յորքի Կոնվենցիայի V հոդվածը) արբիտրաժային վճռի ճանաչումը կամ հարկա-

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի հայցորդ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., դոցենտ Վ. Հովհաննիսյան:

² «Առևտրային արբիտրաժի մասին» ՀՀ օրենքի 36-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետը պարունակում է «այն կողմի խնդրանքով, որի դեմ այն ուղղված է» արտահայտությունը: Հաշվի առնելով, որ այս դեպքում ևս գործ ունենք քաղաքացիական դատավարության առանձին տեսակի վարույթի հետ, առկա է արբիտրաժային դատարանի վճռի ճանաչման կամ կատարման մերժման վարույթը ևս ՀՀ ՔԴՕ-ում առանձին «Արբիտրաժային վճիռների վիճարկման վարույթը» գլխում կարգավորելու հրամայականը:

³ Հարկ է նշել, որ 36-րդ հոդվածը մեկտեղել է ՀՀ կամ Կոնվենցիայի անդամ որևէ այլ պետության տարածքում (ասել է թե օտարերկրյա) կայացված արբիտրաժային վճիռների ճանաչման և հարկադիր կատարման կարգավորումը, ինչը ևս արդարացված համարել չի կարելի:

դիր կատարումը մերժելու մասին դիմում ներկայացնելու դեպքում
 ևս անխուսափելիորեն տեղի է ունենում այդ վճռի վիճարկում՝ հա-
 կադիր շահերով օժտված դատավարական կողմերով, որտեղ մի
 (պարտատեր) կողմը ձգտում է դատարանում հասնել արբիտրաժա-
 յին վճռի ճանաչմանը և/կամ հարկադիր կատարմանը, իսկ մյուս
 (պարտապան) կողմը նույն դատարանից խնդրում է մերժել արբիտ-
 րաժային վճռի ճանաչումը և/կամ հարկադիր կատարումը. ծագում է
 իրավունքի մասին վեճ: Դատավարագիտությունում ընդունված մո-
 տեցման համաձայն, հատուկ վարույթի գործերով, և, ընդհանրապես,
 եթե առկա է իրավունքի մասին վեճ, ապա այն պետք է քննվի կա՛մ
 ընդհանուր հայցային, կա՛մ հատուկ հայցային վարույթի կանոննե-
 րով: Ընթերցողի մոտ կարող է առաջանալ հետևյալ հարցը. թե ի՞նչ ի-
 րավունքի մասին է առաջանում վեճն արբիտրաժային դատարանի
 վճռի վիճարկման գործերով: Պատասխանելով այդ հարցին՝ կարող
 ենք փաստել հետևյալը. ընդհանրապես, դատարանին ներկայացվող
 պահանջը կարող է լինել երկու տեսակի՝ նյութաիրավական, ինչը
 նշանակում է, որ հայցվորը (դիմողը) դատարանից խնդրում է պար-
 տավորեցնել պատասխանողին կատարել որոշակի գործողություն,
 ձեռնպահ մնալ որոշակի գործողություն կատարելուց, ճանաչել ի-
 րավունքի առկայություն կամ դրա բացակայություն: Հաջորդ տեսա-
 կի պահանջն ունի դատավարական (պրոցեսուալ) բնույթ, այսինքն
 դատարան ներկայացվող պահանջը (որով խնդրարկվում է վերոհիշ-
 յալ գործողության կատարումը կամ դրանից ձեռնպահ մնալը) նյու-
 թաիրավական չէ: Տվյալ դեպքում, դատավարական պահանջով դի-
 մող կողմն է վերջո ձգտում է պաշտպանել իր այն նյութական իրա-
 վունքը, որը սահմանված է (ծագել է) արբիտրաժային վճռով: Այ-
 սինքն, սուբյեկտիվ իրավունքի պաշտպանությանն ուղղված ակտի
 հարկադիր կատարում պահանջելը (ինչն ինքնին հանդիսանում է
 պրոցեսուալ պահանջ) հանդիսանում է այդ ակտով նախատեսված
 նյութական իրավունքի իրավական պաշտպանության միջոց:
 Հետևաբար, տեղի է ունենում արբիտրաժային վճռով սահմանված
 նյութական իրավունքի հարկադրական իրացում և այդ ակտով նա-
 խատեսված նյութական իրավունքի հարկադիր կատարումը դառ-
 նում է վճռով հաստատված նյութական իրավունքի իրավական
 պաշտպանության միջոց: Եթե մյուս կողմն առարկում է դրա դեմ Ար-
 բիտրաժային օրենքով նախատեսված հիմքերով, դա նշանակում է,

որ դատարանում այդպիսի առարկություն ներկայացնող կողմը ձգտում է ապացուցել նյութական իրավունք սահմանող արբիտրաժային ակտի ոչ իրավաչափ լինելը: Սա նշանակում է, որ եթե արբիտրաժային ակտի դեմ առարկող կողմը կարողանա ապացուցել դրա ոչ իրավաչափ լինելը, ապա դրանով իսկ կգրկի մյուս կողմին՝ արբիտրաժային ակտով սահմանված նյութական իրավունքի իրավական պաշտպանությունից, քանզի ոչ իրավաչափ ակտով նախատեսված իրավունքն իրավական պաշտպանության ենթակա չէ: **Տվյալ դեպքում, իրավունքի իրավական պաշտպանության միջոց է հանդիսանում արբիտրաժային ակտի հարկադիր կատարումը**, որում, նկարագրված իրավիճակում, պետական դատարանը կմերժի: Նույն տրամաբանությունն է գործում նաև արբիտրաժային վճիռների ճանաչման պարագայում: Այսպիսով, առաջ է գալիս պրոցեսուալ պահանջով վեճ, որն ուղղակիորեն ազդում է նյութական իրավունքների վրա, քանզի դատարանը, մերժելով արբիտրաժային վճռի հարկադիր կատարումը, մերժում է դիմող կողմի նյութական իրավունքի հարկադիր իրացումը (իրավական պաշտպանությունը) և այն վճիռը, որը դիմողի համար նյութական իրավունք էր սահմանում, դառնում է պարտադիր, հարկադիր իրավական հետևանքներ չառաջացնող փաստաթուղթ: Այսպիսով, ստացվում է, որ պրոցեսուալ պահանջն արբիտրաժային վճռի ճանաչման և հարկադիր կատարման դեպքում ինքնաբերաբար հանգեցնում է նյութաիրավական պահանջի իրացմանը, իսկ ճանաչման և հարկադիր կատարման մերժման դեպքում մերժվում է նաև արբիտրաժային վճռով սահմանված նյութական իրավունքի իրացումը:

Արբիտրաժային վճռի առկայության պարագայում, արբիտրաժի կողմը, որի օգտին կայացվել է արբիտրաժային վճիռը ձեռք է բերում այդ վճռի հարկադիր կատարում պահանջելու պրոցեսուալ իրավունք: Այդ պարագայում, «պարտապանն» առարկելով վճռի հարկադիր կատարման պահանջի դեմ, վիճարկում է այդ իրավունքը, որի հետևանքները նեգատիվ առումով դառնում են նյութաիրավական: Հետևաբար, քննարկվող դեպքում, երբ ծագում է պրոցեսուալ իրավունքի վերաբերյալ վեճ, այն պետք է քննվի արբիտրաժային վճիռների վիճարկման վարույթի համար սահմանված հատուկ կանոններով:

Ընդհանուր կանոնի համաձայն, ընդհանուր իրավասության դատարանը կաշկանդված է կողմերի պահանջներով: Այն դեպքում, երբ մի կողմը դատարան է ներկայացնում արբիտրաժային վճռի ճանաչման և կատարման պահանջ, իսկ մյուս կողմն առարկում է այդ պահանջի դեմ (ընդ որում կարևոր է ընդգծել, որ այդ առարկություններն ունեն պրոցեսուալ բնույթ) դատարանը պարտավոր է կամ ճանաչել արբիտրաժային վճիռն ու կատարողական թերթ տրամադրել, կամ մերժել այդ դիմումը՝ մյուս կողմի առարկությունների հիման վրա: Բոլոր դեպքերում, արբիտրաժային վճռի ճանաչման, կատարման վարույթները ևս, որոնցում հնարավոր է մյուս կողմի առարկությունը (որպիսի դեպքում գործում է իրավունքի պաշտպանության միջոցի տնօրինման կառուցակարգը) Արբիտրաժային օրենքի 36-րդ հոդվածի սահմաններում, դատարանը պարտավոր է քննել նշված դիմումը և դրա դեմ առարկությունը արբիտրաժային վճիռների վիճարկման վարույթի համար սահմանված հատուկ կանոններով: Այս նպատակով անհրաժեշտ է համապատասխան լրացում կատարել ՀՀ ՔԴՕ 103-րդ հոդվածում, իսկ սպազայի համար այն ներառել ՀՀ ՔԴՕ նոր նախագծում: Կատարողական թերթի տրամադրումը մերժելու պարագայում վեճը հանգուցալուծվում է: Սակայն, հաշվի առնելով վիճարկման վարույթի թերի կարգավորումը պրակտիկայում կարող են առաջանալ հետևյալ խնդիրները: Դատարանը, մերժելով արբիտրաժային վճռի կատարողական թերթի տրամադրումը, չի կարող իր նախաձեռնությամբ չեղյալ ճանաչել այդ վճիռը: Մյուս կողմից, եթե վճռի կատարման դեմ առարկող կողմը նույն դատարանին և նույն վարույթի շրջանակներում չեղյալ ճանաչման դիմում ներկայացնի առարկության կամ հակընդդեմ հայցի ձևով, դա կհակասի ներկայիս դատավարական կարգավորումներին հետևյալ պատճառաբանությամբ: Թեև չեղյալ ճանաչումը և ճանաչման ու հարկադիր կատարման մերժման վարույթները հանդիսանում են վիճարկման վարույթի տարբեր ձևեր, դրանք չեն նույնանում: Արբիտրաժային օրենքի 1-ին հոդվածի 3-րդ մասը սահմանում է. «Սույն օրենքի գործողությունը, բացառությամբ սույն օրենքի 8-րդ, 9-րդ, 35-րդ և 36-րդ հոդվածների, տարածվում է միայն այն արբիտրաժի վրա, որի վայրը Հայաստանի Հանրապետության տարածքում է»: Այսինքն, նույն օրենքի 34-րդ հոդվածով սահմանված վճռի վիճարկումը դրա չեղյալ ճանաչման դիմումով դատարան դիմելու միջոցով չի կարող

իրացվել միջազգային կամ օտարերկրյա արբիտրաժների՝ Հայաստանի Հանրապետությունում ճանաչման և հարկադիր կատարման վարույթում, քանզի հայրենական արբիտրաժային օրենքը որդեգրել է միջազգայնորեն ընդունված այն սկզբունքը, որ արբիտրաժային վճիռը կարող է չեղյալ ճանաչվել արբիտրաժի վայրի (պետության) դատարանում: Նույնիսկ ներպետական արբիտրաժի պարագայում, չեղյալ ճանաչման դիմումը պետք է քննվի առանձին կարգով, քանզի չեղյալ ճանաչված դիմումի ճանաչման կամ կատարման հարց այլևս չի կարող քննարկվել: Պրակտիկայում, տողերիս հեղինակն օրինակ հարցը լուծել է հետևյալ կերպ. երբ արբիտրաժում հաղթած կողմը՝ «պարտատերը» դիմում է իրավասու դատարան՝ արբիտրաժային վճռի ճանաչման և հարկադիր կատարման համար, մյուս կողմը դիմում է նույն դատարանին վճռի չեղյալ ճանաչման մասին առանձին դիմումով: Այդ դիմումը վարույթ ընդունվելուց հետո, կողմն արդեն արբիտրաժային վճռի ճանաչման և հարկադիր կատարման վարույթում միջնորդում է այդ վարույթը կասեցնել, մինչև չեղյալ ճանաչման դիմումով հարուցված քաղաքացիական գործով որոշման կայացումը: Դատարանը բավարարել է այդ միջնորդությունը, ինչը վերոշարադրյալ հիմնավորումներից ելնելով տրամաբանական է¹: Եթե վիճարկման վարույթի երկու դիմումներն էլ մակագրվեն իրավասու դատարանի նույն կազմին, ապա ներկայիս իրավակարգավորումներից ելնելով, կարելի է բարձրացնել այդ գործերի միացման հարցը: Այսպիսով, արբիտրաժային վճռի վիճարկման դրական ելքի դեպքում, արբիտրաժային վճիռն այլևս իրավական հետևանք չի առաջացնում: Հաջորդ խնդիրը վերաբերում է հետևյալին, եթե դատարանն առանց քննության թողնի ճանաչման և հարկադիր կատարման դիմումը և անցնի կատարողական թերթ տրամադրելու մերժման առնչությամբ բերված առարկությունների քննության վարույթ (այն առավել մոտ է հատուկ հայցային վարույթին, սակայն ՀՀ ՔԴՕ ներկայիս կարգավորումներից դուրս է), որում էլ կատարողական թերթ տրամադրելը մերժելու մասին կողմի դիմումը չի բավարարվում, ապա սկզբնական դիմումի քննության հարցը կարող է մնալ առկախված: Սույն խնդիրը լուծելու համար, ՀՀ ՔԴՕ-ում անհրաժեշտ է հատուկ նորմ սահմանել, համաձայն որի, արբիտրաժային

¹ Տե՛ս ԵԿԴ-1263/17/14 գործը:

վճռի չեղյալ ճանաչման կամ ճանաչման և/կամ հարկադիր կատարման մերժման դիմումի մերժման մասին դատարանի վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո եռօրյա ժամկետում, ճանաչման և հարկադիր կատարման դիմումը քննող դատարանը կողմի դիմումով անհապաղ վերսկսում և ավարտում է գործի (դիմումի) քննությունը և տրամադրում է արբիտրաժային դատարանի վճռի հարկադիր կատարման համար կատարողական թերթ:

Այսպիսով, արբիտրաժային վճիռը կարող է վիճարկվել թե՛ դրա չեղյալ ճանաչման և թե՛ դրա ճանաչումը կամ հարկադիր կատարումը մերժելու մասին դատարանին դիմելով: Արբիտրաժային վճռի վիճարկումն ընդգրկում է թե՛ չեղյալ ճանաչման և թե՛ ճանաչման կամ հարկադիր կատարման մերժման վարույթներն ընդհանուր իրավասության դատարանում:

Ինչպես նշեցինք վերևում, արբիտրաժային վճիռների վիճարկման հիմքերը սահմանափակ են ու սպառիչ և սահմանված են Արբիտրաժային օրենքի 34 և 36-րդ հոդվածներում: Վիճարկման հիմքերի սպառիչ բնույթը համահունչ է Արբիտրաժային օրենքի 5-րդ հոդվածով սահմանված արգելքի հետ, ըստ որի արգելվում է որևէ դատական միջամտություն Արբիտրաժային օրենքով կարգավորվող հարցերին, բացառությամբ Արբիտրաժային օրենքով նախատեսված դեպքերի: Այս, կարելի է ասել սկզբունքային դրույթը նույնպես ընդգծում է արբիտրաժային վճիռների վիճարկման հիմքերի սպառիչ բնույթը: Արբիտրաժային վճռի վիճարկման վարույթը, որպես քաղաքացիական դատավարության տարբերակված ձև, պետք է ենթադրի դատական կարգով իրավունքի պաշտպանության լիարժեք երաշխիքների առկայություն, այդ թվում, արդար դատաքննության իրավունքի այն տարրերի իրացման ապահովում, որոնք կիրառելի են տարբերակված քաղաքացիադատավարական այս ձևի նկատմամբ: Ուստի, օրենսդրորեն պետք է ապահովել նաև իրավունքի խախտմամբ կայացված դատական ակտերի բողոքարկման հնարավորությունը, քանզի դատական ակտի բողոքարկումը հանդիսանում է արդար դատաքննության իրավունքի ապահովման հիմնական իրավական կառուցակարգը:

Արբիտրաժային օրենքի 34-րդ հոդվածում բերված վիճարկման հիմքերի նույնիսկ մակերեսային վերլուծությունից կարելի է եզրակացնել, որ դրանք չեն վերաբերվում են արբիտրաժային դատարանի

կողմից վեճի հանդեպ կիրառելի նյութական իրավունքի նորմերի խախտմանը կամ սխալ կիրառմանը: **Վիճարկման հիմքերն ուղղված են ապահովելու կողմերի վավեր արբիտրաժային համաձայնության առկայության և արբիտրաժում կողմերի նկատմամբ կիրառված հավասար մոտեցման և յուրաքանչյուր կողմին իր գործի ներկայացման համար բոլոր հնարավորությունների տրամադրման պայմաններում՝ արբիտրաժային դատարանի իրավասությանը ենթակա վեճի՝ անկողմնակալ արբիտրաժային տրիբունալի կողմից արդարացի լուծումը:** Հարկ է ընդգծել, որ թե՛ ՀՀ տարածքում կայացված, այսպես կոչված տեղական, և թե՛ օտարերկրյա արբիտրաժային վճիռների վիճարկման հիմքերը համընկնում են: Սա պայմանավորված է իվերո հիշատակված այն հանգամանքով, որ հայրենական արբիտրաժային օրենքը սահմանելով արբիտրաժային վճիռների վիճարկման հիմքերը դրանք խարսխել է Նյու-Յորքի Կոնվենցիայի V հոդվածի հիմքերի վրա: Այսպիսով, վիճարկման վարույթի կողմի՝ վերոթվարկյալ հիմքերից դուրս վկայակոչած հիմքերին դատարանն ընդհանրապես չպետք է և նույնիսկ չի կարող անդրադառնալ: Թե՛ տեղական և թե՛ օտարերկրյա արբիտրաժային վճիռների վերջնական և պարտադիր լինելը սերտորեն կապված է դրանց վիճարկման օրենքով սահմանված սպառնիչ հիմքերի հետ, իսկ այդ (վերջնականության ու պարտադիրության) սկզբունքների իրականացումը ՀՀ-ում ապահովվում է օրենսդրության մի շարք հիմնարար նորմերով:¹ Ընդ որում, արբիտրաժային վճիռների վիճարկման հիմքերը, ելնելով դրանք վկայակոչելու, դրանց առկայությունը ապացուցելու և պարզելու Արբիտրաժային օրենքով սահմանված սուբյեկտների կազմից կարելի է դասակարգել երկու խմբի: Առաջին խումբը ներառում է այն դեպքերը, երբ արբիտրաժային դատարանի վճիռը վիճարկվում է արբիտրաժային համաձայնության արատների և արբիտրաժային վարույթի ընթացակարգային խախտումների հիմքերով. ընդ որում, նշված խախտումների առկայության ապացուցման բեռն Արբիտրաժային օրենքով այս դեպքում դրված է այն կողմի վրա, ով իրավասու դատարանի առջև վիճարկել է արբիտրաժային վճիռը (դրա չեղյալ ճանաչման կամ ճանաչման կամ հարկադիր կատարման մերժման խնդրանքով դիմելով): Առաջին խմբի մեջ մտնող հիմքերին իրավա-

¹ Տե՛ս ՀՀ ՔԴՕ 109-րդ հոդվածի 3-րդ, 247⁶, 247⁷ հոդվածները:

սու դատարանը կարող է անդրադառնալ և հղում կատարել դրանց վրա միմիայն արբիտրաժային վճռի վիճարկմամբ հանդես եկող կողմի դիմումով:

Արբիտրաժային վճիռների վիճարկման հիմքերի դասակարգման երկրորդ խումբն իրենում ներառում է արբիտրաժային դատարանին վեճի (գործի) առարկայական ենթակայությամբ (վեճի այսպես կոչված արբիտրաժայնության) կամ ՀՀ իրավակարգի հիմունքներին (հանրային կարգին) հակասելու փաստով պայմանավորված պատճառները: Արբիտրաժային օրենքի 34 և 36-րդ հոդվածների կառուցվածքից և դրանում պարունակվող բառերի և արտահայտությունների տառացի նշանակության վերլուծությունից կարելի է եզրակացնել, որ անկախ դիմողի կողմից վերոնշյալ ա) և/կամ բ) կետերի հիմքերով արբիտրաժային վճռի վիճարկումը, դատարանն ամեն դեպքում վիճարկման վարույթում պարտավոր է իր նախաձեռնությամբ անդրադառնալ նշված հիմքերին և պարզել թե դրանք ինչ հարաբերակցության մեջ են գտնվում արբիտրաժային վճռի հետ: Այս առնչությամբ անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ «Առևտրային արբիտրաժի մասին» ՀՀ օրենքի 36-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի բ) ենթակետը սխալ թարգմանության արդյունքում կրկնել է նույն օրենքի 34-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետի բ) ենթակետը: Այսպես, Արբիտրաժային օրենքի 34-րդ հոդվածի տրամաբանության մեջ տեղավորվում է, որ վճռի վիճարկումը դրա չեղյալ ճանաչման միջոցով կարող է (պետք է) տեղի ունենա եթե վճիռը հակասում է Հայաստանի Հանրապետության հանրային կարգին: Մինչդեռ, նույն օրենքի 36-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի բ) ենթակետը վերաբերում է ոչ թե նրան, որ արբիտրաժային վճռի ճանաչումը կամ հարկադիր կատարումը կարող է (պետք է) մերժվի, եթե այդպիսի վճիռը հակասում է Հայաստանի Հանրապետության հանրային կարգին, այլ տվյալ դեպքում, ելնելով 36-րդ հոդվածի կարգավորման առարկայից, դատարանը պետք է պարզի թե արդյո՞ք արբիտրաժային վճռի ճանաչումը կամ հարկադիր կատարումը կարող է հակասել Հայաստանի Հանրապետության հանրային կարգին: Ասվածի ճշմարտությունը ապացուցում է նաև Նյու Յորքի կոնվենցիայի V հոդվածի 2-րդ մասի բ) կետի անգլերեն բնագիրը «the recognition or enforcement of the award would be contrary to the public policy of that country», դրա հայերեն թարգմանությունը, ինչպես նաև Մոդելային օրենքի 36 (v) (b) (ii) են-

թակետի անգլերեն բնօրինակը «the recognition or enforcement of the award would be contrary to the public policy of this State.»։ Հայրենական օրենքի նշված կետի ներկայիս խմբագրությունը փաստորեն հակասության մեջ է Նյու Յորքի կոնվենցիայի, մասնավորապես դրա III հոդվածի առաջին պարբերության հետ, որը սահմանում է, որ՝ «Յուրաքանչյուր Պայմանավորվող պետություն արբիտրաժային որոշումները ճանաչում է որպես պարտադիր և դրանք կատարում է այն տարածքի դատավարական նորմերին համապատասխան, որում հայցվում է ճանաչումը և կատարումը՝ ներքոշարադրյալ հոդվածներով նախատեսված պայմաններով»։ Այսինքն, օտարերկրա արբիտրաժային դատարանի վճռի ճանաչման և հարկադիր կատարման վարույթի դեպքում, եթե առաջանա վեճ՝ կապված այդ օտարերկրյա վճռի ճանաչման կամ հարկադիր կատարման հետ, Հայաստանի Հանրապետության իրավասու դատարանը, օտարերկրյա արբիտրաժային վճռի ճանաչումը և/կամ հարկադիր կատարումը մերժելու հարցը պարզելիս, ելնելով մեր պետության «դատավարական նորմերից» (տվյալ դեպքում Արբիտրաժային օրենքի 36-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի բ) ենթակետից) ստիպված է լինելու պարզել ոչ թե օտարերկրյա արբիտրաժային վճռի ճանաչման կամ հարկադիր կատարման, այլ հենց վճռի հակասությունը ՀՀ հանրային կարգին, ինչը վերոհիշյալ հիմնավորումների ներքո արբիտրաժային վճռի ճանաչման կամ հարկադիր կատարման մերժման հիմք չի կարող հանդիսանալ։

Արբիտրաժային օրենքի 34-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ և 36-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետերով սահմանված հիմքը նշանակում է, որ արբիտրաժային դատարանի կողմից քննվող գործն ըստ օրենքի չի կարող ենթակա լինել արբիտրաժին և լուծվել արբիտրաժի միջոցով։ Արբիտրաժային օրենքի 1-ին հոդվածի 2-րդ և 4-րդ մասերի ուժով կարելի է փաստել, որ արբիտրաժի լուծմանը հանձնվող վեճերի տեսակների հայեցողությունը տրված է ոչ թե վեճի կողմերին, այլ օրենսդրին, ինչը նշանակում է, որ տվյալ դրույթը հանդիսանում է իմպերատիվ բնույթ ունեցող դրույթ։ Այսինքն, վարչական կամ այլ հանրային (ուղղահայաց) իրավահարաբերություններից բխող վեճերն արբիտրաժի լուծմանը ենթակա չեն, նույնիսկ եթե վիճող կողմերը ցանկանում են տվյալ վեճն արբիտրաժի քննությանը հանձնել։ Եթե արբիտրաժային դատարանը, ցանկացած պատճառով անտեսի

որոշակի վերոնշյալ կատեգորիայի վեճերն օրենքով իրեն վերապահված չլինելու հանգամանքը և դրանք իրեն հանձնվելիս վերադարձնելու ու չքննելու փոխարեն այնուամենայնիվ այդպիսի վեճը լուծի և դրա էության մասին վճիռ կայացնի, ապա արբիտրաժային դատարանի այդպիսի վճիռը ենթակա կլինի չեղյալ ճանաչման:

Ինչ վերաբերում է արբիտրաժային վճռի՝ ՀՀ հանրային կարգին հակասելու հիմքերով վճռի վիճարկման դեպքերին, ապա դատարանը կարող է այդպիսիք արձանագրել, օրինակ այն ժամանակ, երբ արբիտրաժային դատարանն իր վճռով կողմերին պարտավորեցնում է կատարել չարամիտ համաձայնությամբ կամ ստրկացուցիչ պայմաններով կնքված գործարքը: Կարևոր է շեշտել, որ վիճարկման երկրորդ խմբի մեջ մտնող հիմքերից յուրաքանչյուրի առկայության դեպքում արբիտրաժային վճիռը, կախված դիմումից, ենթակա է չեղյալ ճանաչման կամ հարկադիր կատարման մերժման՝ անկախ այն հանգամանքից, թե վճիռը վիճարկող կողմն իր վիճարկման դիմում նշել է այդ հիմքերը, թե ոչ: Այլ կերպ ասած, եթե նույնիսկ կողմը վիճարկում է արբիտրաժային վճիռը դասակարգման առաջին խմբի մեջ մտնող հիմքերով, իրավասու դատարանը պարտավոր է իր սեփական նախաձեռնությամբ պարզել, արդյո՞ք տվյալ գործը ենթակա է եղել արբիտրաժային դատարանում քննության և չի՞ հակասում արդյոք այն հայկական իրավունքի հիմնարար սկզբունքներին:

Խոսելով Նյու Յորքի Կոնվենցիայի V, ինչպես նաև հայրենական օրենքի 34 և 36-րդ հոդվածներում առկա հիմքերի մասին, անհրաժեշտ է նաև ուշադրություն դարձնել այդ նորմերով սահմանված՝ արբիտրաժային վճիռների վիճարկման հիմքերը պարզելու և դրանք կիրառելու դատարանի հայեցողական իրավունքի և պարտականության հարցին: Թե՛ Կոնվենցիան, թե՛ Սոդեթլային օրենքը և թե՛ հայրենական արբիտրաժային օրենքը սահմանելով արբիտրաժային վճռի վիճարկման հիմքերը, դատարանի համար սահմանում են հայեցողական իրավունք: Այսպես, Կոնվենցիայի V հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է. «Արբիտրաժային որոշման ճանաչումը և կատարումը *կարող է մերժվել* այն Կողմի խնդրանքով, որի դեմ է այն ուղղված...»: Հայրենական արբիտրաժային օրենքի 34-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է. «Արբիտրաժային տրիբունալի վճիռը *կարող է չեղյալ ճանաչվել* սույն օրենքի 6-րդ հոդվածով սահմանված դատարանի կողմից միայն այն դեպքում, եթե...»: Նույն օրենքի 36-րդ հոդվածի 1-

ին մասը սահմանում է. «Արբիտրաժային տրիբունալի վճռի ճանաչումը կամ հարկադիր կատարումը, որը կայացվել է Հայաստանի Հանրապետության տարածքում կամ Օտարերկրյա արբիտրաժային որոշումների ճանաչման և կատարման մասին Նյու Յորքի կոնվենցիայի անդամ որևէ այլ պետության տարածքում, *կարող է մերժվել միայն...*»: Մեջբերված նորմերում «կարող է» բառի գործածումը կարևորվել է միջազգային պրակտիկայում և գիտական գրականությունում¹, որպես ազգային, ներպետական դատարաններին իրավասություն տվող հարց: Ըստ դասական մոտեցման, վերոհիշյալ դասակարգման երկու խմբերում առկա հիմքերը իրավասու դատարանին ընձեռում են արբիտրաժային դատարանի վճիռը չեղյալ ճանաչելու իրավունք, այլ ոչ թե պարտականություն: Կոնվենցիայի հինգ պաշտոնական լեզուներից չորսը՝ անգլերենը, ռուսերենը, չինարենը և իսպաներենը նույնպես օգտագործում են «կարող է» բառը: Մինչդեռ, ֆրասերեն բնօրինակում գործածված է «seront refusées» - «ենթակա է մերժման» կամ «մերժվում է» իմպերատիվ արտահայտությունը: Գտնում ենք, որ տվյալ հարցում ՀՀ-ում ներկայումս պետք է որդեգրել դատարանների ոչ թե հայեցողական իրավունքի այլ պարտականության սկզբունքը և «կարող է» բառը փոխարինել «պետք է» բառով: Ըստ այդմ, բոլոր այն դեպքերում, երբ դիմող կողմի կամ իր նախաձեռնությամբ դատարանը կգա այն եզրահանգման, որ առկա է (են) արբիտրաժային վճիռը վիճարկելու հիմք(եր)ը, ապա դատարանը պարտադիր կերպով վճիռը չեղյալ պետք է ճանաչի կամ մերժի դրա հարկադիր կատարումը: Այս առումով անհրաժեշտ է փոփոխել համապատասխանաբար Արբիտրաժային օրենքի 34 և 36-րդ, ինչպես նաև ԴԱՀԿ մասին ՀՀ օրենքի 19-րդ հոդվածի 3-րդ մասը:

Անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ օտարերկրյա արբիտրաժային վճիռը ՀՀ-ում չի կարող վիճարկվել դրա չեղյալ ճանաչման միջոցով, քանզի արբիտրաժային վճիռը չեղյալ է ճանաչվում դրա կայացման վայրի պետության դատարանի կողմից: Տվյալ դեպքում, օտարերկրյա արբիտրաժային վճիռը ՀՀ-ում կարող է վիճարկվել Արբիտրաժային օրենքի 36-րդ հոդվածի իրավակարգավորումների ուժով վճռի

¹ Sté u **Карабелъников Б. Р.**, Исполнение и оспаривание решений международных коммерческих арбитражей, Комментарий к Нью-Йоркской конвенции 1958 г. и главам 30 и 31 АПК РФ 2002 г., 3-е изд., перераб. и доп. М., Статут, 2008, 606 էջ, 119 էջ:

ճանաչման և կատարման դեմ առարկելու միջոցով: Սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից միևնույն արբիտրաժային վճիռների համար ճանաչման տարբեր իրավական ռեժիմներ սահմանելը սխալ է: Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ արբիտրաժային տերմինաբանության միատեսակության կատարելագործման առումով օրենսդիրը կարող է կիրառել «միջազգային և առևտրային արբիտրաժային որոշումներ» եզրույթը: Ինչ վերաբերում է արբիտրաժային վճիռների ճանաչմանը և հարկադիր կատարմանը, ապա հարկ է փաստել, որ հայրենական արբիտրաժային վճիռները ներկայիս իրավակարգավորումների պարագայում ենթակա են եռաստիճան դատական համակարգով անցնելուն, ինչն անխուսափելիորեն բերում է արբիտրաժի «առանց անհարկի ձգձգումների» և վեճի լուծման օպերատիվության լայնորեն ընդունված սկզբունքների խաթարմանը, ինչպես նաև վիճող կողմերի դատական ծախսերի ավելացմանը: Այս առումով շահեկանորեն տարբերվում է «միջազգային արբիտրաժի որոշումների» ճանաչումը, որի համար պահանջատերը դիմում է ուղղակիորեն ՀՀ վճռաբեկ դատարան: Հաշվի առնելով արբիտրաժային դատարանների կայացվածության անբավարար աստիճանը և արբիտրաժային մշակույթի թերզարգացվածությունը Հայաստանում, կարելի է առաջարկել ավելի ճկուն և երկուստեք «փոխգիշումային» տարբերակ, որը մի կողմից կնվազեցնի արբիտրաժային վճիռների վիճարկման վարույթի իրականացման ժամանակ հնարավոր անհարկի ձգձգումները և անբարեխիղճ կողմի՝ իր իրավունքների չարաշահման հնարավորությունները, մյուս կողմից ամեն դեպքում դեռևս կընձեռի վերադաս դատական ատյանի կողմից արբիտրաժային վճիռների վիճարկման վարույթների գործերով հսկողության հնարավորություն: Սա պարարտ հող կստեղծի տվյալ բնագավառում իրավունքի զարգացման և օրենքի միատեսակ կիրառման առումով, նախադեպային որոշումների կայացման համար և արբիտրաժային մշակույթի զարգացման որոշակի փուլում կապահովի վիճարկման վարույթի առավել առաջադեմ կարգավորումների «անցավ» ներդրման համար: Այս առումով հատկանշական է Եվրոպայի խորհրդի նախարարների խորհրդի 1995 թ. փետրվարի 7-ի № R (95) 5 հանձնարարականն անդամ-պետություններին՝ քաղաքացիական և առևտրային գործերով բողոքարկման ընթացակարգերի և համակարգերի գործողության մեջ դնելու և կատարելագործելու վերաբերյալ: Սույն Հանձնարարականը, մասնավորապես՝ «նկատի ու-

նենալով բողոքների թվի ավելացմամբ և դրանցով վարույթների տևողությամբ պայմանավորված խնդիրները, ... *հաշվի առնելով*, որ այդպիսի խնդիրները կարող են նսեմացնել Կոնվենցիայով¹ նախատեսված ցանկացած անձի ողջամիտ ժամկետում իր գործի քննության իրավունքը, ... *գիտակցելով*, որ բողոքարկման անարդյունավետ և սխալ ընթացակարգերն ու կողմերի՝ իրենց բողոքարկման իրավունքը չարաշահելը չարդարացված ձգձգումների պատճառ են հանդիսանում և կարող են խաթարել արդարադատության համակարգի նկատմամբ վստահությունը ...», հնարավոր է համարում ստորադաս դատարանի ցանկացած վճռի հանդեպ վերադաս դատարանի կողմից հսկողության սկզբունքից վերապահում, իհարկե, պայմանով, որ յուրաքանչյուր այդպիսի վերապահում պետք է հիմնված լինի օրենքի վրա և պետք է համապատասխանի արդարության ընդհանուր սկզբունքներին²: Նշված Հանձնարարականն, այնուհետև սահմանելով բողոքարկման իրավունքից դուրս մնացող հարցերի շրջանակը, նախատեսում է, որ երկրորդ ատյանի դատարանների կողմից միայն պատշաճ հարցերի քննությունն ապահովվելու նպատակով, հարկ է, որ պետությունները քննարկեն Հանձնարարականում թվարկված ուրոշ կամ բոլոր միջոցների ընդունման հնարավորությունը, որոնց շարքում թվարկված է մի շարք կատեգորիայի գործերով վերաքննիչ բողոք բերելու իրավունքի բացառումը³: Եվրոպական այս հեղինակավոր կառույցի նման մոտեցումները գալիս են ամրապնդելու այն մոտեցումը, որ նպատակահարման չէ բացարձականացնել Եվրոպային կամ արևմուտքից մեզ հասնող յուրաքանչյուր «ուղերձ», ինչպես, դա ցավոք վերջին ժամանակներս «նորաձև» մոտեցում է դարձել, երբ ցանկացած ստեղծագործ միտք վիժեցվում է ի սկզբանե, որպես կովան նշելով եվրոպական կառույցների կամ համաշխարհային բանկի փորձագետների կողմից այդ մոտեցումները չընդունելը (խիստ ընդհանրական արտահայտություններ անելով առանց իրավունքի աղբյուրներ նշելու) կամ ՄԻԵԿ-ին հակասելը: Իրականում, մեծմասամբ, դա նույն այդ եվրոպական կամ արևմտյան սկզբունքներում և մոտեցումներում իմպերատիվը հայեցողականից չտարբերող

¹ Ի նկատի է ունենում Մարդու իրավունքների և զգալիությունների Եվրոպական Կոնվենցիան (այսուհետ՝ ՄԻԵԿ):

² Հոդված 1, a և b կետեր:

³ Հոդված 3, a կետ:

ու ծուլությամբ տոգորված անտեղյակ մարդկանց անընդունելի մոտեցում է: Այսպիսի դիլետանտական մոտեցումներին՝ որպես ցցուն հակափաստարկ, կարելի է նշել օրինակ նույն Եվրոպական միության դատական համակարգի կողմից այժմ լայնորեն ընդունված այն մոտեցումը, որ որոշակի նախապայմանների պահպանման դեպքում արբիտրաժի կողմերի՝ արբիտրաժային վճռի հետագա դատական վիճարկման իրավունքից հրաժարվելը չի հակասում ՄԻԵԿ-ի 6-րդ հոդվածին¹: Հաշվի առնելով վերոշարադրյալը, նպաստավոր կարող էր լինել Հայաստանի Հանրապետության տարածքը որպես արբիտրաժի վայր ընտրած կողմերին օրենսդրորեն իրավունք ընձեռել արբիտրաժային վճռի չեղյալ ճանաչման միջոցով արբիտրաժային վճիռը վիճարկելու դեպքում ուղղակիորեն ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարան դիմելու հնարավորություն սահմանելը², իսկ արբիտրաժային վճռի ճանաչման և հարկադիր կատարման համար նախատեսված ներկայիս խառնաշփոթ առաջացնող իրավակարգավորումները³ պարզեցնել հետևյալ կերպ: ՀՀ տարածքում իրականաց-

¹ St' u A. A. Ягельницкий, О. Д. Петроль, Соглашения об отказе от права на оспаривание решения международного коммерческого арбитража, Новые горизонты международного арбитража, Сборник статей, 2014 г., Выпуск 2, 364, էջեր 259 -299:

² Սույն տեսակետին ընդդիմացող իրավաբան-գիտնականների կարծիքով, եռաստիճան դատական համակարգի պայմաններում դիմումատուն պետք է հնարավորություն ունենա վիճարկել արբիտրաժային վճիռը բոլոր դատական ատյաններում: Հատկանշական է, որ ՌԴ-ում արբիտրաժային բարեփոխումների շրջանակներում, սույն հարցը ևս հանդիսանում է բուռն քննարկումների առարկա: Այսպես, Արբիտրաժային համայնքի փորձագիտական խորհրդի ձայները գրեթե կիսվում են այն հարցի շուրջ, թե «անհրաժեշտ է արդյոք կրճատել այն իրավասու դատական ատյանների քանակը, որոնք իրավասու են քննել արբիտրաժային վճիռների վիճարկման և կատարման հարցերը»: (տե՛ս Третьейский Суд, № 1(91), 2014, էջեր 21-22):

³ St' u օրինակ «Առևտրային արբիտրաժի մասին» ՀՀ օրենքի 36-րդ հոդվածում արբիտրաժային վճռի ճանաչման, ինչպես նաև հարկադիր կատարման մերժման կարգավորումները սահմանելիս ամենուր գործածված «կամ» շաղկապը (ճանաչման կամ հարկադիր կատարման), բացառությամբ նույն հոդվածի 2-րդ մասի, որը սահմանում է վճռի ճանաչումը և հարկադիր կատարումը: Հայրենական օրենքի 35 և 36-րդ հոդվածների ներկայիս թե՛ խմբագրությունը և թե՛ կիրառման պրակտիկան կարծես ճանաչման ինստիտուտը որպես այդպիսին իմաստագուրկ են դարձրել, այն միշտ դիտարկելով հար-

րած արբիտրաժի դեպքում արբիտրաժային վճռի հարկադիր կատարման համար կատարողական թերթ ստանալու դիմումով արբիտրաժում հաղթած կողմը կարող է դիմել ընդհանուր իրավասության դատարան՝ առանց ճանաչման մասին դիմելու: Այս մոտեցման լրացուցիչ հիմնավորումը այն է, որ ՀՀ տարածքում իրականացված արբիտրաժն արդեն իսկ կարգավորվում է առևտրային արբիտրաժի մասին հայրենական օրենքով և դրա իմպերատիվ նորմերի պահպանմամբ իրականացրած արբիտրաժի արդյունքում կայացրած վճռի ճանաչման անհրաժեշտությունը բացակայում է: Ճանաչման ինստիտուտը հատուկ է միջազգային առևտրային արբիտրաժին, երբ առաջանում է մեկ պետության տարածքում կայացրած արբիտրաժային վճիռը մեկ այլ պետությունում հարկադիր կատարելու հրամայական: Այս դեպքում, օտար պետության տարածքում այդ երկրի արբիտրաժային օրենքի համապատասխան իրականացված արբիտրաժի արդյունքում կայացրած արբիտրաժային վճռի ճանաչումը տրամաբանական է: Մինչդեռ, նույն պետության տարածքում իրականացված արբիտրաժի դեպքում ուղղակիորեն հարկադիր կատարման համար իրավասու դատարան դիմելը բխում է առնվազն արդարադատության տնտեսման սկզբունքից: Ինչ վերաբերում է տվյալ դեպքում օրենքի իմպերատիվ նորմերը չպահպանելուն, ապա այս դեպքում արբիտրաժում պարտված կողմը կարող է դրանք ի ցույց դնել թե՛ հարկադիր կատարման մերժման և թե՛ վճռի չեղյալ ճանաչման համար իրավասու դատարան դիմելով: Ընդ որում, արբիտրաժային վճռի հարկադիր կատարման դեմ առարկող կողմն իր վիճարկումը պետք է իրականացնի նույն դատարանում, որտեղ հայցվում է այդ վճռի ճանաչումն ու հարկադիր կատարումը, դրա մերժման խնդրանքով նույն դատարանին դիմելու միջոցով: Այս կա-

կադիր կատարման համար պարտադիր փուլ: Մինչդեռ, Մոդելային օրենքի մշակողները գործածելով «կամ» շաղկապը, ցանկացել են ընդգծել «ճանաչման» և «հարկադիր կատարման» առանձին գործառույթները և դրանց առանձին գործածման հնարավորությունը, հատկապես միջազգային արբիտրաժի ասպարեզում: Օրինակ, ճանաչման վճիռների պարագայում, արբիտրաժի կողմը կարող է տնօրինել իրավասու դատարան դիմելու և վճռի ճանաչում ստանալու իր իրավունքն առանց կատարման համար դատարան դիմելու: Դա կարող է լինել օրինակ իրավունքի ճանաչման վեճերով կայացված արբիտրաժային վճիռների դեպքում:

տեգորիայի գործերով ևս կողմերի համար անհրաժեշտ է սահմանել բողոքարկման իրավունք, սակայն վերաքննիչ և վճռաբեկ բողոքներ բերելու ավելի կրճատ ժամկետով՝ օրինակ վճռի կայացումից հետո տասը աշխատանքային օր սահմանելով: Սա հնարավորություն կտա ավելի մոտենալ առանց անհարկի ձգձգումների կամ ծախսերի անկողմնակալ արբիտրաժային տրիբունալի կողմից վճերի արդարացի լուծում ստանալու օրենսդրոթեն ամրապնդված սկզբունքի իրականացմանը: Բացի այդ, առաջարկվող իրավակարգավորման ներդրումը կխթանի օրինակ Ռուսաստանի Դաշնության փաստաբաններին՝ որպես իրենց կողմից սպասարկվող կամ սպասարկվելիք արբիտրաժային վճերի լուծման վայր Հայաստանի Հանրապետությունն ընտրելը, քանզի Հայաստանում կայացրած արբիտրաժային վճռի չեղյալ ճանաչման միջոցով արբիտրաժային վճռի վիճարկման բողոքարկումը կունանա օպտիմալացված ընթացակարգ: Նույնը կարելի է ասել Հայաստանի Հանրապետության ռեզիդենտների մասին միջազգային վճերի մասով: Հայաստանի տարածքում իրականացված արբիտրաժի դեպքում այլևս չի առաջանա Հայաստանում դրա ճանաչման անհրաժեշտությունը: Ռուսաստանի Դաշնության ռեզիդենտների մասնակցությամբ միջազգային առևտրային արբիտրաժային վճերի լուծման վայրը Հայաստանի Հանրապետությունը դարձնելու առումով ներկայումս գտնվում ենք հիրավի պատմական հնարավորությունների խաչմերուկում: Մի կողմից Ռուսաստանի Դաշնության դեմ արևմուտքի կողմից կիրառվող պատժամիջոցները, իսկ մյուս կողմից Հայաստանի Հանրապետության Եվրասիական Տնտեսական միությանն անդամակցելը, այդ առումով մեր շահեկան աշխարհագրական դիրքը, պարարտ հող են նախապատրաստել Հայաստանը արբիտրաժային տարածաշրջանային կենտրոն դարձնելու համար: Սկսած 90-ականների վերջերից, որոշ երկրների օրենսդրությունը և պրակտիկան պայմանագրի կողմերին թույլատրում են սահմանափակել արբիտրաժային վճիռների հետագա դատական վիճարկումը¹: Նշված նորմերն ամրապնդում են արբիտրաժային վճռի վերջնական բնույթի և դատական միջամտության սահմանափակման վերջին տասնամյակում լայն թափ առած միտումները: Դրանց արմատները թերևս գտնվում են Նյու Յորքի կոնվենցիայի և

¹ Այդպիսի իրավունք է վերապահված, օրինակ, 1999 թ. «Արբիտրաժի մասին» շվեդական օրենքի 51-րդ հոդվածով:

Միջազգային առևտրային արբիտրաժի մասին եվրոպական կոնվենցիայի (այսուհետ՝ Ժնևի կոնվենցիա) նորմերում (հոդվ. II և IX):

Айк Оганесян

Соискатель кафедры гражданского процесса ЕГУ

ОСНОВАНИЯ ОСПАРИВАНИЯ АРБИТРАЖНЫХ РЕШЕНИЙ И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ

В статье изучены, проанализированы и классифицированы основания для оспаривания арбитражных решений, связанные с ними международные договора и модельный закон. Отдельное внимание уделено ряду вопросам усмотрительного права и обязанности суда на применение оснований оспаривания, законодательного регулирования оспаривания арбитражных решений, а также единообразного применения арбитражной терминологии.

Hayk Hovhannisyan

Applicant of the YSU Chair of Civil Procedure

GROUND OF CHALLENGING ARBITRAL AWARDS AND THEIR CLASSIFICATION

Grounds of challenging arbitral awards are researched, analyzed and classified as well as related international treaties and model law. Separate attention is paid to number of questions regarding discretionary right and duty of the court to apply to challenging grounds, legislative regulation of challenging of arbitral awards and uniform application of arbitral terminology.

Բանալի բառեր՝ արբիտրաժ, արբիտրաժային վճիռ, Նյու-Յորքի կոնվենցիա, արբիտրաժային վճռի վիճարկում, չեղյալ ճանաչում, վճռի կատարում:

Ключевые слова: арбитраж, арбитражное решение, Нью Йоркская Конвенция, оспаривание арбитражного решения, отмена, исполнение решения.

Key words: arbitration, arbitration award, New York Convention, challenging of arbitral award, setting aside, enforcement of the award.

ՄԱՔՍԱՆԵՆԳՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՍՏ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ

Մաքսանենգությունը, հանդիսանալով առաջադեմ բոլոր պետությունների քրեական օրենքներով ավանդաբար նախատեսվող հանցավոր արարք, վերջին տարիներին բավականին լայն տարածում է ստացել ամբողջ աշխարհում: Ավելին, տարեցտարի առավել զարգանում, արդիականացվում, կատարելագործվում են դրա իրականացման եղանակները: Այդ առումով լուրջ մտահոգության տեղիք է տալիս հատկապես այն առարկաների մաքսանենգության դեպքերի ավելացումը, որոնք հանված են շրջանառությունից կամ, որոնց շրջանառությունը սահմանափակված է: Խոսքը, մասնավորապես, գենքի, ռազմամթերքի, թմրամիջոցների, հոգեներգործող կամ դրանց համարժեք նյութերի, դրանց պրեկուրսորների և մշակութային արժեքների մասին է: Ասվածը վկայում է հանրորեն վտանգավոր վերոհիշյալ արարքների դեմ պայքարի արդյունավետ միջոցների մշակման և կիրառման անհրաժեշտության մասին:

Տնտեսական գործունեության, բնակչության առողջության և հասարակական անվտանգության դեմ ոտնձգող հանրավտանգ վերոհիշյալ արարքների դեմ պայքարի գործում հատկապես կարևորվում են քրեաիրավական ներգործության միջոցները: Ընդ որում, տարբեր երկրներում դրանք յուրովի իրավակարգավորման են ենթարկված, ինչը կախված է տարատեսակ հանգամանքներից՝ պատմականորեն ձևավորված ավանդույթներից, տնտեսության զարգացման աստիճանից, արտաքին առևտրային հարաբերությունների առանձնահատկություններից և այլն:² Այդ մասին է վկայում նաև արտասահմանյան մի շարք երկրների քրեական գործող օրենսդրության վերլուծությունը:

¹ ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Ս. Առաքելյան:

² Տե՛ս նաև՝ **Прохоров Л. А., Скачко А. В.**, Правовые модели противодействия контрабанде: опыт зарубежного законоотворчества // Общество и право, 2013, № 2 (44), էջ 69-70:

Մասնավորապես, Եվրոպական Միության անդամ որոշ պետություններում մաքսանենգության համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող նորմերն ընդգրկում են տվյալ արարքի դրսևորումների բավականին լայն շրջանակ, իսկ մյուսներում՝ քրեորեն պատժելի են համարվում դրանց միայն առավել վտանգավոր տեսակները: Բնականաբար, համապատասխան իրավակարգավորումներն էլ այդ պետություններում տարբեր են:

Քննարկվող հանցագործության համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող նորմերն առավել մանրամասն կարգավորում են ստացել, օրինակ՝ Սան-Մարինոյի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում: Ընդ որում, տեսակային օբյեկտի առանձնահատկություններով պայմանավորված, դրանք նախատեսված են տվյալ օրենքի տարբեր գլուխներում, որոնք ներառում են՝ 1) տնտեսական գործունեության, 2) հեղինակային և հարակից իրավունքների, 3) հասարակական անվտանգության և 4) բնակչության առողջության դեմ ուղղված հանցագործությունները:¹

Մինևոյն ժամանակ, «մաքսանենգություն» վերտառությամբ հոդված տվյալ երկրի քրեական օրենսգրքում նախատեսված չէ: Մինչդեռ, բավականին խիստ պատասխանատվություն է սահմանված մաքսանենգ ճանապարհով հանրապետության տարածք բժշկական նպատակներով օգտագործվող նյութերի ներմուծման համար: Այդ արարքը նախատեսված է Սան-Մարինոյի քրեական օրենսգրքի հոդված 242-ով, որի սանկցիայով սահմանված է չորրորդ աստիճանի բանտարկություն՝ 4-10 տարի ժամկետով:

Նույն օրենքի հոդված 244-ի 2-րդ մասի սանկցիայով երկրորդ աստիճանի բանտարկություն է (6 ամսից 3 տարի ժամկետով) սահմանված հանրապետության տարածք այն անձի կողմից թմրանյութեր ներմուծելու համար, ով դրա իրավունքը չունի: Նշված հոդվածի 1-ին մասով առավել խիստ (երրորդ աստիճանի բանտարկություն՝ 2-6 տարի ժամկետով) պատասխանատվություն է սահմանված հանրապետության տարածք այն անձի կողմից թմրանյութեր ապօրինի ներմուծելու համար, ով դրա իրավունքը (հատուկ թույլտվությունը) ուներ, սակայն արարքը կատարել է ներմուծման սահմանված կանոնները դիտավորությամբ խախտելով: Մինչդեռ, նույն օրենքի

¹ См. у Уголовный кодекс Республики Сан-Марино, СПб., 2002:

հոդված 250-ի սանկցիայով առաջին աստիճանի բանտարկություն է (3 ամսից 1 տարի ժամկետով) սահմանված հանրապետության տարածք թմրանյութեր ներմուծելու կանոններն անգգուշությամբ խախտելու համար: Ընդ որում, առաջին աստիճանի բանտարկություն է սահմանված նաև հոդված 251-ի սանկցիայով՝ հանրապետության տարածք զենք, պայթուցիկ կամ դյուրավառ նյութեր կամ պայթուցիկ սարքեր ապօրինի ներմուծելու համար: Միևնույն ժամանակ, Սան-Մարինոյի քրեական օրենսգրքի հոդված 280-ով բավականին խիստ պատասխանատվություն է սահմանված (երրորդ աստիճանի օրատուգանք՝ 20-60 օր տևողությամբ) հանրապետության տարածք ալկոհոլային խմիչքներ ապօրինի ներմուծելու համար:

Բացի դրանից, հատուկ ուշադրության է արժանի տվյալ երկրի քրեական օրենսգրքի հոդված 388-ը, որը պատասխանատվություն է սահմանում «Պետությանը խաբելու եղանակով ապրանքներ արտադրելու և դրանց մաքսանենգության» համար: Օբյեկտիվ կողմից այս արարքը բնութագրվում է հանրապետության տարածք հարկման ենթակա առարկաներ ներմուծելով, եթե այդ հարկերը չեն մուծվել պետությանը՝ խաբեության հետևանքով: Նկարագրված արարքի համար՝ որպես հիմնական պատիժ, նախատեսված է առաջին աստիճանի բանտարկություն (3 ամսից 1 տարի ժամկետով), իսկ որպես լրացուցիչ՝ քաղաքական իրավունքներից զրկելը և դրամական տուգանքը:

Սան-Մարինոյի Հանրապետության քրեական օրենսգրքով պատասխանատվություն է սահմանված նաև պետության տարածք կեզծ փողեր կամ արժեթղթեր, ինչպես նաև կեղծված ստորագրությամբ վարկային փաստաթղթեր ներմուծելու համար: Տվյալ արարքը նախատեսված է նշված երկրի քր. օր.-ի հոդված 401-ով, որի սանկցիան չորրորդ աստիճանի բանտարկությունն է (4-10 տարի ժամկետով):

Այսպիսով, եվրոպական քննարկվող երկրի քրեական օրենսգրքի բազմաթիվ գլուխներում սահմանված են նորմեր, որոնք պատասխանատվություն են նախատեսում մաքսանենգ եղանակով կատարվող հանցավոր տարբեր արարքների համար: Ընդ որում, հատկապես խիստ պատիժներ են սահմանված ոչ թե թմրամիջոցների, հոգեմետ նյութերի, զենքի, պայթուցիկ նյութերի կամ պայթուցիկ սարքերի, այլ բժշկական նպատակներով օգտագործվող նյութերի, կեղծ փողերի կամ արժեթղթերի, կեղծված ստորագրությամբ վարկային

փաստաթղթերի մաքսանենգության համար: Կարծում ենք, որ նման մոտեցումն արդարացված չէ, և այս առումով ՀՀ քրեական օրենսգրքում առկա իրավակարգավորումներն առավել նպատակահարմար են: Բացի այդ, դժվար է համաձայնել այն մոտեցմանը, որ քրեական պատասխանատվություն է սահմանված քննարկված հոդվածներում նշված առարկաները միայն ներմուծելու համար: Այսինքն, դրանք արտահանելը հանցագործություն չի համարվում, ինչը ևս, ըստ մեզ, արդարացված չէ:

Մաքսանենգության համար պատասխանատվություն սահմանող նորմերը մանրամասն կարգավորված են նաև Հոլանդիայի քրեական օրենսդրությամբ: Դրանք, ինչպես և Սան-Մարինոյի պարագայում էր, կոչված են ապահովելու բավականին լայն շրջանակ ընդգրկող հասարակական հարաբերությունների (դրամավարկային օրինական շրջանառությունից մինչև բնակչության առողջությունն ու հասարակական անվտանգությունը) քրեաիրավական պաշտպանությունը:¹

Միննույն ժամանակ, Հոլանդիայի քրեական օրենսգիրքը, ի տարբերություն վերը քննարկված երկրի քրեական օրենսդրության, պարունակում է հատուկ նորմ, որը պատասխանատվություն է սահմանում տնտեսական մաքսանենգության համար: Մասնավորապես, նշված օրենսգրքի հոդված 337-ի համաձայն՝ քրեական պատասխանատվության է (մինչև 1 տարի ժամկետով բանտարկության կամ 5-րդ աստիճանի տուգանքի) ենթակա այն անձը, ով դիտավորությամբ երկրի տարածք է ներմուծում՝ 1) կեղծված կամ ապօրինի արտադրված առևտրային դրոշմանիշներ, 2) ապրանքներ կամ տարա, որոնց վրա նշված են իրականում այլ անձին պատկանող կեղծված ֆիրմային անվանումներ կամ ապրանքային նշաններ, 3) ապրանքներ, որոնց վրա նշված են արտադրության վայրի վերաբերյալ կեղծ տվյալներ և 4) ապրանքներ կամ տարա, որոնք պարունակում են այլ անձին պատկանող ֆիրմային անվանման կամ ապրանքային նշանի ձևացում (իմիտացիա), որքան էլ աննշան այն լինի: Ընդ որում, տվյալ հոդվածի բովանդակությունից հետևում է, որ քրեական պատասխանատվություն է սահմանված դրանում նշված առարկաները միայն ներմուծելու համար: Այսինքն, մաքսային սահմանով դրանք մաքսա-

¹ St u Уголовный кодекс Голландии, СПб., 2001:

նենգ եղանակով արտահանելը Հոլանդիայի օրենսդրությամբ ևս հանցագործություն չի համարվում, ինչի հետ, ինչպես արդեն նշվել է, դժվար է համաձայնել:

Մաքսանենգ եղանակով կատարվող հանցանքների ավելի նեղ շրջանակ է ընդգրկում Գերմանիայի քրեական օրենսդրությունը: Վերջինս, սակայն, մաքսանենգության վերաբերյալ հատուկ նորմեր է պարունակում: Ընդ որում, դրանք նախատեսված են տվյալ երկրի ոչ միայն քրեական օրենսգրքում, այլև նորմատիվ իրավական այլ ակտերում:¹

Մասնավորապես, «Հարկերի մասին» 1976 թ. մարտի 16-ի օրենքով նախատեսված է մաքսանենգության համար քրեական պատասխանատվություն սահմանող երկու հանցակազմ՝ հիմնական (հասարակ) և ծանրացնող հանգամանքներով (որակյալ): Հասարակ մաքսանենգությունը նախատեսված է նշված օրենքի § 372-ով, որի համաձայն՝ 1 ամսից մինչև 5 տարի ժամկետով ազատազրկման կամ տուգանքի ձևով պատժի է ենթակա այն անձը, ով, սահմանված արգելքին հակառակ, առանց մաքսային հսկողության կամ դրանից թաքցնելով, որոշակի առարկաներ է ներմուծում, արտահանում կամ տեղափոխում պետության մաքսային սահմանով:

Նույն օրենքի § 373-ի համաձայն՝ մաքսանենգությունն առավել վտանգավոր է, եթե § 372-ով նախատեսված արարքներից որևէ մեկը կատարվում է որպես արհեստ կամ բռնություն գործադրելով կամ բանդայի (կազմակերպված խմբի – Գ.Մ.) կազմում՝ հրազեն գործադրելով: Մաքսանենգության նշված դրսևորումների համար, բնականաբար, նախատեսված է առավել խիստ պատասխանատվություն՝ ազատազրկում 3 ամսից մինչև 5 տարի ժամկետով: Այս առումով, սակայն, դժվար է համաձայնել Գերմանիայի օրենսդրի մոտեցմանը: Բանն այն է, որ քննարկվող հանցագործության որակյալ վերոհիշյալ տեսակների համար պատիժը, մեր կարծիքով, պետք է ավելի խիստ լիներ: Մինչդեռ, տվյալ երկրի օրենսդիրը բավարարվել է միայն հիմնական առավել մեղմ պատժից (տուգանքից) հրաժարվելով և ազա-

¹ St' u **Кубанцев С. П.**, Ответственность за контрабанду наркотиков и ряд иных преступлений, связанных с наркотиками, по уголовному законодательству некоторых зарубежных государств // Российское право в Интернете, 2009, № 4:

տագրկման նվազագույն ժամկետն աննշան ավելացնելով, ինչը, կարծում ենք, արդարացված համարվել չի կարող:

Մաքսանենգ եղանակով կատարվող մի շարք հանցանքներ, ինչպես արդեն նշվել է, նախատեսված են նաև Գերմանիայի քրեական օրենսգրքով:¹ Մասնավորապես, դրա § 275-ի («Պաշտոնական փաստաթղթերի կեղծման նախապատրաստումը») 1-ին մասը մինչև 2 տարի ժամկետով ազատագրկման կամ տուգանքի ձևով պատիժ է սահմանում մաքսանենգ ճանապարհով հետևյալ առարկաների ներմուծման կամ արտահանման համար՝ 1) պաշտոնական կեղծ փաստաթղթեր պատրաստելու համար նախատեսված հարմարանքների, սարքավորումների կամ նյութերի, 2) պաշտոնական կեղծ փաստաթղթեր պատրաստելու համար նախատեսված և բնօրինակին նմանվող պաշտպանիչ տարբերանշաններ ունեցող թղթի, 3) պաշտոնական կեղծ փաստաթղթեր պատրաստելու համար նախատեսված ձևաթղթերի: Նույն §-ի 2-րդ մասն առավել խիստ պատասխանատվություն է նախատեսում վերոհիշյալ արարքների համար, որոնք կատարվել են որպես արհեստ կամ տնական հանցավոր գործունեություն իրականացնելու համար ստեղծված բանդայի կազմում: Մասնավորապես, տվյալ արարքը պատժվում է ազատագրկմամբ՝ 3 ամսից մինչև 3 տարի ժամկետով:

Գերմանիայի քր. օր.-ի § 276-ը պատասխանատվություն է սահմանում արդեն կեղծված պաշտոնական փաստաթղթեր ներմուծելու կամ արտահանելու համար: Մասնավորապես, տվյալ արարքի համար՝ որպես պատիժ, նույնպես նախատեսված է մինչև 2 տարի ժամկետով ազատագրկում կամ տուգանք: Նույն §-ի 2-րդ մասը, ինչպես և § 275-ի պարագայում էր, առավել խիստ պատասխանատվություն է նախատեսում (ազատագրկում՝ 3 ամսից մինչև 3 տարի ժամկետով) վերոհիշյալ արարքների համար, որոնք կատարվել են որպես արհեստ կամ բանդայի կազմում: Ընդ որում, Գերմանիայի քր. օր.-ի § 276a-ի համաձայն՝ §-ներ 275-ի և 276-ի իմաստով պաշտոնական փաստաթղթեր են համարվում նաև բնակվելու (կացության) թույլտվությունը, վարորդական վկայականը և տրանսպորտային միջոցի տիրապետման իրավունքը հավաստող փաստաթղթերը:

¹ St' u Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии, СПб., 2003:

Վերոգրյալից կարելի է հետևություն անել, որ Գերմանիայի քրեական օրենսդրությամբ, փաստորեն, նույնաբնույթ պատասխանատվություն է սահմանված ինչպես պաշտոնական փաստաթղթերի կեղծման նախապատրաստման նպատակով այլ առարկաները, այնպես էլ արդեն իսկ կեղծված փաստաթղթերը ներմուծելու և արտահանելու համար, ինչը, կարծում ենք, արդարացված չէ: Բացի դրանից, տվյալ երկրի քր. օր.-ը, ի տարբերություն ՀՀ քրեական օրենսգրքի, չի նախատեսում մաքսանենգության ծանրացնող որոշ հանգամանքներ (օրինակ՝ թմրամիջոցների, հոգեմետ և խիստ ներգործող նյութերի կամ պաշտոնատար անձի կողմից՝ պաշտոնեական դիրքն օգտագործելով կատարված մաքսանենգությունը և այլն), որոնց պարագայում, կարծում ենք, տվյալ արարքի վտանգավորությունն անհամեմատ ավելի բարձրանում է: Ուստի, այս առումով ևս ՀՀ օրենսդրի մոտեցումն առավել արդարացված է:

Շվեյցարիայի քրեական օրենսդրությամբ նախատեսված իրավակարգավորումների առումով հարկ է հատուկ նշել ներկայումս խիստ արդիական մի հանցակազմ, որը պատասխանատվություն է սահմանում երկրի տարածք մարդկանց կամ կենդանիների նկատմամբ դրսևորվող դաժանությունն արտացոլող տարատեսակ առարկաներ (տեսաձայնագրություններ, լուսանկարներ, պատկերներ և այլն) ներմուծելու համար:¹ Մասնավորապես, տվյալ երկրի քր. օր.-ի հոդված 135-ով («Բռնության պատկերումը») նման արարքների կատարումը պատժվում է բանտարկությամբ կամ տուգանքով, իսկ հանցագործության առարկաները ենթակա են բռնագրավման: Նույն հոդվածով նախատեսված է նաև տվյալ հանցագործության առավել վտանգավոր տեսակը՝ արարքը շահադիտական դրդումներով կատարելը, որը նույնպես պատժվում է բանտարկությամբ կամ տուգանքով: Հարկ է նշել նաև, որ տվյալ հանցագործությունը տեղ է գտել Շվեյցարիայի քր. օր.-ի Հատուկ մասի 1-ին բաժնում, որը ներառում է կյանքի և առողջության դեմ ուղղված հանցանքները, ինչը, մեր կարծիքով, առնվազն վիճելի է:

Միննույն ժամանակ, վերոհիշյալ երկու դեպքում էլ պատժի ժամկետը և չափը որոշում է դատարանը՝ օրենքով նախատեսված սահմաններում: Այսպես, Շվեյցարիայի քր. օր.-ի հոդված 36-ի հա-

¹ St' u Уголовный кодекс Швейцарии. СПб., 2002:

մաձայն՝ բանտարկության նվազագույն ժամկետը 3 օրն է, իսկ առավելագույնը՝ 3 տարին, եթե օրենքով ուղղակիորեն ավելի երկար ժամկետ նախատեսված չէ: Նույն օրենսգրքի հոդված 48-ի համաձայն՝ եթե օրենքով ուղղակիորեն այլ բան նախատեսված չէ, ապա տուգանքի առավելագույն չափը կազմում է շվեյցարական 40 հազար ֆրանկ: Ընդ որում, նույն հոդվածին համապատասխան, եթե հանցավորը գործել է շահադիտական դրդումներով, ապա դատարանը կաշկանդված չէ առավելագույն այդ չափով և կարող է նշանակել ավելի մեծ չափի տուգանք՝ հաշվի առնելով հանցանք կատարած անձի և նրա ընտանիքի գույքային վիճակը:

Շվեյցարիայի քր. օր.-ի հոդված 236-ը, բնակչության առողջության դեմ ուղղված հանցագործությունների շարքում, պատասխանատվություն է սահմանում երկրի տարածք կենդանիների առողջության համար վտանգավոր կերեր կամ կերակրամիջոցներ ներմուծելու համար: Տվյալ արարքի համար՝ որպես պատիժ, նույնպես նախատեսված են բանտարկությունը կամ տուգանքը: Բացի դրանից, նման գործերով դատարանի դատավճիռը, օրենքի համաձայն, ենթակա է հրապարակման:

Նույն օրենսգրքի հոդվածներ 243-ով և 244-ով, փողերի, վճարային այլ միջոցների կեղծման հետ կապված հանցագործությունների շարքում, պատասխանատվություն է սահմանված երկրի տարածք կեղծ մետաղադրամ, թղթադրամ, արժեթուղթ կամ վճարային այլ միջոցներ ներմուծելու համար: Այդ արարքների համար օրենքով նախատեսված առավելագույն պատիժը՝ մինչև 5 տարի ժամկետով բանտարկություն է:

Այսպիսով, Շվեյցարիայի քրեական օրենսդրությամբ, ի տարբերություն վերը քննարկված պետությունների, նախատեսված է մաքսանենգության դրսևորումների առավել նեղ շրջանակ: Ավելին, դրանց շարքում տեղ չեն գտել թմրանյութերի, զենքի, պայթուցիկ նյութերի և հանրավտանգ այլ առարկաների մաքսանենգության (ներմուծման և արտահանման) դեպքերը, ինչը դժվար է արդարացված համարել:

Թմրամիջոցների մաքսանենգության համար բավականին խիստ պատասխանատվություն է սահմանված Մեծ Բրիտանիայի և ԱՄՆ-ի քրեական օրենքներով:

Մասնավորապես, Մեծ Բրիտանիայում թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության (այդ թվում՝ դրանց մաքսանենգության) համար ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց պատասխանատվությունը սահմանվում է օրենսդրական հետևյալ երկու հատուկ ակտերում՝ «Թմրամիջոցները չարաշահելու մասին» 1971 թ. և «Թմրամիջոցների մասին» 2005 թ. օրենքներով: Բացի այդ, թմրամիջոցների մաքսանենգության համար քրեական պատասխանատվություն և դրանց վերաբերյալ գործերով դատավարական համապատասխան ընթացակարգեր սահմանող որոշ նորմեր նախատեսված են տվյալ երկրի մի շարք այլ օրենսդրական ակտերով՝ «Մաքսատան և ակցիզների մասին» 1979 թ., «Ոստիկանության և քրեական գործերով ապացույցների մասին» 1984 թ., «Քրեական արդարադատության մասին» 1993 թ., «Թմրամիջոցների ապօրինի առևտրի մասին» 1994 թ. օրենքներով և այլն:

Այսպես, «Մաքսատան և ակցիզների մասին» օրենքի հոդվածներ 50-ի և 68-ի համաձայն՝ ընդհուպ մինչև ցմահ բանտարկության և անսահմանափակ դրամական տուգանքի են ենթակա «A» դասի, իսկ մինչև 14 տարի բանտարկության և/կամ անսահմանափակ դրամական տուգանքի՝ «B» դասի թմրամիջոցների ապօրինի ներմուծման կամ արտահանման մեջ մեղավոր ճանաչված անձինք:¹

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի ապօրինի շրջանառության (այդ թվում՝ դրանց մաքսանենգության) համար քրեական պատասխանատվություն սահմանող հիմնական օրենսդրական ակտերը «ԱՄՆ օրենքների հավաքածուի» բաժիններ 18-ով և 21-ով նախատեսված՝ «Հսկողության տակ գտնվող նյութերի մասին» 1970 թ., «Թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի մասին» 1974 թ., «Հոգեմետ նյութերի մասին» 1978 թ. և «Թմրամիջոցների փոխադրման կանխարգելման մասին» 1994 թ. օրենքներն են: Մասնավորապես, թմրամիջոցների, հոգեմետ նյութերի, դրանց պրեկուրսորների կամ համարժեքների մաքսանենգության (ապօրինի ներմուծման կամ արտահանման) համար քրեական պատասխանատվություն է սահմանված «ԱՄՆ օրենքների հավաքածուի» բաժին 18-ի

¹ St' u նաև՝ **Савчишкина О. Г., Степанов Г. И.**, Зарубежное уголовное законодательство об ответственности за контрабанду наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов // Вестник Челябинского государственного университета, 2013, № 17 (308), էջ 77:

§ 924-ով և բաժին 21-ի § 333-ով: Դրանցից վերջինի պարագայում մինչև 10 տարի ժամկետով ազատազրկում և մինչև 250 հազար ԱՄՆ դոլլարի չափով դրամական տուգանք է նախատեսված քննարկվող առարկաների ապօրինի ներմուծման կամ արտահանման համար: «ԱՄՆ օրենքների հավաքածուի» բաժին 18-ի § 924-ի պարագայում օրենսդիրը սահմանափակվել է պատժի միայն նվազագույն սահմանների նախատեսմամբ այն դեպքերի կապակցությամբ, երբ նույն արարքները կատարվել են հրազենի օգտագործմամբ: Ընդ որում, տվյալ դեպքում տարբերակված մոտեցում է ցուցաբերվել՝ կախված հրազենի օգտագործման աստիճանից: Մասնավորապես, եթե հանցավորի մոտ պարզապես առկա է եղել հրազեն, որը չի գործադրվել, ազատազրկման նվազագույն ժամկետը 5 տարին է, եթե այն միտումնավոր ցուցադրվել է՝ 7 տարին, իսկ եթե նպատակային նշանակությամբ գործադրվել է՝ 10 տարին:¹

Այսպիսով, ԱՄՆ օրենսդիրն առավել վտանգավոր է համարում թմրամիջոցների, հոգեմետ նյութերի, դրանց պրեկուրսորների կամ համարժեքների մաքսանենգությունը, որը կատարվել է հրազենի գործադրմամբ, ինչը լիովին արդարացված է: Մինևույն ժամանակ, դժվար է համաձայնել այն մոտեցմանը, որ զենքի այլ տեսակների կամ որպես զենք օգտագործվող այլ առարկաների գործադրման պարագայում, ըստ էության, մաքսանենգությունը չի համարվում ծանրացնող հանգամանքներում կատարված:

Մաքսանենգ եղանակով կատարվող հանցանքների հետ կապված առավել մանրամասն իրավակարգավորումներ և դրանց համար պատասխանատվության բավականին խիստ միջոցներ են նախատեսված Չինաստանի և Թուրքիայի քրեական օրենսդրություններով: Այս առումով բավարար հիմքեր կան ենթադրելու, որ նշված երկրների օրենսդիրների մոտեցման նման խստությունը նախ և առաջ պայմանավորված է կրոնական առանձնահատկությունների՝ բուդդայականության և իսլամի գաղափարական հիմքերի ազդեցությամբ: Բանն այն է, որ կրոնական վերոհիշյալ ուղղությունների ներկայացուցիչները հատկապես անհանդուրժող են թմրանյութեր գործածողների և տարածողների, ինչպես նաև արժեքավոր կենդա-

¹ St' u նաև՝ **Козочкин И. Д.**, Уголовное право США. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2007, էջ 308:

նիների և նրանցից պատրաստված արտադրանքի ապօրինի շրջանառություն իրականացնողների նկատմամբ՝ վերջիններիս համարելով անհավատներ և խստորեն դատապարտելով ընդհուպ մինչև ֆիզիկական ոչնչացման: Ընդ որում, նշված երկրների օրենսդիրների վերաբերմունքն այլ առարկաների մաքսանենգությանը նույնպես բավականին խիստ է:¹

Այսպես, Չինաստանի քրեական օրենսգրքի² հոդված 151-ի 1-ին մասը պատասխանատվություն է սահմանում զենքի, ռազմամթերքի, ատոմային նյութերի կամ կեղծ արժույթի (այդ թվում՝ արտաբժույթի) մաքսանենգության համար, որը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ 7 տարին գերազանցող ժամկետով, և դրամական տուգանքով կամ գույքի բռնագրավմամբ, իսկ նույն արարքը մեղմացուցիչ հանգամանքներում կատարելը՝ ազատազրկմամբ՝ 3-7 տարի ժամկետով, և դրամական տուգանքով: Փաստորեն, տվյալ երկրի քրեական օրենսդրությամբ զենքի, ռազմամթերքի, ատոմային նյութերի և կեղծ արժույթի մաքսանենգության դեպքերը հավասարեցված են, ինչը, մեր կարծիքով, արդարացված չէ:

Նշված հոդվածի 2-րդ մասն առավել մեղմ պատասխանատվություն է սահմանում երկրի տարածքից արտահանումն արգելված մշակութային արժեքների, ոսկու, արծաթի և այլ թանկարժեք մետաղների, ինչպես նաև արժեքավոր կենդանիների ու նրանցից պատրաստված արտադրանքի մաքսանենգության համար: Տվյալ արարքը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ 5 տարին գերազանցող ժամկետով, և դրամական տուգանքով, իսկ նույն արարքը մեղմացուցիչ հանգամանքներում կատարելը՝ ազատազրկմամբ՝ մինչև 5 տարի ժամկետով, և դրամական տուգանքով:

Հատկանշական է, որ Չինաստանի քր. օր.-ը բավականին խիստ պատասխանատվություն է նախատեսում նաև երկրի տարածքից արտահանումն արգելված յուրահատուկ բույսերի մաքսանենգության համար: Մասնավորապես, դրա հոդված 151-ի 3-րդ մասի համաձայն՝ նշված առարկաների մաքսանենգությունը պատժվում է դրամական տուգանքով կամ ազատազրկմամբ՝ մինչև 5 տարի ժամկե-

¹ Տե՛ս նաև՝ **Прохоров Л. А., Скачко А. В.**, Правовые модели противодействия контрабанде: опыт зарубежного законоотворчества // Общество и право, 2013, № 2 (44), էջ 75:

² Տե՛ս Уголовный кодекс Китайской Народной Республики, СПб., 2001:

տով, և տուգանքով, իսկ նույն արարքը ծանրացուցիչ հանգամանքներում կատարելը՝ ազատազրկմամբ՝ 5 տարին գերազանցող ժամկետով, և տուգանքով: Մինչև նույն ժամանակ, նույն հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ տվյալ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերով նախատեսված արարքներն առանձնապես ծանրացնող հանգամանքներում կատարելը՝ պատժվում է անժամկետ ազատազրկմամբ կամ մահապատժով՝ գույքի բռնագրավմամբ:

Չինաստանի քր. օր.-ի հոդված 152-ը պատասխանատվություն է սահմանում պոռնկագրական բնույթի նյութերի տարածման կամ դրանից նյութական օգուտ ստանալու նպատակով կատարված մաքսանենգության համար: Այս արարքը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ 3-10 տարի ժամկետով, և տուգանքով: Նույն արարքը ծանրացուցիչ հանգամանքներում կատարելը՝ պատժվում է ազատազրկմամբ՝ 10 տարին գերազանցող ժամկետով, կամ անժամկետ ազատազրկմամբ և գույքի բռնագրավմամբ, իսկ մեղմացուցիչ հանգամանքներում կատարելը՝ մինչև 3 տարի ժամկետով՝ ազատազրկմամբ կամ կարճաժամկետ կալանքով կամ հսկողության հանձնելով, ինչպես նաև տուգանքով:

Չինաստանի քր. օր.-ի հոդված 347-ը պատասխանատվություն է սահմանում թմրանյութերի մաքսանենգության, վաճառքի, փոխադրման կամ արտադրության համար, անկախ չափերից: Մասնավորապես՝ տվյալ հանցանքի հասարակ տեսակը պատժվում է մինչև 3 տարի ժամկետով՝ ազատազրկմամբ կամ կարճաժամկետ կալանքով կամ հսկողության հանձնելով, ինչպես նաև տուգանքով, իսկ ծանրացնող հանգամանքներում կատարվածը՝ ազատազրկմամբ՝ 3-7 տարի ժամկետով, և տուգանքով: Նույն արարքները առավել ծանրացնող հանգամանքներում կատարելը՝ պատժվում է ազատազրկմամբ՝ 15 տարի ժամկետով, կամ անժամկետ ազատազրկմամբ կամ մահապատժով՝ գույքի բռնագրավմամբ: Նման ծանրացնող հանգամանքներ են համարվում՝

1) 1000 գրամից ավելի քանակով ափիոնի կամ 50 գրամից ավելի քանակով հերոինի կամ մեթիլամֆետամինի կամ խոշոր չափերով այլ թմրանյութերի մաքսանենգությունը, վաճառքը, փոխադրումը կամ արտադրությունը,

2) թմրանյութերի մաքսանենգությամբ, վաճառքով, փոխադրմամբ կամ արտադրությամբ զբաղվող հանցավոր խումբը ղեկավարելը,

3) թմրանյութերի մաքսանենգության, վաճառքի, փոխադրման կամ արտադրության գինված ապահովումն իրականացնելը,

4) մաքսային հսկողություն, ձեռքակալում կամ կալանավորում իրականացնողին բռնությամբ զուգորդված դիմադրություն ցուցաբերելը,

5) թմրանյութերի միջազգային առևտրին մասնակցելը,

6) թմրանյութերի մաքսանենգությանը, վաճառքին, փոխադրմանը կամ արտադրությանն անչափահասներին հակելը կամ այդ գործընթացներում նրանց օգտագործելը:

Ուշագրավ է, որ Չինաստանի քր. օր.-ով պատասխանատվություն է նախատեսված նաև ցանկացած տեսակի այլ առարկաների մաքսանենգության համար: Մասնավորապես, դրա հոդված 153-ի համաձայն՝ «Այլ ապրանքների և առարկաների մաքսանենգությունը, բացառությամբ սույն օրենսգրքի 151-րդ, 152-րդ և 347-րդ հոդվածներով նախատեսվածների, ուղեկցող հանգամանքների ծանրությամբ պայմանավորված՝ հանգեցնում է հետևյալ պատիժների կիրառմանը...»:

Հարկ է նշել, որ Չինաստանի քր. օր.-ով վերոհիշյալ բոլոր դեպքերում դրամական տուգանքի ձևով պատասխանատվություն է սահմանված նաև մաքսանենգությանը մասնակցող կազմակերպությունների (**իրավաբանական անձանց**) համար, իսկ դրանց ղեկավարները ենթակա են պատասխանատվության համապատասխան հոդվածի սանկցիայի շրջանակներում:

Թուրքիայի օրենսդիրը հատուկ ուշադրություն է դարձրել երկրի տարածք կեղծ փողեր, թմրանյութեր և անպարկեշտ բնույթի առարկաներ ներմուծելն ու երկրից դրանք արտահանելը քրեականացնելու և դրա համար խիստ պատասխանատվություն սահմանելու անհրաժեշտությանը:¹ Այդ առումով, նախ, քրեականացվել են դրամավարկային հարաբերությունների դեմ ոտնձգող հետևյալ արարքները

¹ St' u Уголовный кодекс Турции, СПб., 2003:

1) երկրի տարածք կեղծ փողեր, ազգային ոսկյա զարդեր ներմուծելը, որը պատժվում է 3-12 տարի ժամկետով ազատազրկմամբ և խոշոր դրամական տուգանքով՝ 1 հազարից 10 հազար թուրքական լիրայի չափով (Թուրքիայի քր. օր.-ի հոդված 316),

2) երկրի տարածք վճարային կեղծ այլ փաստաթղթեր (արժեթղթեր, կտրոններ և այլն) ներմուծելը, որը պատժվում է 1-6 տարի ժամկետով ազատազրկմամբ և դրամական տուգանքով՝ 5 հարյուրից 5 հազար թուրքական լիրայի չափով (Թուրքիայի քր. օր.-ի հոդված 322):

Բացի դրանից, տվյալ երկրի քր. օր.-ի Հատուկ մասում նախատեսված են թմրամիջոցների մաքսանենգության համար պատասխանատվություն սահմանող մի շարք նորմեր: Այսպես, հոդված 403-ի համաձայն՝ երկրի տարածք առանց համապատասխան թույլտվության կամ օրենքով սահմանված այլ պայմանները խախտելով՝ թմրանյութեր ներմուծելը պատժվում է 10-20 տարի ժամկետով ազատազրկմամբ և խոշոր դրամական տուգանքով՝ թմրանյութի յուրաքանչյուր գրամի համար 500 հազար թուրքական լիրայի չափով: Նույն հոդվածի 2-րդ մասը պատասխանատվություն է սահմանում երկրի տարածքից թմրանյութեր ապօրինի արտահանելու համար, որը, ի տարբերություն ներմուծելու, ավելի մեղմ է պատժվում՝ 6-12 տարի ժամկետով ազատազրկմամբ և դրամական տուգանքով՝ թմրանյութի յուրաքանչյուր գրամի համար 50 հազար թուրքական լիրայի չափով:

Ուշագրավ է, որ քննարկվող երկրի օրենսդիրը մանրամասն իրավակարգավորման է ենթարկել նաև թմրանյութերի մաքսանենգության համար քրեական պատասխանատվության տարբերակումը: Մասնավորապես, Թուրքիայի քր. օր.-ով նախատեսված են մի շարք որակյալ հանցակազմեր, որոնք պայմանավորված են հետևյալ հանգամանքներով՝

1) հանցագործության առարկայով (հոդված 403-ի 6-րդ մասի համաձայն՝ նախատեսված պատիժը կրկնապատկվում է, եթե երկրի տարածք ներմուծվում կամ արտահանվում են հերոին, կոկաին, մորֆին կամ հաշիշ),

2) հանցագործության կազմակերպվածությամբ (հոդված 403-ի 7-րդ մասի համաձայն՝ նախատեսված պատիժը նույնպես կրկնա-

պատկվում է, եթե նշված հանցանքները կատարվում են հանցավոր կազմակերպության անդամների կողմից),

3) հանցանքը կատարելու պարբերականությամբ, երբ հանցավոր նման գործունեությունը դառնում է եկամուտի հիմնական աղբյուր, արհեստ (հոդված 403-ի 8-րդ մասի համաձայն՝ նման դեպքերում նախատեսված պատիժն ավելանում է 1/3-ով),

4) անչափահասներին կամ հոգեկան խանգարման հետևանքով իրենց արարքների բնույթն ու նշանակությունը գիտակցելու ունակությունից զրկված անձանց օգտագործելու հանգամանքով (հոդված 403-ի 9-րդ մասի համաձայն՝ նման դեպքերում նախատեսված պատիժն ավելանում է 1/6-ով),

5) երկրի տարածք թմրանյութեր ներմուծելու կամ դրանք երկրից արտահանելու նպատակով հանցավոր կազմակերպություն ստեղծելու կամ դրա գործունեությունը ղեկավարելու հանգամանքով (հոդված 403-ի 10-րդ մասի համաձայն՝ նման հանցավոր կազմակերպություն ստեղծողները կամ այն ղեկավարողները, եթե նրանք անմիջականորեն չեն մասնակցում վերոհիշյալ արարքների կատարմանը, պատժվում են ազատազրկմամբ՝ 5-10 տարի ժամկետով):

Հարկ է նշել նաև, որ Թուրքիայի քր. օր.-ի հոդված 426-ը պատասխանատվություն է սահմանում երկրի տարածք անպարկեշտ բնույթի տարատեսակ առարկաներ ներմուծելու կամ դրանք երկրից արտահանելու համար: Մասնավորապես, նման արարքները պատժվում են բավականին խիստ տուգանքով՝ 2 միլիոնից 10 միլիոն թուրքական լիրայի չափով:

Այսպիսով, Թուրքիայի քրեական օրենսդրությամբ նախատեսված են երկրի տարածք կեղծ փողեր կամ վճարային այլ միջոցներ, թմրանյութեր և անպարկեշտ բնույթի առարկաներ ներմուծելն ու երկրից դրանք արտահանելը, ինչի համար սահմանված են բավականին խիստ պատիժներ: Ընդ որում, թմրանյութերի ներմուծելն ավելի խիստ է պատժվում, քան արտահանելը: Բացի այդ, տարբերակված է թմրանյութերի մաքսանենգության հետ կապված հանցագործությունների համար պատասխանատվությունը, ինչի հիմքում դրված են հանցագործության առարկայի առանձնահատկությունները, հանցավոր գործունեության կազմակերպվածությունը, հանցանքը կատարելու պարբերականությունը, ինչպես նաև անչափահասներին և հոգեկան խանգարման հետևանքով իրենց արարքների

բնույթն ու նշանակությունը գիտակցելու ունակությունից զրկված անձանց օգտագործելու հանգամանքը:

Ի տարբերություն Թուրքիայի, Իրանի Իսլամական Հանրապետության քրեական օրենսդրությամբ պատասխանատվություն է սահմանված մաքսանենգության շատ ավելի նեղ շրջանակ կազմող դրսևորումների համար: Մասնավորապես, տվյալ երկրի «Իսլամական քրեական պատիժների մասին» օրենքը¹ պատասխանատվություն է նախատեսում երկրի տարածք մաքսանենգ ճանապարհով հետևյալ առարկաների ներմուծելու համար՝

1) ազգային կամ օտարերկրյա ոսկյա կամ արծաթյա մետաղադրամների, որը պատժվում է բանտարկությամբ՝ 1-10 տարի ժամկետով (հոդված 518),

2) ազգային կամ օտարերկրյա ոչ թանկարժեք մետաղադրամների, որը պատժվում է բանտարկությամբ՝ 1-3 տարի ժամկետով (հոդված 520),

3) երկրի իշխանության բարձրագույն մարմինների կեղծված որոշումների, կնիքների կամ դատարանների վճիռների (հոդվածներ 525 և 526):

Միևնույն ժամանակ, վերոհիշյալ առարկաների մաքսանենգ ճանապարհով արտահանումը ԻԻՀ օրենսդրությամբ քրեականացված չէ, ինչը, մեր կարծիքով, դժվար է արդարացված համարել:

Մաքսանենգության համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող նորմերն առավել շատ ընդհանրություններ ունեն նախկին ԽՍՀՄ պետություններում: Բանն այն է, որ դրանց մեծ մասի քրեական օրենքների հիմքում դրվել է ԱՊՀ անդամ պետությունների Մոդելային քրեական օրենսգիրքը, որում նախանշված կարգավորումներին համապատասխան, մի շարք երկրներում մաքսանենգությունը քրեականացվել է կա՛մ տվյալ արարքի համար պատասխանատվություն նախատեսող մեկ հոդվածով, կա՛մ երկու ինքնուրույն հանցակազմերով, որոնցից մեկը պատասխանատվություն է սահմանում, այսպես կոչված, տնտեսական մաքսանենգության, մյուսը՝ այն առարկաների մաքսանենգության համար, որոնք հանված են շրջանառությունից կամ որոնց շրջանառությունը սահմանա-

¹ St' u Zakon ob islamskikh ugodovnykh nakazaniyakh Islamskoy Respubliki Iran, SPb., 2008:

փակված է, կա՛մ երկուսից ավել հողվածներով, որոնցում առավել հստակեցված են քննարկվող հանցագործության օբյեկտներն ու առարկաները: Այս առումով հատուկ ուշադրության են արժանի Եվրասիական տնտեսական միության անդամ պետությունների քրեական օրենսգրքերի համապատասխան դրույթները:

Այսպես, Ղազախստանի քր. օր.-ի¹ հոդված 234-ը, որը նախատեսված է «Տնտեսական գործունեության ոլորտում կատարվող քրեական իրավախախտումներ» վերտառությամբ 8-րդ գլխում, պատասխանատվություն է սահմանում տնտեսական մաքսանենգության համար: Նույն օրենքի հոդված 286-ը պատասխանատվություն է սահմանում այն առարկաների մաքսանենգության համար, որոնք հանված են շրջանառությունից կամ որոնց շրջանառությունը սահմանափակված է: Վերջինս նախատեսված է Ղազախստանի քր. օր.-ի «Հասարակական անվտանգության և հասարակական կարգի դեմ ուղղված քրեական իրավախախտումներ» վերտառությամբ 10-րդ գլխում:

Նման սահմանազատումը, ըստ էության, գլխավորապես պայմանավորված է քննարկվող հանցագործությունների առարկաներով: Մասնավորապես, Ղազախստանի քրեական օրենսգրքի հոդված 234-ով նախատեսված հանցագործության առարկան են համարվում ապրանքները կամ այլ առարկաները (այդ թվում՝ որոնց տեղափոխումը մաքսային սահմանով արգելված է կամ սահմանափակված, բացառությամբ հոդված 286-ում նշվածների), որոնց կապակցությամբ սահմանված են մաքսային սահմանով տեղափոխելու հատուկ կանոններ: Տվյալ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ տնտեսական մաքսանենգություն է համարվում նշված ապրանքները կամ առարկաները Եվրասիական տնտեսական միության մաքսային սահմանով տեղափոխելն առանց մաքսային հսկողության կամ դրանից թաքցնելով կամ մաքսային և այլ փաստաթղթերը խաբեությամբ օգտագործելու կամ դրանց մասին ճշգրիտ տեղեկությունները սահմանված ձևով չհայտարարագրելու կամ ոչ իր անվամբ հայտարարագրելու միջոցով, եթե դրանք կատարվել են խոշոր չափերով: Այս արարքի համար՝ որպես պատիժ, նախատեսված է տուգանքը՝ ամսական հաշվարկային ցուցանիշների մինչև 500-պատիկի չափով,

¹ Տե՛ս <http://online.zakon.kz/>:

կամ ուղղիչ աշխատանքներով՝ նույն չափով, կամ հանրային աշխատանքներով՝ մինչև 300 ժամ ժամկետով, կամ կալանքով՝ մինչև 90 օր ժամկետով, և գույքի բռնագրավմամբ: Նույն հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված են տնտեսական մաքսանենգության առավել վտանգավոր տեսակները: Մասնավորապես, նույն արարքները, որոնք կատարվել են՝ 1) կրկին անգամ, 2) պաշտոնական դիրքն օգտագործելով, 3) սահմանապահի կամ մաքսային հսկողություն իրականացնողի նկատմամբ բռնություն գործադրելով, 4) առանձնապես խոշոր չափերով կամ 5) խմբի կողմից նախնական համաձայնությամբ: Նման արարքները պատժվում են տուգանքով՝ ամսական հաշվարկային ցուցանիշների մինչև 3000-պատիկի չափով, կամ ուղղիչ աշխատանքներով՝ նույն չափով, կամ ազատության սահմանափակմամբ՝ մինչև 3 տարի ժամկետով, կամ ազատագրվմամբ՝ նույն ժամկետով, և գույքի բռնագրավմամբ:

Ղազախստանի քր. օր.-ի հոդված 234-ի 3-րդ մասով նախատեսված են տնտեսական մաքսանենգության առավել ծանրացնող հանգամանքները: Դրանք են նույն հոդվածի 1-ին կամ 2-րդ մասերով նախատեսված արարքները, որոնք կատարվել են՝ 1) պետական գործառույթներ իրականացնելու համար լիազորված կամ նրան հավասարեցված անձի կամ պաշտոնատար կամ պետական պատասխանատու պաշտոն զբաղեցնող անձի կողմից, եթե դա գուցորդվել է նրանց կողմից իրենց պաշտոնական դիրքն օգտագործելով կամ 2) հանցավոր խմբի (կազմակերպված խմբի – Գ.Մ.) կողմից: Նշված արարքները պատժվում են ազատագրվմամբ՝ 3-8 տարի ժամկետով և գույքի բռնագրավմամբ, իսկ 1-ին կետով նախատեսված դեպքերում՝ նաև որոշակի պաշտոն զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից ցմահ զրկելով:

Ղազախստանի քր. օր.-ի հոդված 286-ով նախատեսված հանցագործության առարկան են՝ թմրամիջոցները, հոգեմետ նյութերը, դրանց համարժեքները, պրեկուրսորները, խիստ ներգործող, թունավոր, թունավորող, ռադիոակտիվ նյութերը, ռադիոակտիվ թափոնները կամ միջուկային նյութերը, պայթուցիկ նյութերը, սպառազինությունը, ռազմական տեխնիկան, պայթուցիկ սարքերը, հրազենը կամ ռազմամթերքը, միջուկային, քիմիական, կենսաբանական կամ զանգվածային ոչնչացման զենքի այլ տեսակները, զանգվածային ոչնչացման զենքի ստեղծման համար օգտագործվող նյութերը, սար-

քավորումները կամ բաղադրիչները: Տվյալ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ քրեական պատասխանատվություն է սահմանվում նշված առարկաները Եվրասիական տնտեսական միության մաքսային սահմանով առանց մաքսային հսկողության կամ դրանից թաքցնելով կամ մաքսային և այլ փաստաթղթերը խաբեությամբ օգտագործելու կամ դրանց մասին ճշգրիտ տեղեկությունները սահմանված ձևով չհայտարարագրելու կամ ոչ իր անվամբ հայտարարագրելու միջոցով տեղափոխելու, ինչպես նաև Ղազախստանի Հանրապետության պետական սահմանով ապօրինի տեղափոխելու համար: Այս հանցագործությունը պատժվում է տուգանքով՝ ամսական հաշվարկային ցուցանիշների մինչև 5000-պատիկի չափով, կամ ուղղիչ աշխատանքներով՝ նույն չափով, կամ ազատության սահմանափակմամբ՝ մինչև 5 տարի ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ նույն ժամկետով, և գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա: Նույն հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված են մաքսանենգության տվյալ տեսակի ծանրացնող հանգամանքները, որոնք նույնն են, ինչ որ հոդված 234-ի 2-րդ մասում նախատեսվածները, սակայն ավելի խիստ են պատժվում: Մասնավորապես, դրանց համար նախատեսված է ազատազրկումը՝ 7-12 տարի ժամկետով, և գույքի բռնագրավումը:

Միննույն ժամանակ, առավել ծանրացնող հանգամանքների առումով առկա են ավելի էական տարբերություններ: Մասնավորապես, Ղազախստանի քր. օր.-ի հոդված 286-ի 3-րդ մասով առավել խիստ պատասխանատվություն է սահմանվում նույն հոդվածի 1-ին կամ 2-րդ մասերով նախատեսված միայն այն արարքների համար, որոնք կատարվել են հանցավոր խմբի կողմից: Տվյալ հանցագործությունը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ 10-15 տարի ժամկետով, և գույքի բռնագրավմամբ: Նույն հոդվածի 4-րդ մասը նախատեսում է մաքսանենգության քննարկվող տեսակի ամենավտանգավոր տեսակը: Մասնավորապես, այն առավել խիստ (ազատազրկում՝ 15-20 տարի ժամկետով, և գույքի բռնագրավում) պատասխանատվություն է սահմանում նույն հոդվածի 1-ին, 2-րդ կամ 3-րդ մասերով նախատեսված և թմրամիջոցների, հոգեմետ նյութերի կամ դրանց համարժեքների հետ կապված արարքների համար, որոնք կատարվել են առանձնապես խոշոր չափերով:

Այսպիսով, Ղազախստանի քրեական օրենսգրքի համապատասխան հոդվածների վերլուծությունը հանգեցնում է հետևյալ եզ-

րակացություններին: Նախ, այս երկրում մաքսանենգությունը քրեականացվել է տվյալ արարքի համար պատասխանատվություն նախատեսող երկու ինքնուրույն հանցակազմերով, որոնցից մեկը պատասխանատվություն է սահմանում տնտեսական մաքսանենգության, մյուսը՝ այն առարկաների մաքսանենգության համար, որոնք հանված են շրջանառությունից կամ որոնց շրջանառությունը սահմանափակված է: Բացի այդ, վերջինս բոլոր դեպքերում ավելի խիստ է պատժվում, քան տնտեսական մաքսանենգության դրսևորումները:

Բելառուսի քրեական օրենսգրքում¹ մաքսանենգությունը նախատեսված է մեկ հոդվածով: Մասնավորապես, դրա հոդված 228-ը, որը տեղ է գտել «Տնտեսական գործունեության իրականացման կարգի դեմ ուղղված հանցագործություններ» վերտառությամբ 25-րդ գլխում, պատասխանատվություն է սահմանում թե՛ տնտեսական (1-ին մաս) և թե՛ այն առարկաների մաքսանենգության համար, որոնք հանված են շրջանառությունից կամ որոնց շրջանառությունը սահմանափակված է (2-րդ մաս): Նշված հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված սանկցիան՝ որպես պատիժ, սահմանում է տուգանքը կամ ազատության սահմանափակումը՝ մինչև 5 տարի ժամկետով, կամ ազատազրկումը՝ նույն ժամկետով: Նույն հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված սանկցիան, բնականաբար, ավելի խիստ է՝ ազատազրկում՝ 3-7 տարի ժամկետով՝ գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա:

Բելառուսի քր. օր. -ի հոդված 228-ի 3-րդ և 4-րդ մասերով նախատեսված են մաքսանենգության քննարկվող դրսևորումների ծանրացնող և առավել ծանրացնող հանգամանքները: Այսպես, նշված հոդվածի 3-րդ մասը սահմանում է 5-10 տարի ժամկետով ազատազրկում՝ գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա, մաքսանենգության համար, որը կատարվել է խմբի կողմից նախնական համաձայնությամբ կամ նախկինում կատարված մաքսանենգության համար դատվածություն ունեցող անձի կողմից կամ պաշտոնատար անձի կողմից՝ իր ծառայողական լիազորությունների օգտագործմամբ, կամ մաքսային հսկողություն իրականացնող անձի նկատմամբ բռնություն գործադրելով կամ առանձնապես վտանգավոր թմրամիջոցների կամ հոգեմետ նյութերի կապակցությամբ: Նույն

¹ Տե՛ս <http://www.etalonline.by/>:

հողվածի 4-րդ մասով՝ որպես մաքսանենգության ամենավտանգավոր տեսակ, նախատեսված է տվյալ հողվածի 1-ին, 2-րդ կամ 3-րդ մասով նախատեսված արարքի կատարումը կազմակերպված խմբի կողմից: Նշված արարքը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ 7-12 տարի ժամկետով՝ գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա:

Միաժամանակ Բելառուսի քր. օր.-ը պատասխանատվություն է սահմանում նաև մաքսանենգության բնույթ կրող այլ դրսևորումների համար: Մասնավորապես, դրա հողված 228¹-ով՝ որպես հանցագործություն, նախատեսված է մաքսային սահմանով ապրանքների ապօրինի տեղափոխումը: Նշված հողվածի 1-ին մասը քրեական պատասխանատվություն է սահմանում Մաքսային միության սահմանով ապրանքները դրա համար օրենսդրությամբ սահմանված վայրերը շրջանցելով կամ ոչ աշխատանքային ժամերին տեղափոխելու համար, որը կատարվել է նման արարքի համար վարչական պատասխանատվության ենթարկվելուց հետո մեկ տարվա ընթացքում, եթե բացակայում են հողված 228-ով նախատեսված հանցագործության հատկանիշները: Ընդ որում, տվյալ արարքի համար ևս բավականին խիստ պատիժ է սահմանված՝ տուգանքը կամ կալանքը կամ մինչև 2 տարի ժամկետով ազատության սահմանափակումը կամ նույն ժամկետով ազատազրկումը: Փաստորեն, Բելառուսի քր. օր.-ում, վարչական պրեյուդիցիայի հիմքով՝ որպես հանցագործություն է նախատեսված նաև վարչական իրավախախտում հանդիսացող մաքսանենգության կրկնակիությունը, որպիսի մոտեցումը խորթ է Եվրասիական տնտեսական միության անդամ մյուս պետություններին, այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետության համար:

Ղրդզստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում¹ ևս մաքսանենգությունը նախատեսված է մեկ հողվածով: Մասնավորապես, դրա հողված 204-ը, որը տեղ է գտել «Տնտեսական գործունեության ոլորտում կատարվող հանցագործություններ» վերտառությամբ 22-րդ գլխում, պատասխանատվություն է սահմանում թե՛ տնտեսական (1-ին մաս) և թե՛ այն առարկաների մաքսանենգության համար, որոնք հանված են շրջանառությունից կամ որոնց շրջանառությունը սահմանափակված է (2-րդ մաս): Ընդ որում, ինչպես և Բելառուսի քր. օր.-ի հողված 228-ում, Ղրդզստանի քրեական օրենսգրքի

¹ Տե՛ս <http://online.adviser.kg/>:

քննարկվող հոդվածի 3-րդ և 4-րդ մասերով նախատեսված են մաքսանենգության վերոհիշյալ դրսևորումների ծանրացնող և առավել ծանրացնող հանգամանքները, որոնք գրեթե նույնանում են:

Դրանց սանկցիաներում, սակայն, առկա են որոշ տարբերություններ: Մասնավորապես, Ղրդգստանի քր. օր.-ի հոդված 204-ի 1-ին մասով նախատեսված հանցանքը պատժվում է տուգանքով՝ հաշվարկային ցուցանիշների 1000-ապատիկից 5000-ապատիկի չափով, կամ ուղղիչ աշխատանքներով՝ մինչև 2 տարի ժամկետով, կամ ազատության սահմանափակմամբ՝ մինչև 3 տարի ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ մինչև 2 տարի ժամկետով: Նույն հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված հանցանքը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ 3-7 տարի ժամկետով և գույքի բռնագրավմամբ: Ղրդգստանի քր. օր.-ի հոդված 204-ի 3-րդ մասով նախատեսված հանցանքը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ 5-10 տարի ժամկետով և գույքի բռնագրավմամբ, իսկ 4-րդ մասով նախատեսված հանցանքը՝ ազատազրկմամբ՝ 7-12 տարի ժամկետով և գույքի բռնագրավմամբ:

Առանձին ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ Ղրդգստանի քր. օր.-ի հոդված 204-ում նախատեսված ծանոթագրության համաձայն՝ նույն հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հանցանքն առաջին անգամ կատարած անձն ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից, եթե նա կամովին վճարում է սահմանված մաքսային վճարները՝ ներառյալ տույժերն ու տուգանքները, հայտարարագրում է մաքսանենգության առարկա հանդիսացած ապրանքները, և եթե նրա փաստացի կատարած արարքը չի պարունակում այլ հանցակազմի հատկանիշներ: Տվյալ մոտեցումը, մեր կարծիքով, լիովին արդարացված է և այն նպատակահարմար է կիրառել նաև ՀՀ քր. օր.-ում:

Ռուսաստանի Դաշնությունն այն պետությունների շարքում է, որտեղ մաքսանենգությունը քրեականացված է քր. օր.-ի երկուսից ավել հոդվածներով, որոնցում առավել հստակեցված են քննարկվող հանցագործության օբյեկտներն ու առարկաները: Մասնավորապես, քննարկվող հանցավոր դրսևորումները նախատեսված են ՌԴ քր. օր.-ի¹ տարբեր գլուխներում, որոնք ներառում են՝ տնտեսական գործունեության ոլորտում կատարվող հանցանքները (գլուխ 22), հասա-

¹ Տե՛ս <http://lawlibrary.ru/>:

րակական անվտանգության դեմ ուղղված հանցագործությունները (գլուխ 24) և բնակչության առողջության ու հասարակական բարոյականության դեմ ուղղված հանցագործությունները (գլուխ 25):

Տնտեսական գործունեության ոլորտում կատարվող հանցանքների շարքում նախատեսված է մաքսանենգության երկու ինքնուրույն դրսևորում՝ 1) կանխիկ դրամական միջոցների և (կամ) դրամական գործիքների մաքսանենգությունը (ՌԴ քր. օր.-ի հոդված 200.1) և 2) ակոռիզային խմբիքների ու (կամ) ծխախոտի մաքսանենգությունը (ՌԴ քր. օր.-ի հոդված 200.2):

ՌԴ քր. օր.-ի հոդված 200.1-ի համաձայն՝ քրեորեն պատժելի է Եվրասիական տնտեսական միության մաքսային սահմանով կանխիկ դրամական միջոցներ և (կամ) դրամական գործիքներ ապօրինի տեղափոխելը, որը կատարվել է խոշոր չափերով: Նույն հոդվածի Ծանոթագրություն 1-ին համապատասխան, տվյալ արարքը համարվում է խոշոր չափերով կատարված, եթե ապօրինի տեղափոխված կանխիկ դրամական միջոցների և (կամ) դրամական գործիքների գումարը գերազանցում է Եվրասիական տնտեսական միության մաքսային օրենսդրությամբ սահմանված՝ առանց հայտարարագրման փոխադրելու համար նախատեսված թույլատրելի չափի կրկնապատիկը: Բացի այդ, նշված հոդվածի Ծանոթագրություն 5-ին համապատասխան, քննարկվող իմաստով դրամական գործիքներ են համարվում ճանապարհային կամ բանկային չեկերը, վեկսելները, ինչպես նաև փաստաթղթավորված արժեթղթերը, որոնք հավաստում են էմիտենտի (պարտապանի) որոշակի դրամական միջոցներ վճարելու պարտավորությունը, և որոնցում նշված չէ կոնկրետ պարտատերը: Ընդ որում, օրենքով նախատեսված չեն մաքսանենգության առարկաների ապօրինի տեղափոխման եղանակները, ինչը, օրենքը ավելորդ չճանրաբեռնելու տեսանկյունից, կարծում ենք, առավել արդարացված է: Տվյալ արարքը պատժվում է տուգանքով՝ ապօրինի տեղափոխված կանխիկ դրամական միջոցների և (կամ) դրամական գործիքների արժեքի 3-ապատիկից 10-ապատիկի կամ դատապարտյալի մինչև 2 տարվա աշխատավարձի կամ այլ եկամտի չափով, կամ ազատության սահմանափակմամբ՝ մինչև 2 տարի ժամկետով, կամ հարկադիր աշխատանքներով՝ մինչև 2 տարի ժամկետով:

Նույն արարքի ծանրացնող հանգամանքները նախատեսված են քննարկվող հոդվածի 2-րդ մասով, որն առավել խիստ պատասխա-

նատվություն է սահմանում կանխիկ դրամական միջոցների և (կամ) դրամական գործիքների մաքսանենգության համար, որը կատարվել է առանձնապես խոշոր չափերով կամ խմբի կողմից: Ընդ որում, այդ հոդվածի Ծանոթագրություն 2-ին համապատասխան, տվյալ արարքը համարվում է առանձնապես խոշոր չափերով կատարված, եթե ապօրինի տեղափոխված կանխիկ դրամական միջոցների և (կամ) դրամական գործիքների գումարը գերազանցում է Եվրասիական տնտեսական միության մաքսային օրենսդրությամբ սահմանված՝ առանց հայտարարագրման փոխադրելու համար նախատեսված թույլատրելի չափի հնգապատիկը: Տվյալ դեպքում արդեն արարքը պատժվում է տուգանքով՝ ապօրինի տեղափոխված կանխիկ դրամական միջոցների և (կամ) դրամական գործիքների արժեքի 10-ապատիկից 15-ապատիկի կամ դատապարտյալի մինչև 3 տարվա աշխատավարձի կամ այլ եկամտի չափով, կամ ազատության սահմանափակմամբ՝ մինչև 4 տարի ժամկետով, կամ հարկադիր աշխատանքներով՝ մինչև 4 տարի ժամկետով:

Ուշագրավ է, որ ՌԴ քր. օր.-ի հոդված 200.1-ի Ծանոթագրություն 3-ի համաձայն, ապօրինի տեղափոխված կանխիկ դրամական միջոցների և (կամ) դրամական գործիքների արժեքի չափերը հաշվարկելիս դրանց ընդհանուր գումարից հանվում է այն մասը, որը Եվրասիական տնտեսական միության մաքսային օրենսդրությամբ սահմանված կարգով թույլատրվում է առանց հայտարարագրման փոխադրել: Այս մոտեցումը ևս, կարծում ենք, լիովին արդարացված է: Միաժամանակ, սակայն, տվյալ ձևակերպմամբ անտեսվել է այն մասը, որը հայտարարագրվել է, ինչի հետ դժվար է համաձայնել:

Բացի դրանից, նույն հոդվածի Ծանոթագրություն 4-ով նախատեսված է խրախուսական նորմ: Մասնավորապես, տվյալ հոդվածում նշված կանխիկ դրամական միջոցները և (կամ) դրամական գործիքները կամովին հանձնած անձն ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից, եթե նրա արարքն այլ հանցակազմ չի պարունակում: Ընդ որում, հանձնումը կամովին չի համարվում, եթե նշված առարկաները հայտնաբերվել են մաքսային հսկողություն իրականացնելիս, այդ ընթացքում դրանք առգրավելիս կամ դրանց հայտնաբերման ու առգրավման նպատակով քննչական գործողություններ իրականացնելիս: Տվյալ մոտեցումը նույնպես, մեր կարծիքով, լիովին արդարացված է:

ՌԴ քր. օր.-ի հոդված 200.2-ի համաձայն՝ քրեորեն պատժելի է Եվրասիական տնտեսական միության մաքսային սահմանով ակտիվալային խմիչքներ և (կամ) ծխախոտ ապօրինի տեղափոխելը, որը կատարվել է խոշոր չափերով: Նույն հոդվածի Օանոթագրություն 1-ին համապատասխան, տվյալ հոդվածով նախատեսված արարքները համարվում են խոշոր չափերով կատարված, եթե նշված առարկաների արժեքը գերազանցում է 250 հազար ռուսական ռուբլին: Միաժամանակ, տվյալ հոդվածի Օանոթագրություն 2-ին համապատասխան, դրանց արժեքի չափը հաշվարկելիս դրանց ընդհանուր գումարից հանվում է այն մասը, որը հայտարարագրվել է կամ Եվրասիական տնտեսական միության մաքսային օրենսդրությամբ սահմանված կարգով թույլատրվում է առանց հայտարարագրման փոխադրել:

Այս հանցագործությունը պատժվում է տուգանքով՝ 300 հազարից 1 միլիոն ռուսական ռուբլու կամ դատապարտյալի 1-3 տարվա աշխատավարձի կամ այլ եկամտի չափով, կամ հարկադիր աշխատանքներով՝ մինչև 5 տարի ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ նույն ժամկետով: Դժվար չէ նկատել, որ տվյալ դեպքում տուգանքի չափերի որոշման եղանակները մասամբ տարբերվում են հոդված 200.1-ով նախատեսվածներից: Մինչդեռ, կարծում ենք, առավել նպատակահարմար կլիներ այս դեպքում ևս տուգանքի չափերը կապել ապօրինի տեղափոխվող առարկաների արժեքի հետ:

Քննարկվող հանցագործության ծանրացնող և առավել ծանրացնող հանգամանքները նախատեսված են ՌԴ քր. օր.-ի հոդված 200.2-ի 2-րդ և 3-րդ մասերում: Այսպես, նշված հոդվածի 2-րդ մասը պատասխանատվություն է սահմանում նույն արարքի համար, որը կատարվել է խմբի կողմից նախնական համաձայնությամբ կամ պաշտոնատար անձի կողմից՝ իր պաշտոնական դիրքն օգտագործելով: Այս արարքների համար՝ որպես պատիժ, նախատեսված է ազատազրկմամբ՝ 3-7 տարի ժամկետով, և տուգանքով՝ մինչև 1 միլիոն ռուսական ռուբլու կամ դատապարտյալի մինչև 3 տարվա աշխատավարձի կամ այլ եկամտի չափով, կամ առանց դրա: Տվյալ դեպքում դժվար է համաձայնել այն մոտեցմանը, որ, ի տարբերություն հոդված 200.1-ի 2-րդ մասի, անտեսվել են այնպիսի ծանրացնող հանգամանքներ, ինչպիսիք են նույն արարքը խմբի կողմից առանց նախնական համաձայնության կամ առանձնապես խոշոր չափերով

կատարելը: Միաժամանակ, կարծում ենք, հոդված 200.1-ում նաև՝ որպես ծանրացնող հանգամանք, նպատակահարմար կլիներ նախատեսել նույն արարքը պաշտոնատար անձի կողմից կատարելը:

ՌԴ քր. օր.-ի հոդված 200.2-ի 3-րդ մասով, ինչպես արդեն նշվել է, նախատեսված է քննարկվող հանցագործության ամենավտանգավոր տեսակը՝ նույն արարքը կազմակերպված խմբի կողմից կատարելը: Տվյալ հանցագործությունը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ 7-12 տարի ժամկետով, և տուգանքով՝ մինչև 2 միլիոն ռուսական ռուբլու կամ դատապարտյալի մինչև 5 տարվա աշխատավարձի կամ այլ եկամտի չափով, կամ առանց դրա և ազատության սահմանափակմամբ՝ մինչև 2 տարի ժամկետով, կամ առանց դրա: Ընդ որում, նման առավել ծանրացնող հանգամանք, կարծում ենք, նպատակահարմար կլիներ նախատեսել նաև հոդված 200.1-ում:

ՌԴ քր. օր.-ի՝ «Հասարակական անվտանգության դեմ ուղղված հանցագործություններ» վերտառությամբ գլուխ 24-ում նախատեսված հոդված 226.1-ը պատասխանատվություն է սահմանում ուժեղ ներգործող, թունավոր, թունավորող, պայթուցիկ կամ ռադիոակտիվ նյութերի, ռադիացիայի աղբյուրների, միջուկային հումքի, հրազենի կամ դրա հիմնական մասերի, պայթուցիկ սարքերի, ռազմամթերքի, զանգվածային ոչնչացման զենքի, դրա առաքման միջոցների, այլ սպառազինության, ռազմական այլ տեխնիկայի կամ զանգվածային ոչնչացման զենքի, դրա առաքման միջոցների, այլ սպառազինության, ռազմական այլ տեխնիկայի ստեղծման համար օգտագործվող նյութերի կամ սարքավորումների, ինչպես նաև ռազմավարական կարևոր նշանակության ապրանքների կամ ռեսուրսների կամ մշակութային արժեքների կամ առանձնակի արժեք ունեցող վայրի կենդանիների կամ ջրային կենսաբանական ռեսուրսների մաքսանենգության համար: Նշված հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ այդ առարկաների մաքսանենգություն է համարվում դրանք Եվրասիական տնտեսական միության մաքսային սահմանով կամ միության անդամ այլ պետությունների հետ Ռուսաստանի Դաշնության պետական սահմանով խոշոր չափերով (բացառությամբ առանձնակի արժեք ունեցող վայրի կենդանիների կամ ջրային կենսաբանական ռեսուրսների) ապօրինի տեղափոխելը: Տվյալ արարքը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ 3-7 տարի ժամկետով, և տուգանքով՝ մինչև 1 միլիոն ռուսական ռուբլու կամ դատապարտյալի մինչև 5 տարվա աշխա-

տավարձի կամ այլ եկամտի չափով, կամ առանց դրա և ազատության սահմանափակմամբ՝ մինչև 1 տարի ժամկետով, կամ առանց դրա: Այս առումով, սակայն, դժվար է համաձայնել մշակութային արժեքները և առանձնակի արժեք ունեցող վայրի կենդանիները քննարկվող հանցագործության առարկաների շարքին դասելուն: Բանն այն է, որ դրանք, ըստ մեզ, կապված են ոչ թե հասարակական անվտանգությանը, այլ տնտեսության ոլորտին առնչվող հասարակական հարաբերությունների հետ:

Միևնույն ժամանակ, մաքսանենգության քննարկվող տեսակի ծանրացնող և առավել ծանրացնող հանգամանքները նախատեսված են ՌԴ քր. օր.-ի հոդված 226.1-ի 2-րդ և 3-րդ մասերում: Այսպես, նշված հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն, առավել վտանգավոր է համարվում նույն արարքը, որը կատարվել է պաշտոնատար անձի կողմից՝ իր պաշտոնական դիրքն օգտագործելով, կամ մաքսային կամ սահմանապահ հսկողություն իրականացնողի նկատմամբ բռնություն գործադրելով: Տվյալ հանցագործությունը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ 5-10 տարի ժամկետով, և տուգանքով՝ մինչև 1 միլիոն ռուսական ռուբլու կամ դատապարտյալի մինչև 5 տարվա աշխատավարձի կամ այլ եկամտի չափով, կամ առանց դրա և ազատության սահմանափակմամբ՝ մինչև 1,5 տարի ժամկետով, կամ առանց դրա: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ այս պարագայում ևս անարդարացիորեն անտեսվել են ծանրացնող այնպիսի հանգամանքները, ինչպիսիք են արարքը առանց նախնական համաձայնության խմբի կողմից և առանձնապես խոշոր չափերով կատարելը:

Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն, մաքսանենգության քննարկվող դրսևորման ամենավտանգավոր տեսակը վերոհիշյալ արարքները կազմակերպված խմբի կողմից կատարելն է, որը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ 7-12 տարի ժամկետով, և տուգանքով՝ մինչև 1 միլիոն ռուսական ռուբլու կամ դատապարտյալի մինչև 5 տարվա աշխատավարձի կամ այլ եկամտի չափով, կամ առանց դրա և ազատության սահմանափակմամբ՝ մինչև 2 տարի ժամկետով, կամ առանց դրա:

ՌԴ քր. օր.-ի հոդված 226.1-ի ծանոթագրություններում բացահայտվում են քննարկվող հանցագործության առումով ռազմավարական կարևոր նշանակություն ունեցող ապրանքների և ռեսուրսների ու առանձնակի արժեք ունեցող վայրի կենդանիների և ջրային կեն-

սաքանական ռեսուրսների, ինչպես նաև դրանց չափերի հասկացությունները:

ՌԴ քր. օր.-ի՝ «Բնակչության առողջության և հասարակական բարոյականության դեմ ուղղված հանցագործություններ» վերտառությամբ գլուխ 25-ում նախատեսված հոդված 229.1-ը պատասխանատվություն է սահմանում թմրամիջոցների, հոգեմետ նյութերի, դրանց պրեկուրսորների կամ անալոգների, թմրամիջոցներ, հոգեմետ նյութեր կամ դրանց պրեկուրսորներ պարունակող բույսերի կամ դրանց մասերի, ինչպես նաև հատուկ հսկողության տակ գտնվող և թմրամիջոցների կամ հոգեմետ նյութերի պատրաստման համար օգտագործվող գործիքների կամ սարքավորումների մաքսանենգության համար: Նշված հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ այդ առարկաների մաքսանենգություն է համարվում դրանք Եվրասիական տնտեսական միության մաքսային սահմանով կամ միության անդամ այլ պետությունների հետ Ռուսաստանի Դաշնության պետական սահմանով ապօրինի տեղափոխելը (անկախ չափերից): Տվյալ արարքը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ 3-7 տարի ժամկետով, և տուգանքով՝ մինչև 1 միլիոն ռուսական ռուբլու կամ դատապարտյալի մինչև 5 տարվա աշխատավարձի կամ այլ եկամտի չափով, կամ առանց դրա և ազատության սահմանափակմամբ՝ մինչև 1 տարի ժամկետով, կամ առանց դրա: Փաստորեն, տվյալ հանցագործության համար սահմանված պատժատեսակներն ու պատժաչափերը նույնանում են հոդված 226.1-ով նախատեսվածների հետ, ինչը, կարծում ենք, լիովին տրամաբանական է և արդարացված:

Մինևույն ժամանակ, մաքսանենգության քննարկվող տեսակի ծանրացնող և առավել ծանրացնող հանգամանքները նախատեսված են ՌԴ քր. օր.-ի հոդված 229.1-ի 2-րդ, 3-րդ և 4-րդ մասերում: Այսպես, նշված հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն, առավել վտանգավոր է համարվում նույն արարքը, որը կատարվել է խմբի կողմից՝ նախնական համաձայնությամբ, պաշտոնատար անձի կողմից՝ իր պաշտոնական դիրքն օգտագործելով, կամ զգալի չափերով: Տվյալ հանցագործությունը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ 5-10 տարի ժամկետով, և տուգանքով՝ մինչև 1 միլիոն ռուսական ռուբլու կամ դատապարտյալի մինչև 5 տարվա աշխատավարձի կամ այլ եկամտի չափով, կամ առանց դրա և ազատության սահմանափակմամբ՝ մինչև 1,5 տարի ժամկետով, կամ առանց դրա:

Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն, մաքսանենգության քննարկվող դրսևորման առավել վտանգավոր տեսակն է վերոհիշյալ արարքները խոշոր չափերով կատարելը, որը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ 10-20 տարի ժամկետով, և տուգանքով՝ մինչև 1 միլիոն ռուսական ռուբլու կամ դատապարտյալի մինչև 5 տարվա աշխատավարձի կամ այլ եկամտի չափով, կամ առանց դրա և ազատության սահմանափակմամբ՝ մինչև 2 տարի ժամկետով, կամ առանց դրա: Այս առումով, սակայն, մեր կարծիքով, սահմանված է ազատազրկման ձևով չափազանց խիստ պատիժ:

ՌԴ քր. օր.-ի հոդված 229.1-ի 4-րդ մասում նախատեսված են մաքսանենգության քննարկվող դրսևորման ամենավտանգավոր տեսակները՝ նույն արարքները կազմակերպված խմբի կողմից, առանձնապես խոշոր չափերով կամ մաքսային կամ սահմանապահ հսկողություն իրականացնողի նկատմամբ բռնություն գործադրելով կատարելը: Տվյալ հանցագործության սանկցիան ևս, կարծում ենք, չափազանց խիստ է և ոչ արդարացված: Մասնավորապես, նշված հանցագործությունը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ 15-20 տարի ժամկետով, և տուգանքով՝ մինչև 1 միլիոն ռուսական ռուբլու կամ դատապարտյալի մինչև 5 տարվա աշխատավարձի կամ այլ եկամտի չափով, կամ առանց դրա և ազատության սահմանափակմամբ՝ մինչև 2 տարի ժամկետով, կամ առանց դրա, կամ ցմահ ազատազրկմամբ: Փաստորեն այս հանցագործությունն ավելի խիստ է պատժվում, քան ծանրացնող հանգամանքներում սպանությունը (ՌԴ քր. օր.-ի հոդված 105-ի 2-րդ մաս), ինչն անընդունելի է:

Այսպիսով, արտասահմանյան երկրների քրեական օրենսդրության վերլուծությունը թույլ է տալիս հանգել հետևյալ հիմնական եզրակացություններին.

Եվրոպական Միության անդամ որոշ պետություններում (Ման-Մարինո, Հոլանդիա և այլն) մաքսանենգության համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող նորմերն ընդգրկում են տվյալ արարքի դրսևորումների բավականին լայն շրջանակ, իսկ մյուսներում (Գերմանիա, Շվեյցարիա, Ֆրանսիա և այլն)՝ քրեորեն պատժելի են համարվում դրանց միայն առավել վտանգավոր տեսակները: Ընդ որում, ոչ բոլոր երկրների քրեական օրենքներն են պարունակում հատուկ նորմ, որը պատասխանատվություն է սահմանում տնտեսական մաքսանենգության համար: Միևնույն ժամա-

նակ, ԵՄ որոշ երկրներում (Գերմանիա, Լեհաստան, Շվեդիա և այլն) մաքսանենգության համար նախատեսված են չափազանց մեղմ, մյուսներում (Սան-Մարինո, Ֆրանսիա և այլն)՝ բավականին խիստ պատիժներ:

Մեծ Բրիտանիայի և Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների քրեական օրենքներով բավականին խիստ պատասխանատվություն է սահմանված թմրամիջոցների մաքսանենգության համար:

Մաքսանենգ եղանակով կատարվող հանցանքների հետ կապված առավել մանրամասն իրավակարգավորումներ և դրանց համար պատասխանատվության առավել խիստ միջոցներ են նախատեսված Չինաստանի և Թուրքիայի քրեական օրենսդրություններով: Նման խստությունը գլխավորապես պայմանավորված է կրոնական առանձնահատկությունների բուդդայականության և իսլամի գաղափարական հիմքերի ազդեցությամբ:

Մաքսանենգության համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող նորմերն առավել շատ ընդհանրություններ ունեն նախկին ԽՍՀՄ պետություններում: Ընդ որում, նշված երկրներում մաքսանենգությունը քրեականացվել է կա՛մ տվյալ արարքի համար պատասխանատվություն նախատեսող մեկ հոդվածով (օրինակ՝ Բելառուսի Հանրապետությունում, Ղրղզստանի Հանրապետությունում), կա՛մ երկու ինքնուրույն հանցակազմերով, որոնցից մեկը պատասխանատվություն է սահմանում, այսպես կոչված, տնտեսական մաքսանենգության, մյուսը՝ այն առարկաների մաքսանենգության համար, որոնք հանված են շրջանառությունից կամ որոնց շրջանառությունը սահմանափակված է (օրինակ՝ Ղազախստանի Հանրապետությունում), կա՛մ երկուսից ավել հոդվածներով, որոնցում առավել հստակեցված են քննարկվող հանցագործության օբյեկտներն ու առարկաները (օրինակ՝ Ռուսաստանի Դաշնությունում):

Гор Мирзоян

Аспирант кафедры уголовного права ЕГУ

КОНТРАБАНДА ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

В статье рассмотрены правовые модели противодействия контрабанде как важнейшего направления борьбы с преступностью. Кроме того, показаны особенности подхода к дифференциации уголовной ответственности за контрабандные преступления в законода-

тельстве зарубежных стран. Проведен также сравнительно-правовой анализ норм уголовного законодательства Республики Армения, Российской Федерации, Республики Беларусь, Республики Казахстан и Киргизской Республики, предусматривающих уголовную ответственность за контрабанду, определены расхождения и сделан вывод о необходимости унификации данных норм.

Gor Mirzoyan

PHD Student of the YSU Chair of Criminal Law

SMUGGLING UNDER THE CRIMINAL LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES

Legal models of counteraction to smuggling as the most important direction of fight against criminality are considered in the article presented. Besides, the features of approach to differentiation of criminal liability for smuggling crimes in the legislation of foreign countries are shown. The comparative- legal analysis of the norms of the criminal legislation of the Republic of Armenia, the Russian Federation, the Republic of Belarus, the Republic of Kazakhstan, and the Republic of Kyrgyzstan, which stipulate criminal responsibility for smuggling are conducted, discrepancies are revealed and conclusions on the need for unification of these rules are made .

Բանալի բառեր՝ քրեական օրենսդրություն, մաքսանենգություն, իրավական մոդել, իրավունքի համակարգեր, թմրանյութեր, քրեական պատասխանատվություն

Ключевые слова: уголовное законодательство, контрабанда, правовая модель, системы права, наркотики, уголовная ответственность

Key words: criminal legislation, smuggling, legal model, law systems, drugs, criminal liability.

**ՊԱՏԻԺ ՆՇԱՆԱԿԵԼՈՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԻ
ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՌԵՑԻԴԻՎԻ ԴԵՊՔՈՒՄ**

Պատժի նշանակումն արդարադատության իրականացման ամենաբարդ և պատասխանատու փուլերից է: Այս ոլորտում առկա օրենսդրական կարգավորումները թույլ են տալիս պատկերացում կազմելու պատժի նշանակման բնագավառում պետության վարած քրեական քաղաքականության հիմնական ուղղությունների և որդեգրված գերակա նպատակների մասին:

ՀՀ քրեական օրենսգիրքը սահմանում է այն հիմնական կանոնները, որոնք դատարանը պարտավոր է հաշվի առնել յուրաքանչյուր գործով: Դրանք պատիժ նշանակելու հիմնարար սկզբունքներն են՝ ղեկավար դրույթներ, որոնցով դատարանն առաջնորդվում է պատիժ նշանակելու բարդ և պատասխանատու գործընթացում: Նշված սկզբունքներն ուրվագծում են դատարանի հայեցողության շրջանակները և կոչված են հնարավորինս բացառելու պատիժ նշանակելիս կամայականությունների դրսևորման հնարավորությունը:

Պատիժ նշանակելու ընդհանուր սկզբունքները բխում են քրեական օրենսդրության հիմնական սկզբունքներից և կոչված են ապահովելու պատժի՝

ա) օրինականությունը, բ) արդարությունը, գ) անհատականացումը, դ) մարդասիրությունը²:

Օրինականության սկզբունքն արտահայտվում է նրանում, որ պատիժը որոշվում է քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի համապատասխան հոդվածի սանկցիայի շրջանակներում՝ հաշվի առնելով Ընհանուր մասի դրույթները: ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 61-ի 1-ին մասով սահմանված վերոնշյալ դրույթը համադրելով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 5 հոդվածով ամրագրված օրինականության սկզբունքի հետ՝ կարելի է արձանագրել, որ դատարանը պատիժ

¹ ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. դ. պրոֆեսոր Ա. Գաբուզյան:

² Տե՛ս ՀՀ քրեական իրավունք, ընդհանուր մաս, Եր., 2012, էջ 427:

կարող է նշանակել միայն այն արարաքների համար, որոնք ՀՀ քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասում նախատեսված են որպես հանցավոր և միայն այնպիսի պատժատեսակ ու պատժաչափ, որը նախատեսված է տվյալ հոդվածի սանկցիայով: Դատարանի կողմից նշված դրույթներն անտեսելն անթույլատրելի է և օրինականության սկզբունքի կոպիտ խախտում է, ինչը դատական ակտը բեկանելու հիմք է:

Միևնույն ժամանակ, նշված պահանջներից կարող են սահմանվել նաև բացառություններ: Այսպես՝ օրենքով հստակ նախատեսված դեպքերում և կարգով դատարանը կարող է հոդվածի սանկցիայով նախատեսվածից ավելի մեղմ կամ ավելի խիստ պատիժ նշանակել: Մասնավորապես, ՀՀ քրեական օրենսգրքում պատիժ նշանակելու ընդհանուր դրույթներից բացի նախատեսված են նաև հատուկ կանոններ, որոնց կիրառման հիմքերի առկայության դեպքում դատարանը կարող է նշանակել այնպիսի պատիժ, որն ավելի մեղմ է (ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդվածներ 64 և 65) կամ ավելի խիստ է (ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդվածներ 66, 67 և 67.1), քան նախատեսված է Հատուկ մասի համապատասխան հոդվածի սանկցիայով:

Պատիժ նշանակելու հատուկ կանոնների գոյությունը չի կարելի համարել նահանջ օրինականության սկզբունքից. դա նշված սկզբունքի առանձնահատուկ դրսևորում է և հետապնդում է իրավաչափ նպատակ, մասնավորապես՝ թույլ է տալիս նշանակել արդարացի պատիժ՝ պայմանավորված օրենսդրի կողմից առանձին դեպքերում հանցագործության և հանցավորի անձի վտանգավորության աստիճանին ու բնույթին տրված գնահատականով և ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 48-ով նախատեսված պատժի նպատակների իրագործման անհրաժեշտությամբ: Այսպիսով, կարելի է արձանագրել է, որ պատժի նշանակման հատուկ կանոնները պատիժ նշանակելու ընդհանուր սկզբունքներից բացառություն չեն և հարաբերակցվում են ինչպես «ամբողջ» և «մաս»՝ ապահովելով պատասխանատվության և պատժի առավելագույն անհատականացում:

Հանցագործությունների ռեցիդիվի պարագայում նույնպես նախատեսված են պատիժ նշանակելու հատուկ կանոններ (ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 67.1), որի անմիջական նպատակը քրեաիրավական ներգործության միջոցների խստացումն է: Ռեցիդիվի դեպքում պատիժ նշանակելիս թեև դատարանը պարտավորվում է

կիրառել պատիժ նշանակելու ընդհանուր սկզբունքներից յուրաքանչյուրը, միևնույն ժամանակ պատժատեսակի և պատժաչափի ընտրության հարցում արվում են որոշ վերապահումներ: Մասնավորապես, ընտրվում է ամենախիստ պատժատեսակը՝ ազատազրկման ձևով, որի նվազագույն սահմանը՝ ռեցիդիվի տեսակով պայմանավորված (հասարակ, վտանգավոր և առանձնապես վտանգավոր), պարտադիր խստացվում է: Հետևաբար, օրինականության սկզբունքն այս դեպքում ձեռք է բերում որոշակի առանձնահատկություններ:

Հանցագործությունների ռեցիդիվի դեպքում խիստ պատիժ նշանակելու հիմքը նախկինում կատարված դիտավորյալ հանցանքի համար դատվածության առկայությունն է: Հարկ է նկատել, որ տեսաբանների շրջանում դատվածության և ռեցիդիվի ինստիտուտների գոյությունը միանշանակ չի ընդունվում: Որոշ հեղինակներ դրանք դիտում են որպես ամբողջատիրական ռեժիմի արդյունք, որը նպատակ է հետապնդում ահաբեկելու հասարակությանը ու նման անարդարացի, հակաիրավական և չհիմնավորված մեթոդներով հետ պահելու հանցագործություններից: Նրանց կարծիքով նախկինում կատարված հանցանքի համար դատվածության առկայությունը հաշվի առնելով նոր կատարված արարքի համար ակնհայտ խիստ պատիժ նշանակելը խախտում է քրեական իրավունքի այնպիսի հիմնարար սկզբունքներ, ինչպիսիք են օրինականության, արդարության և կրկնակի դատապարտման անթույլատրելիության, մարդասիրության սկզբունքները: Պրոֆեսոր Վոլժենկինը գտնում է, որ հանցագործությունների ռեցիդիվի դեպքում նշանակվող պատժին «գումարվում» է նախկինում կատարված այն արարքի համար պատիժը, որն անձն արդեն լիովին կրել է և դրանով իսկ ամբողջությամբ «քավել» մեղքը, հետևաբար, նման դեպքերում անձը կրկնակի է պատասխանատվության ենթարկվում միևնույն հանցագործության համար¹:

Վ. Յու. Զուբակինի կարծիքով քրեական պատասխանատվության ոլորտում ռեցիդիվի ինստիտուտի գոյությունն անհավասարության դրսևորում է: Հեղինակը համոզմունք է արտահայտել, որ նույ-

¹ St' u **Волженкин Б.**, Принцип справедливости и проблемы множественности преступлений по УК РФ // Законность, 1998, № 12, էջ 2-7:

նաբնույթ հանցանք կատարած անձանց նկատմամբ տարբեր պատիժներ նշանակելը՝ այն հիմքով, որ նրանցից մեկը դատվածություն ունի, օրենքի առջև բոլորի հավասարության սահմանադրական սկզբունքի խախտում է: Մասնավորապես, նշված սկզբունքից բխում է, որ միևնույն հանրային վտանգավորության բնույթ և աստիճան ունեցող հանցանքներ կատարելու համար անձինք ենթակա են հավասար պատասխանատվության, մինչդեռ ռեցիդիվի վերաբերյալ նորմերի կիրառումը հանգեցնում է անարդարացի խիստ պատիժների նշանակման¹:

Վերոնշյալ դիրքորոշումների հետ դժվար է համաձայնել: Այսպես՝ ռեցիդիվի դեպքում թեպետ նշանակվող պատժի խստացումը պայմանավորվում է նախկինում կատարված հանցանքի համար դատվածության առկայության փաստով, այնուամենայնիվ այն որևէ կերպ չի ազդում արարքի որակման վրա, և անձը չի ենթարկվում կրկնակի քրեական պատասխանատվության միևնույն հանցագործության համար: Առկա դատվածության քրեաիրավական հետևանքների տարածումը նոր հանցանքի համար պատասխանատվության ենթարկելիս, դուրս չի գալիս այն թույլատրելի քրեաիրավական միջոցառումների շրջանակներից, որն օրենսդիրն իրավունք ունի օգտագործել արդարացված նպատակներին հասնելու համար՝ ապահովելով քրեական պատասխանատվության և պատժի տարբերակումը, դրա ուղղիչ ազդեցության ուժեղացումը դատապարտյալի նկատմամբ, նոր հանցագործությունների կանխումը և հանցավոր ոտնձգություններից անձի, հասարակության և պետության պաշտպանությունը:

Մինչդեռ, ի տարբերություն հանցագործությունների ռեցիդիվի՝ նախկինում առկա կրկնակիության ինստիտուտն անմիջականորեն ազդում էր հանցագործության որակման վրա: Քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի բազմաթիվ հոդվածներում կրկնակիությունը և դատվածությունը նախատեսված էին որպես ծանրացնող հանգամանք և ազդում էին արարքին տրվող քրեաիրավական գնահատականի վրա: Սակայն 2011 թվականի մայիսի 23-ին կատարված փոփոխությո-

¹ St' u **Зубакин В. Ю.**, Институт рецидива преступлений как нарушение принципа равенства перед законом в системе уголовной ответственности // Российский следователь, 2006, N 8, էջ 15-16:

յունների արդյունքում կրկնակիությունը՝ որպես բազմակիության տեսակ, վերացվեց, ինչպես նաև ուժը կորցրած ճանաչվեցին անձի՝ նախնիին դատվածության առկայությամբ պայմանավորված բոլոր ուրակյալ հանցակազմերը:

Մեր կարծիքով հանցագործությունների ռեցիդիվի դեպքում պատիժ նշանակելու հատուկ կանոնների նախատեսումն ու քրեաիրավական ներգործության միջոցների խստացումն արդարացված է, չի հակասում օրինականության, կրկնակի դատապարտման անթույլատրելիության, օրենքի առջև բոլորի հավասարության սկզբունքներին և իրավաչափ նպատակ է հետապնդում: Մասնավորապես, այն պայմանավորված է ոչ թե նախկին արարքի համար «հատուցման» անհրաժեշտությամբ (նախորդ հանցագործության համար քրեական պատասխանատվության ենթարկվելով և պատիժ կրելով՝ անձն արդեն լիովին «քավում» է իր մեղքը), այլ հանցավորի անձի և կրկնվող հանցավոր վարքագծի վտանգավորության աստիճանին և բնույթին օրենսդրի կողմից տրված օբյեկտիվ գնահատականով:

Ռեցիդիվային հանցավորության դեպքում քրեաիրավական ներգործության միջոցների խստացումը պայմանավորված է հանցագործության և հանցավորի անձի բարձր հանրային վտանգավորությամբ: Կրկնվող հանցավոր վարքագիծը նպաստում է անձի մասնագիտացմանը, անհրաժեշտ հանցավոր տեխնիկայի յուրացմանը և հետագայում հանցավոր գործունեությունն ավելի դյուրին և արդյունավետ շարունակելուն, ինչն անկասկած բարձրացնում է յուրաքանչյուր հաջորդ հանցագործության հանրային վտանգավորության աստիճանը: Միևնույն ժամանակ ռեցիդիվը վկայում է անձի կայուն հակահասարակական կողմնորոշումների, հանցավոր վարքագծում նրա հմտացման և արհեստավարժության մասին, ցույց է տալիս, որ պետության անունից կայացված դատավճիռը և դրանով նրա վարքագծին տրված բացասական գնահատականը բավարար արդյունավետություն չեն ունեցել, չեն ազդել հանցավորի վրա, ինչն էլ նրա նկատմամբ խիստ պատիժ նշանակելու հիմք է:

Բացի այդ, հանցագործությունների ռեցիդիվը բավականին տարածված երևույթ է, որին հաճախ առնչվում է իրավակիրառ պրակտիկան: Ռեցիդիվային հանցագործությունների ցուցանիշով Հայաստանի Հանրապետությունը զբաղեցնում է «առաջատար դիրքերից» մեկն Անկախ պետությունների համագործակցության անդամ երկր-

ների շարքում: Միջին հաշվով ռեցիդիվային հանցավորության մակարդակը կազմում է ընդհանուր հանցագործությունների քառորդ մասը՝ զիջելով միայն Բելոռուսի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության համանման ցուցանիշները¹: Նշված նկատառումներից նույնպես բխում է ռեցիդիվային հանցավորության դեպքում խիստ պատիժների նախատեսման անհրաժեշտությունը:

Հանցագործությունների ռեցիդիվի դեպքում արդարության և պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքները նույնպես առանձնահատուկ դրսևորում են ստանում: ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդվածներ 10-ի և 61-ի իմաստով՝ պատիժն արդարացի է, եթե համապատասխանում է հանցագործության հանրային վտանգավորության բնույթին և աստիճանին, հանցավորի անձը բնութագրող տվյալներին, ինչպես նաև պատասխանատվությունն ու պատիժը մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքներին: Ռեցիդիվի պարագայում արդարացի և անհատական պատիժ նշանակելու համար անհրաժեշտ է թվարկվածներից բացի մանրամասն վերլուծել ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 67.1-ի 1-ին մասով նախատեսված հանգամանքները՝ կատարված հանցանքների քանակը, բնույթը և վտանգավորությունը, այն հանգամանքները, որոնց ուժով նախկին պատիժն արդյունավետ չի եղել հանցավորի ուղղման տեսանկյունից, ինչպես նաև նոր հանցագործության բնույթն ու վտանգավորության աստիճանը: Քանի որ հանցագործությունների ռեցիդիվը բնորոշվում է որպես դիտավորությամբ հանցանքի կատարում այն անձի կողմից, ով դատվածություն ունի նախկինում դիտավորությամբ կատարված հանցանքի համար, ապա դատարանը պատիժ նշանակելիս պարտավոր է պարզաբանել ինչպես նախկին դատապարտման, այնպես էլ նոր հանցագործության հետ կապված բոլոր հանգամանքները:

Ռեցիդիվի դեպքում պատիժ նշանակելիս մեծ կարևորություն է ներկայացնում նաև հանցավորի անձը բնութագրող տվյալների համակողմանի վերլուծությունը: Թեպետ ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 67.1-ի 1-ին մասում նման պահանջ չի նախատեսվում, սակայն

¹ Տե՛ս հանցավորության վիճակն ԱՊՀ անդամ-պետությունների տարածքում 2004-2010 թվականներին: /Վիճակագրական ժողովածու, ՌԴ ՆԳՆ/, 2011, թերթ 15-16:

այն ուղղակիորեն բխում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 61-ի 2-րդ մասից: Այսպես՝ պատիժ նշանակելիս դատարանը պետք է մանրամասն ուսումնասիրի նախորդ պատիժը կրելու ընթացքում հանցավորի վարքագիծը, նրա վերաբերմունքը պատժի նկատմամբ, ինչպես նաև պատիժը կրելուց հետո նրա կենսագործունեությունը, ընտանեկան պայմանները, աշխատանքի ատկայությունը, նոր հանցագործության շարժառիթները, նպատակները և այլ տվյալներ: Կարծում ենք՝ արդարացված կլինի ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 67.1-ի 1-ին մասում հատուկ ամրագրել հանցավորի անձը բնութագրող տվյալները հաշվի առնելու պահանջ, ինչը մնացած հանգամանքների հետ միասին թույլ կտար վեր հանելու նախկին պատիժը կրելու ընթացքում թույլ տրված սխալները, բացթողումները և նշանակելու անհատական պատիժ, որը կապահովի պատժի նպատակների իրագործումը՝ հանցավորի ուղղման և հանցագործությունների կանխարգելման տեսանկյունից:

Ինչ վերաբերում է մարդասիրության սկզբունքին, ապա հանցագործությունների ռեցիդիվի դեպքում պատիժ նշանակելիս այն նախ և առաջ պետք է դիտարկել մարդու և հասարակության շահերի պաշտպանության տեսանկյունից: Կարծում ենք՝ չի կարելի համաձայնել այն տեսակետի հետ, որ ռեցիդիվի դեպքում խախտվում է մարդասիրության սկզբունքը: Նշված սկզբունքը նախ և առաջ ենթադրում է մարդասիրական վերաբերմունք մարդու և քաղաքացու այնուհետև՝ հանցանք կատարած անձանց նկատմամբ:

Այսպես՝ ռեցիդիվի դեպքում քրեաիրավական ներգործության միջոցների խստացումը նպատակ է հետապնդում ապահովելու քրեական օրենսգրքի խնդիրների իրացումը, մասնավորապես՝ հանցավոր ոտնձգություններից մարդու և հասարակության հիմնական իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանությունը: Բացի այդ, պետք չէ նաև մոռանալ հանցագործությունից տուժած անձանց նկատմամբ մարդասիրական վերաբերմունքի մասին՝ հաշվի առնելով, որ յուրաքանչյուր կանկրետ դեպքում հանցավորի և տուժողի շահերն անխզելիորեն փոխկապված են, և պատասխանատվության չափը մինևույն ժամանակ մարդասիրության չափ է տուժողի նկատմամբ:

Ընդհակառակը, արդարության և մարդասիրության սկզբունքները կխախտվեն այն պարագայում, երբ առաջին անգամ հանցանք

կատարած և կրկնակի հանցավոր վարքագիծ դրսևորած անձանց նկատմամբ ցուցաբերվեր միատեսակ մոտեցում և հավասար պատասխանատվություն սահմանվեր: Պատիժն արդարացի է, եթե համաչափ է հանցագործության վտանգավորությանն ու հանցավորի անձին, մինչդեռ ռեցիդիվային հանցավորությունն ունի հանրային վտանգավորության բարձր աստիճան և պահանջում է տարբերակված մոտեցում դրսևորելու անհրաժեշտություն:

Ընդհանրացնելով վերոշարադրյալը՝ կարելի է արձանագրել, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 61-ում ամրագրված պատիժ նշանակելու ընդհանուր սկզբունքներն առանձնահատուկ դրսևորում են ստանում հանցագործությունների ռեցիդիվի դեպքում պատիժ նշանակելիս: Մասնավորապես, դատարանը, ղեկավարվելով ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 67.1-ի կանոններով, պատիժ է նշանակում ոչ թե քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի հոդվածի սանկցիայով նախատեսված շրջանակներում, այլ այն շրջանակներում, ինչը ստացվում է նշված կանոնի կիրառման արդյունքում՝ պատժի նվազագույն չափի պարտադիր խստացմամբ: Բացի այդ, պատիժ նշանակելիս դատարանը, հանցագործության հանրային վտանգավորության բնույթն ու աստիճանը, անձը բնութագրող տվյալները, պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող ու ծանրացնող հանգամանքները գնահատելուց զատ, վերլուծության է ենթարկում նախկին հանցանքների քանակը, բնույթը և հանգամանքները, որոնց ուժով կրած պատիժն արդյունավետ չի եղել, ինչպես նաև նոր հանցագործության վտանգավորության բնույթն ու աստիճանը: Միայն նշված հանգամանքների ամբողջական և համակողմանի վերլուծության արդյունքում է հնարավոր նշանակել անհատական և արդարացի պատիժ, որը համաչափ է կատարված արարքի բնույթին և վտանգավորությանը, ինչպես նաև հանցավորի անձին:

Женя Степанян
Аспирант кафедры уголовного права ЕГУ

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ОБЩИХ ПРИНЦИПОВ НАЗНАЧЕНИЯ НАКАЗАНИЯ ПРИ РЕЦИДИВЕ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

В статье проанализированы проблемы применения общих принципов назначения наказания при рецидиве преступлений. В частности, рассмотрены особенности проявления принципов законности, справедливости и гуманизма в случае назначения наказания при рецидиве преступлений. На этой основе предпринята попытка выявить существующие пробелы и несоответствия, а также предложить эффективные способы их преодоления, направленные на совершенствование процесса назначения наказания в будущем.

Zhenya Stepanyan
PHD Student of the YSU Chair of Criminal Law

PECULARITIES OF THE APPLICATION OF GENERAL PRINCIPLES OF SENTENCING OVER RECIDIVISM

The article analyzes the problems of the application of the general principles of sentencing over recidivism. In particular, features of the basic principles of legality, fairness and humanity when sentencing over recidivism were analyzed, the existing gaps and contradictions of the legislation were revealed and effective ways of overcoming them aimed to improve the process of sentencing in the future were purposed.

Բանալի բառեր՝ Պատժի նշանակում, արդարություն, մարդասիրություն, օրինականություն, հանցագործություն, հանցավորի անձ, դատվածություն, պատասխանատվություն:

Ключевые слова: назначение наказания, справедливость, гуманизм, законность, преступление, личность преступника, судимость, ответственность.

Key words: Sentencing, fairness, humanity, legality, crime, identity of the offender, criminal record, responsibility.

**ԽՍԲԱՅԻՆ ՀԱՆՑԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐՈՒՄ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԴԱՏԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱՆ.
ՀԱՄԵՄԱՏԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ**

Ցանկացած իրավական ինստիտուտի հետազոտության շրջանակներում համապարփակության ու բազմակողմանիության ապահովման պահանջի իրագործումն անխուսափելիորեն ենթադրում է ոլորտի իրավական խնդիրների վերհանում և լուծման ուղիների կանխորոշում՝ համապատասխան միջազգային իրավական չափանիշների, ինչպես նաև արտասահմանյան երկրների օրենսդրական կարգավորումների և առաջադեմ պրակտիկայի համեմատախրավական վերլուծության արդյունքների պարտադիր հաշվառմամբ: Կարծում ենք, որ խմբային հանցավորության՝ որպես կրիմինալոգիական ուսումնասիրության օբյեկտի իրավական բովանդակության բացահայտման, դրա քրեաիրավական կարգավորումների կրիմինալոգիական հիմնավորվածության ուսումնասիրությունն այս առումով բացառություն չէ, և վերջինիս գիտական բարձր արժեքը կարող է ապահովվել միայն միջազգային առաջադեմ պրակտիկայի և արտասահմանյան դոկտրինալ աղբյուրների վերլուծության արդյունքների համադրմամբ: Այսպես, համեմատախրավական ուսումնասիրության համար երկրների ընտրությունը պայմանավորված է հետևյալ հանգամանքներով՝

- ուսումնասիրված երկրները զարգացած իրավական համակարգ և կայուն իրավական արժեքներ ունեցող երկրներ են, որոնց քրեական օրենսդրության սկզբունքներն ու քրեական քաղաքականությունը հիմնված են կրիմինալոգիական իրողության վրա,

- համեմատական ուսումնասիրության առարկա են դարձել տարբեր իրավական ընտանիքներին պատկանող երկրների քրեական օրենսդրություններն ու դատական պրակտիկան: Մասնավորապես, ուսումնասիրվել են հարցի կապակցությամբ անգլոսաքսո-

¹ ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Ս. Սիմոնյան:

նական (ընդհանուր իրավունքի) և ռոմանոգերմանական իրավական համակարգերի մոտեցումները, դրանց առանձնահատկությունները,

▪ վերլուծության առարկա են դարձել ամերիկյան և արևմտաեվրոպական երկրների քրեական օրենսդրությունները՝ նպատակ ունենալով ընդգծել այս ինստիտուտի կարգավորմանն ուղղված այլընտրանքային իրավական մոդելներն ու օրենսդրական լուծումները:

«Դավադրության» հայեցակարգը (concept of conspiracy)՝ որպես անգլոսաքսոնական իրավական ինստիտուտ: Ինստիտուտի իրավական կարգավորման առանձնահատկություններն ու նախադեպային իրավունքի զարգացումն ընդհանուր իրավունքի երկրներում

Անգլոսաքսոնական իրավական համակարգում որպես հանցավոր համատեղ գործունեության դեմ պայքարի հիմնական քրեաիրավական կառուցակարգ՝ իր ամրագրումն է ստացել մեր հայրենական քրեական օրենսդրությանը ոչ հայտնի «դավադրության» հայեցակարգը:

ԱՄՆ-ում այս ինստիտուտն իր օրենսդրական ամրագրումն է ստացել ֆեդերալ օրենքով, սակայն դրա բովանդակության և կիրառման սահմանների հստակեցումը տրվել է նախադեպային իրավունքի և դատական մեկնաբանությունների զարգացման արդյունքում: Այսպես, ֆեդերալ օրենքի 371 հոդվածն պատասխանատվություն է սահմանում երկու կամ ավելի անձանց կողմից համաձայնության ձեռքբերման համար, որը նպատակ է հետապնդում կատարել Միացյալ Նահանգների դեմ ուղղված ցանկացած հանցանք կամ խաբեություն (defraud): Ի լրումն այս ընդհանուր կանոնի՝ ֆեդերալ օրենքով ամրագրված են նաև որոշակի հանցագործությունների կատարմանն ուղղված հանցավոր համաձայնությունները (օրինակ՝ հակամրցակցային գործողությունների, սպորտային իրադարձությունների շրջանակներում կաշառակերության, անձանց քաղաքացիական իրավունքների սահմանափակման շուրջ հանցավոր համաձայնությունները):

Միացյալ Թագավորությունում դավադրության ինստիտուտի կարգավորման օրենսդրական հիմքերն իրենց ամրագրումն են ստացել Քրեական իրավունքի ակտում (Criminal Law Act), որով

քրեորեն պատժելի է համարվում այլ անձի (անձանց) հետ հանցավոր համաձայնության ձեռքբերումը¹:

«Դավադրության» հայեցակարգի օրենսդրական ամրագրման, ինչպես նաև դրա կիրառման նախադեպային պրակտիկան կանխորոշել են այս ինստիտուտի երկու պարտադիր բաղադրիչների միաժամանակյա առկայության պահանջը: Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է համաձայնության առկայությանը՝ որպես արարքի օբյեկտիվ հատկանիշ (actus reus) և հանցանք կատարելու վերաբերյալ համաձայնություն ձեռք բերելու դիտավորությանը՝ որպես արարքի սուբյեկտիվ հատկանիշ (mens rea): Ընդ որում, այս երկու տարրերի սահմանազատումը «դավադրության» հայեցակարգի կիրառման շրջանակներում այնքան էլ միանշանակ չէ այնքանով, որքանով համաձայնության ձեռքբերումը՝ որպես արարքի օբյեկտիվ հատկանիշ, ըստ էության մտավոր գործընթաց է ենթադրում²:

Ի տարբերություն Միացյալ Թագավորության նախադեպային իրավունքով ձևավորված դավադրության հայեցակարգի երկու պարտադիր տարրերի առկայության պահանջին՝ ԱՄՆ քրեական արդարադատությունը պարտադիր է համարում նաև երրորդ բաղադրիչի առկայությունը՝ մասնակիցների կամ նրանցից մեկի կողմից դավադրության նպատակի իրագործմանն ուղղված գործողությունների կատարումը³:

1) Համաձայնության առկայությունը.

Դավադրության հանցակազմի օբյեկտիվ կողմը կազմող պարտադիր հատկանիշը, ըստ անգլոսաքսոնական նախադեպային իրավունքի, *հանցանք կատարելու վերաբերյալ կայացված համաձայ-*

¹ Հատկանշական է, որ դավադրության անգլոսաքսոնական դոկտրինայում անձանց բազմաթվության (երկու կամ ավելի անձանց մասնակցության) պահանջը բավարարված չի համարվում, եթե դավադրության միակ մասնակիցներն ամուսիններ են: Միացյալ Նահանգներում այս պահանջի սահմանափակում նախատեսվում է նաև այն դեպքերում, երբ հանցանքի բնույթն անխուսափելիորեն ենթադրում է առնվազն երկու անձանց մասնակցություն:

² See **D. Ormerod, Smith & Hogan** Criminal Law, 11th edn.(2005), էջ 374, M. Allen, Textbook on Criminal Law, 9th edn (2007), էջ 276:

³ Ամերիկյան նախադեպային իրավունքում այս տարրն անվանվում է «overt act»:

նությունն է: Այդպիսի համաձայնության ձեռքբերումն է, որ հանդես է գալիս իբրև հանցավոր մտադրության առարկայացում, այսինքն՝ քրեորեն պատժելի արարք:

Ինչպես նշվում է իրավաբանական գրականության մեջ, նման համաձայնության ձեռքբերման համար միայն բանակցությունների վարումը բավարար չէ: Անհրաժեշտ է, որ հանցակիցներն առնվազն համաձայնեցնեն դավադրության օբյեկտի հիմնական տարրերը, այդ թվում՝ ցանկալի հետևանքների առաջացումը¹:

«United States v. Milligan» գործով դատարանը նշել է, որ հանցակիցները պետք է համաձայնություն ձեռք բերեն միասնական նպատակի շուրջ: Ընդ որում, դատարանը հավելել է, որ թեև պաշտոնական կամ ֆորմալ համաձայնություն չի պահանջվում, այդուհանդերձ դավադրության օբյեկտիվ կողմի առկայությունը ենթադրում է առնվազն լռելյայն համաձայնություն: Այս առումով, դավադրության օբյեկտիվ կողմի բացահայտման համար կարևորություն է ներկայացնում նաև «միասնական նպատակ» հասկացության պարզաբանումը: Այսպես, ամերիկյան նախադեպային իրավունքը սահմանում է, որ դավադրության հայեցակարգի շրջանակներում համաձայնության ձեռքբերումը կարող է իրականացվել նաև հանցավոր չհամարվող հակաիրավական արարքի կատարման շուրջ: Մինչդեռ, դատարանները դավադրության դեպքերը քննելիս ձեռնպահ են մնում քննարկվող ինստիտուտի այդչափ լայն մեկնաբանությունից՝ դրա կիրառության շրջանակները սահմանափակելով միայն այն դեպքերով, երբ դավադրության վերջնանպատակն ինքնին քրեական օրենքով արգելված արարքի կատարումն է²:

2) Գիտակցական և կամային չափանիշների առկայությունը.

Դավադրության համար անձին պատասխանատվության ենթարկելու հարց կարող է առաջանալ, եթե վերջինս գիտակցել է այդպիսի դավադրության բնույթը և կամովին է միացել դրան՝ նպատակ

¹ Տե՛ս **A. Maljevic**, ‘Participation in a Criminal Organisation’ and ‘Conspiracy’: Different Legal Models Against Criminal Collectives (2011), էջ 81, M. Allen, Textbook on Criminal Law, 9th edn. (2007), էջ 276, A. Ashworth, Principles of Criminal Law, 5th edn. (2006), էջ 461, **C.M. V. Clarkson & H. M. Keating**, Criminal Law: Text and Materials, 5th edn. (2003), էջ 513, J. Herring, Criminal Law: Text, Cases and Materials, 3rd edn. (2008), էջ 799-800:

² Տե՛ս **W.R. La Fave**, Criminal Law, 4th edn. (2003), էջ 639:

ունենալով մասնակցել համաձայնեցված արարքների կատարմանը¹։ Գիտակցական և կամային հատկանիշների բովանդակային առանձնահատկությունների որոշակիացումն ու հետագա զարգացումն ապահովվել են նախադեպային մեկնաբանությունների շնորհիվ։ Դատական նախադեպերի ընդհանրացումը հնարավորություն է տվել վեր հանել այն հիմնական չափանիշները, որոնք յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում ենթակա են պարզաբանման դավադրության մասնակցի քրեական պատասխանատվության հարցը որոշելիս²։

Հանցավոր համաձայնության գիտակցական չափանիշի վերաբերյալ ամերիկյան նախադեպային իրավունքում, մասնավորապես, նշվել է, որ կամավոր չեզոքությունը (willful blindness)՝ որպես դավադրության սուբյեկտիվ հատկանիշ, բավարար է, եթե անձը գիտակցել է հնարավոր դավադրության առկայության փաստը՝ խուսափելով վերջնական համաձայնեցումից։ Այլ կերպ ասած, դավադրության մասնակցի մեղքի բացակայության մասին կարող է վկայել բացահայտ և գիտակցված ժխտումը, բայց ոչ դիտավորյալ չեզոքությունը (անտարբերությունը)։ Միննույն ժամանակ, հանցավոր համաձայնության առկայության և դրա նպատակների մասին իմացությունն ինքնին բավարար չէ դավադրությանն անձի մասնակցությունը հավաստելու համար. անհրաժեշտ է, որ անձը «որոշակիորեն նպաստի համատեղ գործունեությանը, դրավերջնարդյունքին հասնելու հարցում մասնաբաժին ունենա կամ հաստատուն փորձեր կատարի դրա նպատակների իրագործման ուղղությամբ»³։

Ինչ վերաբերում է հանցավոր համատեղ գործունեությանը մասնակցության կամային չափանիշին, ամերիկյան նախադեպային իրավունքում այն ենթադրում է անձի կողմից համատեղ գործունեության կամավոր ներգրավում դրա հանցավոր բնույթի գիտակցմամբ։ Միաժամանակ, նման գիտակցումն ամեննին չի պահանջում, որ անձը տիրապետի իրականացվելիք հանցավոր արարքի բոլոր մանրա-

¹ Տե՛ս **G. E. Dix, M. M. Sharlot**, Criminal Law, 4th edn. (1999), էջ 372, ինչպես նաև **W. R. La Fave**, Criminal Law, 4th edn. (2003), էջ 628–629։

² Տե՛ս **United States v. Ceballos**, **United States v. Falcone**, **Direct sales v United States** դատական գործերը։ Մեջբերումն ըստ **Juliet R. Amenge Okoth**, **The Crime of Conspiracy in International Criminal Law**, The Hague, The Netherlands, 2014, էջ 29։

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 30։

մասներին կամ բոլոր դրվագներով ունենա անմիջական մասնակցություն¹: Սրան հակառակ՝ բրիտանական դատական պրակտիկան քննարկվող հարցի առնչությամբ առավել խիստ չափանիշներ է սահմանել: Այսպես, ըստ բրիտանական իրավական դոկտրինայի՝ դավադրության նպատակի հիմնական հանցանքի կատարմանն առնչվող փաստերի և հանգամանքների իմացությունը՝ որպես դավադրության սուբյեկտիվ հատկանիշ, ենթադրում է, որ այդպիսի հանգամանքներն ամբողջությամբ ընդգրկված են եղել հանցակցի դիտավորության մեջ կամ վերջինս գիտակցել է դրանց առկայությունը հիմնական հանցանքը կատարելիս²: Ավելին, մի շարք գործերով բրիտանական դատարանները արտահայտել են իրավական դիրքորոշում, համաձայն որի՝ հիմնական հանցանքի կատարմանն առնչվող որևէ փաստի կամ հանգամանքի չիմացությունը բացառում է դավադրության համար անձի պատասխանատվությունն անգամ այն պարագայում, երբ այդ հանգամանքը հիմնական հանցանքի պարտադիր հատկանիշ չէ³:

3) Հանցավոր համաձայնության օբյեկտի իրագործմանն ուղղված ակտի առկայությունը

Նախադեպային իրավունքի ընդհանուր մոտեցման համաձայն՝ դավադրությունը քրեորեն պատժելի է՝ անկախ դրա իրագործման ուղղված գործողությունների փաստացի կատարման: Չնայած այս ընդհանուր կանոնի՝ ԱՄՆ օրենսդրությամբ հանցավոր համաձայնության օբյեկտի իրագործմանն ուղղված ակտի կատարումը համարվում է պարտադիր: Այսպիսի պահանջի նպատակը, ըստ դատական նախադեպային պրակտիկայի, այն բանի հավաստումն է, որ հանցավոր դավադրությունն իրագործելի է⁴: Մինևույն ժամանակ, քննարկվող պահանջի բավարարման տեսանկյունից ամեննին պարտադիր չէ, որ այդ գործողությունները լինեն անօրինական կամ վերջնանպատակ հանդիսացող հանցավոր արարքի օբյեկտիվ կոդմի մաս, այլ ընդամենն իրենցից պետք է ներկայացնեն հանցավոր նպա-

¹ St' u United States v. Eremeթատական գործը, մեջբերումն ըստ Juliet R. Amenge Okoth, նույն աշխատությունը, էջ 30:

² St' u A. Ashworth, Principles of Criminal Law, 5th edn. (2006), էջեր 462–463, D. Ormerod, Smith & Hogan Criminal Law, 11th edn. (2005), էջ 377–381:

³ St' u Juliet R. Amenge Okoth, նույն աշխատությունը, էջ 18:

⁴ St' u D. Burgman, 29 DePaul L. Rev. (1979), էջ 101:

տակի իրագործմանն ուղղված քայլեր: Ընդ որում, նման գործողությունների կատարումը հանցակիցներից թեկուզ միայն մեկի կողմից բավարար պայման է դավադրության բոլոր մասնակիցներին պատասխանատվության ենթարկելու համար:

Դավադրությունն անգլոսաքսոնական իրավական համակարգում պատժվում է իբրև ինքնուրույն հանցակազմ՝ չլիանվելով այդպիսի համաձայնության օբյեկտ հանդիսացող հանցանքի հատկանիշներով: Այլ կերպ ասած, նման դեպքերում անձը պատասխանատվության է ենթարկվում հանցագործությունների համակցության (դավադրության և հիմնական հանցանքի) համար: Մրա հետ կապված, ԱՄՆ դատական նախադեպերում քննարկման առարկա է դարձել պատասխանատվության այս կանոնի կիրառման իրավաչափությունը կրկին դատվելու անթույլատրելիության սկզբունքի պահպանման համատեքստում: Այսպես, «Pereira v. United States» գործով դատարանը եզրահանգել է, որ համակցված պատժի նշանակումը (cumulative sentencing) չի խախտում կրկնակի դատապարտման արգելքն այն հիմնավորմամբ, որ դավադրությանը և դրա արդյունքում կատարված հանցանքին ներկայացվող իրավական պահանջները, ինչպես նաև դրանց ապացուցողական շրջանակները տարբեր են¹: Կրկին դատվելու անթույլատրելիության սկզբունքի հետ կապված խնդիրները բրիտանական իրավակիրառ պրակտիկայում ևս փոփոխությունների հիմք են ծառայել: Մասնավորապես, Իրավունքի բարեփոխումների կոմիտեն (Law Reform Commission) կրկնակի դատապարտման պրակտիկայի հնարավոր սահմանափակ կիրառության նպատակով սահմանել է կանոն, համաձայն որի՝ մեղադրանքի կողմը պարտավորվում է յուրաքանչյուր դեպքում ապացուցել դավադրության և հիմնական հանցանքի կատարման համար համակցված պատժի կիրառության արդարացիությունը: Նման պատժի կիրառումն արդարացված կարող է համարվել, եթե դատարանի հանգի հետևության առ այն, որ դա պայմանավորված է եղել արդարադատության շահով²:

¹ St' u **V. J. Tatone**, 61 Journal of Urban Law (1984), էջ 505:

² **Juliet R. Amenge Okoth**, The Crime of Conspiracy in International Criminal Law, The Hague, The Netherlands, 2014, էջ 23:

Հաշվի առնելով այն, որ դավադրության անգլոսաքսոնական հայեցակարգը՝ որպես քրեակիրական գործիք, կիրառվում է նաև կազմակերպված հան-

«Դավադրության» հայեցակարգն անգլոսաքսոնական իրավական համակարգում դրան տրված մեկնաբանման և կիրառման պայմաններում, սակայն, միանշանակ չի ընկալվում իրավաբանական գրականության մեջ: Այսպես, գիտական ուսումնասիրության շրջանակներում քննարկման առարկա է դարձել ընդհուպ մինչև այդ ինստիտուտի՝ իբրև քրեաիրավական ներգործության միջոցի առկայության տրամաբանությունն այն հիմնավորմամբ, որ հանցանք կատարելու կապակցությամբ համաձայնության ձեռքբերման փաստն ինքնին դեռևս սոցիալական վտանգավորություն չի ներկայացնում¹:

Դրան հակառակ, ի հիմնավորումն ընդհանուր իրավունքի համակարգերում քննարկվող հայեցակարգի՝ որպես ինքնուրույն հանցակազմի գոյության՝ հիմնականում երկու հանգամանքներ են մատնանշվում²: Դրանցից առաջինը, այսպես կոչված, «վաղ միջամտության» կամ նախականիսման հիմնավորումն է (*early intervention rationale*): Հանցավոր արարք կատարելու կապակցությամբ համաձայնությունն արդեն իսկ պոտենցիալ վտանգ է ներկայացնում այնքանով, որքանով օրինաչափորեն ենթադրում է հանցավոր նպատակի փաստացի իրագործում: Բացի այդ, դավադրությունը կարևոր դերակատարություն կարող է ունենալ հանցավոր ընկերակցությունների դեմ պայքարում՝ ելնելով այն կանխավարկածից, որ հանցավոր գործունեություն ծավալելու նպատակով ստեղծված ցանկացած խումբ հասարակության համար շարունակական վտանգ է ներկայացնում:

Հենց այս «վաղ միջամտության կամ կանխման» հիմնավորումն է առավելապես ընկած ընդհանուր իրավունքի երկրներում դավադրության ինստիտուտի ձևավորման ու զարգացման հիմքում: Այսպես, դավադրության և հանցափորձի իրավական խնդիրներին նվիրված իր զեկույցներից մեկում Իրավունքի կոմիտեն³, մասնավոր-

ցավորության դեմ պայքարի շրջանակներում՝ թերևս կարելի է ենթադրել, որ կրկնակի խիստ պատժի կիրառումն արդարացնող դեպքերը հենց վերաբերում են անձանց կայուն հանցավոր գործունեության դեմ պայքարին:

¹ Տե՛ս **A. Ashworth**, *Principles of Criminal Law*, 5th edn. (2006), էջ 455–460, **C. M. V. Clarkson & H. M. Keating**, *Criminal Law*, 5th edn. (2003), էջեր 504–508:

² **Juliet R. Amenge** Okoth, նույն աշխատությունը, էջ 38:

³ Միացյալ Թագավորությունում Իրավունքի կոմիտեն «*Law Commission Act*» 1965-ի հիման վրա ստեղծված անկախ մարմին է, որի հիմնական նպատակն

րապես, նշել է, որ դավադրության՝ որպես ինքնուրույն հանցագործության անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նրանով, որ այն քրեական իրավունքին հնարավորություն է տալիս միջամտել վաղ փուլում՝ մինչև ենթադրվող հանցանքի փաստացի կատարումը¹:

Դավադրության հայեցակարգի այս հիմնավորումը տեղ է գտել նաև ԱՄՆ դատական նախադեպերում: Օրինակ, «United States v. Feola» գործով դատարանը նշել է, որ վաղ նախականիումն ու հետապնդումն արդարացված են եղել՝ հաշվի առնելով հանցանքի կատարման բարձր հավանականությունն այն փաստի ուժով, որ կողմերի միջև ձեռք է բերվել հանցավոր համաձայնություն²:

Մինչդեռ, ինչպես արդեն նշվել է, քննարկվող վաղ կանխման հիմնավորումը միանշանակ չի ընկալվում իրավաբանական դոկտրինայում: Այսպես, գրականության մեջ կարծիք է արտահայտվել առ այն, որ հանցավոր համաձայնության դեմ պայքարի քրեաիրավական միջոցները, որոնք ապահովում են քրեական պատասխանատվությունը հիմնական հանցանքի (կախված հանցանքն ավարտին հասցնելու կամ հանցանքի կատարմանն անձի մասնակցության բնույթից՝ նաև դրա փորձի կամ հանցակցության) համար, լիովին բավարար են թվում³:

Դավադրության ինստիտուտի կիրառման հաջորդ հիմնավորումն այսպես կոչված «խմբային վտանգի» տեսությունն է: Այս տեսության տրամանաբանության հիմքում ընկած հիմնական գաղափարը թերևս հետևյալն է. հանցավոր ընկերակցության գոյությամբ իսկ հասարակությանը շարունակական վտանգ է սպառնում, որը կարող է մեծ ծավալների հասնել⁴: Հասարակությանը սպառնացող

է օրենքների վերլուծությունն ու մեկնաբանությունը, դրանց կատարելագործմանն ուղղված առաջարկությունների մշակումը:

¹ Տե՛ս Law Commission report no. 76, կետ 1.5 <http://www.bailii.org/ew/other/EWLC/1976/76.pdf>

² Տե՛ս «United States v. Feola» դատական գործը: Մեջբերումն ըստ R. Amenge Okoth, նույն աշխատությունը, էջ 39:

³ Տե՛ս **A. Ashworth**, Principles of Criminal Law, 5th edn. (2006), էջ 458–459, C. M. V. Clarkson & H. M. Keating, Criminal Law, 5th edn. (2003), էջ 507:

⁴ Տե՛ս **A. Ashworth**, նույն աշխատությունը, էջ 455, 458, D. Omerod, Smith & Hogan: Criminal Law, 11th edn. (2005), էջ 399:

նման վտանգի արագ շարժընթացն իր հերթին պայմանավորվում է հետևյալ գործոններով՝

- հանցավոր խումբը անձի մոտ զարգացնում է ապակառուցողական կողմնորոշումներ,

- հանցավոր խմբերն ամենայն հավանականությամբ դրսևորում են ծայրահեղական վարքագիծ,

- համեմատաբար ավելի դժվար է խմբին զերծ պահել հանցավոր գործունեություն ծավալելուց,

- հանցավոր գործունեության ծավալումը անձանց խմբի կողմից նպաստում է վերջիններիս մասնագիտացմանը՝ հանցավոր նպատակին հասնելուն ուղղված առավել արդյունավետ միջոցներ ձեռնարկելու հարցում,

- հանցավոր գործունեության մասնագիտացումը ենթադրում է մի շարք անձանց ներգրավվածություն, ինչը, իր հերթին, դժվարացնում է կազմակերպման և ղեկավարման գործառնություններ իրականացնողների անհատական քրեական պատասխանատվության ապահովումը¹:

«Խմբային վտանգի» տեսության դրույթները, սկզբնական շրջանում կիրառություն ունենալով հանդերձ, ժամանակի ընթացքում քննադատական վերաբերմունքի արժանացան Միացյալ Թագավորության դատական մարմինների կողմից: Ներկայում դատարանները դավադրության ինստիտուտի կիրառման հարց բարձրացնելիս այն հիմնավորում են առավելապես նախադեպային իրավունքի ուժով դրա գոյությամբ՝ ձեռնպահ մնալով խմբային վտանգի տեսության դրույթներին հղում անելուց²: Դատական պրակտիկայի նման մոտեցումը այն է, որ այս տեսությունը դավադրության բովանդակությունը բացահայտում է ոչ այնքան հանցակիցների միավորման վտանգավորության, որքան դրա պատճառած վնասի տեսանկյունից: Նման քննադատական մոտեցում, մասնավորապես, դրսևորվել է «Regina v. Withers» գործում, որում արտահայտված իրավական դիրքորոշման համաձայն՝ *թեև խմբի կողմից կատարված որոշ արարքներ կարող են էական վնաս պատճառել հասարակությանը, սակայն*

¹ St' u Law Commission report no. 76, կետ 1.6:

² St' u **A. Ashworth**, Principles of Criminal Law, 5th edn. (2006), էջ 458, C. M. V. Clarkson & H. M. Keating, Criminal Law, 5th edn. (2003), էջ 507:

խմբի կողմից հանցանքի կատարման փաստն ինքնին օրինաչափորեն չի ենթադրում, որ կատարվածն ավելի վտանգավոր է, քան հանցանքը միանձնյա կատարելու դեպքում:

Մրան հակառակ, «խմբային վտանգի» տեսության դրույթները կիրառվում են ԱՄՆ դատական պրակտիկայում: Այսպես, «*Krulewitch v. United States*»² գործով վճռում դատարանն արձանագրել է, որ *շատերի հնարավորությունները, ուժն ու ռեսուրսներն ակնհայտորեն ավելի վտանգավոր են և դժվար բացահայտելի, քան մեկ անձինը:* Խմբի պոտենցիալ վտանգն արտահայտվում է նաև նրանում, որ հանցավոր գործընկերությունը ունակ է իրագործել ավելի մեծ նպատակներ և հետևաբար, հանցավոր գործունեությունից հրաժարվելու հավանականությունն ավելի է փոքրանում: Մեկ այլ՝ «*United States v. Rabinowich*» գործում դատարանը նշել է, որ *հանցավոր խումբն ունակ է սովորեցնել և «կրթել» հանցակիցներին հետագա կայուն հանցավոր գործունեություն ծավալելու նպատակով:* Կամ, օրինակ, «*Callanon v. United States*» գործում, դատարանը դավադրության հայեցակարգի վերաբերյալ արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումը՝ մասնավորապես նշելով, որ հանցավոր խմբի վտանգավորությունը չի սահմանափակվում միայն այդպիսի ընկերակցության ստեղծումը պայմանավորող հանցանքի՝ որպես վերջինիս առաջնային նպատակի կատարմամբ, այլ պայմանավորված է այն բարձր հավանականությամբ, որ խումբը ձեռնամուխ կլինի այլ՝ հանցավոր նպատակին չառնչվող արարքների կատարմանը³: Միևնույն ժամանակ, քննարկվող տեսությունը, ԱՄՆ դատական պրակտիկայում կիրառություն ունենալով հանդերձ, քննադատությունների է արժանացել կրիմինալոգիական հետազոտությունների շրջանակներում: Այսպես, որոշ հետազոտողներ քննարկման առարկա են դարձրել այն կանխավարկածի հիմնավորվածությունը, ըստ որի՝ խմբային վարքագիծը հասարակական ավելի մեծ վտանգ է ներկայացնում, քան միանձնյա գործունեությունը՝ վնաս պատճառելու

¹ Տե՛ս «*Regina v. Withers*» դատական գործը: Մեջբերումն ըստ R. Amenge Okoth, նույն աշխատությունը, էջ 40:

² Տե՛ս «*Krulewitch v. United States*» դատական գործը: Մեջբերումը նույն տեղում:

³ Տե՛ս «*United States v. Rabinowich*» դատական գործը: Մեջբերումն ըստ R. Amenge Okoth, նույն աշխատությունը, էջ 41:

հավասարագոր Վճռականությամբ և մոտիվացիայով: Որպես հիմնական հակափաստարկ՝ հեղինակների կողմից նշվում է, թե այն հանգամանքը, որ հանցավոր նպատակի իրագործման նպատակով մի խումբ անձինք միավորում են իրենց ուժերը, դեռևս չի ենթադրում արարքի ավելի բարձր հանրային վտանգավորություն, քան հավասարագոր կամ նույնիսկ ավելի ծանր հանցանքի կատարումը մեկ անձի ջանքերի գործադրման արդյունքում¹:

Այսպիսով, «դավադրության» հայեցակարգի՝ որպես հանցավոր համատեղ գործունեության դեմ պայքարի ինքնատիպ քրեաիրավական լուծման էության, դրա բնութագրիչ հատկանիշների վերաբերյալ կատարված ուսումնասիրությունը բավարար հիմքեր է տալիս եզրակացնելու, որ դավադրության հայեցակարգի ամրագրման և հանցավոր համատեղ գործունեության դեմ նման քրեաիրավական միջոցի կիրառման առաջնային թիրախը հանցավոր համաձայնությունն է՝ որպես հասարակական անվտանգությանը սպառնացող պոտենցիալ վտանգ: Ընդ որում, հանցավոր նպատակի իրագործմանն ուղղված անձանց ջանքերի միավորման քրեաիրավական այդպիսի գնահատական տրվում է՝ անկախ այն հանգամանքից՝ դավադրության բոլոր մասնակիցներն են անմիջականորեն մասնակցել հիմնական հանցանքի կատարմանը, թե նրանցից միայն մեկը:

«Դավադրության» հայեցակարգի կարգավորման առանձնահատկությունները մայրցամաքային իրավական համակարգի օրենսդրությամբ:

Դավադրության հայեցակարգը՝ որպես անգլոսաքսոնական իրավական համակարգի ինստիտուտ, իր ոչ միանշանակ և լայն կիրառությամբ անհամատեղելի լինելով մայրցամաքային իրավական համակարգի հիմքում ընկած իրավական որոշակիության սկզբունքի պահանջներին, միայն մասնակի կարգավորում է ստացել քաղաքացիական իրավունքի օրենսդրություններում:

Այսպես, Գերմանիայում դավադրությունը, ի տարբերություն անգլոսաքսոնական իրավական համակարգի կարգավորումների,

¹ St' u **A. Ashworth**, Principles of Criminal Law, 5th edn. (2006), էջ 458, C. M. V. Clarkson & H.M. Keating, Criminal Law, 5th edn. (2003), էջ 507, A. Maljevic, 'Participation in a Criminal Organisation' and 'Conspiracy': Different Legal Models Against Criminal Collectives (2011), էջ 76-77:

ամրագրում ստանալով օրենսգրքի ընդհանուր մասի դրույթներում, առավելապես հանդես է գալիս որպես հանցակցության ձև, այլ ոչ թե ինքնուրույն հանցագործություն¹: Ընդ որում, ինչպես բխում է քննարկվող ինստիտուտի օրենսդրական կարգավորման տառացի մեկնաբանությունից, հանցավոր համաձայնության ոչ բոլոր ձևերն են քրեորեն պատժելի: Այդպիսիք են համարվում հանցավոր համաձայնության միայն այն դեպքերը, երբ հանցակիցները համաձայնություն են ձեռք բերում հետագայում հանցանքը համատեղ կատարելու (համակատարում) կամ դրա դրդչության վերաբերյալ: Հատկանշական է, որ Գերմանիայի գերագույն դատարանն իր որոշումներից մեկում իրավական դիրքորոշում է հայտնել առ այն, որ օժանդակողների կամ օժանդակողների և կատարողների միջև ձեռք բերված համաձայնությունը չի պարունակում այդչափ լրջություն՝ քրեական պատասխանատվություն առաջացնելու համար:

Ֆրանսիայի քրեական օրենսգրքի կարգավորումներով ևս հանցավոր համաձայնությունն ինքնին քրեորեն պատժելի արարք չէ, սակայն այն իբրև քրեական պատասխանատվության անհրաժեշտ պայման, ուղղակիորեն նախատեսված է երկու հանցակազմերում:

Մասնավորապես, օրենսգրքի՝ «*complot*» (դավադրություն) վերտառությամբ 412-2 հոդվածը, որն ըստ էության դավադրության հայեցակարգի ամրագրման յուրահատուկ մոդել է, քրեորեն պատժելի *դավադրությունը բնորոշում է իբրև երկու կամ ավելի անձանց միջև ձեռք բերված համաձայնություն համատեղ հարձակում կատարելու*

¹ Գերմանիայի քրեական օրենսգրքի 30 հոդվածի 1-ին մասն ամրագրում է, որ պատասխանատվության է ենթակա այն անձը, ով կհամոզի կամ կդրդի մեկ այլ անձի կատարել հանցանք, իսկ նույն հոդվածի 2-րդ մասը պատասխանատվություն է սահմանում այն անձի համար, ով իր կամահայտնությունն է հայտնել կամ ընդունել է առաջարկը կամ համաձայնել է այլ անձի հետ համատեղ մասնակցելու հանցանքի կատարմանը կամ դրա դրդչությանը:

Գերմանիայի քրեական օրենսգրքի 30 հոդվածի քրեաիրավական ներգործությունը տարածվում է միայն «ֆելոնի» համարվող հանցանքների կատարման առնչությամբ ձեռք բերված համաձայնությունների վրա: Իսկ օրենսգրքի 12 հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «ֆելոնի» է համարվում այն հակաիրավական արարքը, որի համար նախատեսված է ազատազրկման ձևով պատիժ նվազագույնը մեկ տարի ժամկետով:

վերաբերյալ, եթե այդ համաձայնությունն ի կատար է ածվել է երկու կամ ավելի արարքների փաստացի իրագործմամբ: Ընդ որում, ավելի խիստ պատասխանատվություն է սահմանվում նույն արարքի համար, որը կատարվել է հանրային իշխանության ներկայացուցչի կողմից: Սույն հոդվածի իմաստով «հարձակում» է համարվում Հանրապետության ինստիտուտների կամ պետական տարածքի ամբողջականության դեմ ունեցվող բռնությամբ զուգորդված մեկ կամ մի քանի արարքների կատարումը:

Մեջբերված իրավակարգավորումների համեմատական ուսումնասիրությունից կարելի է եզրակացնել, որ նախ հանցանք կատարելու վերաբերյալ համաձայնությանը քրեաիրավական գնահատական է տրվում միայն այն դեպքում, երբ փաստացի կատարվում է պետական համակարգի դեմ ուղղված ոտնձգությունը:

Իսպանիայի քրեական օրենսդրությամբ ևս հանցավոր համաձայնությունը քրեորեն պատժելի է ոչ որպես ինքնուրույն հանցագործություն, այլ կարգավորվում է չավարտված հանցագործությունների որակման կանոններով: Ընդ որում, դավադրությանը քրեաիրավական գնահատական է տրվում միայն օրենսգրքով ուղղակիորեն սահմանված հանցակազմերում: Հատկանշական է, որ դրանց թվին են դասվում ցեղասպանությունը, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունները, պատերազմական հանցագործությունները¹:

Իտալիայում հանցանքի կատարմանն ուղղված նախնական գործողություններն ընդհանրապես, հանցանք կատարելու վերաբերյալ համաձայնության ձեռքբերումը մասնավորապես, ինքնին քրեորեն պատժելի չեն, եթե քրեական օրենքով ուղղակիորեն այլ բան նա-

¹ Դավադրությունը պատժելի է նաև Իսպանիայի քրեական օրենսգրքով, եթե այն իրականացվել է հետևյալ հանցանքների կատարման նպատակով. սպանություն (հոդված 141), հարձակում (հոդված 151), առևանգում (հոդված 168), բռնությամբ զուգորդված կողոպուտ, շորթում, խարդախություն, յուրացում (հոդված 269), ակնհայտ հափշտակված գույք ձեռք բերելը (հոդված 304), թմրանյութերի ապօրինի շրջանառության հետ կապված հանցագործություններ (հոդված 373), պետական դավաճանություն (հոդված 477), Թագի, հասարակական կարգի դեմ ուղղված հանցագործություններ (հոդվածներ 477, 548), հանրային ծառայողի նկատմամբ բռնություն (հոդված 553), ահաբեկչական գործողություններ (հոդված 579):

խատեսված չէ: Նման կարգավորման հիմքում ընկած հիմնավորումը թերևս այն է, որ դավադրությունը՝ որպես մտավոր գործընթաց, դեռևս որևէ վնաս չի պատճառում օրենքով պաշտպանվող շահերին: Ըստ Բոտալիայի քրեական օրենսդրության՝ միայն բացառիկ դեպքերում դավադրությունը կարող է քրեորեն պատժելի համարվել. Այդպիսի արարքների շրջանակը սահմանափակվում է պետության դեմ կատարված ոսնձգություններով (օրինակ՝ դիվերսիոն կամ հակազգային ընկերակցությունը, քաղաքական դավադրությունը, զինված խմբի ղեկավարումը կամ մասնակցությունը)¹:

Մայրցամաքային իրավական համակարգում դավադրության հայեցակարգի կարգավորման հաջորդ առանձնահատկությունն այն է, որ հանցավոր համաձայնության նպատակի իրագործմանն ուղղված հանցանքի կամ դրա փորձի կատարմամբ հանցավոր համաձայնությունը կլանվում է հիմնական հանցանքով, և ինքնուրույն քրեաիրավական գնահատական է տրվում միայն կատարված հանցանքին: Նման իրավական կարգավորման հիմքում ընկած թերևս ընկած է այն տրամաբանությունը, համաձայն որի՝ եթե հանցավոր համատեղ գործողությունների արդյունքում հանցավոր նպատակը փաստացի իրագործվում է, այսինքն՝ օրենքով պաշտպանվող հիմնական արժեքը վտանգվում է, դավադրության համար առանձին քրեաիրավական ներգործության անհրաժեշտությունն այդպիսով վերանում է²: Նշված մոտեցման վերլուծությունից ստացվում է, որ դավադրության դեմ պայքարի քրեաիրավական միջոցները ըստ էության նույնական են չավարտված հանցագործության համար քրեական պատասխանատվություն սահմանող կարգավորումներին:

Միաժամանակ, մայրցամաքային քրեական օրենսդրությամբ դավադրության ինստիտուտի ամրագրումը քրեաիրավական պայքարի գործիք է ծառայում հանցավոր համատեղ հանցավոր համա-

¹ Հարկ է նշել, որ Բոտալիայի քրեական օրենսգիրքը համատեղ հանցավոր գործունեության դեմ պայքարի շրջանակներում ամրագրել է, այսպես կոչված, հանցանքի կատարման մեջ համատեղ աշխատող անձանց (Il Concorso di Persone Nel Reato) հայեցակարգը: Դրա քրեաիրավական կարգավորումները որոշակի առանձնահատկություններով հանդերձ, ըստ էության, բխում են հանցակցության ինստիտուտի ընդհանուր տրամաբանությունից:

² St' u **Juliet R. Amenge Okoth**, The Crime of Conspiracy in International Criminal Law, The Hague, The Netherlands, 2014, էջ 51:

ձայնության դեմ, որը չի ենթադրում կայուն հանցավոր գործունեություն: Այլ կերպ ասած, ի տարբերություն ընդհանուր իրավունքի երկրների, որտեղ դավադրության հայեցակարգը՝ որպես գործուն իրավական մեխանիզմ, կիրառվում է նաև կազմակերպված հանցավոր խմբերի դեմ արդյունավետ պայքարի ապահովման շրջանակներում, մայրցամաքային իրավական համակարգը այդպիսի կայուն հանցավոր խմբավորումների դեմ պայքարի այլ կարգավորումներ է նախատեսում՝ օրենսդրական ամրագրում տալով «հանցավոր ընկերակցությունների» տեսության («criminal association» rule) հիմնադրույթներին:

Այսպես, հանցավոր խմբերի դեմ պայքարի շրջանակներում Գերմանիայի օրենսդիրը քրեական պատասխանատվություն է սահմանում զինված խմբեր, հանցավոր կազմակերպություններ և ահաբեկչական կազմակերպություններ ստեղծելու, անդամակցելու, հավաքագրելու կամ դրանց գործունեությանն աջակցելու համար¹: Քրեաիրավական այն նորմերի գործողությունը տարածվում է հանցավոր գործունեությանը մասնակցության դեռևս վաղ փուլերի նկատմամբ: Այս առումով, դրանք որոշակի ընդհանրություններ ունեն անգլոսաքսոնական իրավական համակարգի դավադրության ինստիտուտի հետ: Միննույն ժամանակ, վերը նշված քրեաիրավական կարգավորումները ենթադրում են ոչ թե երկու կամ ավելի անձանց ջանքերի պատահական գործադրմամբ հանցանքի կատարում, այլ առնվազն երեք անձանց մասնակցությամբ գործող կազմակերպվածության որոշակի աստիճան ունեցող կայուն խումբ: Հանցավոր գործունեության այս ձևերի դեպքում արդեն քրեական պատասխանատվություն է առաջանում ինչպես քննարկվող հոդվածներով, այնպես էլ փաստացի կատարած հանցավոր այլ արարքների համար:

Համատեղ հանցավոր գործունեության դեմ պայքարի քրեաիրավական միջոցների ամրագրման տեսանկյունից որոշակի հետաքրքրություն են ներկայացնում նաև Ֆրանսիայի օրենսգրքով տրված իրավական լուծումները:

Որպես հանցավոր համատեղ գործունեության դեմ պայքարի կանխարգելիչ միջոց՝ ֆրանսիական քրեական օրենսդրությունը պա-

¹ St' u Գերմանիայի քրեական օրենսգրքի 127-րդ, 129-րդ և 129a հոդվածները http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html

տասխանատվություն է սահմանում հանցավոր ընկերակցությանը մասնակցության համար (association de malfaiteurs): Ֆրանսիայի քրեական օրենսգրքի համաձայն՝ հանցավոր ընկերակցությունը ենթադրում է անձանց խմբի առկայություն կամ համաձայնության ձեռքբերում ծանր հանցանք կատարելու վերաբերյալ, որի համար սահմանվում է նվազագույնը հինգ տարի ազատազրկում: Ֆրանսիական օրենսդրությամբ հանցավոր ընկերակցությունների համար քրեական պատասխանատվությունը վրա է հասնում որպես ինքնուրույն արարք՝ ընկերակցության կողմից կատարված այլ հանցանքներից անկախ: Այս պարագայում քրեական ներգործությունը տարածվում է ոչ այնքան հանցավոր համաձայնության ձեռքբերման, որքան ընկերակցության ստեղծման վրա: Ընդ որում, հանցանքի կատարումը կազմակերպված խմբի կողմից (որի հասկացությունն ըստ էության նույնանում է հանցավոր ընկերակցությանը) մի շարք հանցակազմերում նախատեսված է իբրև ծանրացնող հանգամանք, իսկ որոշ ծանր հանցանքների կատարման նպատակով ստեղծված կազմակերպված խմբերին անդամակցությունը պատժվում է որպես ինքնուրույն հանցագործություն (օրինակ՝ ցեղասպանությունը, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունները, ցմահ ազատազրկմամբ պատժվող այնպիսի արարքներ, ինչպիսիք են՝ խռշտանգումը կամ բարբարոսական գործողությունները կազմակերպված խմբի կողմից, թմրանյութերի արտադրության, ներմուծման, արտահանման, փոխադրման, առքուվաճառքի, ձեռքբերման կամ ապօրինի օգտագործման նպատակով կազմակերպված խումբ ստեղծելը կամ դեկավարելը, եվգենիկական փորձերի կամ նմանակ մարդու ստեղծմանն ուղղված գործընթացի իրագործման նպատակով կազմակերպված խմբին անդամակցելը)¹:

Խմբերի հանցավոր գործունեության դեմ պայքարի արդյունավետ կազմակերպման պահանջով պայմանավորված՝ Իսպանիայի քրեական օրենսգրքը պատասխանատվություն է սահմանում անօրինական ընկերակցություններ, հանցավոր կազմակերպություններ կամ հանցավոր խմբերի գործունեության համար²: Հանցավոր ընկե-

¹ Ֆրանսիայի քրեական օրենսգրքի հոդվածներ 211-1, 211-2, 211-3, 214-4, 222-4, 222-34, 225-4-1:

² Իսպանիայի քրեական օրենսգրքի հոդվածներ 515-521, 570 bis, 570 ter:

րակցությունների գործունեությունն արգելող դրույթը ենթադրում է երկուսից ավելի անձանց (հանցավոր խմբի պարագայում՝ առնվազն երկու անձանց) հիերարխիկ կառուցվածք ունեցող միավորում, որը հետապնդում է քրեորեն պատժելի արարքներ կատարելու երկարաժամկետ նպատակ:

Ինչպես մայրցամաքային իրավական համակարգի մյուս երկրներում, Բուալիայում ևս հանցավոր կազմակերպությունների դեմ պայքարի քրեաիրավական կարգավորումները բխում են «հանցավոր ընկերակցությունների» տեսության ընդհանուր սկզբունքներից: Բուալիայի քրեական օրենսգրքով, մասնավորապես, ազատագրված անձնով պատիժ է սահմանվում առանց թվային սահմանափակման հանցանքներ կատարելու նպատակով երեք կամ ավելի անձանց միավորման համար: Ընդ որում, քրեական պատասխանատվության առաջացման հիմքը ոչ այնքան հանցավոր համաձայնության ձեռքբերումն է (ինչպես դավադրության ինստիտուտի կարգավորումներով է), այլ այդպիսի համաձայնության արդյունքը՝ հանցավոր ընկերակցությունը: Համաձայն իտալական քրեական օրենսդրության՝ նման ընկերակցությունը, հստակ հիերարխիկ կառուցվածք չունենալով հանդերձ, պետք է ունենա մշտական բնույթ և ղեկավարվի բազմակի հանցանքներ կատարելու չկոնկրետացված ծրագրով:

Հանցանքը մի խումբ անձանց կողմից կատարելը՝ որպես հանցագործության հանրային վտանգավորության աստիճանը բարձրացնող հանգամանք: Երկրների օրենսդրական կարգավորման առանձնահատկությունները

Խմբային հանցավորության դեմ պայքարի քրեաիրավական մոտեցումների ուսումնասիրության շրջանակներում հետաքրքրություն են ներկայացնում նաև արտասահմանյան երկրների քրեական օրենսդրությամբ հանցանքը համատեղ կատարելը՝ որպես ծանրացնող հանգամանք նախատեսելու հետ կապված իրավակարգավորումները:

Այսպես, Գերմանիայի քրեական օրենսգրքով հանցանքի կատարումը մեկից ավելի անձանց կողմից՝ որպես ծանրացնող հանգամանք, նախատեսված է միայն հետևյալ հանցակազմերում՝ երեխայի

շահագործումը¹, բռնության կամ սպառնալիքի գործադրմամբ սեռական ոտնձգությունը և բռնաբարությունը²: Նման կարգավորումը թերևս հիմք է տալիս ենթադրելու, որ ըստ գերմանական օրենսդրի հանցանքի կատարմանը մեկից ավելի անձանց մասնակցությունը բոլոր դեպքերում չի ենթադրում հանրային վտանգավորության ավելի բարձր աստիճան: Ավելին, վերը նշված քրեաիրավական նորմերի համակցված ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ հանցակազմի սուբյեկտային նման կազմին առանձին քրեաիրավական գնահատական տալիս (ավելի խիստ պատասխանատվություն սահմանելիս) գերմանական օրենսդրի կողմից հաշվի են առնվել այդ արարքների կատարման բռնի մոտիվացիան և անձի սեռական ազատության և անձեռնմխելիության՝ որպես վերը նշված հանցավոր արարքներով ոտնձգության ենթարկվող իրավական բարիքի բնույթը:

Ֆրանսիայի քրեական օրենսգրքում քննարկվող հարցին առնչվող իրավակարգավորումները ևս պայմանավորված են որոշակի օրինաչափություններով: Նախ մի խումբ անձանց կողմից հանցանքի կատարման՝ որպես արարքի ծանրացնող հանգամանքի ամրագրումը հիմնականում սահմանափակված է միաբնույթ հանցանքներով: Այսպես, ըստ ֆրանսիական օրենսդրի՝ երկու կամ ավելի անձանց կողմից հանցանքի կատարումը ենթակա է առավել խիստ պատասխանատվության:

- սեռական ոտնձգությունների (բռնաբարություն, սեքսուալ բնույթի բռնի գործողություններ, սեքսուալ բնույթի բռնի գործողություններ, որոնք կատարվել են տասնհինգ տարին չլրացած անչափահասի կամ հանցավորի համար ակնհայտ խոցելի անձի նկատմամբ՝ պայմանավորված վերջինիս տարիքով, հիվանդությամբ, տկարությամբ, ֆիզիկական կամ հոգեկան պակասություններով կամ հղիությամբ

¹ Գերմանիայի քրեական օրենսգրքի 176a հոդվածը (երեխայի շահագործումը ծանրացուցիչ հանգամանքներում) պատասխանատվություն է սահմանում երեխայի շահագործման համար (ինչը, իր հերթին, բնորոշվում է իբրև 14 տարին չլրացած անձին սեռական գործողություններին ներգրավելը կամ իր հետ երեխային նման գործողություններին մասնակցելու թույլտվություն տալը), որը կատարվել է մեկից ավելի անձանց համատեղ մասնակցությամբ:

² Տե՛ս Գերմանիայի քրեական օրենսգրքի 177 հոդվածը:

յամբ, տասնհինգ տարին չլրացած անչափահասի նկատմամբ ոչ բռնի սեռական գործողությունները¹⁾,

- անձի կյանքի ու առողջության դեմ ուղղվածոտնձգություններ-
րի (խոշտանգում կամ բարբարոսական գործողություններ, բռնի
գործողությունները, որոնք անգգուշությամբ առաջացրել են մարդու
մահ, բռնի գործողությունները, կամ, որոնք հանգեցրել են անձի խեղ-
ման կամ մշտական հաշմանդամության կամառաջացրել են աշխա-
տունակության լրիվ կորուստ ութ օրից ավելի ժամանակով, կամ աշ-
խատունակության լրիվ կորուստ ութ օր կամ ավելի քիչ ժամանա-
կով, կամ չեն հանգեցրել աշխատունակության կորստի²⁾,

- բարոյականության դեմ ուղղված հանցագործությունների
(կավատություն, թափառաշրջիկության շահագործումը³⁾) և

- սեփականության դեմ ուղղված երկու հանցագործություններ-
րի (գողություն⁴⁾, գույքի ոչնչացում կամ վնասում) դեպքում:

Մեջբերված քրեաիրավական նորմերի համակարգված ուսում-
նասիրությունը թույլ է տալիս նախանշելու ֆրանսիական քրեական
օրենսդրության կարգավորումների ընդհանուր տրամաբանությունը
երկու կամ ավելի անձանց մասնակցության համար առավել խիստ
պատիժ սահմանելիս: Մասնավորապես, ինչպես բխում է վերը
թվարկված հանցակազմերից, քննարկվող ծանրացնող հանգամանքի
նախատեսումը հիմնականում սահմանափակվում է բռնությամբ
զուգորդված հանցագործություններով: Բացի այդ, մեր համոզմամբ,
օրենսդրի կողմից իրավական նշանակություն է տրվել նաև քննարկ-
վող հանցագործությունների օբյեկտ համարվող հասարակական
հարաբերությունների բնույթին, իսկ որպես այդպիսին գերազանցա-
պես հանդես է գալիս անձի ֆիզիկական (այդ թվում՝ սեռական) ան-
ձեռնմխելիությունը:

Մեր համոզմամբ, քննարկվող հարցի կապակցությամբ ֆրան-
սիական քրեաիրավական կարգավորումները հետաքրքրություն են

¹ Ֆրանսիայի քրեական օրենսգրքի հոդվածներ 222-24, 222-28, 222-30, 227-26:

² Ֆրանսիայի քրեական օրենսգրքի հոդվածներ 222-3, 222-8, 222-10, 222-12, 222-13:

³ Ֆրանսիայի քրեական օրենսգրքի հոդվածներ 225-7, 225-12-6:

⁴ Սրա հետ կապված, հարկ է նշել, որ Ֆրանսիայի քրեական օրենսգրքում
գողության հանցակազմը ևս կարող է զուգորդվել բռնի գործողություններով
(առավել մանրամասն տե՛ս օրենսգրքի հոդվածներ 311-1-ից մինչև 311-4-1):

ներկայացնում նաև այն առումով, որ երկու կամ ավելի անձանց համատեղ մասնակցության՝ որպես արարքի ծանրացնող հանգամանքի դրսևորումները չեն սահմանափակվում միայն համակատարման դեպքերով: Ինչպես ուղղակիորեն բխում է վերը նշված հոդվածների ձևակերպումներից, կոնկրետ հանցանքի համար առավել խիստ պատասխանատվություն է սահմանվում, եթե դա կատարվել է երկու կամ ավելի անձանց կողմից, ովքեր գործել են իբրև կատարողներ կամ հանցակիցներ¹:

Իսպանիայի քրեական օրենսդրությամբ արարքը համատեղ կատարելու դեպքում առավել խիստ պատասխանատվություն է սահմանված միայն սեռական անձեռնմխելիության դեմ ուղղված հանցագործությունների, մասնավորապես՝ սեռական ոտնձգության և տասներեք տարին չլրացած երեխայի նկատմամբ սեռական շահագործման կամ ոտնձգության համար:

Այսպիսով, խնդրո առարկա ինստիտուտի վերաբերյալ արտասահմանյան երկրների քրեաիրավական կարգավորումների, ինչպես նաև դատական պրակտիկայի և դոկտրինալ մեկնաբանությունների համեմատաիրավական ուսումնասիրության արդյունքները թույլ են տալիս կանխորոշելու հանցավոր համատեղ գործունեության դեմ պայքարի քրեաիրավական լուծումների ընդհանուր տրամաբանությունը՝ կրիմինալոգիական իրողության հաշվառմամբ: Ուսումնասիրության արդյունքները հիմնականում հանգում են հետևյալին՝

- անգլոսաքսոնական իրավական համակարգում դավադրության՝ իբրև հանցավոր համատեղ գործունեության դեմ պայքարի հիմնական կառուցակարգի առանձնահատկությունը պայմանավորված է նրանով, որ այն կիրառվում է ինչպես անձանց ոչ կայուն հան-

¹ Ֆրանսիայի քրեական օրենսգիրքը, մասնավորապես, օգտագործում է հետևյալ ձևակերպումները «two or more persons acting as perpetrators or accomplices, although not constituting an organised gang» կամ «two or more acting as perpetrators or accomplices»:

Կարծում ենք, որ օրենսդրական նման մոտեցման հիմքում որոշակիորեն ընկած է նաև կրիմինալոգիական իրողությունը: Միաժամանակ, ՀՀ քրեական օրենսդրությամբ այսպիսի կարգավորում նախատեսելու կրիմինալոգիական հիմնավորվածության մասին հետևություններ կարող են արվել այս առնչությամբ դատական պրակտիկայի և համապատասխան վիճակագրության ուսումնասիրության արդյունքների պարտադիր հաշվառմամբ:

ցավոր համաձայնության, այնպես էլ որոշակի կառուցվածք և կայունություն ունեցող հանցավոր խմբերի և կազմակերպությունների (կազմակերպված հանցավորություն) շարունակական գործունեության դեմ պայքարում:

- անգլոսաքսոնական իրավական դոկտրինայում երկու կամ ավելի անձանց հանցավոր համաձայնությանն ինքնուրույն քրեաիրավական գնահատական տալու դատական պրակտիկան հիմնավորող տեսություններից առավել լայն կիրառություն ունի «վաղ կանխման կամ նախականխման» տեսությունը: Մա իր հերթին նշանակում է, որ իրավունքի նախադեպ ստեղծող դատարանների կողմից «խմբային վտանգի» տեսության մոտեցումներից հրաժարումն անուղղակիորեն կանխորոշում է կրիմինալոգիական առումով դրա խոցելիությունը:

- ի տարբերություն դավադրության անգլոսաքսոնական մոդելի՝ մայրցամաքային իրավական համակարգի երկրներում այս ինստիտուտի կիրառման շրջանակները սահմանափակվում են միայն անձանց համատեղ գործունեության այն ձևերով, որոնք չունեն կայունության և կազմակերպվածության հատկանիշներ: Հանցավոր համատեղ գործունեության առավել վտանգավոր ձևերի դեմ պայքարում այս երկրների քրեական օրենսդրության կարգավորումներն ամրագրում են ստացել «հանցավոր ընկերակցությունների» տեսության շրջանակներում:

- հանցանքի կատարումը մեկից ավելի անձանց մասնակցությամբ՝ որպես արարքի հանրային վտանգավորությունը բարձրացնող հանգամանք, ուսումնասիրված եվրոպական քրեական օրենսդրություններում ամրագրված է խիստ սահմանափակ թվով հանցակազմներում՝ պայմանավորված հանցագործության բնույթով և ոտնձգության ենթարկվող իրավական արժեքով:

Այսպիսով, կատարված ուսումնասիրության ամփոփման արդյունքները թերևս նախանշում են միջազգային քրեական պրակտիկայում առկա մոտեցումները՝ պայմանավորված մի կողմից կայուն հանցավոր համատեղ գործունեության դեմ պայքարի քրեաիրավական գործիքների խստությամբ, մյուս կողմից՝ հանցավոր գործունեության կայունություն չենթադրող, մեկից ավելի անձանց մասնակցության դեմ պայքարի քրեաիրավական լրացուցիչ միջոցների ամրագրման սահմանափակ շրջանակներով:

ПРАВОВЫЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ И СУДЕБНАЯ ПРАКТИКА ПО БОРЬБЕ С ГРУППОВОЙ ПРЕСТУПНОСТЬЮ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

В рамках статьи был проведен сравнительно-правовой анализ передового опыта и судебной практики зарубежных стран по борьбе с групповой преступностью. С целью выявления альтернативных уголовно-правовых решений и криминологических концепций, лежащих в их основе, автором были представлены и изучены как подходы стран континентальной правовой системы, так и англосаксонские правовые модели объекта исследования. В частности, в пределах статьи были выявлены особенности правового регулирования незнакомой отечественному уголовному законодательству концепции «заговора» как оригинального уголовно-правового механизма по борьбе с совместной преступной деятельностью, теории, оправдывающие эту концепцию и основные направления ее развития в судебной практике. Кроме того, автором были рассмотрены особенности применения концепции «заговора» в странах континентальной правовой системы, дифференцированный подход этих государств к борьбе против устойчивых преступных групп, основанный на положениях теории «преступных объединений». Предметом отдельного исследования послужил также анализ пределов правовых регулирований, касающихся закрепления совершения преступления двумя или более лицами как количественного показателя общественной опасности в отдельных составах преступлений, тем самым предпреляя криминологические закономерности этих регулирований.

LEGAL REGULATIONS AND JUDICIAL PRACTICE OF FOREIGN COUNTRIES IN COMBATING THE GROUP CRIME: COMPARATIVE ANALYSIS

This article is referred to the comparative analysis on the best foreign experience and judicial practice combating the group crime. In order to reveal the alternative legal solutions and the underlying criminological concepts, the author has presented and analysed both the legal approaches of the civil law jurisdictions and the relevant legal models existing in the common law countries. In particular, the study has focused on the features of the concept of conspiracy that is unknown to our criminal legislation, as an original legal mechanism for combating joint criminal activities. Main theories justifying this concept and its development through judicial practice in the common law countries were discussed. Besides, special attention has been drawn to the specificity of the application of the concept of criminal conspiracy in the civil law jurisdiction, the differentiated approach of these countries in combating the criminal gangs and organisations based on the theory of «criminal association rule», as well as the scopes of the prescription of committing crime by two or more persons as a quantitative indicator of public danger in certain crimes, thus outlining the criminological patterns of such legal regulations.

Բանալի բառեր՝ դավադրության հայեցակարգ, հանցավոր խումբ, հանցավոր ընկերակցություն, հանցավոր համաձայնություն, հանցավոր համատեղ գործունեություն, համեմատաիրավական ուսումնասիրություն, արտասահմանյան փորձ:

Ключевые слова: концепция заговора, преступная группа, преступное объединение, преступное соглашение, совместная преступная деятельность, сравнительно-правовой анализ, зарубежный опыт.

Key words: concept of conspiracy, criminal group, criminal association, criminal agreement, joint criminal enterprise, comparative analysis, foreign experience.

ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԱՆՑ ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄՈԴԵԼՆԵՐԸ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ

Հայտնի է, որ ՀՀ-ում հանցագործության սուբյեկտ է համարվում միայն բանական էակը, ով ի գործու է գիտակցելու իր գործողությունները և ղեկավարելու դրանք: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 23 հոդվածը սահմանում է. *«Քրեական պատասխանատվության ենթակա է միայն մեղսունակ ֆիզիկական անձը, ով հանցանք կատարելու պահին հասել է սույն օրենսգրքով սահմանված տարիքի»*: Միայն ֆիզիկական անձին որպես հանցագործության սուբյեկտ դիտելը բխում է անձնական և ըստ մեղքի պատասխանատվության սկզբունքներից: Այս սկզբունքների առկայությամբ է պայմանավորված իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ժխտումն այնպիսի երկրներում ինչպիսիք են Գերմանիան, Իտալիան, Լեհաստանը: Այնուամենայնիվ, ինչպես նշում է Սմիրնովը, ներկայումս իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտն այս կամ այն տեսքով հայտնի է աշխարհի՝ շուկայական տնտեսություն ունեցող երկրների մեծ մասի ազգային իրավակարգերին²:

Հարկ է նկատել սակայն, որ աշխարհում իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության մեկ միասնական ընդունելի մոդել գոյություն չունի: Պատմությունը ձևավորել է այս ինստիտուտի կիրառման մի շարք մոդելներ, որոնց բազմազանությունը պայմանավորված է երկրների իրավական համակարգերի տարբերությամբ, սոցիալ-քաղաքական առանձնահատկություններով, տնտեսական զարգացման աստիճանով և մի շարք այլ հանգամանքներով:

¹ ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Ա. Մարգարյան:

² См. у **Смирнов Г.**, Перспективы и условия введения в России института уголовной ответственности юридических лиц // Уголовное право, 2011, № 2. էջ 77:

Ուսումնասիրելով միջազգային փորձը՝ գալիս ենք այն եզրակացության, որ գոյություն ունեն իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության երեք հիմնական մոդելներ¹:

Առաջին մոդելում իրավաբանական անձը ֆիզիկական անձի հետ միաժամանակ հանդես է գալիս որպես հանցագործության ինքնուրույն սուբյեկտ: (Այս մոդելը բնորոշ է ընդհանուր իրավունքի երկրներին՝ Անգլիա, ԱՄՆ, Շոտլանդիա, ինչպես նաև մայրցամաքային իրավունքի որոշ երկրներին՝ Ֆրանսիա, Բելգիա):

Երկրորդ մոդելի համաձայն՝ հանցագործության սուբյեկտ է միայն ֆիզիկական անձը, սակայն իրավաբանական անձի՝ հանցագործությանը մասնակցելու դեպքում վերջինիս նկատմամբ կիրառվում են քրեաիրավական ներգործության միջոցներ: Այսինքն՝ իրավաբանական անձը դիտարկվում է ոչ թե որպես հանցագործության, այլ քրեական պատասխանատվության սուբյեկտ: Այս մոդելը գործում է օրինակ Ալբանիայում, Իսպանիայում, Լատվիայում, Թուրքիայում:

Երրորդ մոդելի համաձայն՝ հանցագործությանը մասնակցելու համար իրավաբանական անձը ենթարկվում է ոչ թե քրեական, այլ վարչական պատասխանատվության, այդ իսկ պատճառով այս մոդելն այլ կերպ կոչվում է «իրավաբանական անձանց քվազիքրեական պատասխանատվություն»: Գերմանիան և Իտալիան՝ պետություններ, որոնք ավանդաբար դիմադրել են իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտը ազգային իրավական համակարգ ներմուծելուն, քրեական գործերով դատարաններին շնորհել են իրավաբանական անձանց պատասխանատվության ենթարկելու համար վարչական վարույթ իրականացնելու իրավասություն²: Ներկայումս այս մոդելը գործում է Գերմանիայում և Իտալիայում, ինչպես նաև այնպիսի երկրներում ինչպիսիք են՝ Ադրբեջանը, Լատվիան և Ուկրաինան:

¹ St 'u **Смирнов Г.**, Уголовная ответственность юридических лиц на подступах к России, СПС «Гарант», էջ 150-158:

² Մ. Փիեթ, Լ. Ա. Լոու և Փ. Ջ. Քալեն (խմբ.) (2007 թվական), Կաշառելու դեմ պայքարի ՏՀԶԿ-ի կոնվենցիա. ծանոթագրություն, Քեմբրիջ, ՄԹ. Քեմբրիջի համալսարանի հրատարակչություն, էջ 223:

Հատկանշական է, որ առաջին մոդելի շրջանակներում իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության վերաբերյալ ձևավորված տեսությունները, որոնք ստորև կքննարկվեն, գործնականում կիրառելի են նաև մյուս մոդելների համար: Գրականության մեջ այդ տեսությունները ևս հաճախ անվանվում են իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության մոդելներ:

Այսպես, իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվությունը առաջ է եկել ընդհանուր իրավունքի երկրներում, մասնավորապես՝ Անգլիայում և ԱՄՆ-ում գրեթե միաժամանակ, ընդ որում, այն ծագել է նախադեպային իրավունքից:

Պատմականորեն Անգլիայի քրեական իրավունքը բացառում էր իրավաբանական անձանց կողմից հանցագործություն կատարելու և դրա համար պատասխանատվության ենթարկվելու հնարավորությունը: Դեռ 1250 թ. Պապ Ինոկենտի 4-րդը հայտարարել է, որ կորպորացիան հոգի չունի¹, ինչը արտացոլումն էր այն ժամանակվա պատկերացումների:

Բացի այդ, անգլիական իրավունքում քննարկվող ժանանակաշրջանում պահանջ կար, համաձայն որի՝ դատապարտյալը պարտավոր էր անձամբ ներկա լինել դատարանում:

Այնուամենայնիվ 19-րդ դարի կեսերին Անգլիայի տնտեսական զարգացումը և ինդուստրիալիզացիան չէին կարող ազդեցություն չունենալ երկրի քրեական քաղաքականության վրա: Որպես հետևանք անգլիական դատարանները, որոնք նախկինում հանդես էին գալիս իրավաբանական անձանց պատասխանատվության դեմ, փոխեցին իրենց հայացքները, ինչը պայմանավորված էր հետևյալ հանգամանքներով՝

1. իրավաբանական անձինք սկսեցին համարվել առանձին իրավական կառուցվածքներ՝ անկախ դրանք ստեղծող անհատներից,

¹ St 'u Laurel J. Harbour and Natalya Y. Johnson, Can a Corporation Commit Manslaughter? Recent Developments in the United Kingdom and the United States. «Defense Counsel Journal» Jul 2006. P. 226-234. P. 226:

2. դատարանները սկսեցին նրանց պատասխանատվությունը սահմանել քրեորեն պատժելի անգործության և հասարակական կարգի խախտման համար (public nuisance)¹:

Առաջին անգամ 1842 թ. Անգլիայի Թագի դատարանը իրավաբանական անձին մեղավոր ճանաչեց օրենքով վերջինիս վրա դրված պարտականությունը չկատարելու համար: 1944 թ. սկսած սակայն Անգլիայում իրավաբանական անձինք սկսեցին քրեական պատասխանատվության ենթարկվել ցանկացած հանցագործության և՛ կատարման, և՛ հանցակցության համար՝ անկախ հանցագործության սուբյեկտիվ կողմի (մեղավոր կամքի (mens rea)) առկայությունից²:

Այսպիսով՝ հնարավոր եղավ իրավաբանական անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկել ցանկացած հանցագործության համար, բացառությամբ այն հանցագործությունների, որոնց համար նախատեսվում էին մարմնական պատիժներ³:

19-րդ դարի վերջից մինչև 20-րդ դարի սկիզբը դատարանները սկսեցին որոշումներ կայացնելիս ղեկավարվել սուբյեկտիվ պատասխանատվության տեսությամբ (այլ կերպ ասած՝ պատասխանատվության փոխարինման կամ այլ անձի փոխարեն պատասխանատվության տեսություն), որը ծագել է դելիկտային իրավունքից⁴: Տեսության հիմքում ընկած էր հետևյալ սկզբունքը՝ «թող պատասխան տա ամենավերևում կանգնածը»: Այս տեսության համաձայն՝ իրավաբանական անձը կարող էր քրեական պատասխանատվության ենթարկվել իր ցանացած աշխատակցի գործողության համար: Ներկայումս այս տեսությունը կիրառվում է միայն ներքոթվարկյալ երեք դեպքերում՝

¹ St 'u **Есаков Г. А.**, Уголовная ответственность юридических лиц за убийство по английскому и шотландскому уголовному праву // Lex Russica, Научные труды МГЮА, - М., Изд-во МГЮА, 2005, № 1, էջ 146:

² St 'u **Guy Stessens**, Corporate criminal liability: a comparative perspective. «International and Comparative Law Quarterly» 17 Jan 2008, P. 493-520, էջ 508:

³ **Есаков Г. А.**, Уголовная ответственность юридических лиц за убийство по английскому и шотландскому уголовному праву // Lex Russica. Научные труды МГЮА, - М., Изд-во МГЮА, 2005, № 1, - с. 142-163, с. 147:

⁴ St 'u **Laurel J. Harbour and Natalya Y. Johnson**, Can a Corporation Commit Manslaughter? Recent Developments in the United Kingdom and the United States. «Defense Counsel Journal» Jul 2006, P. 226-234:

1. եթե աշխատակիցը կատարել է «public nuisance» (հասարակական կարգի խախտում),

2. եթե աշխատակիցը կատարել է քրեորեն պատժելի գրպարտություն,

3. պատվիրական սկզբունքի գործողության դեպքում, եթե օրենքը պատասխանատվություն է սահմանում կազմակերպության համար, ապա նա պատասխանատու է այն անձանց գործողության կամ անգործության համար, ում հանձնարարված է կազմակերպության գործերի վարումը:

Քննարկվող տեսությունը արմատավորվեց և զարգացավ ԱՄՆ-ում, ի տարբերություն Անգլիայի, որը որդեգրեց մեկ այլ՝ նույնականացման տեսությունը:

Մինչ վերջինին անդրադառնալը, հարկ է նկատել, որ իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտի զարգացումը Ամերիկայում սկսվել է գրեթե նույն ժամանակ և ընթացել է նույն ձևով, ինչպես Անգլիայում: Սկզբնական շրջանում պատասխանատվությունը առաջանում էր այն հանցանքների համար, որոնց կատարումը չէր պահանջում մեղքի առկայության վերաբերյալ ապացույց: Իրավիճակը փոխվեց 20-րդ դարի հենց սկզբին: Էլկինսի ակտում (Elkins act) սահմանվեց, որ իր լիազորությունների շրջանակներում գործող աշխատակցի գործողությունները և անգործությունը պետք է համարվեն գործատու կորպորացիայի գործողություն և անգործություն: Այսինքն՝ քննարկվող տեսության համաձայն՝ կորպորացիան կարող է պատասխանատվություն կրել իր ցանկացած աշխատակցի ցանկացած գործողության համար, որը վերջինս կատարում է իր աշխատանքային լիազորությունների շրջանակներում՝ ելնելով ընկերության շահերից, ընդ որում, աշխատակցի զբաղեցրած դիրքը որևէ նշանակություն չունի:

Նույն ժամանակահատվածում Անգլիայում ձևավորվեց և լայն կիրառում ստացավ նույնականացման տեսությունը, որի բովանդակությունը հանգում է հետևյալին՝ իրավաբանական անձի միայն բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց գործողությունը, անգործությունը և հոգեվիճակն է ընկալվում որպես իրավաբանական անձի գործողություն կամ հոգեվիճակ, այլ կերպ ասած՝ դեկավար անձի կամքը իրավաբանական անձի կամքն է: Այն դեպքերում, երբ հանցագործությունը կատարվում է պաշտոնատար անձի կողմից, իրա-

վաբանական անձը պատասխանատվության է ենթարկվում որպես կատարող, իսկ այն դեպքում, երբ ղեկավար անձը հանդես է եկել որպես օժանդակող, ապա իրավաբանական անձը պատասխանատվության պետք է ենթարկվի հանցագործության օժանդակության համար: Այսինքն՝ իրավաբանական անձի ղեկավար անձնակազմի գործողությունները նույնականացվում են հենց իրավաբանական անձի գործողությունների հետ:

Այս տեսության հիմքը 1957 թ. ընդունված դատական որոշումն էր, որում դատավոր Լորդ Դենինգը կորպորացիան համեմատում էր կենդանի էակի հետ, նշելով, որ այն նույնպես ունի ուղեղ, նյարդային կենտրոններ, որոնք կառավարում են իր գործողությունները, ինչպես նաև ձեռքեր, որոնք գործում են կենտրոնական նյարդային համակարգի հրամաններով: Կորպորացիայի որոշ աշխատակիցներ՝ հասարակ ծառայողները, նրա ձեռքերն են, որոնք կատարում են «սև» աշխատանքը, բայց միևնույն ժամանակ պատասխանատու չեն նրա գիտակցության և կամքի համար: Այլ է իրավիճակը, երբ խոսքը տնօրինության կորպորացիայի ղեկավար անձնակազմի մասին է, որը հանդիսանում է կորպորացիայի ուղեղը և կառավարում է այն: Միայն ղեկավար անձնակազմը կարող է իդենտիֆիկացվել կազմակերպության հետ¹: Նույնականացման տեսությունը մեծ ազդեցություն է ունեցել ամբողջ աշխարհում իրավաբանական անձանց պատասխանատվության ինստիտուտի զարգացման վրա և ներկայումս ունի լայն կիրառություն:

Վերը քննարկված տեսություններն ունեն իրենց առավելություններն ու թերությունները:

Նույնականացման տեսությունը, սահմանելով նույնականացման ենթակա անձանց կոնկրետ շրջանակը, մի կողմից հեշտացնում է իրավակիրառ գործունեությունը, քանի որ այս տեսության շրջանակներում հստակ կերպով կանխորոշված են այն սուբյեկտները ում կատարած հանցագործությունը կարող է մեղսագրվել իրավաբանական անձին: Մյուս կողմից, սակայն, այս մոդելն անչափ նեղացնում է նույնականացման ենթակա անձանց շրջանակը, քանի որ կորպորա-

¹ St 'u Уголовное право зарубежных государств, Общая часть/ Под ред. И. Д. Козочкина, М, 2003, էջ 46 հղումով Bolton (Engineering) Co Ltd v J Graham & Sons Ltd [1957] 1 QB 159:

ցիաները շատ բարդ կառույցներ են՝ ծանրաբեռնված կոլեկտիվ որոշումների կայացման գործընթացներով, որոնցում բարձրաստիճան ղեկավարներից բացի ներգրավված են նաև բազմաթիվ այլ անձինք: Այդ իսկ պատճառով, երբ կատարվում է կորպորատիվ հանցանք, հաճախ շատ դժվար է նույնականացնել հանցանք կատարած անձին, և որքան մեծ է ընկերությունը, այնքան հավանական է, որ նույնականացման տեսության շրջանակներում այն կարող է խուսափել պատասխանատվությունից:

Իրավաբանական անձանց պատասխանատվության քննարկված մյուս մոդելը, ընդհակառակը, անչափ լայն է, քանի որ այդ դեպքում գործնականում անհնար է վերահսկել յուրաքանչյուր աշխատակցի վարքագիծը: Այսպիսով՝ արդյունավետության տեսանկյունից տեսություններից առաջինը չափազանց սահմանափակ է, իսկ երկրորդը անչափ լայն: Այդ է պատճառը, որ փորձ արվեց գտնելու նոր՝ առավել արդյունավետ տարբերակներ¹:

Արդյունքում ի հայտ եկան այլընտրանքային մոտեցումներ: Նույնականացման տեսությունն ընդլայնվեց. որպես իրավաբանական անձի պատասխանատվության հիմք դիտվեց նաև ղեկավարության կողմից աշխատակիցների նկատմամբ վերահսկողության բացակայությունը:

Մեկ այլ այլընտրանքային տեսության հիմքում ընկած է այն համոզմունքը, որ ընկերության գործողությունները չպետք է նույնանան ֆիզիկական անձի գործողությունների հետ: Այս տեսությամբ փորձ է արվում տարանջատելու կորպորատիվ պատասխանատվությունը ֆիզիկական անձանց պատասխանատվությունից և փոխարենը այն սահմանելու կազմակերպական մեղքի տեսանկյունից: Այսպես՝ կազմակերպական մեղքի տեսության համաձայն՝ իրավաբանական անձը կարող է պատասխանատվության ենթարկվել նաև այն բանի համար, որ դրանում թույլատրվում է օրենքի չպահպանումը կամ շրջանցումը, որոշ դեպքերում պատասխանատվություն կարող է վրա հասնել այն բանի համար, որ իր աշխատակցի կատարած հանցավոր արարքի մասին իրավաբանական անձը իմացել է, բայց լռել է:

¹ St' u **Есаков Г. А.**, Англо-американское уголовное право: эволюция и современное состояние общей части, М., ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007, էջ 412:

Այսպիսով՝ ներկայումս գոյություն ունեն իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտի վերաբերյալ չորս հիմնական տեսություններ, մոդելներ, որոնք են՝

1. Այլ անձի փոխարեն պատասխանատվության փոխարինման մոդելը, որի էությունը կարելի է արտահայտել հետևյալ կերպ՝ «Թող պատասխան տա ամենավերևում կանգնածը»: Այս դեպքում իրավաբանական անձի պատասխանատվության համար հիմք կարող է ծառայել այն հանցանքը, որը կատարվել է աշխատակցի կողմից իր աշխատանքային լիազորությունների շրջանակում և ընկերության շահերից ելնելով,

2. Նույնականացման մոդելը, որի դեպքում իրավաբանական անձի պատասխանատվության համար կարող է հիմք ծառայել միայն այն հանցանքը, որը կատարվել է վերահսկողություն իրականացնող աշխատակցի կողմից, այն է՝ ընկերության բարձրաստիճան ղեկավար օղակին պատկանող կամ ներկայացուցչական լիազորություններ ունեցող անձի կողմից,

3. Ընդլայնված նույնականացման մոդելը, որի դեպքում բացի նույնականացման տեսությամբ պատասխանատվության առաջացման հիմնական հատկանիշներից իրավաբանական անձի պատասխանատվության հիմք կարող է ծառայել նաև ղեկավար օղակի կողմից իր աշխատակիցներին վերահսկելու անկարողությունը («վերահսկողության բացակայության կանոն»),

4. Կազմակերպական մոդելը, որի դեպքում իրավաբանական անձի պատասխանատվությունը սահմանվում է՝ ելնելով իրավաբանական անձի կորպորատիվ մշակույթի թերություններից:

Հարկ է նշել նաև, որ քննարկված բոլոր մոդելների համաձայն՝ իրավաբանական անձինք պատասխանատվության չեն ենթարկվում պատասխանատու անձանց կողմից կատարված հանցանքի համար, եթե դրանք կատարվել են տվյալ անձի մասնավոր շահերից ելնելով:

Անդրադառնալով ՀՀ-ում այս ինստիտուտի հնարավոր ներդրմանը՝ անհրաժեշտ է նկատել, որ Իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտը ՀՀ-ում ներդնելու անհրաժեշտությունը պայմանավորված է մեր պետության ստանձնած միջազգային պարտավորություններով: Հայաստանի Հանրապետությունը վավերացրել է մի շարք միջազգային կոնցվենցիաներ, որոնք ուղղակի պահանջ են նախատեսում՝ մշակելու իրավաբանա-

կան անձանց պատասխանատվության մոդելներ, հատկապես կոռուպցիոն և կազմակերպված հանցավորության դեմ պայքարի շրջանակներում: Մասնավորապես՝ նման դրույթներ են ամրագրված Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ, Կոռուպցիայի դեմ ՄԱԿ-ի կոնվենցիաներում, ինչպես նաև Եվրոպայի խորհրդի՝ Կոռուպցիայի մասին քրեական իրավունքի կոնվենցիայում, որոնց համաձայն՝ Յուրաքանչյուր Մասնակից պետություն, պարտավորվում է իրավաբանական անձանց պատասխանատվության համար ապահովել արդյունավետ, համաչափ և կանխարգելիչ ազդեցություն ունեցող պատասխանատվության միջոցներ:

Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (ՏՀԶԿ) Արևելյան Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների հակակոռուպցիոն ցանցի անդամ երկրների մոնիթորինգի արդյունքների ամփոփման զեկույցում նշվում է, որ հանձնարարականների մեծ մասը ՀՀ-ն կատարել է, բացառությամբ մի կարևոր հանձնարարականի, որը վերաբերում է իրավաբանական անձանց պատասխանատվության ենթարկելուն: Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ կարելի է փաստել, որ իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտի ներդրումը ՀՀ-ում ուղղակի անհրաժեշտություն է: Ինչ վերաբերում է այն հարցին, թե պատասխանատվության քննարկված մոդելներից որը կարող է կիրառական լինել ՀՀ-ի համար, ապա կարծում ենք, որ առավել նպատակահարմար է ընդլայնված նույնականացման մոդելը, որը քննարկվել է վերևում:

Հարկ է նշել նաև, որ ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքի նախագծով նախատեսվում է իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվությունը, սակայն իրավաբանական անձը, ինքնին, չի հանդիսանում հանցագործության սուբյեկտ, այլ որդեգրված մոտեցման համաձայն՝ միայն քրեական պատասխանատվության սուբյեկտ է:

Կարծում ենք, որ իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ճիշտ և մեր երկրի համար կիրառելի մոդելի ներդրումը կարող է էապես նպաստել հանցավորության դեմ պայքարի արդյունավետությանը:

Տրբուի Գալյան
Аспирант кафедры уголовного права ЕГУ

ОСНОВНЫЕ МОДЕЛИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

В статье рассмотрены основные модели уголовной ответственности юридических лиц в зарубежных странах. В этой связи проанализированы особенности и типичные черты применения моделей данного института в странах общего права (в частности, в Англии и США), а так же некоторых странах континентального права. На основе сравнительного анализа автором предлагается наиболее эффективная для Республики Армения модель.

Srbuhi Galyan
PHD Student of the YSU Chair of Criminal Law

THE MAIN MODELS OF CRIMINAL RESPONSIBILITY OF LEGAL ENTITIES IN FOREIGN COUNTRIES

The main models of criminal responsibility of legal entities in foreign countries are discussed in the article presented. The article contains thorough analysis of the defining features and peculiarities of the application of the institute in common law countries, e.g. in England and USA, as well as in certain states belonging to the continental legal system. In addition, the typical features of implementation models of the institute at hand were investigated. The Article is unique in the sense, that via comparative analysis it suggests the most efficient model of the criminal responsibility of legal entities for Republic of Armenia.

Բանալի բառեր՝ իրավաբանական անձ, իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվություն, նույնականացման տեսություն, քվազիքրեական պատասխանատվություն

Ключевые слова: юридическое лицо, уголовная ответственность юридических лиц, теория отождествления, квази уголовная ответственность.

Key words: legal entity, criminal responsibility of legal entities, theory of identification, quasi criminal responsibility.

**ԾԱՅՐԱՀԵՂ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲԺՇԿԱԿԱՆ
ԳԱՂՏՆԻՔԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿՄԱՆ ՀԱՆՑԱԿԱԶՄԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 145-ը պատասխանատվություն է սահմանում առանց մասնագիտական կամ ծառայողական անհրաժեշտության բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող անձանց կողմից անձի հիվանդության կամ բժշկական ստուգման արդյունքների մասին տեղեկություններ հրապարակելու համար:

Ներկայացված հոդվածի տեքստի վերլուծությունից հետևում է, որ հանցավոր է բժշկական գաղտնիքի ոչ թե ցանկացած, այլ միայն «առանց մասնագիտական կամ պաշտոնական անհրաժեշտության» հրապարակումը: Որևէ իրավական ակտ, այնուամենայնիվ, հիշյալ եզրույթի նշանակությունը չի բացահայտում: Այսինքն, նման «անհրաժեշտության» մեկնաբանությունն ու գնահատումն օրենսդիրն ամբողջությամբ թողել է իրավական պրակտիկային: Սակայն, հաշվի առնելով, որ քննարկման առարկա հանցակազմի նախատեսումից մինչ օրս որևէ քրեական գործ այդ հոդվածով չի հարուցվել, այն հանգամանքների շրջանակը, որոնք կազմում են «մասնագիտական կամ պաշտոնական անհրաժեշտություն» շարունակում է մնալ չափազանց անորոշ:

Մասնագիտական գրականության մեջ այդ հարցը քննարկելիս՝ դիմում են քրեաիրավական, բիոէթիկական կամ մարդու իրավունքների տարբեր ինստիտուտների օգնությանը: Օրինակ՝ Գերմանիայում, Ֆրանսիայում և այլ եվրոպական երկրներում, պարզելու համար, թե արդյո՞ք բժշկական գաղտնիքի հրապարակումը կարելի է համարել անհրաժեշտ, հաճախ կիրառվում են ծայրահեղ անհրաժեշտության կանոնները: Սույն հոդվածում ևս «մասնագիտական կամ պաշտոնական անհրաժեշտություն» եզրույթը քննարկվում է ծայրահեղ անհրաժեշտության համատեքստում: Այսպես, ստորև

¹ ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Ա. Մարգարյան:

ներկայացվող վերլուծությունը բարձրացնում է հիմնականում հետևյալ հարցերը. կիրառելի՞ է արդյոք ծայրահեղ անհրաժեշտության ինստիտուտը բժշկական գաղտնիքի հրապարակման հանցակազմի նկատմամբ, որո՞նք են քննարկվող ինստիտուտի իրավաչափության պայմանների առանձնահատկությունները բժշկական գաղտնիքի հրապարակման լույսի ներքո և ե՞րբ է բժշկական գաղտնիքի հրապարակումը համարվում ծայրահեղ անհրաժեշտության սահմանների անցում: Թեև քննարկվող խնդիրները կարող են ծագել բժշկական գաղտնիքի հրապարակման ամենատարբեր իրավիճակներում, սույն հոդվածում քննարկման շեշտը կդրվի հիվանդի կողմից հիվանդության տարածման կանխման պարտականության, նրա մոտ ՄԻԱՎ վարակի կամ գենետիկ հիվանդության բացահայտման, ինչպես նաև անգիտակից վիճակում գտնվող, անգործունակ կամ անչափահաս անձանց անհետաձգելի օգնություն ցուցաբերելու իրադրությունների վրա:

Այսպես, ծայրահեղ անհրաժեշտությունն արարքի հանցավորությունը բացառող ավանդական հանգամանք է հայրենական քրեական իրավունքի համար: Այն նախատեսված է գործող քրեական օրենսգրքի հոդված 44-ի 1-ին մասով, որի համաձայն. «Հանցագործություն չի համարվում քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելը ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում, այսինքն՝ տվյալ անձի կամ այլ անձանց կյանքին, առողջությանը, իրավունքներին և օրինական շահերին, հասարակության կամ պետության շահերին անմիջականորեն սպառնացող վտանգը վերացնելու համար, եթե այդ վտանգը չէր կարելի վերացնել այլ միջոցներով, և թույլ չի տրվել ծայրահեղ անհրաժեշտության սահմանների անցում»:

Ըստ էության, ծայրահեղ անհրաժեշտության ինստիտուտն իրենից ներկայացնում է «չարյաց փոքրագույնի» ընտրություն, երբ չարիքներից փոքրագույնի ընտրությունը համարվում է ոչ հանցավոր¹: Ծայրահեղ անհրաժեշտության ծագման իրավական հիմքը օրենքով պաշտպանվող երկու շահերի կոնֆլիկտն է, երբ դրանցից մեկի

¹ St' u Кибальник А. Г., Старостина Я. В., Актуальные проблемы уголовной ответственности медицинских работников, М., 2006, [http://sartracc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/kibalnik\(16-10-07\).htm](http://sartracc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/kibalnik(16-10-07).htm):

պաշտպանությունը հնարավոր է միայն մյուսին վնաս պատճառելով¹:

Մինչ բժշկական գաղտնիքի հրապարակման կոնկրետ իրավիճակներում ծայրահեղ անհրաժեշտության իրավաչափության պայմանների առանձնահատկություններին անդրադառնալը, հարկ է բացահայտել դրանց ընդհանուր օրինաչափությունները: Այսպես, գրականության մեջ ծայրահեղ անհրաժեշտության իրավաչափության պայմանները դասակարգվում են՝ (1) ծայրահեղ անհրաժեշտության ժամանակ վնաս պատճառելու իրավունքի հիմքը բնութագրող և (2) դրա իրավաչափության սահմանները բնութագրող պայմաններ²: Առաջին պայմանն է տվյալ անձի կամ այլ անձանց կյանքին և առողջությանը, իրավունքներին և օրինական շահերին, հասարակության և պետության շահերին «անմիջականորեն սպառնացող վտանգի» առկայությունը, որը պետք է, իր հերթին, լինի իրական: Ոչ միանշանակ մեկնաբանությունների պատճառով այս պայմանը բավականին խնդրահարույց է քննարկման առարկա հանցակազմի նկատմամբ կիրառելու տեսանկյունից:

Սակայն, մինչ վտանգի առկայության հարցին անդրադառնալը, անհրաժեշտ է պարզաբանել դրա աղբյուրի հարցը: Վտանգի աղբյուրի հետ կապված բարդությունն այն է, որ որպես ծայրահեղ անհրաժեշտության առաջացման վտանգի աղբյուրներ ավանդաբար նշվում են այնպիսի երևույթներ, ինչպիսիք են բնության ուժերը, կենդանիները, տեխնիկան, մարդու օրգանիզմում տեղի ունեցող փոփոխությունները և այլ աղբյուրներ, որոնք, որպես կանոն, չեն հանդիպում քննարկվող հանցակազմի համատեքստում: Փոխարենը, բժշկական գաղտնիքի պահպանության դաշտում բուժանձնակազմը հիմնականում բախվում է երկու իրավական պարտականությունների (օրինակ՝ բուժական միջոցառումների անցկացման անհրաժեշտության կամ նախապատրաստվող հանցանքի մասին հայտնելու պարտականության և գաղտնիքի պահպանության պարտականության) կոլիզիայի, որը վերոնշյալ ավանդական վտանգի աղբյուրների շարքին

¹ St' u նույն տեղում, [http://sartraccc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/kibalnik\(16-10-07\).htm](http://sartraccc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/kibalnik(16-10-07).htm):

² St' u **Дмитренко А. П.**, Институт обстоятельств, исключающих преступность деяния, в уголовном праве России: основы теории, законодательной регламентации и правоприменения, М., 2010, էջ 370:

չի դասվում: Ավելին, մասնագիտական գրականությունում տեսակետ է արտահայտվել, որ պարտականությունների կոլիզիան չի կարելի համարել վտանգի աղբյուր ծայրահեղ անհրաժեշտության ինստիտուտի իմաստով: Այսպես, Ա. Մ. Պլեշակովը նշում է, որ պարտականությունների միջև մրցակցությունը միշտ իրենից ներկայացնում է վտանգների միջև մրցակցություն, և հետո, կոլիզիան, ինքն իրենով, վտանգի աղբյուր չէ¹:

Այս դիրքորոշումը, սակայն, քննադատության չի դիմանում բժշկական պրակտիկայի լույսի ներքո: Որպես օրինակ կարելի է բերել այն իրավիճակը, երբ բժիշկը միաժամանակ կանչ է ունենում ծննդաբերող կնոջ և ոչ ծանր հիվանդությամբ տառապող հիվանդի կողմից²: Այստեղ ծայրահեղ անհրաժեշտությունն առաջանում է ոչ թե մարդու օրգանիզմում տեղի ունեցող ֆիզիոլոգիական կամ պաթոլոգիական փոփոխությունների պատճառով, այլ բժշկի կողմից իր մասնագիտական պարտականությունների միջև մրցակցության հետևանքով: Չնայած պարտականությունների միջև մրցակցությունը որպես ծայրահեղ անհրաժեշտության վտանգի աղբյուր դիտելը միայն վերջերս է առաջարկվել տեսության մեջ, այս դիրքորոշումը ճանաչում է գտել հայրենական և արտասահմանյան քրեական իրավունքի տեսության մեջ, ինչպես նաև եվրոպական և ռուսական դատական ատյանների որոշումներում ու պարզաբանումներում³:

Ամփոփելով, կարելի է փաստել, որ բժշկի համար ծայրահեղ անհրաժեշտության առաջացման վտանգի աղբյուր կարող է համարվել բժշկական գաղտնիքի պահպանության և հիվանդի կամ երրորդ անձանց կյանքի, առողջության և այլ իրավունքների պահպանության պարտականությունների միջև մրցակցությունը:

Այժմ անդրադառնանք «անմիջականորեն սպառնացող վտանգ» արտահայտությանը, որի շրջանակում անհրաժեշտ է վերլուծել

¹ St' u **Плешаков А. М., Шкабин Г. С.**, Институт крайней необходимости в российском уголовном праве, М., 2006, էջեր 73-74:

² St' u **Дмитренко А. П.**, նշված աշխատությունը, էջ 373:

³ St' u Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք (ընդհանուր մաս), դասագիրք բուհերի համար, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2012, էջ 343, **Лысаков Н. В.**, Крайняя необходимость // Следователь, № 6, 2004, էջ 18, **Кибальник А. Г.**, նշված աշխատությունը, [http://sartraccc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/kibalnik\(16-10-07\).htm](http://sartraccc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/kibalnik(16-10-07).htm):

վտանգի «առկա» և «իրական» լինելու հատկանիշները: Այսպես, ընդհանուր առմամբ, «անմիջականության» հատկանիշները որոշվում են վտանգավոր իրադրության առաջացման սկզբնական և վերջնական պահերով: Այլ կերպ ասած, վտանգը չի համարվում անմիջականորեն սպառնացող, եթե այն արդեն անցել է կամ դեռևս չի առաջացել¹: Այնուամենայնիվ, վտանգի վիճակը կարող է տևական բնույթ կրել և շարունակվել բավականին երկար ժամանակ, ինչը բնութագրական է բժշկական գործունեության համար: Նման դեպքերում քրեական իրավունքի տեսությունում ընդունված է համարել, որ անձը գտնվում է ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում նման վտանգի գոյության ամբողջ ժամանակահատվածում: Այս տեսանկյունից կարծես թե պարզ է իրավիճակը, օրինակ, անգիտակից վիճակում գտնվող կամ անչափահաս կամ անգործունակ հիվանդի կյանքին կամ առողջությանը սպառնացող վտանգի վերացման նպատակով նրա օրինական ներկայացուցիչներին կամ հարազատներին որոշակի տեղեկություններ հաղորդելու պարագայում: Խնդիրը բարդանում է, երբ խոսքը գնում է դեռևս անմիջականորեն չառաջացած վտանգի մասին, որն անխուսափելիորեն կամ ամենայն հավանականությամբ վրա է հասնելու, և որը հնարավոր չէ վերացնել առանց քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս հասցնելու: Օրինակ, արդյո՞ք անմիջականորեն սպառնացող վտանգ է ՄԻԱՎ հարուցիչի կրողի կողմից իր սեքսուալ զուգընկերոջն իր հիվանդության մասին տեղյակ չպահելը, կամ գենետիկ հիվանդության կրողի կողմից իր մերձավոր ազգականներին այդ մասին տեղյակ չպահելը: Այս իրավիճակներում բժիշկը կարող է արդյոք հղում կատարել անմիջականորեն սպառնացող վտանգի վրա և խախտել բժշկական գաղտնիքը: Իսկ ինչպե՞ս կլուծվի հարցը նախապատրաստվող հանցագործության մասին հաղորդում տալիս:

Այսպես, ընդհանուր առմամբ վտանգը համարվում է առկա, երբ այն ծագել է և դեռևս չի վերացել: Ընդունված է վտանգն առկա համարել նաև այն դեպքերում, երբ այն դեռևս չի դրսևորվել, բայց ստեղծել է օրենքով պաշտպանվող շահերի համար անմիջական սպառ-

¹ См. у **Кибальник А. Г.**, նշված աշխատությունը, [http://sartraccc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/kibalnik\(16-10-07\).htm](http://sartraccc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/kibalnik(16-10-07).htm):

նալիք ¹: Այս տեսակետի համաձայն, ապագա վտանգը կարող է ստեղծել ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակ, երբ խոսքը գնում է անխուսափելի վտանգի կամ հավանականության բարձր աստիճան ունեցող վտանգի մասին²: Մակայն, սպառնացող վտանգն առկա համարելու առաջարկը վիճահարույց է: Մասնավորապես, քրեաիրավական գրականության մեջ տեսակետ է առաջարկվել, որի համաձայն անմիջականորեն սպառնացող վտանգի՝ առկա լինելու գաղափարն ունի ներքին հակասություն, և այն նկարագրվել է որպես *contradictio in adecto*³: Այսպիսով, վտանգի առկայության պայմանը բառացիորեն մեկնաբանելու դեպքում ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակ կարող ենք արձանագրել միայն արդեն ծագած և դեռևս չվերացած վտանգի դեպքում, ինչը չի արտահայտում արարքի հանցավորությունը բացառող այս հանգամանքի էությունը և չափազանց սահմանափակ հնարավորություններ է տալիս վտանգն ակտիվ միջոցներով և արդյունավետ վերացնելու համար: Չէ՞ որ շատ իրադրություններում վտանգը չեզոքացնելուն ուղղված գործողությունների ուշացումը կարող է ընդհանրապես զրկել այն վերացնելու հնարավորությունից: Հետևաբար, գրականության մեջ արդարացի քննադատության է ենթարկվել վտանգի առկայության մասին պայմանի նման նեղ մեկնաբանությունը, և առաջարկվել այն փոխարինել վտանգի չեզոքացմանն ուղղված գործողության արդիականության, ժամանակին լինելու պահանջով (*своевременность*)⁴: Այս գաղափարի էությունն այն է, որ ծայրահեղ անհրաժեշտության իրավաչափության պայմանների շարքում վտանգի «առկա» լինելու պայմանի փոխարեն ավելի արդարացված է նախատեսել ծայրահեղ անհրաժեշտության ժամանակային սահմանները, այլ կերպ ասած՝ դրա առաջացման «սկզբնական» և «վերջնական» պահերը՝ սահմանելով օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ հատկանիշներ, որոնք հնարավորություն կտան որոշել՝ երբ ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակ կա և երբ

¹ St' u **Орехов В. В.**, Необходимая оборона и иные обстоятельства, исключающие преступность деяния, СПб, 2003, էջ 131:

² St' u **Дмитренко А. П.**, նշված աշխատությունը, էջ 391:

³ St' u **Паше-Озерский Н. Н.**, Необходимая оборона и крайняя необходимость по уголовному праву, М., 1962, էջ 46, մեջբերումն ըստ՝ **Дмитренко А. П.**, նշված աշխատությունը, էջ 394:

⁴ St' u **Дмитренко А. П.**, նշված աշխատությունը, էջեր 394-395:

այն դեռ կամ արդեն չկա: Թեև քրեական օրենսգիրքը չի պարունակում ծայրահեղ անհրաժեշտության ժամանակային սահմանների վերաբերյալ նշում, արդեն սկսված և դեռևս չավարտված վտանգի պարագայում դրանք որոշելու հետ կապված խնդիր ոչ տեսական, ոչ գործնական հարթություններում սովորաբար չի առաջանում: Իրավիճակը փոխվում է, երբ խոսքը գնում է սպառնացող վտանգի մասին, երբ ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակն առաջանում է մինչև վտանգի ծագման պահը: Վերոնշյալ տեսությունն առաջարկում է հետևյալ օբյեկտիվ հատկանիշները ծայրահեղ անհրաժեշտության ժամանակային սահմանները որոշելու համար.

1. Ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակի առաջացման սկզբնական պահի առաջին օբյեկտիվ հատկանիշը վտանգի առկայությունն է, վնասը հասցնելու պահին վրա հասած լինելը:

2. Ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում վնաս պատճառելու իրավունքի առաջացման մասին վկայող երկրորդ չափորոշիչն այն իրադրությունն է, երբ վտանգը ծագել է, բայց օրենքով պաշտպանվող հարաբերություններին դեռևս վնաս չի պատճառվել, թեև առկա է վնասի պատճառման իրական սպառնալիք: Որպես օրինակ հեղինակը հղում է կատարում դատական պրակտիկայից մի գործի վրա, երբ երթուղային տաքսու վարորդը, տեսնելով դիմացից եկող անսարք արգելակներով բեռնատարը և կանխատեսելով, որ մեքենայի ղեկն ինչպես աջ, այնպես էլ ձախ թեքելը վտանգավոր է, կանգնեցնում է այն և ուղևորներին առաջարկում իջնել մեքենայից՝ դրանով իսկ փրկելով նրանց: Բեռնատարը բախվում է երթուղային տաքսուն և վնասում այն: Այս դրվագում ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակն առաջացավ երթուղային տաքսու ճանապարհին անսարք արգելակներով բեռնատարի հանդիպելու պահից:

3. Ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակի առաջացման երրորդ չափորոշիչը այնպիսի իրադրության առաջացման պահն է, որում առկա է օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելու անփուսափելի սպառնալիք: Այլ կերպ ասած՝ ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակն առաջանում է նաև վտանգի ծագումից անմիջապես առաջ այն դեպքում, երբ դրա առաջացումն անխուսափելի է, և տվյալ ժամանակահատվածում հնարավոր չէ այդ վտանգը վերացնել վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցներով:

4. Ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակը բնութագրող հաջորդ չափորոշիչը այնպիսի իրադրության ստեղծման պահն է, որի պայմաններում առկա է վտանգի առաջացման բարձր հավանականություն: Այս տեսանկյունից վերաբերելի է ՌԴ դատական պրակտիկայից վերցված օրինակը, երբ մեղադրյալը, իր ընտանիքի հետ ապրելով վթարային շենքում և բազմիցս պետական մարմիններին միջնորդություններ ուղարկելով դրա վերանորոգման մասին, տան պատերից մեկի փլուզումից հետո, որի ժամանակ տուժում է նրա որդին, առավել ծանր հետևանքներից խուսափելու նպատակով քանդում է իր տունը և նախաձեռնում նոր տան կառուցումը¹:

Ամփոփելով, կարելի է ընդգծել, որ այն հեղինակների դիրքորոշումը, որոնք չեն ընդունում ապագա վտանգի պարագայում ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակի առաջացման հնարավորությունը, չի համապատասխանում արարքի հանցավորությունը բացառող այս հանգամանքի էությանն ու նշանակությանը և հիմնված չէ փաստական իրավիճակների վրա: Նշված տեսակետը հիմնավոր է թվում միայն այն դեպքում, երբ վտանգի առաջացման անխուսափելիության կամ բարձր հավանականության մասին վկայող իրադրության առաջացման և իրական վտանգի առաջացման միջև ընկած ժամանակահատվածում վտանգը կարելի է չեզոքացնել վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցներով:² Նման հնարավորության բացակայության պայմաններում արդարացված է թվում ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակի արձանագրումը:

Բացի վերը շարադրված օբյեկտիվ չափորոշիչներից, անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև սուբյեկտիվ չափորոշիչները, այսինքն օբյեկտիվ իրադրության սուբյեկտիվ ընկալումը: Այս տեսանկյունից անձը պարտավոր չէ սպասել մինչև օրենքով պաշտպանվող շահերին սպառնացող վտանգն ակտիվանա: Ծայրահեղ անհրաժեշտության պայմաններում վնաս պատճառելու իրավունք նա ձեռք է բերում այն պահից, երբ փաստական իրավիճակի վրա հիմնված իր սուբյեկտիվ ընկալման համաձայն վտանգն անխուսափելի է կամ առկա է

¹ См. у **Дмитренко А. П.**, նշված աշխատությունը, էջեր 394-395:

² См. у Энциклопедия уголовного права. Т. 7. Обстоятельства, исключющие преступность деяния, СПб., էջեր 2007, 263, 264:

դրա բարձր հավանականություն, և հնարավոր չէ վտանգը վերացնել առանց վնաս պատճառելու:

Ինչ վերաբերում է ծայրահեղ անհրաժեշտության վերջնական պահի որոշմանը, ապա այստեղ ևս հաշվի է առնվում օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պայմանների համակցությունը:

Քննարկման ենթակա հաջորդ իրավաչափության հատկանիշը սպառնացող վտանգի իրական բնույթն է: Աղայանի բացատրական բառարանը «սպառնալիք» բառը բնորոշում է որպես «որևէ չարիք, անխորժություն, վնաս պատճառելու խոստում», իսկ «վտանգ» բառը՝ որպես «չարիքի, աղետի, դժբախտության սպառնալիք կամ հնարավորություն, հնարավոր չարիք»:¹ Եվրոպական գրականության մեջ «վտանգը» ծայրահեղ անհրաժեշտության համատեքստում առավել հաճախ բնութագրվում է որպես իրադրություն, որում իրավունքի ոտնահարման ակնկալվող հավանականությունը գերազանցում է կյանքին սպառնացող ընդհանուր ռիսկերը²: Ասել է թե, «սպառնացող վտանգ» եզրույթն օգտագործելով՝ օրենսդիրն ի նկատի ունի օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս հասցնելու իրական հնարավորություն: Եթե սպառնալիքը գոյություն չունի օբյեկտիվ իրականությունում, ապա ընդունված է խոսել «կարծեցյալ ծայրահեղ անհրաժեշտության» մասին: Նման դեպքերում մասնագիտական գրականության մեջ հարցն առաջարկվում է լուծել փաստական սխալի կանոններով: Այսինքն, եթե բժիշկը, կարծելով թե առկա է գաղտնիքը հրապարակելու մասնագիտական անհրաժեշտություն, հրապարակում է այն, իսկ հետագայում պարզվում է, որ նման անհրաժեշտություն իրականում առկա չէր (օրինակ՝ հիվանդի մոտ ՄԻԱՎ հարուցիչի առկայությունը չի հաստատվում), նա չի ենթարկվի քրեական պատասխանատվության, եթե տվյալ իրավիճակում չի գիտակցել և հանգամանքների բերումով չէր կարող գիտակցել սպառնալիքի բացակայությունը: Իսկ ահա փաստական սխալի հաջորդ կանոնը, ըստ որի եթե անձը չի գիտակցել սպառնալիքի բացակայությունը, սակայն

¹<http://bararanonline.com/%D5%B0%D5%A1%D5%B5%D5%A5%D6%80%D5%A5%D5%B6-%D5%A2%D5%A1%D6%81%D5%A1%D5%BF%D6%80%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%B6-%D5%A2%D5%A1%D5%BC%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%B6>

² St'u **Sabine Michalowski**, Medical Confidentiality and Crime, Ashgate Publishing Limited, 2003, էջ 116:

տվյալ իրավիճակում կարող էր և պարտավոր էր գիտակցել, պատասխանատվությունը վրա է հասնում անգգուշությամբ հանցանք կատարելու համար, քննարկվող հանցակազմի պարագայում չի աշխատի՝ հաշվի առնելով, որ վկայակոչված հանցակազմի առաջին մասը նախատեսում է մեղքի միայն դիտավորյալ ձևը:

Իրավաչափության պայմանների երկրորդ խմբին դասվում են՝ (1) անձի մոտ վտանգը վերացնելու նպատակի առկայությունը¹, (2) վտանգն այլ միջոցներով վերացնելու անհնարիությունը, (3) ծայրահեղ անհրաժեշտության պայմաններում վնաս պատճառելու արդիականությունը (վերը ներկայացված տեսակետը ծայրահեղ անհրաժեշտության ծագման սկզբնական և վերջնական պահերի վերաբերյալ) և (4) սպառնացող վտանգի և պատճառված վնասի համարժեքությունը:

Նշված պայմաններից առավել խնդրահարույցը վերջինն է, որի էությունն ընդհանուր առմամբ արտահայտված է քրեական օրենսգրքի 44-րդ հոդվածի 2-րդ մասում. «Ծայրահեղ անհրաժեշտության սահմանազանցում է համարվում դիտավորությամբ այնպիսի վնաս պատճառելը, որն ակնհայտորեն չի համապատասխանում սպառնացող վտանգի բնույթին ու աստիճանին և վտանգը վերացնելու հանգամանքներին, եթե օրենքով պաշտպանվող շահերին պատճառվել է կանխված վնասի համեմատությամբ հավասար կամ ավելի մեծ վնաս»: Վկայակոչված դրույթից պարզ է, որ ծայրահեղ անհրաժեշտության իրավաչափության համար անհրաժեշտ է, որպեսզի հիվանդի՝ բժշկական գաղտնիքի պահպանման իրավունքը հավասարակշռվի երրորդ անձանց, հասարակության և պետության շահերի հետ: Այս համատեքստում տարբեր շահերի և իրավունքների հարաբերակցության գնահատման համար առավել քան օգտակար են ՄԻԵԴ-ի մշակած հավասարակշռման չափորոշիչները (balancing exercise), որոնք թույլ են տալիս սահմանել պաշտպանվող շահի և պատճառված վնասի համաչափությունը: Մասնավորապես, համաչափությունը ենթադրում է ոչ միայն մրցակցող շահերի առաջնայնության գնահատում և հավասարակշռում, այլև առաջնայնություն

¹ Իրավաչափության այս պայմանն օրենսդրական ամրագրում չի ստացել, սակայն քննարկման առարկա հանցակազմի համատեքստում արդարացված է թվում այն որպես ծայրահեղ անհրաժեշտության պարտադիր պայման դիտելը:

ստացած շահի՝ նվազ վնասակար միջոցներով պաշտպանության անհնարություն (ծայրահեղ անհրաժեշտության համատեքստում՝ սպառնացող վտանգի վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցներով կանխման անհնարություն), ինչպես նաև վնասի պատճառումը միայն անհրաժեշտ չափով¹: Անշուշտ, ոչ վնասակար միջոցների առկայությունը պետք է ակնհայտ լինի անձի համար, այսինքն՝ նա պետք է գիտակցի, որ առկա է վտանգը վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցներով կանխելու իրական հնարավորություն, բայց դիտավորյալ ընտրի վնաս պատճառելու հետ կապված միջոցը: Փաստորեն, բժշկական գաղտնիքի հանցակազմի տեսանկյունից՝ ծայրահեղ անհրաժեշտության սահմանազանցումը ենթադրում է գաղտնիքի հրապարակմամբ կանխված վտանգի համեմատությամբ դիտավորությամբ ավելի մեծ կամ համարժեք վնասի պատճառում:

Ծայրահեղ անհրաժեշտության իրավաչափության կանոնների կիրառումը բժշկական գաղտնիքի հրապարակման կոնկրետ իրավիճակների նկատմամբ:

Այժմ, ծայրահեղ անհրաժեշտության իրավաչափության պայմանների՝ մեզ հետաքրքրող նրբությունները պարզելուց հետո կարող ենք անդրադառնալ այդ կանոնների կիրառությանը բժշկական գաղտնիքի հրապարակման տարբեր իրադրություններում: Այսպես, անչափահաս, անգործունակ և անգիտակից վիճակում գտնվող հիվանդների կյանքին կամ առողջությանը սպառնացող վտանգի, ինչպես նաև համաճարակի տարածման վտանգի դեպքում գերակշռող է այն կարծիքը, որ առկա է ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակ²: Իսկապես, նշված իրավիճակները կարծես թե «*prima facie*» բավարարում են քննարկված պայմաններին: Միևնույն ժամանակ, հարկ է ընդգծել, որ օրինակ անգիտակից վիճակում գտնվող անձին անհետաձգելի բուժօգնություն ցույց տալուց հետո նրա հարազատներին տեղեկություն տրամադրելն առանց նրա համաձայնության չի համարվի ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում կատարված հրապարակում, քանի որ այդ դրվագում վտանգն արդեն անցած է, այ-

¹ St' u ECtHR *Markcx v Belgium*, Application no. 6833/74, 13.06.1979, § 40:

² St' u **Панеева К.О.** Институт медицинской тайны как объект уголовно-правовой охраны, Нижний Новгород, 2006, էջ 173:

սինքն՝ հիվանդի անձնական կյանքի անձեռնմխելիությանը պատճառված վնասը կլինի ուշացած:

Այլ է իրավիճակը գործունակ և գիտակից վիճակում գտնվող հիվանդի առողջության վերաբերյալ տեղեկությունները նրա հարազատներին հայտնելիս, եթե հիվանդը հրաժարվում է բուժում ստանալուց, ինչը վտանգի տակ է դնում նրա կյանքը կամ առողջությունը: Ներկայացված իրավիճակում անձը (հիվանդը) դիտավորյալ վնաս է պատճառում իր սեփական շահերին և ընտրություն է կատարում իր երկու իրավունքների՝ բժշկական գաղտնիքի պահպանության և բուժօգնություն ստանալու իրավունքների միջև: Տվյալ իրավիճակում գաղտնիքի հրապարակումն արդարացված չէ ոչ միայն ծայրահեղ անհրաժեշտության, այլև բժշկական էթիկայի տեսանկյունից¹:

Հաջորդ իրավիճակը, որը հետաքրքրություն է առաջացնում ծայրահեղ անհրաժեշտության տեսանկյունից, բժշկական գաղտնիքի հրապարակումն է հանցագործության կանխման նպատակով: Խոսքն այն դեպքերի մասին է, երբ հիվանդը բժշկին, առավել հաճախ՝ հոգեթերապևտին, հայտնում է հանցագործություն կատարելու մտադրության մասին: Փորձենք կիրառել վերը շարադրված իրավաչափության պայմանները ներկայացված իրադրությունում: Ինչ վերաբերում է վտանգի իրական լինելու պայմանին, ապա այստեղ վտանգի իրական կամ ոչ իրական բնույթի գնահատումն, իհարկե, կախված է նման մտադրության հայտնման հանգամանքներից, հիվանդի առողջական և հուզական վիճակից և բժշկի սուբյեկտիվ ընկալումից: Քրեական օրենսգրքի 335-րդ հոդվածը պարտականություն է սահմանում հաղորդելու միայն հաստատապես հայտնի ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործությունների նախապատրաստության մասին: Ստացվում է, որ ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների դեպքում բժիշկը պետք է նախապատվություն տա մրցակցող պարտականություններից մեկին՝ գաղտնիքի պահպանությանը կամ հանցագործության մասին հաղորդելուն: Մյուս կողմից, եթե խոսքը գնում է ոչ մեծ ծանրության կամ միջին ծանրության հանցագործության մասին, ապա հանցագործության կանխմանն ուղղված քայլեր ձեռնարկելու պարտականություն, զոնե քրեական

¹ St' u **Jonathan Herring**, Medical Law and Ethics, 5th edition, Oxford University Press, 2014, էջ 264:

օրենսգրքով սահմանված, բժիշկը չունի: «Հաստատապես հայտնի» արտահայտությունը ենթադրում է սպառնալիքի որոշակիության բավականին բարձր մակարդակ: Մինչդեռ դժվար է գնահատել, թե արդյոք առկա է անմիջականորեն սպառնացող իրական վտանգ այն դեպքերում, երբ հիվանդը տեղեկացնում է բժշկին հանցանք կատարելու իր մտադրության մասին՝ առանց կոնկրետ մանրամասների (տեղ, ժամանակ, եղանակ և այլն): Ենթադրվում է, որ նման դեպքերում բժիշկը պետք է գնահատի սպառնալիքի բնույթը՝ ելնելով հիվանդի հոգեվիճակից կամ նրա ընդհանուր «վտանգավորությունից»: Այնուամենայնիվ, օրենսդրական նշված դրույթի ձևակերպումից պարզ է, որ եթե անգամ բժիշկը կարծում է, որ սպառնալիքն իրական է՝ ելնելով հիվանդի մտավոր վիճակից, նա պարտավոր չէ այդ մասին հայտնել համապատասխան մարմիններին, քանի դեռ մտադրությունը չի վերածվել նախապատրաստության, որի մասին ինքը հաստատապես տեղյակ է¹: Այլ խոսքերով, նշված դրվագում օրենսդիրը ծայրահեղ անհրաժեշտության սկզբնական պահ է համարում հենց հանցանքի նախապատրաստության պահը: Բացի այդ, պետք է առկա լինի նաև գաղտնիքը հրապարակելու անհրաժեշտություն, այսինքն՝ պետք է բացակայեն հանցագործությունը կանխելու այլ միջոցները, օրինակ՝ հիվանդին ստացիոնար տեղափոխելու կամ դեղորայքային բուժման կամ այլ միջոցով վտանգը չեզոքացնելը, եթե դա հնարավոր է անել առանց բժշկական գաղտնիքը հրապարակելու:

Եթե բոլոր մյուս պայմանները բավարարված են, ապա ծայրահեղ անհրաժեշտության իրավաչափությունը որոշվում է՝ հիմնվելով բժշկական գաղտնիքի հրապարակման հետևանքների և կոնկրետ հանցագործության կանխման նպատակի համաչափության վրա: Օրինակ, ոչ մեծ և միջին ծանրության հանցագործությունների կանխման շահը, որպես կանոն, առավելություն չունի բժշկական գաղտնիքի պաշտպանության շահի նկատմամբ, քանի որ վերջինս ապահովում է առողջապահական համակարգի բնականոն գործունեությունը, կայունությունը և վստահությունը բուժանձնակազմի նկատմամբ, ինչն, իր հերթին, բարձրացնում է հասարակության առողջապահա-

¹ Տե՛ս հիվանդի կողմից հանցանքի կատարման մտադրությունը հայտնելու մասին՝ *Tarasoff v The Regents of the University of California*, (1976) 17 Cal 3d 358:

կան մակարդակը¹: Մեծ է հավանականությունը, որ բժիշկների նկատմամբ վստահության պակասի պայմաններում, հատկապես մտավոր խնդիրներ, բռնության նկատմամբ հակում, ագրեսիայի կառավարման հետ խնդիրներ ունեցող անձինք պարզապես կդադարեն բժշկական օգնության դիմելուց, ինչն էլ կբարձրացնի նրանց հանրային վտանգավորությունը²: Փաստացի՝ հանցագործության կանխման նպատակով բժշկական գաղտնիքի հրապարակման անհրաժեշտությունը գնահատելիս՝ պետք է հաշվի առնվեն հետևյալ գործոնները՝ վտանգի իրականացման հավանականությունը, պոտենցիալ հանցանքի պատճառած վնասի չափը և գաղտնիության խախտման հետևանքները³:

Իսկ ինչպե՞ս պետք է լուծվի հարցը, երբ բժիշկը տեղյակ է հիվանդի կողմից անգգուշությամբ հանցանք կատարելու հնարավորության մասին: Օրինակ, երբ հիվանդն ունի վարորդական իրավունքի հետ անհամատեղելի հիվանդություն: Նման դեպքերում վտանգը չի բավարարում ծայրահեղ անհրաժեշտության առաջացման սկզբնական պահի վերաբերյալ պայմանին, այսինքն՝ չի կարող համարվել «անմիջականորեն սպառնացող», ուստի խոսք չի կարող գնալ ծայրահեղ անհրաժեշտության մասին:

Հետաքրքրություն ներկայացնող հաջորդ իրադրությունը բժշկի կողմից ՄԻԱՎ հարուցիչի կրողի ամուսնուն կամ գուգրնկերոջը այդ մասին հայտնելու անհրաժեշտությունն է: Ընդհանուր առմամբ, ՄԻԱՎ դրական հիվանդների հետ գործ ունենալը բժշկական էթիկայի տեսանկյունից ամենազգայուն իրավիճակներից է՝ հաշվի առնելով թե՛ այդ կարգավիճակը ինչ ստիգմա է ենթադրում⁴: Մի կողմից՝ բժշկի պարտականությունն է հիվանդին պաշտպանել ամոթից և ստիգմատիզացիայից, մյուս կողմից՝ բժշկական մասնագիտության կոչումը կյանքեր փրկելն է, այդ թվում՝ վարակի ներթափանցումը կանխելու միջոցով: Ինչպես ՄԻԵԴ-ն է ընդգծել այս կապակցությամբ. «Նման տեղեկության չարտոնված հրապարակումը ...կարող է

¹ Տե՛ս **Jonathan Herring**, նշված աշխատությունը, էջ 264:

² Տե՛ս **Sabine Michalowski**, նշված աշխատությունը, էջ 26:

³ Տե՛ս **Tom L. Beauchamp, James F. Childress**, *Principles of Biomedical Ethics*, 7th edition, Oxford University Press, 2013, էջ 321:

⁴ Տե՛ս **Marc Stauch and Kay Wheat**, *Text, Cases and Materials on Medical Law and Ethics*, Routledge, Taylor & Francis Group, fourth edition, էջ 223:

հսկայական ազդեցություն ունենալ անձի անձնական և ընտանեկան կյանքի, ինչպես նաև սոցիալական և աշխատանքային կարգավիճակի վրա՝ նրան ենթարկելով խայտառակության և օստրակիզմի ռիսկի»:¹

Այսպես, քննարկենք ծայրահեղ անհրաժեշտության իրավաչափության պայմանների առկայության հարցը բերված իրավիճակում: Հիվանդի ամուսնու կամ զուգընկերոջ՝ ՄԻԱՎ-ով վարակվելու վտանգն ակնհայտորեն իրական է, և թեև դեռևս չի առաջացել, սակայն կա դրա առաջացման բարձր հավանականություն: Այնուամենայնիվ, նշված իրավիճակում բժիշկը կարող է ձեռնարկել վտանգը կանխելու նաև այլ միջոցներ, օրինակ՝ խորհրդատվություն տրամադրել իր հիվանդին՝ վարակը կանխելու անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկելու մասին: Այս պարագայում, հրապարակումը կարող է արդարացվել միայն այն դեպքում, երբ բժիշկը հիմնավոր ենթադրություն է ունեցել, որ հիվանդը չի հետևում իր խորհրդատվությանը:

Կոլիզիան ավելի է սրվում, երբ բժիշկը սպասարկում է ինչպես ՄԻԱՎ-ով հիվանդ անձին, այնպես էլ նրա ամուսնուն: ՄԻԵԴ-ն առիթ ունեցել է անդրադառնալու նմանատիպ իրավիճակի «*Colak and Tsakiridis v Germany*»² գործում: Նշված գործում դիմումատուն, իր մոտ ՄԻԱՎ հայտնաբերվելուց հետո, իր բժշկի դեմ, ով նաև իր զուգընկերոջ բժիշկն էր, հայց էր հարուցել իր զուգընկերոջ մոտ այդ հիվանդության առկայության մասին իրեն չտեղեկացնելու համար: Դատարանը խախտում չի արձանագրել՝ որպես պատճառ նշելով, որ փորձագիտական եզրակացության համաձայն, այն ժամանակ, երբ բժիշկը հայտնաբերել է դիմումատուի զուգընկերոջ մոտ նշված հիվանդության առկայությունը, դիմումատուն արդեն իսկ վարակված է եղել: Այլ կերպ ասած՝ դատարանը որպես փաստարկ է նշել վտանգի անցած, արդեն ակտիվացած լինելը: Բացի այդ, դատարանը հաշվի է առել նաև այն, որ բժիշկն իր հիվանդին ցուցումներ է տվել վարակը կանխելու անհրաժեշտ միջոցների վերաբերյալ և պատճառ չի ունեցել կարծելու, որ հիվանդն իր ցուցումներին չի հետևի: Այնուամենայնիվ, վճռի տեքստից պարզ է դատարանի դիրքորոշումը, որ

¹ St' u ECtHR *Biriuk v. Lithuania*, Applications no.23373/03, 25.02.2009, §39:

² St' u ECtHR *Colak and Tsakiridis v Germany*, Applications nos.77144/01 and 35493/05, 05.03.2009:

ընդհանուր առմամբ նման դեպքերում բժիշկը պետք է տեղեկացնի հնարավոր տուժողին: Նման դիրքորոշումը տեղավորվում է տարբեր շահերի և արժեքների հավասարակշռման՝ ՄԻԵԴ մշակած համակարգում:

Քննարկման արժանի ևս մեկ իրավիճակ կապված է գենետիկ հիվանդության հետ: Ինչպե՞ս պետք է վարվի բժիշկը իր հիվանդի մոտ գենետիկ հիվանդություն հայտնաբերելիս. արդյո՞ք ծայրահեղ անհրաժեշտության ինստիտուտն արդարացնում է այս իրավիճակում հիվանդի հարազատներին իրենց մոտ նման հիվանդության բարձր հավանականության մասին հայտնելը: Եթե անգամ ընդունենք, որ առկա է ծայրահեղ անհրաժեշտության սկզբնական պահը՝ կապված վտանգի բարձր հավանականության հետ, ապա ծագում է հաջորդ հարցը. վտանգն իրական է արդյոք: Չէ՞ որ գենետիկ տեղեկությունը հիմնականում կանխատեսական է և արտահայտվում է հավանականությունների տեսքով. ըստ էության, այն իրենից ներկայացնում է «նոր չիմացություն, որը դժվար է մեկնաբանել և կիրառել»:¹ Ասել է թե, եթե անգամ վտանգի սպառնալիքն իրական է, պետք է հաշվի առնվի, թե արդյոք այդ հրապարակված տեղեկությունը հնարավոր է կիրառել այնպես, որ վտանգը կանխվի: Այս տեսանկյունից, թեև վիճահարույց է ծայրահեղ անհրաժեշտության իրավաչափության պայմանների մեջ վտանգի կանխումը՝ որպես պարտադիր պայման նախատեսելու հարցը, սակայն տվյալ իրավիճակում էական է, որ բժիշկը կանխատեսի հիվանդության կանխման կամ բուժման հնարավորությունը, քանի որ այն դեպքերում, երբ հիվանդությունն անբուժելի է կամ հնարավոր չէ կանխել, բժշկական գաղտնիքի հրապարակումը ծայրահեղ անհրաժեշտության շրջանակում չի արդարացվի: Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ բժշկական էթիկայի մասնագետներն առաջ են քաշում որոշակի պայմաններ, որոնց ամբողջությունը արդարացնում է գենետիկ տեղեկության հրապարակումը, ինչպես նաև թույլ է տալիս խոսել ծայրահեղ անհրաժեշտության մասին՝ (1) առկա է հիվանդի ազգականի համար անդադնալի և ճակատագրական վնասի բարձր հավանականություն, (2)

¹ Stéu **Christoph Rehmann-Sutter and Hansjakob Muller**, Disclosure Dilemmas, Ethics of Genetic Prognosis after the 'Rights to Know/Not to Know' Debate (Medical Law and ethics) Ashgate, 2009.

տեղեկության հրապարակումն ամենայն հավանականությամբ կկանխի վտանգը, (3) հրապարակվել է միայն բժշկական գաղտնիքի այն մասը, որն անհրաժեշտ է ախտորոշման և բուժման համար և (4) չկա այլ ողջամիտ միջոց վնասը կանխելու համար¹: Եթե հրապարակումը համապատասխանում է նշված պայմաններին, քրեական պատասխանատվության մասին չենք կարող խոսել²:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը, կարելի է արձանագրել, որ.

1. Ցայրահեղ անհրաժեշտության ինստիտուտը կիրառելի է բժշկական գաղտնիքի հրապարակման հանցակազմի նկատմամբ:

2. Քննարկվող հանցակազմի պարագայում ծայրահեղ անհրաժեշտության վտանգի աղբյուրը, որպես կանոն, պարտականությունների մրցակցությունն է: Գաղտնիքը կարելի է հրապարակել ոչ միայն անհետաձգելի բուժօգնություն ցուցաբերելու անհրաժեշտության պարագայում, այլև այնպիսի պայմաններում, երբ առկա է երրորդ անձանց իրավունքներին, հասարակության և պետության շահերին սպառնացող իրական վտանգի բարձր հավանականություն, և եթե այդ վտանգը հնարավոր չէ վերացնել առանց գաղտնիքը հրապարակելու:

3. Ծայրահեղ անհրաժեշտության սահմանների անցումը գնահատելիս գլխավորը կանխված վտանգի և գաղտնիքի հրապարակմամբ հիվանդին և առողջապահական համակարգին պատճառված վնասի համաչափության ապահովումն է: Այս կապակցությամբ հարկ է ընդգծել, որ կյանքի իրավունքն առավելություն ունի անձնական կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի նկատմամբ՝ դատելով ներպետական և միջազգային իրավական ակտերում այդ իրավունքներին հատկացված տեղից և դատական պրակտիկայում դրանց արժևորումից: Ինչ վերաբերում է անձնական անձեռնմխելիության իրավունքի հարաբերակցությանն այլ իրավունքների հետ, ապա այստեղ ղեկավար նշանակություն ունեն ՄԻԵԴ մշակված՝ տարբեր շահերի հավասարակշռման չափորոշիչները:

¹ Տե՛ս **Tom L. Beauchamp and James F. Childress**, նշված աշխատությունը, էջ 323:

² Տե՛ս Գենետիկ տեղեկության հրապարակման մասին *ABC v St George's Healthcare NHS Trust & Ors* [2015] EWHC 1394 (QB).

КРАЙНЯЯ НЕОБХОДИМОСТЬ В КОНТЕКСТЕ РАЗГЛАШЕНИЯ МЕДИЦИНСКОЙ ТАЙНЫ

В статье представлены особенности применения института крайней необходимости в контексте разглашения медицинской тайны. В частности, в качестве критерия закономерного разглашения медицинской тайны предлагается использовать термин «служебная или профессиональная необходимость». Особое внимание уделено временным рамкам крайней необходимости и принципу пропорциональности между интересом хранения медицинской тайны и конкурирующим интересом, который защищается за счет разглашения медицинских данных. Анализ проводится в основном на примере следующих ситуаций: предотвращение преступления, информирование супруга или сексуального партнера-пациента о его/ее ВИЧ позитивном статусе, а также информирование родственников пациента о возможном наличии у них генетического заболевания.

Gohar Hakobyan
PHD Student of the YSU Chair of Criminal Law

EXTREME NECESSITY IN THE CONTEXT OF MEDICAL SECRECY DISCLOSURE

This article outlines the characteristics of extreme necessity in the context of medical secrecy disclosure. In particular, it suggests applying the concept of extreme necessity as a tool for interpretation of the notion of «official or professional need» referred to by the Criminal Code as criteria for legitimate disclosure of medical secret. A special emphasis is put on the time frames of extreme necessity and the principle of proportionality between the interest of keeping medical confidentiality and the competing interest sought to be achieved by divulging medical data. The discussion is developed mainly in the light of the following hypothetical situations: preventing a crime, informing the patient's

husband or sexual partner about his/her HIV positive status and informing the patient's relatives about their potential genetic disease.

Բանալի բառեր՝ ծայրահեղ անհրաժեշտություն, բժշկական գաղտնիքի հրապարակում, մասնագիտական կամ ծառայողական անհրաժեշտություն, սահմանների անցում, համաչափության սկզբունք, ՄԻՎ, գենետիկ տեղեկություն:

Ключевые слова: крайняя необходимость, разглашение медицинской тайны, профессиональная или служебная необходимость, превышение пределов, принцип пропорциональности, ВИЧ, генетическая информация.

Keywords: extreme necessity, medical secrecy disclosure, professional or official need, exceeding the borders, the principle of proportionality, HIV, genetic information.

ՊԵՆԻՏԵՆՑԻԱՐ ՀԱՆՑԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Ազատագրվումն ամենախիստ և միաժամանակ ամենահակասական քրեական պատիժն է: Հակասական բնույթն այն է, որ պետությունը ձգտում է հասնել պատժի նպատակների իրականացմանը ամեննին ոչ նպաստավոր պայմաններում, այն է՝ հասարակությունից խիստ մեկուսացում, ինչն օբյեկտիվորեն մարդու գոյության անբնական ձևն է, ապա՝ մեծ թվով միասեռ, «հանցածին սովորություններով վարակված» անձանց կենտրոնացումը մեկ վայրում, և վերջապես՝ պատժի կրման կացարանային պայմաններ: Հանցավոր աշխարհի հեղինակություններն արդյունավետորեն օգտագործում են նշված հակասությունները՝ դատապարտյալներին հանցավոր աշխարհի գաղափարախոսությամբ վարակելու, հանցածին իրավիճակներ ստեղծելու, դատապարտյալների հակահասարակական ուղղվածությունը խորացնելու, ամրապնդելու նպատակով: Քրեակատարողական համակարգը ոչ միշտ է ունակ կանխելու նման ազդեցության հետևանքները: Այն արտահայտությունը, որ «բանտը հանցվորության դպրոց է»,² բավականին հիմնավոր է:

Պրոֆեսոր Վ. Գ. Գրոմովի ուսումնասիրության արդյունքների համաձայն՝ ազատագրվում կրող դատապարտյալների 51.5 %-ը նշում է, որ ժամանակակից ուղղիչ հիմնարկները նպաստում են իրենց հանցավոր վարքագծին: Իսկ ազատագրվման դատապարտվածների 85 %-ը գտնում է, որ ազատագրվման ձևով պատժի կրումից հետո հանցագործությունների կատարման պատճառն ազատագրվման վայրում ինքնատիպ «հանցավոր հմտությունների կատարելագործման դասընթացներ» անցնելն է կամ ազատության մեջ կյանքի պայմաններին չհարմարվելը³:

¹ ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ, գիտ. դեկավար՝ իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Շ. Խաչիկյան:

² Տե՛ս **Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е.** Психология преступника и расследования преступлений. М., 1996, էջ 132:

³ Տե՛ս **Громов В. Г.**, Криминогенность мест лишения свободы и ее нейтрализация, Автореф. Дис. ... д-ра юрид. наук, Тамбов, Тамбовский государственный университет имени Г. Р. Державина, 2009, էջ 4:

Պենիտենցիար հանցավորության հասկացության վերաբերյալ գիտնականների շրջանում չկա ձևավորված միասնական կարծիք: Նրանց մի մասը, մասնավորապես՝ Յու. Ի. Կալինինը, պենիտենցիար հանցավորությունը բնութագրում է որպես քրեակատարողական հիմնարկներում ազատազրկման ձևով պատիժ կրող դատապարտյալների կողմից կատարվող հանցագործությունների ամբողջություն¹: Նման մոտեցումը վկայում է պենիտենցիար հանցավորության առնվազն երկու հետևյալ առանձնահատկությունների գոյության մասին. նախ՝ հանցագործությունը կատարվում է որոշակի տարածքում, որի սահմաններում գործում է քրեակատարողական հիմնարկը, և երկրորդ՝ նոր հանցանքը կատարում է նախկինում այլ հանցանքի կատարման համար դատապարտված և այժմ ազատազրկման ձևով պատիժ կրող անձը:

Մյուսները պենիտենցիար հանցավորությունն ասելով հասկանում են ոչ միայն ՔԿՀ-ներում ազատազրկման ձևով, այլև ազատազրկման հետ չկապված պատիժների կրման ընթացքում կատարվող հանցագործությունները²:

Գիտնականների մի երրորդ խումբ էլ պենիտենցիար հանցավորությունը կապում է ազատազրկման վայրերում ինչպես դատապարտյալների, այնպես էլ ՔԿՀ-ների աշխատակիցների կողմից կատարվող հանցագործությունների հետ³:

Կարծում ենք, սակայն, նպատակահարմար չէ պենիտենցիար հանցավորության մեջ ներառել այն դեպքերը, երբ հանցանքը կատարում են անձինք, որոնց նկատմամբ կալանքը ընտրված է որպես խափանման միջոց, որոնք գտնվում են նախնական կալանքի վայրերում, քանի որ, մեր կարծիքով, պենիտենցիար հանցավորության մեջ պետք է ընդգրկվեն միայն ազատազրկման ձևով պատիժը կրող դատապարտյալների կողմից կատարվող հանցագործությունները: Բանն այն է, որ պենիտենցիար հանցավորությանը նպաստող գործոններն ունեն իրենց առանձնահատկությունները, որոնք կապված

¹ St' u **Калинин Ю. И.**, К вопросу о понятии, сущности и основных чертах пенитенциарного преступления // Человек: преступление и наказание: Вест. Академии права и управления Минюста России, 2004, - № 4 (48), էջ 13:

² St' u **Пинчук Б. И.**, Рецидивисты. Глава пятая / Курс советского уголовного права/ Под. ред. Н. А. Беляева, М. Д. Шаргородского, Ленинград, 1970, էջ 90:

³ St' u **Антоян Ю. М.**, Преступность в местах лишения свободы и ее причины / Уголовное право, 2002 г., N 4, էջ 101-104:

են ազատագրկման ձևով պատիժ կրելու սոցիալական և բարոյահոգեբանական մեխանիզմների հետ:

Կարծում ենք՝ անհիմն է նաև պենիտենցիար հանցավորության մեջ ներառել ՔԿՀ աշխատակիցների կողմից կատարվող հանցանքները, քանի որ դրանք չունեն այն առանձնահատկությունները, որոնք բնորոշ են հանցավորությանն ազատագրկման վայրերում և, հետևաբար, չեն կարող դասվել պենիտենցիար հանցագործությունների թվին:

Այսպիսով, միանալով առաջին խումբ գիտնականների կարծիքին՝ նշենք, որ ազատագրկման վայրերում հանցավորություն ասելով պետք է հասկանալ պենիտենցիար հանցավորությունը՝ իր սկզբնական նշանակությամբ, այսինքն՝ հասարակությունից հարկադիր մեկուսացման պայմաններում դատապարտյալների կողմից պատժի կրման ընթացքում կատարվող հանցագործությունները: Այստեղից հետևություն՝ պենիտենցիար հանցավորության տարանջատումն ընդհանուր հանցավորությունից պայմանավորվում է հետևյալ երկու չափանիշների առկայությամբ. նախ՝ նոր հանցանքը կատարում է նախկինում այլ հանցանքի կատարման համար ազատագրկման դատապարտված անձը, և երկրորդ՝ հանցանքը կատարվում է ազատագրկման վայրում՝ ազատագրկման ձևով պատժի կրման ընթացքում:

Ազատագրկման վայրերում դատապարտյալների կողմից կատարվող հանցագործություններին բնութագրական է բռնության մշտական աճը, քանի որ վերջիններս հիմնականում կատարում են բռնության գործադրմամբ զուգորդված հանցագործություններ (սպանություն, առողջությանը դիտավորությամբ ծանր վնասի պատճառում, խուլիգանություն, սեռական ոտնձգություններ) և հանցանքներ, որոնք խախտում են պատժի կատարման սահմանված կարգը (փախուստ, պատիժն ի կատար ածող հիմնարկի գործնեությանը խոչընդոտել, ազատագրկման ձևով պատիժը կրելուց խուսափել):

Պենիտենցիար հանցավորության գոյությունը պայմանավորված է ինչպես ընդհանուր հանցավորությանը բնորոշ տնտեսական, սոցիալական, այնպես էլ միայն ազատագրկմանը բնորոշ սոցիալ-հոգեբանական գործոններով: Այս առումով բացասաբար է անդրադառնում հանրային վտանգավորություն ներկայացնող անձանց կենտրոնացումը մեկ վայրում, հանցագործների բացասական ազդե-

ցությունը միմյանց վրա, միջանձնային կոնֆլիկտները, բանտային ենթամշակույթի իշխող դերը, դատապարտյալների ներգրավումը հակահասարակական, հաճախ նաև հանցավոր խմբավորումների մեջ: Նշված գործոնների թվին կարելի է դասել նաև ՔԿՀ-ներում կենցաղային ապահովման ցածր մակարդակը, դատապարտյալների անգործությունը և այլն:

Հետևապես, գտնում ենք, որ ազատագրված հիմնախնդիրների ուսումնասիրությունը, նոր հանցանքների կատարման պատճառների բացահայտումը և համապատասխան կանխարգելիչ միջոցների կիրառումը, անկասկած, կնպաստեն ազատագրված վայրերում գոյություն ունեցող բացասական երևույթների վերհանմանը և հետագա կանխմանը:

Պենիտենցիար հանցավորությունն առանձնանում է դատապարտյալների իրավական կարգավիճակի առանձնահատկություններով, պատժի կրման պայմաններով, նման հաստատությունների մեկուսացմամբ, ինչպես նաև դատապարտյալների կյանքի «մուլ» կողմերին առնչվող որոշակի սոցիալ-հոգեբանական գործոններով պայմանավորված քրեաիրավական արարքների յուրահատուկ շրջանակով: Այստեղ կարևոր դեր են խաղում բռնությամբ կատարվող տարբեր, այդ թվում՝ անձի դեմ ուղղված ծանր հանցագործությունները, որոնք բացասաբար են ազդում ազատագրված վայրերում տիրող ընդհանուր մթնոլորտի վրա:

Ընդհանրացնելով վերը շարադրվածը՝ պետք է նշել, որ ընդհանուր և պենիտենցիար հանցավորության աճի կամ նվազման միտումները ոչ միշտ են համընկնում: Միննույն ժամանակ պենիտենցիար հանցավորությունն իր վրա կրում է ինչպես ՔԿՀ-ներում, այնպես էլ հասարակության մեջ տեղի ունեցող երևույթների, գործընթացների ազդեցությունը:

Պենիտենցիար հանցավորության ուսումնասիրությանը բազմաթիվ աշխատություններ է նվիրել պրոֆ. Յու. Անտոնյանը: Այսպես, հեղինակը գրում է. «Իրավախախտումների հիմնական մասը կազմում են բռնությամբ կատարվող արարքները ...քիչ չեն նաև շահադիտական դրդումներով կատարվող իրավախախտումները, սակայն դրանց առանձնահատկությունն այն է, որ դրանցից շատերը բռնության արդյունք են կամ ընդհակառակը՝ դրա պատճառ... ազդեցիկ դրսևորմամբ կատարվող հանցագործությունները կարելի է

բաժանել երկու խմբի՝ բռնությամբ կատարվող հանցագործություններ և բռնությամբ կատարվող զանցանքներ, որոնք չեն հաշվառվել որպես հանցագործություն: Բնականաբար երկրորդ խումբը ոչ միայն ավելի մեծ է, այլև սնում է առաջին խմբին...»¹:

Ելնելով վերը նշվածից, կարելի է ասել, որ ազատագրկման վայրերում հանցավորությանը նպաստող գործոնները, այսպես թե այնպես, պայմանավորված են ինչպես դատապարտյալների, այնպես էլ դատապարտյալների և ՔԿՀ աշխատակիցների փոխհարաբերությունների բնույթով: ՔԿՀ-ներում հանցագործությունների կատարման օբյեկտիվ պատճռներն են հանցագործությունների կատարման ինչպես անմիջականորեն նպաստող հանգամանքները, այնպես էլ քրեաիրավական հետևանքներ առաջացնող երևույթները՝ ՔԿՀ վարչակազմի բացթողումները, թերացումները, դատապարտյալների միկրոմիջավայրի առանձնահատկությունները, արտաքին ազդեցությունները:

Ուսումնասիրելով ազատագրկման վայրերում հանցավորության շարժընթացը՝ պետք է նշել, որ 2000-2011 թթ. Հայաստանի բոլոր ուղղիչ հիմնարկներում միջին հաշվով տարեկան կատարվում է 25 հանցագործություն: 2007 թ.-ին գրանցվել է պենիտենցիար հանցավորության ամենացածր ցուցանիշը՝ 11 հանցագործություն 12 դատապարտյալների կողմից: Արդեն իսկ 2003 թ.-ից նկատվում է ազատագրկման վայրերում կատարվող հանցագործությունների թվի կտրուկ աճ, մասնավորապես՝ 2003 թ.՝ 19 (21 դատապարտյալների կողմից), 2004 թ.՝ 13 (15 դատապարտյալների կողմից), 2005 թ.՝ 38 հանցագործություն (42 դատապարտյալների կողմից), 2006 թ.՝ 44 (47 դատապարտյալների կողմից), 2007 թ. 11 (11 դատապարտյալների կողմից), 2008՝ 16 (21 դատապարտյալների կողմից), 2009 թ.՝ 15 (18 դատապարտյալների կողմից), 2010 թ.-ին հասնելով 56-ի (58 դատապարտյալների կողմից): 2011 թ.-ին պենիտենցիար հանցագործությունների թիվը կազմել է 27:

Պարզ է, որ 2000 թ.-ի համեմատությամբ 2010 թ. ուղղիչ հիմնարկներում կատարվող հանցագործությունների թիվը ավելացել է 4.5 անգամ, առավել ևս եթե հաշվի առնենք այն փաստը, որ 2000 թ.-

¹ St'e Криминология / под.общ. ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова, М., 1995, էջ 421:

ին 13 հանցագործություն կատարվել է 6789 դատապարտյալներից 15-ի կողմից, իսկ 2010 թ.-ին՝ 56 հանցագործություն կատարվել է 4402 դատապարտյալներից 58-ի կողմից:

Այսպիսով, պետք է փաստել, որ Հայաստանում պենիտենցիար հանցավորության շարժընթացը ընդհանուր առմամբ խիստ մտահոգիչ է: Մասնավորապես, սկսած 2003թ.-ից՝ նկատվում է ազատազրկման վայրերում կատարվող հանցագործությունների թվի աճ:

Հաշվի առնելով այն փաստը, որ ազատազրկման վայրերում պատիժ կրող հանցագործների թվում քիչ չեն նաև կրկնահանցագործները, այնուամենայնիվ պետք է նշենք, որ Հայաստանում պենիտենցիար հանցավորությունը կազմում է շատ փոքր թիվ:

Առաջին հայացքից այս իրավիճակը խիստ կասկածելի է թվում, քանի որ ազատազրկման վայրերում պատիժ են կրում իրենց «գործում հմտացած» դատապարտյալները, որոնցից կարելի է սպասել նոր հանցանքների կատարում: Սակայն հանցանքների կատարումը խիստ մեկուսացման պայմաններում և վարչակազմի կողմից մշտապես վերահսկողության պայմաններում շատ ավելի է դժվարանում, քան ազատության մեջ: Իհարկե, այստեղ մեծ դեր ունի նաև ազատազրկման վայրերում հանցագործությունների լատենտայնության բարձր մակարդակը: Բանը այն է, որ ինչքան մեծ է գրանցված հանցագործությունների թիվը, այնքան ցածր է գնահատվում ՔԿՀ վարչակազմի աշխատանքը:

«Հանցավորությունն ազատազրկման վայրերում մեծ է ոչ միայն իր ծավալներով, այլև՝ վտանգավոր իր բնույթով և առանձնանում է դաժանությամբ. գրանցվում է դրանց չնչին մասը միայն»: Խորհրդային միության մասշտաբով մարդիկ անտեղյակ էին, քանի որ ազատազրկվածների թվի և վերջիններիս կողմից կատարվող հանցագործությունների քանակի վերաբերյալ վիճակագրությունը գաղտնի էր: Ազատազրկման վայրերում կատարվող հանցագործությունների մասին գրեթե ոչինչ հայտնի չէր: Սակայն այդպիսիք կատարվել են ու դեռ կկատարվեն¹:

Ազատազրկման վայրերում լատենտայնության հիմնական պատճառներից է նաև բանտային ենթամշակույթը:

Լատենտայնության բարձր աստիճանը հատկապես բնութագրական է համեմատաբար ոչ շատ վտանգավոր հանցագործություն-

¹ См. у Стуканов А. П., Кресты. История побегов, СПб., 2001, էջ 66:

ներին՝ ծեծ, խոշտանգում, բռնությամբ կատարվող արվամոլություն, խուլիգանություն և այլն: Վերջիններս որոշ չափով ընկալվում են որպես բնական, «բանտային կյանքին» բնորոշ երևույթներ:

Նման իրավիճակում ՔԿՀ-ներում հանցանք կատարած անձանց մոտ ձևավորվում է հակաիրավական վարքագծի դրսևորմանը նպաստող անպատժելիության և ամենաթողության զգացում: Ա. Ի. Դոլգովան այս կապակցությամբ արտահայտում է իր դիրքորոշումը՝ նշելով. «այնտեղ, որտեղ հանցավոր գործնեությունը չի կանխվում, մեղավորները չեն պատժվում և նրանց նկատմամբ չեն կիրառվում քրեական օրենսգրքով նախատեսված միջոցները, հանցավորությունը աճում է, ընդ որում՝ աճում է դիտավորությամբ կատարվող հանցագործությունների թիվը, հանցավորությունը ստանում է կազմակերպված բնույթ, նրանում ներգրավվում են նորանոր մարդիկ»¹:

Դա բացատրվում է դատապարտյալների միջանձնային հարաբերությունների առանձնահատկությամբ (ինքնադատաստանի վախը, «իշխանության» կայուն հիերարխիկ բնույթը և այլն): Դատապարտյալների վարքագծի վրա ազդող հիմնական գործոններն են «քրեական աշխարհում» ընդունված օրենքները, նորմերը, սովորույթները, որոնք ուղղակիորեն արգելում են ցանկացած բնույթի համագործակցություն քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի հետ: «Պետք է ենթադրել՝ քանի որ պատժի կրման սահմանված կարգի դեմ ուղղված ոտնձգությունները պայմանավորված են նշված գործոնների էական ազդեցությամբ, ապա հենց այդ հանցագործություններին էլ բնութագրական է բնական լատենտայնությունը»²:

Մյուս կողմից էլ լատենտայնության պատճառը հենց ուղղիչ հիմնարկների աշխատանքն է. քրեակատարողական հիմնարկի նպատակն է դատապարտյալների ուղղումը և նոր հանցագործությունների կանխումը վերջիններիս կողմից:

Այս կապակցությամբ Վ.Վ.Ստրուկովը նշում է. «Ազատագրված արդյունավետության մասին կարելի է դատել ըստ նրա, թե ուղղիչ հիմնարկներում ազատագրվածները կատարում են արդյոք նոր հանցագործություններ, հնարավորություն ունեն արդյոք նոր հանցագործություն կատարել պատժի կրման ընթացքում և զսպում է

¹ St' u Долгова А. И., Преступность и стратегия борьбы, М., 1998, էջ 60:

² St' u Каретников И. В., Обстоятельства, детерминирующие преступность в исправительно-трудовых колониях, Москва, 1986, էջ 13:

արդյոք հանցագործությունների կատարումից այլ դատապարտյալների տխուր օրինակը»: Մա է պատճառը, որ քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը հաշվառումից հաճախ թաքցնում է հենց այն հանցագործությունները, որոնք ուղղակիորեն ոտնձգում են պատժի կրման կարգի դեմ: Այստեղ խոսքը, փաստորեն, պենիտենցիար հանցավորության արհեստական լատենտայնության մասին է¹:

Կատարված հանցագործությունները հաշվառումից թաքցնելը հիմնականում դրսևորվում է քրեական գործ հարուցելուց հրաժարվելու մասին կեղծ որոշում կայացնելու, հանրորեն վտանգավոր արարքները ոչ թե որպես հանցագործություն, այլ որպես պատժի կրման սահմանված կարգի խախտում հաշվառելու մեջ և այլն:

Թերևս, տեղին չէ խոսել հանցավորության դեմ պայքարի արդյունավետության մասին՝ հիմնվելով թիվ 2 աղյուսակում տրված վիճակագրական տվյալների վրա, առավել ևս այն դեպքում, երբ համաձայնեման ակտերի կիրառման արդյունքում ազատագրվման վայրերից հիմնականում ազատ են արձակվում դրական բնութագրվող, հանրային քիչ վտանգավորություն ունեցող դատապարտյալները, ինչի հետևանքով քրեակատարողական հիմնարկներում ազատագրվածների գերակշիռ մասը կազմում են ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար դատապարտված, հակասոցիալական կայուն դիրքորոշում ունեցող անձինք, որոնցից շատերն էլ պատժի կրման սահմանված կարգի չարամիտ խախտողներն են և «հանցավոր ավանդույթների» ակտիվ տարածողները:

Ազատագրվման վայրերում լատենտայնության բարձր աստիճանով հատկապես աչքի են ընկնում անձի սեռական անձեռնմխելիության դեմ ուղղված հանցագործությունները: Պատճառն այն է, որ բռնության ենթարկված դատապարտյալները, որպես կանոն, աշխատում են հնարավորինս թաքցնել կատարվածը, քանի որ նման անձինք՝ ըստ բանտային օրենքների, ինքնաբերաբար դատվում են «բարոյալքվածների» շարքը՝ բանտային հիերարխիայի ամենաստորին օղակը:

¹ St' u **Милкоков С. Ф.**, Классификация скрытых преступлений по степени их латентности // Латентная преступность, Познание, политика, стратегия, М., 1993, էջ 234; Акутаев Р. М. Латентная преступность: Актуальность проблемы и понятие // Государство и право, 1997, № 12, էջ 85:

ПЕНИТЕНЦИАРНАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ В РА

В статье обосновывается, что преступность в местах лишения свободы представляет собой сложную и серьезную проблему не только для исправительных учреждений, но и общества в целом. В частности, отмечается, что преступления, совершенные в период отбывания лишения свободы, оказывают негативное воздействие на достижение целей уголовного наказания, подрывают авторитет уголовно-исполнительной системы, дестабилизируют оперативную обстановку и состояние правопорядка в исправительных учреждениях, свидетельствуют о наличии коренных противоречий, возникающих при исполнении лишения свободы.

Anna Asatryan
Applicant of the YSU Chair of Criminal Law

PENITENTIARY CRIME IN RA

Penitentiary crime is a complex and serious problem not only for correctional institutions, but for society as a whole. Crimes committed while serving imprisonment, have a negative impact on the achievement of the goals of criminal punishment, undermine the authority of the penitentiary system, destabilize the operational situation and the state of law and order in correctional institutions, indicate the existence of fundamental contradictions while performing imprisonment.

Բանալի բառեր՝ պենիտենցիար հանցավորությունը, քրեակատարողական հիմնարկներ, պատիժ, լատենտայնություն, ազատազրկում, դատապարտւիւթ:

Ключевые слова: пенитенциарная преступность, исправительные учреждения, уголовное наказание, латентность, лишение свободы, осужденный.

Key words: Penitentiary crime, correctional institutions, punishment, imprisonment, latency, convict.

ՎՃՈՒԱԲԵԿՈՒԹՅԱՆ՝ ՈՐՊԵՍ ԴԱՏԱԿԱՆ
ՎԵՐԱՆԱՅՄԱՆ ՁԵՎԻ (ՄԵԽԱՆԻԶՄԻ) ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ²

Քրեադատավարական տեսության մեջ ընդհանուր ձևով առանձնացնում են դատական ակտերի վերանայման երկու հիմնական (դասական) ձևեր³, որոնք բնորոշվում են «վերաքննություն» (ծագում է լատիներեն՝ «appellare» բառից, որը թարգմանաբար նշանակում է բողոքարկել, դիմել բարձրագույն դատական ատյանին գործն ըստ էության լուծելու համար) և «վճռաբեկություն» (ծագում է լատիներեն «cassatio» կամ ֆրանսերեն «casser» բառից, որը թարգմանաբար նշանակում է կոտրել, ջարդել, ոչնչացնել, այսինքն՝ բեկանել

¹ ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ Ի.գ.դ., պրոֆ. Գ. Մ.Ղազինյան:

² Գիտական հոդվածը մշակվել և գեկուցվել է 15-T-5E236 «Դատական ակտերի վճռաբեկ վերանայման տեսական և գործնական հիմնախնդիրները» գիտական թեմայի շրջանակներում:

³ Վերոհիշյալ դիտարկմանը, իհարկե, պետք է որոշակի վերապահումով մոտենալ այն առումով, որ դատական ակտերի վերաքննիչ և վճռաբեկ վերանայման կառուցակարգերի առանձնացումը բնորոշ է մայրցամաքային կամ ռամանագերմանական իրավական համակարգին: Մինչդեռ ընդհանուր իրավունքի կամ անգլոսաքսոնական իրավական համակարգին ընդհանրապես խորթ է «վճռաբեկություն» եզրույթը և դատական ակտերի վերանայման բոլոր հնարավոր ձևերը կլանվում են «վերաքննություն» հասկացության մեջ: Այլ կերպ՝ իրավական եզրույթ-բովանադակություն փոխհարաբերությունը իրավական տարբեր լեզուներում նույնական չէ: Անգամ նույն ռամանագերմանական կամ մայրցամաքային իրավական համակարգի շրջանակներում բարձրագույն դատական ատյանի կողմից իրականացվող վերանայման շրջանակներում առանձնացնում են երկու հիմնական մոդել՝ ֆրանսիական վճռաբեկությունը և գերմանական ռևիզիան: Ավելի մանրամասն տե՛ս *Sofie M.F. Geeroms*, Comparative law and legal translation. Why the terms Cassation, Revision and Appeal should not be translated. The American journal of Comparative Law, Vol. 50, No. 1, (Winter, 2002):

կամ չեղյալ հայտարարել ստորադաս դատարանի դատական ակտը) եզրույթներով¹:

Տեսական որոշակի նյութի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ բազմաթիվ դատավարագետներ դատական ակտերի վճռաբեկ վերանայման մեխանիզմը բնորոշում և դրա էությունը, տարբերիչ գծերը վերհանում են դատական ակտերի վերանայման մյուս ձևի՝ վերաքննության կամ ապելյացիայի հետ համեմատության և համադրության մեջ: Մասնագիտական գրականության մեջ վճռաբեկ վերանայման մեխանիզմի վերաբերյալ տեղ գտած բազմաթիվ բնորոշումները, որոշակի առանձնահատկություններով հանդերձ, բովանդակային առումով գրեթե նույնական են. տեսաբաններն ըստ էության միակարծիք են վերանայման այս ձևի էության մեկնաբանության հարցում՝ բնորոշելով այն որպես դատական ակտի վերանայում՝ սոսկ օրենքով սահմանված ձևական պահանջների, այն է՝ նյութական և դատավարական իրավունքի նորմերի պահպանման տեսանկյունից: Դասական իմաստով դատական ակտերի վճռաբեկ վերանայումը չի ենթադրում գործի ըստ էության քննություն, այսինքն՝ գործով ձեռք բերված ապացույցների անմիջական հետազոտման արդյունքում գործի փաստական հանգամանքների վերլուծություն և գործի փաստական կողմի վերանայում: Այլ կերպ՝ վճռաբեկ վերանայման շրջանակից դուրս է այն ամենը, ինչը կապված է գործի էության, դրա փաստական հանգամանքների և գործով հավաքված ապացույցների հետ: Բացի այդ, տեսական գրականության մեջ, իբրև վճռաբեկության բնութագրիչ գիծ, առանձնացվում է բողոքարկվող դատական ակտի փոխարեն նոր դատական ակտ կայացնելու (դա-

¹ Տե՛ս **Գ. Ս. Ղազինյան**, Քրեական դատավարության պատմական և արդի հիմնախնդիրները Հայաստանում, Եր., Երևանի համալս. հրատ., 2001, էջ 380, **А. В. Смирнов, К. Б. Калиновский**, նշված աշխատությունը, էջեր 592-593, **Лантух Н. В.**, նշված աշխատությունը, **Калмыков В. Б.**, Кассационное производство в уголовном процессе: Проблемы теории и правоприменения. дисс... канд. юрид. наук. Казань, 2010, էջեր 11-40, **Сухова О. А.**, Кассационное обжалование судебных решений в Российском уголовном процессе. Дисс. ...канд. юрид. Наук. Саранск. 2004. էջ 18-61, **Sofie M. F. Geeroms**, նշված աշխատությունը, **J. A. Jolowicz**, Appeal, Cassation, Amparo and all that: What and why?, էջեր 2050-2051.

<http://biblio.juridicas.unam.mx/libros/2/643/26.pdf>

տական ակտը փոփոխելու) լիազորության բացակայությունը և միայն դատական ակտը բեկանելու և գործը ստորադաս դատարան նոր քննության ուղարկելու կամ դատական ակտն անփոփոխ թողնելու հնարավորության առկայությունը: Սահմանազատելով վերաքննությունը վճռաբեկությունից՝ Ն. Վ. Լանտուխը բավականին պատկերավոր եզրահանգում է անում այն մասին, որ վերաքննության ինստիտուտը հիմնված է այն կանխավարկածի վրա, որ վերադաս դատական ատյանը կոչված է լավագույնս երաշխավորելու դատական ակտի արդարացիությունը, իսկ վճռաբեկ վարույթը՝ իրավաբանական այն ֆիկցիայի, որ դատարանի կողմից օրենքով սահմանված կարգի պահպանմանը կայացված ցանկացած դատական ակտ արդարադատ է¹:

Դատական ակտերի վերանայման նկարագրված կառուցակարգը քրեադատավարական գիտության մեջ բնորոշվում է «մաքուր վճռաբեկություն» եզրույթով: Դատավարագետների բնորոշմամբ՝ այն զուտ տեսական կառուցակարգ է, որը մշակվել և հիմնավորվել է ֆրանսիացի դատավարագետների կողմից²:

Որոշ տեսաբաններ «մաքուր» կամ «ֆրանսիական» վճռաբեկության բնութագրական գծերի շարքում ընդգրկում են նաև հետևյալ հատկանիշները՝

1. գործը վերանայվում է միայն կողմերի խնդրանքով,
2. օրենքով հստակ սահմանված է այն խախտումների շրջանակը, որոնք հիմք են դատական ակտը բեկանելու համար՝ անկախ գործի ելքի վրա ունեցած ազդեցությունից,
3. վճռաբեկ վերանայման ծավալը սահմանափակված է կողմերի ներկայացրած բողոքի սահմաններով³,
4. վճռաբեկ վերանայման առարկա են կազմում միայն օրինական ուժի մեջ չմտած դատական ակտերը⁴:

¹ St 'u *Лантух Н. В.*, նշված աշխատությունը, էջ 30:

² St 'u Ortolan et Ledean Elements de droit penal. Penalite-juridictions-procedure. Paris. 1855.; Garrou R. Traite theorique et pratique d'instruction criminelle et de la procedure penale, t.I. Paris. 1894. P. 10. մեջբերումն ըստ՝ *Лантух Н. В.*, նշված աշխատությունը, էջ 22:

³ St 'u *Сухова О. А.*, նշված աշխատությունը, էջ 26:

⁴ St 'u *Головко Л. В.*, Новеллы УПК РФ: прогресс или институциональный хаос?/ Апелляция, кассация, надзор: новеллы ГПК РФ и УПК РФ. Первый

Այսպիսով, վճռաբեկության՝ որպես դատական ակտերի վերանայման ձև՝ հիմնական բնութագրական կամ տարբերիչ առանձնահատկությունը հանգում է նրան, որ այն ենթադրում է դատական ակտերի վերանայում սուսկ իրավունքի հիմքով: Այստեղ տեղին է հիշատակել պրոֆ. Լ. Վ. Գոլովկոյի այն բնորոշումը, որ «մաքուր» կամ դասական իմաստով վճռաբեկությունը ոչ այլ ինչ է, քան իրավական փաստարկների փոխանակում կամ բանավեճ (քննարկում) իրավունքի մեկնաբանության կարևոր խնդրի շուրջ: Վճռաբեկության քննարկվող հատկանիշը, սակայն, միանշանակ չի ընկալվում դատավարագետների շրջանում: Այսպես, օրինակ, նույն Լ.Վ.Գոլովկոյի կարծիքով մաքուր վճռաբեկության կամ առհասարակ դատական ակտերի վերանայման համակարգի դասական մոդելը (երբ վերաքննիչ վերանայման արդյունքում կայացված դատական ակտն ըստ էության վերջնական է, և վճռաբեկ վերանայման առարկա կարող է դառնալ միայն դրա իրավական կողմը) թույլ է տալիս լուծել մի շարք խնդիրներ: Դրանց շարքում հատկապես կարևորվում է այն, որ դասական իմաստով վճռաբեկության ինստիտուտի գոյության պայմաններում բարձրագույն դատական ատյանը, որը և պետք է օժտված լինի վճռաբեկ վերանայման լիազորություններով, կարողանում է ոչ միայն ուղղել դատական սխալները, այլև ապահովել դատական պրակտիկայի միասնականությունը¹: Սակայն մյուս կողմից մաքուր վճռաբեկությունը կամ վճռաբեկության ֆրանսիական (դասական) մոդելը նաև բազմաթիվ քննադատությունների է արժանանում: Քննադատությունը հիմնականում հանգում է նրան, որ վճռաբեկ վերանայման սահմանափակումը միայն գործի իրավական կողմով անխուսափելիորեն գուցորդվում է ֆորմալիզմով (ձևականությամբ), ձևի ակնհայտ գերակայությամբ բովանդակության նկատմամբ²:

Թեև տեսական գրականության մեջ, ինչպես արդեն նշվել է, գոյություն ունի որոշակիորեն ընդունված տեսակետ առ այն, որ «մա-

опыт критического осмысления:– Юрист, Москва, 2011, *В. Смирнов, К. Б. Калининский*, նշված աշխատությունը, էջեր 592-593:

¹ См. у *Головки Л. В.*, նշված աշխատությունը:

² См. у *Чельцов-Бебутов М. А.*, Курс уголовно-процессуального права. М., 1995, էջեր 506-508:

քուր» վճռաբեկության ֆրանսիական մոդելը¹ մի շարք այլ երկրների դատական վերանայման համակարգում գոյություն ունեցող այս ինստիտուտի նախատիպն է, սակայն միննույն ժամանակ այսօր որևէ երկրի դատական համակարգում դժվար է գտնել մաքուր ձևով պահպանված վճռաբեկության դասական մոդելը²: Նախանջը մաքուր վճռաբեկությունից դրսևորվում է վճռաբեկ ատյանի գործունեության մեջ վերաքննության որոշակի տարրեր ներմուծելով: Այս նախանջն ունի իր օբյեկտիվ պատճառները: Իբրև այդպիսին շատ հաճախ նշվում են, օրինակ, մարդկային և նյութական ռեսուրսների դատավարական խնայողության խնդիրը, իրավունքի և փաստի հարցերի հստակ տարանջատման անհնարինությունը, քանի որ գործի փաստական կողմին վերաբերող հարցերը ճնշող մեծամասնությամբ կարելի է վերաձևակերպել և ներկայացնել որպես իրավական խնդիր³:

Դատական ակտերի վճռաբեկ վերանայման մեխանիզմում վերաքննության տարրերի ընդգրկումը կամ այսպես կոչված՝ վերաքննության և վճռաբեկության սինթեզը քրեադատավարական տեսության մեջ հայտնի է որպես վճռաբեկության խառը մոդել: Վճռաբեկության խառը մոդելը ենթադրում է՝

1. վերանայման ռեիզիոն տարրերի առկայություն (երբ վճռաբեկ վերանայման բողոքը սոսկ առիթ է վերանայման վարույթ հարուցելու համար, և վերանայումն իրականացնող դատարանը որևէ կերպ կաշկանդված չէ բողոքի հիմքերով և հիմնավորումներով),

2. դատարանի կողմից գործի էության մեջ խորանալու հնարավորություն.

¹ Տեսական գրականության մեջ մայրցամաքային կամ ռոմանագերմանական իրավական համակարգում վճռաբեկության ինստիտուտի շրջանակներում առանձնացնում են երկու հիմնական մոդել՝ ֆրանսիական վճռաբեկությունը (մաքուր վճռաբեկության մոդել) և գերմանական ռեիզիոն (խառը վճռաբեկության մոդել): Տե՛ս *Sofie M. F. Geeroms*, նշված աշխատությունը, էջ 203:

² Տե՛ս *J. A. Jolowicz*, Appeal, Cassation, Amparo and all that: What and why?, էջեր 2050-2051. <http://biblio.juridicas.unam.mx/libros/2/643/26.pdf> 12-47

Гуценко К. Ф., Головкин Л. В., Филимонов Б. А., Уголовный процесс западных государств, - М., 2000.

³ Տե՛ս *J. A. Jolowicz*, նշված աշխատությունը, նույն տեղում:

3. դատական ակտը փոփոխելու լիազորության առկայություն առանց գործը ստորադաս դատարան նոր քննության ուղարկելու¹:

Վճռաբեկության խառը մոդելի օրինակ են գերմանական ռևիզիան և խորհրդային վճռաբեկությունը: Խորհրդային վճռաբեկությունը և գերմանական ռևիզիան, սակայն, ևս ունեն իրենց առանձնահատկությունները, որոնցով էապես տարբերվում են միմյանցից: Այսպես, օրինակ, նույն գերմանական ռևիզիան մի շարք ընդհանրություններ ունի ֆրանսիական վճռաբեկության հետ, և գերմանական ռևիզիայի՝ ֆրանսիական վճռաբեկությունից սահմանազատման և այն որպես խառը վճռաբեկության մոդել դիտարկելու հիմնական չափանիշը դատական ակտը փոփոխելու լիազորության առկայությունն է²: Իսկ, օրինակ, խորհրդային վճռաբեկությունը ենթադրում է գործի ոչ միայն իրավական, այլև փաստական կողմի վերանայում³, վերանայման ռևիզիոն տարրերի լայն առկայություն, երբ վճռաբեկ վերանայման բողոքը սոսկ առիթ է վերանայման վարույթ հարուցելու համար, և վերանայումն իրականացնող դատարանը որևէ կերպ կաշկանդված չէ բողոքի հիմքերով և հիմնավորումներով: Իսկ վերջին հանգամանքն իր հերթին արդյունք է հանրայնության սկզբունքի խորհրդային գաղափարախոսության⁴:

Դատական ակտերի վերանայման խորհրդային վճռաբեկ-ռևիզիոն մեխանիզմի (ձևի) մեջ վերաքննության տարրերի լայն ընդգրկումը, կարծում ենք, որոշակիորեն պայմանավորված է, ի թիվս այլոց, այն հանգամանքով, որ խորհրդային օրենսդրությունն ի սկզբանե հրաժարվել է վերաքննությունից՝ ապելյացիայից՝ դիտարկելով այն զուտ որպես բուրժուական ինստիտուտ: Ժամանակակից դատավարագետների բնորոշմամբ խորհրդային վճռաբեկ-ռևիզիոն վերանայման բնութագրական հատկանիշներից գործի փաստական

¹ Տե՛ս *Лантух Н. В.*, նշված աշխատությունը, էջեր 26-27:

² Տե՛ս *Sofie M. F. Geeroms*, նշված աշխատությունը, *Лантух Н. В.*, նշված աշխատությունը, էջեր 77-82:

³ Տե՛ս *Гродзинский М. М.*, նշված աշխատությունը, էջ 14:

⁴ Տե՛ս *Ковтун Н. Н.*, նշված աշխատությունը, էջ 329:

կողմը վերանայելու հատկանիշը փոխանցվել է նաև ժամանակակից ռուսական վճռաբեկությանը¹:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ կարող են եզրահանգել, որ մաքուր վճռաբեկությունը, ավելի շատ և ավելի շուտ տեսական մոդել է, և գործնականում դրան բնորոշ բոլոր տարրերի հետևողական և անշեղ իրացումը, մասնավորապես գործի վերանայումը զուտ դրա իրավական կողմով սահմանափակելը, դժվար է պատկերացնել՝ պայմանավորված, արդեն իսկ հիշատակված, գործի իրավական և փաստական կողմի միջև հստակ սահմանագծեր անկացնելու անհնարինությամբ: Ինչպես նկատում են որոշ տեսաբաններ, վճռաբեկության «մաքրությունը», դրա օտարվածությունը քննվող գործի էությունից թվացյալ է, մտացածին, իսկ իրականում վճռաբեկ դատարանը գործի էությունը վերանայում է և իր որոշումներում ելնում է գործի էությունից²: Մաքուր վճռաբեկության կառուցակարգը որոշ դեպքերում իրոք կարող է նաև հանգեցնել ձևի անհարկի գերակայության բովանդակության նկատմամբ, դատավարական խնայողականության կարևորագույն պահանջի անտեսման: Վերջին դիտարկումը հատկապես տեղին է մաքուր վճռաբեկության բնութագրական այն հատկանիշի կապակցությամբ, համաձայն որի՝ վճռաբեկ վերանայում ի-

¹ Խոսքը վերաբերում է մինչև 2013 թվականի հունվարի 1-ը գործող խմբագրությամբ գործող ՌԴ քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված վճռաբեկության ինստիտուտին, մինչև այն կվերածվեր օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերի բացառիկ վերանայման եղանակի: Մինչ այդ ՌԴ քրեադատավարական օրենսդրությունը ևս նախատեսում էր վճռաբեկության խառը մոդել: Դա, կարծում ենք, կարելի էր բացատրել նրանով, որ թեև ՌԴ գործող քրեադատավարական օրենսդրությամբ վերաքննության ինստիտուտը վերականգնվել է, այդուհանդերձ, այն հանդես է գալիս, որպես դատական ակտերի վերանայման սահմանափակ եղանակ այն առումով, որ տարածվում էր բացառապես հաշտարար դատարանների կայացրած դատական ակտերի նկատմամբ: Ուստի վճռաբեկ ատյանն առավելապես հանդես էր գալիս ոչ թե որպես երրորդ, այլ երկրորդ ատյան՝ վերանայելով ոչ թե վերաքննիչ, այլ առաջին ատյանի դատարանի կողմից կայացված դատական ակտերը: Եվ վճռաբեկության խառը մոդելի նախատեսումն ըստ էության նպատակ ուներ երաշխավորելու անձի՝ իր նկատմամբ կայացված դատական ակտի գոնե մեկ անգամ փաստի հիմքով բողոքարկման և վերանայման իրավունքը:

² Տե՛ս *Лантух Н. В.*, նշված աշխատությունը, էջ 28:

րականցնող դատարանը պետք է բացառապես լիազորված լինի անփոփոխ թողնելու ստորադաս դատարանի դատական ակտը կամ բեկանելու այն, և գործն ուղարկելու ստորադաս դատարան նոր քննության: Այնուամենայնիվ, հակառակ ծայրահեղություն կարող է լինել խորհրդային վճռաբեկությունը, որը ենթադրում է վերաքննության և վճռաբեկության ֆունկցիոնալ կրկնողություն: Այս առումով, կարծում ենք, տեղին է Ն. Գ. Մուրատովայի այն դիտարկումը, որ. «վերաքննիչ և վճռաբեկ վարույթները չպետք է կրկնեն միմյանց: Դրանք դատավճռի բողոքարկման երկու տարբեր մակարդակներ են՝ կապված ինքին քրեական գործի երկու կողմերի (ասպեկտների) հետ: Նախ, ցանկացած քրեական գործով հետազոտվում են հանգամանքներ, փաստեր, իրադարձություններ, դեպքեր, որոնք կարող են հանգեցնել անձին մեղավոր կամ անմեղ ճանաչելուն, վերջինիս նկատմամբ մեղմ կամ խիստ պատիժ նշանակելուն: Մյուս կողմից, ցանկացած գործով առկա է իրավական գործընթաց»¹:

Կարծում ենք՝ վճռաբեկության կոնկրետ մոդելի ընտրությունը և դրա օրենսդրական կանոնակարգումը պետք է իրականացնել այն հաշվով, որ վճռաբեկությունը չնույնացվի դատական ակտերի վերանայման մյուս հիմնական ձևի՝ վերաքննության հետ և չանտեսվի վերանայման այս ձևերի այն էական տարբերիչ առանձնահատկությունը, որ եթե վերաքննությունը ենթադրում է գործի և՛ փաստական, և՛ իրավական կողմը վերանայելու հնարավորություն, ապա վճռաբեկության մեխանիզմը սահմանափակված է միայն գործի իրավական կողմով: Այլ կերպ՝ վճռաբեկ վերանայման ձևի շրջանակներում կարող է ստուգվել միայն ստորադաս դատարանի կողմից դատական ակտ կայացնելիս նյութական և դատավարական օրենքի պահանջների պահպանումը: Վճռաբեկ վերանայման մեխանիզմը կարող է թույլ տալ խորանալ գործի էության մեջ այնքանով, որքանով դա անհրաժեշտ է ստորադաս դատարանի կողմից թույլ տված իրավական սխալներն ուղղելու համար, և չի ենթադրում գործի փաստական կողմի վերանայում: Եվ դատական ակտերի վճռաբեկ վերանայման մեխանիզմը գործադրող մարմինը (մեզանում՝ ՀՀ վճռաբեկ դա-

¹ St 'u *Муратова Н. Г.*, Система судебного контроля в уголовном судопроизводстве: вопросы теории, законоода тельного регулирования и практики, - Казань, 2004, էջ 200:

տարանը) չպետք է իրավունքի դատարանից վերածվի փաստ քննող դատարանի: Նման եզրահանգման համար հիմք է ծառայում առավելապես ռոմանագերմանական իրավական ընտանիքի շրջանակներում բարձրագույն դատական ատյանների իրավական կարգավճակի վերաբերյալ տեսական նյութի ուսումնասիրությունը: Այն մասնավորապես վկայում է, որ ռոմանագերմանական իրավական ավանդույթի շրջանակներում վճռաբեկ վերանայման գործառույթը որպես կանոն բարձրագույն դատական ատյանների բացառիկ գործառույթն է, իսկ դատական այդ ատյանների իրավասությունը սահմանափակված է բացառապես իրավունքի հարցերով (Ֆրանսիա, Գերմանիա, Բելգիա, Նիդերլանդներ, Բուլղարիա, Իտալիա, Իսպանիա, Ռումինիա)¹:

Ինչպես արդեն նշվել է դատական ակտերի վճռաբեկ վերանայման մեխանիզմը, տեսաբանների բնորոշմամբ, ենթադրում է *օրինական ուժի մեջ չմտած* դատական ակտերի օրինականության, հիմնավորվածության և արդարացիության ստուգում: Քննարկվող հատկանիշը ոչ միայն զուտ տեսական նշանակություն, այլ նաև գործնական կարևորություն ունի: Վերջին եզրահանգման օգտին է խոսում այն

¹ Տե՛ս *Sofie M. F. Geeroms*, նշված աշխատությունը, *J. A. Jolowicz*, նշված աշխատությունը: Կարծում ենք՝ վճռաբեկության մեխանիզմում վերաքննության տարրերի անհարկի ընդլայնման դրսևորում է «ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» 2014 թվականի հունիսի 10-ին ընդունված թիվ ՀՕ-48-Ն օրենքով կատարված փոփոխությունների արդյունքում դատական սխալի իմաստով վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելու հիմքերի նույնացումը վերաքննիչ վերանայման արդյունքում դատական ակտի բեկանման և փոփոխման հիմքերի հետ: Խոսքը հատկապես վերաբերում է այնպիսի հիմքերի, ինչպիսիք են՝ գործի փաստական հանգամանքների մասին դատական ակտում շարադրված՝ դատարանի հետևությունների անհամապատասխանությունը դատարանում հետազոտված ապացույցներին և դատավճռով նշանակված պատժի անհամապատասխանությունը կատարված հանցանքի ծանրությանը և ամբաստանյալի անձին, որոնք զուտ փաստի հարցեր են և ենթադրում են գործի փաստական կողմին անդրադառնալու անհրաժեշտություն: Դրանց հետ կապված՝ վճռաբեկ վերանայման շրջանակներում կարող են քննարկման առարկա դառնալ միայն, օրինակ, համապատասխանաբար ապացույցների գնահատման քրեադատավարական պահանջների խախտումները կամ նյութական օրենքի սխալ կիրառումը:

հանգամանքը, որ վճռաբեկ վերանայման մեխանիզմի այս էական հատկանիշի պարզաբանումից է մեծապես կախված նաև վճռաբեկ բողոքարկման իրավական հետևանքների հստակեցումը, բողոքարկվող՝ ստորադաս դատարանի կայացրած դատական ակտի հետագա իրավական ճակատագրի որոշումը¹:

Խնդիրը գործնական առավել կարևորություն է ստանում ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքում այս հարցի հստակ օրենսդրական կարգավորման բացակայության պայմաններում: Այսպես, օրենսգրքի 402-րդ և 412-րդ հոդվածներում ամրագրված վերոշարադրյալ նորմերում սահմանված՝ համապատասխանաբար վերաքննիչ դատարանի դատական ակտերն օրինական ուժի մեջ մտնելու և դրանց վճռաբեկ բողոքարկման ժամկետների համադրումը վկայում է, որ վճռաբեկության կարգով կարող են բողոքարկվել վերաքննիչ դատարանի օրինական ուժի մեջ չմտած դատական ակտերը: Մինչդեռ օրենսգրքի 415-րդ հոդվածի 1-ին մասում ուղղակիորեն նշված է, որ վճռաբեկ վերանայման ենթակա են վերաքննիչ դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերը: Ըստ այդմ էլ, հստակ կանոնակարգված չեն վճռաբեկ բողոքարկման իրավական հետևանքները: Քննարկվող խնդրի առնչությամբ պետք է նշել, որ քրեադատավարական տեսության մեջ ընդունված է տարբերակել

¹ Առհասարակ քրեադատավարական տեսության մեջ առանձնացնում են դատական ակտերի բողոքարկման հետևյալ հնարավոր իրավական հետևանքները.

1) դեյոյուտիվ (ֆր. «devolu» բառից, որը թարգմանաբար նշանակում է բաժին հասած), բողոքարկման դեյոյուտիվ արդյունքը ստորադաս դատարանի կողմից կարգավորվող իրավահարաբերության փոխանցումն է վերադաս դատական ատյան (այսպես կոչված՝ «փոխանցման ազդեցություն»)

2) սուսպենզիվ (լատ. «suspensus» բառից, որը թարգմանաբար նշանակում է հետաձգված, դադարեցված). բողոքարկման սուսպենզիվ արդյունքը դատական ակտի իրավական հետևանքների դադարեցումն է (այսպես կոչված՝ «հետաձգող ազդեցությունը»): Այս առումով բողոք բերելու կարևորագույն իրավական հետևանքն այն է, որ դրանով հետաձգվում է դատավճռի՝ օրինական ուժի մեջ մտնելու պահը: Դատավճռը համարվում է դեռևս օրինական ուժի մեջ չմտած, քանի դեռ կողմերը պահպանում են այն բողոքարկելու իրավունքը: Եթե նշված ժամկետում կողմերը չեն իրացնում դատական ակտի բողոքարկման իրենց իրավունքը, ապա այն մտնում է օրինական ուժի մեջ:

դատական ակտերի բողոքարկման (վերանայման) սովորական կամ բնականոն և բացառիկ եղանակներ: Դատական վերանայման այս տեսակների սահմանազատման չափանիշը բողոքարկման առարկան է: Այսպես, եթե սովորական վերանայման առարկա են կազմում ստորադաս դատարանի օրինական ուժի մեջ չմտած դատական ակտերը, ապա օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերը կարող են բողոքարկվել միայն բացառիկ վերանայման կարգով: Այս տարանջատումը բխում է կրկին դատվելու անթույլատրելիության («non bis in idem»)՝ Եվրոպական կոնվենցիայով և ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված հիմնարար սկզբունքից և հիմնված է քրեական հետապնդման սպառնալիքի վերջավորության գաղափարի վրա: Կրկին դատվելու անթույլատրելիության կանոնը կոչված է երաշխավորելու իրավական որոշակիության և դատական ակտերի կայունության կարևորագույն սկզբունքները, որոնք այլ պահանջների հետ մեկտեղ ենթադրում են, որ գործով վերջնական որոշումը չպետք է կասկածի տակ դրվի: Համաձայն Եվրոպական կոնվենցիային կից 7-րդ արձանագրության բացատրական եզրակացության՝ որոշումը համարվում է վերջնական, եթե այն ձեռք է բերել իրավաբանական ուժ («res iudicata»): Միևնույն ժամանակ Եվրոպական կոնվենցիային կից թիվ 7-րդ արձանագրության 4-րդ հոդվածի 2-րդ կետը և դրան համահունչ ՀՀ օրենսդիրը նախատեսում է այս սկզբունքից շեղվելու իրավաչափ հնարավորություն միայն համապատասխան բացառիկ հիմքերի առկայության դեպքում: Նման իրավակարգավորումը բխում է իրավաչափ այն գաղափարից, որ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերի վերանայումը՝ որպես բացառիկ երևույթ, ինչպես արդեն նշվել է, ենթադրում է նաև բողոքարկման բացառիկ հիմքերի առկայություն, որոնք չեն կարող նույնական լինել դատական ակտերի սովորական բողոքարկման հիմքերի հետ: Եթե բացառիկ վերանայման ցանկացած հիմքով օրինական ուժի մեջ չմտած դատական ակտերը կարող են բողոքարկվել, ապա հակառակը բացառվում է: Այսպես, եթե օրինական ուժի մեջ չմտած դատական ակտերը կարող են բողոքարկվել նյութական և դատավարական իրավունքի ցանկացած խախտման հիմքով, որը կարող էր ազդել գործի ելքի վրա, ապա օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերը կարող են վերանայվել բացառապես նյութական կամ դատավարական իրավունքի հիմնարար խախտման հիմքով:

Տեսության մեջ գերակշռող տեսակետի համաձայն՝ վերաքննությունը և վճռաբեկությունը դատական ակտերի բողոքարկման (վերանայման) սովորական եղանակներ են¹։ Մենք նույնպես հակված ենք այն մոտեցմանը, որ վճռաբեկությունը՝ որպես դատական ակտերի վերանայման բացառիկ եղանակ դիտելը կհանգեցնի դատական ակտերի կայունության սկզբունքի ոչ իրավաչափ սահմանափակման այնպիսի իրավիճակի, երբ նյութական կամ դատավարական իրավունքի սովորական խախտման հիմքով հնարավոր կլինի բողոքարկել օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերը²։

Եզրահանգելով, որ վճռաբեկ բողոքարկման առարկա կազմում են ստորադաս դատարանի օրինական ուժի մեջ չմտած դատական ակտերը, կարծում ենք, քննարկման կարիք ունի նաև այն հարցը, թե արդյոք վճռաբեկության մեխանիզմն ընդգրկում է միայն գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի վերանայումը։ Վերոնշյալ հարցադրման համար հիմք է ծառայում այն հանգամանքը, որ քրեադատավարական տեսության մեջ դատական ակտերի բողոքարկման սովորական ձևերի շարքում վերաքննությունից և վճռաբեկությունից բացի առանձնացնում են նաև մասնավոր բողոքարկումը կամ բողոքարկումը մասնավոր գանգատի հիման վրա, որն ի դեպ նախատես-

¹ Տե՛ս *Лантух Н. В.*, նշված աշխատությունը, էջ 36, *Калмыков В. Б.*, նշված աշխատությունը, էջ 12։

² Այս առումով, օրինակ, ռուս դատավարագետ Լ.Վ.Գոլովկոն լուրջ քննադատության է արժանացնում ՌԴ դատախիռավական բարեփոխումների արդյունքում օրենսդրական այն նորամածությունը՝ համաձայն որի վճռաբեկությունը դարձել է օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերի վերանայման ձև։ Վերջինս նախնական դիտարկում է անում այն մասին, որ հակառակ հայրենական քրեական դատավարությունը եվրոպական մոդելին մերձեցնելու, մասնավորապես, ի թիվս այլոց վճռաբեկության դասական եվրոպական մոդելը վերականգնելու օրենսդրի ձգտումներին, օրենքը ոչ միայն չի վերականգնել «դասական վճռաբեկությունը», այլ խեղաթյուրել է դրա էությունը նույնիսկ ավելին, քան ժամանակին խորհրդային իրավունքը։ Ինստիտուցիոնալ առումով նման օրենսդրական կարգավորումը համարելով ոչ ճիշտ՝ պրոֆ. Լ. Վ. Գոլովկոն գտնում է, որ ինստիտուցիոնալ այդ սխալի պատճառը «վերջնական որոշում» և «օրինական ուժի մեջ մտած որոշում» հիմնարար դատավարական հասկացությունների սկզբունքային տարբերության թյուրըմբռնումն է։

ված էր խորհրդային քրեադատավարական օրենսդրությամբ¹: Եվ մասնավոր բողոքարկման՝ վերաքննությունից և վճռաբեկությունից սահմանազատման հիմնական չափանիշը բողոքարկման առարկան է: Այսպես, ի տարբերություն վերաքննության (վճռաբեկության)՝ մասնավոր վերանայման կարգով բողոքարկման ենթակա են գործն ըստ էության չլուծող կամ միջանկյալ դատական ակտերը:

ՀՀ գործող քրեական դատավարության օրենսգիրքը նախատեսում է գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերը (խոսքն առավելապես վերաբերում է մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողության շրջանակում կայացված դատական ակտերին) վերաքննիչ, ապա վճռաբեկ դատարան բողոքարկելու հնարավորություն: Եվ այս դատական ակտերի բողոքարկման հետ կապված իրավահարաբերությունները մասամբ՝ այնքանով, որքանով կարգավորված չեն ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքի՝ մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողության ինստիտուտը կանոնակարգող 39-րդ գլխի նորմերով, կարգավորվում են վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարանում վարույթը կանոնակարգող համապատասխանաբար նույն օրենսգրքի 10-րդ և 11-րդ բաժնի նորմերով:

ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագիծը ևս տարբերակում է վերաքննության (վճռաբեկության) կառուցակարգը՝ որպես եզրափակիչ (գործող քրեադատավարական օրենսդրության իմաստով գործն ըստ էության լուծող) դատական ակտերի վերանայման մեխանիզմ՝ մի կողմից, իսկ մյուս կողմից՝ հատուկ վերանայումը՝ որպես վերաքննիչ և վճռաբեկ դատարանի կողմից իրականացվող գործունեություն ոչ եզրափակիչ (գործող քրեադատավարական օրենսդրության իմաստով գործն ըստ էության չլուծող) դատական ակտերի վերանայման կապակցությամբ, որը, սակայն, վերաքննություն կամ վճռաբեկություն չէ: Մասնավորապես, նախատեսված է գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի վերանայման այնպիսի կառուցակարգ, ինչպիսի հատուկ վերանայումն է վերաքննիչ և վճռաբեկ դատարանում (Նախագծի 49-րդ գլուխ): Նշված կառուցակարգի առանձնացումն ինքնանպատակ չէ: Այն ոչ միայն հստակ տարանջատում է գործն ըստ էության լուծող և չլուծող դատական

¹ Տե՛ս **Գ. Ս. Ղազինյան**, նշված աշխատությունը:

ակտերի վերանայման ձևերը, այլև նախատեսում է դրանց համապատասխան, մասնավորապես հատուկ վերանայման պարագայում բողոքարկման և բողոքի քննության պարզեցված ընթացակարգ:

Առանձին ռուս դատավարագետներ ևս առաջարկում են օրենսդրորեն նախատեսել միջանկյալ դատական ակտերի բողոքարկման՝ վերաքննիչ և վճռաբեկ վերանայումից տարբեր, պարզեցված ընթացակարգ¹: Ընդ որում, ինչպես բխում է Նախագծի համապատասխան դրույթների, ինչպես նաև բողոքարկման պարզեցված ձևի ներմուծման կողմնակիցների առաջարկների վերլուծությունից, միջանկյալ կամ գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի բողոքարկման և բողոքի քննության ընթացակարգի պարզեցումն առավելապես վերաբերում է բողոքարկման և բողոքի քննության ժամկետների կրճատմանը, ինչպես նաև վերանայման արդյունքում դատարանի իրավասության (վերջինիս կողմից կայացվող դատական ակտերի) շրջանակի սահմանափակմանը: Դատական ակտերի վերանայման այս երկու ձևերի սահմանազատման կարևոր չափանիշ, կարծում ենք, կարող է լինել նաև այն, որ եթե վճռաբեկ վերանայման մեխանիզմը ենթադրում է օրինական ուժի մեջ չմտած դատական ակտերի բողոքարկման հնարավորություն, ապա միջանկյալ, օրինակ նույն մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողության շրջանակներում կայացված դատական ակտերն իրենց բնույթով այնպիսին են, որ դրանք ենթակա են անհապաղ կատարման: Եվ ըստ այդմ, մասնավոր բողոքարկման առարկա են դառնում արդեն իսկ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերը:

Ընդ որում հատուկ ընդգծման կարիք ունի նաև այն հանգամանքը, որ Նախագծի 401-րդ հոդվածի կարգավորումից բխում է, որ վճռաբեկ դատարանում գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերը վերանայման առարկա կարող են դառնալ միայն օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման անհրաժեշտության դեպքում: Եվ կարգավորումն ըստ էության նաև նպատակ ունի նվազեցնելու վճռաբեկ դատարանի ծանրաբեռնվածությունը: Այս տեսանկյունից, կարծում ենք՝ 2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ին տեղի ունեցած հանրաքվեի արդյունքում ընդունված Սահմանադրական փոփոխությո-

¹ St 'u *Жеребятев И., Шамарлин Л.*, Некоторые вопросы реализации правосудия в уголовном судопроизводстве // Уголовное право. - 2004. - No 3, էջ 84:

յունների քննարկվող խնդրի առումով առավել հեղափոխական կարգավորումներ նախատեսելու հնարավորություն կարող է ընձեռել: Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է Սահմանադրական փոփոխությունների նախագծի 163-րդ հոդվածին, որը նախատեսում է մասնագիտացված դատարաններ ձևավորելու հնարավորություն: Այս սահմանադրական դրույթը՝ ճյուղային օրենսդրության մեջ ինկորպորացնելու և մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողություն իրականացնող մասնագիտացված դատարաններ ստեղծելու՝ Սահմանադրական փոփոխությունների նախագծի՝ դատական իշխանության գլխին վերաբերող հիմնավորումներում տեղ գտած գաղափարն իրացնելու դեպքում կարելի է ապահովել համապատասխան մասնագիտական գիտելիքներ և փորձ ունեցող դատավորների կողմից մինչդատական վարույթի նկատմամբ որակյալ դատական վերահսկողության իրականացում: Իսկ դա իր հերթին կարող է վճռաբեկ բողոքարկման առարկայի ծավալից միջանկյալ դատական ակտերը բացառելու և ըստ այդմ վճռաբեկ դատարանների ծանրաբեռնվածությունը էապես թեթևացնելու հնարավորություն ընձեռել: Հաշվի առնելով, որ մինչդատական վարույթի նկատմամբ մասնագիտացված դատական վերահսկողության պարագայում էապես կբարձրանա համապատասխան դատական ակտերի որակը, կարծում ենք, ավելի քան բավարար կարող է լինել դրանք մեկ անգամ վերաքննիչ դատարան բողոքարկելու հնարավորություն ընձեռելը՝ դրանով իսկ երաշխավորելով նաև անձի՝ իր նկատմամբ կայացված դատական ակտի բողոքարկման և այն վերադաս դատարանի կողմից վերանայման իրավունքը: Ընդ որում, վերաքննիչ դատարանի կողմից դատական ակտերի վերանայումը կարող է իրավունքի իրապես արդյունավետ պաշտպանության միջոց դառնալ, եթե օրենսդիրը հրաժարվի այն կարգավորումից՝ համաձայն որի՝ վերաքննիչ դատարանը լիազորված է իրականացնելու նաև վճռաբեկության կարգով գործերի քննություն՝ դրանով իսկ երաշխավորելով անձի՝ դատական ակտը գոնե մեկ անգամ փաստի հիմքով բողոքարկելու իրավունքը: Իհարկե, պետք է ընդունել, որ միջանկյալ դատական ակտերի վերանայման հետ կապված՝ ևս կարող է իրավական նորմի մեկնաբանության (իրավունքի զարգացման) առումով օրենքի միատեսակ կիրառության խնդիր առաջանալ: Կարծում ենք՝ խնդրի լուծման արդյունավետ մոդել կարող է լինել ընդ-

հանուր իրավունքի ավանդույթի շրջանակներում, մասնավորապես Անգլիայում կիրառվող՝ «case stated» (կողմերի միջև համաձայնությունը փաստերի շուրջ) կոչվող ինստիտուտը: Դրա էությունն այն է, որ ստորադաս դատարանի կողմից սեփական նախաձեռնությամբ կամ կողմի միջնորդությամբ կազմվում է գործով հաստատված համարված փաստական հանգամանքների շարադրանքը, որը ներկայացվում է Անգլիայի Բարձր դատարան՝ կիրառման ենթակա նորմի վերաբերյալ կարծիք ստանալու համար¹:

Ցանկացած քրեադատավարական ինստիտուտի համակողմանի հետազոտությունը ենթադրում է նաև այդ ինստիտուտի առջև դրված խնդիրներն ուսումնասիրելու անհրաժեշտություն: Առաջ անցնելով՝ նշենք, որ դատական ակտերի վերանայման այս ձևի առջև դրված խնդիրները կանխորոշող նշանակություն կարող են ունենալ դատական ակտերի վճռաբեկ բողոքարկման հետ առանձին հարցերի օրենսդրական կարգավորման համար:

Ժամանակին ռուս նշանավոր դատավարագետ Ի. Յ. Ֆոյնիցկին բավական հետաքրքիր դիտարկում է արել առ այն, որ վճռաբեկության ինստիտուտը հետապնդում է երկու բնույթի խնդիրներ՝ դատական-քաղաքական և դատական-գործնական: Դատական-քաղաքական խնդիրը վերջինիս բնորոշմամբ վճռաբեկ դատարանին հաղորդում է դատական հսկողության բարձրագույն մարմնի բնույթ և նշանակություն, իսկ ինքնին վճռաբեկությունը դառնում է ի շահ օրենքի իրականացվող գործունեություն՝ կտրված գործի էությունից: Դատավարագետի խոսքերով՝ դատական-գործնական խնդրի վրա է հիմնված վճռաբեկությունը՝ ի շահ գործի, երբ վճռաբեկ դատարանի որոշումը սահմանափակվում է միայն այդ կոնկրետ գործի ճակատագիրը լուծելով: Առաջին խնդրից բխում է ամբողջ պետության համար վճռաբեկ դատարանի միասնականությունը, իսկ երկրորդից՝ վճռաբեկ վերանայման լիազորությունների բաժանումը մի քանի դատարանների միջև: Եվ ի վերջո հեղինակի եզրահանգումն այն է, որ ռուսական քրեական դատավարությունը մշտապես ձգտել է վճռաբեկությանը՝ ի շահ գործի՝ անտեսելով դրա երկրորդ տեսակը, երբ

¹ Appeals by way of Case-Stated. A Beginner's Guide. http://www.3tg.co.uk/library/appeals_by_way_of_case_stated_a_beginners_guide.pdf,
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1980/43/section/111>

վճռաբեկ ատյանը հանդես է գալիս սոսկ որպես ստորադաս դատարանների կայացրած դատական ակտերի օրինականության նկատմամբ հսկողություն իրականացնող մարմին¹:

Ըստ էության նույն դատական-քաղաքական և դատական-գործնական խնդիրներ են առանձնացնում այն դատավարագետները, որոնց համոզմամբ դատական ակտերի վերանայման այս ձևը կոչված է համապատասխանաբար՝

1. նպաստելու քրեական, քրեադատավարական և մյուս օրենքների ճիշտ մեկնաբանությանը և կիրառմանը (դատական պրակտիկայի ղեկավարումը), աջակցելու քրեական գործերով միասնական դատական պրակտիկայի ձևավորմանը,

2. ապահովելու մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը²:

Այսպիսով, վճռաբեկ վերանայումը կոչված է լուծելու երկու հիմնական խնդիր, այն է՝ դրանով մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը, որն ավելի ճիշտ կլինի վերաձևակերպել որպես դատական սխալների ուղղման խնդիր, ինչպես նաև օրենքների միատեսակ մեկնաբանության ապահովումը և ըստ այդմ միասնական դատական պրակտիկայի ձևավորումը:

Դատական սխալների ուղղումը և ըստ այդմ մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունն առհասարակ դատական վերանայման համակարգի առջև դրված հիմնական խնդիրներից մեկն է: Եվ այս խնդրի լուծման հարցում անմասն չի կարող մնալ նաև այդ համակարգը կազմող տարրերից մեկը՝ վճռաբեկությունը: Վերջին եզրահանգման օգտին է խոսում նաև այն հանգամանքը, որ մեզանում դատական վերանայման այս ձևը գործադրող մարմինը երկրի բարձրագույն դատական ատյանն է, և որպես դատական իշխանության բարձրագույն մարմին՝ կոչված է իրականացնելու արդարադատություն:

Սակայն միևնույն ժամանակ՝ դատական ակտերի վերանայման այս ձևը կոչված է լուծելու դատական վերանայման մեկ այլ

¹ St 'u *Фойницкий И. Я.*, Курс уголовного судопроизводства, Т 1,2, Изд-е 3, СПб., 1902.

² St 'u *Ковтун Н. Н.*, Судебный контроль в уголовном судопроизводстве России, էջ 85, Sarstedt W Die Revision in Strafsachen. Essen, 1962. էջ 31, մեջբերումն ըստ *Лантух Н. В.*, նշված աշխատությունը, էջ 81:

կարևոր խնդիր ևս, այն է՝ օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովումը: Ցանկացած իրավական համակարգի պայմաններում այս գործառույթի կարևորությունն ընդգծել է նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (այսուհետ նաև՝ Եվրոպական դատարանը) «C. R.»-ն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության և «S. W.»-ն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության գործերով որոշումներում, որտեղ իրավական դիրքորոշում է արտահայտել այն մասին, որ. «*Նորմը որքան էլ հստակ ձևակերպվի իրավունքի ցանկացած համակարգում, ներառյալ՝ քրեականում, դատական մեկնաբանման տարրն անխուսափելի է: Միշտ գոյություն կունենա խրթին դրվագների պարզաբանման և փոփոխվող հանգամանքներին հարմարվելու անհրաժեշտություն: Մասնակից պետությունների իրավական ավանդույթը վկայում է այն մասին, որ դատական նախադեպը որպես իրավունքի աղբյուր նպաստում է քրեական իրավունքի առաջընթաց զարգացմանը: Քրեական պատասխանատվության կանոնների պարզաբանումը ենթադրում է դատական պրակտիկայի կողմից դրանց հետևողական մեկնաբանում: Կոնվենցիային համապատասխանելու համար անհրաժեշտ է, որ մեկնաբանման արդյունքները համապատասխանեն իրավախախտման բնույթին, իսկ որոշումը լինի ողջամտորեն կանխատեսելի»¹: Մեկ այլ՝ Բեյանն ընդդեմ Ռումինիայի գործով Եվրոպական դատարան իրավական դիրքորոշում է արտահայտել այն մասին, որ. «*Բարձրագույն դատական ատյանի դերը հենց նախադեպային պրակտիկայում հնարավոր հակասությունների կանոնակարգումն է: Բարձրագույն դատական ատյանների վրա է դրված նման հակասությունների վերացման և իրավական նորմերի՝ ստորադաս դատարանների համար ուղղորդող նշանանակություն ունեցող մեկնաբանության պարտականությունը: Հակառակ պարագայում, ինքնին բարձրագույն դատական ատյանը դառնում է իրավական անորոշության աղբյուր*»²:*

¹ St 'u **S. W. v. the United Kingdom**, 1995 թվականի նոյեմբերի 25-ի վճիռ, գանգատ թիվ 20166/92, 36-րդ կետը, **C. R. v. the United Kingdom**, 1995 թվականի նոյեմբերի 22-ի վճիռ, գանգատ թիվ 20190/92, 34-րդ կետը:

² St 'u **Beian v. Romania**, 2007 թվականի դեկտեմբերի 6-ի վճիռ, գանգատ թիվ 30658/05, 39-րդ կետը, **Baranowski v. Poland**, գանգատ թիվ 28358/95, 56-րդ կետը, ECHR 2000-III, **Sovtransavto Holding v. Ukraine**, գանգատ թիվ 48553/99,

Օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման խնդրի կարևորությունը հատուկ ընդգծում են նաև տեսաբանները՝ նշելով, որ իրավակիրառ պրակտիկայում իրավական չափանիշների միատեսակ կիրառությունն օրենքի և դատարանի առջև բոլորի հավասարության սահմանադրական սկզբունքի, իրավունքի գերակայության, կանխատեսելի և արդար դատաքննության գաղափարների լիարժեք իրացման գործուն մեխանիզմ է, միասնական և կայուն իրավական ռեժիմի գոյության կարևորագույն երաշխիք¹: Բարձրագույն դատական ատյանների կողմից օրենքի միատեսակ մեկնաբանությունը և ըստ այդմ միասնական դատական պրակտիկայի ապահովումը տեսաբանները համարում են օբյեկտիվ անհրաժեշտություն՝ պայմանավորված այնպիսի գործոններով, ինչպիսիք են անընդհատ փոփոխվող օրենսդրությունը, որը հաճախ բարդ իրավական խնդիրներ է առաջացնում իրավակիրառ պրակտիկայում, իրավական համակարգի աստիճանական համապատասխանեցումը՝ իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքներին և միջազգային իրավունքի նորմերին, սկզբունքորեն նոր կատեգորիայի գործերի ի հայտ գալը, որոնք ունեն կարևոր հասարակական և պետական նշանակություն²: Տեսական գրականության մեջ փորձեր են կատարվել նաև բացահայտելու «օրենքի միատեսակ կիրառություն և մեկնաբանություն», «միասնա-

97-րդ կետը, ECHR 2002-VII, *Paduraru v. Romania*, գանգատ թիվ, 63252/00, 98-րդ կետը:

¹ Проблемы обеспечения единообразия в истолковании правовых норм судами общей юрисдикции и арбитражными судами (на примере Закона об ОСАГО), Быстров А. Н. Общество и право, 2009.

http://www.juristlib.ru/book_5731.html

² **Скитович В. В., Седельник В. В.**, Правосудие и правоохранительная деятельность в евразийском пространстве К вопросу об имплементации судебного прецедента в правовую систему Республики Беларусь.

<http://www.eurasian-advocacy.ru/pravosudie-i-pravookhranitelnaya-deyatelnost-v-evrazijskom-prostranstve/1468-k-voprosu-ob-implementatsii-sudebnogo-pretседента-v-pravovuyu-sistemu-respubliki-belarus>

Вишневский Г. А., Единство судебного правоприменения как способ обеспечения верховенства права.

<http://ecsocman.hse.ru/data/2012/01/06/1270397099/2-2011-4.pdf>

կան դատական պրակտիկա» եզրույթների բովանդակությունը¹: Տեսական գրականության մեջ իրավաչափորեն քննադատության է արժանանում «միասնական դատական պրակտիկա» հասկացության բնորոշումը սոսկ որպես գործող օրենսդրության դրույթների միատեսակ մեկնաբանություն և կիրառություն, վեճերի լուծման որոշակի ձևական շաբլոնի անվերապահորեն հետևելը՝ առանց պրակտիկ իրողության բովանդակային կողմին անդրադառնալու²: Նման մոտեցումը համարելով ձևական՝ տեսության մեջ իրավաչափ դիտարկում է արվում առ այն, որ եթե միասնական դատական պրակտիկայի ապահովման նպատակ է դիտարկվում բացառապես քննության առարկա վեճի և դրա նկատմամբ կիրառման ենթակա նորմերի բնույթով պայմանավորված նմանատիպ գործերի ձևական միասնականացված քննությունն ու լուծումը, ապա ձևավորված ցանկացած, այդ թվում՝ և իրավախախտ պրատիկան կհամապատասխանի առաջ քաշված նպատակներին: Իսկ նման իրողությունը հակասում է արդարադատության իրականացման սահմանադրական սկզբունքներին: Հիմնական քննադատությունը հանգում է նրան, որ ցանկացած բովանդակության նորմատիվ ակտերի պահանջների ձևական պահպանումը բացառում է մարդու իրավունքներով, իրավունքի համընդհանուր սկզբունքներով առաջնորդվելու անհրաժեշտությունը և թույլատրում է այդ թվում նաև ոչ իրավական օրենքների կիրառումը: Մահմանադրորեն արդարացված և միատեսակ կարող է ճանաչվել միայն այն պրակտիկան, որտեղ գործում է բացառապես իրավունքի սկզբունքների և իրավական օրենքների վրա հիմնված վեճերի լուծման մոդել, որը ծառայում է մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ պաշտպանությանը: Դատական իշխանության անկախությունը և իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը ենթադրում են դատավորների հնարավորությունը հրաժարվել ոչ իրավական օրենքները կիրառելուց և կիրառել միայն այն օրենքը, որն իրավական բովանդակություն ունի³: Որոշ տեսաբաններ իրավաչափորեն զարգացնում են այն գաղափարը, դատա-

¹ Տե՛ս **Вишневский Г. А.**, նշված աշխատությունը, Материалы VII Всероссийского съезда судей Российской Федерации // Российская юстиция. 2009. N 9:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս **Вишневский Г. А.**, նշված աշխատությունը:

կան մեկնաբանության դերն ու նշանակությունը օրենքի դրույթների՝ իրավունքի համընդհանուր սկզբունքներին համապատասխան մեկնաբանության վրա հիմնված միասնական դատական պրակտիկայի ձևավորումն է¹:

Այսպիսով, տեսաբաններն օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման խնդրի ապահովման տակ իրավաչափորեն ներառում են իրավունքի զարգացման գործառնությունը: Բարձրագույն դատական ատյանին իրավունքի զարգացման գործառնություն վերապահելը բխում է իրավունքի գերակայության հիմնարար ժողովրդավարական սկզբունքի երաշխավորման անհրաժեշտությունից, որը ենթադրում է իրավական օրենքների գերակայություն: Իսկ օրենքի՝ իրավական լինելու չափանիշը դրա համապատասխանությունն է սահմանադրական իրավունքներին ու ազատություններին, իրավունքի հիմնարար սկզբունքներին: Այսպիսով, բարձրագույն դատական ատյանին նման գործառնություն վերապահելը կոչված է բացառելու դատական իշխանության մարմինների կողմից ոչ իրավական օրենքների կամ օրենքների ոչ իրավական մեկնաբանության կիրառությունը: Իրավունքի զարգացման գործառնության իրականացման վառ օրինակ կարող է լինել առկա օրենսդրական կարգավորումների մեկնաբանությունը մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության ոլորտում գործող՝ պետության կողմից վավերացված միջազգային պայմանագրերի դրույթներին, վերազգային դատական մարմինների պրակտիկայում մշակված չափանիշներին համապատասխան: Օրենքի միատեսակ կիրառությունը դասական իմաստով ապահովվում է պարտադիր դատական նախադեպեր ստեղծելու ճանապարհով²: Իրավաստեղծ գործունեությունն ընդհանուր (նախադեպային)

¹ *Добровольский В. И.* Анализ и комментарий корпоративного законодательства и судебной практики // Справ. правовая система «Гарант-эксперт», *Кони А. Ф.*, Нравственные начала в уголовном процессе. М., 1956, էջեր 85, 87-88, *Силаева О. С.*, Судебный прецедент как источник права в России, Вестник Челябинского государственного университета, 2011, № 19(234), էջեր 13-18: *Муромцев С. А.* Право и справедливость // Сборник правоведения и общественных знаний, М., 1983, Т. 1, էջ 11:

² Բարձրագույն դատական ատյանի կողմից օրենքի միատեսակ կիրառության և միասնական դատական պրակտիկայի ապահովման ուրույն եղանակ էր ԽՍՀՄ Գերագույն դատարանի պլենումի ղեկավար պարզաբանումների

իրավունքի երկրներում պատմականորեն դատական իշխանության մարմինների (բարձրագույն դատական ատյանների) գործունեության օրգանական մասն է կազմել: Ինչպես նշվում է արտասահմանյան տեսական գրականության մեջ, ընդհանուր իրավունքի երկրներում դատավորները ստեղծում են իրավունք և դատական նախադեպի ուսմունքը ընդհանուր իրավունքի ավանդույթներին պատկանող ամերիկյան իրավական համակարգի պարադիգմատիկ առանձնահատկությունն է¹: Այդուհանդերձ, այս գործառույթների իրականացումը խորթ չէ նաև մայրցամաքային իրավունքի երկրների դատական իշխանության բարձրագույն մարմիններին, որոնց դերակատարությունն այս հարցում իհարկե փոքր-ինչ այլ բնույթ ունի: Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է ֆորմալ առումով պարտադիր նախադեպի («stare decisis») կանոնի բացակայությանը: Այսինքն, այստեղ օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովում է ոչ թե պարտադիր նախադեպեր ստեղծելու, այլ այն հանգամանքի ուժով, որ ստորադաս դատարանները հակված են հետևելու բարձրագույն դատական ատյանների կողմից տրված մեկնաբանություններին՝ խուսափելու համար ապագայում իրենց կայացրած դատական ակտերի հնարավոր բեկանումից²: Իհարկե, հարկ է նշել, որ վերջին տարիներին այս տարբերությունն աստիճանաբար զիջում է իր դիրքերը³: Վերը շարադրված դատողություններն արդիական են նաև Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես մայրցամաքային իրավունքի ավանդույթներ կրող երկրի դատական համակարգի համար:

Այսպես, ՀՀ դատական օրենսգրքի 15-րդ հոդվածի 4-րդ մասում ամրագրված նորմը, համաձայն որի՝ որոշակի փաստական հանգա-

ինստիտուտը, որոնք մշակվում էին դատական պրակտիկայի ամփոփման արդյունքների հիման վրա (աբստրակտ մեկնաբանություն), որոնք դե ֆակտո հանդես էին գալիս որպես նմանատիպ գործերի քննության և լուծման մոդելներ, սակայն իրավական պարտադիր ուժ չունեին:

¹ Տե՛ս *Jan Komarek*, *Judicial lawmaking and Precedent in Supreme Courts*, London School of Economics & Political Science (LSE), Legal Studies Working Paper No, 4/2011, էջ 3:

² Տե՛ս *Sofie M. F. Geeroms*, նշված աշխատությունը, *Н. В. Лантых*, նշված աշխատությունը, 2011, էջեր 67-82:

³ Տե՛ս *Mauro Cappelletti*, «The Doctrine of Stare Decisis and the Civil Law: A Fundamental Difference - or no Difference at All?», (1981), էջեր 381-395:

մանքներ ունեցող գործով վճռաբեկ դատարանի դատական ակտի հիմնավորումները (այդ թվում՝ օրենքի մեկնաբանությունները) պարտադիր են դատարանի համար նույնանման փաստական հանգամանքներով գործի քննության ժամանակ, բացառությամբ այն դեպքի, երբ վերջինս ծանրակշիռ փաստարկների մատնանշմամբ հիմնավորում է, որ դրանք կիրառելի չեն տվյալ փաստական հանգամանքների նկատմամբ, նախադեպային համակարգի ներմուծման որոշակի տարրեր է պարունակում:

Այդուհանդերձ, ռումանագերմանական իրավական ընտանիքի շրջանակներում, որտեղ իրավունքի հիմնական աղբյուրը օրենքն է, իսկ դատական նախադեպի՝ որպես իրավունքի ինքնուրույն աղբյուրի գոյությունը՝ վիճելի, դեռևս արդիական է օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման գործառնության հետ կապված՝ դատական իշխանության բարձրագույն մարմնի կողմից օրինաստեղծ գործունեության իրականացման և օրենսդիր մարմնի գործառնությունների յուրացման խնդիրը¹: Հաշվի առնելով մեկնաբանության դերի և նշանակության վերաբերյալ կատարված վերլուծությունը, չհավակնելով սույն հոդվածի շրջանակներում խնդրի խորը վերլուծության՝ կարծում ենք՝ կարելի է դիտարկում անել առ այն, որ բարձրագույն դատական ատյանի կողմից օրենքի իրավական մեկնաբանության ապահովումը, այդ թվում՝ Եվրոպական կոնվենցիայի դրույթների, Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի, ՀՀ Սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումների լույսի ներքո, օ-

¹ St 'u *Скитович В. В., Седельник В. В.*, նշված աշխատությունը, *Адигезалова Г. Э.*, Судебный прецедент как основной источник права в теории О. Холмса, Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики, № 3-1 / 201. <http://cyberleninka.ru/article/n/sudebnyy-pretседent-kak-osnovnoy-istochnik-prava-v-teorii-o-holmsa> *Силаева О. С.*, Судебный прецедент как источник права в России. Вестник Челябинского государственного университета, 2011, № 19(234) file:///C:/Users/User/Downloads/sudebnyy-pretседent-kak-istochnik-prava-v-rossii.pdf *Рожнов А. П.*, К вопросу о признании судебной практики юридическим источником уголовного права Вестник Волгоградского государственного университета, Серия 5, Юриспруденция, Выпуск № 1 / 2012: <http://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-priznanii-sudebnoy-praktiki-yuridicheskim-istochnikom-ugolovnogo-prava>

րենսդրական կարգավորման թերությունների և բացերի վերհանումը, օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման գործառնություն բուն էությունն է. գործառնություն, որի իրականացումն ինքնանպատակ չէ և ի վերջո ուղղված է ցանկացած պետության պետության առջև դրված կարևորագույն խնդրի՝ իրավունքի գերակայության նվաճմանը: Սակայն որոշակիորեն խնդրահարույց կարող է լինել այն իրավիճակը, երբ դատական իշխանության մարմինն իրավամեկնաբանության ճանապարհով լրացնում է օրենսդրական կարգավորման բացը: Ընդ որում, օրենսդրական կարգավորման բացի լրացման օրինակներ կարելի է գտնել նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանի գործունեության մեջ: Այս առումով, կարծում ենք, տեղին է հիշատակել **Գ. Միքայելյանի** գործով Վճռաբեկ դատարանի կայացրած որոշումը, որով ձեռքակալված և կալանավորված անձի դատավարական կարգավիճակից զատ նախատեսվեց նաև բերվածի դատավարական կարգավիճակը (ըստ էության քրեական դատավարություն ներմուծվեց նոր սուբյեկտ)¹: Վ. Մինասյանի գործով իրավական դիրքորոշում արտահայտելով այն մասին, որ գործը դատարան ուղարկելու հետ միաժամանակ կալանքի ժամկետի կասեցման հնարավորություն նախատեսող՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 138-րդ հոդվածը հակասում է Եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 1-ին մասին, Վճռաբեկ դատարանը սահմանել է նախաքննական մարմնի կողմից գործը դատարան ուղարկելու հետ միաժամանակ նաև անձի կալանքի հարցը լուծելու որոշակի իրավակարգավորումներ²: Տ. Քամայանի գործով կայացրած որոշմամբ Վճռաբեկ դատարանն ուղղակիորեն ներմուծեց դատական քննության արագացված կարգ կիրառելու հարցը լուծելիս տուժողի դրքորոշումը ճշգրտելու պարտադիր իրավական պահանջ, որն ուղղակիորեն բացակայում է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում³: Նշված որոշումներում ակնհայտ է Վճռաբեկ դատարանի կողմից օրենսդրական բացերի լրացման գործառնության իրականացումը: Այդուհանդերձ, Վճռաբեկ դատարանի

¹ Տե՛ս Գագիկ Միքայելյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի 2009 թվականի դեկտեմբերի 18-ի թիվ ԵԱԴԴ/0085/06/09 որոշումը:

² Տե՛ս Վարդան Մինասյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի 2009 թվականի ապրիլի 10-ի թիվ ՀՅԲԴԴ/0106/01/08 որոշումը:

³ Տե՛ս Տ. Քամայանի գործով Վճռաբեկ դատարանի 2010 թվականի մարտի 26-ի թիվ ԵԾԴ/0097/01/09 որոշումը:

գործունեության իրավաչափությունը հիմնավորող փաստարկ, կարծում ենք, կարող է լինել այն, որ նշված որոշումներում արտահայտված իրավական դիրքորոշումներով Վճռաբեկ դատարանն ապահովել է համապատասխան խնդիրների առնչությամբ Եվրոպական կոնվենցիայի դրույթների, Եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումների, միջազգային իրավական կարգադրագրերի ինկորպորացումը մեր ներպետական իրավական համակարգ և դրանց անմիջական գործողությունը: Բացի այդ, օրինակ, նույն Վ. Մինասյանի գործով արտահայտված իրավական դիրքորոշումը¹ գործնականում լայն կիրառություն է ստացել, թեև մինչև օրս ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում համապատասխան փոփոխություններ չեն կատարվել:

Այսպիսով, դատական ակտերի վճռաբեկ վերանայումը կոչված է լուծելու առհասարակ դատական վերանայման ինստիտուտի առջև դրված կարևորագույն այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են դատական սխալների ուղղումը և օրենքի միատեսակ կիրառությունը: Դատական ակտերի վճռաբեկ վերանայման այս երկու հիմնական խնդիրները միմյանց չեն փոխբացառում, և հենց այս խնդիրների ողջամտորեն հավասարակշռության գաղափարն է դրված Վճռաբեկ դատարանի՝ արդեն իսկ հիշատակված Սահամանադրական փոփոխությունների նախագծով առաջարկված սահմանադրաիրավական կարգավիճակում: Թեև նշված խնդիրները միմյանց չեն փոխբացառում, այդուհանդերձ դրանցից և որևէ մեկին ակնհայտ առավելություն տալը կարող է հանգեցնել մյուսի անհամաչափ սահմանափակման: Այսպես, նույն օրենքի միատեսակ կիրառություն ապահովելու սահմանադրաիրավական գործառնությունը հանգեցրել է, ինչպես արդեն նշվել է, դատական ակտերի վճռաբեկ բողոքարկման թույլատրական (դիսկրեցիոն) կարգ նախատեսելուն, որի համաձայն՝ վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելու համար այն պետք է համապատասխանի որոշակի բովանդակային չափանիշների: Իրավական համակարգերի գլոբալիզացիայի արդի պայմաններում բարձրագույն դատական ատյանին իրավունքի զարգացման և միասնական իրա-

¹ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 138-րդ հոդվածի 3-րդ մասում տեղ գտած կարգավորումների կոնվենցիոնալ պահանջներին անհամապատասխանությունն արձանագրել է նաև Եվրոպական դատարանը Մինասյանի ընդդեմ Հայաստանի գործով 2014 թվականի ապրիլի 18-ի վճռում:

վաքաղաքականության (օրենքի միատեսակ կիրառության) ապահովման գործառնությունների վերապահումը և այս խնդրի արդյունավետ իրացման նպատակով վճռաբեկ դատարանի ծանրաբեռնվածության նվազեցման ուղղված համապատասխան մեխանիզմների ներմուծումը իրավաչափ է, սակայն, այդուհանդերձ, հարց է ծագում, թե արդյոք այս գործառնության արդյունավետ իրականացումը պետք է դիտարկել որպես գերխնդիր և ապահովել դրա իրացումը ընդհուպ մինչև արդարադատության շահերի հաշվին: Կարծում ենք բոլոր դեպքերում Վճռաբեկ դատարանը՝ որպես դատական իշխանության բարձրագույն մարմին, պետք է հնարավորություն ունենա իրականացնելու իր հիմնական՝ արդարադատության գործառնությունը: Քննարկվող սահմանադրական նորմի մեկնաբանությունների համաձայն ևս օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովումը վճռաբեկ դատարանի միակ գործառնությունը համարվել չի կարող, քանի որ որպես դատարան՝ այն առաջին հերթին կոչված է իրականացնելու արդարադատություն: Այդ նույն մեկնաբանություններում դատավարական գործառնությունների եռատարր (հիմնարար-հիմնական-լրացուցիչ) դասակարգման՝ տեսականորեն մշակված մոդելը վճռաբեկ դատարանի սահմանադրական կարգավիճակի վրա տեղայնացնելով՝ օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովումը դիտվում է որպես վճռաբեկ դատարանի հիմնական դատավարական գործառնություն, որն առկա է արդարադատության հիմնարար գործառնության հետ մեկտեղ¹: Ըստ այդմ, վարույթ ընդունելու հիմքերի օրենսդրական կանոնակարգումը, կարծում ենք, պետք է իրականացնել այն հաշվով, որ բացառվի ընտրողական արդարադատության իրականացումն այն դեպքերում, երբ խոսքը վերաբերում է անձի հիմնարար իրավունքներին և օրինական շահերին առնչվող դատական սխալներին: Վճռաբեկ դատարանի գործունեության մեջ օրենքի միատեսակ կիրառության և արդարադատության իրականացման գործառնությունների ողջամիտ հավասարակշռման ապահովման նպատակով մեր կարծիքով մի կողմից պետք է շարունակի գործել բողոքը վարույթ ընդունելու հայեցողական կարգ՝ որպես օրենքի միատեսակ կիրառության

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ/ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի. Եր., «Իրավունք», 2010, էջ 909:

արդյունավետ իրակացման երաշխիք, մյուս կողմից այդ հիմքերի շրջանակից չպետք է բացառվեն անձի հիմնարար իրավունքներին և ազատություններին առնչվող դատական սխալի դեպքերը՝ ապահովելով Վճռաբեկ դատարանի կողմից արդարադատության իրականացումը: Ըստ էության այդ գաղափարն է զարգացված ՀՀ սահմանադրական փոփոխությունների նախագծի 171-րդ հոդվածի 2-րդ մասում, համաձայն որի՝ Վճռաբեկ դատարանն դատական ակտերն օրենքով սահմանված լիազորությունների շրջանակում վերանայելու միջոցով ապահովում է օրենքների և այլ նորմատիվ իրավական ակտերի միատեսակ կիրառությունը, վերացնում է մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտումները: Սահմանադրաիրավական այս պահանջի ինկորպորացում կարող է դիտարկվել ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի Նախագծով առաջարկվող հավասարակշռված կարգավորման մոդելը՝ համաձայն որի վճռաբեկ բողոքն ընդունվում է վարույթ եթե առկա է դատական սխալ և միաժամանակ բողոքում բարձրացված հարցի վերաբերյալ վճռաբեկ դատարանի որոշումը կարող է նշանակություն ունենալ օրենքի միատեսակ կիրառության համար կամ եթե առկա է ոչ թե ցանկացած, այլ կոպիտ դատական սխալ՝ անկախ օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման անհրաժեշտությունից:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ կարող ենք փաստել, որ վճռաբեկ վերանայման մեխանիզմը որպես դատական ակտերի վերանայման ձև, ի տարբերություն դատական ակտերի վերանայման մյուս ձևերի, բնութագրվում է հետևյալ հատկանիշներով.

- 1) այն դատական ակտերի վերանայման հայեցողական ձև,
- 2) այն ենթադրում է վերաքննիչ դատարանի օրինական ուժի մեջ չմտած գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի վերանայում,
- 3) այն ենթադրում է դատական ակտերի վերանայում սույլ իրավունքի հիմքով,
- 4) ունի հատուկ նպատակային նշանակություն՝ ապահովելու օրենքի միատեսակ կիրառությունը:

Այսպիսով, վճռաբեկ վերանայման մեխանիզմը կարելի է բնորոշել որպես ստորադաս դատարանի օրինական ուժի մեջ չմտած դատական ակտերի վերանայման հայեցողական ձև, որի արդյունքում վճռաբեկ ատյանը, նպատակ ունենալով ուղղելու դատական սխալ-

ները և ապահովելու օրենքի միատեսակ կիրառությունը, ստուգում է ստորադաս դատարանի դատական ակտի օրինականությունը, հիմնավորվածությունը և արդարացիությունը՝ նյութական իրավունքի նորմի ճիշտ կիրառման և դատավարական իրավունքի նորմերի պահանջների պահպանման տեսանկյունից:

Татевик Суджан

Аспирант кафедры уголовного процесса и криминалистики

Статья посвящена проблеме правовой сущности Кассации как одной из форм судебного пересмотра. Она раскрывает основные черты Кассации на основе сравнительного анализа других форм пересмотра. В статье так же выявлены основные задачи Кассации - исправление судебных ошибок и единое применение закон, и проблемы их соотношения.

Sujyan Tatevik

PHD Student of the YSU Chair of Criminal procedure and Criminalistics Chair

The article is devoted to the theoretical issues of the legal essence of Cassation as a form of judicial review. It reveals the main distinctive features of Cassation based on the comparative analysis of different forms of judicial review. The article also refers to the problem of uniform application of law as one of the main issues of Cassation.

Բանալի բառեր՝ մաքուր վճռաբեկություն, խառը վճռաբեկություն, վերաքննություն, մասնավոր բողոքարկում, բացառիկ վերանայում, հայեցողական վերանայում, օրենքի միատեսակ կիրառություն, դատական սխալների ուղղում

Ключевые слова: чистая кассация, смешанная кассация, апелляция, частное обжалование, экстраординарное обжалование, дискреционный пересмотр, единое применение закона, исправление судебных ошибок.

Key words: Pure cassation, impure cassation, appeal, private review, extraordinary review, discretionary review, uniform application of law, correction of miscarriage of justice

**ՎԱՐՈՒՅԹԻ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ
ՄԻՆԶԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԸ² ԴԱՏԱՐԱՆ
ԲՈՂՈՔԱՐԿԵԼՈՒ ԻՐԱՎԱԶԱՓՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ**

Մինչդատական ակտերի դատական բողոքարկման սուբյեկտների շրջանակի պարզաբանման հարցը խիստ արդիական է ինչպես քրեադատավարական օրենսդրության, այնպես էլ իրավակիրառ գործունեության կատարելագործման համար: Այն պայմանավորված է մեղադրանքի և պաշտպանության կողմերի, ինչպես նաև մեղադրանքի կողմի սուբյեկտների միջև առաջացող իրավահարաբերությունների առանձնահատկություններով և բարդությամբ:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի (այսուհետ՝ Օրենսգիրք) 290-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ *«Հետաքննության մարմնի աշխատակցի, քննիչի, դատախազի, օպերատիվ-հետախուզական գործողություններ իրականացնող մարմինների՝ սույն օրենսգրքով նախատեսված որոշումների և գործողությունների օրինական և հիմնավոր չլինելու դեմ բողոքները դատարան կարող են ներկայացվել կասկածյալի, մեղադրյալի, պաշտպանի, տուժողի, քրեական դատավարության մասնակիցների, այլ անձանց կողմից, որոնց իրավունքները և օրինական շահերը խախտվել են այդ որոշումներով և գործողություններով, և եթե նրանց բողոքները չեն բավարարվել դատախազի կողմից»:* Հիշյալ քրեադատավարական նորմի ձևակերպումը կարող է մեկնաբանվել այնպես, որ բողոքարկման սուբյեկտ են հանդիսանում նաև վարույթի հանրային մասնակիցներ:

¹ ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Գ. Ս. Ղազինյան:

² Հոդվածի շրջանակներում «հետաքննության մարմնի աշխատակից, քննիչ, դատախազ, օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմին» հասկացությունները դիտարկվում են որպես վարույթի հանրային մասնակիցներ, իսկ նրանց որոշումները, գործողությունները և անգործությունը՝ մինչդատական ակտեր:

րը՝ դատախազը, քննիչը, հետաքննության մարմինը, սակայն այս առումով հարց է առաջանում՝ որքանով է դա իրավաչափ:

Բարձրացված հարցը խիստ հետաքրքրական է թե՛ գործնական և թե՛ տեսական առումով: Այսպես, ՀՀ-ում վերջին ժամանակներում տեղի ունեցած օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում ստեղծվեց քննչական միասնական անկախ մարմին՝ ՀՀ քննչական կոմիտեն¹: Դրան հաջորդեց դատախազության և քննչական մարմնի միջև գերատեսչական լարվածության առաջացումը, որի արդյունքում՝ քննարկման առարկա դարձավ նրանց միջև առաջացած վեճերն անկախ մարմնի՝ դատարանի կողմից լուծելու հարցը: Այս համատեքստում առավել ընդգծվեց քննիչի՝ որպես մինչդատական ակտերը (տվյալ դեպքում դատախազի ակտերը) դատական կարգով բողոքարկելու իրավական հնարավորության հարցը: Անգամ դատական պրակտիկայում գրանցվեց դատախազի որոշումը քննիչի կողմից դատարան բողոքարկելու դեպք², սակայն այդ հարցի կապակցությամբ դեռևս առկա չէ ձևավորված դատական պրակտիկա:

Ինչ վերաբերում է տեսական առումով հարցի արդիականությանը՝ հայրենական գրականությունում քննարկվող հարցը գրեթե ուսումնասիրված չէ: Առկա է ընդամենը մեկ գիտական հոդված, որի հեղինակները, ընդունելով, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի կարգավորումների պայմաններում բացակայում է քննիչի կողմից դատախազի որոշումները բողոքարկելու իրավական հնարավորությունը, գտնում են, որ «(...) դատախազի և քննիչի միջև իրավական վեճերը դատական կարգով լուծելու հարցի քննարկումը պետք է ընդգրկվի ՀՀ քրեական դատավարության բարեփոխումների օրակարգ»³: Իրենց դիրքորոշումը հեղինակները հիմնավորում են

¹ 2014 թվականի մայիսի 19-ին ընդունված և նույն թվականի հունիսի 28-ին ուժի մեջ մտած «ՀՀ քննչական կոմիտեի մասին» թիվ ՀՕ-25-Ն օրենք:

² ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի վկայակոչմամբ՝ քննիչ Էդ. Վ.-ի կողմից Շիրակի մարզի ընդհանուր իրավասության առաջին աստիճանի դատարան բողոք է ներկայացվել քրեական դատավարությանը մասնակցելուց հեռացնելու մասին դատախազի որոշման դեմ՝ իր սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների խախտումը վերացնելուն դատախազին պարտավորեցնելու պահանջով:

³ Տե՛ս Ա. Հովսեփյան, Ա. Ղամբարյան. Դատախազի և քննիչի միջև իրավական վեճերը դատական կարգով լուծելու հեռանկարները Հայաստանի Հան-

նրանով, որ քննիչի և դատախազի միջև ծագում են առավելապես քրեադատավարական իրավահարաբերություններ և որ դատախազի և քննիչի միջև առանձին իրավական վեճերը դատական կարգով լուծելու մոտեցման ընդդիմախոսների պատճառաբանությունների հիմքում դրված են «ոչ այնքան գիտական հիմնավորումներ, որքան էմոցիոնալ գնահատականներ» և «քննիչը փոքր դատախազ է» կամ «դատախազը և քննիչը միևնույն անձի տարբեր դրսևորումներն են» վիճիմակյան վտանգավոր դատողություններ: Հեղինակների կարծիքով քննչական մարմինը և դրա պաշտոնատար անձինք դատարանում պետք է կարողանան վիճարկել, մասնավորապես, հետևյալ հարցերը՝

- դատախազության և քննչական մարմինների միջև իրավասության վերաբերյալ վեճը,

- հսկողություն իրականացնող դատախազի կողմից քննիչին վարույթից հեռացնելու որոշման օրինականությունը:

Լիովին համաձայն ենք հեղինակների այն դիրքորոշման հետ, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի կարգավորումների պայմաններում բացակայում է քննիչի կողմից դատախազի որոշումները բողոքարկելու իրավական հնարավորությունը: Մասնավորապես, Օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 1-ին մասում բողոքարկման սուբյեկտների շարքում օգտագործվում է «դատավարության մասնակիցներ» եզրույթը, որն ընդգրկում է նաև վարույթի հանրային մասնակիցներին, սակայն նույն նորմով որպես մինչդատական ակտերը դատարան բողոքարկելու իրավունքի իրացման պայման նախատեսված է բողոքարկողի իրավունքների և օրինական շահերի խախտման առկայությունը: Մինչդեռ վարույթի հանրային մասնակիցները հանդիսանում են պետական մարմիններ կամ դրանց պաշտոնատար անձինք, որոնք քրեական վարույթին մասնակցում են ի պաշտոնե և օժտված են պետաիշխանական լիազորություններով: Այլ խոսքով՝ վարույթի հանրային մասնակիցների կարգավիճակի բաղկացուցիչ տարր են նրանց լիազորությունները, այլ ոչ իրավունքները, իսկ քրեական վարույթի շրջանակներում նրանք սեփական շահեր չեն կարող ունենալ: Բացի այդ մինչդատական ակտերի դա-

տական ստուգման ընթացակարգն իրականացվում է մրցակցության սկզբունքի հիման վրա՝ ենթադրելով հակադիր շահերով օժտված երկու կողմ, մինչդեռ վարույթի հանրային մասնակիցները միևնույն՝ մեղադրանքի կողմի սուբյեկտներ են, հետևաբար ողջամտորեն չեն կարող հետապնդել հակադիր շահեր:

Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ է նաև նշել, որ ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծի 307-րդ հոդվածի 1-ին մասը նախատեսում է, որ *«Մինչդատական ակտերի դեմ բողոքներ կարող է ներկայացնել վարույթի մասնավոր մասնակիցը, ինչպես նաև ցանկացած այլ անձ, եթե հիմնավորում է իր իրավաչափ շահերի նկատմամբ այդ ակտի անհամաչափ ներգործությունը»*: Փաստորեն՝ նախատեսվող կարգավորմամբ վերացվել է գործող նորմում առկա եզրութաբանական անորոշությունը՝ հստակ նախատեսելով, որ վարույթի մասնակիցներից բողոքարկման սուբյեկտ կարող են լինել մասնավոր մասնակիցները:

Ինչ վերաբերում է քննիչի կողմից մինչդատական ակտերը բողոքարկելու իրավական հնարավորություն նախատեսելու անհրաժեշտության հարցին՝ համաձայնելով նաև հեղինակների կողմից արտահայտված այն դիրքորոշման հետ, որ առկա իրավական կարգավորումների պայմաններում դատախազության և քննչական մարմինների միջև կարող են առաջանալ իրավասությունների հետ կապված մի շարք վեճեր, այնուամենայնիվ չենք կարող համաձայնել այդ վեճերը քրեական դատավարության շրջանակներում դատական կարգով լուծելու առաջարկի հետ: Այսպես, հեղինակների կողմից որպես իրավասությունների վերաբերյալ վեճի օրինակ ներկայացված՝ քննչական մարմնի ծառայողներին դատախազության կողմից ընդհանուր բնույթի հանձնարարություններ տալու դեպքն իր բնույթով վարչաիրավական է, քանի որ խոսքը գնում է նորմատիվ իրավական ակտեր ընդունելու Քննչական կողմիտեի նախագահի և դատախազության լիազորությունների մասին: Այս դեպքում վարչաիրավական հարաբերությունները քրեական դատավարության կարգով լուծելու հեղինակների առաջարկը ընդունելի չի կարող լինել, քանի որ այդ իրավահարաբերությունները չեն մտնում քրեական դատավարության կարգավորման առարկայի մեջ: **Ինչ վերաբերում է քրեադատավարական բնույթի հավանական վեճերի առաջացմանը՝ կարծում ենք դրանք պետք է լուծվեն ոչ թե քրեական դատավարու-**

յան շրջանակներում դատարանի որոշումներով, այլ օրենսդրի կողմից՝ հիմնվելով քրեական դատավարությունում գործառնության տարանջատման հիմնարար սկզբունքի վրա: Իսկ անձանց իրավունքների խախտման դեպքում արդեն իսկ համապատասխան անձն իրավասու է վարույթն իրականացնող մարմնի որոշումը, գործողությունը կամ անգործությունը դատական կարգով բողոքարկելու միջոցով պաշտպանել իր իրավունքները և օրինական շահերը:

Անդրադառնալով հսկողություն իրականացնող դատախազի կողմից քննիչին վարույթից հեռացնելու որոշման օրինականությունը դատական ստուգման ենթարկելու վերաբերյալ հեղինակների առաջարկին՝ գտնում ենք, որ այդ որոշումը դատական վերահսկողության առարկա դարձնելը չի բխում քրեական դատավարության խնդիրներից, բացի այդ էլ դա իր իրավական հետևանքների առումով կարող է վտանգել ինչպես հանրային, այնպես էլ մասնավոր շահերը: Օրինակ, կարող են հարցեր բարձրացվել վարույթից «անօրինական» հեռացված քննիչի փոխարեն նշանակված նոր քննիչի կողմից կատարված գործողությունների օրինականության, ձեռք բերված ապացույցների թույլատրելիության վերաբերյալ և այլն, այդպիսով վտանգելով հանրային և մասնավոր շահերի անհրաժեշտ հավասարակշռությունը:

Հետաքրքրական է, որ Ռուսաստանի Դաշնության դատական բարեփոխումների 1992 թվականի հայեցակարգով առաջարկվում էր որպես մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողության եղանակ օրենսդրությամբ ամրագրել նաև վարույթն իրականացնող մարմինների միջև իրավական վեճերի դատական լուծումը¹:

Այս կապակցությամբ նշենք, որ մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողության սահմանների ընդլայնման հարցը քննարկելիս անհրաժեշտ է որպես ուղենիշ ընդունել այդ ինստիտուտի էությունը, խնդիրներն ու նպատակները: Քրեական դատավարության տեսությունում գերակշռում է այն տեսակետը, որ դատական վերահսկողությունն իրենից ներկայացնում է արդյունավետ և իրական դատավարական երաշխիք, որն ուղղված է անձի ի-

¹ St 'u Концепция судебной реформы в Российской Федерации, М., 1992, էջ 45:

րավունքները, ազատություններն ու օրինական շահերն ապահովելուն¹: Համաձայնելով վերոհիշյալ մոտեցման հետ՝ կարծում ենք, որ դատական վերահսկողության ինստիտուտի հիշյալ առանձնահատկություններով է պայմանավորված դատախազական հսկողության ինստիտուտի հետ մեկտեղ դրա նախատեսումը: Այն, հանդես գալով որպես յուրօրինակ հակակշիռ մինչդատական վարույթ իրականացնող մարմինների պետաշիջանական լիազորություններին, հանրային և մասնավոր շահերի անհրաժեշտ հավասարակշռման կառուցակարգերից է: Հետևաբար՝ մինչդատական վարույթ իրականացնող մարմիններին մինչդատական ակտերը դատական կարգով բողոքարկելու լիազորության ընձեռումը կբովանդակագրվի մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողության՝ որպես անձի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությանն ուղղված երաշխիքի և վարույթն իրականացնող մարմինների լիազորությունների հակակշռի էությունը:

Քննարկվող հարցի ամբողջական ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ է հետազոտել նաև մինչդատական ակտերի օրինականության դատական ստուգման կառուցակարգի պատմական զարգացումը:

Հաշվի առնելով Հայաստանի պատմաքաղաքական անցյալը՝ մասնավորապես այն, որ Արևելյան Հայաստանը դեռևս 19-րդ դարի սկզբից միացել էր Ցարական Ռուսաստանին, իսկ 1922 թվականի դեկտեմբերի 30-ին՝ ԽՍՀՄ-ին, այդ ամբողջ ընթացքում նաև իրավա-

¹ St' u Ковтун Н. Н., Судебный контроль в уголовном судопроизводстве России: Монография, Н. Н., Нижегородская правовая академия, 2002, էջ 45, Муратова Н. Г., Система судебного контроля в уголовном судопроизводстве: вопросы теории, законодательного регулирования и практики, Автореф. дис., ... док. юрид. наук, Казань, 2004, էջ 9, Колоколов Н. А., Методика проведения основных судебно-контрольных действий в стадии предварительного расследования, М., 2004, էջ 11, Судебный контроль в уголовном процессе, учебное пособие / под ред. Н. А. Колоколова, М., 2009, с. 17, Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության: Հատուկ մաս, ԵՊՀ հրատ., 2010 թ., էջեր 241-245, Dilbandyan. S., Role of Judicial Supervision over the Pre-Trial Proceedings in Ensuring Person's Rights and Freedom/ Materials of conference devoted to 80 th of the Faculty of Law of the Yerevan State University, Yerevan, YSU Press, 2014, pp. 322-323, և այլն:

կան իրականության տեսանկյունից ենթարկվելով, համապատասխանաբար, Յարական Ռուսաստանի և ԽՍՀՄ-ի օրենսդրության ազդեցությանը՝ մեր կողմից ուսումնասիրվող ինստիտուտի պատմական զարգացման հետազոտությունը կներկայացնենք Յարական Ռուսաստանի և ԽՍՀՄ-ի իրավական կարգավորումների համատեքստում:

Այսպես, Յարական Ռուսաստանի 1864 թվականի՝ Քրեական դատավարության կանոնադրության¹ 285-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատախազն իրավունք ունի քննիչին առաջարկելու ձեռքարկվել ազատության մեջ թողնված կամ կալանքից ազատված մեղադրյալին: Եթե քննիչը հանդիպի այն կատարելու խոչընդոտների, քանի որ մեղադրյալը բավարար կասկած չի առաջացրել հանցագործության մեջ, ապա առանց այն կատարելու դիմում է դատարան: Միննույն ժամանակ նույն Կանոնադրության 491-րդ հոդվածը սահմանում էր, որ վարույթին մասնակցող անձինք կարող են բողոքներ ներկայացնել ցանկացած վարույթային գործողության դեմ, որը խախտում կամ սահմանափակում է նրանց իրավունքները: Իսկ 493-րդ հոդվածով նախատեսված էր, որ ոստիկանության գործողությունների դեմ բողոքները բերվում են դատախազին, իսկ քննիչի՝ ինչպես իր իրավասությամբ, այնպես էլ դատախազի պահանջով կատարված գործողությունների դեմ՝ դատարան:

1864 թվականի կանոնադրության գործողությունը տարածվեց նաև Հայաստանի առաջին Հանրապետությունում: Մասնավորապես՝ անկախության հռչակումից հետո Հայաստանի Խորհուրդը 1918 թվականի դեկտեմբերի 6-ին վեց օրենքների ընդունմանը զուգահեռ՝ նույն օրը ընդունեց նաև «Նախկին Ռուսական կայսրության օրենքների գործադրման մասին Հայաստանի տերիտորիայի վրա» օրենքը, որի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ժամանակավորապես գործողության մեջ էին դրվում նախկին Ռուսական կայսրության օրենքները՝ Ժամանակավոր կառավարության, Անդրկովկասյան կոմիսարիատի, Մեյմի ու Հայաստանի խորհրդի փոփոխություններով ու լրացումներով²:

¹ Տե՛ս <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/>

² Տե՛ս, Հայաստանի խորհրդի հաստատած օրենքները 1918-1919 թթ., մաս I, Երևան, 1919 թ., էջեր 27-31, 65-66:

Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո՝ Հայհեղկոմի 1920 թվականի դեկտեմբերի 21-ի դեկրետով Հայաստանի տարածքում չգործող հայտարարվեց առաջին հանրապետության օրենսդրությունը, իսկ վերացված օրենսդրության փոխարեն գործող համարվեց ՌԽՖՍՀ օրենսդրությունը, այն փոփոխություններով և լրացումներով, որոնք անհրաժեշտ կհամարեր հեղափոխական կառավարությունը՝ ելնելով հանրապետության առանձնահատկություններից¹։ Իսկ 1922 թվականի ՌԽՍՀ Քրեական դատավարության օրենսգրքի XVIII գլխում ամրագրված էին քննիչի գործողությունների բողոքարկման վերաբերյալ նորմեր։ Վերջիններիս բովանդակությունից հետևում է, որ բողոքարկման ենթակա էին քննիչի գործողությունները, ընդ որում դրանց դեմ բողոքները կարող էին ներկայացվել ինչպես դատախազին, այնպես էլ դատարան։ Իսկ 224-րդ հոդվածով նախատեսված էր, որ քննիչի գործողությունների դեմ բերված բողոքի կապակցությամբ դատավորի կամ դատախազի որոշումը հայտարարվում է բողոքաբերին և անմիջապես ի կատար ածվում։ Եթե քննիչը կամ բողոքաբերը համաձայն չեն դատախազի որոշմանը, ապա այն կարող են բողոքարկել դատարան։ Նույնաբովանդակ կարգավորում էր նախատեսված 1934 թվականին ընդունված ՀԽՍՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 17-րդ գլխում։

1961-1991 թվականն ընկած ժամանակահատվածում գործող իրավական ակտերով ընդհանրապես բացառված էր մինչդատական վարույթ իրականացնող մարմինների գործողությունների՝ դատական կարգով բողոքարկման իրավական հնարավորությունը։ Դրանք կարող էին բողոքարկվել միայն դատախազական կարգով, իսկ դատական վերահսկողությունն իրականացվում էր ռենիզիոն կարգով՝ գործի ըստ էության քննության ընթացքում։ Այդ իրավիճակը ՀՀ-ում շարունակվեց մինչև նոր քրեական դատավարության օրենսգրքի ուժի մեջ մտնելը՝ 1999 թվականը։

Մեր կողմից ներկայացված պատմական վերլուծության արդյունքում կարող ենք եզրակացնել, որ մինչդատական վարույթ իրականացնող մարմինների միջև վեճը դատական կարգով լուծելու ի-

¹ Տե՛ս, *Ղազինյան Գ. Ս.*, Քրեական դատավարության պատմական և արդի հիմնախնդիրները Հայաստանում, Երևանի համալս. հրատ., Երևան, 2001 թ., էջ։

րավական հնարավորություն, ըստ էության, նախատեսված չի եղել: Նախատեսված էին միայն քննիչի և դատախազի միջև ծագող հարաբերություններին դատարանին մասնակից դարձնելու խիստ սահմանափակ դրսևորումներ: Այսպես՝ անձին կալանավորելու դատախազի առաջարկն իրականացնելու հիմքեր չտեսնելու դեպքում քննիչն իրավասու էր հարցի լուծումը փոխանցել դատարանին: Վերջինս էլ ըստ էության ուղղված էր մեղադրյալի իրավունքների պաշտպանությանը (1864 թվականի Կանոնադրություն): Այնուհետև, դատախազի որոշումը քննիչի կողմից դատարան բողոքարկելու իրավունքը տարածվում էր միայն իր գործողության դեմ բերված բողոքի լուծման արդյունքում դատախազի կայացված որոշումը բողոքարկելու դեպքերի վրա: Սակայն այս դեպքում նույնպես դատախազի և քննիչի միջև վեճի առկայության մասին դատողություններ հնարավոր չէ անել, հակառակ դեպքում ստիպված կլինենք պնդել, որ դատախազի կողմից դատարանի որոշումը բողոքարկելը ենթադրում է դատարանի և դատախազի միջև վեճի առկայություն: Հարկ է նկատել, որ քննարկվող իրավիճակները, ըստ էության, պայմանավորված էին այն հանգամանքով, որ այդ ժամանակաշրջանում, ի տարբերություն ներկայիս իրականության, քննիչի կարգավիճակը ենթադրում էր լիազորությունների բավականին լայն շրջանակ, դատավարական ինքնուրույնության և անկախության բարձր աստիճան:

Ուսումնասիրության բազմակողմանիությունն ապահովելու տեսանկյունից անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ նաև քննարկվող հարցի կապակցությամբ Ռուսաստանի քրեական դատավարության տեսությունում, ինչպես նաև պրակտիկայում ձևավորված մոտեցումներին՝ այն հաշվառմամբ, որ ՌԴ օրենսդիրը մինչդատական ակտերի բողոքարկման սուբյեկտների շրջանակը նախանշելիս նույնպես օգտագործում է դատավարության մասնակիցներ հասկացությունը¹ (ՌԴ քրեական դատավարության օրենսգրքի 123-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

¹ ՌԴ քրեական դատավարության օրենսգրքի 5-րդ հոդվածի 58-րդ կետի համաձայն քրեական դատավարության մասնակիցներն են անձինք, ովքեր մասնակցում են քրեական դատավարությանը:

Ինչպես ՌԴ իրավաբանական գրականությունում, այնպես էլ պրակտիկ աշխատողների մոտ¹, միասնական մոտեցում չի ձևավորվել մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողության շրջանակներում մինչդատական վարույթ իրականացնող մարմինների կողմից դատարան բողոք ներկայացնելու իրավասության կապակցությամբ:

Այսպես գիտնականների մի մասը քննիչի կողմից մինչդատական ակտերը դատարան բողոքարկելու հնարավորությունն ընդհանրապես չեն քննարկում² կամ այդպիսին բացառում են³:

¹ ՌԴ Սահմանադրական դատարանը 2005 թվականի հունիսի 23-ի թիվ 269-Օ որոշմամբ, անդրադառնալով քննարկվող հարցին, ըստ էության, հաստատեց մինչդատական վարույթ իրականացնող մարմինների որոշումները բողոքարկելու քննիչի լիազորությունը: Մասնավորապես, ՌԴ Սահմանադրական դատարանը նշել է, որ քրեական դատավարության օրենսգրքի 125-րդ հոդվածը չի պարունակում դատավարական կարգավիճակով պայմանավորված քրեական դատավարության մասնակիցների հիմնական իրավունքները սահմանափակող որևէ նորմ: Ընդհակառակը, այն, ինչպես ինքնին, այնպես էլ 19-րդ և 123-րդ հոդվածների հետ փոխկապակցված ուղղակիորեն ամրագրում է դատավարության մասնակիցների և այլ անձանց համար այդպիսի գործողությունների և որոշումների բողոքարկման իրավունք, էթե դրանք ունակ են վնաս պատճառել նրանց սահմանադրական իրավունքներին և ազատություններին, կամ խոչընդոտել արդարադատության մատչելիությունը: Սակայն քննարկվող որոշումը պաշտոնապես չի հրապարակվել, հետևաբար պարտադիր ուժ չունի:

² St' u *Ярковой В. А.*, Пределы судебного контроля в досудебном производстве // Уголовный процесс, 2005, № 8; *Лалиев А. И.*, Проблемы судебного обжалования действий (бездействия) и решений органов предварительного расследования, Дис. ... канд. юрид. наук, Краснодар 2011, էջեր 73-102:

³ St' u *Коновалов Ю. П., Рахматуллина Н. Г.*, Проблемы совершенствования законодательства, регламентирующего подачу жалоб в порядке статьи 125 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации // Совершенствование законодательства в сфере защиты прав человека и гражданина: проблемы и перспективы: материалы Международной научно-практической конференции, Иркутск, 5 апреля 2013 г., в 2 ч.. - Иркутск, Изд-во БГУЭП, 2013, Ч. 1., էջ154, *Шадрин В. С.*, Уголовно-процессуальная деятельность прокурора и органов предварительного расследования: Досудебное производство. Санкт-Петербургский институт Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2005, էջ 26, *Быков В. М.*, Следователь в уголовном процессе России. М., Юр-

Գիտնականների երկրորդ խումբն էլ գտնում է, որ քննիչը պետք է օժտված լինի մինչդատական ակտերը դատարան բողոքարկելու իրավունքով: Այսպես, Ֆ. Բազաուտդինովը և Օ.Խիմիչևան գտնում են, որ մինչդատական վարույթ իրականացնող մարմինների համար բողոքարկման իրավունք նախատեսված չէ, սակայն այդպիսին պետք է նախատեսվի՝ ելնելով կողմերի հավասարության սկզբունքից¹ և հատկապես քննիչի համար՝ իր դատավարական ինքնուրույնությունը ամրապնդելու անհրաժեշտությունից՝ ապահովելով մեղադրանքի կողմի սուբյեկտ չհանդիսացող մարմնի վերահսկողությունը²: Տ.Պոպովայի կարծիքով քրեական գործի քննության համար ստրատեգիական նշանակություն ունեցող հարցերի վերաբերյալ քննիչի, քննչական բաժնի պետի և դատախազի միջև դատավարական վեճերը լուծելու լիազորությունը դատարանին վերապահելը հնարավորություն կընձեռի ոչ միայն իրականում ապահովել քննիչի դատավարական ինքնուրույնությունը, այլև կրարձրացնի դատախազական հսկողության արդյունավետությունը՝ բացառելով քրեական գործով վճռորոշ նշանակություն ունեցող որոշումների կայացման ընթացքում գերատեսչական ազդեցությունը և կորպորատիվ շահերը³: Դատարանը պատասխանատու չէ մինչդատական վարույթի քանակական և որակական ցուցանիշների համար, միննույն ժամանակ, շահագրգռված է վերացնել այդ փուլում թույլ տրվող խախտումները, քանի որ նախաքննության օրինականությունը և հիմնավորվածությո-

литинформ, 2014, էջ 101, *Александров А. С.*, Вопросы взаимодействия прокурора, руководителя следственного органа и следователя в ходе досудебного производства по уголовному делу, Вестник МВД, 2009, N1, էջ 53:

¹ Տե՛ս *Багаутдинов Ф. Н.*, Публичные и личные интересы в российском уголовном судопроизводстве и гарантии их обеспечения на предварительном следствии/ автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук, Москва, 2004, էջ 50:

² Տե՛ս *Химичева О.В.* Концептуальные основы процессуального контроля и надзора на досудебных стадиях уголовного судопроизводства. автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук – Москва, 2004, էջ 41:

³ Տե՛ս *Попова Т. Ю.*, Уголовно-процессуальный статус руководителя следственного органа, М., Юрлитинформ, 2013, էջ 107:

յունը քրեական գործով արդարադատության հիմքն են¹: Ա. Բաստրիկինը նշում է, որ այս մոտեցման ընդդիմախոսները կարող են նշել, որ դատարանի կողմից վեճերի լուծումը կարող է քրեական գործերի քննության ժամկետների ձգձգման պատճառ դառնալ, սակայն դատարանում՝ դատախազի, քննիչի և քննչական բաժնի պետի երկխոսությունը կլինի հրապարակային²:

Չենք կարող ամբողջությամբ համաձայնել հիշատակված հեղինակների դիրքորոշումների հետ: Այսպես, Ֆ. Բագաուտդինովի դիրքորոշման կապակցությամբ անհրաժեշտ է նշել, որ հեղինակի կողմից կողմերի իրավահավասարության համատեքստում խոսվում է ոչ թե վարույթն իրականացնող մարմինների միջև վեճի առկայության դեպքում դատարան դիմելու, այլ ընդհանրապես մեղադրանքի կողմի սուբյեկտների կողմից դատարան դիմելու միջոցով իր իրավունքները չարաշահող դատավարության մասնակցի համար իրավունքի իրականացման կարգ, իրավունքի սահմանափակում նախատեսելու դեպքերի մասին: Նման մոտեցումն անընդունելի է այն հաշվառմամբ, որ վարույթն իրականացնող մարմիններն օժտված են պետաիշխանական լիազորություններով և իրավասու են իրենց ակտերով սահմանել կամ սահմանափակել քրեական դատավարության մնացած մասնակիցների իրավունքները, ինչն էլ համապատասխան շահագրգիռ մասնակցի կողմից կարող է բողոքարկվել դատարան:

Ինչ վերաբերում է քննիչի դատավարական ինքնուրույնությունը և մինչդատական վարույթի օրինականությունն առավելագույնս ապահովելու վերաբերյալ հեղինակների հիմնավորումներին՝ արժեվորելով քննիչի դատավարական ինքնուրույնության սկզբունքի կարևորությունը քրեական դատավարությունում՝ հարկ ենք համարում պնդել, որ մինչդատական վարույթի օրինականության ապահովումը դատական վերահսկողության իրականացման արդյունքն է, որն իրացվում է անձի իրավունքների և օրինական շահերի ապահովումը երաշխավորելու նպատակով և միջոցով: Այլ խոսքով՝ դատական վերահսկողությունն իրավունքների պաշտպանության դատական ձևի բաղկացուցիչ մասն է և որպես այդպիսին չի կարող և

¹ St' u Семенцов В. А., Нароева М. А., Процессуальные полномочия следователя в досудебном производстве, Краснодар, 2011, էջ 85:

² St' u Бастрыкин А., Следствие требует тишины, Известия, 2 октября, 2007, էջ 3:

չպետք է ենթադրի մինչդատական վարույթի օրինականության վերացարկված կամ ընդհանուր վերահսկողություն, ինչպես նաև քննիչի դատավարական ինքնուրույնության երաշխավորում:

Կարծում ենք նաև, որ գործերի քննության ժամկետների ձգձգման վտանգի մասին հնարավոր փաստարկին Ա. Բաստրիկինի ներկայացրած հակափաստարկն այն մասին, որ դատարանում՝ դատախազի, քննիչի և քննչական բաժնի պետի երկխոսությունը կլինի հրապարակային, չի կարող ողջամիտ հակակշիռ լինել միջազգային մի շարք փաստաթղթերով¹ երաշխավորված՝ անձի՝ ողջամիտ ժամկետում գործի քննության իրավունքին: Ավելին՝ նման մոտեցումը կհակասի այն սկզբունքին, որ անձը չպետք է պատասխանատվություն կրի պետական մարմինների սխալների ու բացթողումների համար²:

Այս առումով թերևս կհամաձայնենք Վ. Բոժևի այն նկատառման հետ, որ դատախազը և քննիչը քրեական դատավարությունում ներկայացնում են մեկ կողմ՝ մեղադրանքի կողմը, հետևաբար կարևոր է նախևառաջ ապահովել նրանց միասնությունը, փոխգործակցությունը և պատասխանատվությունը, այլ ոչ թե «ներքին մրցակցությունը»³:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ կարծում ենք, որ մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողության կառուցակարգը չի կարող օգտագործվել պետական մարմինների՝ մինչդատական վարույթ իրականացնող մարմինների կողմից իրենց տարաձայնությունները լուծելու համար, իսկ դատարանն էլ չի կարող մինչդատական վարույթի շրջանակներում դատախազի և քննիչի միջև վեճով

¹ Տե՛ս, օրինակ, «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 2-րդ, 3-րդ, 6-րդ հոդվածներ:

² «Անձը չպետք է պատասխանատվություն կրի պետական մարմինների սխալների ու բացթողումների համար» սկզբունքի մասին տե՛ս, օրինակ, Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանի որոշումների գիտագործնական մեկնաբանություններ/ընդհանուր գիտական խմբագրությամբ *Ա. Մկրտումյանի, Դ. Ավետիսյանի, Վ. Ենգիբարյանի, Ռ. Մելիքյանի*, -Եր.: «Աստղիկ», 2011, էջ 138:

³ Տե՛ս *Божьев В. П.*, О властных субъектах уголовного процесса в досудебном производстве // Российский следователь, N 15, 2009, էջ 29:

արբիտր լինել, քանի որ նշվածը չի բխում քննարկվող ինստիտուտի էությունից, վտանգում է քրեական դատավարությունում հանրային և մասնավոր շահերի անհրաժեշտ հավասարակշռությունը ի վնաս մասնավոր շահի, ինչպես նաև խարխլում քրեական դատավարության համար հիմնաքարային՝ գործառության տարանջատման սկզբունքը:

Ани Даниелян

Аспирант кафедры уголовного процесса и криминалистики ЕГУ

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОМЕРНОСТИ ОБЖАЛОВАНИЯ ДОСУДЕБНЫХ АКТОВ В СУД ПУБЛИЧНЫМИ УЧАСТНИКАМИ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

В настоящей статье автор рассматривает вопрос, представляющий научную и практическую актуальность, о том являются ли публичные участники уголовного процесса субъектом обжалования досудебных актов в суд. В частности автор на примере следователя затрагивает вопросы касающиеся существования юридической возможности обжалования в суд досудебных актов публичными участниками процесса, его правомерности и целесообразности в контексте особенностей института судебного контроля на досудебном производстве.

Соответствующие выводы автора основаны на итогах обсуждения существующих научных подходов, а также исторического и сравнительно-правового анализа поднятых вопросов. В частности в статье изучены и проанализированы историческое развитие обсуждаемого вопроса, а также научный и практический опыт Российской Федерации, законодательные регулирования которой по данному предмету схожи с регулированиями УПК РА.

SOME PROBLEMS OF LAWFULNESS OF APPEALING PRE-TRIAL ACTS TO THE COURT BY THE PUBLIC PARTICIPANTS OF CRIMINAL PROCEEDINGS

In the article author examines the issue of scientific and practical relevance of whether the public participants of criminal proceedings have right to appeal pre-trial acts to the court. In particular, by the example of an investigator the author analyzes the issues relating to the legal existence of the possibility of appeal to court pre-trial acts of public participants of criminal proceedings, its legitimacy and appropriateness in the context of the characteristics of the institute of judicial control upon pre-trial proceedings.

Corresponding conclusions of author's are based on the results of the review and discussion of current scientific approaches, as well as historical and legal-comparative analysis of the issues raised. In particular, the article studied and analyzed the historical development of the issue, and scientific and practical experience of the Russian Federation, whose legislative regulation on the subject resembles to the regulation of RA Criminal Procedure Code.

Բանալի բառեր. մինչդատական վարույթ, դատական վերահսկողություն, մինչդատական ակտեր, վարույթի հանրային մասնակիցներ, բողոքարկման սուբյեկտ, իրավունքների և օրինական շահերի խախտում, հանրային և մասնավոր շահերի հավասարակշռում:

Ключевые слова: Досудебное производство, судебный контроль, досудебные акты, публичные участники уголовного процесса, субъект обжалования, нарушение прав и законных интересов, балансирование общественных и частных интересов, функциональное разделение.

Key words: Pre-trial proceedings, judicial supervision, pre-trial acts, public participants of criminal proceedings, subject of appeal, violation of rights and legitimate interests, balancing public and private interests, functional separation.

**ԱՆՉԱՓԱՀԱՄԱՆԵՐԻ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՉԱԿԱՆ
ԲՆՈՒՅԹԻ ՀԱՐԿԱԴՐԱՆՔԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ
ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ ՔՐԵԱԿԱՆ
ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Քրեադատավարական օրենսդրությունը անչափահաս լինելը որպես քրեական հետապնդումը դադարեցնելու հիմք է ճանաչում ոչ թե այն բանի համար, որ պարզապես այն համարում է պետության և հասարակության կողմից ոչնչով չհիմնավորված արտոնություն, որը տրամադրվում է միայն այն պատճառով, որ հանցագործություն կատարելու մեջ կասկածվող անձը չի հասել չափահասության տարիքի: Պատճառն ավելի պրագմատիկ է, այսինքն՝ անչափահաս լինելը օբյեկտիվ ցուցիչն է այն բանի, որ համապատասխան անձի հոգեկանը դեռևս գտնվում է զարգացման փուլում, չկան վերջնականորեն ձևավորված դիրքորոշումներ ու կարծրատիպեր, ինչը հնարավոր է դարձնում վերադաստիարակելու տվյալ անձին²: Հաճախ վերադաստիարակելու համար բավական է նման անչափահասի սոցիալական միջավայրը փոխելը կամ առողջացնելը: Անչափահասի նման դուրագդելիությունը թույլ է տալիս նրա նկատմամբ կիրառել ներգործության այնպիսի ձևեր, որոնց նպատակը հասարակության կողմից խրախուսելի վարքի չափանիշների նկատմամբ նրա հակասոցիալական դիրքորոշումները և կարծրատիպերը փոխելն է: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 443 հոդվածը սահմանում է անչափահասին պատժից ազատելու և դաստիարակչական միջոցներ կիրա-

¹ ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Ս. Դիրխանյան:

² *Кабельков С. Н.*, Прекращение уголовного дела в отношении несовершеннолетнего с применением принудительных мер воспитательного воздействия // Обеспечение прав и законных интересов несовершеннолетних: научные статьи и материалы всероссийского круглого стола, проведенного 16 ноября 2011 года на базе юридической клиники Воронежского института МВД России, Воронеж, Воронеж, ин-т МВД России, 2012, с. 9-13.

ռելու հնարավորություն, որը վերաբերում է միայն դատարանում դատավճիռ կայացնելուն:

Ի տարբերություն քրեական դատավարության գործող օրենսգրքի՝ Նախագծով անչափահասի նկամամբ դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու հնարավորությունները ընդլայնվել են: Այսպես՝ Նախագծ 423 հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ եթե մինչդատական վարույթում ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցանքի քննության ընթացքում պարզվում է, որ առաջին անգամ հանցանք կատարած անչափահաս մեղադրյալի ուղղումը հնարավոր է առանց նրան քրեական պատասխանատվության ենթարկելու, ապա հսկող դատախազը, քննիչի միջնորդությամբ կամ սեփական նախաձեռնությամբ, որոշում է կայացնում քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին և հարուցում է անչափահաս մեղադրյալի նկատմամբ դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու միջնորդություն, որը վարույթի նյութերի հետ միասին հանձնում է դատարանին: Այս առումով, ինչպես տեսնում ենք Նախագիծը երկրորդ պայման է հռչակում դաստիարակչական ներգործության միջոցներ կիրառելը: Հասարակությունն ու պետությունը նույնիսկ ի դեմս ճիշտ ուղղուց շեղված անչափահասի ցանկանում են տեսնել ապագայում իրենց համար պիտանի անդամի:

Այս տրամաբանությունը խախտվում է անչափահասին քրեադատավարական նորմով քրեական պատասխանատվությունից ազատելիս, որովհետև ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 443 հոդվածի նորմը պետք է ներառված լիներ քրեական օրենսգրքում: Այսպես, մի կողմից նշվում է, որ, ինչպես երևում է դրա վերնագրից, անչափահասները կարող են ազատվել քրեական պատժից, մյուս կողմից՝ նշվում է սուբյեկտը (դատարան), որը կարող է կայացնել համապատասխան որոշումը, ինչն արդեն քրեադատավարական նորմի հատկանիշ է: Բացի այդ, նշված նորմում առկա է նաև այնպիսի հատկանիշ, որն անտարակույս վկայում է քրեադատավարական իրավունքին դրա առնչվելու մասին, ինչպիսին այն հիմքը նշելն է, որի առկայությամբ անչափահասը կարող է ազատվել քրեական պատժից. անչափահասը կարող է ուղղվել առանց քրեական պատիժ նշանակելու: Իրավիճակի տարիմաստությունը խորանում է այն բանով, որ ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդվածը նախատեսում է ազատել քրեական պատասխանատվությունից դաստիարակչական ներգործության միջոցներ կիրառելու կապակ-

ցությամբ: Ընդ որում, օրենսդիրը միանգամայն տրամաբանորեն այդ նորմը ներառել է ՀՀ քր. օր.-ի 14-րդ գլխում, որը միավորում է անչափահասների քրեական պատասխանատվության առանձնահատկությունների և պատժի մասին նորմերը: Այսինքն՝ հարց է ծագում՝ ինչ կարիք կար առհասարակ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 443 հոդվածը անվանել *«Անչափահասին պատժից ազատելը դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ կիրառելով»*:

ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 443 հոդվածի վերլուծությունը թույլ է տալիս տեսնել դրանում առկա պարադոքսը: Բանն այն է, որ այդ նորմի անվանումն ու դրա բովանդակությունը ոչ ամբողջովին են համընկնում: Այսպես, դրա անվանումը ցույց է տալիս, որ այդ նորմը պետք է դասվի քրեական իրավունքին, սակայն նշյալ նորմի բովանդակությունից երևում է, որ այն ունի քրեադատավարական բնույթի ոչ քիչ հատկանիշներ: Ուստի, կարծում ենք, ճիշտ կլիներ և՛ քրեական պատժից, և՛ քրեական պատասխանատվությունից անչափահասին ազատելու մասին նորմը ներառել ՀՀ քրեական օրենսգրքում: Միաժամանակ, հարկավոր է ՀՀ քր. դատ. օր.-ում ներառել Քրեական օրենսգրքի վերոնշյալ նորմի իրացման կարգը կարգավորող նորմ՝ որոշակիացնելով այդ գործունեության սուբյեկտներին, ինչպիսին նախատեսված է Նախագծում: Ընդ որում, սուբյեկտների շրջանակի մեջ, որոնք կարող են ազատել անչափահասին քրեական պատասխանատվությունից, բացի դատարանից, պետք է ներառել նաև քննիչին ու դատախազին: Կարծում ենք, որ կարիք չկա սպասել դատաքննությանը լոկ անչափահասին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու համար, երբ դա միանշանակորեն կարող է անել նաև քննիչը կամ դատախազը, քանի որ նա արդեն նախաքննության փուլում տիրապետում է դրա համար անհրաժեշտ բոլոր նյութերին: Առավել ևս, որ համաձայն միջազգային նորմերի պահանջների, անչափահասների վերաբերյալ գործերը ցանկալի է լուծել արտադատական կարգով:

Անչափահասի նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցվում է նրա նկատմամբ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու կապակցությամբ: Բազմաթիվ երկրների քրեադատավարական իրավունքի նորմերում դաստիարակչական ներգործության միջոցներ կիրառելը դիտվում է որպես քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշում կայացնելու հիմնական պայմաններից մեկը: Ընդ որում, ոչ մի երկրի օրենս-

դրության մեջ չեն սահմանվում, թե դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցները ինչպես են հարաբերակցվում, օրինակ՝ քրեական պատժի հետ¹: Ըստ այդմ՝ առաջանում են բարդություններ հենց դրանց բնույթը որոշելու հարցում, ինչն իր հերթին դժվարացնում է այն հարցի լուծումը, թե կարելի է արդյոք դրանց վերաբերյալ նորմերի համակարգը դիտել որպես իրավունքի ինքնուրույն ինստիտուտ: Այս հարցի շուրջ առաջացել են բազմաթիվ բանավեճեր Խորհրդային Միության ժամանակաշրջանում, այն հիմնախնդիր է նաև այսօր: Ընդ որում, նաև անհրաժեշտ է նշել, որ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցները պետք է դիտել որպես անչափահաս մեղադրյալի նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու կարևոր հիմք:

Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցները ավանդաբար և ոչ անհիմն դիտվում են որպես յուրատեսակ հակապատկեր քրեական պատժին²: Այդ առումով դրանց հատկանիշները բնույթով ուղիղ հակադարձ են քրեական պատժի հատուկ հատկանիշներին: Եվ դա վերաբերում է դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցների բուն էությանը, որը մշտապես դիտարկվում է որպես քրեական պատժին հակոսնյա մի բան, այլ ոչ թե որպես պատիժ՝ կատարած հանցագործության համար: Այդ միջոցները հիմնականում նպատակ ունեն ոչ թե պատժել կատարածի համար, այլ ուղղել հանցագործություն կատարած անձին, որպեսզի ապագայում նա կրկին չխախտի օրենքը: Դա է դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցների արմատական տարբերությունը քրեական պատժից: Սակայն դրանց միջև կա նաև նմանություն, այն, որ և՛ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցները, և՛ քրեական պատիժը հարկադրանքի միջոցներ են, որոնք կիրառում է պետությունը որպես արձագանք ավելի վաղ կատարված հանցագործությանը: Այդ է մատնանշում, մասնավորապես, հենց

¹ St 'u *Калинина Т. М.*, Принудительные меры воспитательного воздействия, проблемы определения правовой природы // Уголовное право, стратегия развития в XXI веке, материалы Восьмой Международной научно-практической конференции 27-28 января 2011 г.. - М., Проспект, 2011, էջ 314-317:

² St 'u *Спивак С.*, Проблемы применения принудительных мер воспитательного воздействия и исполнения наказания несовершеннолетних // Уголовное право, - М., АНО "Юридические программы", 2015, № 3, էջ 86-89:

այդ միջոցների անվանումը՝ հարկադրանքի, այսինքն՝ պետության կողմից ձեռնարկվող:

Բացի այդ, դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներին հատուկ է այն, որ դրանք անհատական բնույթի են: Այսինքն՝ դրանք կիրառվում են՝ հաշվի առնելով կոնկրետ անչափահաս մեղադրյալի անձը: Առանց դրա դրանք անիմաստ կլինեին, քանի որ չէին կարող հասնել իրենց բուն նպատակին՝ միանգամայն որոշակի հանցագործություն կատարած անչափահասի, մեղադրյալի ուղղվելուն: Ընդ որում, հաշվի են առնվում, առաջին հերթին, անձնային առանձնահատկությունները, որոնք նպաստել են հանցագործությունը կատարելուն, որպեսզի դրանք ուղղվեն՝ կանխելով հետագայում նույն անչափահասի կողմից նոր հանցագործություններ կատարելու հնարավորությունը: Ուղղումը միշտ էլ առանձնահատուկ և բարդ դաստիարակչական գործընթաց է՝ պայմանավորված արդեն իսկ թույլ տրված մանկավարժական սխալները հաղթահարելու անհրաժեշտությամբ, որը հիմնվում է կոնկրետ անչափահասի առանձնահատկությունների իմացության վրա: Անհատական բնույթագրից դուրս ուղղվելու գործընթացն ուղղակի անիմաստ է:

Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներին բնորոշ է նաև պարտադիր բնույթը, ինչը նշանակում է, որ իրավահարաբերությունների բոլոր մասնակիցները պարտավոր են ենթարկվել օրինական ուժի մեջ մտած որոշմանը, որը հանձնարարում է կիրառել վերոնշյալ միջոցները: Առաջին հերթին դա վերաբերում է հենց անչափահասին, որի նկատմամբ նշյալ միջոցները սահմանվել են: Այլ անձինք չպետք է խոչընդոտեն նշյալ միջոցների իրականացմանը, իսկ հնարավորության դեպքում նաև աջակցեն դրանց: Վերոնշյալ միջոցները գործադրելու պահանջը խախտելու դեպքում նախատեսվում է դրանք փոխելու հնարավորություն և սահմանելու արդեն քրեական պատժի ավելի խիստ միջոցներ: Այդ մասին մասնավորապես նշված է ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդվածի 5-րդ մասում, ուր հստակ ասված է, որ անչափահասի՝ դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցից պարբերաբար խուսափելու դեպքում որոշվում է նրան քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հարցը: Դրանով իսկ երաշխավորվում է անչափահասի ուղղվելու գործընթացը և հարկադրական ներգործության կոնկրետ միջոց կիրառելու արդյունավետությունը:

Առանձնահատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել այն բանին, որ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներին բնորոշ է այն, որ նրանք իրենցից ներկայացնում են ոչ թե պատիժ կատարած հանցագործության համար, այլ անչափահասների ուղղվելու և վերադաստիարակվելու միջոց¹: Այսինքն՝ դրանք դաստիարակչական բնույթի միջոցներ են, որոնց օգնությամբ պետությունը ձգտում է ուղղել դաստիարակչական գործընթացում առկա բոլոր այն թերությունները, որոնք հանգեցրել են այն բանին, որ անչափահասը հանցագործություն կատարի: Բացի այդ, դա նպատակ ունի օգնելու անչափահասին նրա սոցիալիզացման գործընթացում, որպեսզի բնականոն հարաբերություններ կառուցի հասարակության օրինապահ անդամների հետ: Տվյալ դեպքում ուղղվելը միջոց է, որը կոչված է լուծելու ոչ միայն անհատական մակարդակի խնդիրներ՝ կապված կոնկրետ անչափահաս իրավախախտի հետ, այլև հասարակական մակարդակի խնդիրներ՝ կապված նոր հանցագործությունների կանխման և նախազգուշացման հետ, ինչպես արդեն դրանք կատարած անձանց, այնպես էլ այլ անչափահասների կողմից: Անհրաժեշտ է նշել, որ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցների մեղմությունը քրեական պատժի համեմատ արդեն ինքնըստիներքյան դաստիարակչական նշանակություն ունի: Այն ցույց է տալիս անչափահասին ոչ թե պետության անհանդուրժողականությունը նրա նկատմամբ, այլ պատրաստականությունը ներելու նրան կատարածը, բայց, դրանով հանդերձ, պահանջում է նրանից փոխել վերաբերմունքը իր արարքների, վարքի նկատմամբ, դառնալ օրինավոր քաղաքացի: Դրանով է արտահայտվում դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցների սոցիալական նշանակությունը:

Բացի այդ, պետք է հատուկ նշել նաև այն, որ չնայած դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցների և քրեական պատժի միջև եղած տարբերություններին, դրանք ունեն նաև նմանություններ, ավելի որոշակի՝ այն, որ թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը կիրառ-

¹ St 'u *Позднякова Р. Р.*, Правовая природа принудительных мер воспитательного воздействия: еще один тезис // Научные труды РАЮН, Вып. 13, в 2 т. Т. 2, - М., Юрист, 2013, էջ 699-701:

վում են անկախ այն անձի կամքից, որի նկատմամբ կիրառվում են¹: Բայց հենց այստեղ առկա է որոշ հակասություն, այն, որ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին հարցը վճռելիս պետք է ուշադրության առնվի մեղադրյալի գործուն գոջալու և մի շարք այլ հանգամանքներ, որոնք վկայում են անչափահասի ուղղվելու պատրաստակամության մասին: Այսինքն՝ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու պայմաններից մեկը կարելի է համարել ինքնին անչափահասի ուղղվելու պատրաստակամությունը: Հետևաբար, ստացվում է, որ նրա նկատմամբ կիրառվող միջոցներն ուղղված են ոչ ընդդեմ նրա կամքի, այլ ընդհակառակը, նրա կամքով են: Սակայն դա հակասում է այն բանին, որ դրանք կոչվեն հարկադրանքի միջոցներ: Թեև իրականում այստեղ հակասություն չկա: Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցների և քրեական պատժի միջև այդուամենայնիվ կա տարբերություն հարկադրանքի չափի մեջ, որը կիրառվում է այն անձնանց նկատմամբ, որոնց նկատմամբ կիրառվում է: Քրեական պատժի դեպքում այն անձի կամքը, որի նկատմամբ այն կիրառվում է, բոլորովին հաշվի չի առնվում, ինչ վերաբերում է դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներին, ապա դրանց հարկադրիչ լինելը լոկ այն է, որ անձը, որի նկատմամբ դրանք կիրառվում են, դրվում է այնպիսի պայմանների մեջ, որոնցում նա ինքն է այդ միջոցները համարում լավը: Այսինքն՝ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցները պետք է դիտարկել միայն պայմանականորեն հարկադրիչ, քանի որ հարկադրանքն այստեղ համադրվում է անչափահասի կամքի հետ, որը, կանգնած լինելով ընտրության առջև, հարկադրված է ընդունելու դրանք:

Սակայն, բացի նշյալ ասպեկտներից, որոնք բնութագրում են դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցների բնույթը, հարկավոր է հատուկ ընդգծել, որ այդ բնույթը ունի երկիմաստություններ նաև քրեական դատավարությունում: Նա օժանդակ բնույթի է, սակայն շնորհիվ դրա հնարավոր է դառնում առավել լիարժեքորեն հասկանալու այդ միջոցների բնույթը: Մասնավորա-

¹ St 'u *Скрипченко Н. Ю.*, Правовая природа принудительных мер воспитательного воздействия и их место в системе уголовно-правовых мер // Научные труды РАЮН, В 3-х томах, -М., Юрист, 2008, Вып. 8, Т. 3, էջ 422-428:

պես, այդ միջոցները կիրառելը պետք է ենթադրի դրանց հարկադրիչ բնույթից զատ նաև այն, որ անչափահասը չպետք է մերժի դրանք իբրև ի սկզբանե անընդունելի: Ինքնըստինքյան անչափահաս մեղադրյալի քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշում կայացնելու ընթացակարգը պետք է ունենա դաստիարակչական բնույթ, քանի որ նման որոշում կայացնելու դատավարական կարգը ըստ էության անչափահասին վերադաստիարակելու գործընթացի մի փուլն է: Չէ՞ որ անչափահասն իր նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու համար իրեն պետք է դրսևորի այնպես, որ քննիչը ոչ մի կասկած չունենա առ այն, որ ուղղվելը հնարավոր է: Իսկ նման կերպ ինքն իրեն դրսևորել կարելի է միայն գործողությունների միջոցով, որոնք անչափահասին դնում են այնպիսի իրավիճակի մեջ, երբ ոչ մի այլ բան չի մնում, քան վերափմաստավորել իր հայացքներն ու վարքագիծը: Դրանով իսկ, ստացվում է, որ ելնելով քրեական հետապնդումը դադարեցնելու ընթացակարգային առանձնահատկություններից, քննիչն առաջիններից մեկն է նախաձեռնում դաստիարակչական ներգործություն անչափահաս մեղադրյալի նկատմամբ: Այսինքն՝ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշում կայացնելու դատավարական կարգը դառնում է անչափահասի նկատմամբ ներգործության դաստիարակչական միջոց, թեկուզ քրեական և քրեադատավարական օրենսդրություններով ուղղակիորեն չնախատեսված:

Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսդրությունում ոչ մի տեղ չի նշվում, թե ինչ նպատակ է հետապնդում դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներ կիրառելը: Դրանով հանդերձ՝ նման դրույթի բացակայությունը չպետք է դիտել որպես այդ օրենսդրության թերություն, քանի որ իրավակիրառ պրակտիկայում այն չի հանգեցնում ինչ-որ սխալների կամ նույնիսկ սովորական թյուրընկալման: Դիտարկվող միջոցների անվանումից իսկ միանգամայն ակնհայտ է, որ դրանք նպատակ ունեն վերադաստիարակելու այն անչափահասին, որի նկատմամբ դրանք կիրառվում են: Օրինակ՝ ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդվածի 1-ին մասում նշված է, որ դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ կարող են կիրառվել միայն այն անչափահասի նկատմամբ, որին ուղղել հնարավոր է: Ակնհայտ է, որ նման ձևակերպումը մատնանշում է դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցների կիրառման նպա-

տակը՝ անչափահասի ուղղվելը: Դա էլ հենց պայմանավորում է այն միջոցների բնույթը, որոնք կարող են կիրառվել նրա նկատմամբ:

Քրեական օրենսդրությունը սահմանում է դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցները դրանք թվարկելով: Այսպես, ՀՀ քր.օր.-ի 91 հոդվածի 2-րդ մասում նշված է չորս այդպիսի միջոց՝ 1) նախազգուշացում, 2) ծնողների կամ նրանց փոխարինող անձանց կամ տեղական ինքնակառավարման կամ դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող իրավասու մարմնի հսկողությանը հանձնելն առավելագույնը վեցամիս ժամկետով, 3) պատճառված վնասը հարթելու պարտականություն դնելը՝ դատարանի սահմանած ժամկետում, 4) ժամանցի ազատության սահմանափակումը և վարքագծի նկատմամբ հատուկ պահանջների սահմանումն առավելագույնը վեց ամիս ժամկետով:

Հաշվի առնելով, որ վերոնշյալ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցները նշված են քրեադատավարական օրենսդրությունում կամ պատժից ազատելու կապակցությամբ (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 443 հոդված), ապա դրանք հետաքրքրություն են ներկայացնում ոչ միայն քրեական իրավունքի տեսանկյունից, այլև քրեական դատավարության տեսանկյունից: Չէ՞ որ դրանք կարելի է դիտարկել որպես համապատասխան որոշումը (պատժից ազատելը կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելը) կայացնելու հիմք: Նշյալ միջոցների թվարկման հերթականությունը ենթակա չէ որևէ օրինաչափության և հիմնականում պատահական է:

Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներից առաջին նախազգուշացումն է: ՀՀ քր. օր.-ի 92 հոդվածում բացատրվում է, թե ինչ պետք է հասկանալ դրա ներքո: Այն սահմանվում է որպես անչափահասի պատճառած վնասի, ինչպես նաև հանցանքների կրկնակի կատարման անթույլատրելի լինելու պարզաբանում անչափահասին: Նախազգուշացումը հանցանք գործած անչափահասի մեղավոր վարքագծի պարսավանքի արտացոլումն է¹: Դրանով է պայմանավորված դրա խորը հոգեբանական ազդեցությունը, որի նպատակը անչափահասին ներշնչելն է, որն նրա վարքն

¹ St' u Горшенин А. А., Виды принудительных мер воспитательного воздействия // Уголовно-исполнительная система, право, экономика, управление, -М., Юрист, 2011, № 4, էջ 19-22:

արժանանում է բոլորի պարսավանքին: Ակնհայտ է, որ դա կոչված է անչափահասի մեջ ձևավորելու հիմք՝ վերափոխելու իր հիմնական հայացքներն ու դիրքորոշումները հակաօրինական վարքի նկատմամբ: Նշյալ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցը կիրառելու հարցը լուծելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել անչափահասի անձը, որն արդեն գիտակցել և զգացել է իր կատարած հանցագործության համար: Ընդ որում, պետք է նաև հաշվի առնել բնակության, աշխատանքի, ուսման վայրերից տրված բնութագրերը, բարենպաստ ընտանեկան վիճակը, քանի որ դրանց բացակայության դեպքում դրական դաստիարակչական արդյունք ստանալ հնարավոր չէ: Նախագգուշացումը նաև զգուշացնող միջոց է հետազայում համանման և այլ տեսակի հանցավոր գործողությունների չդիմելու, ուստի այն ունի կանխարգելիչ նշանակություն:

Առանձնահատուկ պետք է նշել այն, որ նախագգուշացում կիրառելու հնարավորությունը որոշվում է դեռ անչափահասի նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու կամ քրեական պատժից ազատելու մասին հարցը լուծելիս: Փաստացի արդեն այդ հարցերը լուծելիս հավաքվում են նյութեր, որոնցից արվում է հետևություն նշյալ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցը կիրառելու հնարավորության մասին: Այդ նյութերը հավաքելիս անխուսափելի են զրույցները անչափահասի հետ, որոնց օգնությամբ ոչ միայն հավաքվում է անհրաժեշտ նյութը, այլև փաստացի կանխանշվում է հետագա նախագգուշացումը, քանի որ անչափահասին ներշնչվում է այդուհետ հանցագործություն կատարելու անթույլատրելիության մասին միտքը¹: Ուստի նախագգուշացումը դառնում է անչափահասի հետ տարվող՝ դրան նախորդող ամբողջ կանխարգելիչ աշխատանքի արդյունքը:

Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի մյուս միջոցը ծնողների կամ նրանց փոխարինող անձանց հսկողությանը կամ դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող իրավասու մարմնի կամ տեղական ինքնակառավար-

¹ St 'u *Ожиганова М. В.*, Применение принудительных мер воспитательного воздействия в отношении несовершеннолетних, не являющихся субъектами уголовной ответственности, как вид особого производства в системе уголовно-процессуальных производств // "Черные дыры" в Российском Законодательстве, Юридический журнал, -М., "ІК-Пресс", 2007, № 2, էջ 216-218:

ման մարմնի վերահսկողությանը հանձնելն է առավելագույնը վեց ամիս ժամկետով (ՀՀ քր. օր., 91 հոդվածի 2-րդ մաս, 2-րդ կետ): Նշյալ միջոցին բնորոշ է անչափահասի նկատմամբ մշտական և ինտենսիվ ներգործությունը՝ նրան օրինապահ վարքագծի կարծրատիպեր ներշնչելու և ցանկացած օրինախախտում մերժելու նպատակով: Տվյալ միջոցը ելնում է այն բանից, որ անչափահասի վարքի համար պատասխանատվություն կրում է ոչ միայն անչափահասը, այլև նրա ծնողները, որոնք պարտավոր են շտկել նրա դաստիարակության այն թերությունները, որոնք հենց իրենք էլ թույլ են տվել: Բացի այդ, դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի նշյալ միջոցը կոչված է վերականգնելու անչափահասի կապն ընտանիքի հետ, քանի որ այդտեղ է թաքնված այն բանի երաշխիքը, որ այդուհետ անչափահասի վարքագիծը պայմանավորված է լինելու ընտանեկան արժեքներով և դիրքորոշումներով¹: Հենց այդ պատճառով նշյալ միջոցը կարող է կիրառվել միայն այն դեպքերում, երբ ընտանիքում տիրապետում են պետության և հասարակության կողմից ընդունված արժեքները, որոնք ներդաշնակ են գործող օրենսդրությունում ամրագրված արժեքների հետ: Միանգամայն ակնհայտ է, որ նշյալ միջոցը լիովին անօգուտ կլինի, անգամ վնասակար, եթե ընտանիքն ինքը և նրանում կենցաղավարող հարաբերություններն են դարձել պատճառ, որ անչափահասը հանցագործություն կատարի: Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի այս միջոցը նշանակելիս անհրաժեշտ է նաև համոզվել, որ համապատասխան անձինք ունակ են հասնելու դաստիարակչական արդյունքի՝ անչափահասի ուղղվելուն, սեփական խնդիրները հանցանք գործելու միջոցով լուծելուց հրաժարվելուն: Ցավոք, լինում են դեպքեր, երբ ծնողները օրինապահ քաղաքացիներ են, որոնք մերժում են քրեական արժեքները, սակայն տարբեր պատճառներով ի գործու չեն ազդելու անչափահասի վրա: Ուստի նման դեպքերում անչափահասին նրանց հսկողությանը հանձնելն անիմաստ է:

¹ St 'u Чокаева И. В., Передача несовершеннолетнего под надзор родителей или лиц, их заменяющих, либо специализированного государственного органа // Восьмые Всероссийские Державинские чтения (Москва, 14 декабря 2012 года), сборник статей, в 7 кн., Кн. 5, Проблемы уголовно-процессуального и уголовного права, криминалистики и криминологии, - М., РПА Минюста России, 2013, էջ 261-264:

Մակայն օրենսդիրը ելնում է այն բանից, որ ոչ միայն ընտանիքը պետք է պատասխանատվություն կրի անչափահասի սխալ դաստիարակության համար, ինչի հետևանքով նա հանցագործություն է կատարել, այլև պետությունն ու հասարակությունը՝ ի դեմս տեղական ինքնակառավարման մարմինների կամ համապատասխան իրավասու մարմնի: Թերևս նման մոտեցումը նպաստում է վերականգնելու անչափահասի և հասարակության միջև կապը, թույլ է տալիս նրան նայել իր շրջապատի մարդկանց ոչ թե թշնամության ու ատելության ոսպնյակի միջով, այլ բարեկամական վերաբերմունքի՝ տեսնելով, որ իրեն ընդունում են որպես հասարակության արժանավոր անդամի և ակնկալում իրենից հասարակության համար նշանակալի արարքներ¹: Հաշվի առնելով, որ նմանատիպ ներգործությունը տևական ժամանակաընթացքում կարող է հոգնեցնել անչափահասին, իսկ հոգեբանական ազդեցությունը չափից դուրս շատ լինել նրա համար, օրենքը սահմանափակել է դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի այս միջոցի կիրառման ժամանակահատվածը: Այս միջոցը կիրառելու առավելագույն ժամկետը կարող է լինել վեց ամիս: Դա լիովին արդարացված է անչափահասի հոգեկան զարգացման առանձնահատկություններից ելնելով:

Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի նշյալ միջոցը կիրառելու հնարավորության մասին հարցը լուծվում է քրեական գործի նյութերի հիման վրա, որոնք հնարավորություն են ընձեռում պարզելու, թե ինչ չափով է անչափահասը մանկավարժական դիտանկյունից թողություն արժանացել և ինչ չափով է ունակ ընկալելու դաստիարակչական ներգործությունը: Դա բացահայտվում է նաև ելնելով ամբողջ քրեական դատավարության ընթացքում իրականացված դիտարկումներից: Բացի այդ, անչափահասի նկատմամբ կիրառվող դատավարական ներգործության միջոցներն ինքնին յուրօրինակ փորձություն են նրա համար՝ պարզելու դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի նշյալ միջոցը կիրառելու հնարավորության հարցը: Ակնհայտ է, որ եթե անչափահասը ձգտում է ամեն կերպ հակառակվել քրեական դատավարության ընթացքին,

¹ St 'u Магомедова А. М., Передача несовершеннолетнего под надзор родителей или лиц, их заменяющих, либо специализированного государственного органа // Пробелы в российском законодательстве, - М., Медиа-БАК, 2011, № 3, էջ 66-167:

ապա դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի քննարկ-վող միջոցները կիրառելն ուղղակի անօգուտ է:

Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի ևս մեկ մի-ջոց է պատճառված վնասը հարթելու պարտականություն դնելը դա-տարանի կողմից սահմանված ժամկետներում (ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդ-ված, 2-րդ մաս, 3-րդ կետ): Նշյալ միջոցը և՛ տեսության մեջ, և՛ պրակ-տիկայում ամենաարդյունավետներից է, քանի որ հնարավորություն է տալիս անչափահասին անձամբ համոզվելու պատճառած վնասի չափի մեջ, իսկ դրա միջոցով նա արարքի ծանրության մեջ: Սակայն պետք է նշել նաև նշյալ միջոցի այնպիսի առանձնահատկություններ-ը, որոնք սահմանափակում են դրա կիրառման պրակտիկան: Այս-պես, անհրաժեշտ է հաշվի առնել այն, թե ունի արդյոք անչափա-հասն ինքնուրույն եկամուտ և աշխատանքային ունակություններ: Բանն այն է, որ եթե պատճառված վնասը հատուցվելու է նրա ծնող-ների կամ նրանց փոխարինող անձանց եկամտից, ապա դա կարող է նաև չունենալ որևէ դաստիարակչական ազդեցություն: Անչափահա-սը կարող է համարել դա պարտավորություն և անհրաժեշտ հետևություններ չանել հետագայում հանցավոր կամ այլ հակաօրի-նական վարք դրսևորելու անթույլատրելիության մասին: Ավելին, ե-թե կատարված հանցագործությունը հետևանք է ծնողների կամ նրանց փոխարինող անձանց հետ անչափահասի ունեցած բարդ հա-րաբերությունների, ապա դաստիարակչական ներգործության հար-կադրանքի նման միջոցն ինքնին նրա կողմից կրնկալվի որպես այդ մարդկանց հատուցելու գործողություն: Պարզ է, որ այդ դեպքում որևէ դաստիարակչական ներգործության մասին խոսք լինել չի կա-րող:

ՀՀ քր. օր.-ի 92 հոդված 3-րդ մասում նշված է, որ անպայման պետք է հաշվի առնվի անչափահասի գույքային դրությունը:

Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի նշյալ մի-ջոցի առանձնահատկությունն այն է, որ այն վերականգնողական արդարադատության տարրերից մեկն է, որի գաղափարներն ու սկզբունքները ներկայումս համարվում են առավել արդար ու մար-դասիրական: Ընդ որում, դաստիարակչական ներգործության հար-կադրանքի այդ միջոցը կիրառելու շնորհիվ վերականգնվում է ոչ միայն հանցավոր գործողություններով պատճառված վնասը, այլև հարաբերությունները հանցագործություն կատարելու մեջ մեղավոր

անչափահասի և այդ հանցագործությունից տուժածի¹: Դրանով անչափահասը հայտնվում է այնպիսի իրավիճակում, երբ հարկադրված է վերանայել իր վերաբերմունքը կատարած հանցագործությանը և դրա հետևանքներին:

Դաստիարակչական առավել մեծ արդյունք ստացվում է այն դեպքերում, երբ անչափահասը հատուցում է իր պատճառած վնասը սեփական աշխատանքով: Աշխատանքը ինքնըստինքյան միշտ ունեցել է և ունի ամենամեծ դաստիարակչական ներուժը մյուս դաստիարակչական միջոցների համեմատությամբ: Այն թույլ է տալիս անչափահասին առավելագույնս լիարժեքորեն գնահատել իր պատճառած վնասը և ամբողջությամբ հասկանալ իր հանցավոր գործողությունների հասարակական վտանգավորության չափը²: Բացի այդ, հաճախ պատճառված վնասը հատուցելու նպատակով կատարվող աշխատանքների ընթացքում անչափահասը հնարավորություն է ունենում շփվելու տուժողի հետ, ինչը ևս դրական նշանակություն է ունենում նրա ուղղվելու հարցում: Այդ դեպքում նա հնարավորություն է ունենում տեսնելու, թե ինչ բարոյական վնաս են հասցրել իր գործողությունները և գիտակցել կատարվածի անթույլատրելիությունը: Սակայն պետք է նշել, որ սեփական աշխատանքով վնասը հատուցել հնարավոր է միայն, եթե հանցագործություն կատարած անչափահասն ունի համապատասխան ունակություններ, որոնց շնորհիվ իրոք կարող է հատուցել պատճառված վնասը: Այդ մասին ուղղակիորեն նշված է ՀՀ քր. օր.-ի 96 հոդվածի 3-րդ մասում:

¹ St' u *Кондратовская С. Н.*, Обязанность загладить причиненный вред как мера воспитательного воздействия, применяемая к несовершеннолетнему преступнику // Проблемы исполнения уголовных наказаний, не связанных с лишением свободы, и применения иных мер уголовно-правового характера в отношении несовершеннолетних, Сборник материалов международной научно-практической конференции (Вологда, 7 декабря 2005 г.), В 2-х частях, - Вологда, ВИПЭ ФСИН России, 2006, Ч. 2, էջ 60-65:

² St' u *Боровиков С. А.*, Некоторые вопросы возложения обязанности на несовершеннолетнего загладить причиненный преступлением вред // Уголовная и уголовно-исполнительная политика современной России, проблемы формирования и реализации, Тезисы Международной научно-практической конференции (Вологда, 14-15 декабря 2006 г.), В 2-х частях, - Вологда, ВИПЭ ФСИН России, 2006, Ч. 1, էջ 280-283:

Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի ևս մեկ միջոց է ժամանցի սահմանափակումը և անչափահասի վարքագծի նկատմամբ հատուկ պահանջների սահմանումը առավելագույնը վեց ամիս ժամկետով (ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդվածի 2-րդ մաս, 4-րդ կետ): Նշյալ միջոցում առավել ակներև են անչափահասի իրավունքների ու օրինական շահերի սահմանափակումները: Ավելին, նշյալ սահմանափակումների չափը մոտեցնում է դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի նշյալ միջոցը քրեական պատժին, քանի որ նշյալ սահմանափակումներում կարելի է տեսնել նաև պատժի որոշ տարրեր: Սակայն հարկ է նշել, որ տվյալ դեպքում իրավունքի սահմանափակումները այնուամենայնիվ ոչ թե պատժիչ, այլ դաստիարակիչ նշանակություն ունեն: Իրավունքների սահմանափակման պատճառն այն է, որ առանց դրա անհնար է կազմակերպել կոնկրետ անչափահասի վերադաստիարակման գործընթացը: Ընդ որում, դաստիարակչական գործընթացում նշյալ իրավունքների սահմանափակումը կոչված է պայմաններ ստեղծելու կոնկրետ անչափահասի ուղղվելու համար: Դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի նշյալ միջոցը կիրառելու գլխավոր նպատակը, որպես կանոն, անչափահասին այլ անձանց բացասական ազդեցությունից պաշտպանելն է: Կարծում ենք՝ նման պայմաններում է հնարավոր իրականացնել առավելագույնս արդյունավետ վերադաստիարակումը: Նշյալ միջոցն ընդունվում է այն դեպքերում, երբ նախաքննության և դատական քննության ընթացքում բացահայտվում է անչափահասի վրա սոցիալական միկրոմիջավայրի բացասական ազդեցությունը, որում նա ապրել է, սովորել կամ աշխատել:

Անհրաժեշտ է առանձնահատուկ ընդգծել, որ թվարկված դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցների կիրառումը ժամանակային առումով սահմանափակ է: Դրանով օրենսդիրը ընդունում է, որ չնայած այն բանին, որ այդ միջոցները քրեական պատժաձև չեն, սակայն դրանք ևս սահմանափակում են անչափահասի իրավունքներն ու ազատությունները, ուստի և չեն կարող լինել անժամկետ: Այսպես, ծնողներին կամ նրանց փոխարինող անձանց հսկողությանը, կամ դատապարտյալի վարքագծի վերահսկողությունը իրավասու մարմինն կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինն հանձնելը (ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդվածի 2-րդ մաս, 2-րդ կետ), ինչպես նաև ժամանցը սահմանափակելը և վարքագծի նկատմամբ

հատուկ պահանջներ սահմանելը (ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդվածի 2-րդ մաս, 4-րդ կետ) սահմանափակված են վեցամսյա ժամկետով, իսկ պատճառված վնասը հարթելու համար պարտականություն դնելու ժամկետը որոշում է դատարանը (ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդվածի 2-րդ մաս, 3-րդ կետ):

Անչափահասի նկատմամբ կարող է կիրառվել ոչ թե մեկ, այլ միանգամից մի քանի դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներ (ՀՀ քր. օր.-ի 91 հոդվածի 4-րդ մաս): Դա լիովին արդարացված է, քանի որ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միայն մեկ միջոց կիրառելով հնարվոր չէ հասնել անչափահասի ուղղվելուն¹: Սակայն պետք է նաև հաշվի առնել, որ վերադաստիարակումն ինքնին չի կարող հանգեցվել միայն դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներ կիրառելուն. դրա հետ մեկտեղ կիրառվում են նաև անչափահասի ուղղվելուն նպաստող դաստիարակչական ներգործության այլ միջոցներ: Սակայն գործող քրեական օրենսդրությունում այդ մասին ոչինչ ասված չէ: Պրակտիկայում դա կարող է ծնել պաշտոնական մոտեցում անչափահասի ուղղման գործընթացին, երբ կիրառվում են լոկ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի նախատեսված միջոցները, իսկ բուն դաստիարակչական գործընթացը չի լինի, քանի որ նշյալ միջոցները կարող են կիրառվել չհամակարգված, ձևականորեն: Ուստի ճիշտ կլինեք, որ օրենքում նշվեր այն մասին, որ դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցները դաստիարակչական գործընթացի մասն են, որի իրականացման համար պատասխանատու պետք է լինի համապատասխան սուբյեկտը:

Քրեական և քրեադատավարական օրենսդրության հիմնական խնդիրներից է դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու մասին հարցի լուծմանը անչափահասների հոգեբանությանը խորագիտակ անձանց մասնակցելը: Առավել նպատակահարմար է այդ նպատակով ներգրավել տեղական ինքնակառավարման համապատասխան մարմինների սոցիալական աշխատողների: Դա թույլ կտա, նախ, պարզել տվյալ անչափահասի ման-

¹ St 'u Иванов П. В., Порядок назначения принудительных мер воспитательного воздействия // Ученые записки ДЮИ, - Ростов-на-Дону, Изд-во ДЮИ, 2006, Т. 30, էջ 34-42:

կավարժական թողտվության չափը, երկրորդ՝ ճիշտ ընտրել դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի այն միջոցները, որոնք արդյունավետ կլինեն կոնկրետ անչափահասին վերադաստիարակելու համար: Դրան համապատասխան անհրաժեշտ է փոփոխություններ կատարել գործող քրեադատավարական օրենսդրության մեջ, մասնավորապես ներառելով նորմ և՛ նախաքննության փուլում, և՛ դատական քննության փուլում այդպիսի մասնագետի մասնակցության մասին: Մասնագետի մասնակցությունը թույլ կտա ճիշտ գնահատել կատարված հանցագործությունը, դրանում մեղավոր անչափահասի անձը և դրա հիման վրա ճիշտ լուծել դաստիարակչական ներգործության հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու հնարավորության մասին հարցը:

Агабабян Нелли

Аспирант кафедры уголовного процесса и криминалистики ЕГУ

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ ПРИМЕНЕНИЯ ПРИНУДИТЕЛЬНЫХ МЕР ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ХАРАКТЕРА В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ ПО ДЕЛАМ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Уголовное преследование против несовершеннолетнего прекращается при применении принудительных мер воспитательного воздействия в его отношении. Эти меры в основном не предназначены для наказания против содеянного, а для исправления совершившего преступление лица, чтобы он в будущем снова не нарушал закон. Это и является фундаментальным различием принудительных мер воспитательного воздействия от уголовного наказания. Но есть и схожесть между ними и заключается она в том, что и принудительные меры воспитательного воздействия и уголовное наказание являются принудительными мерами, которые применяются государством в ответ на ранее совершенные преступления. В уголовном судопроизводстве для применения данного института существуют основные задачи, которые нуждаются в законодательном регулировании, и в уголовном судопроизводстве должны обеспечить эффективность применения воспитательных средств в отношении несовершеннолетних.

MAIN OBJECTIVES OF APPLICATION OF EDUCATIONAL ENFORCEMENT ACTIONS IN THE CRIMINAL TRIAL OF JUVENILE CASES

Criminal proceedings against minors shall be ceased by the application of educational enforcement actions against them. These measures are generally not designed for the offense punishment, but for the correction of the offender-person so that he wouldn't break the law again in the future. This is the fundamental difference between the educational enforcement actions and the criminal punishment. But there is a similarity between them too, i.e. both the educational enforcement actions and the criminal punishments are coercive measures that are used by the state in response to the previously committed crimes. There are main challenges in the application of this institute in criminal proceedings that need legislative regulation and must ensure the effectiveness of application of educational measures towards minors at criminal proceedings.

Բանալի բառեր՝ անչափահաս, դատփարակչական հարկադրանքի միջոցներ, մեղադրյալ, դատարան, քրեական պատիժ, քրեական հետապնդման դադարեցում, պատժից ազատել:

Ключевые слова: несовершеннолетний, меры воспитательного принуждения, обвиняемый, суд, уголовное наказание, прекращение уголовного преследования, освободить от наказания.

Keywords: minor, educational enforcement measures, the accused, the court, criminal punishment, termination of criminal prosecution, exempt from punishment.

ՓԱՍՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ԷԹԻԿԱՅԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ

Թե՛ ներպետական օրենսդրությունը, թե՛ ժամանակակից միջազգային-իրավական չափանիշները, անմեղ համարելով հանցանքի կատարման մեջ մեղադրվող անձին, վերջինիս օժտել են նվազագույն մի շարք իրավունքներով, որոնց շարքում հատկապես կարևորվում է պաշտպանության իրավունքը:

Փաստաբանական գործունեությունը «որպես իրավապաշտպան գործունեության տեսակ ներառում է նաև քրեական գործերով պաշտպանությունը» («Փաստաբանության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 5, մաս 2, կետ 3), իսկ ՀՀ Սահմանադրությունը, ինչպես նաև միջազգային մի շարք հանրաճանաչ իրավական ակտեր² սահմանում են մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքը: Այս ոլորտում փաստաբանի գործունեությունն օժտվում է հատուկ կարևորությամբ և մի շարք առանձնահատկություններով, քանի որ անձի իրավունքներն էականորեն սահմանափակվում են պետական մարմինների գործունեության արդյունքում: Այս սուբյեկտի առկայությունը մեծ կարևորություն է ներկայացնում քրեական դատավարության համար, ինչը պայմանավորված է երկու գործոնով. նախ՝ այն մեղադրյալի իրավունքների և իրավաչափ շահերի ապահովման առաջնային երաշխիք է, ապա ապահովում է մրցակցության սկզբունքի իրացումը՝ վերջին հաշվով հիմք հանդիսանալով դատական ճշմարտության բացահայտման համար³: Այս առումով դատավարագետ Մ. Ս.

¹ ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Հրայր Ղուկասյան:

² Այդ թվում՝ 1948 թվականի «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը», 1950 թվականի «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիան, 1966 թվականի «Քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագիրը:

³ 2009 թվականի հուլիս ամսին Ռուսաստանի Դաշնության Նովոգորոդ քաղաքում տեղի ունեցավ փաստաբանության միջազգային նստաշրջան, որտեղ արծարծվեց այն գաղափարը, որ փաստաբանությունն ու արդարադա-

Ստորագովիչը իրավացիորեն նշում է. «Մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքն ապահովում է ճշմարտության բացահայտումը, ինչպես նաև օրինական, հիմնավորված և արդարացի դատավճռի կայացման կարևորագույն երաշխիք է»¹:

Պաշտպանություն իրականացնելիս պաշտպանը գործ ունի մեղադրյալի հետ ոչ միայն որպես քրեական դատավարության սուբյեկտի, այլև որպես առանձին անհատի:

Հետևաբար, նորմատիվ բազան, որքան էլ կատարյալ լինի, ի վիճակի չէ կարգավորել այդ գործունեությունն ամբողջությամբ՝ հաշվի առնելով այն իրադրությունների բազմազանությունը, որոնք ի հայտ են գալիս քրեադատավարական հարաբերությունների ընթացքում, և առհասարակ իրավական դոգմատիկան ի վիճակի չէ կարգավորելու հասարակական հարաբերությունների առանց բացառության բոլոր կողմերը:

Այս տեսանկյունից ամերիկյան իրավաբանների խորին համոզմամբ՝ փաստաբանի գործունեությունն առավել շատ պետք է հենվի բարոյական հենքի, քան զուտ օրենսդրական հիմքի չոր իմացության վրա²:

Այդ է պատճառը, որ այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են պաշտպանի վարքագիծը տարբեր իրավիճակներում, օրենքով իրեն վերապահված լիազորությունների իրականացման ձևերը, պաշտպանությունն իրականացնելու թույլատրելի մեթոդների ու միջոցների ընտրությունը, թույլատրելի հնարքների կիրառումը դուրս են օ-

տությունը փոխադարձաբար կապված են միմյանց հետ և չնայած պաշտպանությունն իրականացնում է միակողմանի գործառույթ և երբեմն խանգարում օբյեկտիվ ճշմարտությանը, սակայն արդարադատությունն առանց պաշտպանության ինստիտուտի հիմնահատակ կկործանվի (տե՛ս Шапов Г. Минюст об адвокатской деятельности // Новая адвокатская газета, № 15, 2009, էջ 19):

¹ St'e u Строгович М. С., Проблемы судебной этики, Москва, 1974, էջ 236:

² St'e u Patterson Th. Some problems of legal ethics, Pochester N.Y., 1917, էջ 3:

Կարծում ենք, այդ է նաև պատճառը, որ ԱՄՆ-ում գոյություն չունի որևէ նորմատիվ-իրավական ակտ, որտեղ ամրագրված լինեն փաստաբանի իրավունքները դատավարության ընթացքում. դրանք հիմնականում բխում են մասնագիտական էթիկայի նորմերից, ինչպես նաև ձևավորված ավանդույթներից և նախադեպային իրավունքից (տե՛ս Wharton F., James M. Criminal Procedure, San-Francisco, 1989, էջ 288):

րենսդրության շրջանակներից: Նմանատիպ հարցերի կարգավորման համար պաշտպանը կիրառում է մի շարք այլ գիտությունների կողմից մշակված հանձնարարականները, որոնց շարքում առանձնանում է էթիկան:

Էթիկան փիլիսոփայական ուսմունք է, որի ներքո ամբողջացվում է «բարոյականություն եզրույթը»¹: Կարելի է ասել, որ էթիկան անձի բարոյական վարքի չափորոշիչ համակարգն է:

Էթիկայի կանոնները, որպես վարքագծի ընդհանուր սոցիալական նմուշներ, ձևավորվել են մարդկության երկարատև պատմական զարգացման ընթացքում՝ «չարի դեմ պայքարի, ինչպես նաև բարու, մարդասիրության, արդարության, մարդկանց երջանկության հաստատման համար պայքարի ընթացքում»²: Ի տարբերություն իրավունքի՝ էթիկայի նորմերը բավական երկար ժամանակ մասնագիտացված պաշտոնական արտահայտման ձևեր չեն ունեցել, այլ միայն գոյություն են ունեցել մարդկանց գիտակցության մեջ, ինչպես համոզված էր Ի. Կանտը³:

Գիտության յուրաքանչյուր ճյուղ ունի էթիկայի իր համար ձևավորված կանոններն ու նորմերը, որոնք համախմբվում են մասնագիտական էթիկա եզրույթի ներքո, ինչը որոշակի մասնագիտության տեր անձանց վարքագծի յուրահատուկ բարոյական օրենսգիրք է, որոշակի սոցիալական խմբի վարքագծի կանոնների համակցություն⁴:

«Իրավաբանական էթիկան մասնագիտական էթիկայի տեսակ է, որն իրավաբանի բարոյական բնութագիր ունեցող աշխատանքային գործունեությունը կարգավորող և աշխատանքային գործու-

¹ Էթիկա եզրույթը, որն առաջացել է հունարեն «էթոս» բառից և թարգմանաբար նշանակում է սովորույթ, բարոյական բնավորություն՝ որպես գիտության առանձին ճյուղի անվանում, առաջին անգամ կիրառել է Արիստոտելը՝ մ.թ.ա. 4-րդ դարում: Նա էթիկա ասելով՝ հասկանում էր գիտություն, որն ուսումնասիրում է բարեգործությունը, երջանկության հասնելու համար օգտագործվող միջոցները: (տե՛ս Grant A., The ethics of Aristotle, London, 1857, էջ 258, Адвокатская деятельность, под ред. В. Н. Буробина. Москва, 2003, էջ 171, Кобликов А. С., Юридическая этика, Москва, 1999, էջ 11):

² St' u Murray P., Basic trial Advocacy. Harvard, 1995, էջ 37:

³ St' u История политических и правовых учений, под. ред. В. С. Нерсисянца, Москва, 2006, էջ 511:

⁴ St' u Кобликов А. С., Юридическая этика, Москва, 1999, էջ 25:

նետությունից դուրս վարքագծի կանոնների, ինչպես նաև այդ բնագավառում բարոյականության պահանջներն ուսումնասիրող գիտության ճյուղի համակցություն է»¹:

Իրավաբանական էթիկան կարելի է անվանել տարբեր մասնագիտացում ունեցող իրավաբանների «բարոյականության սահմանադրությունը», որի նորմերի հիման վրա ձևավորվում են առանձին մասնագետների (օրինակ՝ փաստաբանների, դատախազների, դատավորների) վարքագծի կանոնները:

Փաստաբանական էթիկան, որն աչքի է ընկնում պրակտիկայի ընթացքում ծագող բազում կոլիզիաների առկայությամբ, դատական էթիկայի բաղկացուցիչ մաս է: Վերջինս փաստաբանական գործունեությունը կարգավորում է բոլոր այն դեպքերում, երբ կոնկրետ իրավիճակը չի կարգավորվում իրավական նորմերով²: Ինչպես արդարացիորեն նշվել է իրավաբանական գրականության մեջ, փաստաբանական էթիկայի հիմնական նպատակը և խնդիրը փաստաբանին օրենքի և բարոյականության շրջանակներում պահելն է³:

Ժամանակակից պայմաններում մասնագիտական գործունեության բարոյաէթիկական հարաբերությունների կարգավորման առանձնահատկությունն այն է, որ շատ երկրներում մասնագիտական ոլորտների հետ կապված էթիկական նորմերը ձեռք են բերում ձևականացված որոշակի բնույթ՝ էթիկայի վարքագծի կանոնագրքերում ամրագրվելու միջոցով⁴:

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 32:

² Տե՛ս Смоленский М. Б., Адвокатская деятельность у адвокатура в Российской Федерации, Ростов-на-Дону, 2004, էջ 71:

³ Տե՛ս Бойков А. Д., Этика профессиональной защиты по уголовным делам, Москва, 1978, էջ 46, Matthew T. Nagel, Double Deontology and the CCBE, Harmonizing the Double Trouble in Europe, «Washington University Global Studies Law Review», January 2007, Volume 6, Issue 2, էջ 457:

⁴ Անկախությունից հետո Հայաստանում փաստաբանի վարքագծի կանոնագիրք մշակելու երեք փորձ է արվել. առաջինը 1999 թվականի մայիսի 1-ին ընդունվեց ՀՀ փաստաբանների միության ընդհանուր ժողովում, որը փոփոխությունների ենթարկվեց 2000, 2001, 2003 թվականներին: Այն հիմնված էր 1998 թվականի «Փաստաբանական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի համապատասխան դրույթների վրա, սակայն բավականաչափ խորը չէր կարգավորում փաստաբանական գործունեության էթիկական հիմնախնդիրները, փաստաբանների էթիկական վարքագծի չափորոշիչների հարցում

Էթիկայի կանոնագրքերը, սահմանելով մասնագիտական չափանիշներ, յուրահատուկ ուղենիշ են փաստաբանական գործու-

ղըստորում էր մակերեսային մոտեցում, չէր տալիս էթիկայի սկզբունքների բնորոշումն ու բովանդակությունը:

Արդեն, 2006 թվականի փետրվարի 18-ին Հայաստանի Հանրապետությունում փաստաբանների պալատի ընդհանուր ժողովի կողմից ընդունվեց փաստաբանների վարքագծի կանոնագրքի նոր տարբերակ: Այս մեկն, ի տարբերություն նախորդի, հստակ բաժանված է ընդհանուր և հատուկ մասերի ու առավել հստակ էր սահմանում փաստաբանի ու վստահորդի, գործընկերների, դատարանի, երրորդ անձանց միջև փոխհարաբերությունների էթիկական կանոնները: Կանոնագրքի ներածության մեջ նշվում էր, որ ՀՀ փաստաբանների պալատը ելնում է իրավաբանների եվրոպական ընկերակցության կողմից ընդունված կանոններում ամրագրված սկզբունքներից:

Այնուհետև, նույն մարմնի կողմից 2012 թվականի փետրվարի 11-ին ընդունվել է փաստաբանների վարքագծի նոր կանոնագիրքը, որը ևս բավական հեռու է կատարյալ համարվելուց: Այս կանոնագրքի աչքի ընկնող բնութագրիչ հատկանիշներից է փաստաթղթի ծավալը. այն շատ ավելի ծավալուն է, քան տարածաշրջանային մյուս երկրների կանոնագրքերը (Կրաստան, Ադրբեջան, Մոլդովա, Ուկրաինա): Սակայն, կանոնագիրքն իրականում պետք է պարունակի միայն ղեկավար սկզբունքներ և դրույթներ՝ բավականաչափ տիրույթ թողելով սեփական զարգացման համար: Հետևաբար, կանոնագրքի այսաստիճան մանրամասն կարգավորումները հնարավորություն չեն տալիս այն դիտարկել որպես «կենդանի գործիք», որի միջոցով մասնագիտական հասարակությունը հնարավորություն կունենար ինքնորոշվելու: Այս առումով նշենք նաև, որ թերևս միջազգային չափանիշները որևէ հստակ պահանջ չեն ներկայացնում, այնուամենայնիվ, ընդհանուր եվրոպական մոտեցումն այն է, որ մարդու իրավունքների պաշտպանության վերաբերող ածանցյալ փաստաթղթերը պետք է ունենան արդյունավետության բարձր մակարդակ:

Բացի այս կարելի է նաև իշատակել Ամերիկյան փաստաբանների մասնագիտական էթիկայի տիպային կանոնները, Եվրոպական ընկերակցության երկրների փաստաբանների կանոնների ընդհանուր կանոնագիրքը, Եվրոպական ընկերակցության երկրների փաստաբանների իրավաբանների վարքագծի կանոնագիրքը, Փաստաբանների դերի մասին հիմնական դրույթներն՝ ընդունված ՄԱԿ-ի 8-րդ կոնգրեսում 1990 թվականի օգոստոսին, Իրավաբանների միջազգային ասոցիացիայի իրավաբանական չափանիշները, Մենդոզայում ընդունված փաստաբանական էթիկայի կանոնները (այս կանոնագրքի գործողության ոլորտը լատինական Ամերիկայի երկներն են, Իսպանիան, Պորտուգալիան) և այլն:

նեության համար: Իսկ եթե առաջանում են այնպիսի հարաբերություններ, որոնք իրենց անդադարձը չեն գտել կանոնագրքերում, ապա պետք է առաջնորդվել սկզբունքներով, ձևավորված սովորույթներով ու ավանդույթներով¹:

Թերևս էթիկան միանշանակ գիտություն է, սակայն քրեական պաշտպանության ոլորտում ձեռք է բերում որոշակի առանձնահատկություններ և տարբեր մասնակիցներին ներկայացնում է տարբեր պահանջներ:

Այսպես, օրինակ, եթե մեղադրողը հասկանա, որ մեղադրյալը սուտ ցուցմունք է տալիս, նա կարող է և պետք է գործի դնի իր տակտիկական հնարքների ողջ զինանոցը նրան մերկացնելու համար, իսկ պաշտպանը նման իրավասությամբ օժտված չէ. հակառակ դեպքում նա կհակասի իր էթիկային:

Փաստաբանական էթիկայի կարևորության մասին այսպես են գրել. «...Փաստաբանությունն առավել քան որևէ այլ մասնագիտություն կարիք է զգում համակարգված էթիկայի նորմերի»², քանի որ այս տեսակի մասնագիտությունն է պատասխանատու մարդասիրության և իրականության սկզբունքների համար³:

Մասնագիտական գրականության մեջ առկա է փաստաբանական էթիկայի հետևյալ բնորոշումը. «Փաստաբանական էթիկան կորպորատիվ կանոններով ամրագրվող փաստաբանական համախմբության անդամի պատշաճ վարքն է այն դեպքերում, երբ իրավական

¹ՌԴ Փաստաբանի վարքագծի կանոնագրքի 4-րդ հոդվածի 3-րդ կետը սահմանում է. «Այն դեպքերում, երբ առաջանում է օրենսդրությամբ և սույն կանոնակարգի նորմերով չկարգավորվող իրավիճակ, ապա փաստաբանը պարտավոր է հետևել ձևավորված սովորույթներին և ավանդույթներին, որոնք համապատասխանում են բարոյականության ընդհանուր սկզբունքներին»:

Ընդ որում, այդ սովորույթները յուրաքանչյուր երկրում, կախված երկրի առանձնահատկություններից, տարբեր են: Օրինակ՝ ԱՄՆ-ում ձևավորված սովորույթի համաձայն՝ դատական նիստից առաջ պաշտպանը և հանրային մեղադրողը հանդիպում են և քննարկում իրենց պահանջների հետ կապված հարցերը: (St'e u Murray P., Basic Trial Advocacy, Harvard, էջ 21):

² St'e u Васильковский Е. В., Основные вопросы адвокатской этики, С-Петербург, 1895, էջ 283:

³ St'e u Whilshere A. M., The elements of criminal law and procedure, London, 1996, էջ 27:

նորմերը չեն սահմանում նրա համար վարքի կոնկրետ կանոններ»¹:

Ընդհանուր առմամբ ընդունելի այս բնորոշումը, կարծում ենք, սակայն, ունի մեկ թերություն. չենք կարծում, որ փաստաբանական էթիկայի գործունեության ոլորտը պետք է սահմանափակել միայն իրավական կարգավորման բացակայությամբ: Մեր խորին համոզմամբ փաստաբանական էթիկայի բովանդակությունն առավել լայն է և այն պետք է բնորոշվի որպես ուղղակի փաստաբանի պատշաճ վարքի երաշխիք՝ այն դիտարկելով որպես վարքագծի նորմերի ամբողջություն, որը բարոյական բնույթ է հաղորդում փաստաբանի գործունեությանը: Այսինքն՝ փաստաբանի գործունեության մեջ փաստաբանական էթիկայի նշանակությունն այն է, որ վերջինս կոչված է ապահովելու փաստաբանի՝ իր պարտականությունների կատարման ընթացքում վարքը, նաև բարոյական բնույթ հաղորդել փաստաբանական գործունեությանը՝ այն համալրելով մարդասիրական բովանդակությամբ:

Քրեական գործերով պաշտպանի համար փաստաբանական էթիկան ունի նախ և առաջ պրակտիկ նշանակություն: Պաշտպանը հանդես է գալիս դատարանում, հասարակության առջև, հետևաբար, նրա գործունեության բարոյական կողմը ստանում է անհամեմատ առավել մեծ նշանակություն՝ առաջին պլան մղելով դաստիարակչական գործառնությունը, որն ուղղված է անձի, նրա ինքնագնահատականի ձևավորմանը:

Դեռ շատ տարիներ առաջ՝ 1956 թվականին, Ա. Ֆ. Կոնին դնում էր փաստաբանական գործունեության մեջ էթիկայի պարտադիր դասավանդման հարցը՝ գրելով, որ նման դաստիարակությունը պետք է փաստաբանի համար ամուր զենք, հավատարիմ կողմնացույց լինի, որով զինված էլ փաստաբանը պետք է կյանք մտնի: «Ու եթե վաղուց արդեն հասուն դատական աշխատողը երկմտի՝ ինչպես վարվել այս կամ այն իրադրությունում ու հիշի բարոյական խրատները, որոնք ժամանակին իրենց ասվել են ամբիոնից, ամաչելով քարացած բար-

¹ Ст'ю Угарьян Е. Ю., Фасатпաբանության հիմունքներ. Երևան, 2006 թ., էջ 130, Барщевский М. Ю., Адвокатская этика, Москва, 2000, էջեր 22, 23, Ароцкер Л. Е., Тактика и этика судебного допроса, Москва, 1969, էջ 9, Смоленский М. Б., Адвокатская деятельность у адвокатура в Российской Федерации. Ростов-на-Дону, 2004, էջ 71:

քերի վրա աննկատ ձևավորված ժանգից՝ կզինվի արիությամբ՝ վարվելով բարոյական ու դրանով փաստաբանական էթիկայի դասավանդմանը տալով կենսական անհրաժեշտ արդարացում»¹:

Ստացվում է, որ փաստաբանական էթիկայի առաջնային խնդիրը նախևառաջ փաստաբանի գործունեության բարոյական ուղենիշն է, որը դրսևորվում է ոչ թե կյանքի բոլոր դեպքերի համար պարտադիր բանաձևեր տալով, այլ փաստաբանի մոտ բարոյական գիտակցության, մտածելակերպի զարգացմամբ, նրա մեջ բարոյական սկզբունքների արմատավորմամբ, կոնֆլիկտային ու բարդ իրադրություններում փաստաբաններին աջակցմամբ ու դրա հիման վրա, փորձի ընդհանրացմամբ, վարքագծի նորմերի մշակմամբ: «Փաստաբանական էթիկայի խնդիրները, դատարանի, գործընկերների, այլ անձանց, հասարակության ու պետության առջև փաստաբանի պարտականությունների անշեղ կատարումն է, փաստաբան-պաշտպանի, պաշտպան-ներկայացուցչի և հասարակության ու պետության շահերի միջև հավասարակշռության հաստատումը»²:

Փաստաբանական էթիկայի բովանդակության մեջ կարելի է ներառել այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են վստահորդի գաղտնիքը չիրապարակելը, դատարանի նկատմամբ հարգալից վերաբերմունքը, փաստաբանության հեղինակության բարձրացումը, ապացույցներ գնահատելիս օբյեկտիվության դրսևորումը և այլն:

Եվրոպական ընկերակցության երկրների փաստաբանների վարքագծի ընդհանուր կանոնների նախաբանում նշվում է, որ փաստաբանի պարտականությունները չեն սահմանափակվում պարտքի

¹ Ст'ю Кони А. Ф., Нравственные начала в уголовном процессе, Избранные произведения, Москва, 1956, с. 68-69: Մեջբերումն ըստ Бойков А. Д., Этика профессиональной защиты по уголовным делам, Москва, 1978, էջեր 46-47:

Փաստաբանական էթիկա առարկայի կարևորությունը հաշվի է առնվել նաև ՀՀ փաստաբանների պալատի կողմից: Մասնավորապես, ՀՀ Փաստաբանների դպրոցում որպես Փաստաբանի թեկնածուների նախնական վերապատրաստման ուսումնական ծրագիր մշակվել է եռնթուրոգիային և մասնագիտական կարգավիճակին նվիրված դասընթաց: Դասընթացի հիմնական նպատակն է նպաստել փաստաբանի բարոյագիտական ուժին և որակական հատկանիշներին՝ միջազգային չափանիշներին և սկզբունքներին համապատասխան:

² Ст'ю Кучерена А. Г., Адвокатура, Москва, 2004, էջ 234:

բարեխիղճ կատարմամբ. նա ընդհանուր առմամբ պարտավոր է բարեխիղճորեն պաշտպանել այն անձանց շահերը, որոնց իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանությունն վստահված է իրեն: Այս ամենի հետ կապված փաստաբանի վրա դրված է պարտականությունների մի ամբողջ համալիր՝ ինչպես իրավական, այնպես էլ բարոյական բնույթի, որոնք հաճախ մտնում են փոխադարձ հակասությունների մեջ: Այս առումով դիպուկ է նշել Վ. Մ. Սավիցկին. «Եթե նպատակ հետապնդել կառուցել իրավաբանական մասնագիտությունների աստիճանակարգություն՝ էլնելով դրանց ներկայացուցիչների վրա ընկնող բարոյական սթրեսի ծանրությունից, առաջին տեղն առանց տատանումների կշնորհվի փաստաբանին»¹:

Հիրավի, քրեադատավարական պաշտպանությունը բավական ինքնատիպ գործունեություն է. պաշտպանն անընդհատ գործում է տակտիկական ռիսկի պայմաններում: Այստեղ նրա առջև ծառանում է երկրնտրանք՝ ընտրել դեպի ծրագրավորված նպատակները տանող առավել հակիրճ, թողև ոչ միշտ օրենքի տառին համապատասխանող ուղին կամ պատվավոր անցնել օրինականության երբեմն «փշոտ» ճանապարհը:

Քրեական պաշտպանության ընթացքում պաշտպանի ներքին համոզմունքի և մասնագիտական պարտքի միջև կարող են առաջանալ ներանձնային հակասություններ՝ առաջ բերելով քննիչի, դատախազի և դատավորի մասնագիտությանը ոչ բնորոշ հակասական իրավիճակներ², որոնց հետևանքով էլ երբեմն փաստաբանական էթիկայի սահմանները չեն համընկնում հասարակության մեջ ընդունված բարոյականության սահմանների հետ: Խոսքն առաջին հերթին վերաբերում է պաշտպանի ներքին համոզմունքի խնդրին:

Այս տեսանկյունից գրականության մեջ կարծիք է արտահայտվել, որ պաշտպանը բարոյականության նորմերը պահպանած կլինի, եթե իր պաշտպանյալի արդարացմանն ուղղված պաշտպանության գիծն ընտրի միայն այն դեպքում, երբ բարեխիղճորեն համոզված է իր պաշտպանյալի անմեղության մեջ³:

¹ St' u Савицкий В. М., Презумция невинности, Что означает? Кому нужна? Как применяется? Москва, 1997, էջ 71:

² St' u Шиханцов Г. Г., Юридическая психология, Москва, 1998, էջեր 243-244:

³ St' u Синайский Э. Д., Развитие этических основ в деятельности адвокатуры, Материалы к научно-практической конференции «Об эффективности судебной защиты», Ленинград, 1966, էջ 82:

Թերևս նպատակահարմար ենք համարում նախ քննարկել այս դրույթից բխող հաջորդ հարցադրումը, ըստ որի որքանով է կասկած-
յալի, մեղադրյալի նպատակը՝ խուսափել քրեական պատասխա-
նատվությունից կամ պատասխանատվությունը մեղմացնելը տեղա-
վորվում էթիկայի և օրինականության շրջանակներում: Այսպես, Ա.
Պ. Չելցովը կարծում է, որ պաշտպանյալի շահն արդարացված չէ բո-
լոր այն դեպքերում, երբ նա իրականում հանցագործ է¹: Սակայն, բա-
րեբախտաբար, գրականության մեջ որպես հիմնական միտում եղել
և շարունակում է մնալ այն, որ մեղադրյալի՝ առաջադրված մեղադ-
րանքից պաշտպանվելու ձգտումը՝ անկախ իրականում հանցանք
կատարած լինելու փաստից, տեղավորվում է օրինականության և
փաստաբանական էթիկայի շրջանակներում²: Նշված հայեցակարգը,
որը մեր տարածաշրջանային երկրներում առավել զարգացավ ան-
կախության տարիներից հետո, իսկ զարգացած իրավական ավան-
դույթներ ունեցող արտասահմանյան մի շարք երկրներում՝ դեռևս
19-րդ դարից³, արդարացիորեն բխեցնում է անհատական շահը հան-
րային կամ պետական շահից⁴: Դա արդարացված է այնքանով, որ-
քանով որ հանրությունը, հասարակությունը պաշտպանված են, բա-
ցառապես եթե պաշտպանված է դրա յուրաքանչյուր անհատ առան-
ձին: Չի կարելի խոսել ամբողջի պաշտպանության մասին, եթե ամ-
բողջը կազմող առանձին մասնիկներ թողնված են պետական մար-
մինների քմահաճույքին: Հանրայնությունն արտահայտում է պետա-
կան իշխանության և մասնավոր անձնաց շահերի «համերաշխությո-

¹ St' u Чельцов А. М., Некоторые вопросы защиты в свете Основ, Госюриздат, 1951, էջ 23: Մեջբերումն ըստ Синайский Э. Д., Развитие этических основ в деятельности адвокатуры. Материалы к научно-практической конференции «Об эффективности судебной защиты», Ленинград, 1966, էջ 84:

² St' u, օրինակ, Жезнер Е., Сорокин Н., Каким должно быть положение об адвокатуре? // Советская юстиция № 1, 1960, էջ 64, Стецовский Ю. И., Формирование процессуальной позиции адвоката // Советская государство и право, № 10, 1969, էջ 102, Киселев Я. С., Этика адвоката (нравственные основы деятельности адвоката в уголовном судопроизводстве), Ленинград, 1974, էջ 24:

³ St' u, Smith T., Zealous Advocates: the historical foundations of the adversarial criminal defence lawyer, Law, Crime and History, (2012)1, էջեր 18-19:

⁴ St' u Леви А. А., Игнатьев М. В., Капица Е. И., Особенности предварительного расследования преступлений, осуществляемого с участием адвоката, Москва, 2003, էջ 10:

յունը» քրեադատավարական նպատակներին հասնելու հարցում¹, իսկ քրեական դատավարության առաջնային նպատակներից է անմեղ անձանց դատապարտման անթույլատրելիությունը: Իսկ դատական ճշմարտության տեսանկյունից անձն անմեղ է համարվում ոչ միայն այն դեպքում, երբ օբյեկտիվորեն հանցանք չի կատարել: Այս համատեքստում ինքնըստինքյան բախվում ենք քրեական դատավարության անկյունաքարային սկզբունքներից անմեղության կանխավարկածին:

Քրեական դատավարությունում անմեղության կանխավարկածի նշանակությունը հակադրվելն է այն ամենին, ինչը բովանդակում է «սուբյեկտիվիզմ» կամայականություն, մեղադրական թեքվածություն: Անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը հաստատում է անձի օբյեկտիվ կարգավիճակը: Պետությունը, հասարակությունը գտնում են, որ անձը բարեխիղճ է այնքան ժամանակ, քանի դեռ օրենքով սահմանված կարգով այլ բան ապացուցված չէ: Անձը, ով ներգրավվել է որպես մեղադրյալ, հասարակության կողմից դիտվում է ոչ թե որպես հանցագործ, այլ հանցագործության մեջ մեղադրվող՝ ենթադրյալ հանցագործ:

Այժմ վերադառնանք առաջին հարցադրման հետ կապված առաջարկված տեսակետի քննադատությանը. մասնավորապես, չենք կարող անտեսել այն հանգամանքը, որ պաշտպանի մոտ համոզմունքը ձևավորվում է բոլոր այն հանգամանքների լույսի ներքո, որոնց ծանոթ են նաև մեղադրողն ու դատարանը: Հետևաբար, ոչնչով արդարացված չի լինի պաշտպանին զրկել իր սուբյեկտիվ վերաբերմունքի հնարավորությունից՝ միաժամանակ նրան ստիպելով առաջնորդվել իր ներքին համոզմունքով:

Մոտ 150 տարի առաջ դատավարագետները համոզված էին, որ քրեական պաշտպանության ընթացքում պաշտպանը չպետք է առաջնորդվի իր զգացմունքներով և համոզմունքներով. նա պետք է լինի սառնասիրտ և երբևէ տուրք չտա իր համոզմունքներին, եթե անգամ իր պաշտպանյալը մեղավոր է, բայց չէ՞ որ պաշտպանը պաշտպանյալի ոչ դատավորն է, ոչ մեղադրողը²:

¹ St' u Смирнова И. Г., Интерес-понятия уголовно-процессуальное // Государство и право, № 8, 2008, էջ 17:

² St' u Harris R., Hints on Advocacy intended for the practitioners in civil and criminal courts, St. Louis, 1881, էջեր 119-120:

Իսկ 1660 թվականին գործող էթիկայի կանոնների («Պարոն Մաթյու Հեյլի կանոններ») 4-րդ կետում նշվում էր. «Պաշտպանության ընթացքում ես պարզապես պետք է մի կողմ դնեմ իմ զգացմունքները՝ ոչ մի կերպ տուրք չտալով դրանց»¹, ուստի ամերիկյան փաստաբանը, որքան էլ համոզված լինի իր պաշտպանյալի մեղավորության մեջ, այնուամենայնիվ պաշտպանությունն իրականացնում է, թեկուզ իր խղճին հակառակ²:

Փաստորեն, ստացվում է, որ փաստաբանական էթիկայի համատեքստում ամբողջապես արդարացված է «ակնհայտ ենթադրյալ հանցագործի» պաշտպանությունը³: Այսպես, պաշտպանը, որքան էլ վստահ և համոզված լինի, որ հանցագործը հենց նույն անձն է, ում ինքը պաշտպանում է, այնուամենայնիվ, իրավասու չէ հրաժարվել պաշտպանությունից⁴ կամ մեղադրել իր պաշտպանյալին, քանի որ

¹ St' u Warvelle G.V. Essays in legal ethics, Chikago, 1902, էջեր 207-208:

² St' u Parry A.E. The seven lamps of Advocacy, By his Honour Judge, New York, 1968, էջ 17:

³ Այս խնդրի հետ կապված տե՛ս 1840 թվականի Քոուրվոիզիերի գործը (Defense of Courvoisier), երբ պաշտպանը ենթարկվեց հասարակական շատ լուրջ պարսավանքի ակնհայտ մեղավոր անձին պաշտպանելու և արդարացնելու համար (տե՛ս Warvelle G.V. Essays in legal ethics. Chikago, 1902, էջ 211 կամ Harris R. Hints on advocacy, intended for practioners in civil and criminal courts. St. Louis, 1881, էջեր 155-156):

⁴ «Շվեյցարիայում փաստաբանների ազատության մասին» Շվեյցարիայի օրենքի համաձայն պաշտպանն իրավասու է հրաժերվել և՛ քաղաքացիական, և՛ քրեական գործերից: Պարզապես քրեական գործից հրաժարվել թույլատրվում է միայն մինչդատական վարույթում և ոչ երբեք դատական քննության փուլում (տե՛ս Maryta П., Адвокатура Швейцарских кантонов // Новая адвокатская газета, № 11, 2008, էջ 21): Իսկ անգլոսաքսոնական իրավունքի երկրներում հրաժարում թույլատրվում էր միայն երիտասարդ մինչև 2 տարվա փաստաբանական փորձ ունեցող փաստաբաններին, ովքեր չէին կարողանում գլուխ հանել գործից դրա բարդության պատճառով (տե՛ս Robbins A. H. A treatise an American Advocacy (based upon standasd English treatise, entitled hints on Advocacy, by Richard Harris). St. Louis, 1904, էջ 223):

Փաստաբանական կոլեգիայի խորհրդի նախագահ Ռ. Մուլլերատն առաջարկում է, որ վաղուց արդեն ժամանակն է դուրս գալ կադապարներից և պետք է փաստաբանին ցանկացած գործով և ցանկացած ժամանակ հրաժարվելու հնարավորություն ընձեռել. դա ավելի շատ է համապատասխանում լիբերալիզմի և հումանիզմի պահանջներին (տե՛ս Муллерат Р., Незави-

այդ դեպքում դատավարությունը կունենա ոչ թե երկու, այլ երեք կողմ: Պաշտպանի մասնագիտական պարտականությունն է պաշտպանել իր պաշտպանյալի շահերը¹, եթե անգամ նա հաստատապես գիտի փաստաբանական գաղտնիքի կամ դրա մասին հավաստող ապացույցների ուժով, որ իր պաշտպանյալը մեղավոր է: Այսպիսին է նաև Նյու Ջերսի նահանգի Գերագույն դատարանի դիրքորոշումը²: Բհարկե, լինում են գործեր, երբ պաշտպանություն իրականացնելը շատ հեշտ է, քանի որ թույլ է մեղադրանքի կողմը: Սակայն չի կարելի առանց պաշտպանության իրավունքի թողնել այն անձանց, ում մեղքը հաստատվում է հիմնավոր ապացույցներով³: Թերևս խորհրդային որոշ փաստաբաններ իրենց պրակտիկայում ելնում էին այն կանխադրությից, որ որքան դժվար է պաշտպանություն իրականացնելը, ուրեմն այդքան դրա կարիքը չի զգում մեղադրյալը⁴:

Սակայն, ինչում էլ տեսնենք պաշտպանության նպատակն ու էությունը, միևնույն է փաստաբանությունն ինքնին արդարադա-

симость-основной принцип юридической этики // Газета адвокатура, № 11, 1996, էջեր 2-6):

¹ Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության գործող օրենսգիրքը «Հահ» հասկացությունն օժտել է «օրինականություն» հատկանիշով (օրինակ՝ 68-րդ, 73-րդ հոդվածներ)՝ նախատեսելով, որ պաշտպանը պետք է պաշտպանի միայն օրինական շահերը: Բսկ Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության նախագիծը «Հահ» հասկացությունն օժտել է «իրավաչափության» հատկանիշով (օրինակ՝ 44-րդ, 49-րդ հոդվածներ):

Այնուամենայնիվ, մեր մոտեցումը այն է, որ մեղադրյալի ձգտումը պաշտպանվել առաջադրված մեղադրանքից միշտ էլ օրինական է և իրավաչափ, քանի դեռ առկա չէ օրինական ուժի մեջ մտած մեղադրական դատավճիռը: Հետևաբար, էթիկայի շրջանակներում ամբողջապես տեղավորվում է այն, որ պաշտպանը պետք է պաշտպանի իր վստահորդի ցանկացած շահ՝ առանց նախապես գնահատական տալու դրա օրինական կամ իրավաչափ լինելուն: Այլ կերպ ասած՝ անմեղության կանխավարկածը ենթադրում է օրինականության և իրավաչափության կանխավարկած:

² *St u Case of state v. Raymond (1971), Pressler S. B., Rules governing the courts of the state New Jersey, amendments to September 1, 1998, էջ 777:*

³ *St u Зайцев Е., Вопросы морали и защите по уголовным делам // Советская юстиция, 1963, № 22, էջ 14:*

⁴ *St u* նույն տեղում:

տության գործոն է, դեռ ավելին՝ արդարադատության գրավական: Այնտեղ, որտեղ կա պրոֆեսիոնալ մեղադրանք, արդարադատությունը պահանջում է դրան հավասարաթեք անտագոնիզմ՝ պրոֆեսիոնալ պաշտպանություն:

Բարձրացված հարցի շրջանակներում նպատակահարմար է նաև քննարկել գրականության մեջ արտահայտված այն տեսակետը, համաձայն որի՝ դատախազի և դատարանի հետ մեկտեղ հանդիսանալով արդարադատության քուրմ¹, պաշտպանն իրավունք չունի դատարանից թաքցնելու պաշտպանյալի՝ հանցանք կատարած լինելու փաստը, եթե ինքն այդ մասին տեղեկանում է պաշտպանյալից կամ հանգում այդ համոզման գործի նյութերն ուսումնասիրելիս, անգամ եթե պաշտպանյալը հերքում է այդ փաստը: Այս տեսակետը հիմնավորվում է նրանով, որ այս պարագայում անօրինական են ոչ միայն պաշտպանյալի շահերն, այլև պաշտպանության միջոցներն ու մեթոդները², իսկ պաշտպանն էլ ոչ մի *հրավունք չունի* իր ներքին համոզմանը հակառակ գործարքների մեջ մտնելու իր խղճի հետ և խաբելու դատարանին ու արդարադատությանը³: Նման պայմաններում գործող պաշտպանը նմանեցվում է այն բժշկին, ով բուժման ընթացքում առաջնորդվում է ոչ թե իր գիտելիքներով, այլ հիվանդի խորհուրդներով⁴: Այդուհանդերձ, նույն անմեղության կանխավարկածը թելադրում է առաջնորդվել «պաշտպանն իր պաշտպանյալի դատավորը չէ»⁵ պոստուլատով:

¹ St' u Адвокат в уголовном процессе, под ред. П. А. Лупинской, Москва, 1997, էջ 32:

² Որպես այս դիրքորոշման հիմնավորում՝ հեղինակը բերում է հետևյալ օրինակը. սպանություն կատարած մեղադրյալը հայտարարում է վկայի մասին, որը կարող է հաստատել իր այլուրեքությունը. այս պարագայում ակնհայտ է, որ վկայի ցուցմունքները սուտ են (տե՛ս Гольдинер В. Д., Защитительная речь, Москва, 1970, էջ 5):

³ St' u, օրինակ, Назаров Л., Соколов Т., Повышать авторитет советской адвокатуры // Советская юстиция № 7, 1959, էջ 18, Горский Г. Ф., Котов Д. П., Судебная этика, Воронеж, 1973, էջ 171:

⁴ St' u Этика предварительного следствия, ред. колл. Гаврилов А.К., Астусенко В. Г. и др., Волгоград, 1976, էջ 120:

⁵ St' u օրինակ, Леоненко В. В., Профессиональная этика участников уголовного судопроизводства, Киев, 1981, էջ 109, Кобликов А. С., Юридическая этика. Москва, 1999, էջ 129:

Համաձայն ենք, որ պաշտպանի առկայությունն արդարադատության անփոխարինելի գրավականներից է, բայց չմոռանա՞նք, որ պաշտպանն աջակցում է արդարադատությանը միակողմանիորեն¹ ոչ թե օբյեկտիվ իրականության, այլ վստահորդի պաշտպանության համատեքստում. «պաշտպանը «պարտիզան» փաստաբան է, այլ ոչ թե փաստերն անկողմնակալ վեր հանող»²:

Որոշ հեղինակներ անգամ անտեսում են արդարադատությանը նպաստելու փաստաբանի դերն ու նշում, որ քրեական գործերով պաշտպանն ունի միայն մեկ դեր, այն է ջանասիրաբար ներկայացնել իր վստահորդին՝ օրենքի շրջանակներում, և հաստատում են, որ քրեական վարույթում պաշտպանի դերը մեղադրյալին պաշտպանելն է հանրային մեղադրանքից: Եվ որ հենց այս դերն է կանխորո-

¹ Այս տեսանկյունից միանշանակ անընդունելի է ՀՀ փաստաբանների վարքագծի կանոնագրքի 2.5-րդ կետում ամրագրված այն դրույթը, համաձայն որի՝ «Որպեսզի փաստաբանն իր գործունեությունն իրականացնի անկաշկանդ, անկախ և արդարադատություն իրականացնելու իր պարտականության հետ համահունչ (...)»: Բնականաբար, նման ձևակերպումը նախ ուղղակի հակասում է ՀՀ Սահմանադրության 91-րդ հոդվածին, համաձայն որի՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում արդարադատությունն իրականացնում են միայն դատարանները՝ Սահմանադրության և օրենքներին համապատասխան»: Բացի այդ նման ձևակերպումը չի համապատասխանում փաստաբանի՝ քրեական դատավարությունում ունեցած դերին: Կարելի է փաստաբանից պահանջել, որ նա իր գործողություններով նպաստի ճշմարտության բացահայտմանը, հետևաբար և արդարադատության իրականացմանը, բայց ոչ երբեք նրա վրա պարտականություն դնել իրականացնել արդարադատություն (բարեբախտաբար, նույն կանոնագրքի 1.1-րդ, 2.3.2-րդ կետերում արժարժվում է այն գաղափարը, որ փաստաբանը ծառայում է արդարադատությանը):

Քրեական գործերով պաշտպանի դերին ու նշանակության վերաբերող ամերիկյան տեսական կարգավորումներն ավելի մանրամասն տե՛ս Flowers R. K., Role of the Defense Attorney: Not just an Advocate, Ohio State Journal of Criminal Law, 2010, Volume 7, էջ 647:

² Տե՛ս Flowers R. K., Role of the Defense Attorney: Not just an Advocate, Ohio State Journal of Criminal Law, 2010, Volume 7, էջ 648, Geoffrey C. Hazard JR., Susan P., K., Roger C. C. The law and ethics of lawyering, New York, 1994, էջ 447, Perrin Th., L., The Perplexing Problem of Client Perjury, Fordham Law Review. 2007, էջեր 1707–1708:

շում պաշտպանի բարոյական պարտականությունները¹:

Ընդհանուր առմամբ կարող ենք փաստել, որ, եթե մինչհեղափոխական փաստաբանների թեզը եղել է «անձի պաշտպանությունը հասարակության դեմ», խորհրդային փաստաբաններինը՝ «անձի պաշտպանությունը նրան հասարակություն վերադարձնելու համար», արդի իրավագիտակցության մակարդակը պահանջում է որդեգրել «անձի պաշտպանությունը հանուն հասարակության պաշտպանության» գաղափարախոսությունը:

Փաստաբանի բարոյական կասկածների ու տառապանքների մասին հետաքրքիր է արտահայտվել պաշտպան Մ. Գ. Կազարինովը Բագունովի և Արոնսոնի գործերով. «Կան գործեր, որոնք համակրելի չեն պաշտպանության համար, բայց մտածել, որ դրանց մասնակցությունը ստվեր է գցում պաշտպանի վրա, անընդունելի է և նշանակում է չըմբռնել պաշտպանական հավատո հանգանակի սկզբնատառը: Հենց նման գործերում է անհրաժեշտ լուսավորյալ, անձնագոհ պաշտպանի մասնակցությունը, որի խնդիրն է անբաստանյալի և դատավորի միջև վերականգնել բարոյական խզված կապը, ցույց տալ, որ ամբաստանյալը որքան էլ ցածում հայտնված լինի, համենայն դեպս մարդ է՝ Աստծո կնիքով. հարկ է նրա նկատմամբ առաջացնել դատողների կարեկցանքը և հակառակը բորբոքել նրա մեջ զղջում, հավատ, սեր մարդկանց նկատմամբ, մեղմացնել նրա ճակատագիրը՝ աղերսանքով ձեռք բերելով հուղարկավորողի պսակ հիշեցնող հաշտեցնող հանդուրժողականության խոսքը»²:

Ի վերջո, կարող ենք փաստել, որ ըստ էության, քրեական պաշտպանության ընթացքում բարդ էթիկական խնդիրներն ի հայտ են գալիս այն կոնֆլիկտների հետևանքով, որոնք ծագում են պաշտպան-պաշտպանյալ, պաշտպան-իրավական համակարգ, ինչպես նաև պաշտպանի և սեփական շահերի փոխհարաբերությունների համատեքստում:

¹ St' u Flowers R. K., Role of the Defense Attorney: Not just an Advocate, Ohio State Journal of Criminal Law, 2010, Volume 7, էջ 648:

² St' u Речи известных русских юристов. Москва, 1985, էջ 170:

ПРОЯВЛЕНИЯ АДВОКАТСКОЙ ЭТИКИ ПРИ ЗАЩИТЫ УГОЛОВНЫХ ДЕЛ

В рамках уголовного дела человек обвиняется в совершении определенного преступления... а адвокат вправе защищать только в том случае, если он абсолютно уверен в его невиновности... или также, когда он абсолютно уверен в виновности своего подзащитного...

Именно этот вопрос является причиной неоднозначного отношения к институту защиты. Для решения этой проблемы и других вопросов, вытекающих из этой проблемы, в первую очередь необходимо учитывать, что этические нормы адвокатского общества иногда не совпадают с моральными нормами общества, а получают другие плесени и границы. В подобных обстоятельствах деятельность адвоката постоянно сталкивается со сложными противоречиями между профессиональным долгом и внутренним убеждением защитника. И это естественно, поскольку адвокат является «сторонником» лица, нарушившего общественные нормы.

Неужели адвокат вправе защищать и требовать оправдание только для невинного?... А в каком случае человек невиновен?... Неужели только когда он объективно не совершал преступления?... А кто может знать, совершал он преступление или нет?...

Anahit Harutyunyan
PHD Student of the YSU Chair of Criminal procedure and Criminalistics Chair

ISSUES OF ADVOCACY ETHICS IN CRIMINAL DEFENCE

A person who is accused in certain crime goes through trial process of criminal case... The defender is entitled to defend only when he is sure in the innocence of his defendant...

Proper attention has not been paid to this issue, which brings about an unequivocal attitude in the institute of advocacy. In order to try to treat this problem as well as the ones caused by it first of all we should

consider that the norms of ethics get other patterns and outlines and do not coincide with the moral norms of advocacy society. In such situations defender's activity is continuously guided by the contradiction of professional depts and inner believes because the latter is considered to be the «ally» of person who has broken the rules of society.

Is the defender entitled to defend and demand justification only for innocent people?... And when is a person innocent?... Whether only in case when he has not committed a crime?... And who can claim the accused person has or has not committed a crime?...

Բանալի բառեր՝ *քրեական պաշտպանություն, ոչ իրավաչափ, քրեական վարույթ, հակասություն, փաստաբանական էթիկա, արդարադատություն, շահ:*

Ключевые слова: *уголовная защита, неправомерный, уголовное судопроизводство, противоречие, этика адвоката, правосудие, интерес.*

Key words: *criminal defense, criminal justice, contradiction, advocate ethics, justice, interest.*

**ԱՌԵՎՏՐԻ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ
ԿՈՂՄԻՑ ԿՈՂՄԻՑ ՎԵՃԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ
ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ ԿԻՐԱՌՎՈՂ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ**

Իրավական ակտերի կամ վեճերը քննող մարմինների՝ դատաբանների, արբիտրաժների և այլ մարմինների, կայացրած որոշումների կատարումն ապահովելու համար իրավունքի տեսության մեջ ձևավորվել է իրավաբանական պատասխանատվության ինստիտուտը, որ հետապնդում է երկու հիմնական նպատակ, այն է՝ պատժել իրավախախտ սուբյեկտին՝ կանխելով հետագայում նման վարքագծի կրկնությունը, և երկրորդ՝ վերականգնել խախտված իրավունքները:

Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության (այսուհետ նաև ԱՀԿ) շրջանակներում ընդունված «Վեճերի կարգավորումը ղեկավարող կանոնների և ընթացակարգերի մասին» համաձայնագրի /այսուհետ նաև Համաձայնագիր/ 21-րդ հոդվածի 1-ին կետը սահմանում է Վեճերը քննող մարմնի կողմից կայացված որոշումների և խորհրդատվական եզրակացությունների արագ կատարման կարևորությունը:

Միաժամանակ, քաջ գիտակցելով այն հանգամանքը, որ կայացված որոշումների և խորհրդատվական եզրակացությունների կատարումը հաճախ պահանջում է իրավական և տնտեսական բնույթ ունեցող գործողությունների համախումբ, ինչն պահանջում է որոշակի ժամանակ մինչև որոշումների ամբողջական կատարումը, «Վեճերի կարգավորումը ղեկավարող կանոնների և ընթացակարգերի մասին» համաձայնագրի 21-րդ հոդվածի 3-րդ կետը անդամ պետություններին տրամադրում է որոշումների կատարման համար ողջամիտ ժամկետ: Սակայն նույնիսկ ողջամիտ ժամկետի տրամադրումը հաճախ չի հանգեցնում կայացված որոշումների և խորհրդատվական եզրակացությունների ամբողջական կատարման, ինչի

¹ ԵՊՀ միջազգային և եվրոպական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի.գ.թ., դոցենտ Վիգեն Քոչարյան:

արդյունքում էլ ԱՀԿ-ի շրջանակներում ևս նախատեսված են անբարենպաստ իրավական հետևանքներ այն պետությունների համար, որոնք չեն կատարում Վեճերը քննող մարմնի կայացրած որոշումները: Սակայն այս ոլորտում կիրառվող պատասխանատվության միջոցները, պայմանավորված ԱՀԿ-ի շրջանակներում կարգավորվող հարաբերությունների առանձնահատկություններով, որոշակի առումով տարբերվում են մեզ մինչ այդ ծանոթ պատասխանատվության միջոցներից: Ընդ որում այդ տարբերությունը նախևառաջ պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ԱՀԿ-ի և անդամ-պետությունների համար էական նշանակություն ունի ԱՀԿ-ի շրջանակներում գործող համաձայնագրերին հակասող գործողության կամ անգործության դադարեցումը սեղմ ժամկետում, իսկ կիրառվող պատասխանատվության միջոցները զուտ նպատակ են հետապնդում ազդել իրավախախտ պետության վրա՝ ստիպելով դադարեցնել իրավախախտ գործողությունը և իր գործողությունները համապատասխանեցնել ԱՀԿ-ի շրջանակներում կնքված համաձայնագրերին:

Հետևաբար ԱՀԿ-ի շրջանակներում կիրառվող պատասխանատվության միջոցներն ավելի շատ լրացնող բնույթ ունեն և նպատակ են հետապնդում կիրառվելու արդյունքում ստիպել իրավախախտ պետությանը դադարեցնել իրավախախտումը:

Այսպես, «Վեճերի կարգավորումը ղեկավարող կանոնների և ընթացակարգերի մասին» համաձայնագրի 22-րդ հոդվածը սահմանում է որոշումների չկատարման արդյունքում կիրառվող պատասխանատվության երկու տեսակ՝ փոխհատուցում և զիջումների և այլ պարտավորությունների դադարեցում: Ընդ որում՝ Համաձայնագրի 22-րդ հոդվածը սահմանում է, որ փոխհատուցումը և զիջումների և այլ պարտավորությունների դադարեցումը ժամանակավոր միջոցներ են, որոնք կիրառվում են այն դեպքում, երբ ողջամիտ ժամկետում որոշումները և խորհրդատվական եզրակացությունները չեն կատարվում:

Անդրադառնալով Համաձայնագրի շրջանակներում կիրառվող փոխհատուցման ընթացակարգին՝ ցանկանում ենք ընդգծել, որ այն էականորեն տարբերվում է իրավունքի այլ ճյուղերում գործող փոխհատուցման կարգից: Մասնավորապես, Համաձայնագրի 22-րդ հոդածի 1-ին մասը նշում է, որ փոխհատուցումը կամավոր բնույթ է

կրում և կիրառվող փոխհատուցման ձևը պետք է համապատասխանի վեճին առնչվող համաձայնագրին:

Այսպիսով Համաձայնագրի 22-րդ հոդվածի բովանդակության մեկնաբանությունից բխում է, որ փոխհատուցման կամավորությունը առաջին հերթին նշանակում է, որ իրավախախտ պետությունը որևէ պարտականություն չի կրում փոխհատուցում տրամադրելու, իսկ հայցող պետությունն որևէ պարտավորություն չունի ձգտելու հասնել փոխհատուցման, եթե ցանկանում է ուղղակիորեն դիմել Համաձայնագրի 22-րդ հոդվածի 2-րդ կետով նախատեսված հակազդման միջոցների օգնությամբ:

Ընդ որում առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում այն հանգամանքը, որ փոխհատուցման առաջարկը հայցող պետությանը հիմնականում կատարում է իրավախախտ պետությունը: Համաձայնագրի 22-րդ հոդվածի 2-րդ կետը հստակ անդրադարձել է այդ խնդրին՝ նշելով, որ եթե անդամ պետությունը գիտակցում է, որ ողջամիտ ժամկետում չի կարողանալու կատարել որոշումները և խորհրդատվական եզրակացությունները, ապա մինչև ողջամիտ ժամկետի լրանալը պետք է սկսի բանակցություններ մյուս կողմի հետ՝ երկկողմանի ընդունելի փոխհատուցման կարգ որոշելու համար: Եթե փոխհատուցման կարգի և ձևի վերաբերյալ համաձայնություն ձեռք չի բերվում ողջամիտ ժամկետի լրանալուց հետո 20 օրվա ընթացքում, ապա հայցող կողմն իրավունք ունի դիմել Վեճեր քննող մարմնին՝ ստանալու թույլտվություն զիջումները կամ այլ պարտավորությունները խախտված համաձայնագրի շրջանակներում դադարեցնելու համար:

Անդրադառնալով հնարավոր փոխհատուցման կարգին՝ ցանկանում ենք ընդգծել, որ փոխհատուցումը կարող է տրամադրվել տարբեր ձևերով, մասնավորապես, ավելացնել հայցող պետության շուկայի հասանելիությունը կամ դրամական փոխհատուցման ձևով: Էականը փոխհատուցման դեպքում այն է, որ ընտրված փոխհատուցման ձևը պետք է համապատասխանի խախտված համաձայնագրով կարգավորվող իրավահարաբերության բնույթին:

Եվ թեև միջազգային իրավունքի տեսանկյունից փոխհատուցումն առավել ընդունելի պատասխանատվության միջոց է, սակայն պետությունները այս միջոցին հաճախակի չեն դիմում, ինչն միգուցե պայմանավորված է Համաձայնագրում նախատեսված դրույթների

փոփոխման անհրաժեշտությամբ: Մասնավորապես արդյունավետ կլինե՞ր, եթե փոխհատուցման տրամադրումը ոչ թե իրավախախտ պետության իրավունքը լինե՞ր և պայմանավորված լինե՞ր վերջինիս կամահայտնությամբ, այլ Համաձայնագրում համապատասխան փոփոխության արդյունքում հնարավորություն տրվե՞ր հայցող պետությանը, անկախ իրավախախտ պետության փոխհատուցում կատարելու առաջարկից, նմանատիպ առաջարկ ներկայացնել իրավախախտ պետությանը: Իհարկե բացառված չէ, որ այդ պարագայում ևս իրավախախտ պետությունը կարող է չկատարել այդ պահանջը, ինչպես որ չի կատարել կայացված որոշումը և խորհրդատվական եզրակացությունը, սակայն միաժամանակ նման իրավակարգավորման պարագայում հայցող պետությունը հնարավորություն կունենար այն դեպքում, երբ իրավախախտ պետությունը փոխհատուցման առաջարկ չի ներկայացնում, նախաձեռնությունն իր ձեռքն վերցնել և նման առաջարկ անել՝ խուսափելով հակազդման միջոցներ կիրառելու պահանջ ներկայացնելուց, հատկապես այն պարագայում, երբ հակազդման նման միջոցների կիրառումը հաճախ նաև իր բացասական ազդեցություն է ունենում անմիջականորեն հայցող պետության տնտեսության և տնտեսվարող սուբյեկտների, քաղաքացիների վրա:

Երկրորդ փոփոխությունը, որ առաջարկվում է տեսական գրականության մեջ, վերաբերում է Համաձայնագրում դրամական փոխհատուցման նախատեսմանը: Ընդ որում՝ այդ տեսակետի հեղինակները գտնում են, որ փոխհատուցումտ պետք է տրվի ոչ թե անմիջականորեն պետությանը, այլ այն տնտեսվարող սուբյեկտներին, ովքեր անմիջականորեն տուժել են իրավախախտ պետության կողմից:¹

Վերոգրյալ տեսակետն մեզ համար ընդունելի է մասնակիորեն, քանի որ, ինչ վերաբերում է Համաձայնագրում դրամական փոխհատուցման նախատեսմանը, ապա դա ավելնորդ է, քանի որ Համաձայնագիրը չի սահմանում փոխհատուցման տեսակները՝ թողնելով յուրաքանչյուր անգամ փոխհատուցման տեսակների ընտրությունը անդամ պետությունների հայեցողությանը, ընդ որում Համաձայնագիրը չի արգելում կամ բացառում դրամական փոխհատուցման հնա-

¹ St 'u, **М. Т., Федорова**, Механизм разрешения споров в рамках всемирной торговой организации и контроль за исполнением решений в этой области, диссертация, Санк-Петербург, 2004 թ., էջ 113-114:

րավորությունը, այսինքն պետությունները զրկված չեն նաև որպես փոխհատուցման տեսակ ընտրել դրամական փոխհատուցումը: Իսկ ինչ վերաբերում է այդ դրամական փոխհատուցումը տուժած տնտեսվարող սուբյեկտներին տրամադրելու առաջարկին, ապա գտնում ենք, որ այդ հարցը դուրս է ԱՀԿ-ի կարգավորման շրջանակներից, անմիջականորեն վերաբերում է անդամ պետությունների ներքին իրավասության մեջ մտնող հարցերի շրջանակին և չի կարող կարգավորվել ԱՀԿ-ի շրջանակներում, թեև պետությունները զրկված չեն բանակցությունների ընթացքում որոշել, որ տրամադրվող գումարը բաշխվելու է այն տնտեսվարող սուբյեկտներին, որոնք տուժել են իրավախախտման արդյունքում:

Ընդ որում ցանկանում ենք նշել, որ պրակտիկայում նմանատիպ կարգավորում ԱՀԿ-ի շրջանակներում եղել է: Մասնավորապես «US-Section 110(5) of the US Copyright Act» գործի շրջանակներում (ԱՄՆ և ԵՄ) կողմերը 2001 թ. դեկտեմբերին պայմանավորվեցին փոխհատուցում ոչ թե իրավախախտ պետության կողմից իր իրավունքների ազատականացման վերաբերյալ, այլ դրամական հատուցման ձևով, ընդ որում այդ փոխհատուցումը տրվելու էր վնաս կրած սուբյեկտներին:¹

Ընդ որում՝ անդրադառնալով դրամական փոխհատուցման խնդրին՝ գտնում ենք, որ թեև այն Համաձայնագրի շրջանակներում արգելված չէ, և պետությունները կարող են կիրառել նաև փոխհատուցման այդ տեսակը, սակայն վերջինիս կիրառումը չպետք է համատարած բնույթ ունենա և կիրառելի լինի բոլոր դեպքերի համար, քանի որ փոխհատուցման այդ տեսակի կիրառումը կարող է հակասել նախ ԱՀԿ-ի հիմնական սկզբունքներին, ինչպես նաև վնասել զարգացող պետությունների շահերը, քանի որ հաճախ իրավախախտ պետությանն առավել ձեռնտու է որոշակի դրամական փոխհատուցում վճարել, սակայն իրավախախտումը չդադարեցնել:

ԱՀԿ-ի շրջանակներում կիրառվող պատասխանատվության մյուս տեսակը զիջումների և այլ պարտավորությունների դադարեցումն է, այն է՝ հակազդման միջոցների կիրառումը: Համաձայնագրի 22-րդ հոդվածի 3-րդ կետը հստակ սահմանում է, թե հակազդման

¹ Տե՛ս, **Carmody C.** Remedies and Conformity under the WTO Agreement *IllJournal of International Law.* 2002թ., էջ 319:

միջոցները որ ոլորտներում կարող են կիրառվել: Ըստ ընդհանուր կանոնի այդ միջոցները պետք է կիրառվեն այն նույն ոլորտում, որում քննախումբը արձանագրել է խախտում: Եթե պետությունը գտնում է, որ նույն ոլորտում հակազդման միջոցների կիրառումը արդյունավետ չէ, կարող է հակազդման միջոցներ կիրառել նույն համաձայնագրի այլ ոլորտներում, իսկ եթե դա նույնպես արդյունավետ չէ, ապա այդ միջոցները կարող է կիրառել այլ համաձայնագրերի շրջանակներում:

Միաժամանակ ցանկանում ենք արձանագրել, որ հակազդման միջոցների կիրառման համար Վեճերը քննող մարմնից թույլտվություն ստանալու ընթացակարգի վերաբերյալ Համաձայնագրում առկա է որոշակի իրավական անհստակություն, ինչն տարբեր մեկնաբանությունների առիթ է տալիս:

Մասնավորապես, համաձայնագրի 21-րդ հոդվածի 5-րդ կետը սահմանում է, որ եթե պետությունների միջև վեճ է առաջանում այն հարցի շուրջ՝ արդյոք իրավախախտ պետությունը կատարել է որոշումը կամ խորհրդատվական եզրակացությունը, թե ոչ, կողմերից յուրաքանչյուրն իրավասու է սկսել վեճերի կարգավորման գործընթաց և եթե հնարավոր է դիմել այն քննախմբին, որը ի սկզբանե քննել է գործը: Քննախումբը իրեն դիմելուց հետո 90 օրվա ընթացքում պետք է որոշում կայացնի իր որոշումը կատարված լինելու կամ չլինելու վերաբերյալ:

Միաժամանակ Համաձայնագրի 22-րդ հոդվածի 2-րդ կետը հնարավորություն է տալիս հայցող պետությանը կատարման համար տրամադրված ողջամիտ ժամկետի ավարտից հետո 20 օրվա ընթացքում դիմել Վեճերը քննող մարմնին՝ հակազդման միջոցներ կիրառելու թույլտվություն ստանալու համար: Այսինքն ստացվում է մի իրավիճակ, երբ մի կողմից իրավախախտ պետությունը վիճարկում է իր կողմից որոշումների կատարման փաստը, սակայն նույն ժամանակ հայցող պետությունը արդեն իսկ հնարավորություն ունի դիմելու և ստանալու հակազդման միջոցներ կիրառելու թույլտվություն, ընդ որում Համաձայնագիրը չի նախատեսում որևէ հնարավորություն, որպեսզի օրինակ Վեճերը քննող մարմինը կասեցնի այդ թույլտվության տրամադրումը մինչև քննախմբի կողմից կայացված որոշման կատարման կամ չկատարման վերաբերյալ որոշման կայացումը: Ավելին Համաձայնագրում որևէ դրույթ առկա չէ, որը կար-

գելի հայցող պետությանը որոշման կատարման վերաբերյալ վեճի քննության ընթացքում դիմել հակազդման միջոցներ ստանալու համար:

Ընդ որում, վերոգրյալ խնդիրը առաջացավ «EC – Bananas III»-ի գործի շրջանակներում, երբ ԱՄՆ-ն դիմեց հակազդման միջոցներ կիրառելու համար, այն դեպքում, երբ Վեճերը քննող մարմինը դեռ որոշում չէր կայացրել այն մասին՝ արդյոք ԵՄ-ն կատարել է նախկինում կայացված որոշումը, թե ոչ:¹

Այս գործից հետո ԱՀԿ անդամ պետությունները համաձայնության եկան առ այն, որ պետությունները կարող են հակազդման միջոցներ կիրառելու թույլտվություն ստանալու համար դիմել միայն Վեճերը քննող մարմնի կողմից նախկինում կայացված որոշման կատարման վերաբերյալ որոշում կայացնելուց հետո, սակայն համապատասխան փոփոխություն չկատարվեց համաձայնագրում, թեև մենք գտնում ենք, որ Համաձայնագիրը պետք է հստակ կարգավորի այս խնդիրը՝ հետագայում նման իրավիճակներից խուսափելու համար: Մասնավորապես, առաջարկում ենք, որ համաձայնագրով նախատեսվի դրույթ այն մասին, որ եթե պետությունների միջև վեճ է առաջանում որոշման կատարման կապակցությամբ, ապա հայցող պետությունը չի կարող դիմել հակազդման միջոցներ կիրառելու թույլտվություն ստանալու համար, մինչև Վեճերը քննող մարմինը կատարման վերաբերյալ վերջնական որոշում չկայացնի:

Ани Атанесян

Аспирант кафедры Европейского и международного права ЕГУ

ВИДЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ, ПРИМЕНЯЕМОЙ В ПРОЦЕССЕ РЕШЕНИЯ СПОРОВ ВСЕМИРНОЙ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИЕЙ

В данной работе автор делает ссылку на виды ответственности , применяемые Всемирной торговой организацией в процессе урегулирования споров. Были изучены правовые основы, порядок и

¹ St' u European Communities-Regime for the importation, Sale and distribution of Bananas, /Էլեկտրոնային աղբյուր, https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds27_e.htm/, դիտման ամսաթիվ 20.11.2015 թ.:

сроки применяемой в рамках ВТО ответственности. Отдельным объектом изучения стали две основные виды ответственности-компенсация и временное приостановление уступок. Были обсуждены особенности правового урегулирования этих двух видов ответственности, существующие правовые неясности, проблемы, встречающиеся в практике, представляя предложения для заполнения существующих правовых пробелов.

Ani Atanesyan

PHD Student of the YSU Chair of European and International Law

THE TYPES OF THE RESPONSIBILITY USED BY THE WORLD TRADE ORGANIZATION IN THE FRAMEWORK OF THE DISPUTE SETTLEMENT

In this article the author researches the types of the responsibility used by the World Trade Organization in the framework of the dispute settlement. The legal basis, regime and terms of responsibility used by the WTO are studied by the author. The main types of responsibility, namely the compensation and the suspension of concessions, have become the separate subject of study. The author discusses the features of legal regulation of this two types of liability, the current legal uncertainties and the issues faced in the practice submitting the proposals for filling the current legal gaps.

Բանալի բառեր: ԱՀԿ, Առևտրի Համաշխարհային Կազմակերպություն, փոխհատուցում, զիջումների և այլ պարտավորությունների դադարեցում, պատասխանատվություն:

Keywords: WTO, World Trade Organization, compensation, suspension of concessions, responsibility.

Ключевые слова: Ответственность, компенсация, временное приостановление уступок, ВТО, Всемирная торговая организация.

ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԸ
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՕՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ ԵՎ ԴՐԱ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Պետությունն իր հանրային իշխանությունը, «*inter alia*»-ն, իրացնում է միջազգային հարաբերություններում՝ հանդես գալով որպես միջազգային հանրային և տնտեսական շահեր ունեցող հանրային-իրավական և քաղաքացիաիրավական սուբյեկտ:

Միջազգային օդային հաղորդակցության ոլորտում պետությունների հանրային շահերի պաշտպանության նպատակով ընդունվել են միջազգային-իրավական բազմաթիվ փաստաթղթեր: Միջազգային ավիատրանսպորտային հարաբերություններում հանրային իշխանությունը դրսևորվում է ինչպես օդային տարածության, այնպես էլ այդ ոլորտում ներգրավված անձանց նկատմամբ կիրառվող պատասխանատվության միջոցներով:

Որպես ինքնիշխան իրավունքներով օժտված սուբյեկտ՝ պետությունն է սահմանում միջազգային թռիչքների համար իր օդային տարածքում օտարերկրյա օդանավերի մուտքի և գտնվելու պայմանները²:

Պետության միջազգային-իրավական պատասխանատվությունը «*ipso facto*» պայմանավորված է միջազգային համակարգում նրա ունեցած դերակատարությամբ: Լինելով միջազգային հանրության անդամ՝ նա պատասխանատվություն է կրում իր ոչ իրավաչափ գործողությունների համար: Ունենալով իր տարածքի նկատմամբ բացարձակ իշխանություն՝ պետությունը պատասխանատվություն է կրում իր սահմաններում կատարված հակաիրավական արարքների համար: Բնքնիշխան իրավահավասարության սկզբունքը ներառում է պետության պարտավորությունը՝ «թույլ չտալ իր տարածքն օգտա-

¹ ԵՊՀ միջազգային և եվրոպական իրավունքի ամբիոն, ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի.գ.դ., պրոֆեսոր Վ. Հ. Հովհաննիսյան:

² St'e u Колосов Ю. М., Ответственность в международном праве/ Ю. М., 1975 г., с. 182-208:

գործել այլ պետությունների իրավունքը ոտնահարող գործողություններ իրականացնելու համար»¹:

Պետության վարքագիծը հակաօրինական է նրա կողմից միջազգային օդային իրավունքով նախատեսված ցանկացած պարտավորությունների չկատարման կամ դրանց ոչ պատշաճ կարգով կատարման դեպքում: Համաձայն Չիկագոյի 1944 թվականի կոնվենցիայի՝ հակաօրինական են հանդիսանում կոնվենցիայի ներածության մեջ շարադրված նպատակների հետ անհամատեղելի վարքագիծը, քաղաքացիական ավիացիայի չարաշահումը, որը կարող է վնասել համընդհանուր անվտանգությունը և խոչընդոտել պետությունների ու ժողովուրդների միջև համագործակցությանը, այդ թվում անվտանգ և կանոնակարգված միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի զարգացմանը, նպաստել հնարավորությունների հավասարության հիմքով միջազգային օդային հաղորդակցությունների կազմակերպումից հրաժարմանը:

Չիկագոյի կոնվենցիան նախատեսում է միջազգային օդային հաղորդակցության ոլորտում իրավախախտ պետության նկատմամբ մյուս մասնակիցների հավաքական պատասխանատվության միջոցներ կիրառելու իրավունքը: Մասնավորապես, Կոնվենցիայի 87-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր Պայմանավորվող պետություն պարտավորվում է արգելել մեկ այլ Պայմանավորվող պետության ավիաընկերության գործունեությունն իր տարածքի վրա սփռվող օդային տարածության մեջ, եթե ԻԿԱՕ Խորհուրդը որոշում է ընդունում, որ տվյալ ավիաընկերությունը չի կատարում նախորդ հոդվածի դրույթներին համապատասխան ընդունված վերջնական որոշման պահանջները: Իսկ Կոնվենցիայի 88-րդ հոդվածի համաձայն՝ ԻԿԱՕ Ասամբլեան ժամանակավորապես կասեցնում է Ասամբլեայում և Խորհրդում այն Պայմանավորվող պետության ձայնի իրավունքը, որը չի կատարում սույն գլխով սահմանված իր պարտականությունները²:

Միջազգային իրավունքի գիտության մեջ երկար ժամանակ քննարկվում էր այն հարցը, թե միջազգային օդային հաղորդակցության ոլորտում արդյո՞ք պետությունների և միջազգային իրավունքի այլ սուբյեկտների պատասխանատվությունը պետք է վերագրել

³ St. u. Решение Международного Суда по делу об инциденте в проливе Корфу // ICJ Reports/ 1949

² St. u. ՀՀԱԳՆՊՏ 2004.12.20/5(13)

միայն հանրային իրավունքի ոլորտին, թե նաև մասնավոր իրավունքին, որի նորմերը կանոնակարգում են օտարերկրյա տարրի հետ քաղաքացիաիրավական հարաբերությունները, որոնք կիրառելի են տարբեր պետությունների ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց նկատմամբ: Ինչպես ռուս իրավաբաններ՝ Տունկինը և Մալենը, այնպես էլ ՄԱԿ-ի Միջազգային իրավունքի հանձնաժողովի որոշ անդամներ հանդես էին գալիս որպես այս հայեցակարգի կողմնակիցներ՝ ենթադրելով, որ միջազգային պատասխանատվություն կրում է այն պետությունը (իրավախախտ օդանավը), որի օդային հաղորդակցությունը կառավարող մարմիններն են նպաստել նշված գործողությունների իրականացմանը, պետությունը, որի պաշտոնատար անձինք, ծառայողները կամ քաղաքացիներն են իրականացրել այդպիսի գործողություններ կամ նպաստել դրանց իրականացմանը¹:

Սովորույթի համաձայն՝ պատասխանատվությունը կրում էր երկակի բնույթ և պայմանավորված էր պատճառած վնասի չափով: Միջազգային իրավունքի հանձնաժողովը եկավ այն եզրահանգման, որ բոլոր հողավածների հիմքում պետք է ընկած լինի օբյեկտիվ պատասխանատվության գաղափարը: Այս գաղափարի համաձայն՝ պատասխանատվությունը ծագում է նորմի խախտման փաստի արդյունքում՝ անկախ մեղավորությունից կամ կոնկրետ վնասի պատճառումից²:

Հարավկորեական քաղաքացիական օդանավը, որը 1983 թ.-ին չլիագործված թռիչք էր իրականացրել նախկին ԽՍՀՄ տարածքում, կործանվել էր Հեռավոր Արևելքում ռուսական հակաօդային պաշտպանության գործողության արդյունքում: Չնայած, այդ ժամանակ պաշտոնապես մեղավոր ճանաչվեց Հարավային Կորեան, քանի որ օդաչուները չէին արձագանքել բազմաթիվ ազդանշաններին և զինվորականների նախազգուշացումներին, այդուհանդերձ, Ռուսաստանը մահացածների հարազատներին դրամական փոխհատուցում տրամադրեց³:

¹ St' u Малеев Ю. Н., Международное воздушное право: Вопросы теории и практики/ Ю. Н. Малеев. - М.: Международные отношения, 1986, 239 с.

² St' u Международное право/ Ушаков Н. А., Тункин Г. И., - М., 1967 г., 314 с.

³ St' u Роль международного права в современной политике: сб. науч. тр. под редакцией Колосова Ю. М., Кривчиковой Э. С., Малеева Ю.Л.//М.: МГИМО, 1990, с. 114-128.

Գոյություն ունի տեսակետ, որի համաձայն՝ միջազգային-իրավական պատասխանատվության ծագման համար հիմք է հանդիսանում ոչ թե նյութական վնասի պատճառման փաստը, այլ իրավախախտման առկայությունը, այսինքն՝ միջազգային իրավունքի սուբյեկտի քաղաքական կամ նյութական իրավունքների և շահերի ոչ իրավաչափ խախտումը: Ընդ որում, պատճառված վնասը կարող է լինել ինչպես նյութական, այնպես էլ ոչ նյութական բնույթի, այդ թվում՝ քաղաքական:

Միջազգային իրավունքում պատասխանատվության հարցի քննարկման ժամանակ հարկ է ընդգծել, որ այն նախատեսում է ոչ թե պետությունների և ֆիզիկական անձանց համար առանձին միջազգային պատասխանատվություն, այլ նրանց միջազգային պատասխանատվության տարբեր տեսակներ: Պետությունները միջազգային-իրավական պատասխանատվություն են կրում, իսկ ֆիզիկական անձինք՝ քրեաիրավական, այդ թվում նաև անմիջականորեն միջազգային իրավունքի նորմերի հիման վրա¹:

Որպես ասվածի ապացույց կարող է ծառայել 2001 թ. հոկտեմբեր ամսին «Միբիր» ավիաընկերությանը պատկանող Տու-154 ինքնաթիռի կործանումը, ինչը տեղի ունեցավ Ղրիմում ուկրաինական հակաօդային պաշտպանության ուժերի ուսումնական վարժանքների ժամանակ արձակված С-200 զենիթային հրթիռի հարվածից:

1929 թ. Վարշավայի կոնվենցիայի համաձայն՝ պատասխանատվություն պետք է կրի ինքնաթիռի շահագործողը, ով, որպես կանոն, համարվում է այն անձը, որը շահագործում է նշված ինքնաթիռը վնասի պատճառման պահին: Գրանցված սեփականատերը համարվում է շահագործող այնքան ժամանակ, քանի դեռ չի ապացուցել, որ այդպիսին է հանդիսանում որևէ այլ անձ: Վարշավայի կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածը քննության է առնում ինքնաթիռի չարտոնված օգտագործման, այսինքն՝ քաղաքացիական ավիացիայի գործունեության մեջ անօրինական միջամտության դեպքերը: Օդանավի անօրինական օգտագործման դեպքում ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ պատասխանատվություն են կրում և՛ անօրինական, և՛ օրինական օգտագործողները:

¹ St' u Ляхов А. Г., Принцип обеспечения безопасности международной гражданской авиации: автореф. дис. канд. юрид. наук/ А. Г. Ляхов; М., 1996 г., 126-129:

1952 թ. Հռոմի կոնվենցիան շահագործողին պատասխանատվությունից ազատելու համար օգտագործում է անհաղթահարելի ուժի ազդեցության հետևանքների դասական դեպքերը, սակայն այդ ցանկը սահմանափակ է, և ընդլայնման ենթակա չէ. «...ցանկացած անձ, ով պետք է պատասխանատվություն կրեր Կոնվենցիայի դրույթների համաձայն, պատասխանատվություն չի կրում, եթե վնասը հանդիսանում է զինված հակամարտության կամ քաղաքացիական խռովությունների ուղղակի հետևանք, կամ եթե այդ անձը զրկվել է օդանավն օգտագործելու հնարավորությունից պետական մարմինների ակտի հիման վրա»¹:

Հռոմի կոնվենցիան կարգավորում է նաև օդանավերի թռիչքների ժամանակ պարբերաբար տեղի ունեցող՝ օդում ինքնաթիռների բխման դեպքում առաջացող պատասխանատվության հետ կապված հարցերը:

Ինչպես արդեն նշվեց վերոգրյալում, միջազգային օդային իրավունքում պետությունը գործում է որպես միջազգային թռիչքների և միջազգային ուղևորափոխադրումների, բեռնափոխադրումների բնագավառում հանրային-իրավական շահեր ունեցող հանրային-իրավական և քաղաքացիական-իրավական սուբյեկտ: Այդ շահերի թվին է դասվում աջակցությունն ավիաընկերությունների գործունեությանը, որոնք իրականացնում են կանոնավոր և անկանոն միջազգային ավիափոխադրումներ, ինչը հանդիսանում է միջազգային օդային իրավունքի կարևորագույն գործառնություններից մեկը: Նշված գործառնությո՞ւնը գործնականում իրացվում է մասնավոր իրավունքի՝ ավիացիոն հարաբերությունների ոչ պետական սուբյեկտներին ուղղված նորմաստեղծման ընթացքում: Այս տեսակետից միջազգային հանրային օդային իրավունքը նպաստում է միջազգային մասնավոր իրավունքի զարգացմանը: Ընդ որում, հարկ է նշել, որ օդային հաղորդակցության ոլորտում պատասխանատվությունը բավականին լայն է, քանի որ այն ներառում է պետության միջազգային-իրավական պատասխանատվությունը և պետության ու ավիափոխադրողի քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությունը՝ ուղևորի կյանքին, առողջությանը և ուղեբեռին պատճառված վնասի մասով:

¹ См. u www.miripravo.ru/laws/perevoz/warsaw-gvad-r.htm

Վարչավայի կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ ուղևորներ տեղափոխելու դեպքում փոխադրողը պարտավոր է տալ տուներ, իսկ ուղեբեռ տեղափոխելու դեպքում՝ ստացական, որում պարտադիր կերպով պետք է նշում լինի այն մասին, որ փոխադրումը ենթարկվում է Վարչավայի կոնվենցիայով սահմանված պատասխանատվության վերաբերյալ կանոններին:

Այս առումով հետաքրքիր է այն հանգամանքն, որ ինչպես Վարչավայի կոնվենցիայի 3-րդ և 4-րդ հոդվածների, այնպես էլ Մոնրեալի կոնվենցիայի 3-րդ և 9-րդ հոդվածների համաձայն, տոմսի և ուղեբեռի ստացականի բացակայությունը, անճշտությունը կամ կորուստը չի ազդում ոչ փոխադրման պայմանագրի գոյության, ոչ էլ վավերականության վրա: Միաժամանակ, եթե փոխադրողն ուղևորներին ընդունում է առանց նրանց տոմս հատկացնելու, կամ եթե փոխադրողն ուղեբեռն ընդունում է առանց ստացական տալու, նա զրկվում է Վարչավայի կոնվենցիայի այն դրույթների վկայակոչման իրավունքից, որոնք նրան ազատում են պատասխանատվությունից կամ սահմանափակում են այն: Սակայն, Մոնրեալի կոնվենցիան իրավունք է վերապահում ավիափոխադրողին վկայակոչելու այդ կոնվենցիայի այն դրույթները, որոնք նրան պատասխանատվությունից ազատում են կամ սահմանափակում են այն¹:

Այս մոտեցումը պատահական չէ, քանի որ Մոնրեալի կոնվենցիան նախատեսում է ավիափոխադրողների համար ավելի խիստ պատասխանատվություն, իսկ այս նորմով նախատեսված իրավակարգավորումը դիտվում է որպես միջազգային ավիափոխադրողներին վերապահվող յուրօրինակ «փոխհատուցումային արտոնություն»: Մասնավորապես, Մոնրեալի կոնվենցիան նախատեսում է ավիափոխադրողի պատասխանատվության չափերի վերանայում՝ հաշվի առնելով արժեզրկման գործակիցը:

Վարչավայի կոնվենցիան մանրամասն դրույթներ է պարունակում փոխադրողի պատասխանատվության մասին: Ինչպես նշված է Կոնվենցիայի 17 հոդվածում, փոխադրողը պատասխանատվություն է կրում այն վնասների համար, որոնք առաջացել են ուղևորի մահվան, խեղանդամության կամ այլ մարմնական վնասվածքներ հասց-

¹ St' u <http://www.aviation.go.th/airtrans/airlaw/content.html>:

նելու պատճառով, որը տեղի է ունեցել օդանավի մեջ կամ օդանավի թռիչքի կամ օդանավի վայրէջքի ժամանակ:

Վարչավայի կոնվենցիան չի ճանաչում կողմերի ոչ մի համաձայնություն, որը կարող է փոխադրողին պատասխանատվությունից ազատելու վերապահում պարունակել կամ որը կարող է նախատեսել ավելի մեղմ պայմաններ, քան այդպիսիք նախատեսված են կոնվենցիայով¹:

Անհրաժեշտ է նշել, որ Վարչավայի 1929 թ. կոնվենցիան չէր անդրադառնում այն դեպքին, երբ միջազգային օդային փոխադրումն իրականացվում է պայմանագրի կողմ չհանդիսացող փոխադրողի կողմից: Նման պրակտիկան բավականին տարածված է միջազգային օդային փոխադրումների բնագավառում, ուստի Վարչավայի կոնվենցիան 1961 թ. լրացվել է Գվադալախարայի կոնվենցիայով, որը նախատեսում է փոխադրումների 2 տեսակ՝ ըստ պայմանագրի և փաստացի փոխադրումների և կարգավորում է այն իրավահարաբերությունները, որոնք կապված են ուղևորի առջև ունեցած՝ ըստ պայմանագրի և փաստացի փոխադրողի պատասխանատվության հետ: Այս առումով, հնարավոր առարկություններն ու պահանջները 2 փոխադրողներին կարող են ներկայացվել հավասարապես, հայց կարող է հարուցվել ոչ միայն ըստ պայմանագրի փոխադրողի, այլև փաստացի փոխադրողի գտնվելու վայրի, կամ վերջինիս գրասենյակի գտնվելու վայրի դատարանում²:

1971 թվականին Գվատեմալայի արձանագրությամբ կրկին բարձրացվեց փոխադրողի պատասխանատվության հարցը, որով ամրագրվեց ավիափոխադրողի օբյեկտիվ պատասխանատվության սկզբունքը (պատասխանատվություն առանց մեղքի): Ավիափոխադրողն ազատվում էր պատասխանատվությունից, եթե վնասն առաջացել էր ուղևորի մեղքով:

Այսպիսով, կարող ենք արձանագրել, որ միջազգային օդային հաղորդակցության ոլորտում պետությունների պատասխանատվության հարցի իրավակարգավորումը տարբերվում է ավանդաբար ձևավորված այն մոտեցումից, որ պատասխանատվության հիմքում պետք է ընկած լինի մեղքն՝ իր տարբեր դրսևորումներով:

¹ St' u <http://www.aviation.go.th/airtrans/airlaw/content.html>:

² St' u www.miripravo.ru/laws/perevoz/warsaw_gvard_r.htm:

Միջազգային օդային հաղորդակցության ոլորտում կատարված իրավախախտման համար, ի թիվս այլնի, պատասխանատվության հիմք է հանդիսանում նաև պատճառված վնասի փոխհատուցման անհրաժեշտությունը: Միջազգային օդային իրավունքում պատասխանատվությունն առաջանում է միջազգային հանրային և մասնավոր իրավունքի նորմերի հիման վրա, որի արդյունքում պետությունը կրում է ինչպես միջազգային իրավական պատասխանատվություն, այնպես էլ պետությունը և ավիափոխադրողը կրում են քաղաքացիաիրավական պատասխանատվություն՝ ուղևորի կյանքին, առողջությանը և ուղեբեռին պատճառված վնասի մասով:

Ани Хлгатын

Аспирант кафедры Европейского и международного права ЕГУ

ИНСТИТУТ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В МЕЖДУНАРОДНОМ ВОЗДУШНОМ ПРАВЕ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ

В данной научной статье представлены особенности института ответственности в международном воздушном праве, которые возникают на основе норм международного публичного и международного частного права. Одновременно, делается ссылка на историко-сравнительный и правовой анализ международных правовых актов, содержащих норм ответственности в международном воздушном праве и на соотношение в данной области Варшавской конвенции 1929г., Чикагской конвенции 1944г. и Римской конвенции 1952г.

THE INSTITUTE OF RESPONSIBILITY IN THE INTERNATIONAL AIR LAW AND ITS PECULIARITIES

Peculiarities of the Institute of Responsibility are introduced in this article which emanate on the basis of norms concerning international public and international private law.

In the meantime historical-comparative and legal analysis of international legal acts envisaging responsibility norms in international air law and the ratio among the 1929 Warsaw, 1944 Chicago and 1952 Rome Conventions in the mentioned sphere are made reference to.

Բանալի բառեր՝ միջազգային օդային իրավունք, միջազգային պատասխանատվություն, 1944 թ. Չիկագոյի կոնվենցիա, 1929 թ. Վարշավայի կոնվենցիա, ԻԿԱՕ:

Ключевые слова: Международное воздушное право, международная ответственность, Чикагская конвенция 1944г., Варшавская конвенция 1929 г., ИКАО.

Key words: International Air Law, international responsibility, the 1944 Chicago Convention, the 1929 Warsaw Convention, ICAO.

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍՐԱՆ

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

**ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի
ասպիրանտների և հայցորդների
2015 թ. նստաշրջանի
նյութերի ժողովածու**

Համակարգչային ձևավորումը՝ Կ. Չալաբյանի
Կազմի ձևավորումը՝ Ա. Պատվականյանի
Հրատ. սրբագրումը՝ Գ. Գրիգորյանի

Տպագրված է «Արման Ասմանգուլյան» ԱԶ-ում:
ք. Երևան, Հր. Ներսիսյան 1/125

Չափսը՝ 60x84 ¹/₁₆: Տպ. մամուլը՝ 37,5:
Տպաքանակը՝ 100 օրինակ:

ԵՊՀ հրատարակչություն
ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1